

NATIONALØKONOMISK TIDSSKRIFT

FOR

SAMFUNDSSPØRGSMÅAL
ØKONOMI OG HANDEL

UDGIVET AF

NATIONALØKONOMISK FORENING'S BESTYRELSE:
MICHAEL KOEFOED ·, EMIL MEYER ·, O. B. MUUS ·, N. NEERGAARD
MARCUS RUBIN

REDAKTØR

ADOLPH JENSEN

TREDJE RÆKKES SEKSTENDE BIND

KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG
MDCCCCVIII

DEN SAMLEDE RÆKKES SEKS OG FYRRETYVENDE BIND

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE
(AXEL SIMMELKLÆR)

INDHOLD.

	Side
Vort Bankvæsen, med Henblik paa den øjeblikkelige Situation. Af <i>Alfred Horwitz</i>	1
Landbrugets Arbejdermangel og Byernes Arbejdsløshed. Af <i>Jens Warming</i>	32
Den ideelle Pris. Af <i>K. Riis-Hansen</i> og <i>Jens Warming</i> .	63
Verdenskrisen i 1907 og Danmark. Af <i>Will. Scharling</i>	71
Principperne for den kommunale Beskatning. Af <i>K. Riis-Hansen</i>	129
Det nationaløkonomiske Universitetsstudium i Danmark og Tyskland. Af <i>K. A. Wieth-Knudsen</i>	166
Om Telegramforsikring. Af <i>M. Gredsted</i>	184
Om Anvendelsen af udenlandske Arbejdere i Landbruget. Af <i>V. Haarlov</i>	225
Selvmordsforsøg. Af <i>Edv. Ph. Mackeprang</i>	256
Vor Agrarpolitik og Indvandringen til Byerne. Af <i>H. Waage</i>	269
Den aftagende Dødelighed. Af <i>Adolph Jensen</i>	290
Arbejdsgiverforeningernes Opgave. Af <i>Alex. Foss</i> ..	337
Af det asiatiske Kompagnis Historie. Første Afsnit. 1792—1807. Af <i>J. H. Deuntzer</i>	368
Brysselerkonventionens Fornyelse. Af <i>Helge Smith</i> ..	433
Af det asiatiske Kompagnis Historie. Andet Afsnit. Efter 1807. Af <i>J. H. Deuntzer</i>	453
Det 19de Aarhundredes Fremskridt og dets Betydning for Arbejdernes Livsvilkår. Af <i>Will. Scharling</i>	511
Om Arbejdskampe. Af <i>Oskar Johansen</i>	545
By og Land. Af <i>Jens Warming</i>	571
Interessante Forskydninger indenfor Københavns Forsørgelsesvæsens Virksomhed. Af <i>Cordt Trap</i>	599

Rock

MR2335

619900

	Side
Bog anmeldelser:	
<i>Revue Économique Internationale.</i> (K. A. Wieth-Knudsen)	114
Jul. Schovelin: <i>Privatbanken i København 1857—1907.</i> (<i>Emil Meyer</i>).....	120
Aug. Arnauné: <i>La Monnaie, le Crédit et le Change.</i> (<i>E. M.</i>).....	122
Axel Nielsen: <i>Specier, Kroner, Kurant</i> (<i>Emil Meyer</i>)....	191
Gilbert Slater: <i>The English Peasantry and the Enclosure of common Fields.</i> (<i>Henrik Pedersen</i>).....	194
K. von Mangoldt: <i>Die städtische Bodenfrage.</i> (<i>Adolph Jensen</i>).....	199
Marianne Weber: <i>Ehefrau und Mutter in der Rechtsent- wicklung.</i> (<i>Elna Dahlberg</i>).....	321
Adams and Sunner: <i>Labour Problems.</i> (<i>A. van Mehr Levinsen</i>).....	326
Achille Viallate: <i>L'industrie américaine.</i> (<i>Adolph Jensen</i>)	331
Statistique internationale du mouvement de la population d'après les registres d'état civil. (<i>Adolph Jensen</i>)....	332
K. A. Wieth-Knudsen: <i>Formerelse og Fremskridt.</i> (<i>Adolph Jensen</i>).....	530
Green's Danske Fonds og Aktier 1908. (<i>Adolph Jensen</i>)	532
Dansk Industrieretning 1907. (<i>Adolph Jensen</i>).....	535
T. H. Aschehoug: <i>Socialøkonomik.</i> — W. Scharling: <i>Sam- fundsproduktionen.</i> — H. Westergaard: <i>Nationaløko- nomien i Hovedtræk.</i> — Cordt Trap: <i>Grundrids af Finansvidenskaben.</i> (<i>K. A. Wieth-Knudsen</i>).....	604

Litteratur-Notitser:

Dansk Forsikrings-Aarbog 1907. — Verdensmarkedet og Danmark i 1907 (1ste Del af Grossererassocietetets Handelsberetning).....	123
Meddelelser om Danmarks Antropologi. — Forsikrings- raadets Beretning for 1905 og 1906. — Th. Weyl: <i>Die Assanierung von København</i>	203
»Social handbok«, udg. af Centralförbundet för socialt arbete. — Beretning om det internationale statistiske Instituts Møde i København 1907. — Erik Palmstjerna: Kommunalkongressen. — Will. Scharling: <i>Samfunds- produktionen.</i> — Harald Westergaard: <i>Nationaløko- nomien i Hovedtræk.</i> — Cordt Trap: <i>Grundrids af Finans- videnskaben</i>	335

	Side
Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskoles Jubilæumsskrift.	
— Meddelelser om Danmarks Antropologi. — Foreningen af jyske Handelsforeningers Jubilæumsskrift. —	
Bibliographie générale des industries à domicile	536
Dondlinger: <i>The book of wheat</i> . — Svensk nationaløkonomisk Forenings Forhandlinger. — Weber: <i>Boden und Wohnung</i>	630

Notitser:

Priserne i 1907	125
Grundbesiddelser i Rusland (<i>K. A. Wieth-Knudsen</i>)	205
Dødsfald ved ulykkelig Hændelse under Arbejde	209
Stormagternes Finanser	216
Voksne Mænds Legemshøjde	217
Sygeplejeforeninger i Danmark	219
Diskontoen i 1907	220
Børspanikken i New York 1907	222
Sverrigs økonomiske Forhold i 1907	223
Ansættelserne til Indkomst- og Formueskat	224
International Strejke-Statistik	418
Danmarks Sparekasser og Banker 1870—1906	422
Offentlige Emissioner i 1907	425
Den amerikanske Krise og Indvandringen	427
Beboelses- og Huslejstastistik	428
Verdens Jernbaner	430
Arbejderorganisationerne i forskellige Lande	538
Alverdens Fonds og Aktier	540
Tuberkulosen i Danmark	542

Nationaløkonomisk Forening:

Diskussion om Bankvæsenet	28
Diskussion om Anvendelse af udenlandske Arbejdere i Landbruget	253
Diskussion om Arbejdsgiverforeningernes Opgave	365
Diskussion om Arbejdskampe	569
Generalforsamling	632

Vort Bankvæsen, med Henblik paa den øjeblikkelige Situation.

Foredrag i Nationaløkonomisk Forening den 12. December 1907.

Af

Veksellerer **Alfred Horwitz.**

Tempora mutantur! Kun et eneste lille bitte Aar er gaaet og Forholdene er ganske forandrede. Forrige Efstaaar var Forretningslivet Verden over endnu præget af en saa ubændig Kraft, og der herskede et saadant Liv og Røre, at al Fornuft og Overvejelse blev revet med i den hidlige Fart opefter og fremefter. Der var ganske vist ingen Mangel paa advarende Røster, og ikke faa forudseende Mennesker saa Enden paa denne febrilske Aktivitet, men hvad kunde det altsammen nytte overfor Masserne. Bevægelsen havde antaget Karakteren af en Malstrøm, og i denne blev alt revet med — baade godt og ondt. Indtil endelig en Dag Bevægelsens egen Udvikling maatte sætte en naturlig Bom for yderligere Opgang og Fremgang.

Da Diskontoraterne Verden over i Fjor henimod Aarets Slutning blev sat stærkt op, og Krediten begyndte at strammes, vaagnede man for første Gang til Bevidsthed om, at dette stærkt pulserende Liv ikke

var uendeligt, og at man snart maatte vænne sig til at anslaa et lidt mindre hidsigt Tempo. Paa det Tidspunkt var man og kunde man kun ikke være klar over, hvor sterk Reaktionen vilde blive. Man kunde ikke forudse, om det kun var en forbigaaende Slappelse, som atter snart skulde blive afløst af et — om muligt — endnu kraftigere Opsving, eller om man gik en langvarig, sløj Periode i Møde. Da Vendepunktet var synligt, kom selvfølgelig ogsaa de Pessimister frem, som forudsaa Kriser og Verdens Ende.

Begivenhederne i Aaret 1907 have til Dato ikke været af en udpræget opmunrende Karakter. Udviklingen i den store Verden har hidtil haft et Forløb, som indlemmer Aaret 1907 i den Række af Kriseaar, som siden 1847 med større og mindre Mellemrum har hærget den økonomiske Verden. Ved blot at nævne Aarstallene — 1847 — 1857 — 1866 — 1873 — 1885 — 1890 — 1900 — dukker der triste Minder op i Erindringen hos de ældre, og paa samme Maade ville vi unge ad Aare tænke paa 1907 og drage Sammenligninger mellem dette svære Aar og senere vanskelige Perioder.

Nu tør Aaret 1907 endda ikke siges at være et Handelskrise-Aar, men man skal gaa saa langt tilbage som til 1873 for at finde en Pengekrise, som har været saa voldsom som den nuværende. Naar man tænker paa, at Bank of England ikke siden 1873 har noteret saa høj en Diskonto som nu (7 %), og at den tyske Rigsbank i sin nuværende Skikkelse overhovedet aldrig før har været over 7 % — nu noterer man $7\frac{1}{2}\%$ — saa belyser disse Fakta allerbedst Alvoren i indeværende Efteraars økonomiske Udvikling. Der findes i Verden

en Guldhunger, som man sjælden tidligere har kendt Mage til; det vigtigste Omsætningsmiddel — Guldet — er en Vare, som der i Amerika endog betales en Overpris for, og den europæiske Handelsverden sukker under Byrden af Diskontorater paa 7—8—9 %. Naar man imidlertid hører, i hvilken Grad Tilliden har faaet et Knæk — navnlig i Amerika, hvor Bankruns og Hengemmen af Guld i Skuffer og Skabe indtil fornylig hørte til Dagens Orden, saa fatter man ogsaa bedre den øjeblikkelige abnormt vanskelige Pengesituation.

For os herhjemme har den internationale Pengekrise haft de ubehagelige Følger, at der — hvor det lader sig gøre — trækkes stærkt ind paa den udstrakte Kredit, der i de henrundne gode Aar i rigeligt Maal blev bevilget den danske Købmandsstand af tyske, franske og navnlig engelske Bankhuse, og vi er i Øjeblikket i den Grad blottet for udenlandske Tilgodehavender, at Nationalbanken, for at lette den hjemlige Pengeomsætning det mest mulige, ved kgl. Resolution har faaet Ret til at udstede flere Sedler uden forøget Metaldaekning. Der har ogsaa af ovennævnte Grunde været noteret saa ganske abnormt høje Vekselkurser som 89,45 for Mk. og 18,39 for £. — et Forhold, som træder endnu grællere frem, naar man ved, at Guldpunktet for Udførsel ligger for Marks Vedkommende ved ca. 89,18 og for Sterlings Vedkommende ved ca. 18,24.

Oprindelsen til hele denne Verdensbevægelse er at søger hos de nordamerikanske Fristater. Dette mægtige Land med de uhyre Muligheder har i de sidste Menneskealder mere og mere haft en umiddelbar Indflydelse paa det europæiske Forretningsliv.

Efter at vi ved Hurtigdampere, Iltog, Telefon og Telegraf er rykket hinanden stadig nærmere paa Livet, er Handelen mellem de enkelte Lande stadig bleven mere og mere intensiv, og Verdensforbindelserne har stadig inderligere og tættere knyttet sig sammen. Den store Verden er efterhaanden ved de utallige tekniske Fremskridt, som Menneskeheden nu betjener sig af, blevet mindre og mindre, og Begivenhederne i den ene Verdensdel giber nu til Dags med matematisk Nøjagtighed ind i Forholdene i den anden.

I de Forenede Stater er det Jernbanerne, som i allerførste Række er Grundlaget for Landets økonomiske Opkomst og Fremgang, og disse Jernbaners Udvikling er det, som først og fremmest har været medvirkende til den Højkonjunktur, som satte ind omrent samtidig med den russisk-japanske Krig. Det er antagelig det heldige Udfald af Krigen mellem Fristaterne og Spanien, som har udviklet førstnævnte Lands Selvfølelse samtidig med at det aabnede Amerika et nyt Afsætningsomraade for sine Produkter — nemlig Filippinerne. I hvert Fald har Banerne i de sidste tre-fire Aar haft en enorm Fremgang, hvortil der stadig er blevet krævet ny Kapital. Denne Kapital er saa blevet anlagt i Jernbaneskinner, Brobygninger, Lokomotiver og Jernbanevogne, Folkelønninger etc. etc. Derved blev der for Jern- og Staalindustrien saavel som for Kulværkerne skabt en Højkonjunktur, som er kommen til Udtryk i stadig højere og højere Priser. Da der nu samtidig — ikke mindst fra Europas Side — blev stærkt Begær efter Kobber, særlig til elektroteknisk Brug, blev denne Kobberefterspørgsel et fornyet Plus til Staternes industrielle Opsving (Amerika er det

stærkest kobberproducerende Land i Verden), og Fremgangen tog stadig hastigere Fart. At der samtidig med dette industrielle Opsving opstod en gigantisk Spekulation paa New-Yorker Børsen i alle Jernbane- og industrielle (særlig Kobber-) Værdier, er ret naturligt.

Men dette stærke Liv i Jernbaneverdenen, paa det industrielle Omraade, og ikke mindst paa New-Yorker Fondsborsten krævede stadig flere Kapitaler. Nordamerika syntes denne Gang umætteligt, og da man ikke kunde faa Penge nok i Hjemlandet til disse evige Emissioner af Aktier og Bonds, maatte man naturligvis ty til Europa. Med de stigende Priser paa Kul og Jern var der imidlertid ogsaa her blevet skabt et Liv og et Røre, som ogsaa slugte store Kapitaler, og man var efterhaanden blevet utilbøjelig til at sende mere Guld over Atlanterhavet. Saaledes nægtede Banque de France til sidst at diskontere de amerikanske Finanstrakter.

Med det Øjeblik, da der blev sat en naturlig Stopper for den stadig rindende Pengekilde, hørte ogsaa Ekspansionspolitiken hos de amerikanske Jernbaneselskaber op af sig selv, og dette blev Begyndelsen til Reaktionen i den stærke Verdens-Højkonjunktur. Hvorvidt denne Tilbagegang er af forbigeende Natur og atter vil give Plads for en fornyet Opgang, naar Pengemarkedet bliver rigeligere, eller om den nuværende Tilstand er Begyndelsen til et langvarigt Dødvande, det er som sagt det store uløste Spørgsmaal, som endnu venter sin Besvarelse.

Der skulde ellers være Tegn, der tydede paa, at det glimrende Liv, som nu for en Tid har fundet sin Afslutning, atter vilde genopvaagne, naar Pengene

strømmer tilbage til Central-Instituterne, idet hverken Transvaal-Krigen eller den russisk-japanske Krig har bragt det Opsving, som ytrer sig i Genopbygningen af alle de under en Krig ødelagte Værdier.

I Transvaal har Guldproduktionen en Tid lang paa Grund af det uløste Arbejdsspørgsmaal vist en stærk Stagnation, som imidlertid nu synes saa smaaat at vige Pladsen for en fornyet Aktivitet og deraf følgende Genrejsning af hele det økonomiske Liv i Sydafrika.

I Rusland har den revolutionære Bevægelse i høj Grad vist sig hæmmende for enhver Fremgang; men efter at Forholdene derovre nu synes noget mere rolige, tør man maaske ogsaa vente, at de uendelige Muligheder, som rummes i Ruslands Skød, vil udfolde sig i deres fulde Kraft og Styrke og komme det øvrige Europa til Gode.

Herhjemme i Danmark er vor Udvikling kun et lille Hjul i Verdensmaskineriet, men ved vort livlige Handelssamkvem med Udlandet passer det lille Hjul nøjagtigt ind i den store Mekanisme, og Bevægelserne herhjemme følger derfor nøjagtig Trop med Udlandet. Ofte mærkes det ikke særlig stærkt og navnlig ikke øjeblikkeligt, men i det lange Løb kunne vi her hjemme ikke gaa vore egne Veje uafhængig af de Lande, som omgive os. Vi have da ogsaa i Lighed med Udlandet i de senere Aar haft en stærk Opgangsperiode med højere Priser paa alt, Fødemidler og Forbrugsgenstande. Det stærke Liv her hjemme har endda særlig i København været af en meget udpræget Beskaffenhed, idet der samtidig med den almindelige Verdenskonjunktur har fundet en Udvikling Sted, som har været af en mere lokal Karakter.

Det er den mægtige Udvikling, som vort Bankvæsen har haft i de allerseneste Aar, der har skabt et Højtryk og en Fart over alt, og som i væsentlig Grad har forandret Byen Københavns Fysiognomi og ladet den faa det Tilnavn Stor-København, som Hovedstaden forhaabentlig efterhaanden maa gøre sig værdig til at bære med Rette. Nu er det jo et Spørgsmaal, om den Udvikling, som Byen baade udadtil og indadtil har taget, har været ganske sund, thi Danmark er jo intet stort Land, og da vi dog nærmest er henvist til Landbruget og endnu ikke i videre Forstand har nogen egentlig Industri, saa er Muligheden for en fortsat Bliven-større vel dog begrænset. Ganske vist har vi foruden en dygtig Landbostand en vaagen og handlekraftig Handelsstand, og for Transithandelen har København jo udmarkede Betingelser. Tidligere var vel Sverrig en af vore bedste Kunder, men efter at man har beskyttet sig stærkt med kraftige Toldmure, er der i høj Grad sat en Bom for Indførselen af fremmede Industriprodukter. Ydermere synes Tendensen i vort Naboland at gaa mere og mere uden om København, — vel som Følge af den nationale Vækelse. Derimod er vort Handelssamkvem blevet betydelig mere udviklet med Finland og Rusland, og i de senere Aaringer begynder driftige Købmænd ogsaa at vende Blikket ud mod det sydlige Europa og mod de andre Verdensdele, Østasien, Sydafrika, Sydamerika og Australien.

Udover det, den enkelte private Købmand i saa Henseende magter, har vi jo heldigvis desuden store kapitalstærke Aktieselskaber (Østasiatisk Kompagni, D. F. D. S., tildels Burmeister & Wain, Dansk-Russisk Dampskibsselskab og flere af vore større Trampdamp-

skibsselskaber), som ved at rette Blikket udefter ikke alene kaster Ære og Hæder over Danmark, men ogsaa er af stor national-økonomisk Betydning for hele Landet ved at bringe tjente Formuer hjem. Naar vore Banker i højere Grad havde støttet den Slags Foretagender og maaske givet Impulsen til Starten af flere lignende, saa tør det siges, at vor stærke Bankudvikling havde været baade sund og god, og vi kunde kun have haft Grund til at glæde os over en slig solid Basis som Underbygning for den usædvanlig stærke Fremgang.

Desværre har imidlertid Basis for vore Banker og deres stadige Udvidelsestrang nærmest været at søge paa andre Omraader, og endda hovedsagelig paa et, som nu allerede i længere Tid med Rette har været underkastet en meget skarp Kritik — paa Byggeomraadet.

Ikke alle Banker have plejet denne Specialitet — en enkelt af vore ældre Banker har saaledes i sine Aarsberetninger gentagne Gange raabt Vagt i Gevær — men næsten alle vore yngre Banker have vokset sig store til Dels paa dette Grundlag, og en enkelt af de ældre Banker har, om ikke direkte, saa indirekte stærkt støttet denne Bevægelse og i al Hemmelighed staaet bagved mangt af de senere Aars store Byggeføretagender.

Hvilken Berettigelse denne Trang til at omskabe og forstørre København har haft, er egentlig ikke saa godt at se, thi den burde nærmest have søgt sin Grund i Udfoldelsen af en kraftig industriel Virksomhed her i Hovedstaden. Imidlertid er Tendensen særlig i vor Lovgivning i de senere Aar jo ikke absolut gaaet i Retning af at begunstige Industrien, idet den stærkt

demokratiske Tendens har forlangt Toldlettelser paa de fleste Omraader, hvad der næppe vilde gøre den hjemlige Industri stærkere — den som jo i Forvejen fra Naturens Side er ret stedmoderlig behandlet, idet den savner de naturlige Hjælpeskilder, uden hvilke enhver Industri har noget Besvær med at gøre sig gældende overfor den udenlandske Konkurrence. Men man bygger jo ikke hele Kvarterer i Forstæderne til de velhavende, og naar Industrien ikke særlig begunstiges, er det ikke godt at se, hvem der egentlig skal befolke den store Mængde af ubeboede Ejendomme, som i de sidste Aar er skudt op som Paddehatte.

Forkæmperne for Byggeriet vil naturligvis svare, at der i en stor By som København til Stadighed maa sorges for tilstrækkeligt Husrum, ellers stiger den almindelige Husleje altfor urimeligt til Skade for hele Samfundet. Denne Paastand er ganske rigtig, men enhver Udvikling har sine Grænser, og den gyldne Middelvey bør lige saa vel betrædes her som paa alle andre økonomiske Felters Omraade. Det har man utvivlsomt ikke gjort i det sidste Femaar, hvad Byggeriet angaar, og at det har været altfor forceret og utilgiveligt overdrevet, er der absolut ingen Tivl om. I den sidste Tid har Bankerne jo nu ogsaa indset det farlige ved den Udvikling, som Byggeriet har antaget, og man har trukket sig meget stærkt tilbage.

Det kunde forøvrigt være ret interessant at undersøge, hvilke de Grunde da have været, som saa stærkt have favoriseret denne Tendens til at bygge. Ja, Aarsagerne have vel været af forskellig Oprindelse, og nogle af dem have nok været berettigede — i hvert Fald undskyldelige — andre derimod absolut forkastelige.

Til de berettigede Aarsager maa man i første Række henregne de store offentlige Byggeføretagender: Rigshospitalet, Christiansborg Slot, den nye Hovedbanegaard, som kræver en Hær af Arbejdere, — og dernæst maaske ogsaa medregne Oprettelsen af Stats-Hypothek-Banken. Tanken om at oprette en saadan Bank var i ledende Kredse baseret paa at hæve vor udenlandske Kredit, paa at opnaa højere Kurser for vore Kreditforenings-Obligationer, og dermed gøre os det muligt at laane til en lavere Rente. Denne Tanke, som i og for sig var udmaerket og kunde blive til stor Gavn for Landet, rummede naturligvis paa den anden Side den Fare i sig, at en saadan lettere og billigere Adgang til Kredit kunde give Anledning til Overspekulation og andre økonomiske Ekscesser, og helt uden Sammenhæng har vel denne Banks Start ikke været med det hjemlige forcerede Byggeri. Naar dette nu er brutt sammen, er det heller ikke udelukket, at det franske Markeds foreløbige Afspærring for Stats-Hypothek-Bankens Obligationer og andre danske Værdipapirer (grundet paa Regeringens Vintold-Forslag) ogsaa har været noget medvirkende hertil; men i dette Tilfælde er der ingen særlig Grund til at se tragisk paa Forholdet, da enhver Hindring, som har stillet sig i Vejen for et fortsat Byggeri, kun kan have været af det Gode.

Naar hermed de Grunde, der kunde tjene til Undskyldning for Byggeriet, er udtømte, skulle vi nu beskæftige os med de Faktorer, som i særlig Grad har foraarsaget og været medvirkende til hele den voldsomme — om man tør kalde det — »Gadefabrikation«.

Og man nødsages da i første Række til for en

stor Del at lægge Skylden over paa adskillige af vore nuværende Bankledere. Uden paa nogen Maade at ville træde de Herrer for nær, endlige at tvivle om deres Indsigt og Dygtighed, maa man nok have Lov til at sige, at den banktekniske Uddannelse, som flere af dem har faaet, har været ret ensidig. I Modsætning til andre Lande, hvor man særlig henter de ledende Bankdirektører fra de praktiske Købmænds eller Finansmændenes Verden, er Tendensen her hjemme i de senere Aar gaaet i Retning af at søge dem blandt vore praktiske Jurister. Naar man endda havde henvendt sig til de videnskabeligt uddannede Jurister eller til vore Nationaløkonomer, saa var Forholdet maaske blevet et ganske andet, men man har taget dem af Sagførernes og Birkefuldmægtigenes Midte. Disse Mænd er uden Tvivl dygtige Folk med klare Hoveder, men nogen egentlig Indsigt i Handel og Bankvæsen, som burde være uløseligt knyttet til Handelen, kan de i Følge Sagens Natur ikke have. Det er i saa Henseende ogsaa ret betegnende, at vort største Finansgeni — den uforglemelige Tietgen — heller ikke var Akademiker, opdraget og udlært som han var i Købmandshandelen. Paa den Tid, da han blev kaldet til at staa for Styret af den nydannede Privatbank, var han Handelsrejsende i Manufakturfaget og var netop to Aar i Forvejen blevet fast Agent for et dansk Firma i Manchester. Men netop saadan en Mand, som i intimeste Forstand var kommet i Berøring med Handelen og Handelstekniken, havde — med sit Snille og store Kløgt — de bedste Betingelser for at blive den store kyndige Bankleder, som han faktisk blev.

Ogsaa de af vore nuværende Bankdirektører, om

hvem Størstedelen af Anerkendelsen for at være kyn-dige og dygtige Bankmænd samler sig, ere praktisk uddannede Mænd, idet de enten er blevet udlært i en Vekseller- eller Købmands-Forretning, eller fra neden af har tjent deres Sporer i selve Banken. Man ser da ogsaa, at de Banker, i hvis Spidse disse Mænd staar, heller ikke paa nogen Maade har plejet Bygge-Specialiteten, men kun har støttet de sunde gode Byggefø-re-gender, som en Gang hører med til almindelig Bank-virksomhed.

I de fleste større udenlandske Banker knyttes der som Regel til Direktionen et juridisk kydigt Medlem, som supplerer Forretningskyndigheden paa bedste Maade, og ogsaa hos os vilde det ingenlunde være til nogen Skade, om en Direktion sammensattes af Mænd med forskellig Uddannelse; Forholdet bliver først mindre heldigt, naar som sagt Direktøren ensidigt plejer de Interesser, som staar hans Hjerte nærmest. Men det kan jo næppe være andet, end at Sagføreren, der sin tidligere Virksomhed for en stor Del har be-skæftiget sig med Ejendomshandler, Grundspekulationer og dermed beslægtede Forretninger, nu ogsaa dyrker det Felt stærkest, hvor hans Kendskab er størst.

Men antagelig vil Praksis for Fremtiden atter blive, at Banklederne tages fra Købmandsstandens Midte i Stedet for som i de senere Aaringer af Juristernes tal-løse Skare, og de mange Veklager om overdrevent og usundt Byggeri hører da forhaabentlig op af sig selv.

Den stærke lokale Udvikling har imidlertid i For-bindelse med den af mere international Karakter værende Højkonjunktur fordret store Pengemidler, og da Bankernes forholdsvis smaa Aktiekapitaler ikke strakte

til, maatte man nødvendigvis skaffe sig mere Kapital, og det gjorde man i Form af at udvide Aktiekapitalen, og ved paa alle mulige Maader at skaffe sig Spareindskud.

Hvad først de forøgede Aktiekapitaler angaaer, er det meget interessant nærmere at undersøge, hvilken mægtig Kapitaludvikling Bankerne har haft i de seneste 10 Aar. For de ældre Bankers Vedkommende gælder det, at det mere har været den internationale Konjunktur, der har gjort dem større, for de yngre Bankers Vedkommende har den lokale Udvikling nærmest været Aarsag til Ekspansionspolitiken.

For 10 Aar siden fandtes der foruden Nationalbanken 3 store Privatbanker: Landmandsbanken, Handelsbanken og Privatbanken, og disse 4 Bankers samlede Aktiekapital var 75 Millioner; desuden fandtes der 7 Smaabanker med en samlet Kapital af kun ca. 7,600000 Kr. I Løbet af de 10 Aar er en eneste af de 3 store Privatbanker — nemlig Landmandsbanken — med en Kapital af 60 Mill. kommet et godt Stykke op over de 3 Bankers samlede Aktiekapital for 10 Aar siden (nemlig 48 Mill.), og den samlede Kapital for de 4 Hovedbanker andrager nu 148 Mill. mod 75 Mill. for 10 Aar siden. For de yngre Bankers Vedkommende — thi detgaard nu ikke mere an at kalde dem smaa — er Mangedoblingen imidlertid langt mere overvældende, idet Kapitalen fra godt og vel 7 Millioner nu er vokset til $62\frac{1}{4}$ Million, hvoraf endog de 56 Millioner falder paa de 4 betydeligste alene (Grundejerbanken, Laane- og Diskontobanken, Detailhandlerbanken og Centralbanken), medens de resterende ca. 6 Millioner fordeler sig paa 5 Smaabanker.

At en saadan gigantisk Fremgang ikke kan gaa for sig uden at meget usundt skabes, som aldrig burde have set Dagens Lys, er en Selvfølge, men i de gode Aar, som nu er henrundne, var det for Bankerne en meget let Sag at udvide, idet Publikum forblindet af stadig Medgang gik med til alle Nyemissioner, hvad enten det var Bank-, industrielle eller Dampskibs-Aktier. I den Grad gik al Ting i Folk, at de Garanti-provisioner, som efter hævdvunden Skik udbetaltes til Mæglere og Veksellerere, tilsidst opfattedes som rene Cadeauer, og Tanken om, at der med en Garanti var forbundet Risiko, efterhaanden forekom en saa fjern, at der til Slut var en Kappestrid om at faa de størst mulige Andele — indtil naturligvis en skønne Dag Markedet var overmæt, Emissionerne begyndte at mislykkes og Garanterne sad med Smerten.

Denne lette Adgang til stadig at skaffe sig ny forøget Kapital har imidlertid bragt Bankerne lidt ind paa et Skraaplan, da det efterhaanden næsten blev til en Æressag, hvem af de yngre der kunde blive størst. Naar den ene Bank udvidede, varede det ikke $\frac{1}{4}$ Aar før Nabobanken trumfede den forudgaaende Emission over med nogle Millioner, og Resultatet er da nu ogsaa blevet, at Bankerne for Øjeblikket arbejder med ret uforholdsmæssig store Kapitaler. Thi en Kapital skal jo dog forrentes, og naar man nu i en mindre gunstig Tid indskräunker Forretningen og samtidig skal udvide Forrentningen, hvad skal der saa blive til Aktionærerne? De store Kapitaler bærer jo dog til sylvende og sidst for Størstedelen Skylden for, at Bankerne ere gaaede ind paa Forretninger, hvor Hensynet til Gevinst er gaaet forud for Hensynet til Sikkerhed (en meget

daarlig Bankteori), netop for at kunne skaffe Aktionærerne en passende Dividende, og da man har troet paa Højkonjunkturens Vedvaren (i uheldigste Fald endog ventet, at det nu først rigtig skulde gaa løs), har man ladet staa til.

Nu har Sommeren jo allerede aabenbaret, i hvor mange Tilfælde man mildest talt har handlet letsindigt, og Betalingsstandsninger baade i Byggeverdenen og i Købmandskredse har været Resultatet.

At Optimismen endog ikke har været begrænset til de yngre Banker, viser f. Eks., at Landmandsbanken saa sent som i afgigte Foraar, hvor Pengemarkedet allerede var stærkt strammet, kom med en 50 % Aktieudvidelse fra 40 til 60 Millioner. Hvor stor Begejstringen for Nyemissioner og navnlig for nye Bankemissioner var hos Publikum i de sidste Aar, viser ogsaa Starten af de forskellige Bankforetagender (Centralbanken, Revisionsbanken, Patentbanken og alle de smaa Forstadsbanker). Der var i de Aar en magisk Klang i Navnet Bank, og at starte en ny Bank mente man tilsidst var lige saa let som ataabne en Spæk-høkerforretning. De store Samfunds-Pligter, som en Bank i Virkeligheden har, ganske i Modsætning til hvilken som helst anden Forretning, idet Banken ved at skulle forvalte betroede Midler saa at sige har de Tusinder af Smaafolks Skæbne i sine Hænder, traadte i disse Aar tilbage for delvis rent egoistiske Grunde, og begunstiget af Stemningen blev endog Foretagender, som havde noget obskurt over sig, pyntet med Navnet »Bank«. Ved at slaa efter i »Danske Fonds og Aktier« for 1905 finder jeg foruden de anerkendte Banker ikke mindre end 12 Virksomheder, som prænge med det

tillidindgydende »Bank«, og jeg har saa endda ikke tænkt paa Foretagender som »Pantbanken« med den diskrete Indgang i Porten i Dannebrogsgade.

Jeg ved ikke, om det ad Lovgivnings-Magtens Vej vil være muligt at forbyde Foretagender, som ikke opfylder de Betingelser, som man sædvanligt stiller til en Bank, at reklamere med denne Betegnelse; i hvert Fald skulde det synes heldigst — og heller ikke forbunden med særlige Vanskeligheder — om ingen Aktie- eller anden anonym Virksomhed kunde anmeldes til Firmaregistret som Bank eller et dermed beslægtet Navn, med mindre det ny Foretagende havde en fuldt indbetalt Kapital af et vist Beløb; thi selvfølgelig er det uforsvarligt, at Virksomheder med en Kapital paa nogle faa Tusind Kroner skal have Tilladelse til at modtage Sparepenge fra naive Mennesker, som i Tillid til et prangende Skilt med Ordet »Bank« paa, tror at dermed er den hellige Grav vel forvaret.

Det andet Hovedmiddel for Bankerne til at skaffe sig Arbejdskapital var Spareindskud.

Kun ganske faa af Bankerne har en særskilt Sparekasseafdeling, som staar under Sparekasse-Inspektørens Tilsyn, men man fandt en let Udvej til at skaffe sig Penge, ved i Stedet for at have Sparekasse at modtage Indlaan paa »Sparekasse-Vilkaar« eller paa saakaldt »Kontrabog«. I den stærke Konkurrence om at lokke Penge til sig blev Renten for Indlaan i alle tænkelige Former og paa alle mulige Terminer stadig sat op, og medens Sparekasserne uforandret bibeholdt den gamle Rentesats af $3\frac{1}{2}\%$, kunde Folk i de andre Banker faa indtil $1\frac{1}{2}\%$ mere i Rente om Aaret.

Tal taler altid bedst, og det vil i denne Forbind-

else være interessant at se, hvorledes Aktiekapitalerne og samtidig Indskudene ere voksede hos de yngre Banker i de sidste 4—5 Aar. Da det kun gælder om at konstatere Udviklingen i det store og hele, ville vi kun beskæftige os med de 5 største af de yngre Banker, nemlig: Grundejerbanken, Laane- og Diskonto-banken, Detailhandlerbanken, Centralbanken (siden 1905) og Frederiksberg Bank.

Ultimo 1903 var den samlede Aktiekapital for oven-nævnte Banker kun $11\frac{1}{2}$ Million og Indskudene Kr. 40.377000, ultimo 1904 respektive Kr. 12,600000 og Kr. 46.041000, ultimo 1905 Kr. 27,000000 og Kr. 62.629000, ultimo 1906 Kr. 54000000 og Kr. 85.198000, og nu Kr. 58,000000 og Kr. 86.231000.

Det er siden ultimo 1903 for Aktiekapitalens Ved-kommende en Fremgang af ca. 504 % eller med andre Ord: Aktiekapitalen er steget til det femdobbelte i det korte Tidsrum af 5 Aar; og for Indskudenes Vedkommende er der en Fremgang af ca. 213 % eller godt og vel det dobbelte. Skønt Fremgangen i Indskudenes Størrelse er imponerende, ser man dog, at det, trods alle Anstrengelser med Filialer, stadig højere Renter, Lommesparebøsser etc. har været ulige lettere at udvide Kapitalerne end at faa fat i Folks Sparepenge.

Det er nu klart, at der ved denne Anstrengelse for at skaffe sig stadig mere Kapital skabtes en meget uheldig Vekselvirkning, idet man udvidede, for som det hed sig, at betrygge Sparerne; man indlod sig derefter paa ret risikable Forretninger for at skaffe Udbytte til den forøgede Kapital, og da denne efter kortere Tids Forløb ikke viste sig tilstrækkelig, kæmpede man for

at faa flere Indlaanspenge, — og saa gik man videre paa samme Maade: udvidede, gjorde store Forretninger og satte Renten op — og saa fremdeles. Et væsentligt Middel til at faa fat i det brede Publikums Penge mente man at have i Filialer rundt omkring, og der dryssedes da i kort Tid af næsten alle Banker — navnlig af de yngre — ud over København med Forstæder og Nabokommuner den ene Bankfilial efter den anden. Man vil her i København, paa Broerne, i Hellerup, Sundbyerne o. s. v., selv i delvis fattige Kvarterer kunne se den ene konkurrerende Bankbutik ved Siden af den anden. Yderligere kom saa Hjemme-Sparebøsser, Hjemmets Bank, Lomme-Sparebøsser, og hvad alle disse Smaatingester hedder, som ene gaar ud paa at skaffe sig Penge, Penge, Penge.

Denne Higen, Tragten og Kæmpen efter at faa fat i Arbejds-Kapital har dog ikke kunnet holde Skridt med de svære Krav, som de store Foretagender, som Bankerne indlod sig paa, stadig satte til disse, og jo mindre solide og gode Foretagenderne var, desto større var Kravene. Nu vilde vist mangen en Bank oprigtig ønske, at den havde været noget mindre hæsblæsende i sin Forretningsgang, og allerede ser vi i Annulering af for stor Aktiekapital, Nedlæggelse af overflødige Filialer, et Tilbageskridt og en Indrømmelse af tidligere Fejl.

Her hjemme har som sagt de store Kapitaler, som skulde forrentes, nærmest været af det onde. For Sparernes Vedkommende har der dog ligget noget betryggende i de mange Millions Aktiekapital, idet disse jo først skulde være mistede, førend Sparerne kunde komme til at lide Tab. Trods megen Angst

og Uro her hjemme, har Sparerne da ogsaa hidtil bevaret den sunde Fornuft og forskaanet os for den svære Samfunds-Kalamitet, som et Bank-run altid er og maa blive, idet det bringer al Ting ud af sin Ligevægt. Man har jo set, til hvilke skæbnesvangre Kriser det kan føre, naar der saas Mistillid til selv solvente Institutioner med for store Indlaanskapitaler i Forhold til egne Midler. Som et tysk Blad fornylig skrev: Efter tyske (ogsaa danske) Begreber er det ganske uhørt, at Publikum betror en Bank, som ikke ejer større Egen-Kapital end ca. 5 Millioner, Deposita til et saa overvældende Beløb som 260 Millioner. I hvert Fald er der ved den seneste Tids Begivenheder ved de amerikanske Banker blevet aabenbaret et Misforhold af den allerværste Slags, som giver Anledning til den største Frygt med Hensyn til Forholdenes videre Udvikling.

Med andre Ord: for megen Kapital er galt, al for lidt Kapital endnu værre, den gyldne Middelvej er en Kapital, som staar i passende Forhold til Indskudenes Størrelse — og derefter har man at anlægge sin Forretning. Prof. Scharling anser i sin »Bankpolitik« en Aktiekapital af en Tredjedel af Indlaanskapitalen for et passende Beløb, og vi ser, at en gammel konservativ Bank som Fyns Diskontokasse (grundlagt 1846) er af samme Anskuelse, idet der til en Kapital af 4 Millioner findes et Indlaan af ca. 11 Millioner.

Hvor ganske anderledes Forholdet stiller sig ved nogle af vore yngre Banker viser følgende to Eksempler: Den ene Bank har til en Kapital af 12 Millioner ca. 24 Millioners Indskud — altsaa det dobbelte Beløb —

og den anden har til en Kapital af 20 Millioner endog kun det samme Beløb, ca. 20 Millioner i Indskud. Jeg vil slet ikke medregne en yngre Bank, som ved de i Sommerens Løb abenbarede Forhold har vist, at den tidligere blev ledet med en endog usædvanlig Mangel paa Forsigtighed og Fremsynethed. Her var Forholdet ultimo 1906 i den Grad forrykket, at der til en Aktiekapital paa 8 Millioner fandtes Indlaan paa kun ca. 5 Millioner, hvilket Beløb endog til Dels vist var ret problematisk. Et bedre Bevis for Rigtigheden af det tidligere sagte turde vanskelig kunne findes.

For rigtig at klarlægge og gøre de yngre Bankers enorme Fremgang forstaaelig, er det nødvendigt at beskæftige sig med et Punkt, som tilsyneladende ikke er af større Interesse, men som dog i Virkeligheden har en meget stor Betydning. Det er Publikums langt lettere Adgang og Kommen-i-Forbindelse med Direktøren i de yngre Banker end i de gamle Storbanker. I en hvilken som helst anden Forretning er det nu en Gang saa, at Chefen for en Forretning er Kundens Tjener. Man kommer ikke mindst gjerne det Sted, hvor Principalen selv tager Del i Ekspeditionen. I de gamle Banker har det imidlertid efterhaanden udviklet sig saaledes, at Bankdirektøren har været mer eller mindre utilnærmelig. Det er ikke én, men mange Gange haendet mig, at jeg har hørt Folk med en vis Stolthed fortælle, at Direktør den eller den virkelig havde været yderst elskværdig overfor ham. Jeg er overbevist om, at den Mand, medens han antichambrerede hos vedkommende Direktør, har siddet med Hjertet i Halsen — navnlig da, hvis han skulde have Kredit, og at han er blevet behandlet venligt, synes

for ham en særlig Udmærkelse. Dette Forhold er naturligvis fuldstændig skævt; en Bankdirektør bør selvfølgelig ligesom en hvilken som helst anden Købmand som Regel være forekommende overfor sine Kunder, og det hvad enten han bringer eller søger Kapital. Men denne stærke Utilnærmelighed og Overlegenhed, som karakteriserer nogle af de ældre Bankdirektører, har ganske naturlig sendt en hel Mængde forlegne og beskedne Mennesker hen i de yngre Banker, hvor de med stor Ligefremhed og Elskværdighed er blevet modtaget med aabne Arme af den yngre Direktør, som ikke kunde faa Kunder nok. Endvidere har en stor Del af de ældre Bankers Kunder, dels som Følge af denne frygtindgydende Utilnærmelighed, dels paa Grund af den absolute Mangel paa Samarbejde mellem Bankerne indbyrdes, ganske naturligt søgt hen i en yngre Bank, naar det drejede sig om en Udvidelse af Krediten. Og desværre har i saadanne Tilfælde den yngre Direktør ikke været særlig kritisk. Da det gjaldt for ham at lave Omsætning, har han ikke spurgt vedkommende, om han allerede var engageret med en anden Bank. Nej tværtimod! Jeg ved positivt, at Forretningsdrivende har sagt: jeg arbejder i Forvejen med den og den Bank, men jeg vil ogsaa gjerne gøre Forretning med Dem, men ønsker i saa Fald ingen Kritik af mine Veksler, hvortil der saa er blevet svaret ja og mange Tak.

Følgen af dette Misforhold har været en stærk Gaaen-paa i Forretningslivet, som en skønne Dag, naar det ikke mere altsammen klapper, ender med en Forskækkelse. Et typisk Bevis herpaa har vi jo forøvrigt set for nogle Maaneder siden, da en tidligere anset

stor Forretningsmand i Ly af denne Mangel paa Samarbejde mellem Bankerne faar Engagements paa flere Hundrede Tusinde Kroner i saa omrent hvert evige eneste københavnsk Bank.

Saa fremt Forholdet i vor Bankverden i højere Grad havde været det, at de enkelte Direktører indbyrdes følte sig mere som Kolleger end som Konkurrenter, vilde hele Forretningslivet have hvilet paa en sundere Basis, idet den enkelte Købmand i saa Fald maatte lempe sin Forretning efter de Midler, som stod til hans Raadighed, og han vilde ikke saa let vove sig længere ud, end han som fornuftig Mand burde.

Denne Isolering i vor Bankverden fremkalder desuden et ret usikkert Grundlag for al Kreditgivning, thi naar et betydeligt Firma pludselig standser, vil det ret naturligt hos Bankerne fremkalde en Ængstelse, som muligvis kommer til at gaa føleligt ud over de uskyldige. En Afhjælpning af denne Brøst kunde imidlertid lade sig ordne paa en uhyre ligefrem og simpel Maade ved Oprettelsen af et Bankregister. Forinden jeg gaar nærmere ind paa at udvikle, hvorledes jeg har tænkt mig dette Bankregister ført ud i Praksis, skal jeg gøre et Par supplerende Bemærkninger angaaende Oprindelsen til denne nye Ide, som i hvert Fald for mit Vedkommende er opstaaet ganske selvstændigt og uafhængigt hos mig uden nogen som helst fremmed Paavirkning.

Det var umiddelbart efter den tidligere omtalte store Betalingsstandsning i Efteraaret, at det slog mig, at der maatte kunne findes en simpel og praktisk Maade, som delvis kunde forhindre, at slige Tilfælde gentoges, og allerede i en Avisartikel i »Vort Land«

af den 17. Septbr. antydede jeg noget i den Retning. Jeg vilde imidlertid den Gang oppebie et mere belejligt Tidspunkt til offentlig at fremkomme med min nye Ide og betroede denne kun til en enkelt Mand. Imidlertid sender Nationalbanken for kort Tid siden — d. 29. Novbr. — efter at dette mit Foredrag ligger fuldt færdigt, et Cirkulære rundt til de københavnske Banker, hvori akkurat den selv samme Tanke, som jeg har haft, foreslaas bragt til Udførelse; og paa en Henvendelse af mig i Nationalbanken erfarer jeg, at Bankens Ledelse har udkastet denne Plan uden at have noget Kendskab til min Ide. Skønt mit Forslag jo derved mister noget af sin Originalitet, er det mig paa den anden Side en stor Tilfredsstillelse at vide, at min Ide baade maa være sund og god, naar en saa fremragende Institution som Nationalbanken har prøvet paa at føre den selv samme Tanke ud i Livet. Og jeg er fuld af Fortrøstning til, at den Opposition, som der fra nogle Bankers Side foreløbig har vist sig imod dette Register, maa kunne overvindes, saa at Tanken i en eller anden Form ogsaa virkelig vil blive realiseret.

Efter min Mening burde da dette Bankregister oprettes af alle Banker i Forening — i Endrægtighed og fuld Forstaaelse med hinanden. Det skulde oprettholdes og lønnes af de forenede Banker tilsammen, og Lederen af Registret skulde ligelig tjene alle Bankerne, men være ganske uafhængig af hver enkelt. I Registret blev alle Bankerne indskrevne, og hver Bank gav en samlet Fortegnelse over alle sine Kunder uden Undtagelse. Imidlertid skulde den ene Bank ikke gennem Registret kunne faa nogen som helst Kundskab om de andre Bankers Klienter.

Fremgangsmaaden ved Registret vilde nu blive følgende:

Naar en Mand fik sig en Bankforbindelse, skulde vedkommende Bank straks melde det til Registret. Her vilde det nu blive set efter, om Klienten allerede havde en Bankforbindelse i Forvejen. Saafremt dette skulde være Tilfældet, vilde Registerlederen have at give Meddelelse herom til begge Banker — til den ældre Forbindelse at N. N. havde faaet ny Bankforbindelse (uden dog at meddele Bankens Navn) — til den anden Bank, at N. N. i Forvejen havde Bankforbindelse. Begge Banker kunde nu derefter selv rette Forespørgsler til vedkommende Mand og forlange nærmere Oplysninger af ham. De enkelte Banker kunde altsaa til enhver Tid faa oplyst, om deres Klienter var engagerede andet Steds, derimod ikke hvor. Paa denne Vis var Bankerne fuldt ud betrygget mod, at deres Kunder — naar Krediten ikke kunde forøges — uden deres Samtykke gik andet Steds hen, og samtidig vilde den ene Bank være fuldt ud beskyttet mod at dens Konkurrent fik Indblik i dens Forhold.

Dette lige saa simple som praktiske Bankregister vilde være et fuldstændigt Værn imod, at usolide Forretningsdrivende, som det jo desværre nu er og har været Tilfældet, kunde opnaa Kredit det ene Sted efter det andet, og ganske andre sunde Tilstande i vor Handelsverden til Gavn for Bankerne selv og deres gode solide Kunder vilde blive Resultatet. — — —

Efter at have beskæftiget os med Fortiden vil det maaske nu være et Forsøg værd til Slut at undersøge, hvorledes vor Bank-Udvikling maatte blive i de kommende Aar.

Jeg gaar ud fra, at vi kommer glat ud over dette Efteraars uhyre Vanskeligheder, at indeværende Termin forløber uden alvorlige Kalamiteter, og at vi efter alt det meget Uvejr atter maa se Solen komme frem i det nye Aar. Antagelig vil det internationale Pengemarked, naar vi er kommet lidt ind i 1908, faa en noget lettere Karakter, og den stærke Anspændthed, hvorunder Bankerne nu længe har lidt, vil give Plads for et lettere Pengemarked. Det er da at haabe og vente, at de Lærepenge, som sidste Aars Erfaringer har givet den københavnske Bankverden, vil føre den ind paa en noget sikrere Vej end den, hvorpaa den har færdedes i de sidst forløbne Aar. Man tør rolig gaa ud fra, at det vil være mange Aar, før ubemidlede Straamænd bygger Millionforetagender, og for Kapital-udvidelser, Start af nye Bank-Foretagender etc. etc. vil Publikums Ulyst og de naturlige Hindringer i Form af lave Aktiekurser og rigeligt Aktiemateriale sætte en naturlig Bom.

Det er da et oprigtigt Ønske, at vore hjemlige Forhold maa blive af en saa lykkelig Beskaffenhed, at der maa blive god og sund Brug for de store Bank-Aktiekapitaler, som i sløje Aar ellers nødvendigt maatte blive til Sorg for enhver Aktionær.

Vor Høst i Aar er jo glimrende, og forhaabentligaabner der sig for Handelen nye Afsætningsomraader, saa at Bankerne — de ældre som de yngre — maa faa rig Lejlighed til at opfylde deres egentlige Mission, at være Bindeleddet mellem Kapitalen og Købmændsstanden — indbefattet Landbrug, Industri og Skibsfart.

Vort Handelssamkvem med det russiske Rige har,

som allerede sagt, antaget en noget livligere Karakter i de sidste Aar, men den nuværende roligere Tilstand derovre burde i langt, langt højere Grad end det hidtil har været Tilfældet, vende vore driftige og foretag-somme Købmænds Øjne mod dette uhyre rige Land, hvor der højest sandsynligt i de kommende Aaringer vil finde et mægtigt Opsving Sted, idet jo alt det skal genopbygges, som er gaaet til Grunde under den sidste Krig og den derefter følgende Revolution. Det gælder da i Tide for Handelsstanden at skaffe sig gode Forbindelser derovre, saa at man kan drage den fulde Fordel af det økonomiske Livs Genfødelse, af de gode Tider, naar de er der. Her bør vore Banker med Raad og Daad støtte den danske Købmand, sia at han kan være i Stand til at optage Konkurrencen med Tyskerne og Englænderne. Har vi først faaet Fodfæste, saa er uhyre meget vundet, og det bliver meget lettere senere at høste Frugten af tidligere Forarbejder.

For nogen Tid siden stod der i et herværende Dagblad en særdeles god og vejledende Artikel om »Rusland og dansk Foretagsomhed«, hvor der kraftig blev slaaet til Lyd for at udnytte de Muligheder, som her maatte ligge, og Forfatteren foreslog flere — vistnok overordentlige fornuftige — Maader og Veje, som skulde bringe os Danske nærmere Maalet. Der foresloges at oprette en Rute med komfortable Passager-dampere mellem St. Petersborg og København, for bl. a. at tilføre os en købedygtig Turiststrøm; der taltes om at udsende Konsuler, om at danne et dansk-russisk Centralbureau for Handlende og Industridrivende etc. etc.

Desuden er Verden jo stor, og det behøvede

endelig ikke at være Rusland alene, hvorfra vor Købmandsstand skulde hente sin Fortjeneste. Til England sælger vi jo allerede vore fornemste Landbrugsprodukter, og jeg nævnede i Begyndelsen af mit Foredrag, at flere af vore yngre driftige Købmænd og vore større Aktiesættende vendte Blikket udefter mod andre Verdensdele. For en vaagen Købmandsstand — bestaaet af en kyndig Bankverden — er der Felter nok at arbejde paa. Bankerne vil sandelig høste mere Fordel og Ære til dem selv og hele Samfundet, ved at støtte unge dygtige Købmænd, end ved at forcere usunde Foretagender og holde mer eller mindre insolvente Storspekulanter oven Vande af Frygt for selv at blive draget ned i Dybet; og ikke mindst vil de gode Kunder helst søger hen i de Institutter, hvor de ikke i Form af store Provisioner og høje Renter skal betale for de mindre gode.

I Stedet for den tidligere stærke Konkurrence mellem Bankerne vil der da ogsaa antagelig og forhaabentlig komme en mere kollegial Stemning mellem de enkelte Institutioner, og hertil vilde det omtalte Bankregister ikke mindst kunne bidrage.

Ønskeligt vilde det ogsaa være, om de ældre Banker i højere Grad end tidligere vilde række Haanden til deres yngre Kolleger, som jo nu en Gang er der, saa at der kunde komme et frugtbart Samarbejde i Stand til Fordel for hele Samfundet. Allerede er Begyndelsen jo gjort med det af Landmandsbanken ledede Konsortium til Optagelse af Materialet af de i indeværende Termin ydede Kreditforeningslaan.

I Modsætning til senere Aars nye Bank-Starter vil Tendensen herefter antagelig ogsaa mere komme

til at gaa i Retning af Koncentration, hvad der i Udlændet i flere Aar har været Tilfældet, og hvorpaa vi forøvrigt her hjemme ogsaa har haft nogle Eksempler.

Forhaabentlig vil der da ogsaa over Bankverdenen helt igennem komme noget mere Ligevægt og Forudseenhed, saa at det ikke gentages, at der i de gode Aar bliver slaaet til, saa at man i de mindre gode tvinges med en Kraftanstrængelse til at trække sig tilbage, hvorved Bankerne til stor Skade for en rolig Udvikling mister deres regulerende Indflydelse.

Lad os da alle ønske og haabe, at det nye Aar, da Nationalbankens nye og moderne Octroy træder ud i Livet, maa blive Begyndelsen til en ny Æra for den københavnske Bankverden, til Gavn og Lykke for Hovedstaden og Fædrelandet.

Til Foredraget knyttede sig en Diskussion, hvoraf vi gengive nedenstaaende Udtalelser:

Generaldirektør Rubin takkede Indlederen for hans Foredrag, som jo indeholdt en Mængde Momenter, der kunde give Anledning til Meningsudveksling. Taleren fremdrog særlig Spørgsmaalet om det foreslaede Bankregister, der — saaledes som Planen var skitseret af Indlederen — havde den væsentlige Mangel, at den ene Bank ikke fik Oplysning om Størrelsen af den Kredit, den paagældende Laansøger havde i den anden Bank; selve den Oplysning, at Laansøgeren havde en anden Bankforbindelse, syntes i og for sig at være lidet nyttig. — Med Hensyn til selve den nuværende vanskelige Situation for vore Banker vilde det være af Interesse at faa udredet, i hvilken Grad Misären skyldtes almindelige og i hvilken Grad lokale Aarsager. Situationen var jo ikke værre i Danmark end i Udlændet (f. Eks. i Sverrig).

Kontorchef E. Meyer: Der var blevet opkastet det Spørgsmaal, om den nuværende ejendommelige stærke Bankbevægelse hos os var af samme Art som i Udlandet. Dette Spørgsmaal maatte i det væsentlige besvares bekræftende; Bevægelsen havde her hjemme i Hovedsagen samme Karakter som andetsteds. Ikke engang Overspekulationen i Byggevirksomheden var vi ene om; et Sidestykke dertil fandt man baade i Sverrig og i Tyskland, især i det førstnævnte Land. Derimod kunde det maaske nok siges, at den danske Bankudvikling havde en noget særegen Karakter, for saa vidt angik Startningen af nye Banker og den stærke Udvidelse af disse. Dette bundede efter Talerens Opfattelse i noget historisk og noget folke-psykologisk; der krævedes hos det almindelige Publikum en vis ejendommelig Sangbund, for at muliggøre en saadan Bevægelse. Det var Tilbøjeligheden til at kræve høj Rente af Kapital, der anbragtes paa Anfordring i Pengeinstitutter, der var ejendommelig dansk. For Aar tilbage var Forholdet mellem Banker og Sparekasser et andet end nu, — ganske modsat. Da strømmede der til Sparekasserne store Mængder af Foliomidler, Midler, som rettelig burde gaa til Bankerne; og dette vanskeliggjorde Sparekassernes Anbringelse af deres Indskud. Dengang havde Sparekasserne gjort Overbud. Men saa kom der en Reaktion med Overbud fra den anden Side; Bankerne kappedes om at tilbyde Publikum Opfyldelsen af de to indbyrdes modsigende Krav: høj Rente og samtidig Kapitalen disponibel. Taleren saa ikke rettere, end at det nævnte nationale Karaktertræk i væsentlig Grad havde afgivet Støtte for den senere Tids stærke Udvidelse af Bankerne. — Hvad det foreslaede Bankregister angik, vilde det ikke være saa betydningsløst, som Generaldirektør Rubin vilde gøre det til. Iovrigt havde man været inde paa den Tanke at lade ogsaa Størrelsen af de ydede Kreditter registrere, men man havde opgivet dette, fordi der fra de fleste Bankinstitutter rejstes Opposition derimod. Men ogsaa et Registreringskontor som det foreslaede vilde kunne gøre god Nutte; det vilde kunne give Bankerne nyttige Vink med Hensyn til saadanne Kunder, som søgte Kredit her og der og allevegne. Den Oplysning, Kontoret gav, vilde give

Anledning til, at de paagældende Banker konfererede indbyrdes og med Kunden for at søge nærmere Oplysninger. Man kunde i hvert Fald ikke sige, at en saadan Ordning var helt hensigtsløs, det var dog i hvert Fald bedre end slet intet.

Generaldirektør Rubin var ikke ganske sikker paa, at Kontorchef Meyer havde Ret i, at et Bankregister som det foreslaaede var bedre end intet. Et Hoved-spørgsmaal var det her, om det i Almindelighed kunde siges, at der var noget »kriminel« i, at en Forretningsmand havde flere Bankforbindelser. Kunde der ikke være legitime Grunde hertil? Besvarelsen af dette Spørgsmaal var af Betydning for Vurderingen af den Nytte, Bankregistret kunde yde.

Kontorchef E. Meyer: Det kan være legitimt og nødvendigt at have flere Bankforbindelser, men er det ikke altid, og det kan i hvert Fald undertiden være farligt; det kan tyde paa, at der arbejdes for stærkt. Der er Forskel paa det Tilfælde, at en Forretningsmand til Stadighed har to eller flere Bankforbindelser, og paa det, at han samtidig med at bevare sin tidligere Forbindelse søger at aabne ny Kredit andetsteds. I sidstnævnte Tilfælde vil der være Anledning for de paagældende Banker til at overveje Sagen i Fællesskab, og hertil skulde Bankregistret være Vejen.

Grosserer A. Levysohn vilde spørge, hvorledes man havde tænkt sig Bankregistrets Forhold til de udenlandske Kreditorer og til de private Bankiers; dem kunde man jo ikke forpligte til at gøre Anmeldelse til Bankregistret. Skulde Bankerne ogsaa melde Vekseldiskonteringer til Registret? (Kontorchef Meyer: ja!) Dette vilde blive overordentlig vanskeligt.

Indlederen indrømmede, at Forholdet med Hensyn til de udenlandske Kreditorer kunde tænkes at volde Vanskelighed. For Tiden havde den Bank-Kredit, der ydedes fra Udlandet, ikke stor Betydning, men hvis de fremmede Bankhuse atter kom ind, vilde det ikke kunne hindres, at de arbejdede udenfor Registret.

— Naturligvis maatte Diskonteringer meldes til Registret. Vanskelighederne herved maatte dog ikke overvurderes; det maatte erindres, at Forretningsmanden almindeligvis havde sine faste Bankforbindelser, og de Forretninger, han her gjorde, havde ikke den samme tilfældige Karakter, som naar man gaar ind i en Butik og køber et Par Strømper.

Landbrugets Arbejdermangel og Byernes Arbejdsløshed.

Af
Jens Warming.

I Danmarks Byer lever omrent 1 Million Mennesker; men i hele Landet findes der kun 700000 Mennesker, som er født i Byerne. Forskellen repræsenterer Overskudsindvandringen fra Land til By*). Ganske tilsvarende Forhold genfindes i alle moderne Lande; Byerne, navnlig de store, vokser ikke alene ved deres eget, naturlige Fødselsoverskud, men ogsaa ved Indvandring. I de sidste 100 Aar har denne Bevægelse overalt taget stærkere Fart**), først i England, siden i alle andre Lande, hvor den moderne Industri er slaaet igennem, og overalt har den fremkaldt alvorlige Betænkelsigheder: Hvorfra skal vi faa Landarbejdere? Hvordan skal det gaa alle disse Mennesker, aandeligt

*) Mere nøjagtig er følgende Opgørelse, hvor alle i Udlandet føde er udeladte: Bybefolning i 1901 900000, født i danske Byer 670000, Overskudsindvandring 230000. Ogsaa en væsentlig Del af de fra Udlandet indvandrede maa antages at være fra Landet.

**) Tidligere forslog Indvandringen nærmest kun til at opveje Byernes daværende store Dødelighed.

og økonomisk? Hvad er dog Aarsagen? Og hvordan skal vi forhindre det?

Der er nemlig Mennesker, som tror, at denne Bevægelse kan forhindres, idet de mener, at det, der drager Ungdommen til Byerne, er Fornøjelserne og Friheden samt falske Forventninger om bedre økonomiske Kaar, Forventninger, som man har mange sorgelige Eksempler paa er blevne skuffede. Sognearaade kan tale med om disse bristede Illusioner; de maatte i 1901 refundere Byernes Fattigvæsen 434000 Kr. for Fattige, der var forsørgelsesberettigede paa Landet, men fik kun 66000 Kr. tilbage som Refusioner fra Byerne; hertil kommer de hjemsendte eller hjemvendte.

Det er imidlertid umiddelbart indlysende, at en Bevægelse, som allerede har varet i 100 Aar, og som efterhaanden har bredt sig til alle Lande, en Bevægelse, som vel har haft forskellig Fart i de forskellige Tiaar, men som aldrig for Alvor er slaaet om til sin Mod-sætning, en saadan Bevægelse kan umulig hvile paa saa løs Grund. De nævnte Forhold har maaske for mange enkelte været Draaben, som fik Bægeret til at flyde over, men hvis der ikke var virkelig økonomisk Basis for denne Folkevandring, maatte der være indtraadt en saa skrigende Nød i Byerne, at en vældig Tilbagevandring var blevet Følgen.

Inden jeg gaar over til en Paavisning af de virkelige Aarsager til Bevægelsen, vil en nærmere statistisk Belysning være paa sin Plads. Bybefolkningen udgjorde i 1801 og endnu i 1845 21 % af hele Danmarks Befolkning (København led jo meget i 1807—14), men i 1870 25 %, i 1890 33 % og i 1906 40 %. I 1880—1901

var Byernes gennemsnitlige aarlige Tilvækstprocent 2,7 mod 0,3 for Landdistrikterne; i 1901—06, da Tiderne var mindre gode i Byerne, var de tilsvarende Tal 1,3 og 1,0, men en Tredjedel af denne sidste Tilvækst faldt paa Stationsbyerne. Af Landbrug som Erhverv levede i 1834 58 % af hele Befolkningen, i 1880 51 % og i 1901 41 %. — Af Fødesteds-Opgivelserne fremgaar, at Vandringen overvejende gaar fra Landet til Provinsbyerne; næsten dobbelt saa mange gaar til Provinsbyerne som til København. Men af Provinsbyernes egen Befolkning bryder en Del op og drager til København, saaledes at dennes Tilvækst alligevel bliver ligesaa stor som Provinsbyernes. Dette kommer sikkert delvis af, men er paa den anden Side ogsaa Aarsag til, at Provinsbyernes Industri er af en noget grovere Art end Hovedstadens; desuden gør Provinsbyernes Nærhed sig gældende. — For hele Europa er Byernes Andel i Folketallet 35 %, altsaa noget lavere end i Danmark; dette skyldes navnlig Rusland (14 %) og det øvrige Øst-Europa, medens man i Vest-Europa træffer langt højere Tal, saaledes i Storbritannien 68 %, i Holland og Belgien 60 %, i Italien 48 %, i Tyskland 47 % og i Frankrig 41 %.

Som Aarsag til den relativt aftagende Landbefolning maa først og fremmest nævnes Landbrugets egne Fremskridt. Jo dygtigere Landmændene bliver, des færre behøves der for at skaffe hele Befolkningen Føde, og det var derfor mindre vel betænkt, naar en fremragende Politiker sidste Sommer sagde til de danske Landmænd, at hvis de vilde bevare deres Flertal paa Ting, maatte de anstrænge sig for vedblivende at gaa frem i Dygtighed. Der er ingen Grund til at mene, at

Landbruget i den Henseende skulde være anderledes stillet end samtlige øvrige Erhverv; Antallet af dem, der lever f. Eks. af Væveri og Spinderi, gik fra 1840 til 1901 ned fra 32000 til 23000, skønt Befolkningen ellers fordobledes — naturligvis fordi en moderne Væver ved Maskinernes Hjælp producerer meget mere end en gammeldags. Landbruget er jo gaaet frem paa mange Punkter: Man har renere Saasæd, bedre Varieteter, Racer og Redskaber; Jorden er drænet og merglet; Arbejdskraften udnyttes mere fuldstændigt, fordi man kan komme tidligt i Marken, fordi Roerne giver Travlhed paa to forhen ledige Aarstider og fordi de vældige Besætninger giver meget Vinterarbejde; den personlige Dygtighed og Hurtighed er vokset betydeligt osv. osv. Saasandt alt dette er virkelige Fremskridt, maa det jo betyde, at der produceres mere pr. Arbejder, d. v. s. det virker ganske som arbejdsbesparende Maskineri. Derfor er det kun, hvor Nedgangen i Landmændenes Antal har været saa stor som i England, at selve Produktionens Mængde er gaaet tilbage. Hos os, hvor den relative Nedgang dog har været forbundet med en svag Stigning i de absolute Tal, f. Eks. fra 934000 i 1870 til 1.015000 i 1901, har der jo tværtimod været en vældig Stigning baade i det aarlige Høstudbytte og i Udførselsoverskudet.

Maaske man vil indvende, at Industriens Fremskridt har været endnu stærkere end Landbrugets. Naar den ved Landbrugets Fremskridt overflødigjorte Arbejdskraft maa drage til Byerne, hvorfor maa saa ikke den ved Industriens Fremskridt overflødigjorte Arbejdskraft drage ud paa Landet? Ganske simpelt fordi der er en Grænse for, hvormeget man kan spise, men ikke

for ens Forbrug af Industriprodukter. Al Forbrugssstatistik viser, at naar ens Indtægt stiger, bruger man nok lidt flere Penge til Mad, men dog navnlig til Bolig, Klæder, Møbler osv. Københavnsk Statistik viser saaledes, at medens man med en Indtægt af 1200 Kr. bruger 52 % af Indtægten til Føde, er det ved 2000 Kr. kun 41 %, ved 4000 25 %, ved 6000 19 % og ved 13000 13 %. Og hvad Landmændene selv angaar, da har de senere Aars gode Indtægter jo ikke ført til et væsentlig forøget Forbrug af deres egne Produkter, men vel af udenlandske Fødevarer, der i alt Fald har givet Byerne en betydelig Transport- og Handelsfjtjeneste, samt af Vogne, Cykler, Klaverer, Bøger, Blade, Billeder samt en uendelig Række af andre »Kulturfornødenheder«, der alle stammer fra Byerne. — Der er saaledes intet til Hinder for, at baade den Arbejdskraft, der spares af Landbruget, og den der spares af Industrien, kommer Byerhvervene til Gode. De mest fremskredne Lande har den højeste Byprocents, ikke blot fordi de staar i Bytteforbindelse med Landbrugslandene, men ogsaa fordi Velstand absolut betyder Byer.

Landmændene vil indvende, at de aldrig har mærket noget til »overflødigjort« Arbejdskraft. Ja, men det er ogsaa en relativ Overflødiggørelse. Industrien har dels den stærkeste tekniske Udvikling, dels den stærkeste Forøgelse i Efterspørgselen efter dens Produkter. Af begge Grunde kan den byde den højeste Arbejdsløn og altsaa drage Arbejdskraften til sig*). At Landbruget

*) Maaske man ogsaa kan nævne, at forøget Udbud af Landbrugprodukter hurtig fører til faldende Priser, medens der paa

nationaløkonomisk set ikke har Brug for de bortvandrende, viser sig netop i, at det ikke kan byde en tilstrækkelig Løn for at holde paa dem. Herom mere i det følgende.

Kun fra den Ricardo'ske Jordrentelære kan der rejses Indvendinger. Hvis Befolningstilvæksten nøder til at dyrke ringere Jord eller anvende dyrere og mindre rentable Metoder, kan det atter blive nødvendigt at sætte en stigende Andel af Befolningen til Landbruget for at faa Korn nok. Men saalænge Landbrugets Fremgang vejer stærkere end »Naturens stigende Modstand«, maa Landbrugsbefolningen være relativt faldende. —

Som betydelige Medaarsager til det betragtede Fænomen maa dernæst nævnes, at en Del Arbejde ligefrem er flyttet fra Land til By, nemlig baade Haandværks-, Højslids- og egentligt Landbrugsarbejde. Landsbyvaeverens Arbejde er for største Delen overgaaet til Fabrikerne, og Landsbysmeden er kun Reparator og Forhandler, idet de nye Plove osv. kommer fra Fabrikerne. Disse forfærdiger ogsaa en Del Redskaber, Klæder, Lys, Sæbe, Øl, Brød m. m., som tidligere var Husflidsarbejde. Og endelig har Mejemaskiner osv. direkte erstattet Landbrugsarbejdere, men til Gengæld givet Maskinfabrikerne Arbejde. — Det synes navnlig

---

mange Industriomraader hersker en betydelig Gnidningsmodstand. Landbrugsproduktionen er bestemt ved Priserne og deres Forhold til Omkostningerne; derfor forøges den straks, naar Tekniken forbedres. Den enkelte Fabriks Produktion bestemmes derimod mere ved, hvad der kan afsættes i Kundekredsen, og Kartellets ved hvad der kan afsættes uden at trykke Priserne. Ogsaa denne Ekstra-Avance støtter Industriens Efterspørgsel efter Arbejdskraft.

at være Kvindearbejde, der paa denne Maade er flyttet til Byerne. Tidligere viste Folketællingerne saavel paa Landet som i Byerne et Overskud af Kvinder; nu findes det kun i Byerne, men er der saa meget des større.

Indvandringen til Byerne maa saaledes betegnes som en økonomisk Nødvendighed. Jeg er klar over, at mange saa meget som muligt vil værge sig mod denne Tanke; og selv er jeg tilbøjelig til at beklage denne Nødvendighed. Landliv er afgjort det naturligste og sundeste, baade legemligt, aandeligt og socialt. I Byerne er der nok lettere Adgang til mange af Livets Goder, baade materielle og aandelige, men samtidig ogsaa lettere Adgang til det slette, og for mange synes det sidste at betyde mest. Ikke mindst gælder dette de indvandrede, der mangler den ubevidste, moralske Støtte, der ligger i, at man føler hele sin Færd iagttaget og bedømt af den hjemlige Kreds af Slægt og Venner. Selve den lette Adgang til det gode gør en overfyldt og blaseret samt vænner en af med at hjælpe sig selv, f. Eks. med Hensyn til Fornøjelser og praktiske Færdigheder. Meget Arbejde er ensidigt og sløvende. Men mest beklager jeg dog Børnene, hvis Liv er meget fattigere i Byerne end paa Landet. Selv gode, kluge og velstaaende Forældre har meget sværere ved at opdrage Børnene. Der er ikke nær saa gode Betingelser for Leg. Der er tilsyneladende mere at se paa, men i Virkeligheden ikke saa meget at følge med en levende, fængslet Opmærksomhed; Faderens Gerning foregaar langt borte i en Fabrik eller paa et Kontor, og Moderens Gerning er ved alle de moderne Indretninger blevet saa simplificeret, at der heller ikke ved den er ret

meget tilbage, som kan fængsle og udvikle større Børn; Dydernes Liv og Planternes Vækst mangler i Regelen ganske. Endelig er der heller ikke saa gode, naturlige Betingelser for at hjælpe Forældrene i deres Gerning, hvilket — brugt med Maade — betyder meget baade for Opdragelsen og den praktiske Oplæring. At Børnene til Gengæld gaar i Skole hver Dag og der lærer Sløjd og Madlavning, kan langtfra bøde paa selve Bylivets Fattigdom. Resultatet bliver alligevel, at de keder sig. Og hvad dette betyder, kan Værgeraadene fortælle.

Naar man ser saadan paa Bylivet, kan man ikke slaa sig til Ro med de fremsatte teoretiske Betragtninger, men maa undersøge Sagen fra et praktisk Synspunkt. Skulde den megen Tale om de indvandredes bristede Illusioner dog ikke være sand? Næsten alle Landboere og netop de mest rettænkende Byboere hævder jo, at kun den nominelle Dagløn er højere, men Arbejdsløsheden og Livets Dyrhed ophæver Forskellen. En grundig, statistisk Undersøgelse heraf er da nødvendig, men desværre meget vanskelig.

Efter Statens statistiske Bureaus Undersøgelse over »Tyende- og Daglejerlønnen i Landbruget 1905« er Aarslønnen for en fuldt beskæftiget Daglejer under Hensyntagen til Tilgift i Naturalier og Mere fortjeneste ved Akkord »henimod 600 Kr.« Efter Københavns statistiske Kontors Undersøgelse over »Arbejdslønnen i København i 1904« kan den gennemsnitlige Aarsløn for en ufaglært Arbejdsmand ansættes til 1000 Kr.; herved er der taget Hensyn til Akkord og Arbejdsløshed, men vistnok for meget til Akkorden og næppe tilstrækkeligt til Arbejdsløsheden (Tallet

meddeles kun med Forbehold). Forskellen er altsaa godt 400 Kr., idet de 600 Kr. overhovedet ikke regner med nogen Arbejdsløshed, skønt der dog ikke altid og overalt er Arbejde hele Vinteren, navnlig ikke i skovfattige Egne. — Adgangen til Fortjeneste for Hustru og Børn er næppe væsentlig forskellig.

Af disse godt 400 Kr. medgaard straks ca. 140 Kr. til højere Husleje, idet den aarlige Leje for en 2 Værelsers Lejlighed kan anslaas til 66 Kr. paa Landet og 203 Kr. i Hovedstaden. — Angaaende Priserne paa Fødevarer m. m. indsamlede Statistisk Bureau i Foraaret 1907 Oplysninger, dels gennem københavnske Fagforeninger dels gennem Brugsforeningerne (se Statistisk Aarbog 1907 S. 83). Af de ca. 70 Varer skal følgende nævnes: Rugbrød 57 Øre i København, 49 Øre paa Landet (8 ½), Kartofler 6,80 og 3,85 pr. Td., Sødmælk 16 og 11 Øre pr. Pot, Oksekød 51 og 49 Øre pr. ¼, Kalvekød 55 og 43, Margarine 66 og 56, brændt Kaffe 122 og 95, Risengryns 27 og 20, alt Øre pr. ¼, Stenkul 3,40 og 3,05 Kr. pr. Td. samt Petroleum 18 og 13 Øre pr. Pot. Dette tyder jo paa et meget højere Prisniveau i København — ca. 30 % over Landet foruden Brugsforeningernes Rabat, men dels er der langt mindre Forskel ved de fleste andre Varer, f. Eks. Flæsk, Smør, Æg, Franskbrød, Sukker og Manufakturvarer, dels skyldes meget af Forskellen utvivlsomt, at der i Byerne bruges bedre Kvaliteter*). Under Hensyn hertil tør

*) Oplysningerne er i København indsamlet paa den Maade, at Fagforeningerne fordelede mellem Medlemmerne et Antal Ske-
maer, hvorpaa hver enkelt noterede den faktisk betalte Pris,
ofte for et meget lille Parti. Det maa antages, at Skemaerne
overvejende blev udfyldt af ret velstillede Arbejdere. — Brugs-

den virkelige Forskel næppe sættes til mere end allerhøjest 15 %, eller for et Forbrug af godt 500 Kr. ca. 80 Kr. aarlig. — Hertil kommer imidlertid en Række Smaafordele for Landarbejderen, som vanskelig kan vurderes. Han kan avle lidt Kartofler, holde Høns, fede et Svin osv.; han har ofte Lejlighed til særlig billigt Køb af Mælk og Kød; han kan gaa i Træsko og i det hele i billigere Klæder; han er fri for det høje Fagforeningskontingent (men betaler til Gengæld højere Kommuneskat) osv. osv. Hvis alt dette anslaas til andre 80 Kr., er man sikkert langt paa den sikre Side.

Tabet paa Arbejdsløshed vil i det følgende blive opgjort til ca. 150 Kr., hvoraf de 100 Kr. kan antages at være subtraheret i Forvejen, saaledes at der til Reduktion af de 400 Kr. bliver 50 Kr. til Rest. Resultatet bliver saaledes: 140 Kr. til Husleje, 80 til Indkøb, 80 til forskelligt og 50 til Arbejdsløshed. Der bliver saaledes en Gevinst paa at drage til København, men kun 50 Kr. aarlig.

Her overfor maa imidlertid bemærkes, at Beregningen overalt er paa den sikre Side og navnlig, at det meget vel er muligt at blive mere end Arbejdsmænd. Ogsaa mellem de faglærte, hvis Aarsløn i København er beregnet til 1200 Kr., er der mange indvandrede fra Landet; ofte er de Børn af Landarbejdere eller andre Landmænd og for saa vidt »født til Landbruget«, og hele Forskellen er, at de har forladt Landbruget som Erhverv nogle Aar før Landet som Opholdssted. Men hvad der navnlig har Interesse i denne Sammen-

---

foreningerne opgav Udsalgsprisen for de Varer, de selv forhandlede, og efter bedste Skøn Egnens gængse Priser for de øvrige.

hæng: mange indvandrede faar faste, vellønnede, ja ofte endog pensionsberettigede Pladser ved Jernbane, Sporveje, Post og Telegraf, Belysningsvæsenet, Politiet osv., eller som Bude, Inkassatorer, Plads- og Lagerforvaltere, Portnere osv. Af Byernes 12000 »Forsørgere« ved Jernbane, Sporveje, Post og Telegraf var saaledes 7000 født paa Landet (Folketælling 1901). — Selv mellem de egentlige Arbejdsmænd, hvis Gennemsnitsindtægt foran blev angivet til 1000 eller maaske rettere 950 Kr., er der jo mange enkelte, som naar højere; mange Fabriksarbejdere f. Eks. har aldeles faste og vellønnede Pladser. I det omtalte Værk om Lønnen i København meddeles der en Gruppering efter Aarsindtægt af 7600 Arbejdsmænd, for hvem man gennem Arbejdsgivere eller Fagforeninger har modtaget særlige Oplysninger. Fordelingen var følgende:

Over 1400 Kr.	600
1200—1400 —	1200
1000—1200 —	2300
900—1000 —	1400
800—900 —	1000
Under 800 —	1100
	7600

Da saadanne Oplysninger oftest kun har kunnet tilvejebringes for fast beskæftigede Arbejdere, ligger Gennemsnittet (1050 Kr.) over det normale. Men Tallene vise utvivlsomt, at mindst 1800 er naaet op over 1200 Kr., og til yderligere Bevis kan nævnes, at efter Skatteansættelsen for 19^{04/05} havde 3400 »Arbejdsmænd« i København-Frederiksberg mindst 1200 Kr. og 6400 fra 1000—1200 Kr. Til denne Chance for at naa noget, der virkelig er bedre end Landarbejderens Kaar, svarer imidlertid en stor Risiko for at faa noget ringere; 2100 af de 7600 havde jo under 900 Kr., hvilket efter

Beregningerne over Livets Dyrhed svarer til 600 Kr. paa Landet. En Del af disse 2100 havde kunnet faa det bedre paa Landet, men næppe alle; thi ogsaa de 600 Kr. er jo kun et Gennemsnit, der skjuler store Forskelle; ogsaa paa Landet er der mange, som paa Grund af Sygdom, Alder, Drikfældighed, Udygtighed osv. ikke naar den gennemsnitlige Indtægt. Og selv om ogsaa de 600 Kr. var garanteret enhver Landarbejder — en saadan Higen efter noget sikkert, at en ret betydelig Chance for at naa mere lades uænset, en saadan Higen er næppe ønskelig, end sige ventelig. Et Folk med saa lidt Spændkraft og Livsmod vilde næppe have nogen Fremtid.

Forsaavidt man dernæst vil sige, at der ogsaa paa Landet er Chancer for gode Stillinger ved Banen og Postvæsenet — eller for at blive Statshusmand, da maa der til det første siges, at disse Stillingers Antal er begrænset, og at det fra Synspunktet »Landbrugets Arbejdskraft« er ligegeyldigt, paa hvilken Maade Landbruget forlades. Og hvad Statshusmændene angaaer, betragter jeg det som meget tvivlsomt, om ret mange flere har de personlige Betingelser for selvstændig Bedrift end de mange, der allerede nu forsøger sig. Mon vi ikke har flere Husmænd, der burde avancere til smaa Gaardmænd, end Landarbejdere, der burde avancere til Husmænd?

Endelig — og dette er et Hovedpunkt — maa man ikke glemme selve den Indflydelse, Vandringen har paa Lønnen. Naar der kun bliver en mindre, reel Forskel tilbage mellem Lønnen paa Landet og i Byerne, er det jo netop fordi Bortvandringen har gjort Arbejdskraften knap og derfor dyr paa Landet, medens

Indvandringen til Byerne dog noget maa have bræmset Arbejdslønnens stærke Stigen.*)

Arbejdsløsheden blev foran udskudt til senere Behandling, idet den baade interesserer fra Synspunktet: Indtægtstab i Byerne og fra Synspunktet: Landbruget mangler Arbejdskraft. I begge Henseender har Landmændene meget overdrevne Forestillinger om Arbejdsløshedens Omfang, og dette er meget beklageligt, idet det ofte svækker Landboernes Interesse for sociale Reformer. »Bliv herude, vi kan sagtens beskæftige jer«, er som det Universalmiddel, hvormed mange Landboere mener at kunne afhjælpe Byernes Nød.

Mest overdrevne er Forestillingerne om den ved Lock'out og Strejker forvoldte Arbejdsløshed; efter officiel Statistik repræsenterede den i 1897—1906 gennemsnitlig 2 Dage aarlig pr. Industriarbejder, eller hvis det ganske abnorme Lock'out-Aar 1899 udelades, $\frac{2}{3}$ Dag aarlig. Den egentlige Arbejdsløshed er meget værre. Sekretær Lindberg anslaaer den (Dansk Tidsskrift 1905 S. 115) til mindst 30 Dage aarlig. Efter Fagforeningernes Opgivelser, der naturligvis kun angaa deres Medlemmer, var den i 1902 65 Dage pr. Medlem, i de følgende 3 Aar ca. 40 Dage og endelig i 1906 ca. 20 Dage. Herefter har jeg foran for de københavnske Arbejdsmænd regnet med 40 Dage**),

*) Der er hidtil kun talt om Mændene. For Kvinderne er Lønforskellen mindre, idet faste Arbejdskers Daglon paa Landet er over $\frac{2}{3}$ af Mændenes, imod i København godt Halvdelen. Men Landbruget giver jo overhovedet sjælden Kvinder fast Arbejde uden som Tyende, hvilket umulig i Længden kan være tilfredsstillende for ældre Piger.

**) De 150 Kr. er da beregnet saaledes: 40 Dage $\times$ 3 Kr. 43 Øre + et Akkord-Tillæg paa 25 % for hver 4de Mand.

idet jeg har ladet det Antal Dage, Arbejdsmænd muligvis har flere end Svende, gaa op imod den Arbejdsløshed, Landarbejderne er utsat for.

I absolute Tal og som Gennemsnit af Aarets Maaneder var Fagforeningernes Arbejdsløse, saavel i København som i Provinsbyerne og paa Landet, i 1902 16000, i de 3 følgende Aar 10000 og i 1906 5000, altsaa i Gennemsnit for den hele Femaarsperiode, der snarest var værre end normalt, ca. 10000. Imidlertid er ikke alle Fagforeninger med i Statistiken, og ikke alle Arbejdere er i Fagforening; Oplysningerne omfatte henimod 80000 Medlemmer, medens det samlede Antal egentlige Industri-Arbejdere i hele Landet er ca. 200000, hvortil kommer ca. 50000 Arbejdere ved Transport og Handel. Udenfor Fagforeninger staar navnlig: ¹⁾ Lærlinge og Arbejdssrente, ²⁾ Land-Haandværkere, ³⁾ en Del fast ansatte underordnede, ⁴⁾ Kvinderne, ⁵⁾ en Del, som netop paa Grund af Arbejdsløshed er gaaet ud af Fagforeningerne og ⁶⁾ de store Byers Bundfald. De 4 første af disse Grupper har ikke megen Arbejdsløshed ^{*)}, de 2 sidste derimod megen, men disse er mindst talrige. Jeg tror herefter at være paa den sikre Side ved at anslaa, at der til de 10000 Arbejdsløse indenfor Fagforeningerne højest svarer andre 10000 udenfor; at det ikke er flere, bestyrkes af Folketællingen den 1ste Febr. 1901, der for Industri og Omsætning kun kon-

^{*)} Specielt om Landhaandværkerne kan bemærkes, at en Svend, der bliver arbejdsløs paa Landet eller i en lille By, hurtig kan konstatere, at der ikke der er Brug for ham, og saa drage ind for at holde Udkig i en af de større Byer; disse faar altsaa en større Arbejdsløshed, end de selv har fremkaldt. Modsat virker det dog, at mange tilbringer arbejdsløse Perioder hos Forældre paa Landet.

staterede 27000 Arbejdsløse, medens Fagforeningerne samtidig netop havde 27000; det var jo den værste Aarstid og et meget daarligt Aar.

Vi kan saa gøre det Tankeeksperiment, at det udelukkende var de fra Landet indvandrede, der rekrutterede denne Skare paa 20000 Arbejdsløse. I alle Landets Byer er der i Industri og Omsætning 120000 Forsørgere, der er født paa Landet (+ 5000 i de øvrige Erhverv). saaledes at vi altsaa selv under denne meget ugunstige Forudsætning finder, at de fem Sjettedele har faaet Arbejde. Jævnt fordelet paa alle 120000 bliver det 50 Dage aarlig; men da selvfølgelig ogsaa Byernes Indfødte rammes af Arbejdsløshed, bestyrkes vi i, at de foran anslaaede 40 Dage aarlig er rigeligt.

Det er selvfølgelig navnlig om Vinteren, at der er Arbejdsløshed. Men fra Synspunktet: Landbrugets Mangel paa Arbejdskraft, er det kun Sommerens Arbejdsløshed, der har Interesse. Lad os tage Høstmaaneden, August. Indenfor Fagforeningerne var der i August 1902—06 henholdsvis 13000, 5100, 5900, 8200 og 2800 eller gennemsnitlig 7000 Arbejdsløse*). Som før forudsætte vi andre 7000 udenfor Fagforeningerne. Da Landbruget beskæftiger 320000 Mænd og 100000 Kvinder over 15 Aar (Ejerne selv medregnet, men ikke deres Hustruer), vilde disse 14000 betyde en Forøgelse af Arbejdskraften paa godt 3 %. Jeg formoder, at en saadan Forøgelse vilde kunne mærkes; de 7000 Polakker kan jo mærkes; men nogen radikal Forbedring af Folkeforholdene kunde det umulig medføre. Skulde man ønske disse 14000 Arbejdsløse ud paa Landet, maatte det derfor mere være for deres egen end for

*) For Juni og Juli er Gennemsnittet ligeledes ca. 7000.

Landbrugets Skyld. Men for mange af dem vilde det aldeles ikke være ønskeligt. Den arbejdsløse Haandværker, der bliver i den store By, har meget større Chancer for atter at faa vellønnet Arbejde i sit Fag end den, der er draget paa Landet. Enkelte finere Fags Arbejdere er desuden lidet værd til grovere Arbejde, eller deres Færdighed i Faget vilde tage Skade deraf. Og at der ikke er Brug for dem nogle enkelte Uger, behøver ikke at betyde, at Faget i det hele kan undvære dem. Mange Fag har jo Sæsonarbejdsløshed, nogle paa én Aarstid, andre paa en anden. I andre Fag kan den enkelte Bedrift umulig beskæftige lige mange til enhver Tid; en Bygherre, der ikke har saa mange Foretagender i Gang, at de kan supplere hinanden ved Arbejdskraftens Udryttelse, har til en Tid mest Brug for Murere, til en anden for Tømrere, Snedkere, Malere osv. Det kan umulig regulere sig selv saadan, at samme Dag den ene Mester lader Svende gaa, faar den anden netop Brug for dem. Var der kun saa mange, som der gennemsnitlig var Brug for, maatte Mestrene ofte vente paa at faa Svende, til stor Forsinkelse for Arbejdet og til Hinder for sikre Dispositioner. Det vilde være en ligesaa generende Arbejdermangel som den, Landbruget nu lider under. Det samme gælder Maskinværksteder og Skibsværfter, der har meget store Enkelt-Bestillinger, som umulig til enhver Tid kan beskæftige lige mange af de forskellige Slags Haandværkere. Saadanne Bedrifter kan saa at sige ikke trives, uden at der er en Reserve af Arbejdsløse at ty til i travle Øjeblikke. Men selvfølgelig bør disse Bygge- og Anlægsfag til Gengæld betale en højere Dagløn.

Helt tør jeg ikke benægte, at Indvandringen til Byerne maaske er lidt for stærk; en saa mægtig Folkevandring kan selvfølgelig ikke regulere sig selv lige paa en Prik, saa at, hvis der er Brug for 163000, der saa netop kommer 163000, og ikke nogle Tusinde flere eller færre. Paa Grund af Gnidningsmodstanden skulde man snarest vente færre, men det ser unægtelig ud, som om »Storbyernes Blændværk« fører til det modsatte.

Den nøjagtige Selvregulering bliver saa meget des umuligere, som Byerne ikke hvert Aar har Brug for lige mange. Byerhvervene, og navnlig Bygge- og Anlægsfagene, har en højst beklagelig Tendens til at svinge mellem gode og daarlige Tider. Det var jo muligt, at den stærke, periodiske Udvidelse af Virksomhederne og derfor ogsaa dens Tilbageslag kunde begrænses, hvis Indvandringen var mindre, saa at der ikke var nogen »industriel Reservearmé« at udvide sig ved. Men mest sandsynligt er det, at denne Tendens, der nærmest synes at hidrøre fra en Vekslen mellem optimistiske og pessimistiske Strømninger, vilde slaa igennem alligevel, saa at den forøgede Trang til Arbejdskraft tilfredsstilles dels ved Overarbejde, dels ved de omtalte generende Ventetider for Mestrene, og dels ved et varierende Tempo for Indvandringen fra Landet. Følgelig vilde Tilbageslaget — Kriserne — med den frygtelige Arbejdsløshed*) i 2—3 Aar heller ikke kunne undgaas. Svingnings-Tendensen vilde allerhøjest virke indenfor lidt snævrere Grænser, men i øvrigt uforandret; den kan kun udryddes ved en fuldstændig Revolution i

*) Frygtelig ikke blot ved den øjeblikkelige Nød, men ogsaa ved at demoralisere for Livstid (skabe Bundfald).

Grundlaget for den økonomiske Samfundsorden (den fri Konkurrence).

Hvis nu Landbrugets Klager over Arbejdermangel lød netop i de Aar, da Arbejdsløsheden var særlig stor, maatte man unægtelig undre sig over Folks Let-sindighed; i saa Fald kunde en vældig Agitation mod Illusionerne maaske være paa sin Plads. Men saadan er det jo ikke. Jeg husker tydelig, at Landmændene i 1901—02 fandt Arbejdsforholdene ganske taalelige. Indvandringen til Byerne var væsentlig mindre, ja man hørte endog om Tilbagevandring; Byernes aarlige Vækst var i 1901—06 ca. 10000 mindre end i 1890—1901, og disse 10000 aarlig (÷ den forøgede Udvandring til Amerika, og ÷ dem, der fandt Beskæftigelse i de blomstrende Stationsbyer) føltes som en virkelig Let-telse. — Men i 1906—07, da Landbrugets Klager var meget højrøstede, var der kun lidet Arbejdsløshed i Byerne, ja man hørte der næsten ligesaa højrøstede Klager over Mangel paa forskellige Arter af Arbejdskraft. — Landbrugets eneste berettigede Klage synes derfor at være den, at det tvinges til at deltage i Byernes Svingninger, skønt det selv er ganske uansvarlig i disse Svingninger. Men herved er intet at gøre. En daarlig Trøst er det, at Byerne nu atter har naaet en Krise (Efteraaret 1907), og at de sidste 2—3 Aars stærke Vandring derfor nu maa antages at høre op — saa meget daarligere, som den formindskede Købeevne i alle Landes Byer vil paavirke Priserne paa Land-brugets Produkter.

En hyppig Form for Klagerne er, at Byerne »lever af« Landet, og jo større Byerne bliver, des flere skal Landbruget forsørge. Ja selvfolgelig har Byerne for en

stor Del deres Næring fra Landet, men Landet har omvendt sin Næring fra Byerne, danske eller fremmede. Maa Landbrugerne skaffe Byerne mere Føde, saa giver Byerne saa meget des mere af Klæder, Møbler, Maskiner og »Kulturfornødenheder« i Bytte. Mad er ganske vist vigtigere end de andre Fornødenheder, men man plejer dog at sætte mere Pris paa flere Producenter i de Fag, der skal købe ens Produkter, end paa flere Konkurrenter i sit eget Fag. — »Letsindigheden« hos de Indvandrende har jeg tilstrækkelig belyst, f. Eks. gennem den nøje Sammenhæng, der er mellem Indvandringens Tempo og Konjunkturerne; det er ikke ganske i Blinde, at Strømmen vælter ind til Byerne, men det er overvejende i Byernes gode Aar. Til yderligere Belysning skal endnu nævnes, at for 50 Aar siden var 7—9 % af Københavns Befolknig under Fattigvæsenet, nu kun 2—3 % *), samt at for 30—40 Aar siden 10 % af Befolknigen var ansat til 800 Kr.s Indtægt eller derover, nu 20 %.

Lad os tænke os, at man opfandt en eller anden Trylleformular — Georgeisterne mener jo at have fundet en — ved hvilken det kunde lykkes at holde Befolknigen tilbage paa Landet. Hvis Danmarks Byer og Landdistrikter gensidig udvekslede den Del af Befol-

---

*) Andre Opgørelser viser højere Tal, idet de medregne alle i Aarets Løb understøttede, medens disse Procenter refererer sig til en bestemt Dag. Nedgangen skyldes bl. a. Fattigvæsenets bedre Organisation, Velgørenheden, Alderdomsunderstøttelsen, Sygekasserne m. m. — men sikkert ogsaa, at der er mindre Fattigdom. At de velgørende Foreningers Undersøgelse let faar et andet umiddelbart Indtryk ved deres Færden i Fattigkvartererne, kan der næppe legges Vægt paa. Dog er der sikkert mere »Bundsfald«.

ningen, der var født hos den anden Part, vilde Landbefolkningen vokse med 16 %, eller hvis man maaler med den egentlige Landbrugsbefolkning, 23 % (Folketælling 1901). Skete det samme i alle andre Lande, vilde Produktionen af Landbrugsvarer antagelig stige henimod 16 eller 23 % (ikke fuldt, da man maatte gaa til ringere Jorder eller mindre rentable Dyrkningsmetoder, jfr. Jordrentelæren). En saadan Udvidelse af Produktionen vilde sænke Priserne enormt; mange Landmænd vilde ruineres, og hvis Landarbejderlønnen ikke allerede var sunket ved det store Udbud af Arbejdskraft, vilde den synke, fordi ingen kunde betale ordentligt. Samtidig maatte Landmændene betale deres Forbrug af Byprodukter med stærkt forhøjede Priser, da det formindskede Udbud af Arbejdskraft i Byerne vilde presse Lønnen op. Til Sammenligning kan anføres, at Verdenshøsten af de 5 Hovedkornsorter steg fra 178 Mill. Tons i 1871—75 (gennemsnitlig aarlig) til 217 Mill. Tons i 1881—85; denne Forøgelse paa 22 % i 10 Aar var det, der fremkaldte 1880'ernes Landbrugskrise*).

Der kan altsaa ikke leve væsentlig flere Mennesker af Landbrug. At pege paa Herregårdene og sige: Der kunde leve mange flere Mennesker af Landbrug, hvis de blev udstykkede, er ikke mere logisk end at pege paa en Lergrav og sige: der kunde leve mange flere Mennesker af at lave Mursten, for der er Ler nok, eller paa en Skov og sige: Der kunde leve mange flere Snedkere, for der er Træ nok. Spørgsmaalet er virkelig, om der er Brug for de Mursten og Møbler — og

*) Det forekommer mig, at dette er ret skæbnesvært for vor hjemlige Georgeisme, der netop vil forbedre Byernes sociale Forhold ved at fastholde Befolkningen paa Landet.

for de Landbrugsprodukter. Der er ganske vist Mennesker, der sulter; men der er ogsaa noget, der hedder Bolignød, og mange fattige trænger mere til en ordentlig Bolig end til mere Mad.

Det enkelte Erhvervs Omfang er bestemt ved Forbruget af dets Produkter. Bruger man gennemsnitlig 35 %*) af sin Indtægt til Landbrugsprodukter, saa er det dermed givet, at ca. 35 %**) af Menneskene kan leve af Landbrug. At Landbruget er det sundeste og smukkeste Erhverv, som man helst kunde ønske dem alle beskæftigede ved, kan ikke forandre Sagen; vi har her en af de »ubøjelige økonomiske Love«. Hvis Befolkningen havde en udpræget Kærlighed til Landlivet, kunde der vel være lidt mere end 35 % Landmænd, idet de saa maatte nøjes med en lidt lavere Pris for Produkterne og Løn for Arbejdet; men Tilbøjeligheden gaar jo nærmest i modsat Retning, Forkærlighed for Bylivet.

For det enkelte Land kan der selvfølgelig være betydelige Afvigelser fra de 35 % (eller hvad det nøjagtige Tal nu maa være). I England-Wales lever saaledes kun 9 % af Landbrug og Fiskeri, i Nederlandene 31 %, i U. S. A. 36 % (Bjærgværksdrift medregnet), i Tyskland 36 %, i Norge 43 % (+ 7 % for Fiskeri), i Østerrig 52 % og i Sverige 55 %†). I Danmark lever

*) Tallet er ganske vilkaarligt, da der ikke haves tilstrækkelig Statistik.

**) Ikke nøjagtig 35 %, da forskellige forstyrrende Faktorer gør sig gældende, saasom Landets Forbrug af Raastoffer og Hjælpe-midler fra Byerne, Byernes tilsvarende Forbrug af Raastoffer fra Landet samt Tilberedning af Fødemidlerne (Bagere f. Eks., Arbejdslønnens forskellige Højde, Jordrenten, Rentebetalingen fra Land til By osv.

†) I England, Nederlandene og U. S. A. refererer Tallene sig til Forsørgerne; ellers er de forsørgerne medregnede.

41 % af Landbrug, altsaa færre end i Norge, Østrig og Sverrig, der ogsaa har færre Procent levende af Industri end vi (saavidt Opgørelsernes Uensartethed tilsteder en Sammenligning). Dette maa meget undre, da vor Eksport næsten udelukkende bestaar af Landbrugsprodukter, medens Sverrig og Østrig ogsaa har en betydelig Industri-Eksport; Forklaringen maa sikkert dels pege paa vor Velstand, der muliggør en ret stor Industri til Landets eget Forbrug, dels paa den udviklede Arbejdsdeling, der har erstattet Husflid med Industri. — Forsaavidt man vil pege paa vor frugtbare Jord, vort heldige Klima og vore dygtige Landmænd, og derpaa bygge et Haab om, at Danmarks «naturlige Hovederhverv» skulde kunne tilkæmpe sig en endnu større Andel af Verdensmarkedet, saa at Danmarks Landbrugsprocent kunde stige paa andre Landes Bekostning — ja da tror jeg man forregner sig. Spørgsmaalet er ikke, hvor frugtbar vor Jord er osv., men hvor nær vi er ved at naa det højest mulige Udbytte. Men netop fordi vi er i Spidsen, er vi nærmest ved denne Grænse, og har mindre at haabe paa end andre Lande. Den, der er i Spidsen, kan midlertidig have en højere Landbrugsprocent, end der i øvrigt svarer til Landets naturlige Betingelser. Men naar andre Lande kommer med i Udviklingen, tabes dette.

Kun en almindelig Jordrentestigning kan varigt hæve Landbrugsprocenten. Det er ikke udelukket, at en saadan er nærforestaaende. Jeg kan tænke mig 3 Aarsager til de senere Aars høje Priser paa Landbrugsprodukter. Først en almindelig Prisstigning paa Grund af den store Guldproduktion. Dernæst en Overvæltning paa Varerne af en Del af Arbejdslønnens Stigning;

hvis Landbrugets Fremskridt nemlig er mindre end Industriens, kan denne sidste udrede hele Lønforhøjelsen af sit forøgede Udbytte, men Landbruget maa have en Del erstattet gennem Produktionspriserne; dette skulde da være sket paa den Maade, at man paa Grund af Lønforhøjelsen havde undladt Produktionsudvidelser, som Befolkningsforøgelsen ellers nødvendiggjorde, og det relativt lave Udbud af Produkter havde saa presset Prisen op. Endelig kunde Aarsagen være den, at Forraadet af frugtbare, lettilgængelige, uopdyrkede Prærier o. lign. begyndte at slippe op, altsaa en almindelig Jordrentestigning. Jeg antager, at Arbejdslønnens Overvæltning har mindst Betydning, men tør ikke afgøre, hvilken af de andre to Aarsager der vejer stærkest. Jeg vil haabe, at det ikke er den sidste; thi det vilde betyde en reel Livsfordyrelse, medens de andre to Forhold kun medfører en mere nominel Stigning af Prisniveauet.

Naar det erkendes, at Landbrugets Omfang ikke bestemmes ved, hvor meget det er muligt at faa ud af Jorden, men ved Efterspørgselen efter Produkterne, bliver det strengt taget ikke Landmændene selv, der skal afgøre, om der mangler Arbejdskraft, men Forbrugerne. Kun hvis disse betaler for meget for Landbrugsprodukterne, er Produktionen deraf for lille og Arbejdskraften for knap*). Men i saa Fald vil selve de høje Priser ogsaa muliggøre det for Landmændene at byde en højere Løn, derved fastholde mere af Arbejds-

---

*) De allersidste Aars Dyrtid kunde nok tyde paa, at noget saadant er Tilfældet; men om den bliver varig, vides jo endnu ikke. I 1907 har det danske Landbrug i øvrigt vist, at det kunde udvide Produktionen uden at faa mere Arbejdskraft.

kraften, udvide Produktionen — og bringe Priserne ned paa et rimeligt Niveau. At Landbruget har retmæssigt Krav paa en større Andel af Samfundets Arbejdskraft, viser sig netop i, at det kan byde en højere Løn. En Efterspørgsel efter Arbejdskraft, der ikke viser sig i Evne og Vilje til at byde samme Løn som andre Erhverv, har ingen Steder hjemme. Den viser kun, at man ikke har forstaaet at indrette sig efter Forholdene, men har slaaet større Brød op, end man kan bage. Landbruget kan selvfølgelig indrette sig efter en hvilkensomhelst Arbejdskraft; kan der ikke faas nok, maa man bruge flere Maskiner eller gaa over til mindre intensiv Drift. Eller maaske Arbejdskraften er urigtig fordelt mellem store og smaa Landbrug; at der samtidig er Bedrifter med én Mand pr. 10 Td. Land og med én Mand pr. 20—30 Td. Land tilsvarende Jord, er næppe nationaløkonomisk forsvarligt. Hvis det ikke skyldes en meget stærk Higen efter selvstændig Virksomhed, maa en Lønforhøjelse kunne fastholde flere Landarbejdere ved Herregaardene, og udjævne noget af den store Forskel i Brutto-Udbytten.

I øvrigt maa Knaphed paa Arbejdskraft til en vis Grad siges at være uundgaaeligt, saalænge man ikke har Fagforeninger paa Landet. Vi lever i en Tid, hvor al Arbejdsløn stiger. Byerne gaar i Spidsen, og Landet kommer nølende bagefter. Men hvad andet end Mangel paa Arbejdskraft skulde faa Lønnen til at stige paa Landet? I Byerne tager Fagforeningerne Affære, saasnart et Fag har Raad til højere Løn, eller naar det er kommet for langt tilbage i Forhold til andre Fag; derved holdes Tilgangen til Faget jævn,

saa man undgaard Knapheden*). Landbruget vilde i det lange Løb have den Fordel af Fagforeningerne, at Lønstigningen kom i rette Tid; man vilde da have et større Udvalg af Arbejdskraft, kunde faa bedre Folk, og behøvede ikke at gaa i en stadig Uro for, om man overhovedet kunde faa Folk nok. Der er et Valg mellem to Onder: Fagforeningerne eller et stadigt Pres af Mangel paa Arbejdskraft. Den fælles Følge, Lønstigningen, undgaas ikke. — Som antydet kunde Landbruget desuden i Længden haabe, at en Del af Lønstigningen overvæltedes paa Varepriserne, saa at Landmandens eget Arbejde ogsaa lønnedes bedre. Lønstigningen vilde nemlig ikke blot skabe Ligevægt ved at forøge Udbudet af Arbejdskraft, men ogsaa ved at formindske Efterspørgselen, idet høj Løn nemlig paa en klarere Maade end knap Arbejdskraft viser, om en vis Produktionsudvidelse er rentabel; selve den rigelige Arbejdskraft vil derimod næppe forøge Produktionen væsentligt; der vil jo kun blive Tale om en mindre Forøgelse af Arbejdskraften, nærmest til at »stoppe Huller« og gøre Forholdene behageligere.

Uheldigvis — i denne Forbindelse — er Landbrugets Arbejdskraft meget ung. Af dets mandlige Forsørgere over 15 Aar var ved Folketaellingen i 1901 11 % i Alderen 15—18 Aar og 18 % mellem 18 og 25, medens de tilsvarende Tal for Haandværk og Industri var 5 og 22 % og for Handel og Samfærdsel

---

*) Fagforeningerne kan altsaa tænkes at virke udjævnende paa samme Maade som Børsspekulationen, der fremkalder en Prisstigning, førend den kunde komme af sig selv; man faar f. Eks. en lille Kornfordyrelse hele Aaret i Stedet for en stor kort før næste Høst. Nogen bevidst Politik fra Fagforeningernes Side foreligger her dog næppe — saa lidt som fra Spekulanternes.

3 og 17 %. Eller naar der bortses fra Ejerne: Landbrugets mandlige Arbejdskraft bestaar af 41 % Karle, 21 % hjemmeværende Sønner og 38 % Daglejere. Dette, der staar i Forbindelse med den gode Udsigt til at faa egen Bedrift, bevirker dels, at Organisation vanskeliggøres, dels at Lønstigningen kommer de urrette til Gode. Man kan ikke forbedre de 38 % Daglejeres beskedne Kaar, uden at de mange Tjenestefolks høje Løn ogsaa maa forhøjes; ellers vilde disse jo blive mere efterspurgte, indtil Ligevægten genoprettedes. Saa stærke bliver Land-Fagforeningerne næppe nogensinde, at de som ganske enkelte By-Fag kan gennemføre en Art stigende Løn med Alderen.

I øvrigt er Lejligheden jo ualmindelig gunstig for en Lønforhøjelse, og man maa alvorlig haabe, at den ikkegaard tabt. I en Tid, hvor Priserne paa Ejendommene — ogsaa de store — stiger saa uhyggeligt som i de sidste Aar, kan ingen klage over manglende Raad til at lønne bedre. Det vilde være en Ulykke for Landbruget, om de høje Produktpriser navnlig løb ud i høje Ejendomspriser, thi i Længden betyder dette højere Prioritetsrenter til Byernes Kapitalister. Kun en Lønforhøjelse kan bræmse denne Stigning. Hvad Landbruget ikke nu giver i Løn, vil det ad Aare delvis komme til at betale i Renter — og saa vil det alligevel ikke slippe for Lønstigningen.

Landbruget har en Gang før mistet den belejlige Stund. Det havde været en Lykke for 80'ernes Landbrug, om man i 70'erne havde haft Fagforeninger. De daværende gode Priser gik som nu i Gaardene; i 80'erne havde man saa disse Værdier at forrente, medens Kornet faldt og Lønnen steg; havde Lønnen

faaet et Forspring i 70'erne, havde Renterne været mindre, og yderligere Lønstigning kunde til Dels være undgaaet. Men ingen ved, hvor længe de nuværende Produktpriser holder; 1907 viste allerede Nedgang, som hvis Mængden ikke var forøget, vilde have bevirket en Udførselsnedgang paa 10 Mill. Kr. (svarende til 100 Kr.s Lønforhøjelse for alle Landbrugets mandlige og kvindelige Medhjælpere over 25 Aar).

Det er paa høje Tid at raabe Varsko overfor Ejendomspriserne; for 3—4 Aar siden var Stigningen vistnok sund, men nu er der en Slags Spekulation med i Spillet; man skynder sig at købe, inden Gaardene bliver for dyre, og bidrager derved selv til yderligere Stigning. Overfor Lønstigning er man ganske anderledes nølende; man synes det er Uret, vel sagtens overfor Standsfællerne; selv humane og velsituerede Landmænd tænker saadan, medens man med den bedste Samvittighed er med til at skrue Ejendomspriserne op.

De, der beklager Storbyernes Vækst, maa saaledes opgive Haabet om at faa væsentlig flere Mennesker beskæftigede ved Landbruget. Men dermed er det ikke givet, at Bybefolkningens Fordeling mellem store og smaa Byer ikke kunde blive gunstigere; ja Fabrikerne kunde endog komme ud paa Landet, hvorved meget vilde være vundet. Den foran hævdede Motivering af Byernes Vækst taler jo egentlig kun om Byerhvervenes Vækst. Hidtil har det faktisk navlig været de store Byer, der voksede; men de Forhold, der har medført dette, er ikke af saa absolut en Art, at man ogsaa her kan tale om ubønhørlige, økonomiske

Naturlove. En Forandring er tænkelig, men jeg tør dog ikke kalde den sandsynlig.

I Haandværkets Tid maatte Bybefolkningen være nogenlunde jævnt spredt i en Række mindre Byer, idet enhver Bys Størrelse var bestemt ved det umiddelbare Oplands Størrelse og Velstand. Men Fabrikkerne i Jernbanernes Tid kan ligge langt fra Forbrugerne — baade paa Landet og i en stor By. Ja de maa ofte ligge langt borte, fordi der i flere Brancher langt fra er en Fabrik for hver By, men maaske kun en for hver 10 eller 100 Byer. Man kan altsaa vælge Stedet ret frit, og hidtil har det været nogle enkelte Byer, som paa Grund af en god Havn, gode Baneforbindelser osv. har suget Flertallet til sig. Er Byen saa først blevnen stor, suger den endnu mere Industri til sig; selve den store, lokale Afsætning er en Støtte; paa Grund af den store Trafik bliver Kommunikationsmidlerne yderligere forbedret, bl. a. med regelmæssige Dampskibslinjer; man kan faa repareret i 1ste Klasses Maskinværksteder; der er Grosserer, hos hvem man kan faa allehaande mindre Driftsfordenheder, som man ikke selv importerer; man kan let udvide Arbejdskraften i en travl Tid, fordi der altid er en Reserve; den ophobede Kapital foretrækker Anbringelser der, hvor den nu en Gang er kendt osv. osv.*).

Heroverfor har den lille By eller Stationsbyen imidlertid den billigere Byggegrund og den lavere Arbejdsløn. Flertallet af vore Stationsbyer lever vel af Handel og Oplands-Haandværk, men der er dog enkelte

*) Et typisk Eksempel paa, hvordan et Erhverv suges til København, er Handelsflaaden. I 1870 var 28 % af Landets Tonnage hjemmehørende i København, i 1906 66 %.

af dem, der er blevet store ved en enkelt eller nogle faa Fabriker. Man kunde tænke sig ret ideelle Forhold i saadan en lille Fabriksby; den billige Grund og den korte Afstand til Landet burde kunne betinge en hel Del af Landlivets Goder for Arbejdernes Familier (billig Føde, Haver, sund Omstøjfen for Børnene m. m.). Men jeg har egentlig ikke Indtryk af, at dette er blevet til Virkelighed endnu. Byerne er for meget præget af deres hastige Tilblivelse og mangler en Middelstand. Fra Udlandet klages der over det uhedige i, at en hel lille By er afhængig af en enkelt Bedrift og Person. Der maa blive megen Til- og Fraflytten, efter hvor meget denne ene Fabrik har at bestille; og de opvoksende unge maa drage bort, hvis de ikke har Lyst netop til dette Fag. Hertil kommer fra Driftsherrens Synspunkt, at den billige Løn ofte viser sig illusorisk, fordi Arbejderne er mindre dygtige eller hurtige. I Tyskland skal en Del Kapitalister have forregnet sig ved for den lave Løns Skyld at anlægge Fabriker i de østlige Provinser; og herhjemme hører man om Haandværkere, som var indvandret til København for den høje Løns Skyld, men maatte vende hjem, fordi de ikke kunde holde ud at arbejde saa hurtigt, som det kræves.

Naar der saaledes staar en Række Fordele og Ulempes overfor hinanden, vil Resultatet blive forskelligt efter Forholdene. For nogle spiller Byggegrundens en større Rolle end for andre. Betydningen af at være i Nærheden af Kundekredsen er forskellig efter Varens Beskaffenhed. Raastoffets og den færdige Vares Transportabilitet er forskellig. Nogle trænger mest til billig Arbejdskraft, andre mest til intelligente, hurtige Ar-

bejdere samt Adgang til Assistance af Tegnere, Kunstnere m. m.

I Sverrig ligger $\frac{2}{3}$ af Fabrikerne paa Landet (Halvdelen efter Produktionsværdien), men dette staar sikkert i Forbindelse med Vandkraften, Jernværkerne og Skovene. I Amerika viste den sidste Folketælling, at de 100 største Byers Andel i Produktionen var aftagende, idet Industrien i de øvrige (omtrent som vore Provinsbyer i Størrelse) var vokset forholdsvis stærkere. Ogsaa i Danmark er der forholdsvis mere Industri i de næststørste Byer (Provinsbyerne over 10000 Indb.) end i København; men dette skyldes sikkert navnlig denne Bys Hovedstadsfunktioner og Velstand, der giver en stor Embedsstand og et stort Tyendehold. I alle Fald har en stor Provinsfabrik nylig udvidet sig ved at bygge en Fabrik i København, fordi den havde Vanskelighed ved at faa Arbejdskraft nok. Og et andet Selskab, der har Fabriker baade i København og Provinsen, opretholder kun denne sidste, fordi Transporten til Provinskunderne bliver billigere, idet selve Driften er dyrere. Som et særlig gunstigt Sted for dansk Industri har en bekendt Ingeniør dog peget paa Limfjordsbredden mellem Aalborg og Hals, hvor der er dybt og roligt Vand nær Land, saa at en Række Fabriker kunde have hver sin billige Skibsbro.

En socialistisk Stat kunde naturligvis bevidst dirigere Fabrikerne ud paa Landet, selv om der var forbundet økonomiske Ofre dermed; og selve den ligelige Indtægtsfordeling vilde forøge Forbruget af Landbrugssprodukter. Men den billigere Grund vilde falde bort som Fordel ved Stationsbyerne, thi det offentlige indkasserer selv som Grundejer hele Grundrenten. Lige-

ledes er den Del af Besparelsen i Arbejdsløn, som skyldes Huslejen, kun af privatøkonomisk Natur og falder bort, naar Staten samler alle Interesserne, medens den Del, der skyldes den billigere Tilsørsel af Fødevarer, Besparelser ved at kunne naa hjem om Middagen, Sporvognspengene m. m., bliver staaende.

I det store og hele er der ikke megen Sandsynlighed for at komme bort fra de store Byer. Opmærksomheden maa derfor rettes imod, hvad der kan gøres for at bøde paa Bylivets Mangler, aandeligt, socialt og økonomisk: Social Lovgivning, Oplysning, Arbejdervillaer, Kolonihaver, Legepladser, Drengeforbund, Sport, Ungdomsforeninger, Værgeraad osv. osv., kort sagt alt, hvad der kan berige og bevare, vække og redde.

Formalet med denne Artikel er ingenlunde at sige til de unge paa Landet: Kom bare herind til Byerne. Selv vilde jeg ikke ombytte Land med By for at faa et Par Hundrede Kroner mere i reel Indtægt; og det skulde meget glæde mig, om Kærligheden til Landlivet vilde blive saa stærk, at mange vilde bringe økonomiske Ofre for at blive derude. Formalet er at sige: Sørg for at Lønnen kommer op, medens Lejligheden er gunstig, og: Tro ikke at Kravene om sociale Reformer i Byerne kan afgøres med den Bemærkning, at Folk jo bare kan blive paa Landet.

Januar 1908.

Den ideelle Pris.

I.

I sidste Hæfte af nærværende Tidsskrift (Nov.—Dec. 1907) har Kontorchef Warming skrevet en meget lærerig Afhandling om »den ideelle Pris«. Herved forstaaer Forf. den Pris, der for Samfundet giver Maksimum af Behovstilfredsstillelse, og det vises, at dette under visse Forhold hverken bliver Monopolprisen eller den fri Konkurrences Pris, men at den ofte f. Eks. ved Industrier med store Generalomkostninger vil ligge betydeligt her under, naar man tager »Konsumenternes Differentialnytte« med i Betragtning*). Her ud fra drager da Forf. meget vigtige Konsekvenser med Hensyn til den Prispolitik, der fra Samfundets

*) Det forekommer mig mere rammende at anvende Udtrykket »Differentialnytte« end det af Forf. i Overensstemmelse med Dr. Birck brugte »Differentialrente«, der synes en noget overflødig ordret Oversættelse af Marshalls »consumers rent«. Konsumenternes Differentialnytte synes et alt for flygtigt Begreb til med Rette at kunne karakteriseres som »Rente«, der inkluderer et Moment af Varighed. — I øvrigt vil alene den Omstændighed, at der her er Tale om en Differens i subjektiv Værdi for Køberen, være tilstrækkelig Grund til at vælge en Betegnelse, der skiller Begrebet ud fra den Differens i objektiv Værdi for Sælgeren, der fortrinsvis rettelig kan karakteriseres som Differentialrente.

Side bør føres, naar dette har overtaget saadanne Industrier.

At dette Overskud af subjektiv Værdi for Konsumenterne — Differentialnytten — burde indgaa som et Moment i de Bestemmelsesgrunde, der bør danne Rettesnor for det Offentliges Prispolitik, er sikkert uimodsigeligt. Det vanskelige bestaar naturligvis i at finde den Prisgrænse, ved hvilken Samfundet opnaar Maksimumstilfredsstillelsen.

Som Hovedeksempl nævner Forf. Side 543 Jernbanetakster og tager til Orde saa vel mod dem, der mene, at Jernbaner skulle bære sig eller endogsaa give Overskud (d. v. s. at den ideelle Pris enten er lig med eller ligger over den fri Konkurrences Pris) som mod dem, der hævde, at Jernbaner skulle yde deres Transporttjenester gratis. Herimod gøres gældende, at ingen af disse Betragtningsmaader er rigtig. Jernbanerne skulle give Underskud, og Forf. finder, at Samfundet faar Maksimumsnytte af Jernbanerne, naar Taksterne sættes lig Grænseomkostningen (d. e. Omkostningsforøgelsen ved at transportere endnu en Enhed: en Rejsende, et Stykke Gods m. v.).

Denne saa simple Rettesnor forekommer mig imidlertid ikke at være gyldig, idet dens Rigtighed hviler paa en Forudsætning, der i ethvert Fald nu ikke er til Stede, nemlig en lige Indtægtsfordeling. Under en socialistisk Samfundsordning vilde den nævnte Forudsætning naturligvis i højere Grad eksistere, selv om den dog heller ikke i saa Fald vilde være absolut, men det er aabenbart Forfatterens Mening, at Normen ogsaa har Gyldighed inden for vort privatkapitalistiske Samfund med dets stærke sociale Ulighed.

En Betragtning af det ovennævnte af Forfatteren anvendte Eksempel vil nærmere belyse den her fremførte Indvending. Forf. tænker sig et Banesystem til en Værdi af 100 Mill. Kr. med en Bruttoindtægt paa 10 Mill. Kr. og et Nettooverskud paa 4 Mill. Kr. eller 4 % og lader her en Takstnedssættelse paa 20 % træde i Kraft. I saa Fald tabe Banerne 2 Mill. Kr., men hertil svarer efter Forfatterens Mening en nøjagtig lige saa stor Gevinst, idet Konsumenternes Differentialnytte er steget med de samme 2 Mill. Kr. Hertil kommer yderligere en som Følge af Takstnedssættelsen resulterende Trafikforøgelse, der giver Banerne et Nettooverskud paa $\frac{1}{2}$ Mill. Kr., og disse nye Kunders Differentialnytte ansættes skønvis til $\frac{1}{2}$ Mill. Kr., saaledes at den samlede Nettogevinst for Samfundet bliver 1 Mill. Kr. Da Forrentningen som Følge af Takstnedssættelsen gaar ned til $2\frac{1}{2}\%$, kan denne Politik naturligvis kun gennemføres, naar Banerne befinde sig paa Samfundets Haand, men er dette Tilfældet, bør Takstnedssættelsen fortsættes, indtil der ikke længere fremkommer Overskud, altsaa indtil Dækningen af Grænseomkostningen.

Rigtigheden af dette Ræsonnement er imidlertid knyttet til Forudsætningen om, at de 2 Mill. Kr.s Tab paa den gamle Trafik samfundsmæssigt fuldstændig dækkes af Kundernes forøgede Differentialnytte, og dette er aabenbart ikke Tilfældet. — Gaar vi ud fra det i og for sig uomtvistelige, at Benyttelsen af Jernbanerne staar i et vist Forhold til de Rejsendes Velstand, vil det ses, at en Takstnedssættelse fortrinsvis vil komme de velstaaende til Gode. Benytter den mest velhavende af de Rejsende Banen i Løbet af 1 Aar

f. Eks. 10 Gange, den fattigste derimod kun 1 Gang, vil en Takstnedsaettelse betyde 10 Gange saa stor en Differentialnytte for den rigeste som for den fattigste, idet den første naturligvis opnaar Differentialnytte paa alle 10 Benytter, og den, hvis Fattigdom træder hindrende i Vejen for i det hele taget at rejse, vinder intet i Differentialnytte. Den i Anledning af Takstnedsaettelsen fremkomne Differentialnytte fordeles altsaa saaledes, at de mere velstaaende tage Broderparten, og de fattigste faa slet intet. Men i saa Fald taber Differentialnytten i samfundsmæssig Betydning, saa sandt som en Tilvækst i Nyte er af en desto mindre subjektiv Værdi, jo mere velstaaende den modtagende er i Forvejen (d. e. jo lavere hans Indtægtsgrænsenytte er), og Tilvæksten i Kundernes Differentialnytte ækvivalerer altsaa ikke den subjektive Værdi af samme Pengekvantum paa Samfundets Haand. Det vilde ikke være nogen principiel Indvending mod det her fremførte, at de rige ikke benytter Jernbanen mere end de fattige. Selv om man forudsætter dette — der iøvrigt vilde være i Modstrid med den gængse Forestilling — og tænker sig, at Differentialnyttens Forøgelse fordeltes ligelig mellem alle dem, der benyttede Banerne, vilde Differentialnyttens subjektive Værdisum dog ikke blive lige saa stor som Samfundets Nyttetab. Selv i saa Fald vilde dog den Differentialnytte, som de rigeste modtog, blive reduceret i subjektiv Værdi, og stadig vilde de allerfattigste, der slet ikke benytte Banerne, være udelukkede fra at faa Part i den frembragte Differentialnytte. De her fremsatte Bemærkninger ville aabenbart heller ikke kunne afvises ved at pege paa de Fordele, der som Følge af Godstaksternes Ned-

sættelse ad indirekte Vej i Form af billigere Varepriser vilde komme alle Samfundets Medlemmer til Gode. Ogsaa den herigenem frembragte Differentialnytte vil naturligvis fortrinsvis blive ledet hen til de store Forbrugere, d. e. de velstaaende, og altsaa tabe i subjektiv Værdi.

Er det her nævnte rigtigt, vil de 2 Mill. Kr.s Tab, der paaføres Samfundet gennem Takstnedsættelsen, overstige den frembragte Differentialnytte for Konsumenterne og saaledes maaske opsluge den ene Mill. Kr. Nettogevinst, der høstes paa de ny tilkommende Kunder. I saa Fald vil en yderligere Takstnedsættelse bringe samsundsmæssigt Tab.

Dette betyder, at Ligevægtspunktet for den sociale Maksimumstilfredsstillelse ligger før Grænseomkostningen. Ganske vist indtræder der først her et objektivt Nyttetab, men da Konsumenternes Differentialnytte ved fortrinsvis at blive fordelt mellem de velstaaende har tabt i subjektiv Værdi, vil der allerede før indtræde et subjektivt Nyttetab. I saa Fald vil man ikke selv under den af Forf. forudsatte Betingelse (at der arbejdes under det stigende Udbyttes Lov) have nogen almennyldig Rettesnor for det Offentliges Prispolitik i Grænseomkostningen, og denne vil saaledes ikke være bestemmende for den ideelle Pris*). Afgørelsen vil derimod være afhængig

---

*) S. 566 (Aarg. 1907) nævner Forfatteren, at den virkelig ideelle Pris vilde være at lade enhver betale i Forhold til, hvad Ydelsen var værd for ham (d. e. i omvendt Forhold til hans Indtægtsgrænsenytte), saaledes at Konsumenternes Differentialnytte forsvandt, men at dette naturligvis vilde være praktisk uigennemforligt. Det er dog kun ud fra et ret ensidigt Synspunkt, at

af, hvem den gennem Takstnedsættelsen frembragte Differentialnytte kommer til Gode. Man maa naturligvis bringe den totale Differentialnytte ind under en samfundsmæssig Generalnævner, men herunder maa der tillægges de velstaaendes Differentialnytte en betydelig lavere samfundsmæssig Værdi end de fattiges. Saafremt det er de mindst velstaaende, der fortrinsvis faa Part i den producerede Differentialnytte, kan det saaledes endog forsvares at foretage en saa kraftig Prisnedsættelse, at der indtræder et objektivt Nyttetab, idet der jevnsides hermed godt kan fremkomme et Overskud i subjektiv Værdi.

Til Afgørelse af, hvor Ligevægtspunktet for den sociale Maksimumsnytte i det her omhandlede Tilfælde ligger, maa man forlange Oplysning om, i hvilken Grad Banerne benyttes af de forskellige Samfundsklasser. Dette vil naturligvis kunne stille sig ret forskelligt for de forskellige Ruter*), men med Hensyn til Banerne som Helhed skulde jeg dog være tilbøjelig til at tro, at det søgte Ligevægtspunkt ikke vil komme til at

---

Rigtigheden heraf kan anerkendes. Konsekvensen af en saadan Fremgangsmaade vilde nemlig blive en fuldstændig Ophævelse af Forskelligheden i Indtægtsfordelingen: den rige vilde blot komme til at regne med andre Tal end den fattige, og dette kan dog kun være ideelt under den bestemte Forudsætning, at en fuldstændig aritmetisk ligelig Fordeling er den bedste. Skal Dygtigheden og Fliden have sin Løn, er det utiladeligt at hindre dette ved noje at afpasse Priserne efter de forskellige Individuers Købevne.

*) I visse Tilfælde (f. Eks. Forstadsbaner, der hovedsagelig benyttes af Arbejdere, Sporveje m. v.) synes Synspunktet tydeligt at pege imod Underskudsdrift som det socialt heldigste; i andre Tilfælde (f. Eks. Baner til fjerne liggende Villabyer) vilde en kraftig Overskudsdrift kunne være samfundsmæssigt forsvarlig.

ligge saa forfærdelig langt neden under almindelig Forrentning, i ethvert Fald ikke naar man medregner det samfundsmæssige Nyttetab, der vilde opstaa, naar Tabet ved den eventuelle Underskudsdrift ikke opvejedes af et tilsvarende Overskud paa andre Omraader, men maatte dækkes gennem Forhøjelse af de bestaaende Skatter.

K. Riis-Hansen.

II.

Det af Hr. Riis-Hansen fremdragne Synspunkt har utvivlsomt sin Berettigelse og kan meget vel tænkes at modifcere de Resultater, jeg er kommet til. Det var ikke ganske korrekt, naar jeg uden videre gik ud fra, at de 2 Mill. Kr., Statsbanerne sætter til paa en vis Takstnedsættelse, gaar lige op mod de 2 Mill. Kr., Trafikanterne tjener derved. Men jeg forstaar ikke, hvorfor Hr. R. H. kun anvender Synspunktet overfor de sidstnævnte 2 Mill. Kr., idet han paaviser, at disse navnlig kommer de rige til Gode og derfor har en lav subjektiv Værdi. Hvis de 2 Mill. Kr., Banerne sætter til, i samme Grad falder de rige til Last, er Ligevægten jo genoprettet, og Spørgsmaalet bliver derfor, hvorledes Staten skaffer sig Dækning for det gennem Takstnedsættelsen lidte Tab.

Hvis man f. Eks. tænker sig, at dette sker gennem en Værdistigningsskat eller en progressiv Indtægtsskat, kan man sikkert meget let ramme de rige ligesaa haardt, som man begunstiger dem gennem Takstnedsættelsen. Jeg antager nemlig egentlig ikke, at

denne Begunstigelse er saa stor. Vel giver de rige utvivlsomt forholdsvis mere ud til Rejser; men dels skyldes dette snarere Hoteller og Pensionater end selve Billetterne; og dels medgaard Merudgiften til disse foruden til Vognklassen navnlig til længere Rejser, der i Forvejen er billige, og jeg antager, at Forskellen mellem Kilometerprisen for korte og lange Rejser vil blive mindre ved Anvendelse af Grænse-Omkostningerne som normgivende Princip; den degressive Tarif skyldes vel delvis, at Omkostningerne antages at være lavere (f. Eks. fordi Togene er fuldere), men ogsaa at man vil lokke Folk til at rejse. — Hvad Godsfragten angaaer, er der end mindre Grund til at tro, at Fordelen ved en Nedsættelse i fortrinlig Grad vil komme de rige til Gode, thi deres Merudgift til Varer skyldes jo mere Kvaliteten end Kvantitetten; selv en ret svag Progression i Indtægtsskatten vil sikkert kunne opveje denne Fordel.

Jens Warming.

Verdenskrisen i 1907 og Danmark.

Af

Prof., Dr. **Will. Scharling.**

Ved den Forhandling, som fulgte efter Hr. Veks-
ellerer A. Horwitz's Foredrag i Nationaløkonomisk
Forening den 12. Decbr. f. A., fremsatte jeg nogle
ganske improviserede Udtalelser om de i Foredraget
berørte Forhold, særlig den Sammenhæng, som der
kunde være imellem Krisen i Udlændet og de økonom-
iske Vanskeligheder i vort eget Land. Tidsskriftets
Redaktion har ønsket, at jeg i Tilslutning til det foran
meddelte Foredrag skulde gengive mine Udtalelser,
maaske noget udførligere og med de Tilføjelser, hvortil
den senere stedfundne Udvikling kunde give Anledning.
Da begge disse Antydninger ere efterkomne i ikke
ringe Omfang, gaar nærværende Artikel baade i Form
og Indhold ikke saa lidt ud over det dengang frem-
førte, idet der navnlig forudskikkes nogle almindeligere
teoretiske Sætninger som nærmere Begrundelse af min
Opfattelse og derhos anføres forskellige statistiske Data,
som dengang ikke kunde haves ved Haanden, ligesom
i det hele Linerne ere trukne lidt stærkere og be-
stemtere op. Men iøvrigt maa de efterstaende Be-

mærknings kun opfattes som det, de dengang vare: nogle Betragtninger over de vigtigste Karaktertræk i Krisen 1907 samt vore egne økonomiske Forhold, medens det ikke er Hensigten med dem at give nogen Fremstilling af selve Begivenhederne, — saa meget mindre, som der nu herom kan henvises til den af Grosserer-Societetets Komité udgivne Beretning om »Verdensmarkedet og Danmark i Året 1907« samt de i »Børsen« for 26.—28. Novbr. 1907 af Direktør Ernst Michaelsen meddelte Oplysninger.

Den Krise, som udbød i New-York i Oktober 1907, overraskede i høj Grad de allerfleste, først og fremmest ved Pludseligheden i sit Frembrud og den Voldsomhed, hvormed dens Rasen i faa Dage fuldstændigt forstyrrede alle økonomiske Forhold i et Samfund, der netop mente sig i saa stærk og kraftig og sund en Udvikling, som næppe nogensinde før, en Udvikling, som imponerede og forbavse Europa ved de gigantiske Former, som den antog. Men dernæst overraskede den ogsaa, fordi den syntes at være ganske i Strid med den Opfattelse af Penge- og Omsætningsforhold, som er gængs i den store Almenhed og som endog forfægtedes af mange ansete Økonomer og finder Tilslutning ikke blot indenfor den praktiske Forretningsverden, men ogsaa blandt Teoretikerne, — Anskuelser, som bl. a. kom stærkt frem i den Strid, som i 80'erne førtes herhjemme i Nationaløkonomisk Tidsskrift.

Hvad der i første Linie var overraskende for de fleste, var det pludselige og voldsomme Begær efter

Guld, som Krisen medførte og som afføgte en skarp Kamp om Guldet imellem Amerika og de forskellige europæiske Banker saa vel som imellem disse indbyrdes, — en sand Hungersnød efter Guld paa en Tid, da man netop havde hørt, at Guldproduktionen og Guldforsyningen var større og rigere end nogensinde før. Og hvad der særlig maatte overraske alle dem, der tro paa Kreditdens Almagt, var den fuldstændige Afmagt, som den pludselig viste overfor Krisens Forstyrrelser, dens fuldstændige Magtesløshed der, hvor Guldet viste sin enestaaende Evne til at bringe Hjælp og besværge Stormen.

Den amerikanske Krise og hele den forudgaaende Udvikling, som førte til den, har da paany bekræftet den store — ja, i Virkeligheden bestemmende — Betydning, som Pengene tiltrods for den stedse stærkere Benyttelse af Kreditmidler og disses mange Gange større Mængde fremdeles har for Fastsættelsen af det almindelige Prisniveau. Den har atter godtgjort Kreditmidlernes absolute Afhængighed af det Guld, som de give sig Udseende af ganske at kunne fortrænge og gøre sig uafhængige af, og deres Mangel paa Evne til at erstatte og supplere Pengene, hvor disse selv trække sig tilbage fra deres naturlige Funktion.

Hvor vanskeligt det er at faa disse Sandheder erkendte, derom vidner bl. a. det Foredrag, som i Oktbr. 1907 — netop i de Dage, da Krisen udbrød i Amerika — holdtes i Nationaløkonomisk Forening af Cand. Wieth-Knudsen, og som nu findes i Tidsskriftets sidste Bind S. 497 ff. Forf. fremhæver (S. 525 ff.), at »vi ikke mere lever i Pengeøkonomiens, men i Kreditøkonomiens Tidsalder, og at kun en Hundreddedel af

Verdensomsætningen effektueres ved Hjælp af Guld«, og hævder, at Prisnivealets almindelige Gang derfor ikke kan være afhængig af Verdens Guldproduktion. Og til Bevis herfor sammenstiller han dennes Resultater i Aarene 1886—1904 med Sauerbecks Prisniveau-Index og finder intet Forhold imellem de to Bevægelser. Det maa jo imidlertid herved erindres, at det ikke er Guldproduktionen i dens Helhed, hvorpaa det i denne Sammenhæng kommer an, men kun den Del af samme, som anvendes til Mønt, til Forøgelse af Pengemængden i »de vestlige Kulturlande«, om hvis Prisniveau Talen er. Der maa altsaa fra Produktionen drages: først den ret betydelige, i det hele vel temmelig konstante, dog særligt Aar for Aar jævnt voksende Del, som anvendes i Industriens Tjeneste, dernæst den Del, som udløres til Orienten, og som efter Erfaringens Vidnesbyrd ikke vender tilbage, men hengemmes der. Disse Fradrag ere saa store, at der i Periodens første Aar kun blev en forholdsvis lille Rest til Forøgelse af Occidentens Pengemængde*). Da dernæst Guldproduktionen fra 1889 begyndte at forøges meget betydeligt Aar for Aar — fra 166000 kg. i 1888 steg den til 355000 kg. i 1897 —, medgik en meget væsentlig Del af denne betydelige Forøgelse til at afløse den hidtidige Papir-Cirkulation i Italien, Østrig-Ungarn og — ikke mindst — Rusland, hvilket sidste Land endog naaede til i 1897 at kunne rose sig af at besidde den største samlede

*) I 1886—90 opgaves den samlede Guldproduktion til 824000 kg. eller ca. 112 Mill. £. Deraf lagde det industrielle Forbrug Beslag paa 430000 kg., medens 138000 kg. gik til Orienten. Til Rest blev saaledes i aarligt Gennemsnit knap 7 Mill. £.

Guldbeholdning i Verden, større end Bank of England's og Banque de France's tilsammen*). Hele denne Guldmængde var altsaa for saa vidt ikke nogen Forøgelse af Pengemængden i Europa, i hvert Tilfælde ikke af Pengemængden i dettes vestlige Del. Tager man nu videre i Betragtning, at det jo ikke er den aarlige Guldbproduktions Størrelse (d. v. s. den Del af Produktionen, som anvendes til Penge) i og for sig, hvorpaa det kommer an, men at denne kun er en lille Brøkdel af den Pengemængde, som forud eksisterede — for Femaaret 1886—90 saaledes knap 4 % ialt eller gennemsnitlig ikke engang 1 % aarlig —, saa vil man se, at en Prisstigning i det nævnte Femaar fra 69 til 72 svarer ret nøje hertil. Og naar man erindrer, hvor overordentlig stor en Del af Guldbproduktionen i de næste 6 Aar dels Østrig-Ungarn, dels og fornemmelig Rusland drage til sig, bliver der ikke noget paafaldende i, at Prisniveauet i det vestlige Europa tiltrods for den betydelige Stigning i Guldbproduktionen i disse Aar endog daler fra 72 til 61 **). Thi det maa jo yderligere haves i Erindring, at det ikke er den absolute Forøgelse af Pengemængden, hvorpaa det kommer an, men Forholdet imellem Pengemængdens Forøgelse og Forøgelsen af den Varemængde, som udbydes imod

*) I de 8 Aar 1889—97 forøgedes den russiske Stats og Banks samlede Guldbeholdning med ikke mindre end ca. 750 Mill. Rubler eller henved 100 Mill. £.

**) For kun at fastholde Hovedtækkene i Bevægelsen er i det ovenstaende Bevægelsen i Bankernes udækkede Seddelmængde ikke medtaget. Men det kan dog her anføres, at i Aarene 1891—94 astog Banque de France's udækkede Seddelmængde med ikke mindre end ca. 500 Mill. fr., den tyske Reichsbanks med ca. 120 Mill. Mk.

og skal betales med Penge. Og efter den dybe og langvarige Depression i 80'erne var der i 90'erne trods det dalende Prisniveau en meget betydelig Vækst i Vare-Produktion og -Omsætning. Det er da først, efter at Østrig-Ungarns og Ruslands Guldkrav var blevet mættet, at den i Aarene 1896—99 særlig paa Grund af Guldproduktionen i Sydafrika indtrædende meget betydelige Stigning i den samlede Guldproduktion — fra 304000 kg. i 1896 til 462000 kg. i 1899 — gør sin Indflydelse saa føleligt gældende i de vestlige Kulturlande, at disses Prisniveau i disse Aar hæver sig fra 62 til 75, — en Stigning, som dog brat afbrydes ved Boerkrigen, der ikke blot stærkt formindsker Guldproduktionen, men tillige fastholder en betydelig Del af dens Udbytte paa selve Kamppladsen og dens Omgivelser, saa at kun en saa meget mindre Del deraf naær Europa.

Der er saaledes en endog meget nøje Sammenhæng imellem Bevægelserne i Pengemængden i de vestlige Kulturlande og i disses Prisniveau i hele Perioden 1886—1902, i hvilket sidste Aar dette netop er naaet tilbage til samme Punkt som i det første. Og der kan derfor heller ingen Tvivl være om, at den stærke Prisstigning i Aarene 1902—07 — efter Economist's Index-Numbers fra 2003 ved Udgangen af 1902 til 2571 i Juli 1907, altsaa en Stigning af over 25^{0/0}*) — i det væsentlige skyldes den overordentlig stærke Forøgelse af den aarlige Guldproduktion i disse Aar, der i 1906 bragte den op paa det dobbelte af, hvad den

---

*) Efter Schmitz og Conrads Angivelser af Prisniveauet dog for Gennemsnittene af 1902 og 1906 kun 15 à 16^{0/0}.

havde været 10 Aar tidligere (ca. 82 Mill. £ i 1906 imod 40,6 Mill. £ i 1896 og 20,1 Mill. £ i 1886).

Naar man nu siger: Ja, men det er dog klart, at Pengeomsætningerne jo ere forsvindende smaa imod Kreditomkostningerne og at »kun en Hundrede del af Verdensomsætningen effektueres ved Hjælp af Guld«, saa overser man ganske to betydningsfulde Momenter. Det ene er det, at Kreditmidlerne jo opbygges paa Basis af Pengemængden og at deres Mængde derfor staaer i nøje Sammenhæng med og stærkt paavirkes af dens Bevægelser, om end ganske vist ikke nøjagtigt følger dem. Af langt større Betydning er imidlertid det andet Moment, som kun de allerførreste hidtil har haft Blik for og Forstaaelse af: Pengeomsætningens Sfære og Kreditomsætningens Sfære ere to helt forskellige Omraader, der ganske vist staaer i nær Forbindelse med hinanden, men dog paa ingen Maade tør sammenblandes og forveksles, — og det er den førstnævnte, ikke den sidstnævnte, som øver den afgørende Indflydelse paa Prisnivealets Bevægelser.

Sagen er den, at Kreditmidler i de fleste Lande endnu nærmest kun bruges i den egentlige Forretningsverden og da navnlig i de Opkøb af Varer, som de Handlende foretage hos Producenterne for atter at sælge dem enten til andre Forhandlere eller til Detailhandlere. Saalænge Omsætningerne bevæge sig indenfor denne Kreds, er der derfor saa at sige ingen Grænse for, hvor højt Priserne kunne drives op ved Hjælp af Kredit og Kreditmidler, som de Handlende da selv skabe og som derfor kan forøges uden bestemt Grænse; en Spekulant som Leitner, der raader over

tilstrækkelig Kredit, kan foretage saa omfattende Opkøb af Hvede til stadigt stigende Priser, at disse tilsidst drives op til det dobbelte af de hidtidige normale Markedspriser. Men alle disse Omsætninger have en rent foreløbig Karakter; de hvile alle paa den Forudsætning, at Varerne tilsidst kunne afsættes til Forbrugerne med en Avance. Men den store Masse af Forbrugere betale deres Indkøb kontant — med Penge; for deres Vedkommende betyder Brugen af Kredit kun en Henstand med Betaling, — men Betalingen skal dog en Dag finde Sted med Penge, : Mønt eller Banksedler. For disse Konsumenternes Køb til Forbrug — saavel som for Betaling af Arbejdskraft og Tjenesteydelser — spille derfor Kreditmidler saa godt som ingen Rolle; det er Mønt og Banksedler, som her næsten udelukkende anvendes — og deres Mængde er i det enkelte Øjeblik omrent given og kan ikke vilkaarligt forøges; Spillerummet for de udækkede Banksedlers Forøgelse er nutildags kun ringe. For hele dette store Omsætningsomraade er da Prisniveauet objektivt bestemt ved tre Faktorer: paa den ene Side den Varemængde — i Ordets videre Betydning — som skal omsættes mod Penge, og paa den anden Side selve Pengemaengden, samt endvidere Varernes og Pengenes relative Omløbshastighed, der i det hele og store er ret konstant igennem længere Tidsrum, om end et livligere Pengeomløb for en kortere Tid kan give Pengegene forøget Virkekraft.

Over det saaledes ved Penge- og Varemængden bestemte Prisniveau har Spekulationen og dens Hjælpe-middel, Kreditten, ingen Magt. Spekulationen kan for en Tid drive nogle Varepriser saa højt op, som den

vil; stemme disse selvskabte Priser ikke med, hvad Konsumenterne formaa at betale, dale de hurtigt igen ned til det herved bestemte Prisniveau; derfor gik de af Leitner saa hurtigt opdrevne Hvedepriser lige saa hurtigt ned igen til deres forrige Ståndpunkt. Kun hvor Forbrugerne ere Forretningsmænd, der anvender Kreditmidler, medvirke disse til Markedsprisernees Bestemmelse; derfor kan Prisen paa Raastoffer drives meget højere op end paa almindelige Forbrugsartikler og holde sig længere, fordi Køberne ikke her i samme Grad begrænses ved Pengemængden. Men ogsaa dette er dog kun foreløbigt, og ogsaa her bestemmes og begrænses dog til syvende og sidst Priserne paa Raastoffer ved de Priser, hvortil de færdige Forbrugsartikler kunne afsættes; saasnart det viser sig, at disse ikke kunne dække de ved Raastofprisernees Stigning forhøjede Produktionsomkostninger eller at de dertil svarende højere Varepriser formindske Afsætningen, maa Producenternes Efterspørgsel efter Raastoffer til Bearbejdelse rette sig herefter, — og Priserne paa disse udviser derfor hyppigt langt stærkere Bevægelser og navnlig langt brattere Prisfald end Priserne paa almindelige Forbrugsartikler.

Hele den Indflydelse, som Kreditmidlerne øve paa Varepriserne, er derfor stærkt begrænset, og det saa meget mere, som deres Anvendelse og deres Mængde netop sættes i Bevægelse ved Pengemængdens Bevægelser og gaar i samme Retning som denne. Det er, naar et forandret Forhold imellem Penge- og Varemængden — enten ved en forholdsvis stærkere Forøgelse af Pengemængden eller ved en Formindskelse af Varemængden ved ugunstig Høst, Striker eller andre

Aarsager — bevirket en Prisstigning, at Spekulationen animerer til større Opkøb end sædvanlig og til fortsatte Opkøb fra den ene Handlende til den anden, til stadigt stigende Priser; hertil anvendes da Kreditmidler, og — for en Tid — forstærke disse Prisstigningen ud over dens naturlige Maal. Men de kunne ikke i Længden holde den over dette Maal, og de kunne ikke forhindre et Prisfald, naar et forandret Forhold mellem Penge- og Varemængden frembringer dalende Priser; thi under saadanne Forhold indskrænkes ogsaa Kreditmidlerne, fordi selve Kreditten, selve Tilliden til et heldigt Udfald af Opkøbene, svækkes ved de med Prisfaldet indtrædende »ugunstige Konjunkturer«.

Det er disse — i sig selv ganske elementære, men kun altfor ofte miskendte eller ikke forstaaede Sætninger, og som det derfor ogsaa har været nødvendigt at dvæle lidt udførligere ved —, hvis Rigtighed det sidste Halvaars Begivenheder atter har godtgjort paa en eklatant Maade.

De gunstige Betingelser for et stærkt økonomisk Opsving, som ved Boerkrigens Ophør vare tilstede og som for en Tid afdæmpedes ved den russisk-japanske Krig, gjorde sig endnu stærkere gældende efter dennes Slutning, og ikke mindst Udnnyttelsen af den nye Bevægkraft, Elektriciteten, blev mægtigt fremhjulpen ved den i dette Tidsrum stedfindende meget betydelige Forøgelse af Guldproduktionen*), som nu, efter at den foran omtalte ekstraordinære Efterspørgsel efter Guld var mættet, i stærkt forøget Omfang kom særligt

*) Transvaals Guldproduktion voksede fra ca. 7 Mill. £ i 1902 til over 27 Mill. £ i 1907.

Pengemængden til Gode*). Til Trods for den meget betydelige Forøgelse af Vareproduktionen og Omsætningen finder vi derfor i Aarene 1903-07 en, for en kort Tid lidt standset, men i det hele jævnt voksende Prisstigning, saaledes som den lægger sig for Dagen i følgende Tal fra Economists Index-Numbers:

		Stigning
Decbr. 1902: 2003	}	9,8 %
— 1903: 2197	}	2,8 %
— 1904: 2136	—	9,6 %
— 1905: 2342	—	6,7 %
— 1906: 2499	—	4,0 %
Maj 1907: 2601		30 %

Denne Stigning var imidlertid mere, end Pengemængdens Forøgelse naturligt vilde føre til; og at Prisstigningen er bleven forstærket ved Hjælp af Kredit og Kreditmidler, viser sig ogsaa deri, at det særlig er Raastoffer, for hvilke Prisen er bleven drevet for højt op over det rette Maal. Dette viser sig klart i de følgende Maaneder, i hvilke der finder et forholdsvis betydeligt Prisfald Sted fra Maaned til Maaned, særlig bevirket ved Fald i Prisen paa Raastoffer som Jern, Tin, Bly, Bomuld, Hamp — og fremfor alle Kobber, hvis Pris Spekulationen i den forudgaaende Tid havde drevet saaledes i Vejret, at en Del gamle, forladte Kobberminer paany sattes i Drift og Produktionen i sin Helhed dreves langt op over det normale Forbrug. Fra 80 £ pr. Ton Kobber i Begyndelsen af 1906 steg Prisen til 104 £ 5 sh. i Begyndelsen af Juli 1907 —

*) I Storbritannien udmøntedes — udover hvad der inddroges af ældre Mønt — i 1906 ca. 9,4 Mill., i 1907 endog ca. 18,2 Mill. £ i Guld.

for derefter at falde til 63 £ 15 sh. ved Udgangen af December. I samme Tidsrum gik Prisen paa Raajern først op fra 53 til 62 sh. pr. Ton og dernæst ned til $49\frac{1}{2}$ sh.

I sin Helhed udvise Economist's Index-Numbers fra Udgangen af Juni Maaned følgende Nedgang:

Udgangen af Juni	1907.....	2594
— Juli	—	2571
— August	—	2519
— Septbr.	—	2457
— Oktbr.	—	2414
— Novbr.	—	2360
— Decbr.	—	2310

— i alt en Nedgang af henved 11 %, hvad der paa den anden Side sikkert var en Reaktion, der ligeledes gik ud over det rette Maal, fordi Krisen og den dermed følgende Panik ikke blot nedbrød Kreditterns Værk, saa at Pengene nu maatte udføre ogsaa en Del af det Arbejde, som til daglig udføres af Kreditmidler, men ligefrem bevirke en Hengemmen af Mønt efter en saa stor Maalestok, at det blev føleligt for Varemarkedet.

Krisen i Amerika har nemlig dernæst paany bekræftet den atter og atter gjorte Erfaring, at i Krisetider, da Tilliden rokkes og den almindelige Kredit svækkes, er Guld det eneste Omsætningsmiddel, som nyder fuld Tillid, og at derfor en stor Del af den Kreds af Omsætninger, som hidtil have kunnet udføres ved Hjælp af Kreditmidler, nu kræve Guld for at komme i Stand, samt at de mange løbende Forpligtelser kræves indfrie med Guld. Denne stærke Efterspørgsel efter Guld til Benyttelse i en Omsætningssfære, der

ellers nærmest benytter Kreditmidler som Hovedomsætningsmiddel, en Efterspørgsel, som i Amerika yderligere er blevet forstærket ved den stedfindende ængstelige Hengennem af Guld i stort Omfang, har kun kunnet fyldestgøres ved betydelige Tilførseler af Guld fra Europa, som i første Linie maa tages fra Bankernes Beholdninger. Dette fører da til en Kamp imellem disse om Guldet, som finder sit Udtryk i eksceptionelt høje Diskontosatser og abnorme Vekselkurser.

Saa simpelt og naturligt dette Fænomen end er, saa har det dog sikkert forbauset ikke faa af dem, der overhovedet have hørt om eller haft Kendskab til Guldproduktionens enorme Vækst i det sidste Tiaar, at der til trods for denne rigelige Guldmængde, der er blevet saa stor som aldrig før, alligevel kan vise sig en saa stor Mangel paa Guld, som denne Bankernes haardnakkede indbyrdes Kamp vidner om. Og dog er Forklaringen ogsaa her ganske naturlig. En Forøgelse af Pengemængden ytrer kun sine Virkninger, medens den foregaar; i samme Øjeblik, som den har bevirket et højere Prisniveau, føles Forsyningen ikke en Smule rigeligere end før ved det lavere Prisniveau. Den større Pengemængde strækker nu paa Grund af de højere Priser ikke en Smule mere til end før. Den tilkomne Forøgelse kan kun haves til Disposition for Kapitalmarkedet, hvis den ikke er blevet beslaglagt af Varemarkedet; er den dette, bliver den kun disponibel ved atter at gaa bort derfra og dermed annulere den stedfundne Prisstigning. Saa længe denne holder sig, ere Bankernes større Beholdninger ikke mere værd end før de mindre, og saafremt disse ved det daværende

Prisniveau vilde have vist sig utilstrækkelige overfor en pludselig stærkt forøget Efterspørgsel efter Guld, ville de forøgede Beholdninger nu vise sig akkurat lige saa utilstrækkelige.

Saa stor en Rolle den egentlige Pengekrise, den stærkt forøgede Efterspørgsel efter Guld og Guld-mangelen, end har spillet i de i Oktober--December stedfundne Kursforhold, hvortil de abnorme Penge- og Bankforhold i Amerika have bidraget væsentligt, vilde det dog være en stor Misforstaaelse at tro, at disse ere fremkaldte blot ved en for vidt drevne Spekulation paa Varemarkedet med deraf følgende Opskruning af Priserne ved Hjælp af en altfor vidt strakt Kredit og en pludselig Reaktion herimod. Dette viser sig klart deri, at Pengekrisen nu, som Economist af 25. Januar d. A. bemærker, for Europas Vedkommende, og for saa vidt dette berøres af Amerikas Forhold, maa betragtes som endt ved Bank of Englands Nedsættelse af Diskontoen til 4 %. Men det vilde være en Misforstaaelse at tro, at man dermed er kommen ud over og ud af de abnorme Tilstande og de økonomiske Vanskælheder. Thi Krisen har haft helt andre og langt dybere liggende Aarsager. Pengekrisen kan betragtes som endt, — men den egentlige Krise, Kapitalkrisen, er langtfra endt og vil sikkert endnu i længere Tid ikke blot i Amerika, men ogsaa i forskellige europæiske Lande fremdeles lade sig føle.

Dersom Talen blot var om en egentlig Pengekrise, fremkaldt ved overdrevne Handelsspekulationer og der-

med følgende uholdbare Priser, vilde de derved forvoldte Tab — bortset fra den øjeblikkelige Forstyrrelse af det daglige Forretningsliv, som en Forrykkelse af bestaaende Forhold altid medfører, — ikke saa meget berøre Samfundets økonomiske Forhold, men nærmest bestaa i en Række individuelle Tab, til hvilke der atter svarede en Vinding for en Række andre Personer. Hvor følelige, ja endog ruinerende, hine Tab kunne blive for mange af de Paagældende, vilde de økonomiske Betingelser for fortsat Produktion og den hele økonomiske Samfundsvirksomhed dog ikke være væsentlig forringede; denne vilde da i det hele kun have at kæmpe med den kortvarige Byrde, som en høj Diskonto er ogsaa for de Producerende, samt at overvinde den Mangel paa Tillid, som Krisen har medført, og som foreløbig begrænser Kredittens Hjælp og Betydning.

Og paa lignende Maade vilde det gaa, dersom Krisen kun for saa vidt var en »Kapitalkrise«, som den ramte ogsaa den Del af Kapitalmarkedet, der i Almindelighed — med Urette — særlig betegnes med dette Navn, men snarere burde kaldes Effektmarkedet. Naar Statsobligationer dale i Kurs, kan dette medføre Tab for dem, der ere nødsagede til at sælge til lavere Pris, end de have købt, — men den Sælger, der nu køber tilbage til denne Pris, har en tilsvarende Fordel. Og alle de, der kunne beholde deres Obligationer, lide i Virkeligheden intet Tab trods Kursnedgangen, saa længe denne ikke har nogen reel Grund, men Renterne vedblivende udbetales uforandret. I saa Fald er det en rent nominel — for ikke at sige indbildt — Formue eller Formueforøgelse, som de paagældende Ejere miste. Og det samme gælder med Hensyn til Aktier, saa

længe deres Kursnedgang ikke er en ligefrem Følge af og et Udtryk for Visheden om et formindsket Udbytte for Fremtiden. Man maa vel mærke sig dette; thi ellers vilde de frygtelige Tab, som i denne Tid ere blevne opgjorte — t. Eks. i Göteborg Handelstidning, hvor Kurstabet i det sidste Par Maaneder blot for 5 svenske Aktieselskaber er opgjort til ikke mindre end — 147 Mill. Kr. (!) — synes næsten tilintetgørende for Landets Velstand. Værditabet fremkommer i dette Tilfælde ganske simpelt derved, at disse Aktier — vel sagtens paa Grund af særlig godt Udbytte, maaske endog blot af Forventning om et saadant —, ere blevne noterede til det 6- indtil det 13-dobbelte af det Beløb, hvormed de i sin Tid ere tegnede. Men om Aktier noteres til pari eller ti Gange saa højt, betyder selvfølgelig intet for Kapitalmængden og Foretagendets virkelige Produktivitet og Arbejdsevne, saalænge Kursnedgangen kun har sin Grund i et forandret Forhold mellem Udbud af og Efterspørgsel efter Aktier; det er kun, for saa vidt den er et Udtryk for, at andre Forhold gibe forstyrrende ind i Foretagendet og formindskes dets Produktivitet eller Kapital, at Kursfaldet betegner et virklig Tab for Samfundet.

At dette sidste nu i ikke faa Tilfælde ogsaa er sket, kan ikke betvivles, og deri ligger, som det straks nærmere skal berøres, det alvorlige i det nærværende Øjebliks Situation. Man maa derfor overfor de umaa-delige Kurstab, hvorom der berettes i denne Tid, baade fra Amerika og Tyskland samt flere Lande, erindre, at meget deraf skyldes den Overkapitalisation, hvori de store Aktieselskaber, men særlig i enorm Grad de amerikanske Trustselskaber have gjort sig skyldige,

og at Kurstabene her i Virkeligheden kun betyde, at rent nominelle Værdier ere bristede som de Sæbebobler, de var. Naar et Trustforetagende efter at have betalt de af det overtagne Aktieforetagender med Obligationer eller Præference-Aktier til deres fulde Værdi yderligere udsteder det 2, 3 eller 4-dobbelte Beløb i almindelige Aktier (common stocks) for dermed at betale dem, som paa forskellig Maade have hjulpet med til at bringe Trusten i Stand, betyder det i Virkeligheden aldeles intet Kapitaltab, at en Krise reducerer disse paa en blot og bar Forventning om et ved Sammenlægningen bevirket større Udbytte byggede Værdier, om det saa er helt ned til Nul. Det er selv-følgelig et Tab for de Paagældende; men Samfundets produktive Kraft og Evne har intet lidt derved. Det er paa andre Punkter, at de store Tab maa søges, som det amerikanske Samfund har lidt ved denne Krise, — de mange og betydelige Foretagender, som ere gaaede til Grunde eller dog foreløbig have maattet standse deres Virksomhed med virkelig Tab af en større eller mindre Del af deres Kapital.

I første Linie er det i saa Henseende særlig Bankerne og de banklignende »Trust-Companies«, som det er gaaet ud over. Ifølge Economist af 25. Januar d. A. er Antallet af de fallerede Instituter af denne Art samt Sparekasser og Privatbanker vel ikke særlig stort, faktisk langt mindre end i hvert af Aarene 1895—97 og navnlig 1893 (i alt i 1907: 89 imod henholdsvis 135, 197, 105 og — 598) og kun omrent som i 1903—04 (90 og 96). Men medens Totalsummen af Passiva i 1903 og 1896 var henholdsvis 34 og 56 Mill. Dollars og den selv i den voldsomme Bankkrise 1893 kun ud-

gjorde 170 Mill., naaede den i 1907 et Beløb af 206 Mill. Doll. Føjes hertil Passiva for de i dette Aar fallerede industrielle Selskaber og private Firmaer, kommer man op paa det formidable Beløb af 371 Mill. Doll., — og deraf falder ikke mindre end 88 % paa de tre sidste Maaneder. Til Sammenligning tjener, at i den berømte Krise af 1857 udgjorde de Fallerendes Passiver i Amerika — ligesom i Storbritannien — ca. 300 Mill. Doll. Men det maa dog overfor denne uhyre Tabskonto erindres, dels at der vel hos de fleste af de fallerede Bankinstituter ogsaa findes et større eller mindre Beløb af Aktiver, som kommer til Afkortning i Tabet, dels og fornemmelig, at en vistnok ikke ringe Del af dette netop bestaar i en Tilintetgørelse af de nys nævnte indbildte Værdier. Dersom dette Tab alene faldt paa de Personer og Banker, som have faaet de store Beløb i »common stocks« udbetalte som Vederlag for de ved Trustersnes Start ydede Tjenester, betød det blot, at de havde ydet disse omsonst og uden virkelig Vederlag, og denne Ulykke vilde næppe være særdeles stor, i hvert Tilfælde uden Betydning for Samfundet i dets Helhed. Mere beklageligt er det derimod, saafremt de allerede have faaet et godtroende Publikum til at afköbe dem disse nominelle Værdier; men ogsaa i dette Tilfælde vil det dog nærmest være en Overførelse af de reelle Værdier fra en Haand til en anden uden virkelig Vederlag, en Overførelse, som, skønt ikke helt betydningsløs for Samfundet, dog ikke vilde være af alvorlig Betydning for dette.

Dersom altsaa Krisen havde indskrænket sig til og udelukkende bestaaet i alle de hidtil omtalte Bevægelser, Forstyrrelser og Tab, kunde den ventes at være

overstaet den Dag, da den nødvendige Likvidation af dette Mellemværende havde fundet Sted. Men den endelige Krise har en anden Karakter, og dens Aarsager ligge dybere. Derfor kan den heller ikke betragtes som overstaet, blot fordi Kurserne og Diskontoen antage mere normale Udtryk.

Alle sagkyndige Udtalelser om Krisen samstemme nemlig i at betegne den som en Kapitalkrise i egentlig Forstand, opstaaet ved Misbrug og overdreven Benytelse ikke blot af Kredit, men af Kapital. Samfundet i sin Helhed har fastgjort og forbrugt mere Kapital, end det fornuftigvis kunde raade over til de paagældende Formaal. Dels har man anvendt Kapital til Foretagender, som have vist sig at være forfejlede og mislykkede, og i hvilke den derfor i Virkeligheden er gaaet tabt, dels har man fastgjort Kapital i Foretagender, som i og for sig kunde være gode nok, men som enten ikke have kunnet gøres færdige af Mangel paa mere Kapital, eller som, hvis de ere blevne færdige, ikke kunne sættes i Gang, fordi der mangler Driftskapital dertil. Dels endelig have nogle Lande lagt Beslag ikke blot fuldt ud paa deres egen, men ogsaa paa en stor Del fremmed Kapital under midlertidige Former, uden nu at kunne tilbagebetale den.

Der har ganske vist i det sidste Tiaar fundet Kapitaldannelse Sted i et Omfang, som Verden ikke tidligere har kendt; men en enorm Mængde er blevet opslugt af Boerkrigen og den russisk-japanske Krig, og man havde derfor ved den sidstes Ophør langtfra saa store Kapitalforraad til Disposition som de følgende Aars mægtige industrielle Opsving forudsatte og kræv-

ede. Den før omtalte jævn Prisstigning i Aarene efter 1902 indeholdt en stærk og stadig Opfordring til at anspænde den individuelle Produktion til det yderste for at nyde godt af den Fordeling, som en saadan jævn Prisavance byder saa vel Producenter som spekulerende Opkøbere af deres Frembringelser. Denne »Højkonjunktur« holdt sig til henimod Midten af 1907. Der var »i alle Brancher en saadan Ophobning af Ordrer, at man næppe kunde tilfredsstille alle Kunder, at Leveringsfristerne maatte betydelig forlænges«.*.) I Tyskland kunde saaledes i disse Aar de fleste Aktieselskaber give et glimrende og stedse stigende Udbytte, der kulminerede for dem, hvis Regnskabsaar udløb d. 30 Juni 1907. I Bjergværksselskaber og Maskinindustri udbetaltes for dette Driftsaar Dividender af 15—16— $16\frac{2}{3}$ —20 og indtil 25 %, og i Elektricitets-Industrien, Cement-, Tekstil- og kemiske Industrier kulminerede ligeledes Udbyttet i dette Aar.

Men samtidig fremkaldte den herved foranledigede voksende Efterspørgsel efter Arbejdskraft en Stigning i Arbejdslønnen, som i Forbindelse med den Prisstigning paa Raastoffer, der blev en naturlig Følge af Pengenes Prisfald og Spekulationsopkøb, i Amerika endte med at sluge Fortjenesten — ikke sjældent endog mere end den. Dette traadte særlig med forskrækkende Klarhed frem, da Driftsresultatet af ca. 100 Jernbaner i Febr. 1907 viste en Fremgang i Bruttoindtægten imod 1906 af $8\frac{4}{5}$ Mill. Doll., men en Nedgang i Nettoindtægten af $1\frac{2}{3}$ Mill. Doll.

*) Arthur Felter: Das Ende der Hochkonjunktur. Frankfurt a. M. 1908.

Fra saa godt som alle Sider lagdes der stadig stærkere Beslag paa Kapital. De let vundne Rigdomme, der mentes erhvervede ved de store Trustforetagenders Dannelse og Aktieselskabernes Overkapitalisation, fremkaldte et stærkt voksende Luksusforbrug, hvorved en stor Del af Produktionen lededes hen i Retning af Luksus-Produktioner, som ikke selv reproducere de forbrugte Kapitaler, men søger dem erstattede ud af andres Kapitaldannelse. Blandt saadanne Luksusproduktioner kan for saa vidt nævnes den nye Automobilindustri, som den foreløbig i saa betydelig Grad er gaaet ud paa at tilfredsstille Sports- og Luksuspassioner og baade dertil og til sine kostbare Reklamationer har slugt meget store Kapitaler.*). Ogsaa den oversøiske Dampskibsart har stillet umaadelige Krav til Bygning af de kolossale, med størst mulige Luksus udstyrede, Paketskibe, der søger at overgaa hinanden i Størrelse og Udstyr og af hvilke et eneste — som Hamburger-Dampskibet »Deutschland« — koster over 12 Mill. Mk. Endnu større Kapitaler er medgaaet til den nye elektrotekniske Industri, som allerede i det forudgaaende Tiaar havde lagt Beslag paa enorme Kapitaler; i 15 Aar skal der saaledes i Tyskland vare anbragt ikke mindre end

*) I en Artikel i Tillæg til Nationaltidende for 5. Febr. d. A. opgiver Ingeniør Schmitit Antallet af Automobiler i hele Verden til ca. 346000 — deraf i Amerika 130000, i England 125000. I Economist for 16. Novbr. 1907 opgives Antallet af de aarligt i Storbritannien solgte Automobiler til 30000 til en Gennemsnitspris af henved 400 £ eller rundt 10 Mill. £ aarligt i alt. Efter samme Beregning repræsentere de 346000 Automobiler — altsaa endog bortset fra de i Aarenes Løb paa Grund af Slid og nye Forbedringer kasserede — ca. 115 Mill. £ eller over 2000 Mill. Kr., som altsaa i et Tidsrum af kun omtr. 10 Aar skulde være anvendte i denne nye Industri.

1500 Mill. Mk. i Elektricitetsværker og elektriske Sporveje. I Amerika ere i nyeste Tid store Kapitaler — foreløbigt — begravede i Panamakanalen, der først i en endnu, som det synes, ret fjern Fremtid vil faa praktisk Betydning og give noget Udbytte.*). Udsendelsen af den store Armada til Stillehavet har ligeledes krævet vældige Summer. Men ganske særligt er det i Amerika Jernbanerne, der har stillet formidable Krav til Kapitalmarkedet. Det var ikke blot til Anlæg af nye Baner, men ogsaa til Anlæg og Udvilelse af Stationer og Anskaffelse af nyt Materiel for at kunne besørge den i disse Opgangsaar overordentligt voksende Transportmasse, at der krævedes saa betydelige Forøgelser af baade Obligations- og Aktiebeløbene, at det trods Trafikens Forøgelse viste sig vanskeligt at skaffe Aktierne et tilfredsstillende Udbytte. Og desuagtet bebudede en af de ledende Jernbanekonger i Januar 1907, at der endnu skulde udstedes Obligationer og Aktier til et Beløb af 1000 Mill. Dollars for at fyldestgøre de mest paatrængende Krav, — og at der i de næste 5 Aar vilde behøves 5500 Mill. Dollars til Udførelse af de foreliggende Planer. Tilsidst var det amerikanske Kapitalmarked saa udtømt, at, da Byen New York udbød et 4 % Laan paa 29 Mill. Dollars, tegnedes der kun — $2\frac{3}{4}$ Mill. Dollars.

En lignende Udtømmelse af Kapitalmarkedet foregik ogsaa i flere europæiske Lande. I Storbritannien

*) Ifølge Annals of the American Academy of pol. and social Science for Januar 1908 var der indtil Juni 1907 i alt til Panamakanalen efter dens Overtagelse af Un. St. medgaaet over 98 Mill. Dollars, medens der i de næste 8 Aar er paaregnet at medgaa til Kanalens Fuldførelse ca. 117 Mill. Doll.

synes dog Estervirkningerne af Boerkrigen at have gjort sig saa stærkt gældende, at Kravene til Kapitalmarkedet knap naaede de forudgaaende Aars Beløb. Medens der i 1896—1900 var bleven stiftet nye Aktieselskaber med et aarligt Gennemsnitstal af 268 Mill. £, var Gennemsnittet for 1901—05 kun 128 Mill. £, og medens der i 1901—02 aarligt udbødes Effekter paa 150 Mill. £ til offentlig Subskription paa det engelske Marked, udbødes i 1906—07 aarligt kun lidt over 120 Mill. £. Men i Tyskland var Forholdet et ganske andet. Medens der i Tiaaret 1896—1905 stiftedes Aktieselskaber med en samlet Kapital af 3100 Mill. Mk., dannedes der i 1906 og de 11 første Maaneder af 1907 nye Aktieselskaber og »Gesellschaften m. b. H.« (inclus. de fra ældre Foretagender overtagne Værdier) med en samlet Kapital af henholdsvis 1393 og 1222 Mill. Mk. — tils. i knap to Aar over 2600 Mill. Mk. Det synes imidlertid, som om det ikke har været muligt at faa disse store Beløb anbragte paa det aktiekøbende Publikums Hænder, saa at Bankerne ligge inde med betydelige Dele deraf; da hertil kommer de meget store Emisioner af Stats-, Kommunal- og Hypothek-Obligationer, som Bankerne ligeledes foreløbig overtage for efterhaanden at anbringe dem, har disses Kredit maattet anspændes til det yderste for at kunne optage og holde de store Beløb af Værdipapirer, samtidig med at de private Virksomheder paa Grund af deres stærkt forøgede Virksomhed ligeledes have stillet meget store Krav til dem.

Lignende Forhold genfindes i adskillige andre Lande, og da man ogsaa der som i Tyskland og i Amerika tog sin Tilflugt til midlertidig Kreditgivning

og kortvarige Laan, viste der sig allerede tidligt i 1907 kriselignende Tilstande i Ægypten og Chile, i Holland og Italien, i hvilket sidste Land Nedgangen i Værdipapirerne gik saa vidt, at Børsen i Genua endog gjorde en 3 Dages »Strike«, for at Likvidationen kunde foregaa i noget større Ro. Der møder os saaledes ikke blot i Amerika og ikke blot i et enkelt europæisk Land et Forbrug af Kapital til Overmaal, som under ugunstige Forhold munder ud i egentlige Krisetilstande, men som under alle Omstændigheder kræver en længere Tids fortsat Indskrænkning af Luksusforbrug og en vedholdende Sparsommelighed og Nydannelse af Kapital, før der atter kan ventes tilvejebragt Ligevægt imellem Begær og Udbud og dermed rolige, normale Forhold.

Danmarks økonomiske Forhold ere selvfølgelig ikke forblevne uberørte af det sidste Halvaars Begivenheder i den øvrige Verden, selv om de for saa vidt have stillet sig gunstigere her end i vore Nabolande Sverige og Tyskland, at der hidtil kun undtagelsesvis er indtraadt større og opsigtvækkende Betalingsstandsninger og Fallitter, blandt hvilke Aktieselskabet Køhlers har tildraget sig særlig Opmærksomhed.*). Derimod tyder saavel den usædvanligt høje Diskonto — til Tider endog Europas højeste — og de langt over »Guld-punktet« stegne Vekselkurser paa ret betydelige økonomiske Vanskeligheder, og saadanne vides da ogsaa

---

*) Dette blev skrevet d. 5. Februar; Dagen efter kom Grundejerbankens pludselige Betalingsstandsning.

at have været tilstede i den senere Tid. Aarsagerne dertil ere for en væsentlig Del de samme som andetsteds; men Forholdene have dog her tildels formet sig paa en anden Maade end hist.

Hovedaarsagen maa ogsaa her søges i et i Opgangsperioden stadigt og stærkt — altfor stærkt — voksende Kapitalforbrug. Men de særlige Forhold her i Landet har paatrykt dette et ejendommeligt, temmelig ensidigt Præg. Den almindelige opadgaaende Bevægelse og den ved de foran paapegede Omstændigheder stærkt stimulerede Foretagelsesaand har her i Landet haft et snævrere begrænset Omraade at bevæge sig paa end andetsteds. Efter at Landet er bleven forholdsvis bedre forsynet med Jernbaner end de fleste andre Lande og Staten tilmed har overtaget alle Hovedbaner og en væsentlig Andel i nye private Baners Anlæg, paa hvilke Koncessionerne derved begrænses ved Lov, yder Jernbaneanlæg her i Landet kun i ringe Grad Basis for nye Privatforetagender af spekulativ Natur. Dampskibsfragterne have i de senere Aar været saa slette og Uddyttet for Aktionærerne saa utilfredsstilende, at ny Aktietegning ikke har været særlig fristende paa dette Omraade, og nye Anskaffelser have fostrinsvis fundet Sted i de Selskaber, for hvilke Passagerfragten spiller en Rolle, og det under særlige Betingelser arbejdende østasiatiske Selskab. Landets Hovederhverv, Landbruget, kan vel lægge Beslag paa et ikke ringe Kapitalforbrug, men det foregaar efter dets Natur mere individuelt fordelt og i et mere jævnt og nogenlunde begrænset Omfang, naar ikke netop en saadan Hovedforandring i Driftens Art finder Sted, som Tilfældet var med Overgangen fra Kornavl til Mejeri-

drift og den dermed følgende Etablering af nye Anlæg i Form af Andelsmejerier og Slagterier. Bortset herfra frembyder det jo ikke noget synderligt Objekt for Aktieforetagender og selvstændige Nyanlæg. Omraadet for saadanne har derfor i Perioden 1903—07, hvor Forholdene i høj Grad fostrede og animerede Spekulationen, her i Landet nærmest været henvist til Industrien. Men selv om denne derfor har arbejdet særdeles godt, har dog den Usikkerhed, hvorunder den nu i adskillige Aar har levet, om de Fremtidsvilkaar, som en agrarisk Regering og Rigsdag vil unde Industrien, virket trykkende og hemmende. De idelig paany opdukkende Bestraebelser for at gennemføre en Toldreform, der formindsker den Beskyttelse og de Begunstigelser, som netop den danske Industri paa Grund af Markedets snævre Begrænsning vanskeligt kan undvære paa en Tid, da Udlandets Industri rundt om fremelskes og animeres ved stadigt voksende Beskyttelsessatser, som tilmed vanskeliggørende Eksport for hvert af dem til andre omgivende Lande end netop Danmark, har ikke just kunnet opmuntre til Aktietegning i store, nye, industrielle Foretagender.*). Vi har tilmed paa dette Omraade i disse Aar savnet en saa frugtbar, skabende og initiativrig Aand som Tietgens, hvis blotte Navn indgød Aktietegnerne Tillid og paa Forhaand sikrede ethvert nyt Foretagende Succes.

*) Medens der ifølge Statistisk Aarbog 1905 fandtes 301 industrielle Aktieselskaber, stiftede i de 6 Aar 1895—1900, med en samlet Aktiekapital af ca. 61 Mill. Kr., var der i de 5 Aar 1901—05 stiftede Selskaber knap anbragt 22 Mill. Kr. Af Aktieselskaber med offentligt Udbud af Aktier og Obligationer stiftedes i 1901—06 endog kun 6 til Anlæg af Fabriker og Værfter med en samlet Aktiekapital af 4,6 Mill. Kr.

Under disse Forhold kan det da ikke undre, om en altfor stor Del af den Virksomhedstrang og Tilbøjelighed til at skabe nye Foretagender, som i saa høj Grad kendtegner oftnævnte Periode, hertilands særligt har koncentreret sig om en af selve de naturlige Forhold imod fremmed Konkurrence beskyttet, lokal Virksomhed — Byggeriet.

Byggevirksomheden har i sig selv en ret naturlig Tilbøjelighed til at gaa ud over de Grænser, som Hensynet til Trangen til Husrum og Lejligheder af sig selv skulde synes at foreskrive, — navlig naar Forholdene tale for en Indskrænkning af det Omfang, som den engang har faaet. Ikke blot er en saadan Indskrænkning enstydig med Arbejdsløshed for en større eller mindre Del af de forskellige Erhverv, som ere knyttede til — og i deres Forening udgøre — Byggeindustrien; men der er desforuden et ret betydeligt Antal Personer, som ud over dette ere interesserede i og animere til Virksomhedens Fortsættelse uden synderligt Hensyn til, om der virkelig er Trang dertil, — Byggespekulanter, Banker og Sagførere, hvis hele Virksomhed kun holdes gaaende, naar den ene Nybygning stadig afløser den anden. At der ikke haves Brug for saa mange Bygninger og at mange Lejligheder komme til at staa tomme, afficerer ikke dem, — det bliver Husejernes Sag, og de agter ikke selv at beholde de Bygninger, som de opføre. Men naar dette i al Almindelighed gælder, faar det særlig Gyldighed i en Periode, da en Række Smaao findelser og fikse nye Indretninger sætter et skarpt Skel imellem moderne indrettede Bygninger »med alle Nutidens Bekvemmeligheder«, flot udstyrede baade indvendigt og udvendigt med Karnapper og

Altaner, Centralvarme, Badeværelse, W. C. m. m. — og gammeldags Lejligheder, som savne alle disse eftertragtede Herligheder. De Byggende ræsonnerer da som saa: Naar vi kunne byde Ejerne alle disse Goder, ville vi sagtens faa vore nye, moderne Bygninger udlejede, — det bliver de gamle Huse, som komme til at staa tommel og forladte!

Det er dette, der forklarer det uhyre Misforhold, som i de sidste syv Aar er opstaaet og Aar for Aar vokset imellem Opførelsen af nye Huse og Trangen til nye Lejligheder. Medens Antallet af Beboelseslejligheder i København ved Aarhundredets Udgang knap var 92000 og i hvert af dets sidste Aar kun var vokset med lidt over 1000, voksende det i 1901—02, da Valby, Brønshøj og Sundbyernes Indlemmelse bragte en Tilvækst af lidt over 9000 Husstande, med henved 16000, hvoraf altsaa 6—7000 nye Lejligheder, og i de følgende fem Aar med 21000, saa at det samlede Antal i syv Aar forøgedes med ca. 28000 nye Lejligheder eller en Tilvækst af henved 28%! Følgen har da været, at Antallet af ledige Lejligheder, som i Aarene 1898—1900 var 5 à 700, allerede i 1903 var gaaet op til ca. 5700 og derefter er vokset til 9265 i April 1907 — altsaa Plads for en yderligere Befolningstilvækst af rundt 30000 Mennesker. Og samtidig steg Antallet af ledige Butikker og Forretningslokaler fra knap 800 i 1902 til over 1500 i 1907. I disse Tal ere endda ikke indbefattede nye Bygninger og ledige Lejligheder paa Frederiksberg.

Det stærke Begær efter »alle Nutidens Bekvemmeligheder« bevirkede, at den paaregnede Udflytning fra de aldre Huse til de flotte Nybygninger fandt Sted

i saa stort Omfang, at hines Ejere ikke saa anden Redning for den truende Lejeledighed end — at nedrive de gamle, i sig selv ofte slet ikke saa gamle og i hvert Fald endnu i Virkeligheden gode og brugbare Bygninger for at bygge nye i Stedet. Som indfødt Københavner, der har levet her alle mine Dage og fulgt Byens Udvikling med stor Interesse og Opmærksomhed, har jeg da set et ikke ringe Antal Bygninger, som jeg havde set blive opførte, atter forsvinde og vige Pladsen for nye, — ja, ikke saa sjældent har jeg endog set to Nybygninger efter faa Tiaars Forløb afløse hinanden paa samme Grund. Det er uhyre Værdier, som saaledes ere forsvundne, — men som man naturligvis har søgt at indvinde igen ved uden videre at lægge dem til Grundens Værdi som en Forøgelse af denne. Selvfølgelig har dette maattet gøre de nye Lejligheder betydeligt dyrere end de gamle, samtidig med, at de mange ledige Lejligheder dog lagde et ikke ringe Tryk paa Huslejen i dens Helhed.

At adskillige af de nedrevne Bygninger — saaledes i City-Kvarteret og Gammelmønt-Kvarteret — var af en saadan Beskaffenhed, at de burde forsvinde og at deres Forsvinden var et Fremskridt baade i social og hygiejnisck Henseende, er sikkert nok. Men den samme Skæbne har ramt ikke faa, i sig selv endnu fuldkomment gode og brugbare Huse, der til en lidt modereret Leje vilde byde gode og sunde Lejligheder for mange, der hidtil havde maattet tage til takke med langt ringere, medens deres Omskaben til moderne Bygninger dog ikke helt fyldestgjorde Kravene til friere og smukkere beliggende Bøliger og de derfor vanskeligt kunde lejes ud til Priser, der forrentede paa én Gang

de gamle Huses Værdi og Nybygningen. Adskillige saadanee nye Bygninger paa de gamle Tomter ser man da ogsaa foreløbig staa halvt, stundom endog helt ledige og saaledes berede Ejeren et større Tab, end en moderat Nedsættelse af Lejen for de gamle Lejlig-heder vilde have medført.

At en By, som gaar frem i Velstand, benytter de gode Tider til at lade gamle, forfaldne og usunde Boliger vige Pladsen for sunde og gode, er naturligvis kun godt og forsvarligt. Og der er heller ikke noget at sige til, at den istedenfor mere tarvelige og lidet bekvemme, om end brugbare Boliger, sætter mere tids-svarende, smukkere og i alle Maader bekvemt indrettede Huse, — naar der virkelig er Raad dertil. Men man maa ikke tabe af Syne, at der her dog ikke er Tale om nogen virkelig produktiv Anvendelse af Kapital, som sætter i Stand til at forøge Arbejdsevnen og yde et mere produktivt Arbejde til Erstatning af de forbrugte Kapitaler. Det er for en stor Del en ren og skær Luksusproduktion, og det lader sig ikke benægte, at der her i København — og vel tildels ogsaa i nogle af vore Købstæder — i de forløbne Aar paa dette Omraade har fundet et stort Luksusforbrug af Kapital Sted. Og ikke blot et Luksusforbrug, men et Forbrug af Kapital for at skabe noget, som der foreløbig ingen Brug er for og som altsaa indtil videre heller ingen virkelig Værdi har for Samfundet. Dersom de til dette overflødige Byggeri medgaaede Kapitaler vare anvendte til at underholde Arbejdere, der ikke arbejde-de, vilde det økonomiske Resultat i Øjeblikket være omrent det samme. Saafremt alle disse ledige Lejlig-heder ikke fandtes spredte i delvis beboede Bygninger

og over den hele By, men samlede paa ét Sted i et stort, helt ubeboet Bygningskvarter, vilde Sandheden heraf være aabenbar og indlysende for alle.

Til dette betydelige, foreløbigt unyttige Kapitalforbrug, som godt 10000 ledige Lejligheder — naar Frederiksberg medregnes — repræsentere, vilde man næppe have kunnet faa det store, kapitalopsparende Publikums Medvirkning, naar dette ikke var sket igennem en Omvej — ved Hjælp af Bankernes populære Navn. Vore Banker have ved mange Aars i det hele kloge og forsigtige Ledelse vundet en saadan Tillid, at de i næsten ubegrænset Omfang have kunnet appellere til det aktietegnende Publikum (fra 1901—07 er de københavnske Bankers Aktiekapital steget fra 101 til 216 Mill. Kr. *) Derhos er det paa Folio, Indlaan, Konto-Kurant og Sparekassevilkaar indestaaende Beløb vokset fra 327 til 476 Mill. Kr. Hertil kommer endvidere paa »Forskellige Kreditorers« Konto en Forøgelse fra 55 til ca. 99 Mill. Kr. At en ikke saa ringe en Del af den saaledes tilkomne Forøgelse af ca. 300 Mill. Kr. — direkte eller indirekte — er anvendt til Støtte for Byggeføretagender, som kun herved have kunnet naa det nævnte overdrevne Omfang, tør betragtes som givet, og ligeledes, at der saavel hertil som til anden Udvidelse og Forøgelse af Landets produktive Virksomhed i det sidste Femaar er bleven anvendt en betydelig større Kapital, end vi selv have kunnet tilvejbringe. Vort Byggeri har ikke blot disponeret over langt mere af Landets Kapital, end der var Mening i

---

*) Det har ved Grundejerbankens Standsning vist sig, at ikke hele denne Forøgelse virkelig er bleven tegnet og indbetalt.

at anvende hertil, men har endog medvirket til yderligere at forøge den her i Landet anbragte fremmede, laante Kapital. Og vor Kapitalstatus var allerede forud en saadan, at den ikke ret vel taalte en yderligere Forværrelse.

Det er ofte nok fremhævet, at vor »Handelsbalance« for en Række af Aar har udvist et saa stort Indførselsoverskud, at det ikke har kunnet dækkes ved de Midler, som ud over Udførselen kunne anvendes til Dækning: Fragt og Handelsfortjeneste m. m. Allerede for ca. 10 Aar siden fremhævede jeg paa et Møde i Nationaløkonomisk Forening (d. 21. Okt. 1897^{*)}) stærkt dette Misforhold og paaviste, at Differensen kun havde kunnet dækkes ved Laan fra Udlandet eller ved Salg af Værdipapirer dertil. Under Henvisning til de den gang fremførte statistiske Data skal jeg her kun ganske kort ansøre følgende Hovedpunkter vedrørende vort finansielle Mellemværende med Udlandet.

Ved Indførelsen af en Stempelskat paa udenlandske Værdipapirer i 1872 viste der sig at være et Overskud af udenlandske Papirer paa danske Hænder fremfor af danske Papirer paa udenlandske Hænder af ca. 150 Mill. Kr. Ved en privat Opgørelse i 1891 kom man til det Resultat, at der nu omrent kun var Balance imellem disse to Størrelser, — vort Overskuds-Tilgodehavende hos Udlandet var altsaa i knap 20 Aar formindsket med omrent 150 Mill. Kr. Denne Bevægelse har senere fortsat sig i samme Retning — d. v. s. i Retning af en stadig voksende Gæld til Udlandet,

---

^{*)} Se Nationaløkonomisk Tidsskrift for 1897, S. 587 ff., jfr. S. 401—17: »Vor økonomiske Situation«.

uden at det dog nu er muligt at angive, hvor stor denne er blevet. Men følgende Data give dog et Fingerpeg:

I 1890 var Danmarks indenlandske Statsgæld ca. 177 Mill. Kr.
— — — udenlandske — — — 10,6 —

I 1907 var Danmarks indenlandske Statsgæld ca. 88 Mill. Kr.
(heri indbefattet et Indtegningsbevis paa 20 Mill. Kr. til Hypotekbanken).
— var Danmarks udenlandske Statsgæld ca. 169,5 Mill. Kr.

Men af de »indenlandske« Statsobligationer menes knap 20 Mill. Kr. at være paa danske Hænder, paa udenlandske Hænder befinner sig herefter nu over 200 Mill. Kr. i danske Statsobligationer. Og en lignende Bevægelse udvise Københavns Kommunes Obligationer; ogsaa de afsættes nu til Udlandet; i 1901—02 laantes herved 40 Mill. Kr., — og nu har som bekendt Kommunen attér optaget et Laan i Udlandet paa 40 Mill. Kr. At der i de sidste Tiaar er udført betydelige Mængder af Kreditforeningsobligationer, er bekendt, medens det vel næppe er muligt nærmere at angive, hvor store Beløb heraf der nu befinde sig paa udenlandske Hænder.

Medens saaledes Danmark for en Menneskealder siden kunde dække en Del af sit Indførselsoverskud med Renterne af de her i Landet værende udenlandske Papirer, forøges nu omvendt det Indførselsoverskud, som skal dækkes, med en ikke ringe aarlig Rente-udbetaling til Udlandet. Desuagtet var hint i Tiaaret 1896—1905 gennemsnitligt 25 à 30 Mill. Kr. større end i det forudgaaende Tiaar, og i 1906 naaede det Kulminationspunktet: fra et aarligt Gennemsnit af ca. 102 Mill. Kr. i 1901—05, steg det i 1906 til — 165 Mill.

Kr.! Og saa gaa endda Regeringens og Rigsdagens Bestraebelser ud paa yderligere at opmuntre til en Forøgelse af Indførselen ved en Nedsaettelse af Tolden paa fremmede Varer. Som om ikke vor Indførsel af fremmede Frembringelser allerede var stor nok, — altfor, altfor stor!

Man vil maaske sige, at vi jo saa til Gengæld have faaet reelle Værdier og at vor Indførsel for en stor Del bestaar i Produktionsmidler, som forøge vor produktive Evne. Og man har hævdet, at det netop var en god Forretning at laane Kapital til billig Rente i Udlandet for at anbringe den i Anlæg, som gav et betydeligt større Udbytte. Men ganske bortset fra Spørgsmaalet, om det just er Produktionsmidlerne og ikke lige saa meget Luksusforbruget, som det stigende Indførseloverskud skyldes, — og fra Spørgsmaalet, om alle de egentlig produktive Anlæg og Foretagender, der udføres for den laante Kapital, virkelig ogsaa give et større Udbytte end Kapitalforrentningen, — saa er det givet, at, naar mange Millioner af disse laante Kapitaler anvendes til Bygning af Huse, som der ingen Brug haves for, til Bygning eller Køb af Dampskibe, som ikke give Aktionærerne noget Udbytte, til Anlæg af Jernbaner, som ikke skulle forrente Kapitalen, og til kommunale Anlæg, som ikke forøge Kommunernes Indtægter, men kun Skatteydernes Byrder, — saa bidrager alt dette ikke til at berige Landet, men kun til at gøre det til et gældbetynget, et stedse mere og mere forgældet Land.

Efter at man først i en Aarrække har skilt sig af med en stor Del af de udenlandske Værdipapirer, hvori den forudgaaende Tid havde anbragt sine Opsparelser,

og dernæst gennem en Række Konverteringer faaet de Statsobligationer, som tidligere fandtes paa danske Borgeres Hænder, overført til udenlandske Kreditorer, har man derefter efter stigende Maalestok anbragt danske Aktier og Kreditforeningsobligationer i Udlandet, hvorved man faktisk mere og mere gør Udlændinge til Ejere af den bedste og sikreste Del af Landets faste Ejendomme, medens kun den usikre øverste Top af deres Værdi forbliver paa danske Hænder. Tilsidst udømmes den Reserve, som Bankerne i et lille Land maa have i Behold i Form af Tilgodehavender i Udlandet, og uagtet den nyoprettede Stats-Hypotekbank i Begyndelsen af 1907 bringer 20 Mill. Kr. fransk Kapital ind i Landet, formindskes de københavnske Bankers Fordringer paa Udlandet i 1906 med 25 Mill. Kr., medens særligt Nationalbankens udenlandske Tilgodehavende fra over 14 Mill. Kr. i Juli 1905 gaar ned til knap $6\frac{1}{2}$ Mill. i Nov. 1907. Men al denne Benyttelse af Danmarks Kredit i Udlandet strækker tilsidst ikke til overfor det stadigt voksende Begær efter Kapital; efter hvad der — som det synes, fra sagkyndig Side — er meddelt i »Vort Land« for 20. Decbr. 1907, er der ved direkte Forbindelse imellem danske Forretningsfirmaer og Agenter for udenlandske Huse stiftet en »løs Gæld« paa 3 Maaneders Opsigelse af imellem 60 og 80 Mill. Kr.!

Under disse Omstændigheder maatte Kriseforholdene i Amerika og Kampen om Guldet imellem de europæiske Banker nødvendigvis fremkalde Ængstelse for, at den Livskilde, som Danmark har søgt i sin udenlandske Kredit, ikke mere vilde flyde, ja, at der endog kunde blive Tale om en Strømning i modsat Retning — Indfrielse af den løse Gæld. Det er gen-

tagne Gange bleven berettet, at der i Januar 1908 skulde finde en Tilbagebetaling Sted af omtrent 20 Mill. Kr.

Hvorfra skulde disse Beløb tages? Nationalbankens Regnskab for 31. Oktober 1907 viste, i hvilken Grad man var kørt fast. Dens Tilgodehavende hos Korrespondenter i Udlændet var gaaet ned til ca. 3 Mill. Kr., dens Veksler paa Udlændet, som jo ikke ere straks realisable, til ca. $4\frac{1}{3}$ Mill. Kr.; dens Seddelmængde var gaaet op til 132 Mill. Kr., hvoraf 8,3 Mill. udgjorde Bankens egen Kassebeholdning, og af de resterende ca. 123,7 Mill. Kr. skulde 85,7 Mill. være dækkede med Metal — og Metalfonden var 85,6 Mill. Kr., kunde alt-saa ikke yderligere formindskes. Det var da nødvendigt at lade de ifølge den nye Banklov for Tiden efter 1. Aug. 1908 gældende Funderingsbestemmelser træde i Kraft straks, hvad der skete ved kgl. Kundg. af 22. Novbr. 1907. Herefter behøvede Banken kun at have Halvdelen af den cirkulerende Seddelmængde dækket med Metal; den kunde følgelig lade Metalfonden gaa ned til lidt over 62 Mill. Kr., saafremt Seddelmængden forblev uforandret. Der strømmede da ogsaa i Løbet af de to Maaneder November—December $14\frac{1}{3}$ Mill. Kr. ud af dens Metalfond, som allerede i de forudgaaende 10 Maaneder var formindsket med ca. 10 Mill., saa at der i alt i Løbet af 1907 er gaaet over 24 Mill. Kr. ud af Metalbeholdningen. Der har saaledes været god Grund for Banken til at holde Diskontoen oppe paa det hidtil ukendte Punkt af 8 %, og der vil sikkert i længere Tid være Grund til — trods alle Krav om en Nedsættelse — at holde Diskontoen i ret betydelig Højde. Thi man tør ikke lade sig

forlokke af de mange Stemmer, som vedblivende forsikre om, at vor økonomiske Status i sin Helhed er sund og god og ikke giver Anledning til Bekymring.

Det forholder sig desværre ikke saaledes. Det kan maaske nok siges, at vort Handels- og Næringsliv i det hele og store er sundt og ikke bærer Præg af overdreven Spekulation. Men Samfundets hele økonomiske Tilstand er dog ikke sund og god, saa længe vi ere ganske ude af Stand til at fyldestgøre Begæret efter Kapital ved egne Kræfter, selv om vi Aar efter Aar tære paa og fortære den Kapital, som en mere sparsommelig Fortid har efterladt os, — saa længe vi ere henviste til at søge Udlandets Hjælp for at skaffe Balance i vor Aarsopgørelse, — saa længe vor Gæld til Udlandet vokser Aar for Aar og vi kun ere i Stand til at klare de gamle Laan ved at gøre nye Laan. Det er karakteristisk for vor økonomiske Tilstand, at man næsten med et Befrielsens Suk hilste Esterretningen om, at Københavns Kommune under højst ugunstige Forhold, til høj Rente og lav Kurs optog et Laan paa — 40 Mill. Kr., uagtet Kommunen for Øjeblikket kun siges at have Brug for 20 Mill. Kr. og altsaa rolig kunde lade de andre 20 Mill. hvile, indtil Rente- og Kursforholdene blev gunstigere. Men saa var der jo 20 Mill. Kr. til at erstatte Kapital, som skulde tilbagebetales.

»En forgældet Mand er en afhængig Mand« — og det samme gælder om et Land. Vort Land er bleven saa afhængigt af den franske Regerings Velvillie og en gunstig Stemning paa Pariserbørsen, at det næsten bliver en national Ulykke, naar den danske Regering gør et Skridt — det være i sig selv klogt eller uklogt —, som mishager disse Magter. Vi maa dog lære dette:

et økonomisk afhængigt Land kan ikke drive en selvstændig økonomisk Politik, kan ikke i vanskelige Tider give sig til at være Principrytter og handle efter Doktriner og Teorier, som ikke have Kurs i Udlandet.

Et Lyspunkt under disse Forhold har den kloge og forsigtige Ledelse af vor Nationalbank været. Den er fra forskellige Sider bleven angrebet, fordi den saa længe fastholdt den hidtil her i Landet ukendte Diskonto af 8 %, selv efter at den var bleven den højeste i Europa. Det bør derfor bestemt siges: dette var det eneste Rette. En Bedring af vor økonomiske Stilling kan kun indtræde, naar Luksus- og Kapitalforbruget indskrænkes og vi lærer at erstatte de forbrugte Kapitaler ved ny Opsparing. Men hertil udkræves, at Rentefoden holdes høj, saa at paa den ene Side unødigt Kapitalforbrug til ørkesløse og unyttige Formaal afværges og paa den anden Side Sparsommelighed opmuntres.

Men hertil kommer, at vi netop særlig paa Bankomraadet have — som de foran meddelte Tal udvise — forringet vor Status saaledes, at Bankernes Stilling først maa styrkes betydeligt, før vi virkelig faa sunde og gode Forhold. Der maa atter erhverves en passende Reserve af »Tilgodehavender i Udlandet« saavel som af egen kontant Kapital, før Bankerne igen staa saaledes rustede som for et Par Aar siden, og før dette Maal er naaet, bør Diskontoen sikkert ikke ned sættes under den nuværende ganske vist høje Sats, selv om denne for mange er trykkende.

Men særligt maa man gøre sig klart, — hvad de færreste synes at have nogen Forestilling om —, at

Nationalbankens nye Funderingsbestemmelser ganske vist i det Øjeblik, de traaede i Kraft, bragte Markedet en betydelig Lettelse, men at denne Lettelse kun kan benyttes én Gang for alle og at der derafter paahviler Banken en større Forpligtelse end før. Banken kunde én Gang for alle lade et Beløb i Guld gaa bort af sin Beholdning til Disposition for det aabne Marked; men medens den før kun behøvede at inddrage 1 Mill. Kr. i Sedler for hver 1 Mill. Kr., der drages ud af dens Metal-Beholdning, saa maa den nu inddrage 2 Mill. Kr. i Sedler for hver 1 Million i Guld, der tages fra den. Følgelig maa den nu enten have en lige saa stor Reserve i Guld, som den før kunde nøjes med at have i Sedler, — eller ogsaa maa den have den dobbelte Reserve i Sedler af, hvad der før var tilstrækkeligt som Seddelreserve. Nationalbankens Maanedsregnskaber for December og Januar synes at vidne om, at dens Styrelse er ganske klar herover; men det kan næppe ventes, at dette Forhold allerede skulde være gaaet op for det store Publikum.

Efterskrift. Som en sørgelig Bekræftelse af Rigtigheden af de foranstaende Betragtninger kom d. 6. Febr. Grundejerbankens Betalingsstandsning og det paafølgende run paa Detailhandlerbanken, der truede denne med samme Skæbne, saafremt Paniken ikke standsedes. Dannelsen af »Bankkomiteen af 9. Febr. 1908« og de af den tagne Bestemmelser fik den da

standset — ved et meget vidtgaaende, man kunde vel endog sige: hidtil uhørt — Modtræk, men som ganske vist viste sig fuldt ud effektivt. Det er muligt, at det var nødvendigt at gaa saa vidt; i saa Fald bekræfter det yderligere vor Paastand, om at vore økonomiske Forhold ikke som Helhed ere sunde og gode. Men saa meget er givet, at den valgte Fremgangsmaade frembyder meget store Betænkeligheder.

At Staten traadte hjælpende til for at genoprette Ro og Tillid, var utvivlsomt rigtigt og nødvendigt. Det gjorde Staten ogsaa i 1857. Men under de højst fortvivlede Forhold dengang indskrænkede Staten sig dog til dels at oprette en midlertidig Laanekasse, der diskonterede Veksler til 9 % og kun gav Udlaan imod utvivlsom Sikkerhed, dels at laane Nationalbanken 3 Mill. Rdl. til 8 %. Og det bekendte Laan til Huset Pontoppidan i Hamburg, hvori Staten deltog, gaves først efter en omhyggelig Undersøgelse, der viste, at der faktisk var Dækning for Laanet. Nu derimod har Staten sammen med de større Banker og halvt med disse overtaget Risikoen for de Tab, som to daarligt og letsindigt styrede Bankers Forretningsførelse maatte medføre udoover den tilstedeværende Aktiekapitals Beløb, kun med den Begrænsning, at Statens Risiko indskrænkes til 10 Mill. Kr. Det Spørgsmaal paatrænger sig da, om det ikke skulde være Bankernes egen Sag at bære den Risiko, som Nødvendigheden af at sikre dem mod et eventuelt run kunde medføre, og om det ikke havde været naturligt for Staten at kræve eventuelle Tab refunderede af Bankerne. Forhaabentlig bliver der definitivt intet Tab; men den Omstændighed, at begge

Banker skiltede med en langt større Aktiekapital, end der faktisk var tilstede, forøger unægtelig Risikoen for Tab ikke saa lidt. Det synes ogsaa noget besynderligt, at denne Statsgaranti ikke begrænsedes til de da foreliggende Forpligtelser, men at begge Banker fremdeles kunne fortsætte deres Virksomhed med en Statsgaranti, der pludselig forvandler disse to insolvente Banker til de sikreste Sparebanker i hele Landet.

At Staten af Hensyn til dels Ønskeligheden af at bevare Spareres og Deponenters Tillid til, at de altid trygt kunne betro Sparekasser og Banker deres Sparepenge, under Kriseforhold som de nuværende og for at standse en Panik giver dem Garanti for, at de atter kunne faa disse ud uden Tab, kan naturligvis meget tale for. Men i dette særlige Tilfælde kan man dog ikke helt se bort fra, at en stor Del af disse Sparere have taget deres Indskud ud af fuldt betryggende Sparekasser og Banker tor at skaffe sig en højere Rente af dem, — den højere Rente, som er et Udtryk for og Vidnesbyrd om, at saadan Anbringelse er forbunden med en vis Risiko, idet den kun er berettiget som Vederlag for en saadan Risiko. At give saadanne »Sparere« Tilsagn om, at de kunne træffe slige Dispositioner uden al Risiko og oppebære deres højere Rente med fuld Garanti for Kapitalen fra Statens Side, — det kan let føre til højst uheldige Konsekvenser ved at opmuntre til en Gentagelse, selv om det nok saa meget forsikres, at det nu skete er noget ganske ekstraordinært, som ikke vil blive gentaget*). Hvorfor

---

*) Konsekvenserne begynde allerede at vise sig. I »Vort Land« for 12. Februar tager Hr. Peschke-Køedt Ordet for en per-

skulde man under en kommende Krise have større Modstandskraft end under den nuværende?

Men selv om man fandt den nævnte Garanti unødvendig for at standse Paniken, var der da nogen virkelig Nødvendighed for at udstrække den til Bankernes samtlige Kreditorer? Er man dog ikke altfor langt udenfor normale Tilstande, naar Staten giver Forretningsmænd, der som saadanne indlade sig med en Bank, Sikkerhed for, at der ikke skal komme noget Tab for dem ud af disse Forretninger? Og hvorfor saa trække Grænsen her? Findes der ikke ogsaa blandt Aktionærerne adskillige »Sparere«, der have ment at finde en god og forsvarlig Anbringelse for deres Sparepenge i Bankaktier? At give Aktionærerne Garanti for, at de ikke skulle lide Tab, vilde dog alle finde urimeligt; men er det mindre urimeligt at give hine Forretningsmænd den? Og hvorfor skulle Grundejerbankens Kreditorer mere sikres mod Tab end t. Eks. Aktieselskabet Oskar Køhlers Kreditorer?

Man vil maaske sige, at det var nødvendigt at medtage Kreditorerne i Garantien af Hensyn til de udenlandske Kreditorer og Danmarks Kredit i Udlandet. Men dersom hint franske Konsortium, som nu staar med en Fordring paa Banken af ca. 4 Mill. Kr., havde faaet det paagældende Beløb af Aktier anbragt paa franske Hænder, — vilde man saa ikke have set sig nødsaget til af samme Grund at udstrække Garantien ogsaa til Aktionærer? Viser i saa Fald overhovedet

---

manent Statsgaranti for alle Sparere i samtlige danske Banker og Sparekasser, hvortil der skulde skaffes en Garanti-fond paa 50 Mill. Kr.!

ikke de nu tagne højst ekstraordinære Foranstaltninger i hvor sørgelig en Grad vi ere blevne afhængige af Hensyn til Udlandet paa det økonomiske Omraade, og at det er paa høje Tid, at vi gøre en Kraftanstrængelse for atter at skaffe Landet økonomisk Frihed og Selvstændighed?

Boganmeldelser.

Revue Économique Internationale. 1e—4ème année.
Paris 1904—07. (Félix Alcan).

Med sidste Aars den 20. December udkommende Maanedshæfte afsluttede ovennævnte internationale økonomiske Tidsskrift sin 4de Aargang, idet den første begyndte d. 20. Marts 1904, i hvilket Aar der udkom 10 Numre, og de følgende er fortsatte med 12 Hefter aarlig, hvilke tilsammen udgør 4 Bind med ialt henved 3000 Sider Tekst om Aaret. Da dette anseelige Foretagende endnu er mærkværdig lidt kendt eller udbredt i Skandinavien, turde en kortfattet Redegørelse for Tidsskriftets Art og dets vigtigste Indhold være paa sin Plads.

Tidsskriftets videnskabelige Patronat blev straks overtaget af Levasseur i Paris, Schmoller i Berlin og Philippovich (v. Philippssberg) i Wien, men trods disse Navnes gode Klang i den økonomisk-videnskabelige Verden er dette Patronat dog ikke det mest karakteristiske for *Revue économique internationale* — det skulde da være for dets alsidige internationale Karakter. Særegent for Tidsskriftet er snarere Sammensætningen af det Selskab, der grundlagde det, og hvori man — foruden Levasseur — fortrinsvis træffer ledende Mænd fra Handelslivet, praktisk kolonialinteresserede Politikere og Diplomater; saaledes Fyrst d'Arenberg, Præsident for Suezkanalselskabet; den kendte franske Gesandt de Courcel; den fransk-belgiske Staalværksdirektør de Nervo og

Ernst Solvay, Stifter af det Carlsbergfond-lignende videnskabelige belgiske Selskab »Institut Solvay«. Det ejendommelige ved dette Udgiverselskab finder nemlig et næppe tilfældigt Udtryk i den Kendsgerning, at det nævnte Tidsskrifts socialøkonomiske Artikler sædvanligvis dels er nærmere knyttet til den moderne tekniske Udvikling og til aktuelle handelopolitiske Fænomener, dels har et videre Syn til alle Sider end det er almindeligt f. Eks. i de herhjemme kurante tyske Tidsskrifter, til hvilke det derfor kunde danne, om ikke just en (gavnlig) Modvægt, saa dog i det mindste et nødvendigt Komplement.

Hvad nu først Tidsskriftets stærke (men ingenlunde overdrevne) Føling med Tekniken angaaer, maa en saadan fremhæves som særlig fortjenstfuld i vor Tidsalder, da de produktions- og transporttekniske Begivenheder dikterer den økonomiske Udviklings Gang, medens det i gamle Dage snarest synes at have været omvendt. Som Følge deraf maa Nationaløkonomerne nu til Dags have et teknisk og praktisk Indblik, som de maaske tidligere kunde undvære, men som de i vore Dage har svært ved at forskaffe sig, da denne moderne Udvikling har overrasket Socialøkonomien, saa at Forstudierne i Reglen ikke har rustet dens Dyrkere i denne Retning*). Netop her kommer, som allerede antydet, det nye Tidsskrift Nationaløkonomerne til Hjælp. Blandt Artiklerne i denne Retning udmærker sig særlig Prof. v. Halle's (Berlin) Afhandling: Økonomien og Tekniken (1ere année, vol. II, Nr. 1, S. 9), samt Studier over Nordeuropas store Havne, deres Losse- og Ladeindretninger og de befarende Skibes Dybgaaende m. m. m. (1. ann., vol. I, Nr. 1, S. 558 o. s. v.). Fremdeles læser man med stort Udbytte Afhandlinger som

*) I Frankfurt a. M. er der nylig dannet et Læreinstitut med det Formaal at give Teknikerne (teoretisk-)økonomisk Indsigt (se Rev. écon. intern. 1907, II vol. S. 609 ff.). Naar faar vi en Institution, der sikrer Økonomerne tekniske Kundskaber

Elektricitetsdirektør Duterne's om Kraftoverførelsen i Industrien (3ème ann., vol III, Nr. 1 S. 7), og den tyske Staalværkskarteldirektør Voelckers Fremstilling af den tyske Staalindustri og dens Forhold til det internationale Staalindustrikartel (1. ann., vol. III, Nr. 3, S. 725) med interessante Kommentarer fra fransk og belgisk Side (ibid. S. 768 og 749). Selv saa specielt klingende Emner som »Hestearbejdets Produktivitet« (af Gregoire i 2 ann., vol. IV, Nr. 2, S. 475) giver en Nationaløkonom nye Synspunkter ved at yde uundværlige tekniske Illustrationer til det aftagende Udbyttes Lov ved f. Eks. Arbejdsforening saavel i den organiske som i den uorganiske Verden. Tre Heste eller tre Mennesker har en mindre Trækkraft end 3 Gange én Hests eller ét Menneskes Kraft, og 6 Heste o. s. v. en meget mindre Trækkraft end 2×3 Hesters o. s. v., og et dobbelt Lokomotivforspands Nyttevirkning udgør knap $\frac{3}{4}$ af Lokomotivernes samlede Enkeltvirkning, hvilket var en af Hovedgrundene til, at vi nu — endelig — ogsaa i Danmark fik de store nye P-Lokomotiver, der kan føre Iltogene planmæssig igennem uden Forspand.

Men ogsaa den handels- og kolonialpolitiske Kronik er stadig repræsenteret af meget aktuelle Bidrag. Heriblandt maa nævnes Chefredaktør Hennebicq's Artikel: »De moderne Havnes Handelsforsyning« (2 ann., Vol. IV, Nr. 2, S. 493), der i Forbindelse med en Studie om den tyske Eksportpolitik (3. ann., vol. II, Nr. 2, S. 366) giver fortrinlige Oplysninger om de ekspanderende Magters Kolonialpolitik og moderne Handelsmekanisme. Endvidere bragte 2. ann., vol. IV., Nr. 2, S. 291 en med farvetrykt Kort udstyret Afhandling om Antwerpens ny Havn (hvor der jo nylig var en ubyre omfattende og farlig Strejke). Denne skulde til Ære og Fortjeneste for Belgien gerne blive Vesteuropas fornemste økonomiske Udfaldsport, hvad Rotterdam nu er. Bare det nu ikke ender med at Tyskland tager den sidste og Frankrig den første, der forøvrigt for alle Eventualiteters Skyld er blevet stærkt befæstet. Tyskland savner jo Kyststrækning og Havnemuligheder, og

Frankrig har desværre forsømt sine, saa at Statens Subsidier ikke har kunnet forhindre den franske Handelsmarines Tilbagegang.

Som Bidrag til det sidste Spørgsmaal giver Paul de Rousiers, der selv er Generalsekretær for den franske Handelsmarines Centralforbund, kyndig Besked i tre Artikler om henholdsvis de moderne Havnes økonomiske Funktioner (1ere ann., vol. III, Nr. 3, S. 821), Frankrigs Handelsflaade og Søhandel (2eme ann., vol. II, Nr. 3, S. 451), og Oprindelsen til den franske Skibsfarts Statsunderstøttelse (3eme ann., vol. III, Nr. 2, S. 314). Samme Forfatter har rejst meget i Amerika, hvis industrielle Organisationer han har behandlet i flere nyere Bøger; man kan derfor tillidsfuldt læse ogsaa hans Afhandlinger i nærværende Tidsskrift om de amerikanske Truster (1. ann., vol. II, Nr. 1, S. 105), som han sikkert med Rette betegner som agressive Organisationer i Modsætning til de franske, der i et Interwiew af ham over for undertegnede erklæredes for rent defensive. Hertil slutter sig dels Haas' Afhandlinger om Trust- og Kartelsspørgsmaalet i de Forenede Stater (3 ann., vol. I, Nr. 1, S. 92) og Tyskland (4 ann., vol. II, Nr. 1, S. 78), og de tidligere nævnte Studier over internationale Syndikater, dels fra Varemarkedet en Række righoldige Specialberetninger, som det her bliver for vidtløftigt at gaa ind paa — der er noget for enhver Smag.

Nu maa man ikke tro, at de store Spørgsmaal af almindelig socialøkonomisk og videnskabelig Interesse under alt dette er blevet forsømte. I disse Retninger findes tværtimod saa vægtige Bidrag som Levasseurs Studier over Udviklingen af Arbejdslønnen i Frankrig (2. ann., vol. IV., Nr. 2, S. 255) og i Udlændet (ibid. Nr. 3, S. 511); Arbejder som vil blive skattede især af dem, der dels ved, hvor svært tilgængelige de her samlede Oplysninger er, dels kender Vanskelighederne ved at vurdere dem og gøre dem kommensurable. Denne Opgave har Levasseur løst saa godt det med Nutidens

statistiske Hjælpemidler var muligt og derved præsteret et ualmindelig nyttigt Arbejde. Inama-Sternegg bidrager med nogle »Betratninger over den moderne Økonomi« (1. ann., vol. III, Nr. 2, S. 266) og »Nutidsudsigter for Udviklingen af Verdensøkonomien« (3. ann., vol. II, Nr. 2, S. 38); Schmoller med en Artikel om de typiske Faser i de økonomiske Kriser (1. ann., vol. I, Nr. 1, S. 125).

Af agrariske Studier lægger man særlig Mærke til den tidligere franske Ministerpræsident Méline's Afhandling om »Le retour à la terre« — »Rückkehr an die Scholle« (Hansen, Bevölkerungsstufen, München 1889) — hvortil knytter sig et socialøkonomisk Problem, der vil forblive aktuelt, indtil vor økonomiske Kulturs Organisationsformer er ændrede saaledes, at Befolkningsstrømmen ud til Jorden flyder lige saa let og naturligt som den nu herskende fra Land til By, hvilken Strømning (naar Landbefolkningen har stort Fødselsoverskud) vil vedblive at have Overtaget, indtil Adgangen til Jorden for enhver Statsborger bliver gjort lige saa let som f. Eks. Op-lærelsen i og Tilgangen til Byerhvervene. For nærmere korteligt at præcisere denne Tanke for danske Læsere skal jeg her blot henvise til Muligheden af en radikal Udvidelse af Husmandsloven til at gælde alle Statsborgere, og altsaa hurtigere Fremme af Jordudstykningen (der dog af forskellige Grunde normalt bør standse ved Undergrænsen 10 Td. Ld. Middeljord, bortset fra Havebrug omkring de store Byer). Seilhac's Studie »Landets Nybebyggelse« (2. ann., vol. III, Nr. 3, S. 634) og Gregoire's grundige Anmældelse (4. ann., vol. III, Nr. 2, S. 429) af den opsigtsvækkende ny schweiziske Agerbrugssstatistik, der uimodsigelig har godtgjort det lille Landbrugs forholdsvis langt større Forbrug af Arbejdskraft (altsaa Befolning) pr. Arealenhed og Evne til at underholde denne, giver saadanne Tanker et reelt Grundlag og dermed ny Næring.

Til alt det foregaaende kommer endnu økonomisk-

diplomatiske Afhandlinger i rigt Udvælg. Saaledes findes her den tidligere tyske Regeringsstatistiker Zahns Afhandling om den tyske Ekspansion i Udlandet (3 ann., vol. I, Nr. 1, S. 22), de Marez-Oyens' om den politiske, Kebers' om den økonomiske Entente mellem Holland og Belgien (se henholdsvis 3 ann., vol. I, Nr. 2, S. 292 og 4 ann., vol. II, Nr. 2, S. 372), der — især over for Tyskland — er ligesaa nødvendig, og ikke saa vanskelig som en tilsvarende skandinavisk; endvidere har de forløbne Aargange bragt Originalbidrag om Stillehavsspørgsmaalet, Brasilien, Japans Industri og Agerbrug og naturligvis ogsaa om Afrika og Marokko i en saadan Fylde, at vi allerede med foranstaende Antydninger tror at have godtgjort, at Tidsskriftet ikke alene i en usædvanlig Grad har retsfærdiggjort sit Navn, men ogsaa allerede i de forløbne 4 Aar har budt mere, end en nok saa forjættende Titel indenfor et rimeligt Omfang kan udtrykke. Men da vi naturligvis kun har kunnet nævne en Del af alt det læseværdige Stof, maa vi forøvrigt raade Læseren til at stifte personligt Bekendtskab med Revue *économique internationale*, hvorved ganske vist den Vanskelighed træder en i Møde, at Abonnementsprisen (56 frs. = 40 Kr. aarlig uden for Frankrig og Belgien) vil være en Hindring for de fleste, skønt den i Forhold til Tidsskriftets Omfang og Indhold ikke er højere end Prisen for de tilsvarende tyske. Vore offentlige Biblioteker bør i hvert Fald skynde sig at abonnere, thi Revue *économique internationale* har Bud til alle uudever Fædrelandets Grænser og i et »større Danmark« interesserede Mennesker, hvad enten de nu er teoretisk eller praktisk knyttede til det økonomiske og nationale Livs Begivenheder*).

* Den udførlige Bibliografi over den herhen hørende Verdensliteratur, der er ført à jour og medfølger gratis til hvert Nummer, føles ogsaa som en Lettelse og Betryggelse for enhver, der i Nutiden vil være sikker paa at »folge med« paa et eller flere af alle disse Omraader.

K. A. Wieth-Knudsen.

JUL. SCHOVELIN. **Privatbanken i København 1857—1907.** København 1907. (170 S.)

Privatbanken har i Anledning af sit halvtredsindstyveaars Jubilæum udsendt et Skrift, som i Henseende til Udstyrelse — Tryk, Papir, Billeder og Indbinding — fremtræder som et særdeles smukt og smagfuldt Festskrift. Hvad Indholdet angaaer, giver det adskilligt mere, end man er vant til at forlange af et Festskrift. Det er et grundigt paa Arkivstudier støttet Arbejde, som giver et værdifuldt Bidrag til Kundskaben om en vigtig Side af vort økonomiske Livs Historie i den Periode, hvori Privatbanken har eksisteret.

Det har været af stor Betydning for Forfatteren, at Banken har et vel ordnet og vel bevaret Arkiv, der navnlig for den ældre Tid viser sig at indeholde endog usædvanlig udførlige Beretninger om de første Forhandlinger; men iøvrigt følger det af sig selv, at Forfatteren til Støtte for sine Undersøgelser har øst af en Række andre, saavel trykte som utrykte Kilder.

Bogen begynder med en Fremstilling af de Forhandlinger, der gik forud for Bankens Stiftelse, og i dette Afsnit gives en Række knappe, men gennemgaaende træffende Karakteristikker, saavel af de oprindelige Stiftere, A. N. Hansen, le Maire, D. B. Adler, Hannover, Ole Suhr og Liebe, som af de senere tiltraadte, George Ryan, C. A. Broberg og Brødrene Holm. Hertil føjer sig en kort Skildring af Datidens København og de økonomiske Forhold, hvorunder Banken blev til, af de Forsøg paa Oprettelsen af en privat Bank, som tidligere var gjorte, og af de Vanskeligheder, som de forskellige Projekter mødte.

Tietgen var Direktør i Privatbanken fra Bankens Stiftelse til 1896. Ved dette Aar standser den udførlige Beskrivelse. For de sidste ti Aars Vedkommende, som ligger os saa nær, og hvis ledende Mænd endnu lever og virker, findes væsentligst kun de ydre Kendsgerninger opregnede. Saaledes bliver Bogen for en stor Del en

Monografi om Tietgen, men væsentlig forskellig fra andre Tietgenbiografier, fordi den koncentrerer sig om ham i hans Egenskab af Privatbankdirektør, den Stilling, der var og blev det centrale i hans Virksomhed, ligesom Privatbanken var det samlende Midtpunkt, hvorom alle hans Foretagender grupperede sig. Ikke alene i denne Henseende adskiller Biografiens sig fra forskellige andre, særlig fra hvad der udkom i Tietgens Levetid eller umiddelbart efter hans Død. Fordi Skildringen er bygget paa en detailleret Kildeundersøgelse af de enkelte Begivenheder i Privatbankens Liv og Tietgens Deltagelse deri, og fordi Tiden har bevirket, at man er kommen mere paa Afstand af hans betydelige Personlighed, er Forfatteren mere opmærksom paa de forskelligartede Sider af denne Personlighed, der kunde give sig Udslag i hans Virksomhed, og særlig paa, at man maa være forsiktig med udelukkende at stole paa Tietgens egen Opfattelse og Fremstilling af hans Forhold til Begivenheder og Personer. Det er imidlertid saare langt fra, at en Fremhævelse af de Mangler, der klæbede ved Personen, forringer Indtrykket af hans Forretningsgeni og overvældende administrative Begavelse. Netop den dybere Indtrængen i de enkelte Begivenheder i Privatbankens Udvikling viser Betydningen af den Personlighed, som i omrent syrretyve Aar stod i Spidsen for den.

Som Helhed tegner der sig derfor gennem Bogen et baade sandhedstro og virkningsfuldt Billede af den store Finansmand. Billedet er udført med Kunst, og som sædvanlig i Schovelins Skrifter er der i det hele lagt megen Vægt paa Fremstillingens formelle Side. Indtrykket af denne Side af Bogen er ikke ganske ligeligt. Ved Siden af Perioder, hvor Fremstillingsformen virker ubetinget tiltrækkende og fornøjelig, og af Billeder, der gør Indtryk paa Læseren, fordi de paa en slaaende Maade maler Situationen, træffer man Lignelser, der halter, og Citater, overfor hvilke man har en Fornemmelse af, at de ikke staar i nogen naturlig Forbindelse med Emnet, men synes

at være klemt ind med Vold og Magt paa det Sted, hvor de staar. Helhedsindtrykket af Fremstillingsformen er dog tiltalende, og Bogen læses med Fornøjelse og Lethed. Forretningsforhold, der for den almindelige Læser i en tungere Fremstilling ikke alene vilde være tørre og kede-lige, men ogsaa vanskelige at opfatte, bliver paa Grund af den Klarhed og Anskuelighed, hvormed de fremføres, ikke alene forstaaelige, men underholdende. Hertil bidrager først og fremmest, at Schovelin ikke synes at have skyet noget Arbejde for at overvinde Vanskeligheden ved at komme helt tilbunds i de Forretninger, som han behandler. En Del af Hemmeligheden ved at kunne give en i bedste Forstand populær Fremstilling af et Emne beror ofte paa, at man kender det fuldtud. Megen Uklarhed i ringere populære Skrifter har ofte deres Rod i Forfatterens mangefulde Kundskab.

Blandt de Begivenheder og Forhold, med Hensyn til hvilke Forfatteren saaledes har gravet dybt ned, og hvor Bogen derfor giver nye og betydningsfulde Bidrag til Tidens økonomiske Historie og til Tietgens og andre Personligheders Biografi og Karakteristik, kan nævnes Statslaanet af 1864 med den deraf foranledigede Konflikt mellem Adler og Tietgen og den Svend Petersenske Spekulation i Telegrafaktier i Halvfjærerne med dens vidtrækende Følger for Privatbanken og for hele Tietgens Position. Men iovrigt finder man hele Bogen igennem Bidrag til ny Belysning af vort økonomiske Liv fra Midten af det nittende Aarhundrede til Nutiden.

Emil Meyer.

AUG. ARNAUNE. **La Monnaie, le Crédit et le Change.**
3e édition. Paris 1906. Alcan. (VIII + 511 S.).

I Tidsskriftets 40. Bind er der i Anledning af anden Udgave af denne Bog gjort Rede for Værkets Indhold og Betydning. Den tredje gennemsete Udgave, som allerede

er udkommen fire Aar efter den anden, holder sig for Hovedindholdets Vedkommende i de ældre Udgavers Spor. Men Fremstillingen af de bestaaende Møntforhold er overalt bragt op til Nutiden, dels ved Gennemarbejdelse af de enkelte Kapitler, dels — og hovedsagelig — ved Tilføjelse af Noter i Bogens Slutning. Disse Noter indeholder ikke alene Oplysninger af rent statistisk Art, men ogsaa værdifulde mønttekniske Bemærkninger. I et helt nyt Kapitel behandles Møntforholdene i Meksiko, i Kina og paa Filippinerne. Et andet nyt og ret omfangsrigt Kapitel handler om Aarsagerne til Mønternes Værdi. Om det end ikke gaar helt i Dybden, indeholder det dog adskillige træffende Bemærkninger, og navnlig det Afsnit deraf, der beskæftiger sig med Skillemønternes Værdiforhold, er læseværdigt. Hovedfortrinnet ved denne saavel som ved de tidligere Udgaver ligger dog i Bogens praktiske Afsnit. De indeholder en overordentlig Mængde nøjagtige og interessante Oplysninger om de forskellige Landes Møntlovgivning og faktiske Møntforhold i en noget fyldigere Fremstilling end den, der findes i den fortrinlige Aarbog, som Arnauné udgiver i sin Egenskab af Direktør for »l'Administration des Monnaies et Médailles«.

E. M.

Litteratur-Notitser.

»Dansk Forsikrings-Aarbog 1907«, udgivet af Oscar Reckendorff, udkom i Slutningen af forrige Aar. Det er Aarbogens 4de Aargang, og det nyttige og vel redigerede Skrift synes saaledes at have vundet Fodfæste. Ved Siden af de sædvanlige statistiske Oversigter m. v. vedrørende Forsikringsvæsenet i Danmark indeholder Bogen denne Gang Biografier af Professor Will. Scharling og af den i Efteraaret 1907 afdøde Assurandør Wilhelm Bähncke.

Endvidere to større Afhandlinger: om de stærke Drikkes Indflydelse paa Sundheden (af Professor Harald Westergaard) og om »Ulykkestilfælde og Sygdomsfølge« (af Højesteretssagsfører N. H. Bache). Afsnittet om Domme af assuranceretlig Betydning er som sædvanlig redigeret af Hr. cand. jur. Eigil Bramsen.

— Under Titelen »Verdensmarkedet og Danmark i 1907« udsendte Grosserer-Societets Komité ved Nytaarstid et Skrift, der betegner sig som Handelsberetningens 1ste og foreløbige Del. Bogen, hvis væsentlige Indhold er blevet gengivet i Dagspressen som et velkommen Bidrag til dennes Nytaars-Oversigter, giver i et livfuldt Sprog og let læselig Form en Række Meddelelser om Verdensmarkedets Gang i Aaret 1907 samt en ganske kortfattet Karakteristik af Aarets økonomiske Fysiognomi for Danmarks Vedkommende. Medens Skriftets Udgivelse netop ved Aarsskiftet selvfølgelig giver det en Aktualitet, som der i vor Tid mere end nogensinde før sættes Pris paa, medfører denne Præcision dog nødvendigvis den Mangel, at særlig de statistiske Partier af Bogen ikke kunne føres helt op til Aarets Udgang, — en Mangel, hvorpaa der ganske vist kan bødes (og utvivlsomt vil blive bødet) i Handelsberetningens senere udcommende 2den Del.

Notitser.

Priserne i 1907.

Den Stigning i Prisniveauet, som begyndte i Efter-aaret 1904, og som i saa høj Grad har givet de følgende Aar deres økonomiske Særpræg, naaede sit Kulminationspunkt i Maj Maaned 1907. Siden da have Priserne været nedadgaaende. Bevægelsen er illustreret ved den nedenfor anførte Oversigt over Sauerbeck's Index-Numbers for hvert Kvartal i Aarene 1904—06 og for hver Maaned i 1907.*)

Sauerbeck's Index-Numbers:

1904, 1. Kvartal	70.7	1907, Januar	80.0
— 2. —	69.9	— Februar	80.7
— 3. —	70.3	— Marts	80.0
— 4. —	71.0	— April	80.7
1905, 1. —	71.5	— Maj	82.4
— 2. —	71.9	— Juni	82.0
— 3. —	72.4	— Juli	81.1
— 4. —	74.1	— August	79.4
1906, 1. —	75.6	— September	79.1
— 2. —	76.8	— Oktober	78.8
— 3. —	76.9	— November	76.7
— 4. —	78.9	— December	76.2

* Se i øvrigt nærværende Tidsskrift 1906 Side 591 ff. og 1902 Side 319. — Sauerbeck's Index-Numbers angive Prisniveauet paa Grundlag af Gennemsnitspriserne for 45 Hovedartikler, idet Gennemsnittet for Perioden 1866—77 er sat lig 100.

Prisbølgen naaede en Højde, som man ikke har kendt siden 1883, og da saa Tilbageslaget kom, blev det — som det var at vente — ret kraftigt. Bevægelsens hele Karakter kommer imidlertid først rigtigt til Udtryk, naar man betragter Index-Tallene for hver af de to Hovedgrupper, hvori Sauerbeck deler sine Varer: Næringsmidler og Raastoffer. Den første Gruppe har kun i ringe Grad deltaget i de sidste Aars Prisstigning, men Raastofferne des mere, og denne sidste Gruppens Prisforhold er det jo, der særlig har Betydning for de industrielle Konjunkturer. Forskellen mellem de to Gruppers Prisbevægelse ses af nedenstaende Oversigt, der angiver, hvor mange Procent Index-Tallene for hver Gruppe var højere (eller lavere) end i tredje Kvartal 1904, da Prisstigningen satte ind. (Index-Tallene for de to Grupper var paa det nævnte Tidspunkt omtrent ens, nemlig for Næringsmidler 68.9 og for Raastoffer 71.3).

Prisstigning (+) eller Prisfald (-)
i Forhold til Priserne i 3dje Kvartal 1904:

	Næringsmidler	Raastoffer
1904, 4. Kvartal.....	+ 0.3 pCt.	+ 1.7 pCt.
1905, 1. —	+ 2.0 —	+ 1.1 —
— 2. —	+ 2.0 —	+ 2.4 —
— 3. —	+ 0.4 —	+ 5.5 --
— 4. —	+ 1.2 —	+ 10.1 —
1906, 1. —	+ 0.3 —	+ 12.4 —
— 2. —	+ 0.4 —	+ 15.7 —
— 3. —	+ 0.6 —	+ 16.4 —
— 4. —	+ 1.2 —	+ 21.8 —
1907, Januar	+ 0.4 —	+ 23.4 —
— Februar	+ 0.9 —	+ 24.6 —
— Marts	+ 1.2 —	+ 22.8 —
— April	+ 0.7 —	+ 24.8 —
— Maj	+ 6.7 —	+ 24.6 —
— Juni	+ 6.7 —	+ 23.7 —
— Juli	+ 6.7 —	+ 21.4 —
— August	+ 4.9 --	+ 18.0 —
— September	+ 4.8 —	+ 17.9 —
— Oktober	+ 7.1 —	+ 15.7 —
— November	+ 5.2 —	+ 11.8 —
— December	+ 6.8 —	+ 9.5 —

Som det vil ses, indtraadte Prisstigningen for Nærings-middel-Gruppen først ved det Tidspunkt (Foraaret 1907), da Raastofferne Priser vare paa deres Højdepunkt. I den førstnævnte Gruppe er det særlig Kornpriserne, der have gjort Udslaget, og disses Prisbevægelse er i det væsentlige uden Sammenhæng med de almindelige Konjunkturer. Den anførte Talrække for Raastofpriserne viser, at disse ved Slutningen af 1906 vare en Femtedel højere end i tredje Kvartal 1904, og i April 1907 en Fjerededel højere. I Maj—Juni indtræder Prisfaldet, der navnlig gør sig stærkt gældende i Aarets sidste Kvartal, saa at Raastof-priserne i December vare faldne til samme Punkt som to Aar tidligere.

Kornpriserne naaede i 1907 en i Sammenligning med de foregaaende Aar usædvanlig Højde, og for denne Varegruppe holdt de høje Priser sig Aaret ud, hvilket har præget Kapitelstaksterne for Aarets Afgrøder. De for hele Landet beregnede Gennemsnit af Kapitelstaksterne af 1. Febr. 1908 ere som nedenfor anført. Priserne ere angivne pr. Td., og til Sammenligning er anført dels Kapitelstaksterne for 1891, da Priserne paa Grund af Misvækst og Udførselsforbud i Rusland vare usædvanlig høje, dels Taksterne for det nærmest forudgaaende Aar, for hvilket der var ansat en lige saa høj eller højere Kapitelstakst:

	1907	1891	
	Kr.	Kr.	Kr.
Rug.....	13.29	14.21	14.78 (1881)
Byg.....	11.59	11.28	12.10 (1880)
Havre.....	7.94	8.72	7.99 (1881)
Hvede	15.07	15.63	15.24 (1883)
Hvide Ærter.....	14.03	14.19	14.73 (1884)
Graa Ærter.....	13.36	13.57	13.96 (1884)
Boghvede	12.78	10.65	—

Det vil ses, at naar man ser bort fra Undtagelses-aaret 1891, skal man helt tilbage til Firsernes første

Halvdel for at finde lige saa høje Kapitelstakster som for 1907. For Boghvede har Kapitelstaksten overhovedet aldrig været saa høj som i Aar.

Ogsaa for Smør er Kapitelstaksten for 1907 meget høj, 102 Øre pr. Pund, samme Højde som for 1906 og højere end noget andet forudgaaende Aar. Derimod var Taksten for Flæsk lavere end det foregaaende Aar, 53 Øre imod 56.

Om Detailpriserne i 1905 og 1907 er der af Statens Statistiske Bureau indsamlet Oplysninger dels ved Henvendelse til Forbrugerne, dels gennem de Næringsdrivende. Oplysningerne ere offentliggjorte i Statistisk Aarbog (12. Aargang, 1907), hvoraf vi meddele nedenstaaende Uddrag, omfattende Gennemsntspriser betalte af Arbejderklassen i København for en Række af de vigtigste Hovedvarer:

	1907	1905
	Øre	Øre
Byggryn pr. Pd.	12,2	12,8
Havregryn —	20,2	19,7
Puddersukker —	18,4	21,4
Brændt Kaffe —	122,0	122,0
Grøn Sæbe —	16,4	16,8
Petroleum pr. Pot.	17,8	18,0
Stenkul pr. Td.	340,0	305,0
Æg pr. Snes	175,0	110,0
Smør pr. Pd.	108,0	100,0
Margarine —	65,0	58,1
Oksekød —	51,4	44,8
Klipfisk —	36,5	34,4
Hvidtøl paa Flaske	8,8	8,8
Skummet Mælk pr. Pot.	6,8	6,5
Rugbrød pr. 8 Pd.	57,4	53,9

Medens enkelte Varer (Byggryn, Sukker, Sæbe, Petroleum) vare noget billigere i 1907 end i 1905, gælder det for Flertallet af de Varer, der spille en Rolle i det daglige Forbrug, at Priserne ere blevne væsentlig højere; dette gælder navnlig Rugbrød, Smør, Kød, Æg, Margarine og Kul.

Principperne for den kommunale Beskatning.

Foredrag i Nationaløkonomisk Forening den 23. Januar 1908.

Af

K. Riis-Hansen.

I 1903 blev det første Skridt taget til en communal Skattereform her i Landet. Jeg skal med Hensyn hertil kun drage de mest betydningsfulde Noviteter i Minde. Der er for det første de Ændringer, der omformede de før 1903 bestaaende Skatter, uden at der samtidig aabnedes nye Indtægtskilder: Ordningen af den interkommunale Beskatning, Forandringerne i Formue- og Lejlighedsskatten og de aflægse Hartkornsskatters Afløsning af en Ejendomsskyld, og dernæst de Ændringer, der betyde en virkelig finansiel Tilvækst: Selskabsbeskatningen, den kommunale Ejendomsskyld i Byerne og Statstilskuddet til Kommunerne. For Kommunerne som Helhed have disse Ændringer i 1905—06 indbragt en Merindtægt paa $4\frac{1}{4}$ Mill. Kr., men i Betragtning af, at Kommunerne reelle Totalbudget nu stærkt nærmer sig de 70 Mill. Kr., vilde det være urimeligt at vente, at denne Forøgelse skulde frembringe Velstand, hvor der før herskede Knaphed, tilmed da det allerede i lang Tid har været Skik at

tilvejebringe Balance i Budgettet ved Optagelse af Laan. Hertil kommer, at de nye Indtægter hovedsagelig lide af den samme Fejl, der ofte er blevet fremhævet som gældende for Kommuneskatterne i Almindelighed; de følge ikke den stadig fortsatte Vækst af de kommunale Udgifter. Ester at den kommunale Ejendomsskyld nu omtrent er udnyttet indtil den legale Grænse, og efter at Statstilskuddet en Gang for alle har virket som en forbigaende Formindskelse af Kravene til forøgede Skatteindtægter, begynder dette Krav paa ny at melde sig med usvækket Styrke. Ved en Betragtning af de kommunale Regnskaber synes de ny Indtægter heller ikke at skæppe særlig kraftigt; de forsvinde i Kommunerne Kasser og risle næsten spørøst bort til Dækning af de stadig stigende Udgifter. Ganske vist synes Laanene at have været noget mindre i de sidste Par Aar (i Provinsbyerne og i Sognekommunerne henholdsvis ca. $1\frac{1}{2}$ og 1 Mill. Kr. mod ca. 2 og ca. 1 à $1\frac{1}{2}$ Mill. Kr. for det forudgaaende Femaar), men Skatteprocenterne, der i Provinsbyerne i $19^{95/96}$ nærmest vare nedadgaaende, ere i de sidste Par Aar i fortsat Opgang*) og ere saaledes i adskillige Byer naaet op paa en Højde, hvor selv teoretisk mindre passende Skatteformer synes at maatte foretrækkes. Nogen varig Forbedring af de kommunale Finanser er der saaledes ikke tilvejebragt ved Reformen i 1903. Dette var naturligvis heller ikke tilsigtet. Saaledes betegnes Loven af 1903 kun som indførende Ændringer i og Tillæg til de nugældende Regler, og den ene Halydel

*) I Købstadforeningens Tidsskrift, Aargang 1907 Nr. 3. er givet en Oversigt over de kommunale Skatteprocenter i Provinsbyerne for de fire sidste Aar.

af Byernes Skatter (Skat paa faste Ejendomme) lodes ganske uberört. Som bekendt foreligger der imidlertid nu et Forslag til en kommunal Skattereform her i Byen, og ude i Provinsbyerne er denne Sag stadig fremme og har i de sidste Aar været et stadigt Diskussions-emne paa Købstadsforeningens aarlige Repræsentant-møde. De Forslag, der saaledes have været fremme, sigte dels hen til en Modernisering af de faste Skatter og dels hen til at aabne nye Skattekilder. Medens vel nok det sidste Hensyn her i Byen har vejet stærkest til, har man i Provinsbyerne særlig følt Ulemperne ved den ganske ufyldestgørende Beskatningsform, der her er gældende for de faste Ejendomme, og har først og fremmest bestræbt sig for at tilvejebringe en Ændring heri. Forholdenes Udvikling vil dog sikkert ogsaa her inden ret længe kræve øgede Indtægter. Det kommunale Skatteproblem er saaledes i Øjeblikket levende, og Frugterne ville ikke udeblive længe. — Men hvorledes bør disse Frugter være?

Det kunde maaske nok synes mest nærliggeude at hente de gode prøvede Grundsætninger ud fra den økonomiske Videnskabs Rustkammer og bringe disse til Anvendelse paa det fra Fortiden overleverede Skatteesystem for saaledes at finde de Veje, en Reform her i Landet maatte gaa. Denne Fremgangsmaade forudsætter imidlertid Eksistensen af saadanne uomtvistelige Grundsætninger, og dette har jeg ikke turdet gaa ud fra. Jeg maa derfor vige endnu et Skridt tilbage, bag om selve de Principper, der skulle bruges, for at prøve disses Gyldighed. Selv om nu ogsaa denne Vei kan synes noget langsommelig, ja maaske endogsaa ret ørkesløs, saa danner den dog en nødvendig Forudsæt-

ning for en nogenlunde fyldestgørende Behandling af Problemet, og først naar dette Spørgsmaal er bragt paa det rene, er Tiden inde for de praktiske og politiske Modifikationer.

Selv om det i denne Forbindelse kun gælder om at præcisere de i Kommunebeskatningen gældende Principper, vil dette ikke indeholde nogen særlig Begrænsning. Ogsaa her ville nemlig de almadelige Skattenormer være gyldige. I deres Anvendelse og gensidige Afgrænsning vil der derimod kunne forekomme Forskelligheder, eftersom der er Tale om Stats- eller Kommunebeskatningen, og i denne Sammenhæng vil det naturligvis i særlig Grad blive disse Forskelligheder, der maa understreges, medens det fælles kun kan berøres mere løseligt.

Det vil falde mig lettest at løse den stillede Opgave gennem en kort Paavisning af de Grundideer, der til de forskellige Tider have dannet Baggrunden for den kommunale Skattepolitik. Paa denne Maade vil man bedst kunne se, hvorledes de forskellige Synspunkter brydes for til sidst at falde til Ro ved hinan-dens Side.

Oprindelig eksisterede der slet ikke noget fælles finansvidenskabeligt Synspunkt. I Statsbeskatningen anlagde man oftest en ren finansiel Synsvinkel; man spurgte hyppigst om, hvilken Skatteform der kunde skæppe bedst uden at indlade sig paa en smaalig Undersøgelse af, hvorledes Skatterne hvilede. I Kommunerne var Forholdene primitive; det drejede sig i det hele taget om faa Opgaver, og man løste det skattepolitiske Problem ikke ud fra almene Synspunkter, men rent konkret, stykkevis, efterhaanden som Op-

gaverne kom frem. Resultatet blev ligesaa mange forskelligartede Indtægter som Udgifter; Skuffesystemet gjaldt ogsaa her. Ogsaa selve Kredsen af de Individer, der samledes om de forskellige Opgaver, var usikker. Der opstod ofte en hel Række Specialkommuner hver med sit Formaal (Fattig-, Skole-, Vejvæsen m. v.). Rester af denne Ordning have — særlig i England — holdt sig helt ned til Nutiden. Mere eller mindre bevidst dukker dog efterhaanden et fælles Synspunkt for Bidragydelsen frem, udledet af de konkrete Forhold. Det blev ganske naturlig *Nytteprincippet*. Da den kommunale Sammenslutning, selv der, hvor Forholdene var fæstnede gennem Indgriben fra Statsmyndigheden, endnu hvilede paa et halvvejs frivilligt Grundlag og yderligere væsentlig tog sig af Opgaver af økonomisk Natur, blev Princippet ret naturligt privatøkonomisk; den enkelte maa betale i Forhold til, som han har Interesse af at være Deltager.

Dette Forhold havde imidlertid ikke endnu fundet sin teoretiske Forklaring; det var foreløbig kun praktisk Politik. — Det blev den tyske Aflægger af den liberale Skole, der formede Teorien. I England fandt man sig foreløbig til Rette i den overleverede Praksis. I Tyskland trængte det kommunale Skatteproblem paa og krævede Løsning. Saa dannede da de tyske Liberale, der samledes paa Volkswirtschaftliche Kongres, i 60'erne Teorien om den dybe Modsætning mellem Stat og Kommune. Dette hænger nøje sammen med den snævre Begrænsning af Statens Virkeomraade. Statens Formaal var at hævde Magten og Retten, den ydre og indre Retssikkerhed. Men herudover maatte den ikke gaa; det, der laa udenfor, var overladt til den

private Økonomi. Det stødte dog paa Vanskeligheder at føre dette Synspunkt igennem i Praksis. Der var historisk overleverede Opgaver, som faldt uden for den afstukne Ramme, og der var ny opdukkende Opgaver, man ikke godt kunde skyde fra sig. Men her kom Kommunerne til Hjælp. Naar man overlod disse Opgaver, som Staten i Følge sin Natur maatte lade ligge, til Kommunerne, var Teorien reddet. Men saa maatte Kommunerne ogsaa nødvendigvis høre ind under den private Økonomis Omraade, og her maatte privat-økonomiske Principper være raadende. Statens Formaal er Magt og Ret, Kommunerne at drive økonomisk Virksomhed. Over for Statsopgaverne, der nødvendigvis maatte gennemføres, for at et ordnet Samfund kunde opretholdes, stod alle solidariske, og denne Solidaritet viser sig i denne Forbindelse deri, at alle skulle hjælpe til med at opretholde Staten, i Forhold til som de orke, efter deres Evne. I Statsbeskatningen gjaldt altsaa Evneteorien. I Kommunerne burde derimod Skatterne udredes, i Forhold til som den kommunale Virksomhed var til Fordel for den enkelte, og saaledes var den teoretiske Begrundelse af Nytteprincippet som gældende i Kommunebeskatningen gennemført.

Princippet naaede imidlertid ikke lige straks at give sig praktisk Udslag, og det stødte straks paa Modstand i Litteraturen. Forudsætningen, hvorpaa den hele Teori bygger, er jo ogsaa let angribelig. Staten gaar i stigende Grad uden for den af den liberale Økonomi trukne Grænse og griber af kulturelle eller sociale Grunde ind i den private Økonomis Sfære. Det er følgelig muligt, at Staten kommer i særligt For-

hold til enkelte Klasser eller enkelte Individer, kommer til at yde dem særlige Fordele, hvorfor naturligvis Staten lige saa vel som Kommunen er baade forpligtet og berettiget til at kræve særlige Bidrag. Nytteprincippet finder altsaa ogsaa Anvendelse inden for Statsomraadet. Paa den anden Side er mange af de kommunale Opgaver væsensbeslægtede med Statsopgaverne. Det er saaledes ofte ret tilfældigt og kan kun forklares ved en Henvisning til det historisk overleverede, om en bestemt Opgave er blevet taget op af Staten eller Kommunen. Og selv om visse Opgaver maa siges nærmest at være af kommunal Natur, vil det for det første ofte være umuligt at udmaale den Nyte, de enkelte Individer derigennem have haft, og for det andet maa ske ogsaa urigtigt. Thi ogsaa her dukker der Lighedspunkter frem mellem Stat og Kommune. Lige saa sandt som Statsopgaver ofte have den Natur, at alle her over for maa staa solidariske, hjælpe til efter Magt og Evne, lige saa sikkert kan det samme være Tilfældet med Opgaver, der ganske vist fortrinsvis vedrøre den lille lokale Kreds, men som her inden for høre til de kulturelle eller sociale Fællesopgaver, over for hvilke den økonomiske Evne er den eneste naturlige Fordelingsmaalestok.

Dermed er den tyske liberale Skoles subtile Sondering mellem Stats- og Kommuneopgaver, mellem det i Staten og det i Kommunerne herskende Skatteprincip falden bort. Men hermed er Striden ikke endt. Dække Stat og Kommune i denne Forbindelse fuldstændig hinanden, eller bliver der dog en Gradsforskæl tilbage? Dette sidste er blevet benægtet. I saa Fald er en selv-

stændig communal Skattepolitik overflødig, og det naturligste for Kommunen vilde da være at benytte det foreliggende Statsskattesystem som Grundlag. Denne Fremgangsmaade anvendes særlig i Frankrig.

Det er iøvrigt ud fra Forudsætningen om Statens og Kommunens skattemæssige Identitet muligt at komme til forskellige Resultater med Hensyn til de Principper, der i det hele taget skulle følges inden for Beskatningen. — For den, der fastholder en liberal farvet Opfattelse af Stat og Kommune som kun dannende Grundlaget for de private Individers Virksomhed, vil det i en Tid, hvor de praktiske Forhold endnu saa nogenlunde svare til dette Ideal, kunne være naturligt at hævde Evnen som den principielt eneste rigtige Skattebasis. En Akceptering af dette Princip som gældende ogsaa i Kommunebeskatningen vilde tilmed danne en god Modvægt, saafremt Kommunerne skulde være tilbøjelige til at blande sig for meget i økonomiske Forhold. Det er ud fra en saadan Tankegang, at den kommunale Skattereform her i Landet i 1860'erne maa ses. — Efter at Stat og Kommune imidlertid have givet sig i Kast med de mange kulturelle, økonomiske og sociale Opgaver, der danne Nutidens praktiske Politiks væsentligste Indhold, og efter at Evneprincippet yderligere har vist sig at indeholde farlige Konsekvenser i Retning af en for stærk progressiv Indkomstskat, der endogsaa synes at sigte hen til Undermineringen af det bestaaende individualistiske Samfund, vil det ligge nær at opgive Evnen som gyldig Skattenorm og gennem en Modernisering af Nytteprincippet at skabe en anden Rettesnor for Skattepolitikken. Dette er i

den nyeste Tid forsøgt af en Række forskellige Forfattere*).

At gaa nærmere ind paa disse Synspunkter vilde imidlertid føre langt ud over det kommunale Skatteproblem. I Følge det ovenfor antydede bliver det dog sikkert hverken Evnen eller Nytten, der bliver alene raadende som Skattenorm. De Synspunkter, der maa gøres gældende her, løbe aabenbart ikke sammen i ét Princip. Saa vel Evne som Nytte have Gyldighed baade i Stat og i Kommune, men i ulige Grad; der eksisterer nemlig trods al mulig Lighed dog her en Gradsforskel, og det baade af teoretisk og praktisk Art. Teoretisk, fordi de kommunale Opgaver i højere Grad end Statens have et rent økonomisk Indhold og derigennem hyppigere komme i Berøring med Enkeltinteresserne. Praktisk, fordi det i Kommunen, hvor Forholdene ere mindre og lettere overskuelige, vil være muligt at gennemføre en Fordeling efter Nytteprincipippet i højere Grad end i Staten.

Konsekvensen heraf bliver, at der ikke eksisterer Identitet mellem Stat og Kommune, og der vil da blive Plads for et selvstændigt udformet kommunalt Skattesystem. Det er ud fra denne Opfattelse af Kommunens Stilling til Staten, at den preussiske Skattereform af 1893 maa ses. Interesseprincipippet stilles dog her nærmest op som det principale, idet Loven indeholder et Krav om, at Udgifterne først og fremmest skulle dækkes gennem Gebyrer, Bidrag og Nytteskatter. Praktisk betyder dette naturligvis intet,

---

* Som mest nærliggende Eksempler kan nævnes: i Sverige Wicksell, i Norge Morgenstjerne og Einarsen og her i Landet Falbe-Hansen.

naar man ikke anvender Nytten uden for det Omraade, hvor dette Princip virkelig hører hjemme, men det vilde dog sikkert have været heldigere nøje at have præciseret de Omraader, hvor henholdsvis Evnen og Nytten skal anvendes.

Det fælles for de to her fremsatte Principper i deres oprindelige Uformning er, at de ikke gribte ind i den bestaaende Indtægtsfordeling. Nytte er i sig selv et individualistisk Princip — noget for noget — og det indeholder følgelig en ret snæver Begrænsning af de kommunale Opgaver. Evneteorien, der oprindelig formedes af Adam Smith og siden vandt Udbredelse inden for den liberale Økonomi, er i sig selv et ret u tydeligt Begreb.*.) Det Indhold, man oprindelig lagde ind heri, faar man maaske tydeligst Øje paa ved at bestemme Begrebet negativt. Man tænkte sig vel nok, at de, der havde bedst Raad, ogsaa skulde udrede de største Bidrag, men uden at de hindredes i at nyde det fulde Udbytte af deres økonomiske Virksomhed, uden at den af de fri Omsætningslove afsatte Indtægtsfordeling maatte ændres. Konsekvensen blev den proportionale Indkomstskat, der som eneste Skat kunde rydde op med de overleverede indirekte Afgifter. Man anede oprindelig ikke de farlige Konsekvenser, der laa skjulte i det tilsyneladende saa uskyldige Evneprincip. Først rejste sig imidlertid Kravet om, at der skulde gøres Forskel paa funderet og ikke funderet, paa Kapital- og

---

*) I Virkeligheden var det maaske nok — saaledes som det er blevet paavist af Seltzman — snarest Nytten, der foresvævede Adam Smith, idet han ved Evne forstod den Indtægt, Borgerne erholdt under Statens Beskyttelse; denne Tanke traadte dog senere under Teoriens Uformning tilbage.

Arbejdsindtægt. Og saa kom Fordringen om Progression. Man har jo i den nyere Tid gjort mange skarpsindige Forsøg paa at finde den ideale Progression, t. Eks. ved Hjælp af Grænsenytteteorien, men foreløbig uden tilfredsstillende Resultat. Og medens Problemet atter og atter tages op, er der kommen et helt nyt Synspunkt til, der synes at give det hele Skattespørgsmaal ny Farve. Det er Wagners Krav om, at Skattepolitiken skal være social, at der herigennem skal drives Socialpolitik, at man i Skattepolitiken har et Middel, der ikke maa lades ubenyttet, til Udjevning af den sociale Ulighed. Dette Synspunkt bæres frem af den Tanke, at den Indtægtsfordeling, der fremkommer som Resultat af den fri Konkurrence, ikke er den ideale, men at det er tilladt at begrænse den private Ejendomsret i Overensstemmelse med, hvad der anses for paakrævet af Hensyn til den sociale Retsfærdighed. Wagners Tanke har mødt stærk Modsigelse, og de fleste Tilhængere af det bestaaende privatkapitalistiske Samfund have taget Afstand herfra enten under Henvisning til, at Ideen ikke lader sig praktisk realisere, eller principielt.

Fra deres Side, der iøvrigt anerkende socialpolitiske Forholdsregler ud fra det angivne Synspunkt, er der særlig bleven fremsat den Indvending, at det vilde være urettigt at besværliggøre Skattepolitiken ved Indblanding af et saadant Element, der er det egentlige Skatteformaal fremmed. Teoretisk synes en saadan Indvending ikke holdbar; saafremt man anerkender Udgangspunktet, synes det vanskeligt at faa Øje paa Grunden til, at netop Skattepolitiken skal være et Omraade, hvor socialpolitiske Synspunkter ikke maa

gøres gældende. Vil man Maalet, maa man ogsaa ville Vejen. Det er jo tilmed allerede ret almindeligt at anvende Skattepolitiken i andre Formaals Tjeneste (Brændevinsskat, Hundeskat m. v.). — En hel anden Sag er det, at det maa ikke kan være klogt ikke foreløbig at stille saa store Krav til Skattepolitiken i Retning af social Rettfærdighed; det kunde maa ikke ellers blive endnu vanskeligere, end det allerede nu er Tilfældet, at faa tilvejebragt et vist anstændigt Minimum af Lighed i Beskatningen.

Medens man saaledes modsætter sig, at det social-politiske Synspunkt anlægges over for Beskatningen, har det selv samme Princip ret uanfægtet faaet Fodfæste ikke blot blandt Teoretikerne, men ogsaa i praktisk Politik og i den almindelige offentlige Bevidsthed. — Jeg tænker paa den saakaldte Konjunkturgevinstbeskatning, som ogsaa Wagner tidligst har slaaet til Lyd for, og som vil være mest kendt som Beskatning af den stigende Grundværdi, men som maa ikke i Fremtiden vil faa en større Rækkevidde. Denne Beskatningsform vil nemlig — som det nærmere skal blive paavist — kun kunne motiveres ud fra det social-politiske Synspunkt, og man kan saaledes ikke paa samme Tid give en Grundværdistigningsafgift sin Tilslutning og principielt modsætte sig, at Beskatningen tages i Socialpolitikens Tjeneste.

Saaledes som Ejendomsret til Jord tidligere blev opfattet, indeholdt den tydeligvis ogsaa Ret til Grundens Værdistigning, hvad enten denne var frembragt af den paagældende Ejer selv gennem Kapitalanvendelse eller kunde føres tilbage til en andens (Privatpersons eller offentlig Myndigheds) Virksomhed eller kun kunde for-

klares ved en Henvisning til Konjunkturerne eller til Samfundets almindelige Vækst. I den offentlige Ret er denne Opfattelse imidlertid blevet omformet ved Hjælp af Nytteprincippet. Saafremt Værdiforøgelsen kan føres tilbage til en bestemt kommunal Foranstaltning (Vej-anlæg m. v.), vil dette Princip kunne føre til, at det offentlige lægger Beslag paa en vis Del af Værdistigningen til Dækning af de med den kommunale Foranstaltning forbundne Udgifter. I denne Form er Princippets Anvendelse saaledes anerkendt saa vel i dansk som i fremmed Ret*). En større Rækkevidde kunde Nytteprincippet tilsyneladende faa ved Anvendelse af Begrebet: den kommunale Konjunktur (Kommunens almindelige Udvikling og Vækst), i Særdeleshed saafremt det her ud fra vilde være muligt — under Henvisning til at Værdistigningen var skabt gennem Kommunens Arbejde — at begrunde en Ret for Kommunen til den hele Værdistigning, selv om den her igennem opnaaede Indtægt skulde overstige de hafte Udgifter. Man kan dog ikke blive staaende herved. Den kommunale Konjunktur maa opløses i sine Bestanddele. Denne kan tænkes at være frembragt gennem virkelige kommunale Udgifter, men kan ogsaa være betinget af Forhold, der snarest maa siges at være hidførte gennem Opofrelser fra det hele Samfunds Side. Der kan da blive Tale om en Deling mellem Kommune og Stat**).

*) Jfr. Dr. polit. Frantz Pio: »Kommunal Værdistigningsskat« i dette Tidsskrifts Aarg. 1907.

**) Som et ofte omtalt Eksempel kan nævnes, at de Konjunkturer, der have været Aarsag til det enorme Opsving, den tyske Rigshovedstad har været Genstand for siden 1870, i højere Grad ere frembragte gennem Opofrelser af den preussiske Stat

Denne Konsekvens indeholder i og for sig intet betænkeligt, selv om det praktisk vanskelige, der altid er knyttet til Nutteprincipiets Gennemsørelse, her særlig vil melde sig. Derimod vil man ud fra Nutteprincipiet, der i denne Forbindelse maa opfattes rent finansvidenskabeligt, og som saaledes kun bevarer Spørgsmaalet om, hvorledes de offentlige Udgifter bør dækkes, kun kunne naa frem til en »Betterment«-Afgift, en Dækningsafgift eller hvad man nu vil kalde de Bidrag, der skulle tjene som Dækning for en bestemt offentlig Udgift. Hvis man derfor vil oversøre den totale Nuttevirkning af en eller anden offentlig Foranstaltning fra de privates Formueomraade til det Samfund (Stat eller Kommune), der har frembragt den, selv om den herigennem opnaaede Indtægt skulde overstige de hafte Udgifter, vil dette ikke kunne begrundes ud fra det finansvidenskabelige Nutteprincip, men kun ud fra den Betragtning, at det vilde være ubilligt, at de Værdier, der faktisk ere frembragte af det offentlige, ikke ogsaa komme det paagældende Samfund til Gode. En saadan Begrundelse er imidlertid en Anvendelse af Arbejdsteorien og saaledes af social-politisk Natur. — Selv dette vil dog ikke kunne føre til en Grundværdistigningsafgift i al Almindelighed, men kun til en Anerkendelse af, at den eventuelle Værdistigning bør overføres til det konkrete Samfund, der bevisligt har frembragt den. Vil man derfor fastholde det berettigede i en kommunal Grundværdistig-

---

og hele det tyske Rige end ved kommunale Foranstaltninger. Man har derfor ogsaa hævdet, at Kommunen Berlin ikke burde være den eneste Deltager i en eventuel Grundværdistigningsafgift.

ningsafgift, selv om et saadant Bevis ikke kan føres, nødes man til at søge en anden Begrundelse. Standpunktet maa da flyttes. Udgangspunktet kan da ikke være det positive: Kommunen har i Følge den bestemte Udgift Ret til Værdistigningen, men maa blive det negative: den enkelte Grundejer har ikke Retten, da der ikke fra hans Side foreligger nogen Opofrelse, og det saaledes vilde være stridende mod social Retfærdighed at lade ham beholde den. Dette er imidlertid uomtvisteligt en socialpolitisk Begrundelse. Samfundet gribet ind i den private Retssfære, fordi de af den private Ejendomsret flydende Konsekvenser her anses for uretfærdige. Det der foregaar er reelt Ekspropriation*), eller da dette Udtryk har en odiøs Klang, Indskrænkning af den bestaaende Ejendomsret i Form af en af socialpolitiske Betragtninger udledet Skat.

En virkelig Grundværdistigningsafgift vil nemlig aabenbart heller ikke kunne begrundes ud fra Evneprincippet. Man har ganske vist her henvist til, at den «Indtægt», der opstaar gennem en Ejendoms Værdistigning ud over Værdien af den anvendte Kapital, i Lighed med anden funderet Indtægt kunde underkastes en ekstra Skatbelastning. Man maa dog her

*) Dette Synspunkt er mere eller mindre stærkt gjort gældende af Grundværdistigningsafgiftens Modstandere, uden at det er lykkedes Forsvarerne at afvise Tankegangen som ubeføjet. Klarest og skarpest formuleret findes Tanken hos den tyske Forfatter Dr. Bredt: *Die Wertzuwachs an Grundstücken und seine Besteuerung in Preussen*, Berlin 1907). Han fastskaar, at Afgiftens Akceptering er det første afgørende Skridt bort fra det individualistiske Samfund. — Det samme er for nylig (Septbr. 1907) hævdet af Professor Scharling i en Artikelserie i Dagbladet »Nationaltidende«.

huske paa, at der i saa Fald er Tale om at tage den hele saakaldte Indkomst*); thi teoretisk er dette naturligvis det eneste holdbare; naar man indskrænker sig til at tage f. Eks. Halvdelen, sker dette jo kun af økonomiske Hensigtsmæssighedsgrunde, fordi det oftest vil være umuligt nøjagtigt at udskille den Værdistigning, der hidrører fra Kapitalanvendelse. Men naar dette er Tilfældet, vil Evneprincippet enten ikke strække til, eller ogsaa maa det udvides til at omfatte det socialpolitiske Moment, og i saa Fald er dette Princip knæsat.

Dette Synspunkt, der her paa Konjunkturgevinstbeskatningens Omraade træder særlig tydeligt frem, rækker langt her ud over; det er dog vanskeligt at sige noget almindeligt om, hvor langt det socialpolitiske Moment fører i Skattepolitikken. Der vil naturligvis ogsaa her — som for al Socialpolitik paa individualistisk Grundlag — eksistere en Grænse, som det hævner sig at gaa ud over. Man maa, saa længe Kapitalopsamlingen og Produktionens Ledelse ligger paa private Hænder, ikke gaa det private Initiativ for nær. Sker dette, vil Samfundsproduktionen lide derunder.

Man kunde her spørge om, hvor vidt man endog-saa kunde naa frem til at stille det socialpolitiske Synspunkt i den Grad i Forgrunden, at en Skat, hvis eneste Formaal var at tilvejebringe en bedre Fordeling, saaledes at det finansielle Udbytte var irrelevant, kunde anses for rigtig. En saadan Konsekvens ligger jo unægtelig i Udgangspunktet, og dette har for adskillige

---

*.) Det hidtil gængse Indkomstbegreb maa tilmed underkastes en ret afgørende Omformning for i det hele taget at kunne ramme Grundens Værdistigning.

været tilstrækkelig Grund til at bryde Staven over den hele Tankegang. Det betænkelige heri falder dog bort, naar man erindrer, at Konsekvensen kun er principiel. Der vil — selv om Konsekvensen anerkendes — ikke være noget til Hinder for at anse den for ubrugbar i praktisk Politik. Her træder en Række andre Synspunkter modificerende ind, og der kan rejses saa vægtige Grunde imod at drive det socialpolitiske Synspunkt saa langt frem i Beskatningen, at det synes ufarligt — selv ud fra en individualistisk farvet Samfundsopfattelse — at akceptere Udgangspunktet.

Ved Beskatning af Konjunkturgevinster optræder det socialpolitiske Synspunkt forholdsvis rendyrket. Bortset herfra vil Synspunktets Akceptering føre til en Modificering af Evneprincippet, og paa denne Maade vil den progressive Skala og en Række andre Modifikationer, der ellers saa nogenlunde svæve i Luften, kunne motiveres principielt. Nogen praktisk Rettesnor for Progressionens Styrke m. v. indeholder Synspunktet naturligvis ikke. — Ogsaa Nytteprincippet vil ud fra en socialpolitiske Betragtning kunne undergaa en Ændring. Rent finansvidenskabeligt vil der kun kunne være Tale om Dækning af Udgifter. Ønsker man at beslaglægge den samlede eventuelle Nyttevirkning, glider man ogsaa her over paa socialpolitiske Grund. — Det vil saaledes ses, at det socialpolitiske Hensyn ikke saa meget manifesterer sig som et selvstændigt Skatteprincip, men snarere er et alment Synspunkt, hvorunder de to hidtil gængse Skatteprincipper — Evnen og Nytten — skifte Karakter.

Det her fremsatte Synspunkt, der naturligvis har Gyldighed ud over Kommunebeskatningen, vil netop

her — i Kommunen — støde paa visse Vanskæligheder. Saaledes vil den enkelte Kommune i Almindelighed ikke som Følge af den kommunale Konkurrence kunne gennemføre Synspunktet over for de mobile Skatteobjekter. Forholdet maa i ethvert Fald ordnes gennem generelle Regler, gældende for Kommunerne som Hellehed, men da man trods al Uniformitet burde overlade Kommunerne en vis Frihed med Hensyn til Valget af Skatteformer, vil der dog altid for dette Omraades Vedkommende sættes snævrere Grænser for Synspunktets Gennemførelse i Kommune- end i Statsbeskatningen. En saadan Betænkelighed eksisterer derimod ikke over for de faste Ejendomme.

Resultatet af det her fremstillede bliver da følgende: Stat og Kommune ere skattemæssigt beslægtede, men ikke identiske. De samme Skatteprincipper herske vel begge Steder, men i ulige Forhold. I Staten træde de almene Opgaver, over for hvilke alle maa staa solidariske, mere i Forgrunden, hvorfor ogsaa Evneprincippet her i højere Grad hører hjemme, i Kommunebeskatningen vil Nytteprincippet veje mere til. Det socialpolitiske Synspunkt dels omformer de overleverede Skatteprincipper, dels opträder det mere selvstændigt og rejser i Kommunen først og fremmest Krav om Gennemførelse af en Grundværdistigningsafgift.

Men hvorledes skulle de to Principper, Evne og Nytte, afgrænses over for hinanden. Dette Problem løses bedst, naar man erindrer Skatteprincipernes stærke Samhørighed med Udgifternes Art. Det vil da her udfra være naturligt at gennemføre en Deling af

Udgifterne med Henblik paa henholdsvis Evnens og Nyttens principielle Indhold.

De kommunale Opgaver ere ret uensartede. Som allerede tidligere omtalt er Grænsen mellem Stat og Kommune paa dette Punkt flydende. Meget ofte ville saaledes rent statlige Opgaver være henlagte til Kommunerne. Undertiden vil Aarsagen kun være af rent historisk Natur, men ofte ville praktiske Hensyn kunne tale for at bibeholde en saadan Ordning, idet der til den bedst mulige Gennemførelse af den paagældende Opgave stilles Krav i Retning af lokal Kendskab, individuel Afpasning m. v., der naturligvis vanskelig kan opfyldes af Centraladministrationen (f. Eks. Alderdomsunderstøttelse). Imidlertid ville dog disse Opgaver ogsaa have en kommunal Side, idet den enkelte lokale Kreds under Opgavens Realisering kan ønske at gaa ud over den Grænse, hvortil det hele Samfunds Solidaritet strækker sig. Som Eksempel kan nævnes Skolevæsenet. Det maa her være det hele Samfunds Sag at give alle Lejlighed til at opnaa et vist Maal af Undervisning. Ønsker Kommunen at gaa her udover, maa dette være Staten ivedkommende. Konsekvensen heraf maa blive, enten at disse hovedsagelig statlige Opgaver overflyttes fra Kommunen til Staten, eller at Kommunen, saafremt dette støder paa Vanskeligheder af praktisk administrativ Art, i ethvert Fald holdes skadesløs derved, at Udgifterne delvis dækkes gennem Statstilskud*). At Kommunen i sidste Fald maa bære en

*) I nærværende Tidsskrift, Aargang 1891, har nuværende Skattekonsulent Molde skrevet en Afhandling med Titel »Normalskatten«, hvor han fremstætter Forslag om, at Udgifterne ved de almindelige Samfundsanliggender, navlig Skole-, Fattig- og

Del af Udgifterne for ikke at blive fristet til en uøkonomisk Liberalitet, er naturligvis kun en praktisk Modifikation. Den Del, som det saaledes af praktiske Grunde vil være rigtigt at lade Kommunen beholde i Forbindelse med den Merudgift, der gaar ud over den for hele Samfundet fælles Grænse, maa derimod udredes af den kommunale Kasse, og da det her drejer sig om Opgaver af solidarisk Natur, maa de eventuelle Skatter hvile efter Evnen. Efter samme Princip maa de kommunale Udgifter dækkes, der staa i Forbindelse med Opgaver, der vel ere af speciel Interesse for den enkelte Kommune, men som dog maa siges at være af almindelig Interesse for alle Kommunens Beboere. Som Eksempler herpaa kan nævnes: Kommunens almindelige Forvaltning samt Opgaver af almen kulturel og social Natur. Ogsaa Kommunerne saakaldte økonomiske Udgifter (Anlæg og Vedligeholdelse af Gader og Veje, Renligholdelse, Belysning, Brandvæsen, offentlige Anlæg m. v.) kunne til en vis Grad siges at være af almindelig Interesse for Kommunens samtlige Beboere og synes saaledes delvis at maatte dækkes gennem Evneskatter, men den allerstørste Part vil dog i særlig Grad komme visse Klasser inden for Kommunen til Gode, først og

---

Alderdomsforsørgevæsen skulle bæres af det hele Samfund i Stedet for — som det nu hovedsagelig sker — af Kommunerne. Imod denne Tankegang i al Almindelighed kan der ikke rejses nogen principiel Indvending, men man maa ikke overse, at disse Opgaver ikke som Helhed ere af samsundsmæssig Natur, og det vilde i ethvert Fald — som af Forf. foreslaet — være urigtigt selv under Hensyn til det historisk overleverede at lade den Del af disse Udgifter, der skulle udredes af Kommunerne, dækkes gennem Skatter paa faste Ejendomme. Ogsaa over for denne Rest maa Evneprincippet bringes til Anvendelse. Her hører Nytteprincippet ikke hjemme.

fremmest Grundejerne. Disse Udgifter maa derfor dækkes gennem Nytteskatter.

Der kan her opstaa nogen Tvivl om, hvor langt Nytteprincippet her kan bruges. Det lader sig nemlig tænke, at dette Princip kun burde anvendes til at afgøre, hvilke Klasser der i det hele taget skulde dække Udgifterne, medens derimod Fordelingen inden for den paagældende Klasses enkelte Medlemmer burde foregaa efter Solidaritetsprincippet (Evnen). Spørgsmaalet er af ret stor Betydning og kommer bl. a. frem, naar man skal afgøre, hvorvidt der ved Beskatning af faste Ejendomme, Næringsbrug m. v. skal tages Hensyn til en paa Skatteobjektet eventuelt hvilende Gæld eller ikke. Skal Evneprincippet anvendes, maa dette besvares bekræftende, medens man som Maalestok for Nyten med Rette vil tage Bruttoudbyttet. Man kunde ganske vist sige, at der i Virkeligheden her foreligger en Analogi til det Forhold, der fremkommer, naar en eller anden Opgave, der er blevet henvist til Kommunen som denne særlig vedrørende, inden for Kommunen dækkes gennem almindelige Skatter. Paa samme Maade som Kommunen staar solidarisk over for saadanne Lokalopgaver, staar inden for Kommunen den enkelte Klasse solidarisk over for de Opgaver, der ere af særlig Betydning for netop denne Klasse. Denne Slutning vilde dog ikke være rigtig. Man overser her ved, at der ved Siden af den formelle Forskel ogsaa bestaar en reel, idet de Opgaver, over for hvilke Evneprincippet bør anvendes, ere af kulturel eller social Natur, medens de kommunale Udgifter, der bør dækkes af de enkelte Klasser, ere af økonomisk Natur. Der er her Tale om, at Kommunen ved Siden af at fyldest-

gøre et alment Behov, yder en enkelt Klasse en Tjeneste af økonomisk Værdi, og Særskatten maa følgelig udredes i Forhold hertil*).

Uden for de egentlige Skatter, der ere behandlede i det foregaaende i Forbindelse med de Udgifter, til hvis Dækning de bør anvendes, falde »Gebyrer« og »Bidrag«. Disse Afgifter udledes let af Nytteprincippet.

Et Gebyr er Betaling for Benyttelsen af en offentlig Indretning, der gaar ud over den Fordel, der kommer alle til Gode gennem Indretningens Eksistens. Ved Gebyrets Fastsættelse vil det være rimeligt at tage Hensyn til den Omkostning, den specielle Benyttelse har foraarsaget, men det er iøvrigt ikke nødvendigt at blive staaende herved; Nytteprincippet (selv om det er kombineret med det socialpolitiske Hensyn) vil dog altid sætte en Grænse for Gebyrets Størrelse i den Fordel, den enkelte har haft af den specielle Tjeneste.

---

*) At man ogsaa her har villet anvende Evnen, hænger sikkert sammen med, at man efter at have fastsaaet, at Skatteprincippet er Evne og Gebyrprincippet Nyte, nødes til at hævde, at kun de Afgifter ere Skatter, der hvile paa Evnen. Da de her nævnte Afgifter imidlertid altid have været opfattede som Skatter og ogsaa ere Skatter, maa de følgelig hvile paa Evnen. Der er naturligvis intet at indvende mod Slutningens Rigtighed, naar Forudsætningen er korrekt, men dette kan ikke indrømmes. Skatteprincippet er Evne og undertiden Nyte. Skat hører ikke op med at være Skat, fordi den paalægges efter Nyten. Der er ikke her Plads for en nøjere Behandling af dette rent teoretiske Problem: den korrekte Grænselinie mellem Skat paa den ene Side og Bidrag og Gebyrer paa den anden Side. Et vigtigt Kriterium er naturligvis Afgiftens Almindelighed, men det maa anses for tilstrækkeligt, at Afgiften hviler paa en hel Klasse af Objekter efter visse almindelige Kendtegn, hvori gennem den modtagne Specialfordel saa nogenlunde giver sig Udtryk.

Gebyrerne ville i Almindelighed kun blive anvendte paa de Udgiftsomraader, hvor Evneprincipippet hersker, og ville saaledes først og fremmest findes i Tilknytning til de egentlige Kulturformaal (f. Eks. Skolegebyrer). Ogsaa i Forbindelse med de saakaldte kommunale Regaler (Vand-, Gas-, Elektricitetsværker m. v.) vil der kunne blive Tale om Gebyrer, nemlig forsaavidt de Tjenester, der herigennem ydes, menes at have en saadan samfundsmæssig, almen kulturel Betydning, at det vil være berettiget delvis at dække Udgifterne gennem Evneskatter. I modsat Fald vil Betalingen for disse Tjenester enten blive en Pris, naar Synspunktet er, at den paagældende kommunale Virksomhed skal bære sig, eller — reelt — en Forbrugsskat, naar der fremkommer Overskud.

Derimod ville de saakaldte Bidrag blive anvendte, naar der er blevet ydet enkelte Individer særlige Fordele, uden at det er muligt at faa Dækning herfor ved Hjælp af Gebyrer. Gebyr forudsætter en Benytelse, og undertiden vil en speciel Fordel i Form af en Værdistigning kunne opstaa som Følge af en kommunal Foranstaltning, uden at der foregaar en Benytelse af en kommunal Indretning. Det vil da være nødvendigt at kræve en særlig Betaling.

For Fuldstændigheds Skyld skal endnu kun nævnes, at der ogsaa i Kommunen vil være god Anvendelse for Afgifter, hvor det finansielle indgaar Forbindelse med eller maaske endogsaa træder tilbage for andre Formaal, f. Eks. en Brændevinsskat, hvorved man søger at begrænse Drikkeondet.

Det Forhold, i hvilket de her fremsatte Principper skulle anvendes i den kommunale Beskatning, vil natur-

ligvis være ret forskelligt for de forskellige Kommuner, afhængigt som det er af de konkrete kommunale Udgifters Art. Man kunde af denne Grund tænke sig Fastsættelsen heraf overladt til de enkelte Kommuners fri Afgørelse. Dette vilde dog ikke være tilraadeligt. Tilfældighed og Vilkaarlighed vilde da komme til at herske i den kommunale Skattekampe. De almindelige Synspunkter maa fastslaas af Statsmagten, dels for at tilvejebringe den fornødne Ensartethed og dels for at undgaa de oprivende Klassenkampe, der nødvendigvis maatte opstaa, idet de forskellige Klasser hver for sig vilde søger at vælte Skattebyrden over paa de andre. Det vilde dog være uheldigt en Gang for alle at fastsætte en Ordning, der maa ske — selv om den var nøje afpasset efter de nugældende Forhold — efterhaanden kunde blive forældet; f. Eks. vilde en absolut Begrænsning af en eller anden Del af Skattesystemet eller en Fastsættelse af et konstant Forhold mellem Skattesystemets enkelte Led være i Strid med det foran udviklede, i Følge hvilket de forskellige Skatter maa rette sig efter de Udgifter, de ere bestemte til at dække. Normen for Principernes gensidige Afgrænsning maatte tværtimod være af en saa bøjelig Natur, at den af sig selv indstilledes efter de ændrede Forhold, og denne Fordring synes bedst at kunne opfyldes derigennem, at man nøje præciserede de Udgiftsområader, inden for hvilke de forskellige Principper skulle være raadende. Det vilde maa ske være rimeligt, at der gaves et Spillerum, inden for hvilket de lokale Forhold kunde virke modifierende ind paa Normens praktiske Gennemførelse. —

For at give en Antydning af de Konsekvenser,

der indeholdes i de ovenfor fremsatte Bemærkninger, skal jeg i det følgende forsøge at anvende de skitserede Skatteprincipper noget mere konkret ved at gennemføre en Deling af de kommunale Udgifter i Overensstemmelse med disses Karakter. Et saadant Forsøg vil naturligvis ikke kunne foretages uden en vis Grad af Vilkaarlighed, og der vil ofte højest kunne være Tale om et mere eller mindre rigtigt Skøn; jeg skal derfor heller ikke fastholde, at jeg altid har truffet det rette, men bede Dem optage Forsøget som en Illustration til mine teoretiske Betragtninger.

Med Hensyn til de Opgaver, der i Almindelighed først og fremmest opfattes som kommunale, men som i Virkeligheden hovedsagelig ere af samfundsmæssig Karakter, er Statens Forpligtelse til at bære en Part af Udgifterne i større Omfang gennemført for Alderdomsunderstøttelsens og Skoleundervisningens Vedkommende. Af Alderdomsunderstøttelsesudgifterne udredrer Staten som bekendt Halvdelen og til Folkeskolevæsenet udgjorde dens Andel efter Loven af 1899 i 1905—06 en Femtedel af samtlige Udgifter, og vil, saafremt den ny Lønningslov gennemføres, antagelig stige til henimod en Fjerdedel. Under Forudsætning af, at det anerkendes, at disse Opgaver væsentlig ere af samfundsmæssig Karakter, er der principielt ingen Grund til at standse allerede her, men praktiske Hensyn ville dog nærmest tale for at overlade det til Forholdenes Udvikling at rejse yderligere Krav.

Med Hensyn til den tredje store kommunale Udgiftspost — Fattigvæsenet —, hvis samfundsmæssige Karakter næppe kan omtvistes, kan det derimod ikke anses for ubetimeligt at rejse Fordring til Staten om

at overtake en Del af de stadig stigende Udgifter. Staten udreder til dette Formaal nu kun ca. $1\frac{1}{4}$ Mill. Kr. (Understøttelse til saadanne Personer, som ikke have Forsørgelsessted i nogen bestemt dansk Kommune og Tilskud til de fattiges Kasse i Følge Lov af 1904), og selv om man tager Hensyn til, at de kommunale Fattigudgifter udgøre et af Fordelingskriterierne for de $1\frac{1}{2}$ Mill. Kr., der efter Loven af 1903 aarlig reparteres paa Kommunerne, bliver dette dog kun en ringe Part i Sammenligning med Kommunernes betydelige Udgifter til dette Formaal ($8\frac{1}{2}$ à 9 Mill. Kr.). Det kunde synes rimeligt at stille Krav om, at Staten i Lighed med Alderdomsunderstøttelsesudgifterne overtog Halvdelen af Fattigudgifterne. En noget lignende Betragtning vilde ogsaa føre til, at Staten maatte bære en Del af de kommunale Udgifter til Rets- og Politivæsenet. Da de lokale Forhold her ville være ret forskellige, og denne Opgave saaledes faar et noget stærkere lokalt Præg, maa Statens Andel her sættes noget lavere (eksempelvis til en Tredjedel).

Det samlede Statstilskud til Kommunerne vilde da (bortset fra Statens Part af Alderdomsunderstøttelses- og Skoleudgifterne) udgøre ca. $6\frac{1}{4}$ Mill. Kr. i Stedet for som nu $1\frac{1}{2}$ Mill. Kr. Selv en mindre Forhøjelse af Statstilskuddet, der iøvrigt — om nødvendigt — synes at burde dækkes gennem en Forhøjelse af Formue- og Indkomstskatten, vilde naturligvis være ønskelig, men i ethvert Fald burde Statstilskuddet i Stedet for at være bunden til den nugældende faste Grænse staa i et vist Forhold til de kommunale Udgifter, der hidrøre fra de her nævnte delvis statlige Opgaver. Den resterende Part af de tre omtalte Udgiftsposter,

der altsaa blev liggende paa Kommunerne, maatte dækkes gennem Evneskatter.

Jeg skal i denne Forbindelse nævne, at der paa den anden Side sikkert vilde være god Grund til i noget højere Grad, end det nu i Almindelighed sker, at lade Kommunerne yde Bidrag til delvis Dækning af Statsudgifter, der komme enkelte Kommuner særligt til Gode. Princippet er f. Eks. brugt ved Ordningen af de københavnske Banegaardsforhold og paatænkt ved Udvidelsen af Statshavnen i Esbjerg, men der kunde sikkert gives det en endnu videre Anwendung. Man bevæger sig ganske vist her paa et noget usikkert Grundlag. Princippet vil nemlig ikke faa nogen større Rækkevidde, med mindre man vil gaa ud over de egentlige økonomiske Udgifter og bringe det til Anwendung ogsaa, hvor den paagældende Statsudgift har et kulturelt Formaal. I saa Fald vil det naturligvis ofte bero paa et ret løst Skøn, om der i det hele taget foreligger en Særfordel af en saadan Karakter, at det vil være rigtigt at lade Kommunen yde et Vederlag herfor, og endnu vanskeligere at maale den Fordel, som den enkelte Kommune eventuelt har modtaget.*)

Det er allerede nævnt, at Nytteskatter særlig skulle bruges til Dækning af de egentlig økonomiske Udgifter (Gader, Veje, Belysning, Brandvæsen m. v.). Alle disse

---

*) Det er vel saaledes uomtvisteligt, at de Byer, hvor der f. Eks. findes Universiteter, højere Statsskoler, videnskabelige og kunstneriske Samlinger, Statsteater, Appelretter, Garnisoner eller nogen af de forskellige Statsinstitutioner, hvorfra der nu eksisterer utallige, have specielle Fordele heraf. Det vil derimod være vanskeligt at finde en Rettesnor for Afgørelsen af, hvor meget saadanne Byer rettelig bør betale for disse Særfordeler.

Udgifter gaa i mere eller mindre Grad ud paa at gøre Kommunens Jord bedre skikket til Byggegrund, mere tiltrækende som Beboelsessted og betyde saaledes Udgiftsformindskelse for Grundejerne. De direkte Virkninger af den her omtalte kommunale Virksomhed bliver som Følge heraf en Indtægtsforøgelse for denne Klasse, der, med mindre det modvirkes, efterhaanden vil blive kapitaliseret i Form af en Stigning af Ejendomsværdierne. Dette Forhold motiverer en Særskat paa Grundejerne. En saadan Særskat kunde udelukkende bygges op paa det rene finansvidenskabelige Nytteprincip, og i saa Fald maatte Skatten være bunden til ikke at overstige de Udgifter, til hvis Dækning Skatten skal tjene. Man vilde tilmed ikke engang kunne kræve fuld Dækning. Man maa nemlig anerkende, at vel vedligeholdte og vel oplyste Gader for ikke at tale om offentlige Parker o. l. ogsaa ere af Betydning for Byens Beboere i sin Helhed, og i saa Fald burde en Del af disse Udgifter dækkes gennem Evneskatter.

Herimod kan man dog gøre gældende, at den Nyttevirkning, som den kommunale Virksomhed paa dette Omraade afsætter for Grundejerne, meget vel kan overstige de Udgifter, som Foranstaltningernes Gennemførelse har kostet Kommunen. I saa Fald vil der ud fra et socialpolitisk Synspunkt ikke være noget til Hinder for at kræve samtlige Udgifter dækkede af Grundejerne, ja der vilde ikke engang kunne rejses nogen principiel Indvending mod, at Skatten oversteg Udgifterne.

Man kunde naturligvis mene, at en saadan Særskats Betydning kunde gøres illusorisk derigennem, at

den væltedes over paa Beboerne i Form af stigende Husleje. Dette ret vanskelige Problem skal jeg dog ikke her tage op i sin Helhed, men kun gøre opmærksom paa, at saafremt den Forudsætning, hvorpaa Særskatten bygger, er rigtig, nemlig at den her nævnte kommunale Virksomhed giver sig Udslag i en Indtægtsforøgelse for Grundejerne, sker der ingen Overvæltning. I saa Fald beskærer Kommunen kun den ekstraordinære Profit, Grundejerne ellers vilde kunne indkassere. Hvis Skatten saaledes virker i Overensstemmelse med sit Formaal — at opsluge den som Følge af Kommunens Foranstaltninger opstaaede Indtægtsforøgelse og altsaa hindre Kapitalisering — vilde der kun blive ringe Plads for en Grundværdistigningsafgift. Helt overflødig vilde den dog ikke blive, eftersom Værdistigningens Aarsag ogsaa kan ligge uden for den kommunale Virksomhed. Men det er naturligvis klart, at en Grundværdistigningsafgift faar endnu større Betydning, naar man erindrer, at det trods al Umage er umuligt at tilvejebringe en nøje Overensstemmelse mellem Skat og Nyttevirkning. I saa Fald vil der ogsaa — trods en Særskat paa Grundejerne — kunne tænkes en Værdistigning, der har sin Rod i kommunale Foranstaltninger. Man kunde ud fra denne Erkendelse endogsaa foretrakke at lade en Grundværdistigningsafgift træde fuldstændig i Stedet for en almindelig Nyteskat, og det skal erkendes, at dette kunde synes det ideale, saafremt der ikke til en Grundværdistigningsafgift var knyttet endnu større praktiske Vanskeligheder. Viser det sig imidlertid, at Afgiften lader sig udforme i Overensstemmelse med de teoretiske Krav, kan det tænkes, at den efterhaanden vil gøre en Nyteskat paa faste Ejendomme

baade overflødig og ubillig. Dette hører dog Fremtiden til. Foreløbig synes denne Skat vedblivende at være et nødvendigt Led i et kommunalt Skattesystem.

Som Udgangspunkt for Bestemmelsen af, hvor stor en saadan Skat bør være, maa man — som nævnt — tage Kommunens egentlige økonomiske Udgifter; det vil tilmed i Almindelighed vise sig nødvendigt at blive staaende her, da det vil være ret vanskeligt at finde nogen anden Maalestok for den paagældende Nytevirkning. Ved Skattens nærmere Fastsættelse maa man tage Hensyn til den eventuelle Grundværdistigningsafgifts Form eller til, i hvilket Omfang der anvendes særlige Bidrag (til bestemte Gaders Asfaltering m. v.). Eksisterer denne Art af Afgifter ikke, synes det rigtigt at stille Krav om, at Nytteskatten i ethvert Fald skal yde fuld Dækning for de Udgifter, der i særlig Grad komme Grundejerne til Gode. Skatten bør formes som en Ejendomsskyld, og da den hviler paa Nytteprincippet, bør der ikke tages Hensyn til den eventuelt paahvilende Gæld.

Foruden Grundejerne er der ogsaa en anden Klasse, der i højere Grad end Skatteyderne som Helhed høster Fordel af den kommunale Virksomhed. Det er de Næringsdrivende, særlig den store Industri. Det maa dog inddrømmes, at Sammenhængen her ikke er saa tydelig som for de faste Ejendommes Vedkommende, og dertil kommer, at Konkurrencens nivellerende Tendens i Almindelighed vil hindre en direkte fra den kommunale Virksomhed hidrørende Kapitalisering af eventuelle Særfordele. Selv om nu dette er Tilfældet, vil dog alene den Omstændighed, at Handels- og Industrikapitalen fortrinsvis søger hen til de store og

stærkt voksende Kommuner, være et tilstrækkeligt Kendetegn paa, at Profitniveauet her gennemgaaende ligger højest. Det vil dog være vanskeligt at føre dette Forhold tilbage til bestemte kommunale Udgifter, og man maa nøjes med at henvise til Kommunens Vækst i al Almindelighed, den lette Afsætning, den livlige Trafik, de gode Forbindelser med de store Markeder, den lette Adgang til at faa tilstrækkelig Arbejdskraft som Aarsager, der her virke tiltrækkende. En Sær-afgift lader sig derfor vanskeligt begrunde undtagen ud fra den socialpolitiske Betragtning, at det synes ubbilligt, at en enkelt Klasse i særlig Grad skal høste Fordelene af den kommunale Udvikling uden at yde et Ekstrabidrag til Dækning af de stigende kommunale Udgifter, der altid ledsage en kraftig kommunal Vækst. Tilmed paaføre særlig de store industrielle Bedrifter ofte — i ethvert Fald indirekte — Kommunen betydelige Udgifter, idet de foranledige en stærk Tilstrømning af Arbejdskraft, der for Kommunen betyder større Skole- og Understøttelsesudgifter. Med Hensyn til en enkelt af disse Udgiftsposter — Alderdomsunderstøttelsen — kunde man yderligere erindre om, at medens Udgifterne her i Landet bæres af Stat og Kommune i Forening, har man andetsteds medtaget Arbejdsgiverne som Bidragydere. Saafremt det berettigede heri anerkendes, kunde ogsaa dette Moment pege i Retning af en Næringsskat, der i saa Fald delvis kunde betragtes som et Alderdomsunderstøttelsestilskud fra Arbejdsgiverne. Ogsaa et skatteteknisk Hensyn kunde jeg nævne. Indkomstskatten rammer som bekendt de fast normerede Indtægter forholdsvis for haardt, idet Driftsherreindtægten ofte vil unddrage sig de skatte-

ansættende Myndigheders Jagttagelse. En mindre Næringskatt kunde saaledes alene af denne Grund motiveres som udfyldende Indkomstskattens Mangler.

Da der over for en Næringskatt i Modsætning til Skat paa faste Ejendomme mangler et fast Holdepunkt i bestemte Udgifter, til hvis Dækning Næringskatten fortrinsvis skal tjene, vil det her komme til at bero paa et praktisk Skøn, hvor meget denne Skat burde indbringe. I de preussiske Byer giver Næringskatten ca. 10 pCt. af den samlede Skatteindtægt, men da den her i Landet i Forhold til den bestaaende Ordning vilde betegne noget nyt*), vilde det være rimeligt at nøjes med mindre.

Med Hensyn til den eventuelle Næringskatts Form synes den preussiske at være ret tjenlig. Valgte man denne, vilde Skattekriterierne blive Udbyttet kombineret med den anvendte Kapital**). Anvendelig vilde det ogsaa være at kombinere Udbyttet med Huslejen og Antallet af beskæftigede Arbejdere, saaledes som det er blevet foreslaaet i Sachsen†).

De Synspunkter, der føre til en Næringskatt, ere gennemgaaende noget stærkere socialpolitisk farvede end Udgangspunktet for en Særskat paa faste Ejen-

*) Noget fuldstændigt nyt vilde Skatten derimod ingenlunde være, idet der som bekendt i København fandtes en Næringskatt før Omordningen i 1861.

**) Angaaende den preussiske Næringskatts nærmere Ordning se Adolph Jensen: »Den preussiske Skattereform« i nærværende Tidsskrifts Aaargang 1894; den Tilladelse, de preussiske Kommuner have, til at fravige den almindelige Form, er kun blevet benyttet i meget ringe Grad.

†) H. v. Nostitz: Die projektierte Neuordnung des Gemeinde-steuerwesens im Königreich Sachsen, Finanz-Archiv XXI.

domme, der alene indtil en vis Grænse lader sig begrunde ud fra det finansvidenskabelige Nytteprincip. Det kunde som Følge heraf ligge nær at lade dette præge selve Skattens Form. I saa Fald vilde der ikke saa meget blive Tale om en Skat efter preussisk Mønster, men snarere om en Skat i Lighed med en Værdistigningsafgift paa faste Ejendomme, altsaa en Afgift af industrielle og kommercielle Konjunkturgevinster. En saadan Skat hører imidlertid endnu Fremtiden til, men da jeg nu er kommen i Berøring med Tanken, skal jeg dog tilføje, at Forudsætningen for Realiseringen af en saadan Skat i ethvert Fald maatte være en mere aaben og for det offentlige tilgængelig Forretningsførelse, end der nu hersker. Et Forsøg paa at fremtvinge dette kunde maaske blive nødvendigt, saafremt Monopoltendenserne vedblivende tage Fart. Iøvrigt skal jeg ikke prøve paa at føre et Forsvar for en Skat af denne Form. Ganske vist er den en principiel Konsekvens af mit Hovedsynspunkt, men de praktiske Vanskælheder, der ere forbundne med dens Gennemførelse, vilde sikkert foreløbig være uovervindelige.

Den Udgiftssum, der bliver til Rest for Kommunen, efter at Statstilskud, Nytteskatter, Bidrag, Gebyrer og Indtægter af kommunale Aktiver ere komne til Fradrag, maa dækkes gennem Evneskatter. Hvilke Former, der bedst opfylde de teoretiske Krav her, skal jeg ikke komme nærmere ind paa. Jeg skal kun erindre om, at det socialpolitiske Synspunkt ogsaa her har sin Begrættelse, modificeret af Hensyn til det økonomisk forsvarlige og praktisk gennemførlige.

Jeg skal til Slut kun fremsætte et Par Bemærk-

ninger angaaende det skitserede Skattesystems finansielle Konsekvenser i Sammenligning med det bestaaende. Jeg tillægger ikke disse Bemærkninger nogen absolut Betydning, men fremsætter dem kun som angivende Retning bort fra det overleverede.

I Provinsbyerne udgjorde Skatterne paa faste Ejendomme før Reformen i 1903 ca. 1 Mill. Kr. Hertil er siden kommen den kommunale Ejendomsskyld, der ikke kan overstige Differensen mellem den tidligere — nu ophævede — Bygningsafgift til Staten og Stats-ejendomsskylden; de faste Skatter naaede i 1905—06 1,765000 Kr. De egentlig økonomiske Udgifter udgjorde imidlertid i samme Aar omrent 2 Mill. Kr., og under Forudsætning af, at Særskatten paa de faste Ejendomme i ethvert Fald bør give fuld Dækning for disse Udgifter, maa Grundejerne yderligere udrede mindst 200000 Kr. Samtidig burde naturligvis de gamle kommunale Ejendomsskatter (Grundskatten og Husskatten) moderniseres. Deres ringe Højde kommer i denne Forbindelse til at virke som en Fordel, idet en Omformning, der altid er betænkelig, som Følge heraf kan gennemføres uden at gibe for stærkt ind paa privat Formueomraade. Det var i høj Grad ønskeligt, om de stærkest voksende Byer vilde forsøge en Grundværdistigningsafgift. Det kunde maaske i saa Fald af praktisk-politiske Grunde være rigtigt ikke samtidig at stille Krav om en Forhøjelse af de andre Ejendomsskatter. Vinder Værdistigningsafgiften derimod ikke Bifald, synes et saadant Krav ikke at kunne afvises. — Statstilskudet (bortset fra Statens Andel af Alderdomsunderstøttelses- og Skoleudgifterne) udgjorde i Provinsbyerne i 1905—06 kun 320000 Kr. Efter det

foran bemærkede angaaende Statens Forpligtelse til at udrede en Part af Fattigudgifterne og af Udgifterne til Rets- og Politivæsenet, maatte denne Sum forhøjes til 1,2 Mill. Kr. Sætter man yderligere skønsvist den eventuelle Næringsafgift til en halv Mill. Kr. (5 pCt. af den samlede Skatteindtægt), hvilket vilde være yderst moderat, ville de personlige Skatter (efter Evnen) gaa ned fra 7,1 til 5,5 Mill. Kr. eller med 1,6 Mill. Kr. Dette vilde muliggøre en noget mindre kraftig Udnyttelse af de kommunale Regaler. Gennemsnitlig synes i Provinsbyerne Vandværkerne at forrente sig med 6 à 7 pCt. og Gasværkerne endogsaa med 12 pCt. Man har ganske vist, tvungen af den finansielle Nødvendighed, søgt at retfærdiggøre en saadan Politik ved at hævde, at disse Forbrugsskatter ramte Skatteevnen ret fornuftigt, men man vilde maaske dog give Slip paa denne Begrundelse, naar den finansielle Situation ikke længere krævede det. Iøvrigt vilde man ved den her antydede Ordning ikke blot tilvejebringe en Skatteletelse, men man vilde yderligere lægge en solid finansiel Basis, idet de kommunale Indtægter vilde have opnaaet den nu saa haardt savnede Elasticitet.

For København vil en tilsvarende Betragtning føre til en Særskat paa Grundejerne paa 3,7 Mill. Kr., saa stor en Sum udgør nemlig de »økonomiske« Udgifter her. De faste Ejendomme udrede imidlertid et samlet Skattebeløb paa 6,4 Mill. Kr. Heraf er dog Arealskatten ganske sikkert en Huslejeskat, og det vil derfor i denne Forbindelse være tilladeligt at se bort fra denne. Det er ogsaa kun under Forudsætning af, at Skatten opfattes paa denne Maade, at det vil være rigtigt — saaledes som det er foreslaaet — at bevare

Arealet som Skattegrundlag. Lader man saaledes Arealskatten ude af Betragtning, synes de paa de københavnske Grundejere hvilende Særskatter — selv medindbefattet den foreslaede Grundværdistigningsafgift — ikke for høje. Arealskatten gav nemlig de 3,1 Mill. Kr., saaledes at de Skatter, der maa begrundes ud fra Nytteprincippet, nu kun giver godt 3 Mill. Kr. mod en Udgift paa 3,7 Mill. Kr. til de egentlig økonomiske Formaal. Man kunde snarest være tilbøjelig til at mene, at de her nævnte Skatter var for lave, hvis ikke denne Mangel vilde blive afhjulpen gennem Værdistigningsafgiften. Statstilskuddet efter Loven af 1903 udgjorde for København i 1905—06 kun 228000 Kr., men vilde i Overensstemmelse med det foran nævnte komme op paa 1,8 Mill. Kr. Saafremt man imidlertid i højere Grad, end det nu sker, vilde medtage Kommunerne som Bidragydere til Gennemførelse af Statsopgaver, der særlig var til Gavn for enkelte Kommuner, vilde København her komme til at yde et klækkeligt Bidrag, og Statstilskuddet vilde da blive i samme Grad mindre. Regner man med en Næringssskat paa 80000 Kr. (6 à 7 pCt. af den samlede Skatteindtægt) og med en Forøgelse af Statstilskuddet paa 1 Mill. Kr., vilde dette betyde en samlet Indtægtsforøgelse paa 1,8 Mill. Kr. I saa Fald kunde man maaske ogsaa her i Byen tage under Overvejelse, om ikke de kommunale Regaler kunde udnyttes noget mindre kraftigt og maaske yderligere foretage en mindre Nedsættelse af Arealskatten. Denne Skat virker som nævnt aabenbart som en Huslejeskat og vilde iøvrigt ogsaa — saafremt den virkelig var en Særskat paa Grundejerne — være urettig. Som Huslejeskat er den imidlertid ingenlunde

ideal. Selv om man principielt eller af praktiske Grunde er Tilhænger af en Huslejeskat, vil den københavnske Arealskat i ethvert Fald ikke være tilfredsstillende. Gennem en mindre Nedsættelse af Arealskatten kunde man maaske ogsaa bane Vejen for Grundværdistigngsafgiften, der naturligvis — i Særdeleshed naar den betegner en Forøgelse af de eksisterende Ejendomsskatter — vil blive mødt med kraftig Modstand fra Grundejernes Side.

Det nationaløkonomiske Universitetsstudium i Danmark og Tyskland.

Af

K. A. Wieth-Knudsen.

Læseren vil maaske mindes, at der for ikke saa lang Tid siden stod Gny herhjemme efter et Slag, som en danskfødt Nationaløkonom af ren tysk Skole rettede imod den danske Nationaløkonomi, idet han samtidig fremhævede det tyske økonomiske Universitetsstudium paa det danskes Bekostning. Det er nu ingenlunde min Mening at ville gaa ind paa eller give noget Indlæg i en saadan Strid, og den er heller ikke Anledningen til de Bemærkninger, jeg ved denne Lejlighed har den Ære at fremsætte i Tidsskriftet. Derimod er det min Tanke, at i det mindste noget af det følgende kan yde Materiale til en objektiv Sammenligning mellem det danske og det tyske statsvidenskabelige Universitetsstudium, og da det første antagelig er de fleste Læsere nogenlunde bekendt, har jeg tænkt væsentlig at beskrive det andet paa Grundlag af de Erfaringer, der har kunnet gøres under flere Studieophold ved forskellige tyske Universiteter og lignende Læreanstalter.

Det tyske Universitetsstudium i Statistik og Øko-

nomi saavel som i andre Videnskaber falder som her i to Semestre, der ganske vist har en hel anden Tids-Beliggenhed end herhjemme, idet Vintersemestret begynder i Slutningen af Oktober og ender ved Paasketid, saaledes at Juleferien kun varer godt 14 Dage, medens Sommersemestret begynder omkring Pintse og med en ret kort Sommerferie varer til ind i September. Men den samlede Universitetsarbejdstid er altsaa ikke længere end herhjemme, og hvorvidt det er en Fordel eller ej, at Semestrene i Tyskland i Stedet for at løbe 4 Maaneder i Træk deles af en kort Ferie, skal jeg lade være usagt. I hvert Fald tilendebringes det egentlige statsvidenskabelige Universitetsstudium i Tyskland saa vel som her paa 7 til 8 Semestre, og for saa vidt vi ved vort Fakultet til det statistiske Speciale gérne regner i alt 9 Semestre, hvis det matematiske Kendskab ikke skal blive altfor knebent, saa kan man i hvert Tilfælde sige, at det økonomiske Studium ikke er mere anstrængende i Tyskland end i Danmark, og det specielt statistiske er snarest lettere, fordi det drives om jeg saa maa sige lidt for praktisk, saa at der lægges mindre Vægt paa den matematiske Forstaaelse.

Naar nu en tysk Gymnasiast har bestaaet sin »Abiturient«-Eksamens, vælger han sig et eller andet af den halve Skok tyske Universiteter, og helst et, der ligger saa langt borte fra hans Hjemstavn som muligt. En Østpreusser f. Eks. gaar ikke gerne, hvis han er fornuftig, til Rostock eller Dorpat, men til München eller Halle, thi det er akkurat lige saa godt som at rejse til Udlandet. En Sydtysker gaar til Leipzig eller Berlin, men forsømmer dog ikke Hejdelberg, ligesom man i det hele maa huske, at de fleste tyske Studenter

i Løbet af deres Studietid besøger flere Universiteter. Jeg behøver næppe at paavise, der heri kan ligge overordentlig store Fordele, og nogle af disse vilde vi — mutatis mutandis — kunne tilegne os i vort slet ikke saa lille Danmark, hvis vi oprettede vort andet Universitet i Aarhus.

Ved de tyske Universiteter kan man nu enten lade sig indskrive som »Hører« ved en eller flere bestemte Forelæsninger, eller man kan lade sig immatrikulere. Det sidste har væsentligst den Betydning, at man kommer i Universitetetskatalogen, han optages i Studenterklubberne og maa betale et temmelig højt Vederlag, men ogsaa en »Hører« maa for de Forelæsninger, han vil høre, betale et mindre Honorar, idet kun de Timer, der i de officielle Kataloger er betegnede med lille g., er helt gratis. Denne Betaling modtager vedkommende Docent eller Professor, og for de godt besøgte Forelæsninger betyder disse Honorarer et ikke ringe Plus til Professorgagen, der allerede i sig selv er højere end hos os. Det er væsentlig kun Privat-docenterne, der ved at give gratis Forelæsninger søger at drage de Studerende til sig. Da endvidere Universitetslegater og Understøttelser til privat-videnskabelige Formaal flyder sparsommere end herhjemme, rekrutteres de Studerende i Tyskland fra betydelig snævrere sociale Kredse end i Danmark, og denne Kendsgerning faar, som vi senere skal se, stor Betydning baade for den sociale og videnskabelige Udvælgelse.

Forelæsningsrækkerne i Statsvidenskab omfatter et noget mere begrænset og ensartet Stof end herhjemme, men er i øvrigt baseret paa lignende Lærebøger af den simple Grund, at vi jo væsentligt bruger de tyske

Lærebøger og Afhandlinger. Skønt disse nu i sig selv er grundige og fyldige, refererer de jo overvejende til den efterklassiske tyske Litteratur, der er meget righoldig ogsaa hvad fremmede Landes Forhold angaaer. Derved opstaar to Ensidigheder: den ene er den, at de tyske Nationaløkonomer vænnes til at tro, at den moderne Økonomi udelukkende er en tysk Videnskab; den anden bestaar deri, at de ser alle økonomiske Forhold, og ikke mindst de fremmedartede, under et overvejende germansk Synspunkt.

Paa den anden Side sparer den tyske socialøkonomiske Studerende Tid og KræFTER derved, at alt hvad han skal bruge, foreligger trykt i hans Modersmaal, og selv hvor det drejer sig om helt ny Forelæsningsrækker, plejer Professorerne ved disses Begyndelse at uddele et trykt Ekscerpt eller en trykt Disposition, hvorefter Læretimerne udfyldes i fri Foredrag, ud af hvilke enhver kan notere sig hvad han har Brug for eller ikke ved. De fleste tyske Studenter kan stenografere, men ingen er forpligtet til at afskrive det hele. Hos dygtige Lærere er disse Foredrag i Reglen meget underholdende og tankevækkende.

Ved Siden heraf findes naturligvis som her Eksaminatorier og tillige Kollokvier over visse givne, især socialpolitiske Spørgsmaal. Professoren begynder altsaa med at spørge en eller anden om hans Mening angaaende vedkommende Forhandlingsemne, og efterhaanden drages de øvrige tilstede værende med ind i Samtalen, der søges vedligeholdt derved, at hvad den ene ikke finder paa, falder maaske en anden ind. Man forstaar imidlertid, at saadanne Kollokvier, om de da skal du noget, stiller overordentlig store Krav til Lederen, langt

større end f. Eks. et Eksaminatorium. Thi ved et saadant foreligger der jo altid faste Støttepunkter i en eller anden Tekst, men ved et Kollokvium maa der saa at sige stadig improviseres fra Lederens, vedkommende Professors eller Docents Side; tillige skal han samle de forskellige Stumper af Viden, han forefinder, til en for alle forstaaelig Helhed, og øjeblikkelig overse de ny Bidrag og Indvendinger, der kan fremkomme ogsaa i et Auditorium bestaaende af yngre. Jeg betænker mig derfor ikke paa at sige, at Kollokviet i viden-skabelige Spørgsmaal er den vanskeligste af alle højere Undervisningsformer, og bortset fra særlig glimrende pædagogiske Talenter kun kan dyrkes indenfor Specialomraader og af Lærere med en betydelig Erfaring. De er da ogsaa sjældne baade her og i Udlandet.

Endelig kommer vi til den efter min Mening vigtigste af de tyske Universiteters Lærereformer i vort Fag, nemlig de saakaldte statsvidenskabelige og statistiske Seminarier. Et saadant Seminarium er en Slags videnskabelig Universitetsklub af alle de ved Fakultetet studerende Personer, under selvkrevet Forsæde af de statsvidenskabelige Professorer. Ved et større Universitet som Münchens kan den tælle indtil 60—70 Medlemmer, hvoriblandt adskillige, der med Tilkendelsen af den tyske Doktorgrad har tilendebragt det egentlige Universitetsstudium. Seminariet holder Møde et Par Timer hver Ugedag i Semestret, paa hvilken en af Deltagerne holder et Foredrag over et i Reglen meget specielt Emne, som han har sat sig særlig ind i. Jeg skal straks nævne nogle Eksempler.

Efter Foredraget ledes og indledes Diskussionen af to altid nærværende statsvidenskabelige Professorer,

der i Reglen har en langt lettere Lejlighed til at brillere end Deltagerne, thi man maa mærke sig, at de aller-fleste af de foredragne Referater gælder Emner, der ikke alene er opgivet de unge Mennesker af Profes-sorerne, men ofte udarbejdet i Løbet af et Aarstid under stadig Samraad med disse. Det vanskeligste Punkt forekommer mig Samarbejdet mellem de to Dis-kussionsledere at være, saaledes at de fyldigt supplerer hinandens Kritik og aldrig siger hinanden imod. Men i den Retning kan Øvelse aabenbart gøre Underværker.

Hvorom alting er, disse Seminarier er aabenbart teoretisk og pædagogisk styrkende for alle Parter, og kan ved et fornuftigt Emnevalg i høj Grad uddybe det nationaløkonomiske Studium*). Og Emnevalget er utvivl-somt ejendommeligt for den tyske Nationaløkonomi. Man vil forgæves søge efter Opgaver som »Begrebet Kapital« eller »Hvorvidt kunne Socialøkonomiens Sæt-ninger kaldes Love« o. s. v. Thi de fleste Spørgsmaal er grebne ud af det praktiske Liv, og Undersøgelsen gaar især ud paa, hvilken Besvarelse Livet selv giver

---

*) Det vil sikkert interessere Nationaløkonomisk Tidsskrifts Læsere at erfare, at dette allerede erkendtes for en Menneskealder siden i nogle Afhandlinger af Alexis Petersen, offentliggjorte 1879 i nærværende Tidsskrift, Bind XIII, S. 229 og 309. Man vil i disse Afhandlinger »Om den nationaløkonomiske og sta-tistiske Universitets-Undervisning« finde adskillige Udtalelser paa Grundlag af forrige danske Generations Studie-Erfaringer i Tyskland (især S. 236), og de der fremdragne Betragtninger, som jeg først er blevet bekendt med efter at ovenstaaende var trykt, falder morsomt nok dels (S. 252—53) saa noje sammen med mine foranstaaende og følgende Bemærkninger, dels sup-plerer de dem (S. 309 ff.) paa afgørende Punkter, saa at disse 29 Aar gamle Artikler — til Ære for Nationaløkonomisk Tids-krift — i Virkeligheden synes helt aktuelle ved Gennemlæs-sningen den Dag i Dag.

paa disse Spørgsmaal. Ved et Emne som »Varehus-skatterne«, ved hvilke man som bekendt har forsøgt at standse de altomfattende Handelsmagasiners Frem-trængen, falder det ikke Referenten ind at fortæbe sig i interessante teoretiske, maaske endog matematiske, for ikke at sige problematiske Overvejelser af, hvorvidt en Skat paa Varehusene kan overvæltes paa Forbrugerne eller paa Magasinets Leverandører. I Stedet for tager han Tyren ved Hornene, undersøger Stormagasinernes Udbytte og hvormeget Skatten sluger deraf, og spørger saa mange Magasindirektører og Fakrikanter som muligt om, hvem Skatten er gaaet ud over. Naar han saa kan fremlægge en Række overensstemmende Vidnesbyrd om, at næsten alle Stormagasiner i Anledning af Skatten har tvunget deres Leverandører til at afgive dem Varerne netop saa meget billigere som svarer til Skatteprocenten, medens Magasinets Salgs-priser er uforandrede, saa er dermed uafhængig af al Spekulation leveret et knusende Bevis for, at man hverken skader Forbrugerne, hvad mange troede, eller rammer Sælgerne, som Meningen var og som de fleste haabede, men derimod — Producenterne, hvilket ingen havde tænkt sig, hverken Lovgiverne eller allermindst de teoretiske Spekulanter.

Det Foredrag jeg her brugte som illustrerende Eksempel paa Behandlingsmaaden, hed »Virkningerne af Varehusskatteloven i Bayern 1899«. Af andre, som jeg nylig lovede at nævne Eksempler paa, kan fremhæves: »Kornhuse og Kornhandel i Tyskland«; »Ud-
ligningen indenfor den indenlandske Betalingsbalance«; »Det spanske Møntvæsens Udvikling fra 1866 til 1904«; »Den indenlandske Strømskibsfarts Indflydelse paa Sø-

handelen«; »Markfællesskabet i den indiske Landsby«; »Rigdoms- og Befolkningsformerelsen i Sachsen« (ved undertegnede).

Man maa nu ikke tro, at jeg betragter saadanne Specialundersøgelser i og for sig som Videnskab, men jeg anser dem for at være et nødvendigt Grundlag for den moderne videnskabelige Økonomi. Det indeholder derfor ingen Selvmodsigelse, naar jeg udtaler, at de optrædendes videnskabelige Horisont i Reglen er temmelig snæver, men at paa den anden Side de virkelig videnskabelig anlagte Deltagere kan samle et omfattende positivt Udbytte ud af alle disse Foredrag og Forhandlinger.

Nu vil Læseren tænke, at da det kun er de færreste Studerende, der røber videnskabelige Anlæg, vilde dette Seminarium være et uforholdsmæssig stort Apparat, om det kun var til for dette Mindretals Skyld. Men det er slet ikke heller til for deres Skyld, og den videnskabelige Ansporelse, som jeg nylig talte om, er egentlig blot en Tilgift, der ganske vist ved dette Læremiddel bliver større eller kan blive større end ved noget som helst andet. Seminariets egentlige Opgave er derimod at være en Udklækningsanstalt for de tyske Doktor-Dissertationer. Naar den Studerende har naaet et lignende Maal af Kundskaber som de tilsvarende her hjemme et Aarstid før Eksamens, udarbejder han i Samraad med Professorerne sin Dissertation, og denne forberedes i Reglen derved, at det vigtigste af den oplæses og diskutes i Seminariet paa den nys beskrevne Maade. Da den allerede paa dette Stadium i Reglen mere er et Udtryk for Professorernes end for de Studerendes Anskuelser, volder dens Afpudsning

og Antagelse ikke videre Besvær, og vedkommende faar da sin tyske Doktorhat, en Grad, der jo i Tyskland er mere anset end herhjemme vor Magisterkonferens, men egentlig temmelig nøje svarer dertil, og i Kundskabsfylde ikke rækker videre end vor cand. polit-Eksamens.

Det maa være tilladt her at indskyde, at den gode og grundlæggende Tanke i disse Seminarieøvelser temmelig nøje svarer til en Ide, nærværende Forfatter for omtrent fem Aar siden under Diskussionen om vor Eksamens udviklede ved et Møde i »Socialøkonomisk Samfund«. Vi udtalte nemlig Haabet om, at det skulde kunne lykkes at bevæge alle eller næsten alle de unge, hvortil undertegnede dengang selv hørte, til at udarbejde mindre Afhandlinger indenfor deres Speciale og derpaa foredragte dem dermede under gensidig Kritik. Kort og godt kan den Idé udtrykkes i følgende Sætning, som jeg ogsaa den Gang fremsatte: vi maa se at lære hinanden vore Specialer, og et saadant Samarbejde er en nødvendig Betingelse for, at den enkelte kan bevare det viden-skabelige Overblik ogsaa nu til Dags, hvor den viden-skabelige Arbejdsdeling ved Stoffets Ophobning truer med at isolere og begrænse den enkelte paa en — jeg havde nær sagt i Virkeligheden fordummende Maade.

Nogen Tid efter begyndte den svenske Dr. Cassel, der opholdt sig her ved vort Fakultet et Par Semestre, at iværksætte lignende Seminarieøvelser paa det statistiske Laboratorium, men det viste sig ialtfald dengang, at vi var altfor faa. Om det nu laa i, at de Opgaver, Dr. Cassel interesserede sig for eller var hjemme i, ofte havde en ret livløs teoretisk Karakter, eller i at Fakultetet er for lille og har for lidt Tid, skal jeg

lade være usagt. Efter min Formening er det i hvert Fald nødvendigt, at der til vor Eksamens, maaske i noget ændret Form, knyttes en ubetinget Førstehandsret til en bestemt Række Embeder, thi først da vil Fakultetet opnaa en fast Tilgang af ny unge Mænd, der kan give sig Tid og Raad til at dyrke de social-økonomiske Studier paa en intensiv og dog ikke for snæverhjærtet Maade, medens det nu ifølge Sagens Natur mangen en Gang kun kan dreje sig om at slippe saa let som muligt til en Eksamens, der ikke en Gang sikrer Livet for dem, der har den.

I det ydre viser Resultaterne af disse tyske Seminariovelser sig altsaa i de omtalte Dissertationer, der i Modsætning til f. Eks. de danske Magisterkonferens-opgaver altid bliver trykt, og dette er Forklaringen til den Oversvømmelse af quasi-videnskabelig Litteratur, som Tyskland eksellerer i. Thi det følger af sig selv, at de fleste af disse Arbejder fra 21—23aarige Mennesker endnu ikke er økonomisk Videnskab, men i det højeste tilsammentagne kan danne Grundlaget for en saadan. At man dog kan naa et respektabelt Resultat, naar Udvælgelsen foregaar under erfarne og overlegne Læreres Kritik, viser formentlig de bekendte »Schriften des Vereins für Socialpolitik«, som nu er naaet til ca. 70 Numre, der er udgivet af Prof. Brentano og Lotz i München. Den eneste Parallel til saadanne Foretagender er herhjemme »Socialøkonomisk Samfunds Skrifter«. Af tyske kan videre nævnes Serierne fra Prof. Wagners Seminarium i Berlin og fra Prof. Conrads i Halle osv., hvilke navnlig i den senere Tid have bragt gode Ting for Dagen. Dog maa man her tilføje, at Sagen, saaledes som den drives i Tyskland, har en alvorlig Hage.

Der hersker nemlig ved næsten alle tyske Seminarier en overordentlig stærk Bestræbelse for at danne Skole, den saakaldte »verderbliche Schulmachen«. Med andre Ord: de ved Fakultetet ledende Professorer benytter i vid Udstrækning Seminarierne til at afrette en Stab af unge Doktorer, der kan gøre Propaganda for netop de socialpolitiske og økonomiske Anskuelser, som er vedkommende Professorers Kæphest. Det er i Virkelig-heden ret vanskeligt at faa Lov at foredragte noget som strider imod den paa Bjærget herskende Tro, og gør man det, saa kan man være sikker paa, ikke just at man bliver fjendtlig behandlet, — thi dertil er de tyske Universitetslærere dog for dannede Mennesker, men at de fuldstændig taber al Interesse for ens videre Studier, og det er klart, at dette for en Begynder er mindst lige saa farligt som Fjendskab.

For saa vidt som dette gælder de yngre Studerende ved Seminariet, anser jeg dog ikke dette Forhold for særlig skadeligt, thi selv om der gaar nogen Selvstændighed tabt derved, saa er det dog mangen en Gang for en ung Mand, der i Reglen ikke kan have nogen begrundet Overbevisning, pædagogisk ret praktisk at indøve sin Tænke- og Skrivesfærdighed efter et bestemt Skema, som en original og selvstændig Natur let vil kunne ryste af sig, naar han kommer til Skelsaar og Alder, vel at mærke hvis han senere kan faa Lov at udvikle sig nogenlunde uafhængigt. Men det er netop Humlen, at det kan han ikke saa let i Tyskland. Thi hvordan er den videre Løbebane for den unge saakaldte Doktor i Tyskland? Enten gaar han over i Statstjenesten, hvor han reverenter talt maa holde baade Trit og Retning, eller til de store Handelskamre

og Syndikater som Sekretær o. s. v., hvor han ganske vist maa skrive jo mer des bedre, men ikke en Tøddel som kunde udlægges til Skade for de store Plutokraters og Industribaroners materielle Interesser, saa at jeg vil udsætte en Præmie for den, der kan opdrive en objektiv og uhildet tysk Børskammer- eller Syndikatsberetning. Til Gengæld er disse Folk højt lønnede, saa at man i Tyskland nærmer sig den nuværende amerikanske Tilstand, at de værste Kapitalmisbrug forsvarer med det største Talent, fordi de ledende Industrikredse i Tide sikrer sig de dygtigste Kræfter, hvilket er saa meget lettere, som de studerende tyske Kredse i Modsætning til herhjemme overvejende rekrutteres fra de besiddende Klasser, der jo ifølge Sagens Natur er hildet i de Synsmaader, den gamle engelske Filosof Bacon kaldte: Huleillusioner (*idola specus*).

Endelig kommer vi til den store Del af de økonomiske Studerende, der ogsaa efter at have skrevet Dissertationen helliger sig Videnskaben. I saa Fald maa de i tre eller fire Semestre »habilitere sig«, som det kaldes, ved et eller andet tysk Universitet, for at opnaa Tilladelsen til at holde Forelæsninger som Privatdocent. Den tyske Doktorgrad giver nemlig ikke Ret hertil, hvilket er meget naturligt, da ikke en af ti nybagte tyske Doktorer vilde være i Stand til at holde en Forelæsning, hvoraf nogen kunde lære Videnskab. Man kan altsaa sige, at det toaarige Habilitationsstudium i Tyskland nogenlunde svarer til Arbejdet ved vore Doktorafhandlinger. Men Ulykken er, at Tyskland er saa fuldt af videnskabelige »Skoler« (der forøvrigt ofte kun strides om Kejserens Skæg), at man vanskeligt kan blive habiliteret som Privatdocent ved

noget Universitet uden at være eller blive Partimand. Nu bøder det naturligvis noget paa denne Ulæmpe, at der er saa overordentlig mange Universiteter i Tyskland, saa at man er for saa vidt friere stillet, som man kan drage til et andet Universitet, naar man ikke kan nære sig hvor man er. Man kan med andre Ord i Reglen vælge sig et Universitet, hvis økonomiske Skole ikke divergerer altfor stærkt fra ens egen Personlighed og Anskuelser; thi der er jo dog selv i den tyske Økonomi ikke mer end højest tolv til femten forskellige Opfattelser af de samme Spørgsmaal, men derimod mer end dobbelt saa mange Universiteter.

Alligevel, trods den rasende megen Lærdom, kan jeg ikke se andet, end at de videnskabelige, virkelig originale og frugtbare Resultater i Tyskland nu til Dags staar i et forbavsende Misforhold til de Anstrængelser og de store Midler, hvorover ogsaa den tyske socialøkonomiske Virksomhed disponerer. Og skønt jeg ofte har grundet over, hvor det kan være, gik Sandheden ikke op for mig, før mit Blik en Dag i Tyskland faldt paa følgende Sætning i en forøvrigt tarvelig tysk Avis. Der stod: »Der gives mange Mennesker, som kan forøge deres Flid og Kundskaber i det uendelige, uden at være i Stand til derved at udvide deres aandelige Horisont det allerringeste«. Da slog det mig, at Tyskerne jo netop var et Folk af den Slags Mennesker, og moderne tysk økonomisk og Stor-Politik, baade den der resulterer af den almindelige og af Klasse-Valgretten, vil ikke mindst i disse Dage vise selv de mere forhaabningsfulde, at denne Dom ikke er for haard. Og trods al Dygtighed og Grundighed hos Tyskerne forekommer det mig, at den ogsaa

gælder ialtfald indenfor en stor Del af den tyske Universitetsverden, der vedkommer vore Studier. Hvor berettigede end de kritiske Kommentarer er, hvormed visse tyske Skoler har forsynet navnlig den klassiske engelske Nationaløkonomi, har de ikke gjort Nationaløkonomerne stort klogere end de var i Forvejen, og trods enkelte fremragende Begavelser kan man næppe sige, at de tyske Videnskabsmænd i Almindelighed har brudt nye Baner for vor Videnskab. Men dette ligger som antydet ikke i Læresystemet, som er fortræffeligt, men i Folket, som hidtil synes at have manglet syntetisk Kraft udenfor metafysiske Omraader (Kant), og hænger vel ogsaa noget sammen med, at Adgangen til Studierne af pekuniære Grunde er saa temmelig begraenset til Overklasserne, der maaske — ifølge Ammons Teorier — endog kan betragtes som en særlig Race. Denne anser Ammon og Tyskerne selv ganske vist netop for at være overbegavet, men saa-længe den ikke viser det, er der vel næppe Grund til at lade sig imponere af denne Vurdering.

Man vil altsaa forstaa, at det er fuldstændig konsekvent, naar jeg anbefaler at studere ogsaa de tyske Studieforhold saa meget som muligt; thi de er i og for sig lagt godt til Rette; og fordi Tyskerne selv alligevel ikke formaar at bringe meget ud deraf, kunde det jo godt være, at de Danske kunde. Jeg føler mig ialtfald selv overbevist om, at det er muligt, da mine Ophold i Udlandet har bragt mig til Erkendelse af, at Gennemsnitskvaliteten af den danske Aand staar langt over den, som Tyskerne kalder den specifik germanske. Det gælder blot om aldrig at foretage slaviske Efter-ligninger, og om aldrig at blive staaende ved et enkelt

Lands Forbilleder. Jeg kan her nævne Fremstillings-formen, der i Tyskland negligeres i en saadan Grad, at en vittig Østriger nylig i et tysk Blad kunde skrive, at Tyskerne sad inde med Verdens største Talent til at drukne en i sig selv klar og enkel Tanke i en klodset Fremstilling. Vil man maale Forskellen, behøver man blot at se hen til franske Forfattere; skade at disse til Gengæld ofte mangler den tyske Soliditet og Samvittighedsfuldhed.

Naar en Læser nu til Slutning vilde spørge mig om, paa hvilken Maade vi da kunde tage Lære af de tyske Universiteter til Nutte for den danske Videnskab og Handelslivet, saa forudsætter jeg for vort Fakultets Vedkommende, som allerede berørt, at vor Eksamengøres til en virkelig Embedseksamen og helst til en Magisterkonferens. Naar først et bestemt Resultat paa denne Maade er garanteret dem, der giver sig i Kast med vor vanskelige Videnskab, saa tror jeg, at der vil blive rigelig Plads for og Kræfter til Indsørelsen af et social-økonomisk Seminarium ved vort Fakultet, og Følgen vilde utvivlsomt blive et stærkt Opsving for den danske Nationaløkonomi til Ære og Nutte for Landet, til Skabelsen af et økonomisk talt »Større Danmark«. Dog vil jeg ikke lægge Skjul paa, at Fremtidens Undervisning og Uddannelse i Nationaløkonomi formentlig tildels maa forlade nogle af de gamle Spor og søge et nyt Grundlag. Jeg tænker her, for at nævne et bestemt Eksempel, navnlig paa, at det sikkert vil vise sig gavnligt i Fremtiden at skabe en bredere praktisk Basis for Specialstudiet.

Sagen er, at de mange nyskabte økonomiske Samfundsformationer til den Grad bæres og drives frem af

tekniske og sagligt begrundede Forhold, at man aldrig lærer at beherske Samfundslæren, uden gennem Livet at have gjort sig bekendt med disse Forhold. Tænk blot paa et Hovedspørgsmaal som de moderne Produktionsomkostningers Udvikling og deres Forhold til Varens Pris og til Handelsavancen, eller Toldbeskyttelsens Indflydelse paa Prisniveauet og Arbejdslønnen o. s. v.; altsammen Livsspørgsmaal for det moderne Samfund, men som næsten ingen Nationaløkonom nu til Dags er i Stand til at give sig i Kast med, endsig løse, fordi han paa Grund af Ukendskab til næsten alle enkelte Led i Produktions- og Transportprocessen ikke raader over eller forstaar de Oplysninger, han skal bruge. Dette Onde er, som ialtfald nogle af Læserne vil have følt, af en meget radikal Natur, og da det vil blive mere føleligt for hvert Aar der gaar, vilde det ikke være saa underligt, om der kun kunde raades Bod derpaa ved et radikalt Middel. Og dog er det, der skal gøres, ikke saa svært endda. Saasnart de unge nemlig havde tilegnet sig hvad man kan kalde elementær økonomisk Dannelses, burde Studietiden afbrydes, eventuelt forlænges med t. Eks. to halve Læreear i henholdsvis en stor Maskinbedrifts, Transportanstalts eller Bankanstalts Hovedbogholderi, eventuelt mod en vis Betaling med Rum for visse Fripladser. Med andre Ord, man vilde ved denne Ordning simpelthen gennemføre et lignende Princip som gælder for Ingeniørerne før deres Studietid, der jo begynder med et Aars Smedelære, og for Lægerne og Juristerne efter Studietiden, der jo suppleres med henholdsvis Hospitals-tjeneste og Fuldmægtigpraksis, inden de er modne til paa egen Haand at anvende deres Lærdom i Livet.

Jeg skal ikke her komme nærmere ind paa Enkeltheder, men vil blot tilføje, at denne Ordning *) vilde være særlig let at gennemføre, saafremt Staten raadede over blot enkelte større Bedrifter indenfor flere Produktions- og Transportforetagender. Saadan vil den formentlig blive nødt til at sikre sig i en ikke altfor fjern Fremtid, dersom den ikke vil risikere, som Amerika og tildels Tyskland, at blive en Slave af Nutidens mægtige Kapitalsammenslutninger og Produktionskarteller, saaledes som jeg nylig har fremstillet det i nærværende Tidsskrift. Den teoretiske og praktiske Uddannelse af Landets unge Nationaløkonomer vilde da ved Universitetets og Statens naturlige Samarbejde af sig selv kunne komme til at gaa Haand i Haand paa en saavel for det økonomiske Liv som for den nationaløkonomiske Videnskab hidtil ukendt frugtbar Maade. Thi i Øjeblikket forekommer det mig, at der hersker et næsten internationalt Dødvande i den økonomiske Videnskab, og jeg kan ikke tænke mig anden Grund end den, at den paa Grund af Aarhundredets økonomiske Omvæltninger er i Færd med at miste Følingen med Livet. Denne Opfattelse støttes af to Omstændigheder. Den ene er, at de bedste klassiske Fremstillinger af Økonomien skyldes Mænd, der som v. Thünen, Ricardo og Stuart Mill stod midt i det praktiske Liv, den anden, at de fyldigste og lødigste Dissertationer, som er udgaaet fra f. Eks. de forannævnte tyske Seminarier, skyldes netop Studerende, som havde til-

*) En lignende paatænkes, ifølge den nu foreliggende Kommissionsbetænkning om Omordning af vort Diplomati, aabenbart som Støtte for de fremtidige Konsulers og Gesandters teoretiske, i Reglen netop statsvidenskabelige Kundskaber.

bragt et eller flere Aar med Arbejde i de Erhvervs-grene, i hvis teoretisk-økonomiske Parallel de søger deres videnskabelige Speciale.

Det er, som Kapitlet »Brain work and manual work« i Krapotkins Bog »Fields, factories and workshops« viser, ikke gold Eksperimentererlyst, der har ført til de moderne, hidtil undervurderede Forsøg paa at smede »Haandens og Aandens« Arbejde sammen i en pædagogisk Enhed. Det beror tværtimod paa en dyb Indsigt i, at der er meget i Nutidens differentierende Kulturudvikling, der til Skade for Samfundet diskvalificerer og »indskräunker« Individet. De Samfund, der først finder paa Raad og praktiserer Kampen mod de herhen hørende Onder, vil, selv om de er svage i Tal, opnaa en betydelig Styrke, Overlegenhed og Modstandsraft i Nationernes Kamp for Tilværelsen.

Om Telegramforsikring.

Af

M. Gredsted.

Spørgsmaalet om Forsikring imod Tab, der paafores det korresponderende Publikum ved Fejl i eller Forsinkelse af Telegrammer, er for saa vidt ikke nyt, som det gentagne Gange har været taget op til Drøftelse, blandt andet paa internationale Telegrafkonferencer, uden at de Forhandlinger, der er ført om dette Emne, dog have givet noget positivt Resultat.

At dette Spørgsmaalet ikke hidtil er blevet løst i Praksis, har forskellige Aarsager. Som en af de vigtigste kan nævnes, at den Telegrafkonvention, der blev afsluttet imellem et Flertal af de europæiske Stater i St. Petersborg i 1875, indeholder den Bestemmelse, at Staterne ikke overtage noget som helst Ansvar i Anledning af den internationale Korrespondance, og denne Klausul er ret naturligt gaaet over i de reglementariske Bestemmelser, som hvert enkelt Land har fastsat for den indenrigske Korrespondance. I Ly af denne Fraskrivelsesklausul har Administrationerne kunnet afvise ethvert Krav, der blev rejst fra Korrespondenterne, om Erstatning for de Tab, Telegraferingsfejl eller Forsinkelse havde paafoert dem, og der dannede sig efterhaanden en Bevidsthed om, at det var unyttigt at rejse saadanne Krav.

I den senere Tid har der imidlertid fra forskellige

Sider rejst sig Twivl om, at Staterne i Længden kunne opretholde Fraskrivelsesklausulen i den internationale Telegrafkonvention, og hertil kommer, at den mere intensive Udnyttelse af Telegraflinierne, som ny Telegraf-systemers Anvendelse i den senere Tid har medført, uden egentlig at forøge de tekniske Fejlkilders Antal, stiller større Krav til Telegrafpersonalets Ydeevne, saaledes at der herigennem kan opstaa Fejl og Forsinkelser i Telegrammernes Ekspedition. Den tiltagende Benyttelse af Kodesystemer i Handelstelegrammer bevirker, at Ekspedienten er afskaaret fra at kontrollere Rigtigheden af Telegrammets Indhold; en utsigtilig Haandskrift i det indleverede Originaltelegram (en desværre ret hyppigt forekommende Omstændighed), eller en Fejlkøring ved Telegrammers Telefonering imellem Korrespondenten og Telegrafstationen hører tillige til de Aarsager, som under vor Tids hastende Forretningsliv kan bevirke Telegraferingsfejl og derigennem Tab af mere eller mindre betydeligt Omsang for det telegraferende Publikum.

Følgelig trænger Spørgsmalet om en Telegramforsikrings Oprettelse sig atter i Forgrunden, og de Former, under hvilke en saadan kan realiseres, tages op til fornyet Overvejelse.

Den Form for en Telegramforsikring, der først har været drøftet saa vel i Danmark som i Udlandet, er »Anbefalede Telegrammer«. Findes der Fejl i et »anbefalet Telegram«, d. v. s. at det indleverede og det udleverede Telegrams Indhold ikke ere enslydende, eller er Telegrammet forsinket eller gaaet tabt, skulde der ydes Forsikringstageren en Erstatning i Lighed med, hvad der ydes af Postvæsenet, naar et »anbefalet Brev« gaaer tabt; Korrespondenten skulde saa for denne Forsikring betale et Anbefalingsgebyr. En saadan Forsikringsform frembyder imidlertid den Ulempe, at der ydes den Korrespondent, der har anbefalet sit Telegram, en Erstatning uden Hensyn til, om han har haft Tab eller ej, og en Erstatning, der i mange Tilfælde kan være ganske uden

Betydning for ham, idet hans Tab kan være saa stort, at det i og for sig er ligegyldigt, om han faar det Beløb, der udbetales ham for »Anbefalingen« eller ikke. Selv om man vil hævde, at han ved at anbefale sit Telegram opnaar, at dette behandles med større Varsomhed end almindelige Telegrammer, maa det dog fastholdes, at naar en Forsikring skal være effektiv, saa skal der være et passende Forhold imellem Risiko og Forsikringssum og imellem denne og Forsikringspræmien; dette kan aldrig blive Tilfældet ved anbefalede Telegrammer.

Der har været fremsat den Tanke, at Staterne skulde paatage sig Ansvaret for Tab, der foraaersagedes ved Telegrferingsfejl, og dække sig mod den derved fremkommende Merudgift igennem en almindelig Forhøjelse af Telegramtaksten. Gennemsørelsen af denne Plan er imidlertid afhængig af, at den internationale Telegrafkonventions Artikkel 3 om Ansvarsfriheden ophæves; dette kan kun ske paa en international Telegrafkonference, og der er lidet Sandsynlighed for, at der kan opnaas Enighed paa dette Punkt. Endvidere vil en ensidig Forhøjelse af Telegramtaksten til dette Formaal være en Uretfærdighed over for den Del af Publikum, hvis Telegrafkorrespondance ikke er af den Natur, at den kan medføre Tab, ligesom det Faktum, at der ikke forud er fastsat en Risikogrænse, vil medføre Vanskelighed ved Erstatningens Udmaaling.

Den Vej, som det er naturligst at gaa, er Forsikring mod Præmiebetaling pr. Telegram i Forhold til den tegnede Forsikrings Størrelse.

En Telegramforsikring under denne Form har det danske Telegrafvæsen i Forbindelse med Sø- og Transportforsikrings-Aktieselskabet »Danske Lloyd« realiseret her i Landet. Det, der er særegent for denne nye Forsikringsform, og som ikke har været praktiseret eller foreslaaet fra anden Side, før Telegrafdirektoratet i Februar 1907 optog Forhandling om dette Spørgsmaal, er det private Selskabs Samvirken med Telegrafvæsenet

paa dette Omraade. Det vil være indlysende, at naar Telegramforsikring ikke kan tegnes paa selve Telegrafstationen, naar Publikum ikke kan faa Oplysning om Telegramforsikringen ved Henvendelse til Telegrafvæsenet, og naar dette ikke medvirker ved Undersøgelsen af de Fejl, der medføre Erstatningskrav, er Telegramforsikringen vanskelig for ikke at sige umulig at gennemføre.

Ved Samarbejdet mellem Telegrafvæsenet og det private Selskab opnaas tillige, at Telegrafvæsenet, naar det ikke selv er erstatningspligtigt, kommer til at staa mere frit over for det forsikringstegnende Publikum, der herigenm faar en absolut Sikkerhed for, at Fejlundersøgelsen gennemføres i dets Interesse, idet det er Selskabet og ikke Telegrafvæsenet, der har Erstatningspligten, ligesom Samarbejdet imellem en Statsinstitution og et privat Selskab yder Publikum Garanti for, at det ikke udsættes for vilkaarlig Behandling fra Selskabets Side i Erstatningssager.

Den første Vanskelighed, der viste sig, da Spørgsmaalet om den nu iværksatte Telegramforsikring toges op, var Mangelen af statistisk Materiale til Bedømmelse af Risikoen. De Klager, Telegrafvæsenet modtager fra Publikum, indeholder kun sjældent Oplysning om de Tab, som Telegraferingsfejl eller Forsinkelser af et Telegram har medført, og findes der af og til en saadan Oplysning, er Sandsynligheden for dens Rigtighed meget lille; Tabet vurderes for højt. En stor Del af Publikum klager i det hele taget ikke over Telegraferingsfejl, fordi de anser det for unyttigt, da de ikke kunne faa Erstatning, eller ogsaa undlade de af misforstaaede Humanitetshensyn over for Telegrafpersonalet at klage. En Statistik, bygget paa det forhaandenværende Materiale, vilde snarest medføre Fejlslutninger, og man valgte derfor den Udvej at fastsætte Præmierne under Hensyn til, hvad der i Almindelighed betales for Transportforsikring med en efter Forholdene afpasset Forhøjelse. Da Sandsynligheden for, at der skal indløbe Fejl, forøges med Antallet af Omtelegraferinger

imellem de forskellige Stationer, Telegrammet skal passere paa dets Vej fra Indleverings- til Adressestation, kunde det synes rimeligt at fastsætte Præmien i Forhold til Antallet af Omtelegraferinger. Imidlertid vil det ikke altid kunne lade sig gøre at fastsætte det Antal Gange et Telegram skal omtelegraferes, idet rent lokale Forhold i vedkommende Stat kan medføre Forandringer i saa Henseende, der ikke kommer til andre Staters Kundskab.

Et bedre Kriterium med Hensyn til Præmieberegningen for Telegrammer mellem forskellige Lande er Telegramtaksten pr. Ord, idet denne staar i et vist Forhold til den Vejlengde, Telegrammet skal passere. Man valgte derfor at fastsætte Forsikringspræmien pr. Telegram til et efter Forsikringssummens Størrelse afgært Multiplum af Ordtaksten imellem Danmark og vedkommende Land.*) De saaledes fremkommende Præmietariffer kommer til at variere imellem 10 Øre og 150 Øre for Forsikringssummer imellem 500 Kr. og 5000 Kr. pr. Telegram; for Telegrammer i hemmeligt eller aftalt Sprog blive disse Præmier fordoblede. For ikke at gøre Risikoen for Selskabet for stor, er 5000 Kr. indtil videre sat som Maksimum for Forsikring af et enkelt Telegram, men naar der efterhaanden er skabt et statistisk Materiale, der kan afgive Basis for Beregning af den virkelige Risiko, kan man forhaabentlig gaa til saavel en Forhøjelse af Forsikringsgrænsen som til en Nedsettelse af Forsikringspræmierne.

Hvad angaar Forsikringsspørgsmalets juridiske Side, da maa dette afgøres ud fra de Forhold, der i Almindelighed ere gældende med Hensyn til Forsikring.

Telegrafvæsenet staar som Tredjemand i Ferholdet mellem Forsikringstageren og Selskabet og har forpligtet sig til at fremskaffe Materiale til Bedømmelse af, om der

*) Forsikring kan, foruden for Telegrammer inden for det egentlige Danmark, tegnes for Telegrammer til Færøerne, Island, Norge, Sverige, Tyskland, Østrig-Ungarn, Storbritannien og Irland, Holland, Belgien, Frankrig, Schweiz og Luxemburg.

foreligger Fejl. Naar det ved Telegrafvæsenets Medvirkning er blevet oplyst, at der er begaet en Fejl, bliver det Forsikringstagerens Sag at godtgøre, at der ved denne Fejl er paaført ham et direkte økonomisk Tab, og hele denne Side af Forsikringen bliver et Mellemværende imellem Selskabet og Forsikringstageren. Saafremt det rejste Erstatningskrav begrundes med, at Telegrammet er ikke forvansket, men forsinket, har man i Forsikringsbetingelserne fastsat, at Telegrafvæsenets Erklæring om, hvorvidt der foreligger Forsinkelser eller ikke, skal være afgørende saavel for Selskabet som for den forsikrede.

Forsikringen dækker saavel Fejl, der skyldes Telegrafpersonalets Behandling af Telegrammerne som tekniske Fejl, medens derimod Strejker, *vis major* og Linieafbrydelser suspenderer Forsikringen. Under Krig og borgerlige Uroligheder i et Land udelukkes dette fra Forsikringens Omraade.

I Almindelighed bliver det den danske Afsender, der, samtidig med at han direkte eller pr. Telefon indleverer Telegrammet til Telegrafstationen, tegner Forsikring mod det eventuelle Tab, der foraarsages ham ved Telegraferingsfejl eller Forsinkelser; men man har dog ment det rigtigt at give danske Korrespondenter Lejlighed til ogsaa at sikre sig imod Tab ved Telegraferingsfejl eller Forsinkelser af de til dem ankommande Telegrammer.

Her foreligger dog den Vanskelighed, at en Forsikring for ankommande Telegrammer af Hensyn til Præmiebetalingen kun kan tegnes af Korrespondenter, der have stillet en vis Garanti for Præmiernes Betaling, og Forsikringstegning for ankommande Telegrammer kan derfor kun tegnes af Folk, der have afsluttet Kontrakt med Selskabet om en Forsikring af hele deres telegrafiske Korrespondance. Til Gengæld medfører Afslutningen af en saadan Kontrakt en Nedsættelse i Præmien pr. Telegram med 50 %.

I Praksislettes Forsikringstegning derved, at Publikum kan købe Forsikringsmærker og klæbe et til Præ-

mien svarende Beløb i Mærker paa Telegrammet, inden det indleveres paa Telegrafstationen. Ved Telegrammer, der indtelefoneres til Telegrafstationen, besørges Mærkepaaklæbningen af Telegrafpersonalet. For ankomende Telegrammers Vedkommende besørger Telegrafstationen ligeledes Paaklæbning og Annulering af Forsikringsmærker, inden Telegrammet udsendes til Adressaten, og Beløbene debiteres Korrespondenten til senere Afregning.

Spørger man om, hvorvidt der her hjemme er et Virkefelt for en Telegramforsikring, og om den telegrafiske Korrespondance er af en saadan Art, at der kan være Tale om, at en saadan Forsikring har Eksistensbetingelser, da maa det siges, at dette Spørgsmaal kun kan besvares fyldestgørende, naar Telegramforsikringen har virket en Tid.

I det ved Telegrafvæsenet foreliggende statistiske Materiale skelnes der ikke mellem Forretningstelegrammer og private Telegrammer, og det er i det hele taget vanskeligt ud fra et Telegrams Indhold at slutte sig direkte til dets Karakter. Man har imidlertid ved en i Telegrafdirektoratet foretagen Stikprøve søgt at danne sig et Skøn i saa Henseende, og man er kommet til det Resultat, at af den indenlandske Telegrafkorrespondance er ca. 30 % og af den mellemlandske, ∵ fra Danmark til Udlændet og omvendt ca. 90 % Forretningstelegrammer. Hvor stor en Del af disse, der omhandler Værdier, og hvor store disse Værdier ere, kan man selvfølgelig ikke danne sig nogen Mening om ved en umiddelbar Betragtning. Alt i alt kan man regne, at der vil være ca. 1,400,000 Telegrammer, som der kan blive Tale om at forsikre, men der findes naturligvis imellem disse adskillige, som ikke omhandle Værdier af større Omfang. Imidlertid vil en Telegramforsikring kunne gøre Regning paa at have Eksistensbetingelser, selv om kun en Brøkdel af disse Telegrammer forsikres, særlig naar Forsikringssummens Maksimum ikke sættes saa højt, at Risikoen bliver ganske uberegnelig.

Bog anmeldelser.

AXEL NIELSEN. **Specier, Kroner, Kurant.** En Studie over den faldende Rigsdalerværdi i Danmark i Tiden 1671—1726. København 1907. Peter Hansens Forlag. (168 S.).

Til Emne for en Doktordisputats har Axel Nielsen valgt en Studie over Danmarks Møntforhold fra 1671 til 1726. Skriften er væsentlig rent historisk og indeholder en grundig og nøjagtig Fremstilling af Udmøntningen i den paagældende Periode og de Svingninger, som Pengenes Værdi samtidig undergik. Disse Svingninger omfatter saavel Forholdet mellem de forskellige paa samme Tid kurserende danske Mønter som disses Værdi i Forhold til vore Nabolandes Mønter, særlig den hamborgske Bancothaler.

Til den rent historiske Undersøgelse slutter sig nogle Bemærkninger om Virkningen af den svingende Møntværdi og en Fremstilling af Datidens Teorier. Disse Afsnit af Bogen indtager dog kun en forholdsvis ringe Plads. Sammenligningerne mellem Datidens og Nutidens Møntforhold og Møntpolitik er, uden at bringe noget væsentlig nyt, gennemgaaende rigtige og forstandige. Ved Omtalen af Aarsagerne til de store Svingninger, som Vekselkurserne dengang i Modsætning til Nutiden kunde være underkastede, kunde der dog foruden den af Forfatteren stærkt fremhævede Mangel af en fast og uforanderlig Møntfod være lagt større Vægt paa andre Momenter, saasom Datidens Sølvmønt i Modsætning til

Nutidens Guldmønt, Datidens langsomme og kostbare Transportforhold og den store Risiko, som alle Metalforsendelser dengang medførte. Foruden at Transportrisikoen nutildags dækkes ved en billig Assurance, havde man dengang den yderligere Risiko, som fremkom ved, at det man foretog sig, naar man udførte Landets Mønt, ofte var en forbudt Handling.

Hele Hovedvægten er lagt paa Fremstillingen af hvad og hvorledes der udmøntedes i de forskellige Aar, og af Agioens vekslende Størrelse. Til Undersøgelsen af disse Forhold er benyttet et rigt Kildemateriale baade fra danske og hamborgske Arkiver og fra Datidens Litteratur. Undersøgelsen er foretagen med den største Grundighed, og denne Grundighed giver sig ikke alene tilkende i den Maade, hvorpaa Kilderne er opspored og benyttede, men ogsaa i de mangfoldige Beregninger, som paa Grund af Tidens forvirrede Møntforhold ofte er forbundne med meget Besvær. Som Udtryk for Mønternes faktiske Værdi til de forskellige Tider er i Tabellerne udregnet deres Gramindhold af fint Sølv, hvilket utvivlsomt er den korrekteste Udtryksform.

Man kunde ønske, at Forfatteren var gaaet videre i sine historiske Undersøgelser og f. Eks. havde søgt at give en Forklaring af Aarsagerne til den forskellige Møntpolitik indenfor Perioden. Det er jo af hans Fremstilling iøjnefaldende, hvorledes en egentlig fiskal Udnyttelse af Møntregalet først finder Sted under den store nordiske Krig, omrent samtidig med at man ogsaa begynder paa Udstedelsen af Papirpenge. I den tidlige Del af Perioden havde Danmark i Sammenligning med andre Stater ført en særdeles besindig Møntpolitik, tiltrods for, at man dog ogsaa dengang havde Krige og andre Forhold, der fristede til at forny sin Mønt. En Sammenstillel af de forskellige Tidspunkters Møntpolitik med de samme Tidspunkters almindelige Finanspolitik og Finansstatistik vilde mulig kunne bringe betydningsfulde Resultater. Interessant er Forfatterens Paapegen af, hvorledes det ofte ikke var

Regeringen, men de private Møntmestre, fra hvem Initiativet til en ny Udmøntning udgik, og det er maa ske muligt at trænge dybere ind i, hvormeget den forandrede Politik skyldtes Statens egen Pengetrang og hvormeget Møntmestrenes Paatrængenhed.

Efter den Vej, Forfatteren har valgt at følge, bliver Bogens Hovedfortjeneste den, at den vil være et betydningsfuldt Kildeskrift for den, der vil skrive om Datidens økonomiske Historie, og som her vil finde en paalidelig Udredning af alt, hvad der faktisk foregik paa Møntningens Omraade.

Populær Læsning har Bogen ikke let ved at blive, og dette skyldes ikke alene Emnet, men ogsaa Forfatterens Sky for at gøre Indrømmelser til Læserens manglende Kundskaber. Datidens Møntordning forudsættes bekendt, og der tumles med Rigsdaler, Kroner og Mark paa en saadan Maade, at f. Eks den Læser, der ikke ved, at en Rigsdaler var seks og en Krone fire Mark, neppe kan følge med.

Naar det saaledes kan siges, at Forfatteren har begrænset sit Emne ret stærkt, og at han er gaaet for vidt i sin Iver for at fremstille sit righoldige Materiale i saa knap en Form som muligt, maa det paa den anden Side fremhæves, at han indenfor den valgte Begrænsning har givet særdeles meget nyt, og at han med betydelig Dygtighed har overvundet de store Vanskeligheder, som en Syslen med svundne Tiders overmaade indviklede Pengeforsynder.

Emil Meyer.

GILBERT SLATER, **The English Peasantry and the Enclosure of common Fields.** London 1907. Archibald Constable. VII + 337 S.

Denne Bog tager op til fornyet Undersøgelse et ofte og stærkt omdebatteret Spørgsmaal i Englands sociale Historie — Spørgsmalet om de økonomiske og sociale Følger af hvad man paa Dansk med et noget unøjagtigt Udttryk vel nærmest vilde kalde Jordfællesskabets Op-hævelse.

Det er dog ikke den hele Enclosure-Bevægelse, Dr. Slater har gjort til Genstand for sine Undersøgelser i denne Bog. Det er almindelig bekendt, at Bestræb- elserne for at opnæve Jordfællesskabet i England særlig falder i to Perioder: ved Overgangen mellem Mid- delalderen og den nyere Tid og i sidste Halvdel af det 18de Aarhundrede. Det er denne sidste Periode, som er Bogens Emne. Fremdeles drager Forfatteren endnu en Grænse for sin Undersøgelses Genstand: der maa skelnes mellem *enclosure of commons* og *enclosure of common fields*, mellem Udkiftning og Indhegning af de egentlige Fællesarealer, Overdrev o. l., og Udkiftningen af den dyrkede Del af Bymarken, Agermarken. Dels gik i Eng- land *enclosure of commons* og *enclosure of common fields* langt fra al Tid Haand i Haand — et Træk blandt flere, hvorved Udkiftningen i England har været forskel- lig fra den tilsvarende Reform i Danmark; dels er *enclo- sure of common fields*, i Følge Forf.s Opfattelse en dyb- ere indgribende Omformning, idet det er denne Udkift- ning, der betegner den egentlige Opløsning af det fra Fortiden overleverede Landsbyfællesskab. Det er derfor Fremstillingen og Udredningen af denne Side af Udkift- ning, Dr. Slater særlig behandler. Endelig maa det fremhæves, at hvad Reformens Virkninger angaaer, er det specielt dens Virkninger for Landbruget selv og den landbrugende Befolknig, som undersøges.

Saaledes har Dr. Slater nærmest afstukket sig sin Op- gave, og han har løst den, som det synes, grundigt. Der er

fremdraget et stort Materiale til Belysning af Udkiftningens Gang, saavel hvad Tiden angaar som hvad de forskellige Egne af Landet angaar. Det almindelige Grundsyn, hvorud fra Forf. betragter den hele Bevægelse, er næppe særlig nyt, men Materialet, hvorpaa der bygges, er mere omfattende og Begrundelsen til Dels som Følge heraf fastere end den man finder i de almindelige Fremstillinger af Englands økonomiske Historie. Dette Grundsyn kan resumeres omrent saaledes: Enclosure-Bevægelsen, saaledes som den gennemførtes i det 18de og 19de Aarh., dels gennem private Arrangements mellem de interesserede Parter, dels gennem Lovgivningens Indgriben, regner sig vel, og ikke uden Grund, til Gode, at den havde medført en hurtig og stærk Forøgelse i Frembringelsen af Landbrugssprodukter og en Forbedring af Landets Kreaturbestand — ikke desto mindre var den inderst inde en Godsejerpolitik, rettet mod det Maal at højne Jordrenten gennem Oprettelse af store vel arronderede kapitalistisk udnyttede Bedrifter, ved at oprykke med Rode, hvad der fandtes af en selvejende Bondestand og jordbesiddende Husmandsklasse, ved sammen med Ophævelsen af Jordfællesskabet at skabe en stærkt forøget helt jordløs Landarbejderbefolknings. Enclosure — Proletarisering af store Dele af Landbefolningen — Affolkning af Landdistrikterne, det er den Aarsagssammenhæng, Forfatteren fastsætter. Naturligvis fremhæves det, at denne Tendens mod Proletarisering af de smaa Jordbesiddere støttedes af en Bevægelse, som satte ind fra en helt anden Kant: Hjemmeindustriens Ødelæggelse ved Fabriksystemets Opkomst, ligesom ogsaa Fattiglovsgivningen berøres; men det følger af sig selv, at en nærmere Undersøgelse af denne Side af Udviklingen falder uden for den Opgave, Forf. har stillet sig.

Det er Jordfællesskabets Forsvinden, Forf. behandler; derfor berøres kun helt flygtigt og i forbogaaende Spørgsmaalet om dets Opkomst. Ester Slaters Opsattelse fandtes der i England to Typer for Jordfællesskab, en engelsk og en kel-

tisk, det skotske *run-rig*, hvoraf der gives en interessant Skildring, saaledes som det endnu i 1904 fandtes paa Hebriderne. Begge har de, antager han, sin Oprindelse derfra, at Mændene i en Landsby maa slutte sig sammen i Pløjelaug for at danne det fulde Spand til en Plov, og Agrene var saa bleven delte mellem Plovspandets Parthavere efter visse Regler. Dette er den af Seehohm i hans misundelsesværdige Bog om »Det engelske Landsbyfællesskab« fremsatte Hypotese. Mærkelig nok nævner Dr. Slater slet ikke Prof. Vinogradoffs alvorlige Kritik af denne Teori.

Det er naturligt, at Forf. under sin Omtale af Jordfællesskabet ogsaa kommer til at berøre Spørgsmaalet om de Driftssystemer, der var de mest udbredte. I England som herhjemme var Trevangsbruget et af de vigtigste. Her fremdrager Forf. et Punkt af nogen Interesse ved sin Paavisning af, at det i alt Fald i nogle Egne ikke var saaledes, at den hele Bymark dreves paa samme Maade, men derimod saaledes, at en Del fulgte en Rotation, mens en anden Del dreves paa helt forskellig Vis. Oftest besaedes den nærmest Byen liggende Del, *the infield*, hvert Aar, og kaldtes derfor hyppigt *every-year lands* — altsaa svarende til hvad der her i Danmark kaldtes Alsædsjord, eller med et andet Udtryk, der kommer det engelske endnu nærmere: »aarlig Jord«. Men naar Dr. Slater S. 179 søger at bringe dette Forhold i Forbindelse med »Enmarksbruget«, som det forekom i nogle frisiske og nedersaksiske Egne af Tyskland og i Danmark, som ogsaa nævnes, og slutter til en historisk Sammenhæng mellem Angelsaksernes og Danskerne Bosættelse i England og Indsørelsen af Alsædsdriften, saa er det en Slutning, som Forf. i alt Fald ikke fører nærværdigt Bevis for, og som i det hele næppe er meget værd. Det er i sig selv langt naturligere, naar noget andet ikke udtrykkelig kan paavises, i den Slags i og for sig interessante Analogier at se et Udtryk for det simple Forhold, at Folk paa nogenlunde samme Kulturtrin og under ikke altfor forskellige ydre Naturbetingelser, maa komme til at staa

overfor nogenlunde de samme praktiske Opgaver — som her: at tillæmpe Sædkiftet efter Jordens Godhed o. l. — og at de efterhaanden eksperimenterer sig frem til samsvarende Løsninger.

Et Punkt, som maaske har mere almindelig Interesse, er Forfs. Omtale af Arthur Youngs Stilling til den hele Enclosure-Bevægelse. Arthur Young var, i sine yngre Dage i det mindste, en ivrig Forkæmper for Udkiftningsreformen, og ingen enkelt Mand i Samtiden gjorde vel mere for at faa den gennemført. Senere synes han at være bleven betænkelig ved den Aand, hvori Parlamentet gennem sine Enclosure-Acts virkeligjorde de Ideer, han her havde kæmpet saa ivrigt for. Saavidt kom det da, at Arthur Young, »Apostlen for la grande culture«, fandt det nødvendigt i 1801 i et særskilt Skrift at protestere mod den Praksis, der følges ved Udkiftningen, og tager Ordet til Fordel for de mindre Jordbesiddere og jordløse Landarbejdere, og han fremsætter nu den i Forhold til Tiden mærkelige Fordring, at Fællesarealer som Overdrev o. l. helt skal unddrages Udkiftningen og forbeholdes for Kolonisation ved Smaabrugere (cottagers). Den Jord, der saaledes overdrages dem, skal ikke kunne sælges, men Ejendomsretten skal vedblivende være hos Fælleskabet (Sognet, Kommunen). Det er altsaa Tanken om offentligt Fæste, Kommunefæste, om man vil, som Arthur Young her, rigtignok noget lovligt sent, gør sig til Talsmand for som den eneste Udvej — der ikke var nogen Udvej — for at bevare en jordbesiddende Husmandsklasse under den almindelige Ravage, som Godsejernes hensynsløse Enclosure-Politik afstedkom. Dr. Slater har gjort sig den Ulejlighed at konstatere, at disse Young'ske Ideer er bleven virkeligjorte i en eneste Enclosure Act af ca. 800, gennemførte i Tiden 1802—45.

Young regnede, at højst om én Udkiftning af tyve kunde det siges, at den ikke øvede Uret mod de fattige: »den fattige kan med Rette sige, at Parlamentet holder muligvis sin Haand beskyttende over Ejendomsretten, men

hvad jeg ved er, at jeg havde en Ko før, og at en Act of Parliament har berøvet mig den». I den gamle engelske Landsby som i den danske Landsby synes Husmændene at have haft Adgang til Byens Fællesarealer, Overdrev o. l., samt til Benyttelse af Græsningen paa den hele Bymark efter Høsttide. Ved Udskiftningen har man øjensynlig i Danmark i højere Grad end i England taget Hensyn til denne Smaabrugernes Sædvaneret. I den store Udskiftningslov i 1781 beskyttes Husmændenes Græsningsret udtrykkelig paa den Maade, at der for Tabet af den skal ydes Erstatning i Jord. Paa dette vigtige Punkt er der afgjort en Modsetning mellem den Maade, hvorpaa Udskiftningen gennemførtes i England og i Danmark. Et andet Træk, der karakteriserer denne Modsetning yderligere, er dette, at Udskiftningen i England i stort Omfang er gaaet Haand i Haand med en Sammenlægning, altsaa har medført en Formindskelse af Antallet af Bedrifter og en Forøgelse af deres gennemsnitlige Størrelse — *engrossing* eller *consolidation of farms*. — I Udskiftningsloven af 1781 gives der Godsejerne en Ret til under visse Betingelser at omdele Jorden; men da dansk Lovgivning samtidig kom ind paa eller allerede var kommen ind paa mere effektivt at beskytte Bøndergaardene mod Nedlæggelse, saa kom Godsejernes Omdelingsret ved Udskiftningen ikke her til at virke gennem en Sammenlægning, men gennem en Egalisering af Gaardene i en Landsby. De fremhævede Træk er ikke de eneste, hvori Modsetningen mellem denne betydningsfulde Reforms Gennemførelse i England og Danmark viser sig. Men der er ingen Tvivl om, at hvis man paa Grundlag af Dr. Slaters interessante og indgaaende Fremstilling søger at føre denne Sammenligning videre, vil man yderligere bestyrkes i det Indtryk, at de store Landboreformer i Danmark gennemførtes med større Held end i de fleste andre Lande.

Henrik Pedersen.

K. von MANGOLDT. **Die städtische Bodenfrage.** Eine Untersuchung über Tatsachen, Ursachen und Abhilfe. Herausgegeben vom Deutschen Verein für Wohnungsreform. Göttingen 1907. Vandenhoeck u. Ruprecht. (XXX + 745 S. — Mk. 10.00).

I en Række af Aar har Diskussionen i socialt interesserede Kredse i Tyskland for en væsentlig Del koncentreret sig om det uhyre omfattende og sammensatte Problem, som man i tysk Sprogbrug betegner med Ordet »Die Wohnungsfrage«. Efterhaanden som der er blevet kastet Lys over de mange økonomiske, sociale og sanitære Misforhold, der knytter sig til den moderne By-Udvikling, og som navnlig træde gret frem i de stærkt voksende Storstæder, har der dannet sig en Opinion for at søge Ulemperne afhjulpne ikke ved at lappe og bøde hist og her, men ved en omfattende og radikal Reform af de Retsforhold, der knytte sig til Grundbesiddelsen i og omkring Byerne. Denne Bevægelse bæres bl. a. frem af en Forening »Deutscher Verein für Wohnungsreform«, der stiftedes for en halv Snes Aar siden, og som navnlig ad litterær Vej virker for sit Formaal, en Rigs-Boliglovgivning. Denne Forening har i Aarenes Løb leveret et ikke ringe Bidrag til den næsten overvældende tyske Litteratur om Boligspørgsmaalet, idet den — ved Siden af det periodiske Skrift »Jahrbuch der Wohnungsreform« — har udgivet en halv Snes større og mindre Afhandlinger, der hver belyser Spørgsmaalet fra en speciel Side. Som et Led i denne Række, men ganske vist baade i sin ydre Fremtræden og efter sit Indhold ret langt udenfor Rammen, har Foreningen sidst udsendt det Værk, hvis Titel er angivet foran.

Dr. Mangoldt's Bog samler alle de forskellige Sider af det omfattende Problem, og idet Forfatteren med stor Grundighed — og desværre med alt for stor Vidtløftighed — underkaster Sagen en systematisk Behandling, bliver hans Værk snarere et Kompendium end et Agitations-skrift. Selv i Tyskland, hvor det læsende Publikum er opdraget til at vise mere Taalmodighed end andetsteds overfor tykke Bøger og smaa Typer, vil en Bog paa

halvottende hundrede tættrykte Sider næppe formaa at virke med synderlig agitatorisk Kraft; og den reserverede Holdning, man ganske naturligt paa Forhaand indtager overfor et saadant litterært Monstrum, slaar snarest over i Uvilje mod Forfatteren, naar man ser ham overlegent kalde sit Værk »ein Büchlein« og paakalde Læserens Overbærenhed overfor Behandlingens Knaphed og Ufuldstændighed paa adskillige Punkter.

Imidlertid, selv om det er godt gemt, mangler det ikke paa Agitationsstof i Dr. Mangoldts Bog. Dette gælder selvfølgelig først og fremmest det Afsnit, der omhandler selve Reformforslagene. Hovedpunktet er her Kravet om, at det Offentlige skal gøre sig til Herre over Maaden og Vilkaarene for Byens Udvidelse ved fremtidig Bebyggelse. Dette Krav finder Forfatteren ikke syldestgjort ved, at Kommunen fastsætter Bebyggelsesplaner og regulerer Gadelinierne for de nye Kvarterer; Kommunen maa have Haand i Hanke med selve Grundene, den maa gøre sig til Herre over hvor og naar der skal bygges og fastsætte Priserne for Byggegrund. De Veje, ad hvilke Kommunen skal naa til dette Maal, ere mange og forskelligartede, men alle kræve de som et nødvendigt Supplement en almindelig Ret for Kommunen til at ekspropriere indenfor en ret vid Grænselinie.

En saadan almindelig Ekspropriationsret for Kommunen anser Forf. ingenlunde for noget særlig revolutio-nært Krav. Tvaertimod gør han gældende, at en saadan Ret i Virkeligheden allerede tilkommer Kommunerne efter de bestaaende Ekspropriationslove. Forfatterens noget sofistiske Bevisførelse, der navnlig gaar ud paa en udvidende Fortolkning af Udtrykket »det almene Vel«, er uden stor Interesse — i Praksis vil Sagen dog næppe noget-steds blive afgjort paa anden Maade end ad Lovgivningens Vej. Iøvrigt er Dr. Mangoldts Forslag om at give Kommunerne en vidtgaardende almindelig Ekspropriationsret ikke noget nyt i tysk Litteratur. Den bekendte Frankfurter Overborgmester Adickes har saaledes allerede for flere

Aar siden slaaet paa, at det kunde blive nødvendigt at anvende Ekspropriation af Grunde til Beboelsesbygninger lige saa vel som til Jernbaner, Gader og Kirkegaard, da den bedst mulige Løsning af Spørgsmaalet om Befolningens Forsyning med Boliger er i mindst lige saa høj Grad af almen Interesse som Forsorgen for de dødes Begravelse og Kørsel paa Jernbane.*). I samme Retning har Inama Sternegg udtalt sig **), og det samme gælder en Forfatter, hvis Autoritet i nationaløkonomiske Spørgsmaal visselig ikke er mindre end de to nævntes, nemlig Professor Bücher (Leipzig): »Jeg anser de bestaaende Misforhold for saa betydelige, at jeg maa holde det for rigtigt at udstrække Ekspropriationsretten til at omfatte al Grund, der er egnet til Bebyggelse.†)

Men Dr. Mangoldt bliver ikke staaende ved dette Krav om, at Kommunerne til enhver Tid skulle have Ret til at ekspropriere de Grunde, de anse for egnede til at inddrages under Bebyggelse. Formaalet er jo ikke alene at skaffe Grunde nok, men ogsaa og navnlig at skaffe Grunde, der ved den Tid, da de bebygges, ere saa billige, at Huslejen ikke behøver at skrues urimeligt i Vejret. Lige overfor denne Opgave vil Kommunen ikke komme langt selv med den mest ubegrænsede Ekspropriationsret. Thi vil man sikre sig billig Grund for lange Tider, maa man ekspropriere mange Aar forud for den eventuelle Bebyggelse, og dette vil dels støde paa finansielle Vanskeligheder, dels vil det let medføre et Rentetab, der maa bæres af de eksproprierede Grunde, saaledes at disse dog sluttelig blive for dyre. Derfor kræver Forf. Ekspropriationsretten anvendt i Forbindelse med et System, som han kalder »Stadterweiterungstaxe«, og som simpelt hen

*) Adickes. »Die sozialen Aufgaben der deutschen Städte«. Leipzig 1903.

**) Inama Sternegg. »Städtische Bodenpolitik in neuer und alter Zeit«. Wien 1905.

†) Bücher. »Die wirtschaftlichen Aufgaben der modernen Stadtgemeinde«. Leipzig 1898.

bestaaer i, at al Grund inden for en vis Grænse takseres nu, og for den saaledes en Gang for alle fastslaaede Taksationsværdi skal Kommunen naarsomhelst i Fremtiden kunne købe Grunden til Bebyggelsesformaal.

Dette er unaegtelig et meget vidtgaaende Krav. Den Ret, Forf. vil give Kommunerne, er jo i Virkeligheden noget ganske andet end det, den giver sig ud for at være. Under Navn og Skikkelse af Ekspropriationsret vil han give Kommunerne hverken mere eller mindre end Retten til uden Vederlag at konfiskere samtlige eventuelle Byggegrundes fremtidige Værdistigning. Heller ikke denne Tanke er vel helt ny; den har været fremsat baade fra socialdemokratisk og fra anden Side, men dog næppe i den absolute og direkte Formulering, som Dr. Mangoldt her har givet den.

Et forsonende Moment i Forf.s vidtgaaende Forslag er det, at han vil have sit System indført ad frivillig Vej. Det skal altsaa staa hver Kommune frit for, om den vil anvende »Stadterweiterungstaxe« eller ikke, og Loven skal kun gaa ud paa at give Retten dertil. Afgørelsen synes Forf. helst at ville henskyde til en Art Referendum indenfor hver enkelt Kommune. Motivet til denne ret væsentlige Moderation er dels af taktisk-politisk, dels af praktisk Art. Paa den ene Side ser Forf. meget vel, at et saa vidtgaaende Forslag som Kravet om obligatorisk Indførelse af Konfiskationsretten vilde møde en ubrydelig Modstand, og dette er i og for sig en god Grund til at lade det falde. Men dernæst frygter Forf. ogsaa for, at en tvangsvis Realisering af hans Plan — om den lod sig gennemføre — vilde være ensbetydende med en slet og utilfredsstillende Gennemførelse. Overfor noget nyt og uprøvet bør man eksperimentere sig frem. Spørgsmaalet er saa rigtignok, om ikke hele Sagen falder med den skete Indrømmelse; vil det overhovedet komme til et Eksperiment?

Hvad vi her have fremdraget er kun et enkelt Moment, om end et meget væsentligt, i Dr. Mangoldts Re-

formplaner. Ved Siden af det her omtalte Forslag, der jo alene tager Sigte paa de ubebyggede Grunde, er der en Række andre, mindre radikale og aabenbart lettere gennemførlige Forslag, der spænde over vidt forskellige Felter, fra Ejendommenes Hypotekforhold til Decentraliseringen af Bebyggelsen og rent hygiejniske Forholdsregler. Men alt dette maa vi lade uomtalt, saa meget mere som det er vanskeligt blandt de mange herhen hørende Specialspørgsmaal at griben noget, der — paa lignende Maade som det foran omtalte — paakalder Interessen fra et mere almindeligt økonomisk Synspunkt.

Adolph Jensen.

Litteratur-Notitser.

— Den saakaldte »antropologiske Komité« (bestaaende af Generallæge H. Laub, Professor Harald We stergaard og Politilæge Søren Hansen) har paabe gyndt Udgivelsen af en Del af de Resultater, der ere fremgaaeede af Komitééns Undersøgelser af Danmarks Befolking. I et Hæfte, der bærer Titelen: »Meddelelser om Danmarks Antropologi«, og som for Komitééen udgives ved Dr. phil. H. P. Steensby, offentliggøres følgende tre Afhandlinger: »De Værnepligtiges Legemshøjde i Danmark« (af Dr. Edv. Ph. Mackeprang), »Om Hovedets Størrelse hos voksne Mænd og Kvinder« (af Dr. Søren Hansen) og »Foreløbige Betragtninger over Danmarks Raceantropologi« (af Dr. H. P. Steensby).

— Forsikringsraadets første Beretning (for Aarene 1905 og 1906) udkom i afgigte December Maa ned. Den indeholder, foruden en interessant historisk Indledning, en Oversigt over Raadets Virksomhed i de to nævnte Aar samt en Mængde statistiske Oplysninger

om de her i Landet arbejdende Livsforsikringsselskaber (saa vel danske som fremmede). I et følgende Hæfte af Tidsskriftet vil dette interessante Materiale blive gjort til Genstand for nærmere Omtale.

— »Die Assanierung von København« er Titelen paa en statelig Bog, udgivet af Docent ved den tekniske Højskole i Berlin, Dr. Th. Weyl, som Led i en Skriftserie, der bærer Titelen: »Fortschritte der Ingenieurwissenschaften«. Tidligere udkom lignende Arbejder om Paris, Wien, Zürich og Köln. Nærværende Bind er udarbejdet af ikke mindre end 16 danske Specialister, saa at sige alle Embedsmænd under Københavns Kommune. Det giver en klar og let læselig Fremstilling af Byens offentlig-hygieniske Forhold og Institutioner: Dødelighedsforhold, Sundhedsvæsenets Organisation, Byggeforsyning, Renovation, Afvanding, Gade- og Vejvæsen, Vandforsyning, Hospitals- og Epidemivæsen, Bolighygienie, Bade, Skolehygiejne, Næringsmiddel-Kontrol, Begravelsesvæsen osv. Bogen er forsynet med en Mængde oplysende Illustrationer, Kort og Planer.

Notitser.

I.

Grundbesiddelsen i Rusland.

Paa det internationale statistiske Instituts Møde i København 1907 var bl. a. fremlagt en Redegørelse for Resultaterne af den store Enquête over Grundejendommene i Rusland*). Da denne ny Undersøgelse yder uundværlige og hidtil lidet kendte Bidrag til Forstaaelse af det stadig lige aktuelle russiske Agrarspørgsmaalet nemlig hvormeget Jord Bønderne disponerer over og hvorledes det skal lykkes (den tredje Duma —?) at skaffe dem mere, tror vi det nyttigt at gengive og kommentere Hovedresultaterne af den nævnte Statistik, der med stor Dygtighed er udarbejdet af Direktøren for det russiske statistiske Centralbureau, A. M. Zolotareff.

Den russiske Grundbesiddelse, der i Europa omfatter i alt henved 400 Millioner Desjatiner Jord, altsaa ca. 800 Mill. Tdr. Land **), kan inndeles i følgende tre Grupper: 1) offentlige Besiddelser 39 %, 2) fri Privatgrundbesiddelse 26 %, 3) befriet Privatgrundbesiddelse 35 % af Helheden. I de offentlige Besiddelser indtager Staten med 35 % af hele det europæisk-russiske Landomraade en dominerende Stilling, og selv Kirken raader

*) Propriété foncière de la Russie d'Europe en 1905. Publ. du Comité Central de Statistique, St. Petersborg 1907.

**) En russisk Desjatin er næsten nojagtig = 2 Tdr. Land dansk Maal, og meget nær 1 Hectar.

kun over 1 %; da imidlertid kun $\frac{1}{5}$ af dette umaadelige Statsdomænegods kommer i Betragtning som god, dyrkelig Jord, og atter denne hovedsagelig ikke ligger der, hvor Bønderne trænger mest til Udvidelse af deres Lodder (især i Centralrusland), lader vi denne Gang den offentlige Grundbesiddelse ganske ude af Betragtning.

De to andre Grupper udgør tilsammen Privatgrundbesiddelsen; Klarheden i den her citerede Beretning lader noget under, at den første, som vi altsaa kalder fri Privatgrundbesiddelse, S. 3 kaldes for propriété privée, hvilket Udtryk imidlertid senere (S. 26—27) anvendes til at betegne begge Grupper 2 og 3 tilsammen.

I den fri Privatgrundbesiddelse (Gruppe 2) spiller naturligvis Adelens Ejendomme den største Rolle, idet disses Andel nu udgør 52 % mod Bøndernes 13 % af denne Gruppens, og 14 % af hele det europæiske Ruslands Jord. Men ved forrige Opgørelse (1877) omfattede Adelgodset 77 % af denne Gruppens og 19 % af hele Ruslands Jord. Denne Kendsgerning har Interesse til to Sider. 1) Den forgældede og delvis demoraliserede russiske Adel har indenfor et Tidsrum af knap 30 Aar maattet sælge et Areal paa ikke mindre end 20 Millioner Desjatiner (en Flade, der er over syv Gange saa stor som Danmarks dyrkede Areal). 2) Dette Salg er kun for en mindre Del (i hvert Fald under $\frac{1}{3}$) kommet Bønderne, men for største Delen Købmænd og industrielle Foretagender tilgode.

Hovedinteressen i denne korte Oversigt knytter sig derfor til den tredje Gruppe, befriet Privatgrundbesiddelse, der saa godt som udelukkende tilhører Bønderne, og som vi altsaa maa skænke særlig Opmærksomhed.

Denne Besiddelsesgruppe er opstaaet efter Bondefrigørelsen i 1861 og derved, at der af Herregaardsjorderne ved Lov tildeltes de tidligere »Hørlige« (Livegne) Jordstykker af forskellig Størrelse mod et Vederlag, der vel var meget uensartet fastsat, men næsten altid for højt

i Forhold til Jordens Dyrkningsværdi*). Hvad enten denne Jord nu tildeltes Bondekomunnerne eller (sjældent) de enkelte Bønder personlig, blev den altsaa fremtidig Bøndernes Ejendom. Disse Jordlodder og denne Bondegruppe betegnes i den russiske Statistik og Historie altid med Ordet *nadiels* (af *nadlesjat*, tilhøre).

Disse *nadiels*, som jeg kalder befriet Privatgrundbesiddelse, og som atter maa deles i personlig og kommunal (Fælles-) Jord ejendom, hvorom mere nedenfor, er især talrige i Central- og Sydrusland. De frembyder navnlig Interesse ved deres ringe Størrelse pr. Arne (Familie à 5 Pers.). De *nadiels*-Bønderne tilhørende 130 Millioner Desj. fordeler sig nemlig paa 12,3 Mill. Bondefamilier, altsaa med gennemsnitlig 21 Td. Land (dansk Maal) pr. Arne. Men dette Tal giver i sig selv et altfor gunstigt Indtryk af den russiske Bondes Stilling, 1) fordi Driften væsentlig er ekstensiv, saa at en russisk Bondegaard paa 21 Tdr. Land ikke paa langt nær indbringer lige saa meget som en dansk, 2) fordi der paa Grund af de altfor høje Frigørelses (Salgs-)priser i Reglen er større Byrder paa Ejendommene, end de paa nogen Maade kan bære (den til Hjælp for Bønderne af Staten oprettede Agrarbank tjente alene i Aarene 1880—90 henved 100 Millioner Kr. paa disse Transaktioner **), der skulde have været til Fordel for Bønderne! 3) fordi Bondejorden er saa ulige fordelt, at 18 % eller 11 Millioner Personer af Bondestanden slet ingen Jord har. Den nærmere Fordeling af de øvrige, besiddende Bønders Jordlodder efter Størrelsen fremgaar af følgende lille Oversigt:

Under 10 Tdr. pr. Arne (under 2 Tdr. pr. Hoved)	hadte	24 %
10—20 Tdr. — (— 2—4 —) —	42 %	
Over 20 Tdr. — (over 4 Tdr. —) —	34 %	
		100 %

*) Kowalevsky: La Russie. (Paris 1900). S. 115.

**) Kowalevsky, l. c. S. 115.

Gennemsnitsstørrelsen af den første Afdelings Jordlodder er kun $6\frac{1}{2}$ Td. Land pr. Familie, saa at mindst $\frac{1}{4}$ af de besiddende Bønder overhovedet slet ikke kan tænke paa at leve af Agerbrug. De udvandrer til Sibirien, til Industrien, dør af Hungersnød eller af Revolution.

Denne ulykkelige Tilstand er dels en Følge af Emancipationslovenes Bestemmelser om, at de uddelte nadiels skulde være mindre end de tilsvarende Lodder, Bønderne havde dyrket som Livegne, og at Herremændene kunde sætte disse nadiels til $\frac{1}{4}$ af den oprindelige Størrelse, naar de samtidig gav Afskald paa Vederlag^{*)}) Af denne sidste Bestemmelse har mange Herremænd især i Centralrusland profiteret i en saadan Grad, at Lodderne, som ovenfor vist, er blevet saa smaa, at de som oftest ikke kan ernære en Familie, selv om den er gældfri. Men den er ogsaa en Følge af Bondebefolkingens store Frugtbarhed, der har foraarsaget stadige Nydelinger især af Mir-Jorden og mellem 1877 og 1905 bragt Gennemsnitsstørrelsen af Lodderne ned fra 27 til 21 Tdr. Land pr. Arne.

Føjes hertil, at Land proletariatet (gennemsnitlig 18 % af Bondestanden) i Østersøprovinserne gik op til 87 %, og erindrer man, at Godsejerne i disse Egne overvejende er Udlændinge og har været særlig uvillige til at sælge Bønderne Jord, har man i alle disse Kendsgerninger en meget talende Illustration til den grusomme og vedholdende Oprørsbevægelse, der jo særlig gjaldt Godsejerne i Kurland, Estland og Livland.

Tilsidst vil vi kaste et Blik paa Besiddelsesformerne indenfor Bondestanden. De herhen hørende Tal kan uddeltes paa følgende Maade: Af al Bondejord faldt 83,4 % paa nadiels, hvoraf kun 16,6 % var personlig, de andre 83,4 % derimod fælles (Mir-) Ejendom. Herfra kommer altsaa 14 % Bondejord som personlig Ejendom. Hertil kan regnes 9 % fri Bondejord fra Gruppe 2 (fri Privat-

^{*)} Kowalevsky, I. c. S. 115.

grundbesiddelse), ialt 23 % — af Bondejorden, hvilken atter udgør 62 % af hele Privatgrundbesiddelsen, saa at 14½ % af den russiske Privatgrundbesiddelse er personlig Bondeejendom. Dette stemmer godt med Kowalevskys Skøn, (l. c. S. 116), ifølge hvilket 85 % af alle de russiske Landkommuners Jorder skulde være Mir-Fællesejendom.

K. A. Wieth-Knudsen.

II.

Dødsfald ved ulykkelig Hændelse under Arbejde.

Præsidenten for det amerikanske »Institut of social service« i New York, Dr. Josiah Strong, skrev for nogen Tid siden i »North American Review« en Artikel, hvori han sammenstillede Antallet af Personer, der aarlig kommer til Skade eller dræbes under Udøvelsen af Arbejde i United States, med Antallet af saarede og dræbte Soldater i den nyeste Tids store Krige, — en Sammenligning, der efter Forfatterens Opfattelse stiller den amerikanske Industris Omsorg for Arbejdernes Liv og Lemmer i et meget ugunstigt Lys.

Dr. Strong's Artikel, der findes gengivet i det svenske »Social tidskrift«, synes at have vakt ikke ringe Opsigt, maaske fordi den fremkom samtidig med Afholdelsen af en Udstilling af Arbejderbeskyttelses-Midler i New York. Fra et statistisk Synspunkt er Artiklen imidlertid kun lidet interessant, og naar den fremdrages her, er det nærmest, fordi den søger at fastsætte en ganske urettig Opfattelse af Forholdet mellem Ulykkesrisikoen og den moderne industrielle Teknik. Det paastaas, at med den stadig forøgede Brug af Maskiner, med den voksende Hurtighed i Kommunikationerne, med den forøgede Anvendelse af

Elektricitet, Eksplotionsstoffer o. s. v. mangedobles Antallet af Ulykkestilfælde, og den moderne Industrialisme fremstilles som ensbetydende med en uafbrudt Krig mod Menneskeheden, en Krig der bliver blodigere Aar for Aar.

Denne Paastand har sikkert let ved at finde Øre, — men den er ikke desto mindre urigtig. Erfaringerne gaa nærmest i modsat Retning, og Dr. Strong's Bevis er da ogsaa saa tyndt, at det i Virkeligheden ikke er noget Bevis. Han ansører nogle Erfaringer angaaende Ulykkestilfælde ved Jernbanerejser i U. S., men de Aar, han benytter ved Sammenligningen, er saa uheldigt valgte, at de begge ere Undtagelsesaar, det ene med ualmindelig faa, det andet med ualmindelig mange Ulykkestilfælde. I Virkeligheden er Ulykkesfaren ved Jernbanetrafik — selv i Amerika, hvor Forholdene i denne Retning ere ugunstigere end i de fleste andre Lande — aftaget i de sidste 15—20 Aar.*)

Ved en Undersøgelse af Sagen i Almindelighed møder man den Vanskelighed, at medens der i de fleste Lande endog ret langt tilbage i Tiden findes tilstrækkeligt nøjagtige Oplysninger om Dødsfald, foraarsagede ved ulykkelige Hændelser, gælder det samme ikke med Hensyn til Ulykkestilfælde, som kun medføre en ikke-dødbringende Legemsbeskadigelse. De nedenstaaende Oplysninger og Betragtninger angaa kun den førstnævnte Gruppe af Ulykkestilfælde.

I Danmark omkommer der ved Ulykkestilfælde noget over 600 Mennesker aarlig, i Norge ca. 900, i Sverrig godt 2000. I et Land som Preussen løber Tallet op til ca. 15000, i England et Par Tusinde mere. Tager man under ét alle de Lande i Europa, hvor der foreligger brugelige Oplysninger om dette Forhold, naar man op til over 80000 Dødsfald ved ulykkelige Hændelser, og saa

---

*) Se nærmere: Carroll W. Doten »Recent railway accidents in the United States«. (Quarterly publications of the American statistical association, vol IX, p. 155 ff.).

har man endda ikke medregnet Frankrig, Rusland, Spanien, Portugal, Tyrkiet og de østeuropæiske Smaastater. For hele Europa vil Tallet sandsynligvis langt overstige 150000 aarlig. Dette er jo i og for sig forfærdende nok: i Forhold til det hele Antal Dødsfald overhovedet, henimod 10 Millioner aarlig, kræver Ulykkestilfældene en saa anselig Part som $1\frac{1}{2}$ % til 2 Procent. Og her er jo ikke Tale om Ulykkestilfælde i den Forstand, at Aarsagen altid er en rent hændelig; der er ingen Twivl om, at den langt overvejende Del af de halvandet Hundrede Tusinde Menneskeliv vilde kunne spares, hvis der i alle Forhold blev anvendt den yderste Omhu for at forebygge det man kalder Ulykkestilfælde.

For saa vidt ere de anførte Tal gode at faa Forstand af, og det kan maa ske ogsaa i denne Sammenhæng have nogen Interesse at se, hvor forskellig Ulykkeshyppigheden stiller sig i de forskellige Lande. Vi skulle i saa Henseende anføre nedenstaaende Talrækker, der ere hentede dels fra *Sundbärgs »Aperçus Statistiques«*, dels fra *Statistiske Meddelelser* (4. R., 23. Bd., 6. Hæfte):

	Aarligt Antal Dødsfald for hver Million Indbyggere (Aarene 1896—1900)	Heraf Dødsfald ved ulykkelige Hændelser
Danmark	16400	273
Norge	15600	415
Sverrig	16100	448
Finland	19500	501
Preussen	21000	407
Bayern	24200	402
Württemberg	22000	344
Sachsen	22700	329
Schweiz	18100	623
Nederlandene	17200	336
Belgien	18200	344
England-Wales	17700	568
Skotland	18000	720
Irland	20000	419
Italien	22900	362
Østerrig	25500	335
Ungarn	27900	388
Serbien	25000	481

Det falder straks i Øjnene, hvilken gunstig Stilling vort eget Land indtager baade med Hensyn til den almindelige Dødelighed og specielt med Hensyn til Ulykkes-Dødeligheden. Hertil er at bemærke, at det Grundlag, hvorpaa Statistikken bygges i de forskellige Lande, ikke er ensartet, og det er rimeligt, at den altid vanskelige Afgrænsning af Begrebet Ulykkes-Dødsfald sker paa noget forskellig Maade. For Danmark er det givet, at det anførte Tal er et Minimumstal, idet en Del Tilsælde af dødbringende Legemsbeskadigelser, hvor der hengaaer nogen Tid inden Dødsfaldet, faktisk unddrage sig Ulykkesstatistikken. Dette kan dog selvfølgelig ikke øve nogen afgørende Indflydelse paa Tallene i denne Sammenhæng, og der er ingen Tvivl om, at der i Danmark forefalder forholdsvis faa Ulykkes-Dødsfald. Dette er jo iøvrigt hvad man paa Forhaand kunde vente. Det hedder herom i det foran citerede Hæfte af Statistiske Meddelelser: »Som et overvejende Agerbrugsland og et Land, hvor der ikke findes Minedrift og kun i ringe Omfang den Art Industrier, der jævnlig rammes af Masse-Katastrofer (Tilvirkning i det store af eksplasive Stoffer o. l.), er det rimeligt, at Danmark, forholdsvis set, har faa Erhvervs-Ulykker. Hertil kommer, at Naturforholdene i vort Land, bortset fra den udstrakte Kystlinie, ere lidet truende for Beboernes Liv: Jordskælv, vulkanske Udbrud, Sne- og Bjergskred findes ikke som Ulykkesaarsager i den danske Statistik, og selv om enkelte Menneskeliv gaa tabt som Følge af Storm og streng Kulde, have den Art Ulykkestilsælde dog i Danmark sjælden den katastrofagtige Karakter som i flere andre Lande. Ogsaa med Hensyn til Samfærdselssikkerheden er vort Land forholdsvis gunstigt stillet: et stærkt udviklet og godt vedligeholdt Vej-Net, et jævnt Terræn uden stærke Stigninger eller vanskelige og farlige Passager, godt belyste Farvande og — paa den forholdsvis farligste Del af vore Kyster — et vel udviklet Redningsvæsen. Endelig maa man vel ogsaa blandt de Momenter, der antagelig formindske Ulykkesfaren i Danmark, være

berettiget til at nævne det forholdsvis høje Standpunkt, Folkeoplysningen indtager hos os. *

Det blev foran nævnt, at den Paastand, at Ulykkeshyppigheden er større i vore Dage end tidligere, ikke er rigtig. At den i hvert Fald ikke finder Støtte i Statistikken over Dødsfald ved ulykkelige Hændelser, viser nedenstaende Tabel, hvor der til Sammenligning er anført den gennemsnitlige aarlige Ulykkeshyppighed i Femaaret 1896—1900 og i en Periode, der ligger 30—40 Aar tilbage; Sammenlignningsperioden er ikke den samme overalt, men der er for hvert enkelt Land valgt det fjernehedliggende Tiaar, for hvilket der foreligger statistiske Oplysninger:

	Nu (1896—1900)	Før	Nu flere (+) er færre (−) end før
Irland	419	369 (1871—80)	+ 50
Østerrig	335	310 (1881—90)	+ 25
Schweiz	623	604 (1881—90)	+ 19
Skotland	720	702 (1861—70)	+ 18
Preussen	407	428 (1881—90)	− 21
Danmark	273	300 (1861—70)	− 27
Nederlandene	336	380 (1881—90)	− 44
Belgien	344	390 (1861—70)	− 46
Sverrig	448	530 (1861—70)	− 82
Finland	501	588 (1871—80)	− 87
England-Wales	568	704 (1861—70)	− 136
Norge	415	555 (1881—90)	− 140

Det vil ses, at kun i 4 af de 12 Lande, for hvilke der har kunnet skaffes sammenlignende Materiale, tyde Tallene paa en stigende Ulykkeshyppighed, i de 8 Lande gaar Tendensen i modsat Retning. Heller ikke de aller seneste Aars Erfaringer tyde paa, at Hyppigheden af Dødsfald ved Ulykkestilfælde skulde være tiltagende. I England-Wales forefaldt der i 1896—1900 i aarligt Gen-nemsnit 17900 saadanne Dødsfald, i de følgende tre Aar

henholdsvis 17700, 16100 og 15800; i Skotland var Gennemsnittet for det nævnte Femaar 3100, medens Tallene for hvert af de følgende 4 Aar vare: 3000, 2900, 2800 og 2700; i Irland falder Aarsgennemsnittet fra 1900 i 1896—1900 til 1700 i 1901—05. Af de større Lande viser kun Preussen en Stigning i Tallene siden Aar 1900, men denne Stigning er ikke betydelig og falder væsentlig paa et enkelt Aar. Men naar saaledes lige op til den seneste Tid Ulykkes-Dødsfaldene gennemgaaende i de fleste Lande snarere aftage end tiltage i Antal, synes det urimeligt i denne Forbindelse at tale om, at den moderne Industrialismes »Krig mod Menneskeheden« bliver blodigere Aar for Aar.

Dr. Strong's Misforstaaelse giver os Anledning til at omtale et andet Moment, som ofte overses, naar Talen er om Ulykkesrisiko. Man er tilbøjelig til at lægge hele Skylden eller dog den langt overvejende Part deraf paa de moderne industrielle Arbejdsformer. Naar man hører, at der i England omkommer 17000 Mennesker aarlig ved Ulykkestilfælde, ledes Tanken uvilkaarlig hen paa de mange snurrende Hjul i Fabrikkerne og det farefulde Arbejde i Kulminerne. Det er naturligvis rigtigt, at baade disse og hine kræve mange blodige Offre mellem Aar og Dag — og utvivlsomt langt flere end nødvendigt, men det Antal Ulykkestilfælde, der skyldes Aarsager, som ligge udenfor Arbejdslivet, er dog utvivlsomt langt større, end man paa Forhaand vil være tilbøjelig til at antage. Forholdet stiller sig naturligvis forskelligt i de forskellige Lande, og de efterfølgende Oplysninger fra Danmark kunne derfor ikke have almen Gyldighed, om de end kunne give et interessant Fingerpeg.

Det oplyses i det foran nævnte Hæfte af »Statistiske Meddelelser«, at af de 5644 Dødsfald ved ulykkelige Hændelser, som forefaldt i Aarene 1897—1905, indtraf kun 1385, altsaa en Fjerdedel, under Udsørelsen af Arbejde. For Mænd var Arbejdsulykkernes Andel af Hædene imellem en Fjerdedel og en Tredjedel, men for

Kvinder ikke mere end 8 pCt. Naturligvis stiller Forholdet sig forskelligt for de forskellige Aldersklasser: i Barnealderen kun 1 á 2 pCt., for Drenge i Alderen 10—15 Aar ca. 16 pCt., blandt voksne Mænd op til 60 Aars Alderen er det omrent to Femtedele af Ulykkes-Dødsfaldene, der forefalder under Arbejde; efter 60 Aars Alderen aftager Forholdstallet atter, og blandt de aller-ældste (over 80 Aar) forefaldt saa at sige alle Ulykkes-tilfældene udenfor Arbejde.*)

Men naar det ikke er Arbejdet, der foranlediger det overvejende Antal af Ulykkes-Dødsfald, hvad er det da? Ogsaa herom giver deu danske Statistik Oplysninger, der fortjene Opmærksomhed. Holder man de 1385 Dødsfald, der forefaldt under Arbejde, udenfor Betragtning, kan der blandt de øvrige 4259 Ulykkes-Dødsfald i Aarene 1897—1905 nævnes følgende større Grupper, hvis samlede Tal langt overstiger Arbejds-Ulykkernes: Udstyrting af Vinduer 140 (mest Børn), Badning 315, Kuldsejling (ved Lystsejlads o. l.) 167, Fald gennem Is 155, Drukning ved at falde i Vandet o. l. 1032 (heraf 360 under Beruselse), »Ihjelligning« af Smaabørn 113, Kvælning ved Gas, Kul-Os o. l. 92, Ihjelfrysning (i det væsentlige under Beruselse) 136. Man faar af denne Liste et stærkt Indtryk af, at naar der gaar Menneskeliv tabt ved Ulykkestilfælde, maa Aarsagen nok saa hyppigt søges i sportslige Udskejelser, Misbrug af spirituøse Drikke, Uforsigtighed, Forovenhed, Tankeløshed osv. hos de paageldende selv, som i Forhold, der direkte vedrøre Arbejdslivet.

---

* Til ovenstaende Oplysninger for Danmark kan føjes, at medens det aarlige Antal Dødsfald ved ulykkelig Hændelse i hele det tyske Rige temmelig nøje kan anslaas til ca. 24000, bliver der kun i Henhold til Arbejder-Ulykkesforsikringslovene tilkendt Erstatning for Død i 7 á 8000 Tilfælde aarlig, altsaa knap en Tredjedel.

III.

Stormagternes Finanser.

Det amerikanske »Department of Commerce and Labor« opgjorde i 1902 den samlede Sum af Statsudgifterne i alle Jordens Lande til paa det nærmeste 30 Milliarder Kr. aarlig; og efter samme Opgørelse skulde Totalsummen af alle Landes Statsgæld løbe op til 107 Milliarder Kr.

Ifølge en af den tyske Statistiker Friedrich Zahn foretagen Opgørelse, der for Udgifternes Vedkommende er ført op til 1906 og for Gældens til 1905, naaede Tallene alene for de 9 store Lande: Tyskland (Riget og Enkelstaterne tilsammen), Østerrig, Ungarn, Italien, Frankrig, Rusland, Storbritannien, de Forenede Stater og Japan op til 26 Milliarder Kr. Udgift og 104 Milliarder Kr. Gæld. Forudsat at begge Opgørelser ere foretagne efter nogenlunde ensartede Metoder, bliver der altsaa, selv om Summerne ere stegne en Del i de mellemliggende 3—4 Aar, kun en lille Brøkdel tilbage til Alverdens »Smaastater«.

De sidst anførte Tal ere hentede fra en af Dr. Zahn nylig udgivne Bog »Die Finanzen der Grossmächte«, — det nyeste Forsøg paa at opstille en international Finansstatistik. Af de mange interessante Enkelheder i dette Værk skulle vi anføre nedenstaende.

Stigningen i Statsudgifterne og Statsgælden i de seneste Aar fremgaar af følgende Oversigt:

	Statsudgifter	Statsgæld		
	1899	1906	1899	1905
Tyskland (Riget og Enkelstaterne tilsammen), Mill. Mk.....	6232	7189	—	15448
Østerrig og Ungarn, Mill. ostr. Kr.	2932	3604	13127	14182
Italien, Mill. Lire	1733	1872	12256	12448
Frankrig, Mill. Fr.	3515	3709	30008	30460
Rusland, Mill. Rbl.....	1572	2511	—	7066
Storbritannien, Mill. £.....	163	199	639	743
Forenede Stater, Mill. Doll.....	700	737	1992	2275
Japan, Mill. Yen.....	254	495	506	991

I alle de store Lande vise Udgiftsbudgetterne i de 7 Aar, der ligge mellem 1899 og 1906, en meget betydelig Stigning, og Gælden er for de fleste Staters Vedkommende steget i endnu stærkere Forhold. En væsentlig Del af Stigningen skyldes vel uproduktive Formaal (Forsvarsudgifter m. v.), men ved Siden heraf har netop i de aller seneste Aar saavel den sociale Lovgivning som de almindelige kulturelle Opgaver stillet meget store Krav til Staternes Finanser (i Tyskland Sociallovgivningen; i England Undervisningsvæsenet, hvortil der i 1891 kun anvendtes 6 Mill. £, men i 1906 over 16 Mill.; i Rusland Samfærdselsmidlerne — alene den sibiriske Bane slugte 1700 Mill. Rubler).

Med Hensyn til Udgifterne til Forsvarsvæsen og Forrentning og Afdrag paa Statsgælden opstiller Forf. følgende Beregning, der refererer sig til Aaret 1906:

	Udgift pr. Individ til		
	Hæren	Flaaden	Gælden
	Mk.	Mk.	Mk.
Tyskland.....	12.62	4.40	10.54
Østerrig	10.01	1.24	12.50
Ungarn	7.65	0.85	13.97
Italien.....	6.95	3.13	16.70
Frankrig	14.65	6.63	24.88
Rusland	6.56	1.62	5.86
Storbritannien	14.20	16.39	13.79
Forenede Stater	6.64	6.13	1.34
Japan.....	2.34	1.78	6.56

IV.

Voksne Mændes Legemshøjde.

De af Dr. E. Mackeprang foretagne Undersøgelser angaaende Legemshøjden af værnehæftige unge Mænd i Danmark (»Meddelelser om Danmarks Antropologi«, ud-

givet af den antropologiske Komité, se foran S. 203) fastsaaar, at Nutidens Dansker er fuldvoksen omtrent ved 24 Aars Alderen. Middelhøjden er da 64,66 Tommer eller 169,11 Centimeter.

Den fuldvoksne Danskers Legemshøjde har i Tidens Løb været undergivet ret væsentlige Ændringer, idet den var:

i 1852—56	165,42	Cm.
- 1879—88	167,78	—
- 1891—1900	168,43	—
- 1904—05	169,11	—

I de sidste halvhundrede Aar er Gennemsnitshøjden altsaa vokset stadig og jævnt med omtrent 0,07 Centimeter aarlig, ialt med $3\frac{2}{3}$ Cm., et Resultat, der af de Sagkyndige sættes i Aarsagsforbindelse med de store sociale og økonomiske Fremskridt, der have fundet Sted i det paagældende Tidsrum.

Den fuldvoksne Dansker var i 1850 ikke stort højere end den Nation, der i Nutiden har den mindste Legemshøjde, Italienerne. Og Svenskerne og Nordmændene, som nu er langt højere end vi Danske, vare i 1850 knap saa høje som Nutidens Dansker; den høje Nordmand fra midt i det 19. Aarhundrede er ikke saa høj som den lille Dansker fra Aarhundredets Slutning.

Den stigende Legemshøjde er ikke noget for Danmark ejendommeligt Fænomen; Maalingerne i Sverrig, Norge, Holland og Frankrig give lignende Resultater, og der er ingen Twivl om, at man vilde kunne konstatere det samme for andre Lande i Europa, hvis man ogsaa der havde de fornødne Højdeangivelser.

Hvis det er rigtigt, at Højdetilvæksten er en Følge af de forbedrede økonomiske og sociale Vilkaar, hvorunder Befolningen lever, maa man antage, at Højden i tidligere Tider, da de økonomiske Forhold vare mere konstante, ogsaa var ret uforanderlig. Det er iøvrigt en gammel Jagttagelse (bl. a. konstateret i 1829 af Fransk-

manden Villermé), at Menneskets Legemshøjde er i høj Grad paavirkelig af de økonomiske Forhold, og denne intime Forbindelse mellem Legemshøjden og de ydre Livsvilkaar giver sig endog Udslag paa den Maade, at Højden for de forskellige Aargange synes at variere efter Fødselsaarenes økonomiske Karakter.

Af alle europæiske Nationer synes Angelsaxerne at være de højeste, Italienerne de laveste. Skalaen ser omrent saaledes ud:

Angelsaxerne	172 $\frac{1}{2}$	Cm.	Würtembergerne	167 $\frac{1}{2}$	Cm.
Slesvigerne	172	—	Schweizerne	167	—
Svenskerne	171 $\frac{1}{2}$	—	Savoyererne	166 $\frac{3}{4}$	—
Nordmændene	171 $\frac{1}{2}$	—	Sachserne	166 $\frac{1}{2}$	—
Holstenerne	170 $\frac{1}{2}$	—	Belgierne	166 $\frac{1}{2}$	—
Danskerne	169	—	Østrerrigerne	166	—
Hollænderne	169	—	Franskændene	166	—
Elsass-Lothringerne ..	169	—	Italienerne	166	—
Badenserne	169	—			

Danskerne høre altsaa til de middelhøje Nationer. Af Angelsaxerne er Skotterne højest, derefter kommer Irerne, sidst Englænderne.

V.

Sygeplejeforeninger i Danmark.

Ifølge en af Læge P. Trautner udgivne Beretning om Sygeplejesagens Stilling findes der udenfor København (og bortset fra Diakonissestiftelsen og »Det røde Kors«) 498 Sygeplejeforeninger med ca. 550 Sygeplejersker, hvoraf i Byerne 57 Foreninger med ca. 95 Sygeplejersker og paa Landet 441 Foreninger med ca. 455 Sygeplejersker.

Det samlede Antal af Foreninger og Plejersker udgjorde:

	Foreninger	Sygeplejersker
i 1883.....	37	58
- 1888.....	60	111
- 1893.....	129	171
- 1898.....	169	218
- 1904.....	255	308
- 1907.....	498	ca. 550

De angivne Tal antages dog at være noget for smaa, idet der findes en Del Sygeplejervirksomheder, som det ikke er lykkedes at faa Forbindelse med. Det samlede Antal anslaas f. T. til mindst 550.

VI.

Diskontoen i 1907.

Den danske Nationalbanks Gennemsnits-Diskonto var i Aaret 1907 6.19% , højere end noget tidligere Aar. Ved Aarets Begyndelse var Diskontoen 6% , men den forhøjedes den 9. November til 7% og den 17. December til 8% .

Med Hensyn til Diskontoens Højde paa de større udenlandske Pladser i 1907 skal anføres følgende:

London. Aaret begyndte med 6% , men Diskontoen nedsattes allerede i Januar til 5 og derefter i April først til $4\frac{1}{2}$ og dernæst til 4% . I August fulgte en Forhøjelse til $4\frac{1}{2}$, i Oktober til $5\frac{1}{2}$ og i November først til 6 og dernæst til 7% . Aarets Gennemsnitsdiskonto var 4.93% .

Berlin. Ved Aarets Begyndelse noteredes 7% , men i Januar nedsattes Diskontoen til 6 og i April til $5\frac{1}{2}$. I Oktober forhøjedes til $6\frac{1}{2}$ og i November til $7\frac{1}{2}$. Aarets Gennemsnit var 6.03% .

Paris. Fra 3 0/0 ved Aarets Begyndelse forhøjedes Diskontoen i Marts til 3 1/2 og i November til 4 0/0. Genemsnittet var 3.47 0/0.

Wien. 4 1/2 0/0, forhøjet i Juni til 5 og i November til 6. Aarsgennemsnit 4.89 0/0.

Rom. 5 0/0, forhøjet i November til 5 1/2. Aarsgennemsnit 5.07 0/0.

Amsterdam. 5 0/0, forhøjet i Marts til 6, nedsat i April først til 5 1/2 og dernæst til 5. Gennemsnittet var 5.10 0/0.

Brüssel. 4 0/0, forhøjet i Marts til 5, i Oktober til 5 1/2 og i November til 6 0/0. Gennemsnit 4.95 0/0.

St. Petersborg. 7 1/2 0/0, nedsat i Februar til 7, forhøjet i November til 7 1/2. Gennemsnit 7.12 0/0.

Diskontoen var paa alle Pladser forholdsvis høj i 1907, hvilket nærmere fremgaar af nedenstaaende Gennemsnitstal for de 10 sidste Aar:

	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907
København ...	4.8	5.4	5.9	5.8	4.1	4.8	4.6	4.8	5.2	6.2
London.....	3.3	3.8	4.0	3.7	3.3	3.8	3.3	3.0	4.8	4.9
Berlin	4.8	5.0	5.3	4.1	3.3	3.8	4.2	3.8	5.0	6.0
Paris	2.2	3.1	3.2	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	3.5
Wien.....	4.8	5.0	4.6	4.1	3.6	3.5	3.5	3.7	4.3	4.9
Rom	5.0	5.0	5.0	5.0	5.0	5.0	5.0	5.0	5.0	5.1
Amsterdam ...	2.7	3.9	3.6	3.2	3.0	3.4	3.2	2.7	4.0	5.1
Brüssel	3.0	3.9	4.1	3.8	3.0	3.2	3.0	3.2	3.8	5.0
St. Petersborg .	5.3	5.6	7.0	5.7	5.1	4.7	5.1	5.6	7.3	7.1

Hvor eksceptionelt høj den danske Nationalbanks Diskonto var i 1907, ses af nedenstaaende Oversigt, der for det nævnte Aar og for Gennemsnittene af de forudgaaende tre Tiaar viser, hvor mange Dage Banken noterede de forskellige Diskontosatser:

Diskonto:	Antal Dage i			
	Tiaaret 1877—86	Tiaaret 1887—96	Tiaaret 1897—1906	Aaret 1907
	gsntl.	gsntl.	gsntl.	
3 — $3\frac{1}{2}$ % ..	62	110	>	>
$3\frac{1}{2}$ —4 — ..	92	181	>	>
4 — $4\frac{1}{2}$ — ..	123	59	114	>
$4\frac{1}{2}$ —5 — ..	40	9	78	>
5 — $5\frac{1}{2}$ — ..	20	6	93	>
$5\frac{1}{2}$ —6 — ..	18	>	24	>
6 — $6\frac{1}{2}$ — ..	1	>	56	312
$6\frac{1}{2}$ —7 — ..	9	>	>	>
7 — $7\frac{1}{2}$ — ..	>	>	>	38
$7\frac{1}{2}$ —8 — ..	>	>	>	>
8 — $8\frac{1}{2}$ — ..	>	>	>	15

VII.

Børspanikken i New York 1907.

I det sidst udkomne Hæfte af »Quarterly publications of the American statistical association« meddeles en Fortegnelse over de højeste og laveste Kurser, der paa New Yorker Børsen i 1907 noteredes for 16 forskellige Papirer (8 Jærbaneselskaber og 8 industrielle Aktier), tilsammen repræsenterende en Kapital af 3107 Millioner Dollars (ca. 12 Milliarder Kr.). Den højeste Notering faldt i Januar Maaned (for et enkelt Papir i Februar), den laveste imellem 23. Oktober og 27. November. Foruden den højeste og laveste Kurs i 1907 er anført Noteringen den 17. Januar 1908, efter Udbetalingen af Januar-Dividenderne.

Gennemsnitskursen for Jærbaneaktierne var i Januar 170, den laveste Kurs 106. Gennemsnitlig faldt disse Papirer, hvis Nominalbeløb er 1778 Mill. Dollars, altsaa 38 pCt. Kursten var den 17. Januar 1908 gennemsnitlig 125, altsaa 18 pCt. højere end Minimum i 1907, men 26 pCt. lavere end Genemsnittet af Januar-Kursten 1907.

For Industriaktierne var den højeste Kurs gennemsnitlig 227, den laveste 135. Faldet for disse Papirer, hvis Nominalbeløb er 1329 Mill. Dollars, var altsaa gennemsnitlig 41 pCt. Den 17. Januar 1908 var Gennemsnitskursen 167, altsaa 24 pCt. højere end Minimum, men 27 pCt. lavere end Gennemsnitskursen et Aar tidligere.

Det stærkeste Kursfald ramte »United States Steel common«, som den 7. Januar 1907 stod i en Kurs af 50, men den 23. Oktober kun noteredes til 22, og »Northern Pacific railroad«, der faldt fra 190 den 7. Jan. til 101 den 24. Oktober.

VIII.

Sverrigs økonomiske Forhold i 1907.

Det svenske statistiske Centralbureau har udsendt et lille Hæfte, indeholdende en Række Tabeller til Belysning af Landets økonomiske Forhold i 1907 og de nærmest foregaaende Aar.

Om Befolkningsforholdene oplyses det, at Folketallet ved Udgangen af Aaret 1907 udgjorde omtrent 5,380000. Befolkningsførgelsen i Aarets Løb udgjorde 42000, hvilket vel er betydeligt mere end i Aarene 1903—05, men dog et i Forhold til Folketallet lille Overskud. Udvandringen var vel mindre end i de foregaaende Aar, men den androg dog ca. 23000 Mennesker, medens der kun indvandrede ca. 9000.

Høstens Værdi er beregnet til 374 Mill. Kr. imod 365 Mill. det foregaaende og 328 Mill. det næstforegaaende Aar. Den forholdsvis høje Høstværdi beror paa, at Priserne var højere end i de foregaaende Aar. Mængdeudbyttet var derimod for de fleste Afgrøder mindre end i 1906.

Af nye Aktieselskaber registreredes 767 med en nominel Aktiekapital af 260 Mill. Kr., hvoraf indbetalt 178 Mill. I 1906 var Antallet af nye Selskaber 745 med en nominel Kapital af 108 Mill. Kr., hvoraf 87 Mill. indbetalt. Kapitaludvidelsen for ældre Selskaber androg i 1907 172 Mill. Kr., hvoraf 87 Mill. indbetalt, i 1906 167 Mill., hvoraf 136 Mill. indbetalt. Det samlede Beløb af indbetalt Kapital for nye Aktieselskaber og Udvidelsen af ældre udgjorde i Aarene 1903—07 henholdsvis 115—107—122—223—265 Mill. Kr.

IX.

Ansættelserne til Indkomst- og Formueskat.

Den samlede Indkomst- og Formueskat til Staten efter Ansættelserne for Aarene 19⁰⁴/₀₅—19⁰⁷/₀₈ udgjorde ifølge »Statistiske Meddelelser«:

	Indkomstskat	Formueskat	Tilsammen
	Kr.	Kr.	Kr.
19 ⁰⁴ / ₀₅	6.307000	2.588000	8.895000
19 ⁰⁵ / ₀₆	6.159000	2.613000	8.772000
19 ⁰⁶ / ₀₇	6.628000	2.661000	9.289000
19 ⁰⁷ / ₀₈	7.231000	2.731000	9.962000

Ansættelserne for det sidste Aar have saaledes givet et Beløb, der er ca. 700000 Kr. større end for det foregaaende.

Af Indkomstskattens Beløb i det sidst anførte Aar hidrørte 6.451000 Kr. fra Personbeskatning, 780000 fra Selskabsbeskatning. Den skattepligtige Indkomst udgjorde for Personernes Vedkommende ca. 385 Mill. Kr. imod 359 Mill. det foregaaende Aar, for Selskaberne Vedkommende ca. 39 Mill. Kr. imod ca. 33 Mill. det foregaaende Aar. Fremgangen i den skattepligtige Indkomst udgjorde 7.4 og 18.7 pCt., henholdsvis for Personerne og Selskaberne. Den sidstnævnte høje Procent for Stigningen i Selskaberne skattepligtige Indkomst giver en god Illustration til Højkonjunkturen i 1906, idet det er dette Aars Indtægter, der danne Grundlaget for Skatteansættelsen for 19⁰⁷/₀₈.

Om Anvendelsen af udenlandske Arbejdere i Landbruget.

Foredrag i Nationaløkonomisk Forening den 23. April 1908.

Af

Cand. jur. **V. Haarlev.**

Gennem en Aarrække har der til Danmark fundet Indvandring Sted af udenlandske Landbrugsarbejdere. Ved Siden af Landbruget er det navnlig Teglverkerne, som benytte og have benyttet udenlandske Sæsonarbejdere i en Del af Aaret. Ved Teglverksarbejdet anvendtes i tidligere Tid navnlig tyske Arbejdere fra Fyrstendømmet Lippe-Detmold, hvis Befolkning var særlig kyndig i Teglbrænding. Til Roearbejde i Landbruget benyttedes svenske Piger, som forhen i stort Antal søgte til dette Arbejde. Disse Forhold ere nu forandrede; hverken tyske eller svenske Sæsonarbejdere træffes for Tiden i større Tal. Ifølge en nylig offentliggjort Beretning fra det svenske Gesandtskab her i København er det kun enkelte Teglverker, der endnu beskæftige et større Antal svenske Arbejdere (ialt næppe over 100). Men iøvrigt synes Tilgangen af Arbejdskraft fra vore nærmeste Nabolande, Sverrig og Tyskland, i det væsentlige at være ophørt.

Derimod indkaldes der hvert Aar et betydeligt Antal mandlige og kvindelige Arbejdere fra Rusland og Østrig til Arbejde i Landbruget og enkelte andre Erhverv. Det er Polakker fra Russisk-Polen og fra Galizien samt tillige Arbejdere af ren russisk Herkomst fra det indre Rusland; mange Arbejdere, som komme hertil fra Galizien, ere af Nationalitet Ruthenere.

Ved disse polske, russiske og ruthenske Arbejdere inddrages Danmark i Kredsen af de Lande, for hvis Produktion Anvendelsen af Vandrearbejdere er af Betydning. De nationale og politiske Grænser ere i Almindelighed ikke til Hinder for den frie Udveksling af Arbejdskraft. Ligesom Penge og Varer omsættes fra Land til Land, saaledes er det naturligt, at den, der ikke i sit Hjemland kan opnaa tilstrækkelig Pris for sit personlige Arbejde, søger udenlands for at drage Nutte af de bedre Arbejdsvilkaar, som dér tilbydes; Nutidens hurtige og billige Samfærdselsmidler bidrage til at fremme en saadan Omveksling.

De Arbejdervandringer, som her skulle omtales, adskille sig fra den egentlige Udvandring derved, at Arbejderne kun i en Del af Aaret søger Beskæftigelse i fremmede Lande, men derefter regelmæssigt vende tilbage til Hjemlandet med det opsparede Overskud af fortjent Løn. Det er klart, at kun et Land, hvor Tilbud af Arbejdskraft langt overstiger Efterspørgslen, vil være i Stand til i stort Omfang at afgive Sæsonarbejdere til andre Lande, hvis Forhold paa Arbejdsmarkedet ere af modsat Karakter. Det er ikke udelukkende Befolningens Talrighed, der sætter et Land i Stand til at udsende Sæsonarbejdere til andre Lande;

ved Siden heraf vil Landets hele økonomiske Udvikling, derunder fremfor alt Arbejdslønnens Størrelse, være af afgørende Betydning. Naar andre Lande tilbyde højere Løn, medens Hjemlandet kun kan stille Arbejdsløshed i Udsigt eller i bedste Fald tilbyde en Arbejdsløn, som er utilstrækkelig til Livets Ophold, ere Betingelserne til Stede for Arbejdervandringer i større Stil. Og selv om de økonomiske Livsbetingelser paa Hjemstedet ere taalelige, kan dog Udlandets højere Arbejdsløn udøve sin Tiltrækning. — For det Land, der saaledes afgiver en Del af sin Arbejdskraft, er selvfølgelig den midlertidige Afgang af Sæsonarbejdere langt at foretrække for Arbejdernes endelige Udvandring med varig Bosættelse udenlands. Men ogsaa det Land, som finder sig nødsaget til at indkalde fremmed Arbejdskraft, kan gøre dette med mindre Betænkelighed, naar det kun gælder om udenlandske Sæsonarbejdere, der efter endt Arbejdsperiode paany forlade Landet uden at tilføre dette en fast bosat Fremmedbefolkning. Asiaternes Stilling i de vestlige Stater i Nordamerika viser tilstrækkelig, hvilke betydelige Ulæmper der baade i national og økonomisk Henseende kan følge af fremmede Arbejderes varige Bosættelse i stort Antal indenfor et gammelt Folkesamfund.

I Europa er der navnlig to Landomraader, som afgive et særlig stort Antal Vandrearbejdere til andre Lande; det er Italien og det polske Omraade indenfor den russiske og østrigske Stat; hertil kommer efterhaanden ogsaa det indre Rusland.*)

---

*) Ogsaa fra Holland afgaa talrige Vandrearbejdere til Landbruget i Vesttyskland, jfr. Meddelelser fra Udenrigsministeriet, 1908, S. 421.

Fra Italien udvandrede i Aaret 1906, fra hvilket Aar den seneste Statistik foreligger, c. 258000 Landarbejdere*). Vistnok henimod Halvdelen af disse Italiener ere Vandrearbejdere, der midlertidig søger Beskæftigelse og Fortjeneste i Udlandet. Den økonomiske Aarsag hertil maa særlig søges i den lave Arbejdsløn i Landbruget, gennemgaaende ikke over 2 Lire for Mænd, for Kvinder 1 à $1\frac{1}{2}$ Lire i det højeste, i flere Provinser under 1 Lire daglig. Af Landarbejderne søger de fleste til de sydamerikanske Stater, navnlig Brasilien og Argentina. Naar Vinhøsten i Italien er endt (i Oktober-November Maaned), tiltræde de Rejsen over Oceanet og tjene som Høstarbejdere i det sydamerikanske Landbrug; ved Foraarets Komme i Europa vende de tilbage, tidlig nok til at begynde paa Markarbejdet i deres Hjemland. I Europa ere de italienske Arbejdervandringer rettede mod de nærliggende Lande: Frankrig, Schweiz, Sydtyskland og Østrig. Det er dog forholdsvis færre Italiener, som her i Europa søger Beskæftigelse ved Landbruget; de fleste søger til Jord- og Bygningssarbejde. I tyske Landbrugskredse har det ofte været overvejet, om ikke den fornødne udenlandske Arbejdskraft skulde søger i Italien frem for i Polen. Af nationale og politiske Grunde vilde man i Tyskland foretrække at anvende Italiener for derved at undgaa i nogen Maade at blive økonomisk afhængig af Polakkerne.**) Imidlertid har Indkaldelse af italienske Landarbejdere hidtil vist sig økonomisk uoverkommelig for de tyske Landmænd;

*) Jfr. Meddelelser fra Udenrigsministeriet 1907, S. 850 ff.

**) Jfr. A. Sartorius v. Waltershausen: Die italienischen Wanderarbeiter, S. 26.

Rejsen fra Italien til Mellem- og Nordtyskland bliver for dyr, og hertil kommer, at de italienske Arbejdere, som færne sig saa langt fra Hjemmet, ikke ville nøjes med den Arbejdsløn, der bydes i det tyske Landbrug; som Murere, Jord- og Teglværksarbejdere eller i Bjærgværker tjene de mindst 3 Reichsmark daglig, ofte betydeligt mere. Med disse Lønsatser kan det mellemeuropæiske Landvæsen for Tiden ikke konkurrere; de italienske Landbrugsarbejdere søger derfor fortrinsvis til Sydamerika.

Ej heller i de skandinaviske Lande er der hidtil modtaget nogen Tilgang af italienske Vandrearbejdere. Derimod har baade det danske og det svenske Landbrug i de senere Aar i stedse stigende Omfang indkaldt polske Arbejdere til midlertidigt Sæsonarbejde i Sommerhalvaaret. I Forsommeren 1907 blev der gennem Landpolitiet foretaget en nøjagtig Tælling af de polske Arbejdere, som den Gang havde midlertidig Beskæftigelse i Danmark*); deres Antal var ca. 6700, hvilket Tal antagelig er noget forøget i Sommerens Løb, saaledes at man ialt kunde regne med en Tilgang til Danmark af ca. 7000 udenlandske Landarbejdere — herunder baade russiske og østrigske Polakker, Ruthenere og Russere. Med Hensyn til Polakkernes Fordeling mellem de enkelte Landsdele viste det sig, at af det samlede Antal fandtes de 5000 eller tre Fjerde dele (75,2 pCt.) paa Øerne mod ca. 1650 eller 24,8 pCt. i Jylland. Indenfor Øerne er det særlig Lolland-Falster, som beskæftiger et meget stort Antal

---

*) Jfr. herom og ved de statistiske Oplysninger i det følgende: Rigsdagstidende 1907—08, Tillæg A, Sp. 4819 ff.

Polakker, nemlig over 2000; det er Sukkerroedyrkingen, som lægger Beslag paa næsten hele denne Arbejdskraft. I Jylland er det navnlig i den sydøstlige Del, at den fremmede Arbejdskraft benyttes i stor Udstrækning; af de 1650 Polakker i Jylland fandtes de 974 eller ca. 60 pCt. i Sydjylland; det er ogsaa her, at den jyske Sukkerroedyrkning finder Sted. I det nordlige og sydvestlige Jylland fandtes kun ca. 250 polske Arbejdere.

Af de 7000 polske Arbejdere var ca. 400 eller omrent 6 pCt. beskæftigede udenfor Landbruget, for de flestes Vedkommende som Teglværksarbejdere; de øvrige 94 pCt. beskæftigedes ved Landbruget. — Omrent to Tredjedele af samtlige Polakker var Kvinder; disses Antal udgjorde ialt ca. 4500. I Landbruget anvendes fortrinsvis kvindelige Arbejdere, navnlig til Roearbejdet.

Til Overblik over, hvilken Del af det danske Landbrug der anvender polske Landarbejdere, har Statens statistiske Bureau paa Grundlag af det indsamlede Materiale foretaget en Gruppering af Polakkerne Antal efter Størrelsen af de Ejendomme, hvorpaa de vare beskæftigede. Det viser sig herved, at ca. 1100 af de fremmede Landbrugsarbejdere beskæftigedes paa Gaarde mellem 1 og 12 Tdr. Hartkorn, altsaa nærmest Bøndergaarde; det er en Sjettedel, som beskæftiges her, medens de fem Sjettedele arbejdede paa Proprietær- og Hovedgaarde; indenfor disse igen fandtes i de større Landbrugsvirksomheder paa over 20 Tdr. Hartkorn ca. 4500 polske Landbrugsarbejdere, altsaa henimod de tre Fjerdedele af det hele Antal. Antallet af Polakker paa de enkelte Ejendomme varierer fra

ganske faa Arbejdere til Arbejdshold paa 20 Arbejdere eller derover. Ligesom man paa Øerne og navnlig paa Lolland-Falster finder det største samlede Antal Polakker, saaledes er det ogsaa paa enkelte Ejendomme dér, at de særlig store Arbejdshold ere samlede; af de 17 Ejendomme i Landet, som beskæftigede et Antal af 30 polske Arbejdere eller derover, vare de 12 beliggende paa Lolland-Falster, men slet ingen i Jylland.

Af de statistiske Oplysninger har det særlig Interesse at betragte Antallet af polske Arbejdere i Forhold til Antallet af samtlige Arbejdere indenfor Landbruget. Det viser sig, at Polakkerne paa Lolland-Falster udgør 9,7 pCt. af samtlige Landarbejdere; paa Øerne i det hele 3 pCt. og i Jylland 0,8 pCt. af Landbrugets Arbejdere. I Forhold til de ca. 345000 Mennesker, som i hele Danmark beskæftiges ved egentligt Landarbejde, udgør Polakkerne 1,8 pCt., hvilket jo ikke er saa særlig meget. Men ikke desto mindre maa det erkendes, at disse 6—7000 Polakker efterhaanden ere blevne en vigtig Faktor i det større Landbrugs Økonomi, netop fordi deres Anvendelse saa væsentlig er begrænset til de store Gaarde. Og for Sukkerroedyrkningen, denne ejendommelige og indbringende Alliance mellem Landbrug og Industri, er Polakkernes Arbejde af grundlæggende Betydning; det er de polske Pigers flittige Arbejde i de danske Roemarker, som betinger Sukkerroernes Vækst og Høst og derved ikke alene skaffer Landbruget i visse Egne en god Indtægtskilde, men ogsaa skaber Forudsætningen for en blomstrende Industri. Det er derfor af Interesse lidt nærmere at betragte de polske Vandrearbejdernes

Stilling og Forhold. Spørgsmaalene blive: hvilke ere Polakkernes Forhold i deres Hjemland; hvorledes er deres Liv og Vilkaar her i Landet; samt endelig hvilken Indflydelse udøver denne systematiske Anvendelse af udenlandsk Arbejdskraft paa vore hjemlige Landarbejderforhold?

De polske Vandrearbejderes Hjemstavn synes for Tanken ret langt borte, men Afstanden i Rummet er dog ikke saa stor; kun en Dags Jærbanerejse fører fra Berlin over Grænsen til russisk Polen. Men i Kultur og social Tilstand er Forskellen mellem disse Egne og Nord- og Mellemeuropa saare betydelig. Russisk-Polen, Kærnen i det gamle Kongerige, er befolket af $11\frac{1}{2}$ Million Mennesker; Befolningstætheden er i Gennemsnit 76 Personer pr. $\square$ Kilometer, men høver sig i enkelte Guvernementer til 150 og 130 pr. $\square$ Kilometer. I Danmark er Befolningstætheden beregnet til 66 pr. $\square$ Kilometer for hele Landet; Russisk-Polen indtager i Befolningstæthed den 6te Plads mellem Europas Lande. Af de $11\frac{1}{2}$ Million Indbyggere henhøre $2\frac{1}{2}$ Million til Landarbejderklassen; det er Folk uden Jord eller med ganske smaa Parcelejendomme, som ikke kunne ernære en Familie. Byerne kunne ikke optage den ledige Arbejdskraft; Industrien er kun lidet udviklet. Paa Landet er den større Grundbesiddelse langt overvejende; ca. 46 pCt. af den polske Jord er udlagt til middelstore og store Godser eller tilhører Statskassen. Bondestanden og den lavere Adel ejer ca. 51 pCt. af Jorden. Under disse Forhold er den saa talrige jordløse Landarbejderklasse ganske afhængig af de Arbejdsvilkaar, som de besiddende Klasser ville tilbyde, og da Landbruget paa Godserne kun er lidet

intensivt — store Strækninger henligge til Skov og Græsgang — bliver Arbejdslønnen paa Landet meget ringe. Gennemsnitslønnen for en Daglejer i Polen er i Aaret 1890 beregnet til $35\frac{1}{2}$ Kopek (c. 70 Øre) i Sommer- og Høsttiden, for en kvindelig Arbejder i samme Tid 25 Kopek (c. 50 Øre). I Foraaret regnes Gennemsnitslønnen for en Daglejer til 23 Kopek (c. 45 Øre), for Vinteren til 17 Kopek (33 Øre); alt paa egen Kost Der regnes med 290 Arbejdssdage aarlig, hvilket for en Familie, hvor baade Mand og Kone gaa paa Dagleje hele Aaret rundt, kan give en aarlig Gennemsnitsløn af 139 Rubler (c. 270 Kr.). En polsk landøkonomisk Forfatter antager, at Lønnen i Virkeligheden end ikke naar denne aarlige Gennemsnitssum, da stadigt Arbejde ikke kan paaregnes; Arbejdet afbrydes ikke sjældent ved længere Tids Standsninger paa Grund af Klimaet og andre naturlige Hindringer; disse Arbejdsløshedsperioder kunne navnlig om Vinteren medføre ligefrem Hungersnød mellem Landbefolkningen. — Landarbejdernes Boliger ere som Regel slette; ofte boer en hel Arbejderfamilie i én eneste lille Stue. — Skoleundervisningen er ret ufuldkommen; Børnene søger kun Skolen i omtrænt 50 Dage af Aaret og kun om Vinteren; ved Rekrutprøverne viser det sig, at 60—70 Mand af 100 ere ude af Stand til at læse. De foreliggende Oplysninger herom ere fra Aaret 1897, men Tilstanden er vistnok nu noget forbedret, idet der af den polske Intelligens i Løbet af det sidste Tiaar er udført et stort Arbejde og ofret betydelige Pengebeløb for at hæve Folkeoplysningen. — I det hele er Landbefolkningens Stilling i Polen saa ringe, at end ikke det tarveligste Livsophold kan forskaffes ved Landets

eget Arbejde. Befolkningen er ligefrem tvungen til at fortjene sit Brød udenfor Hjemstedet. Fra Begyndelsen af Tiaaret 1880—90 begyndte de store Udvandringer, først til Nordamerika, senere til Brasilien, som efter officielle Opgørelser i Aarene 1892 og 1893 alene modtog en Indvandring af c. 40000 Polakker. Ved Siden af den endelige Udvandring have de midlertidige Arbejdervandringer fra de polske Guvernementer udviklet sig til meget høje Tal; for de seneste Aar anslaas Antallet af polske Arbejdere, der afgaa til midlertidigt Arbejde over den preussiske Grænse, til c. 225000 hvert Aar. Det store Flertal af disse Folk finder Beskæftigelse i det tyske Landbrug øst for Elben. Men ogsaa i Bjærværksdriften i de vestlige Provinser, i Westfalen og Rhinprovinsen, anvendes de polske Vandrearbejdere i betydeligt Antal. — Arbejdervandringerne have i Polen medført en langsom Stigning af Arbejdslønnen. Landets Tilstand er dog i det væsentlige uforandret. Dette Landomraade er ikke i Stand til at yde hele sin Befolkning Arbejde og Underhold Aaret igennem; de typiske Aarsager til Arbejdervandring, Landets Overbefolkning og Fattigdom, ere vedblivende til Stede.*)

Ogsaa den østrigske Del af Polen — Galizien — er overbefolket og det i endnu højere Grad end Russisk-Polen. Galizien har c. $7\frac{1}{2}$ Million Indbyggere eller gennemsnitlig 93 Beboere pr. $\square$ Kilometer. I 1848 blev Bøndernes Livegenskab ophævet i Galizien, og de agrariske Forhold have senere udviklet sig paa en for

*) J. Trzeinski: Russisch-polnische und galizische Wanderarbeiter im Posen, S. 9—24.

den store Befolknings uheldig Maade. De større Godsbesiddelser have optaget henved 33 pCt. af Jorden; Bondejorden udgør 54 pCt. af det samlede Jordareal, men Bøndernes Landbesiddelse er dels ved Arv, dels ved Salg adsplittet i ganske smaa Parcelejendomme eller købt ind af de store Godser; omtrent 60 pCt. af al Bondeejendom er under 3 Morgen, ø: c. $1\frac{1}{3}$ Tønde Land af Areal. Misvækst, lave Priser og trykkende Skattpaalæg have nødsaget Bønderne til at stiftte Gæld i deres Ejendomme, og denne Prioritetsgæld har efterhaanden undergravet det selvstændige Bondebrug. Galizien var i en Aarrække ganske uden moderne Kreditinstitutter, og Aagerkreditten fandt derfor her en gunstig Jordbund; man har betegnet Galizien som Aagerens klassiske Land. Under 25 pCt. Rente kunde Bønderne intet Laan opnaa, men i adskillige Distrikter maatte man regne med en Rentefod af 50—150 pCt. Ofte maatte Debitorerne afdrage deres Rentegæld med personligt Arbejde eller stille et Grundstykke som Pant. For at modvirke Aageren oprettede den østrigske Regering den »k. k. priviligerede galiziske Bonde-kreditbank«. Denne udviklede sig imidlertid snart til et priviligeret Aagerinstitut, der omspændte Landet med sine Agenter og under forskellige Former faktisk krævede 18—25 pCt. Renter af Laan i fast Ejendom. For at standse Ondet maatte Regeringen i 1884 ophæve Bondekreditbanken, som derefter var under Likvidation indtil 1899, men ogsaa under sin Afvikling optraadte ret haardhændet overfor Bønderne. Følgen af denne økonomiske Rovdrift var, at mangfoldige Bondegaarde solgtes ved Tvangsauktion; de tidligere Ejere maatte forlade Gaarden i den yderste Fattigdom og sank da

ned i de jordløse Landarbejderes store Proletariat. I Nutiden regner man, at henved 80 pCt. af Landbefolkningen i Galizien tilhører den besiddelsesløse Arbejderklasse*). Arbejdsforholdene er imidlertid ugunstige. Ganske vist ere Lønsatserne noget højere end i Russisk-Polen; der ydes nu i Galizien en Dagløn fra 1 østrigsk Kr. (75 Øre) til $2\frac{1}{2}$ østrigske Kr., ɔ: c. 1 Kr. 90 Øre i dansk Mønt i den gode Arbejdstid (Sommer og Høst). Men de store Godser kunne langt fra blot tilnærmelsesvis beskæftige Landets Arbejdere, end ikke i Høstens Tid, og gennem hele den lange kolde Vinter maa de galiziske Landarbejdere vente at være arbejdsløse. Som Følge af disse Forhold er Vandrearbejdet en Livsbetingelse ogsaa for Galiziens Arbejderbefolkning. Galizien har under sine nuværende Produktionsforhold kun Overflod paa det menneskelige Materiale; Landet er overbefolket og maa afgive sit Menneskeoverskud. Dette sker ved de midlertidige Vandringer, som Folket nu synes at foretrække fremfor den varige Udvandring til Amerika. Fra Galizien afgaar hvert Aar ca. 80000 Vandrearbejdere til Tyskland, navnlig de nærmestliggende Provinser Schlesien, Posen og Sachsen, men ogsaa til hele Preussen og til Mecklenburg; mindre Strømme forgrene sig til Schweiz, Rumænien og i de senere Aar tillige til Danmark og Sverrig. Henved 8000 af de galiziske Vandrearbejdere ere Ruthenere, de øvrige af polsk Nationalitet. De galiziske Regeringsmyndigheder modvirke saa vidt muligt Udvandringen til Amerika, der anses fordærvelig for Landet, men derimod søger Regeringen paa

*) J. Trzcinski: Anf. V. S. 28.

bedste Maade at betrygge og regulere Vandrearbejdet. En Kommission, der nylig har været nedsat til Undersøgelse af Vandringsspørgsmaalet, udtales, at de 80000 Galizieres Sommerfortjeneste hjælper Landarbejderne over Bekymring, Sult og Nød i den lange haarde Vinter og det endnu værre Foraar. Kommissionen konstaterer tillige, at Vandrearbejdet ogsaa i kulturel Henseende har højnet den galiziske Arbejderbefolkning; Vandrearbejdernes Selvfølelse er stegen; de klæde sig bedre og ernære sig bedre end før deres Rejser. Vandrearbejdet er baade socialt og økonomisk et Gode for Galizien*).

Fra Polakkernes Hjemlande — Russisk-Polen og Galizien — ville vi nu følge dem paa deres Foraarsrejse til de udenlandske Arbeitssteder. I Februar—Marts Maaneder strømme Vandrearbejderne til den preussiske Grænse; her passerer i Løbet af en Maanedstid ca. 300000 Mennesker, deraf 80000 fra Galizien og 220000 fra Russisk-Polen**). Paa russisk Grund er Fæstevirksomhed og Antagelse af Arbejdere til Udlændet forbudt; Arbejdernes Antagelse maa derfor ske paa preussisk Grund i en af de mange Smaabyer langs Grænsen. De russisk-polske Arbejdere skulle for at kunne passere Grænsen være forsynede med Pas, som udstedes paa $8\frac{1}{2}$ Maaned og kun maa meddeles Folk, der bo indenfor en Zone af 3 Mil fra Grænsen. — Det er imidlertid ikke sjældent, at Arbejdere ogsaa fra de indre Egne komme til Grænsedistrikterne og tage Ophold der en kortere Tid, for da at faa et Pas

*) J. Trzciński: Anf. V. S. 45; Protokol der Expertise über das Auswanderungswesen, Wien 1905.

**) Meddelelser fra Udenrigsministeriet, 1907, S. 5.

til Overgangen over den tyske Grænse. Mange forsøge at bryde Pastvangen ved om Natten at gaa over Græn-
sen, hvilket giver Anledning til blodige Sammenstød med Toldsoldaterne og mange Ulykkestilfælde paa Grænsefloderne. — I Galizien kan Arbejdernes Antagelse foregaa paa østrigsk Grund. Tidligt paa Aaret gen-
nemstrefjes de polske Landsbyer af Agenter og Under-
agenter, af Fødsel Polakker eller Tyskere fra Grænse-
egnene, som paatage sig at skaffe Vandrearbejderne Plads for den forestaaende Arbejdssæson. Disse Agenter faa en ret høj Betaling, fra 2 til 10 Reichsmark, for hver Arbejder, som de hverve, men tillige lade de sig betale af vedkommende Arbejder; Agentvæsenet er en ligefrem Beskatning, der af sagkyndige anslaas til henved 10 pCt. af Vandrearbejdernes Fortjeneste. Fra den hjemlige Landsby føres Arbejderne i smaa Hold til Grænsen; her anbringes de i store Herberger, hvor Hundreder af Mennesker samles i overfyldte Rum; Nattelejet er en Straasæk, hvis Indhold ikke fornyses Sæsonen igennem, og det hele Hus er i en ubeskrivelig Tilstand af Urenlighed. Den Agent, som afhentede Folkene i deres Hjemstavn, er nu forsvunden, men i Grænsebyerne møde de tyske Agenter og Udsendinge fra enkelte Landmænd og Organisationer i alle de Lande, der søger polsk Arbejdskraft; disse afslutte da de endelige Kontrakter og ledsage de enkelte Hold til Arbejdsstederne. For at modarbejde de Misbrug, som følge med Agenternes Virksomhed i Galizien, blev der her i Aaret 1904 af den østrigske Regering oprettet en Stats-Arbejdsanvisning, som omfatter 16 Stats-
Fæstekontorer rundt om i Landet og tilbyder saavel Arbejderne som de udenlandske Arbejdsgivere sin

direkte Bistand uden Mellemmænd.*). Denne Institution er endnu ikke helt indarbejdet, men i de sidste Aar er der dog gennem disse Regeringskontorer anbragt c. 10000 Vandrearbejdere. Dette er af en Udvandring paa c. 80000 Mennesker vel ikke særligt meget, men det er dog en god Begyndelse, og det tør ventes, at den lovløse Menneskehandel, som hidtil har været sat i Værk i de galiziske Landsbyer, efterhaanden vil kunne hindres. I hvert Fald vil enhver udenlandsk Arbejdsgiver, som søger galiziske Arbejdere, være vel tjent med at benytte Statskontorerne fremfor at betro sine Interesser til ukendte polske eller tyske Privat-Agenter. Den offentlige Arbejdssanvisnings Overledelse i Lemberg har tillige den Opgave at varetage de galiziske Arbejdernes Beskyttelse under deres Ophold i Udlandet. — Danmark har i afgigte Vinter oprettet et Konsulat i Lemberg.

Fra den russiske og østrigske Grænse udgaar da den aarlige polske Folkevandring til Tyskland og Nordeuropa. Mange ere allerede rejsevante og kende de Forhold, som de gaa i Møde; det er ikke faa danske Landmænd, som Aar efter Aar modtage de samme Polakker. Men for de fleste og navnlig de unge er Rejsen et Skridt ud i det ganske ukendte. De har — i Reglen gennem Agenter og Kommissionærer i flere Led — ladet sig fæste f. Eks. til Danmark — et geografisk Begreb, hvormed de ikke forbinde nogen som helst Forestilling. De ere fremmede og hjælpeløse, ukendte med Sprog og alle de andre nye Forhold, som møde dem paa deres Arbejdsted. De ere bundne ved en mellem dem og Arbejdsgiveren eller en Mel-

*). J. Trzcinski: Anf. V. S. 55.

lemmand paa hans Vegne indgaaet Kontrakt, men Kontraktens Indhold er ofte kun i ringe Grad klargjort for Arbejderne og forstaet af dem. I mange Tilfælde er Udbetalingen af den fortjente Arbejdsløn betroet den Arbejderne ledsagende Opsynsmand eller Fører, som da uden virksom Kontrol kan foretage vilkaarlige Afkortninger. Hertil kommer saa, at de polske og russiske Arbejdere ere henviste til paa hvert Arbejdsted at modtage Bolig og delvis Kost hos Arbejdsgiveren, saaledes at hele det paagældende Arbejdshold boer sammen og fører Fælleshusholdning, spiser og sover i den anviste Bolig. Alt dette begrunder for de polske Arbejdere en ejendommelig Undtagelsesstilling i Sammenligning med almindelige danske Arbejderforhold. Der tiltrænges for de udenlandske Arbejdere en særlig Beskyttelse. Statsmagten maa ved sin Bistand sikre dem Ligestilling i Retsforholdet, hvor de paa Forhaand ere deres Medkontrahent underlegne, ikke fordi dansk Lov og Ret paa nogen Maade yder Udlændinge mindre Beskyttelse for Person og Ejendom end Landets egne Børn, men fordi disse Udlændinge — de polske Arbejdere — paa Grund af deres Uvidenhed og Fattigdom er ganske ude af Stand til at drage Nutte af de almindelige Retsmidler, der ere saa let tilgængelige for enhver dansk Mand. — Hvad Kontraktforholdet angaar, er det vistnok berettiget for Polakkernes Vedkommende at gøre Indgreb i den Grundsætning om Kontraktfrihed, som er gældende i dansk Ret. Som juridisk Princip maa Kontraktfriheden begrænses af sociale Hensyn. Og socialt set bør den ubundne Frihed til at kontrahere om personlige og økonomiske Værdier kun anerkendes, hvor begge Parter

ere nogenlunde ligestillede i Evne til at kunne varetage deres Interesser. Men det maa indrømmes, at der netop i denne Henseende i fremtrædende Grad er Ulighed til Stede mellem de udenlandske Vandarbejdere og deres danske Arbejdsgiver. Derfor er der her Brug for en Undtagelseslovgivning, som til Arbejdernes Beskyttelse giber regulerende ind i Kontraktforholdet ved at' udelukke usædvanlige og ugunstige Kontraktvilkaar. Som Eksempel paa saadan skal nævnes en Bestemmelse, som fra de tyske Arbejdskontrakter hidtil har været overført ogsaa til de fleste i Danmark gældende Kontrakter, nemlig om Arbejdsgiverens Ret til for visse Forseelser at straffe den polske Arbejder med Bøder, der indeholdes i Arbejdslønnen. Denne Straffemyndighed er i Reglen betinget for Forhold som det, at Arbejderen ikke rettidig indfinder sig til Arbejde og ikke kan bevise en gyldig Grund hertil, at han gør sig skyldig i daarlig Opsørel, er forfalden, driver omkring om Natten eller ikke retter sig efter Husordenen. Det synes klart, at en saadan Straffemyndighed i Arbejdsgiverens Haand skaber en ugrundet og uheldig Ulighed i Kontraktforholdet, idet der herved tillægges den ene Kontrahent — Arbejdsgiveren — Beføjelse til ensidig efter sin vilkaarlige Afgørelse at straffe sin Medkontrahent; tilmed er Bedømmelsen af Arbejderens Skyld i disse ret ubestemt formulerede Forseelser overladt Arbejdsgiveren alene. Til Afværgelse af slige for Arbejderne uheldige Vilkaar er det meget ønskeligt, at Kontraktforholdet reguleres og bindes ved en af Staten autoriseret Normalkontrakt, som da bliver den eneste Kontrakts-Affattelse, der tillades benyttet i

Danmark ved Arbejdskontrakter med udenlandske Vandrearbejdere.

Med Hensyn til Sikkerheden for en reel Lønudbetalning er det Forholdet til den Polakkerne ledsagende Fører eller Opsynsmand, der volder Vanskælighed. Paa mange Arbejdssteder er Ordningen den, at Føreren — foruden at være Tolk og Arbejdssleder — tillige er ligefrem Entreprenør for Arbejdet, saaledes at han alene oppebærer hele Arbejdsvederlaget og udbetaler al Arbejdsløn til Polakkerne, der alene staa i Kontraktforhold til ham. Og selv om saadant Entrepriseforhold ikke foreligger, er det dog Skik og Brug paa mange Arbejdssteder, at det samlede Beløb af Arbejdslønnen til alle de polske Arbejdere hver Lønningsdag udbetales Opsynsmanden til videre Fordeling. Under disse Forhold er det meget vanskeligt for den ikke-polsktalende Arbejdsgiver at paase, at Arbejderne virkelig faa deres fulde Løn udbetalt uden vilkaarlige Afskortninger. Føreren eller Opsynsmanden har i Kraft af sin Stilling en stærk Myndighed overfor Arbejderne, navnlig de unge og uerfarne Folk, som her i fremmed Land ere ganske afhængige af ham. Forurettelser med Hensyn til Lønudbetalningen fremkalde imidlertid hurtigt Uro mellem Arbejderne paa vedkommende Hold, og Følgen bliver da ofte en Arbejdsnedlæggelse eller endogsaa Arbejdernes Bortgang i Utide til lige Skade for dem selv og for Arbejdsgiveren. Paa dette Punkt bør derfor den særlige Beskyttelse finde Udtryk i en Kontrol med Lønudbetalningen; et virksomt Middel hertil vil det være at kræve, at enhver udenlandsk Arbejder skal være forsynet med en Afregningsbog, hvori der hver Lønningsdag indføres, hvor meget vedkommende har for-

tjent, og hvad der er ham udbetalt. Ved at sammenholde Afregningsbogen med den autoriserede Kontrakt maa det uden Vanskelighed kunne fastslaas, om den enkelte Arbejder har faaet sit Tilgodehavende eller ikke. Et heldigt Resultat af denne Foranstaltning vil det vistnok blive, at Førerens Virksomhed i de fleste Tilfælde indskrænkes til at være Tolk og Formand under Arbejdet, idet enhver Interesse i at være Mellemmand ved Udbetalingen af Arbejdsløn bortfalder. Disse Førere — »Aufsehere«, som de kaldes ogsaa her i Danmark — ere som oftest tysktalende Polakker eller Tyskere fra de østlige Grænseegne; mange af dem har i en Aarrække (10—12 Aar) haft deres Virksomhed i Danmark; det er ofte dygtige og ret velstaaende Folk. Om én af dem fortælles, at han i sin Hjemstavn i Galizien har skænket Sognet en Kirkebygning.

Som tidligere nævnt er den ræelles Bolig — Polak-Kasernen, som den kaldes — af største Betydning for de polske Vandrearbejderes Velfærd her i Landet. Det er ogsaa i ganske særlig Grad Polakkernes Boligforhold, som have tiltrukket sig den offentlige Opmærksomhed og været Genstand for Kritik. Om Polak-Kasernerne ved de danske Gaarde tør det siges, at de gennemgaaende ere bedre end deres Rygte. Mange Arbejdsgivere have til dette Brug med ikke ringe Udgift opført gode, sunde og velindrettede Boliger, som navnlig træffes i Sukkerroedistrikterne, hvor man gennem en Aarrække har modtaget polske Arbejdere. Ved Siden heraf er der imidlertid rundt om i Landet — baade i Landbrugsvirksomheder og ved Teglværker — Polak-Boliger, som lade meget tilbage at ønske, og

en gennemgribende Forbedring i alle disse Forhold kan ikke ventes, før der af det offentlige stilles bestemte, for alle Arbejdsgivere bindende Krav til Boligens Indretning. Som Hovedpunkter maa kræves, at Boligen skal være tørt og sundt beliggende, at Soverum ikke maa overfyldes med Beboere, og at der findes særskilte Soverum for Arbejdere af hvert Køn samt en særlig Sygestue i saadanne Polak-Kaserner, som have et større Antal Beboere. Endvidere bør der sørges for, at tilstrækkelig Udluftning og Rengøring finder Sted. Med Hensyn til Renlighed og Orden maa det imidlertid erindres, at Polakkernes personlige Ønsker og Tilbøjeligheder ingenlunde gaa i denne Retning. Den, der gæster dem i deres Hjemlands Boliger i Galizien og Russisk-Polen, vil vistnok træffe paa Forhold, som spotte al moderne Hygiejne, og den Betragtning kunde derfor gøres gældende, at der ikke er nogen særlig Grund til her i Landet at byde dem andre Livsvilkaar, end de selv maa ske ønske og ere vante til fra Hjemlandet. Man kan dog sikkert ikke lade sig nøje hermed. I et velordnet Samfund bør det ikke taales, at et fremmed Befolkningselement indretter sit Liv efter et Niveau, som ligger betydeligt under Landets almindelige Standpunkt. Herved skabes Demoralisation, og de Goder, som efterhaanden ere opnaaede ved Fremmie af den almindelige Sundhed og Sædelighed, sættes i Fare. Det bør derfor være de almindelige danske Krav til sunde og ordentlige Boligforhold, som ogsaa maa komme til Anvendelse for udenlandske Arbejdere under disse Ophold i Danmark; her er et Omraade, hvor vor højt priste nationale Kultur forpligter os selv.

Det er disse tre Hovedsynspunkter, nemlig Regu-

lering af Kontraktforholdet gennem en autoriseret Normalkontrakt, Indførelse af Afregningsbøger og Forbedring af Boligforholdene, der ligge til Grund for det Lovforslag angaaende Anvendelse af udenlandske Arbejdere, som i denne Samling er forelagt paa Rigsdagen*). Dette Forslag vil iøvrigt, hvis det gennemføres, blive et ejendommeligt Led i vor Arbejderbeskyttelseslovgivning. Medens Fabrikloven for Industriens Arbejdere retter sine Beskyttelsesregler paa at begrænse Børns og unge Menneskers Arbejdstid samt forebygge Fare for Arbejdernes Sundhed og Liv under deres Gærning i Fabriklokalet, er det i Loven om udenlandske Arbejdere de voksne Arbejdernes Stilling i frit indgaaede Kontraktforhold, som tages under offentlig Beskyttelse, hvilket hidtil ikke er sket i dansk Lovgivning. Der findes ej heller andet Steds i vor Arbejderlovgivning stillet særlige Krav til Indretning af Boliger alene under Hensyn til, at disse ere bestemte for Arbejdere; her gør nævnte Lovforslag et principielt vigtigt Skridt ind paa et Omraade, der hidtil har været utilgængeligt for offentlig Kontrol. Og endelig vil Forslagets Gennemførelse have den særlige Interesse, som altid knytter sig til social Lovgivning paa Landbrugets Omraade. Den velvillige Modtagelse, som baade det betydningsfulde Lovforslag om Landbrugets Ulykkesforsikring og den her omtalte Reform af de udenlandske Landarbejdernes Forhold har faaet hos Landbrugets Talsmænd, synes at tyde paa, at der indenfor vort Hovederhverv, hvor dog de fleste danske Arbejdere beskæftiges, er Evne og Vilje til at fremme Reformer til Gavn for Arbejderklassen.

* Jfr. Rigsdagstidende 1907—08, Tillæg A, Sp. 4793 ff.

For den polske Vandrearbejder er det imidlertid ikke den danske Arbejderlovgivning — hvor god denne end er eller bliver — som drager ham her til Landet; den afgørende Tiltrækning er Arbejdslønnen. I det danske Landbrug betales i Dagløn til fuldvoksne mandlige Polakker 1 Kr. 50 Øre (i Høsttiden 2 Kr.) daglig; unge Mænd under 20 Aar og kvindelige Arbejdere faa 1 Kr. 15 Øre pr. Dag (i Høstens Tid 1 Kr. 50 Øre dgl.). Men desuden gives en Del af Arbejdet, navnlig paa Roemarkerne, i Akkord, og Arbejdsfortjenesten kan ved disse Akkorder hæves til gennemsnitlig 2 Kr. 10 Øre daglig for Kvinder og 2 Kr. 40 Øre dgl. for Mænd; for særlig dygtige Roearbeitere kan Akkordfortjenesten til Tider naa 3 Kr. daglig eller endog derover. Ved Siden af Pengelønnen yder Arbejdsgiveren frit Hus med Brændsel samt til hver Arbejder $12\frac{1}{2}$ Kilo Kartofler ugentlig samt 1 Liter skummet Mælk daglig. Den kontante Arbejdsindtægt for en Roearbeitere med Akkordløn beregnes til c. 300 Kr. for Kvinder, 360 Kr. for Mænd for en Arbejdssæson her i Landet. En polsk Landbrugsarbejder paa Dagleje har i en Arbejdssæson en Arbejdsindtægt af c. 220 Kr. for kvindelige Arbejdere og c. 285 Kr. for mandlige. Lægges disse Tal til Grund, viser en forsiktig Beregning, at de 6600 polske Arbejdere, som ved den officielle Tælling ifor Sommer fandtes her i Landet, have haft en samlet kontant Arbejdsfortjeneste af henved 1,900000 Kr. foruden Naturalier. Polakkerne ere i høj Grad sparsommelige med den fortjente Arbejdsløn. Ifølge Oplysninger baade her fra Danmark og fra Tyskland tør det antages, at ca. $\frac{2}{3}$ af Fortjenesten bringes eller sendes tilbage til Hjemlandet; her i Landet leve Polak-

kerne mest af Mælk og Kartofler, som leveres dem af Arbejdsgiveren, medens de indskrænke deres Indkøb af andre Fødevarer, Kød og Brød, saa meget som muligt. Efter den før nævnte Beregning tør det vistnok antages, at de polske Arbejdere ifjor Efteraar ere rejste her fra Landet med en samlet kontant Arbejdsfortjeneste af over 1 Million Kroner.

Arbejdstiden for polske Arbejdere paa Dagløn er ifølge de fleste i Danmark gældende Kontrakter fra Kl. 5 Morgen til Kl. 7 Aften med Fradrag af $\frac{1}{2}$ Time Frokost, 1 Time Middag og $\frac{1}{2}$ Time Vesper, altsaa en Netto-Arbejdstid af 12 Timer. — I Praksis vil Polakkernes Arbejdstid paa de fleste Gaarde følge den almindelige Arbejdstid for Gaardens Folk. Overarbejde udover det kontraktmæssig fastsatte Timetal godtgøres ved de sædvanligt benyttede Kontrakter de polske Arbejdere med en Betaling af 18 Øre for hver paa-begyndt Time for mandlige Arbejdere og 14 Øre for Kvinder.

Polakkerne leve deres eget Liv hver i sin lille Koloni, hvis enkelte Medlemmer holde stærkt sammen; ofte ere de beslægtede eller hjemmehørende i samme Landsby. Et saadant lille Hold af Arbejdere vil ikke skilles ad; de sætte sig bestemt imod at adsplittes ved Fordeling til forskellige Arbejdssteder, og Landmændene ere ofte af den Grund nødt til at modtage flere Folk, end de egentlig har Brug for. Naar Polakkerne behandles godt og tillige ere under stadigt Tilsyn, arbejde de med stor Flid og Iver; Dagen igennem gaa de utrætteligt frem og tilbage paa de endeløse Roemarker og passe det ensformige, anstrængende Arbejde med Uddynding og Rensning af Roerne. De modtage

med Taknemmelighed enhver lille Venlighed, der vises dem. Haard Behandling gør dem sky og mistænksomme, og hvis deres »Aufseher« eller nogen dansk Arbejdsleder indlader sig paa at give en polsk Arbejder et Slag, udsætter man sig for, at hele Holdet straks paa Stedet nedlægger Arbejdet og gaar hjem til Kasernen for at samle deres Ejendele sammen til en hastig Afrejse. Det er derfor i høj Grad i Arbejdsgivernes Interesse, at intet Overgreb finder Sted, og at der i den Henseende holdes stræng Justits. — Efter Fyratten fornøje Polakkerne sig ofte ved Leg og Dans. Med den danske Befolkning have de kun ringe Forbindelse udenfor Arbejdstiden, selv om de ved flere Sommeres Ophold her have lært lidt af Sproget; som et enestaaende Tilfælde kan nævnes, at en her-værende polsk Pige for nogle Aar siden blev gift med en Gaardmand og nu sidder som Husmoder i en dansk Bondegaard.

Polakkernes Interesse uderfor det materielle er knyttet til deres Religion, de ere fromme Katolikker af dyb primitiv Religiøsitet. Den katolske Kirke i Russisk-Polen og Galizien er i Ordets egentlige Forstand en Folkekirke, en folkelig Aandsmagt, som i Hjemlandet udøver en overordentlig Indflydelse paa Landbefolkningen. Kirken følger ogsaa Vandrearbejderne under deres midlertidige Ophold her i Landet; flere katolske Præster, hvoraf i afgigte Sommer de to vare indfødte Polakker, berejse hele Landet og besøge Folkene paa deres Arbejdssteder. Disse Præster udføre ved Siden af den kirkelige Gærning et nyttigt socialt Arbejde, idet de ved deres Besøg paa Gaardene nøje undersøge Arbejdernes Livsvilkaar, deres Kontrakts-

Løn- og Boligforhold; Præsterne have ofte — som Folkenes Talsmænd — opnaaet Forbedringer i Vandrearbejdernes Kaar; desuden have de været til megen Nutte baade for Arbejdsgivere og Arbejdere ved at mægle i Stridigheder eller udjævne Konflikter og Misforstaaelser. — Ogsaa Ruslands Generalkonsulat følger med vaagen Interesse de russiske Undersaatters Stilling under Sæsonarbejdet i Danmark.

Ved den i det foregaaende meddelte Oversigt over de polske Arbejdernes Forhold er det Vandrearbejderne og disses særlige Stilling og Interesse, som man har haft for Øje. Men Emnet om udenlandske Arbejdernes Anvendelse i det danske Landbrug rummer ogsaa et andet Problem af mere udpræget dansk Interesse; nemlig det Spørgsmaal, om ikke Indkaldelsen af Polakker direkte eller indirekte skader de danske Arbejdere og derigennem vort Samfund i dets Helhed. Til Belysning heraf maa vi et Øjeblik vende tilbage til de før nævnte Oplysninger om Polakkernes Lønforhold. Foruden den kontante Pengeløn udreder Arbejdsgiveren Rejsepenge for hver Arbejder frem og tilbage (20—25 Kr. for hver Rejse) samt de tidligere nævnte Naturalier. Alle disse Ydelser maa sammenlægges for at udfinde Arbejdsgiverens Udgift til den polske Arbejdskraft. Ifølge en Gennemsnitsberegning bliver Arbejdsgiverens Udgift pr. Dag 1 Kr. 68 Øre for en kvindelig polsk Arbejder, 2 Kr. 5 Øre pr. Dag for en mandlig Arbejder. For de Arbejdere, der have Akkord, stiger Arbejdsgiverens Gennemsnitsudgift til 2 Kr. 15 Øre pr. Dag for Kvinder og 2 Kr. 45 Øre pr. Dag for Mænd. Til Sammenligning anføres, at Lønnen for danske midlertidige Landarbejdere paa egen Kost ifølge

Statistisk Bureaus Undersøgelser*) er beregnet til 1 Kr. 50 Øre à 1 Kr. 60 Øre gennemsnitlig pr. Dag for kvindelige Daglejere. For mandlige Daglejere anslaas Arbejdslønnen til 2 Kr. 30 Øre daglig Foraar og Sommer. — Det ses heraf, at Arbejdsgiverens Udgift til polsk Arbejdskraft for Kvinders Vedkommende er omtrent lig Arbejdslønnen til danske Daglejersker, snarest maaske lidt højere; for Mænd er Lønnen til Polakker noget lavere end Lønnen til danske Daglejere, men Forskellen er dog ret ringe, næppe over 25 Øre pr. Dag. Det maa vist efter disse Lønforhold erkendes, at Polakkerne — som Stillingen er i Øjeblikket — ikke trykke Arbejdslønnen for danske Landarbejdere; de polske Vandrearbejdere ere ingenlunde den billige Arbejdskraft, som undertiden antages. Men mere indirekte kunde Indkalderen af udenlandske Landarbejdere antages at skade de danske, nemlig ved at hindre eller dog forhale en Stigning af Arbejdslønnen. Hertil ere de polske Arbejdere imidlertid for faa; naar Landbruget bekaætiger 7000 polske Arbejdere, men omkring 350000 danske Mænd og Kvinder, saa synes det udelukket, at de Lønkrav, som stilles fra disse forholdsvis faa fremmede, der tilsammen kun udfører en ringe Brøkdel af Landbrugets Arbejde, skulde være bestemmende for den store Hær af danske Landarbejdere. Paa Spørgsmaalet om Arbejdslønnen i Landbruget vil Anvendelsen af Polakker i det nuværende begrænsede Omfang næppe faa videre Indflydelse. Ej heller kan det ventes, at den Mangel paa Arbejdskraft, som efter enstemmigt Vidnesbyrd er til Stede overalt i vort Landbrug, vil kunne afhjælpes ved Ind-

*) Tyende- og Daglejerlønnen i Danmark 1905, S. 26—27.

kaldelse af udenlandske Arbejdere i stort Tal. Danmark ligger for langt borte fra de Egne af Europa, hvor den menneskelige Arbejdskraft findes i Overflod; det store Arbejdsmarked i Mellemeuropa vil vistnok nu som tidligere drage de fleste af Vandrearbejderne til sig, og det vilde for Danmark være en stor og skæbnesvanger Risiko, om vort Hovederhverv skulde blive afhængigt af, at vi hvert Aar vare i Stand til at drage det fornødne Antal Hjælpere til fra Udlandet. Vandrearbejdet er et Fænomen af udpræget universel Karakter. Om Vandrearbejderne overhovedet finde Vej til Danmark, beror i første Række paa andre Landes Tilstande og Forhold, som vi her kun meget vanskeligt kunne bedømme og forudberegne, og som i alt Fald helt unddrage sig vor direkte Indflydelse. Det maa erindres, at Danmark i Efterspørgslen efter Vandrearbejdere har stærke Konkurrenter, og en pludselig Forhøjelse af Arbejdslønnen i Tyskland og Østrig vilde kunne medføre de alvorligste Vanskeligheder for det danske Landbrug, hvis dette i væsentlig Grad var henvist til udenlandsk Arbejdskraft.

Spørgsmaalet om Landbrugets Arbejdskraft maa vistnok søges løst indenfor vore egne Grænser, dels gennem en fortsat videre Udvikling af Landbrugets Teknik paa Maskindriftens Omraade, dels gennem Foranstaltninger af mere social Karakter. Herved sigtes navnlig til Indførelse af en velorganiseret Arbejdсанvisning, der kunde drage de arbejdsløse i Byerne, navnlig i Hovedstaden, ud til midlertidigt Sæsonarbejde paa Landet. En mere varig Tilbageflytning fra By til Land kan ikke ventes, men det burde dog vistnok forsøges, om der ikke indenfor vort eget Land kunde

finde en vis **Arbejdervandring** Sted. I Sverrig er der gjort Skridt til Organisation af offentlige Arbejdsanvisningskontorer, bl. a. med dette Formaal*). Heri Landet kunde Sagen vistnok kun fremmes gennem Samarbejde mellem Landbrugets Organisationer og Fagforeningerne i Byerne og paa Landet. Det er ikke for de faglig uddannede Arbejdere, at en saadan Arbejdsanvisning kunde ventes at faa Betydning; disse ville som Regel ikke være tjent med under midlertidige Arbejdsløshedsperioder at forlade Byerne, hvor der snart paany kan blive Beskæftigelse i Faget. Derimod tør det formodes, at der indenfor Arbejdsmændenes Klasse vil findes talrige, navnlig unge Folk, som i Mangel af tilstrækkeligt Arbejde i Byen ere villige til at tage midlertidigt Sæsonarbejde i Landbruget og kunne være vel tjent hermed, naar Landbruget i den travle Arbejdstid byder en Dagløn af 2 Kr. 85 Øre à 3 Kr. daglig foruden frit Ophold. Den gifte Arbejder kunde beholde sin Bopæl i Byen, hvor Familien forblev, indtil Forsørgeren vendte tilbage efter endt Arbejdssæson med den paa Landet fortjente Løn. En planmæssig Ledelse af arbejdsløse yngre Mænd fra Byerne til de Egne, hvor det større Landbrug midlertidig mangler Arbejdere, vilde i betydelig Grad lette Arbejdsløshedskassernes og den gensidige Understøttelseres Byrder. — En anden Foranstaltning, der væsentlig bidrager til Forbedring af Landarbejderforholdene, er Akkordarbejdets Gennemførelse i saa vidt Omfang som muligt; herved fremmes den Stigning i Arbejdslønnen, som er det bedste Middel til at bevare duelige Arbejdere i Landbruget. Det nuværende Tidspunkt maa

*) Jfr. H. Hertel i Tidsskrift for Landøkonomi 1908, S. 190—93.

— under Hensyn til de høje Produkt- og Ejendomspriser — ånses særlig gunstigt for en Lønforhøjelse *). I Forbindelse hermed vil vistnok Tyendeforholdets Afløsning af et friere Arbejdsforhold gøre det lettere at beholde de unge Karle og Piger paa Landet, i alt Fald i længere Tid, end det nu er Tilfældet.

De udenlandske Vandrearbejdere bør vedblive at være, hvad de for Tiden er, en Nødhjælp for Landbruget. I Roedyrkningen have de optaget et Arbejdsmønster, som den hjemlige Arbejdskraft ikke ønsker og måske ej heller behøver at beskæftige sig med under de nuværende Forhold. Det er da en naturlig Opgave saa vel for Staten som for den enkelte Arbejdsgiver at sikre disse flittige og nyttige Mennesker, der lægge deres Arbejde i den danske Jord, en betrygget Retsstilling og forsvarlige Livsvilkaar under deres Ophold her i Landet.

Foredraget efterfulgtes af en Diskussion, hvorfra vi gengive nedenstaaende Udtalelser:

Landstingsmand, Forpagter C. Sonne, takkede Indlederen for hans klare og udtømmende Foredrag, hvortil Taleren kun ønskede at knytte nogle almindelige Betragtninger. — Det Spørgsmaal, om den udenlandske Arbejdskraft kunde siges at skade danske Landarbejdere, havde Indlederen besvaret med Nej. Taleren havde med Tilfredshed hørt Indlederen karakterisere de udenlandske Arbejdere som en Nødhjælp. De er nødvendige for Sukkerroedyrkningen, men man kunde ikke sige, at de er et »nødvendigt Onde«. De fremmede Roearbejdere fortrænge ikke dansk Arbejdskraft; de

---

*) J. Warming i Nationaløkonomisk Tidskr. 1908, S. 57.

udfyldte kun et tomt Rum, og det endda kun delvis. Ved Bedømmelsen af Forholdet var det ikke nok at tage Hensyn til de summariske Tal; det maatte erindres, at der blandt de fremmede Roearbejdere var forholdsvis faa Mænd, og disse vare meget unge, overvejende halvvoksne Drenge. Hovedparten af de udenlandske Landarbejdere var altsaa Piger, og disse konkurrerede ikke med de danske Kvinder i Landbruget. Efterhaanden som Landarbejderlonnen i Danmark var stegen, stillede Arbejderne ganske naturligt det Krav, at Hustruens Arbejdsevne skulde forbeholdes Hjemmet og Børnene. Havde man ikke de udenlandske Arbejdere, maatte Sukkerroedyrkningen paa de sydlige Øer reduceres med Halvdelen. Men naar det saaledes var nødvendigt at have disse Arbejdere, var det ogsaa rimeligt, at der skaffedes dem betryggende Retsforhold, og Landmændene kunde derfor kun hilse det paa-gældende Lovforslag med Tilfredshed, saa meget mere som de fleste af de Ting, der foresloges, allerede var praktiserede i de gode Landbrug.

Overretssagfører Wolff: Indlederen havde lagt Hovedvægten paa Indvandringen af Landarbejdere fra Polen, hvilket var naturligt, da det overvejende Antal fremmede Roearbejdere endnu kom herfra, men ogsaa fra det egentlige Rusland kom der en Del Landarbejdere hertil, og deres Antal steg Aar for Aar. Disse russiske Indvandrere, hvis kulturelle Standpunkt var meget lavt, vare ofte ret uheldigt stillede, fordi de vare ukendte med de Forhold, de gik ind til. Det henværende russiske Generalkonsulat havde foretaget en Række Undersøgelser angaaende de indvandrede russiske Landarbejdernes Forhold, og paa Grundlag heraf var der til Indenrigsministeriet rettet Henvendelse om at faa indført Foranstaltninger til Betryggelse for disse Mennesker. Blandt andet lagde Konsulatet Vægt paa, at det blev paabudt, at Kontrakten skulde oprettes i Hjemlandet, og at der søgtes tilvejebragt Garantier for, at de paagældende forstaa Kontraktens Indhold. Det sidstnævnte vilde kunne opnaas derved, at Kontrakten altid skal oprettes i Nærværelse af en Notar, som ved Paategning attesterer, at Dokumentet er oplæst for og godkendt af den paagældende Arbejder. Endvidere vilde det være ønskeligt, om det blev paabudt, at

Arbejderens Pas skulde deponeres hos Politiørvigheden, samtidig med at han tiltraadte sin Plads.

Hofjægermester Beck gjorde gældende, at de i Lovforslaget omtalte Bestemmelser om en Normalkontrakt netop havde til Formaal at sikre Arbejderne mod de Vanskeligheder, hvorom Overretssagfører Wolff talte. En tilsvarende Sikkerhed kunde næppe naas ad nogen anden Vej. Det var Talerens Opfattelse, at Lovforslaget i enhver Henseende var tilfredsstillende, og at Danmark, hvis Forslaget vedtages, vilde komme til at staa som et Foregangsland paa dette Lovgivningsomraade.

Selvmordsforsøg.

Af

Dr. Edv. Ph. Mackeprang.

Selvmord er et af de Emner, der i særlig Grad har interesseret Nationaløkonomerne og Statistikerne, og utallige er de Bøger, Artikler, statistiske Tabelværker o. s. v., der har omhandlet dette noget triste, men ikke desto mindre interessante Emne. Karakteristisk er det saaledes, at der endog er fremkommet hele Kataloger over Selvmordslitteratur; saaledes udgav i 1890 Italieneren Motta en »Bibliographia del suicidio«, og sidste Aar kom en Fortsættelse af Tyskeren Max von Boehn, der under Betegnelsen »Selbstmord und Selbstmörder« anfører Titlen paa 346 Værker, der handler om den frivillige Død.

Men til trods for de mange Ord og de mange Tal, der saaledes er ofret paa Selvmord for at forklare og belyse, faar man dog nærmest det Indtryk, at man endnu er langt fra at være naaet til Bunden, og at de fleste Spørgsmaal endnu er ubesvarede. Saaledes savner vi stadig en Forklaring paa, hvorfor Selvmordshyppigheden i Danmark er saa høj, hvorfor vi møder op med 222 Selvmord aarlig pr. Million Indbyggere, medens

vore Naboer, Sverrig, Norge, Preussen og England kun har henholdsvis 151, 45, 195 og 89. Vi savner Forklaring paa, hvorfor Selvmordshyppigheden er større paa Øerne end i Jylland, hvorfor Selvmordshyppigheden i Danmark er aftagende, i Sverrig og England tiltagende, hvorfor Selvmordshyppigheden i København var faldende indtil 70'erne*), og saa fremdeles.

En af Grundene til, at det i Øjeblikket synes vanskeligt at besvare de nævnte Spørgsmaal, er utvilsomt den, at vi mangler en vigtig Side i samtlige Undersøgelser over Selvmord, nemlig Hyppigheden af Selvmordsforsøg. Det er indlysende, at det ikke saa meget er selve det, om et Selvmordsforsøg lykkes eller ej, der interesserer, som selve Selvmordsforsøgene, deres Antal, deres Bevæggrund og de øvrige psykologiske og økonomiske Aarsager, der spiller med ind. Og det er indlysende, at en Statistik, en Undersøgelse, der kun angaaer de Selvmordsforsøg, der lykkes, absolut maa halte og ikke kan give Anledning til Slutninger af samme Værdi og Betydning som en Statistik, der medtager samtlige Selvmordsforsøg, baade dem der lykkes og dem der ikke lykkes.

Særlig hvor det drejer sig om Beregningen af Selvmordshyppigheden, hvad enten det er fra et Land til et andet, eller det er fra en Tidsperiode til en anden, vil en Undersøgelse udelukkende baseret paa de fuldbyrdede Selvmord kunne give vildledende Re-

*) Efter Callisen: Fysisk-medicinske Betragtninger over København dræbte sig fra 1796—1805 i alt 582 Mennesker, hvad der giver en Selvmordshyppighed af ca. 58 pr. 100000. I 1835—44 var det tilsvarende Tal 46, i de efterfølgende Tiaar henholdsvis 40, 37, 31 og 29.

sultater, naar man ikke samtidig har Vished for, at Forholdet mellem de Selvmordsforsøg der lykkes, og de der mislykkes, stadig er det samme.

Det her paapegede er ganske vist ikke noget nyt, de fleste Forfattere, der har givet sig af med Selvmordsstatistik, har i større eller mindre Grad erkendt dette, men har samtidigt erklæret det for haabløst at prøve paa at tilvejebringe nogen Statistik over samtlige Selvmordsforsøg. Statistiken over de fuldbyrdede Selvmord lader allerede af betydelige Mangler, særlig hvad angaaer den nøjagtige Konstatering af det absolute Antal, at det vil være rent haabløst at give sig af med de Selvmordsforsøg, der mislykkes. Bliver en Del fuldbyrdede Selvmord aldrig anførte som saadanne — særlig fordi Familien gør alt for at dække over det —, hvordan vil det saa ikke gaa med de mislykkede Selvmordsforsøg, kun et Minimum af disse vil komme til Offentlighedens Kundskab.

Alt dette er fuldstændig rigtigt, men det forhindrer dog ikke, at en Statistik over Selvmordsforsøg har sin store Interesse og kan kaste Lys over flere ellers ret dunkle Spørgsmaal.

Hidtil er dog de mislykkede Selvmordsforsøg ikke knæsatte af den officielle Statistik, og det er nærmest rent tilfældigt, at man saa at sige falder over en Statistik af den Art. Og dog er en slig Statistik ingenlunde sjælden; i de Tiltælde, hvor Politiets Assistance tilkaldes ved et Selvmordsforsøg, foreligger der ogsaa en Rapport, og er det i en nogenlunde større By, der har sin officielle Politiberetning, vil man ofte finde en statistisk Fortegnelse over de indløbne Rapporter. Som Eksempel paa saadanne Politiberetninger med en

Statistik over Selvmordsforsøg kan nævnes Københavns og Brüssels aarlige Politiberetninger*). Da saadanne Rapporter sjældent kommer over vedkommende By's, endsige vedkommende Lands Grænser, er det ret naturligt, at der hidtil kun har foreligget meget lidt om Selvmordsforsøg.

Jeg har søgt at samle, hvad der, saa vidt jeg ved, i Øjeblikket foreligger af den Art Statistik; nedenfor er foretaget en lille Sammenligning mellem fuldbyrdede Selvmord og mislykkede Selvmordsforsøg.**)

	Fuld- byrdede	Mis- lykkede	I alt	Paa 100 fuldbyrdede kommer
København	1258	612	1870	49
Brüssel	240	171	411	71
Buenos-Aires ..	1197	1089	2286	91
Budapest.....	187	460	647	246
Wien	3189	3563	6752	122
Spanien	3688	1271	4959	34

Man vil straks lægge Mærke til den betydelige Forskel, der er i de forskellige Byer mellem fuldbyrdede og mislykkede Selvmord, en Forskel, som naturligvis først og fremmest skyldes den forskellige Omhyggelighed, hvormed de mislykkede Selvmord er opnoteret, og det forskellige Omfang, hvori de er kommet til

*) Beretning til Justitsministeriet om Københavns Politi. — Rapport Annuel présenté au Conseil communal par le Collège des Bourgmestres et Echevins.

**) Kilder: København 1. c. 1897—1906; Brüssel 1. c. 1900 og 1903—05; Buenos Aires, Statistik Aarbog for B. A. Aar 1904, 1895—1904, i denne Statistik er ellers stadig fuldbyrdede og mislykkede Selvmord samlede under ét, baade hvor der deles efter Motiv, Civilstand, Alder o. s. v.; Budapest, Statistik Aarbog for B. 1902; Wien og Spanien citeret efter Westergaard: Mortalit t und Morbilit t.

Offentlighedens Kundskab, men til trods herfor kan man ikke paa Forhaand nægte, at der ligger en anden Aarsag til Grund, og at der faktisk er en Forskel mellem de enkelte Byer og Lande. Tallene lærer os i al Fald, at man ikke uden videre kan opstille Byerne i følgende Rækkefølge efter Selvmordshyppighed, beregnet paa Grundlag af de fuldbyrdede Selvmord; thi medtages ogsaa de mislykkede Selvmordsforsøg, bliver Rækkefølgen en hel anden.

Fuldbyrdede Selvmord blandt 100000 Indbyggere	Samtlige Selvmordsforsøg blandt 100000 Indbyggere
København	32
Brüssel	30
Wien	25
Budapest	24
Buenos Aires	15
	47
	52
	53
	83
	28

Naturligvis er det ikke Meningen, at sidstnævnte Talrække angiver den virkelige Rækkefølge, men den er utvivlsomt ligesaa korrekt eller rettere ukorrekt som den første, naar Talen er om at fastslaa de enkelte Byers Selvmordstilbøjelighed.

I det hele vil det, at man medtager de mislykkede Selvmordsforsøg, i høj Grad paavirke alle de Slutninger, som man er tilbøjelig til at ville uddrage af Statistiken over de fuldbyrdede. Som et Eksempel herpaa skal nævnes Forholdet mellem Mændenes og Kvindernes Selvmordstilbøjelighed. Medens af de fuldbyrdede Selvmord Kvindernes Andel som Regel svinger omkring 20 à 25 %, udgør Kvindernes Andel af de mislykkede Selvmordsforsøg 40 à 50 %, saaledes at

Kvindernes Selvmordstilbøjelighed i Forhold til Mændenes ikke er $\frac{1}{4}$ à $\frac{1}{3}$, men omkring $\frac{1}{2}$.

Hvor forskelligt end Forholdet er mellem fuldbyrdede og mislykkede Selvmord, faar vi dog stadig det samme Resultat, at af samtlige Selvmordsforsøg fuldbyrdedes et langt faerre Antal for Kvinderne end for Mændene, saaledes som efterfølgende Procenttal viser:

Af samtlige Selvmordsforsøg fuldbyrdedes:

	Mænd	Kvinder
København	74	49
Brüssel	64	47
Budapest	39	16
Spanien	80	57

Hvad er Grunden til, at Kvindernes Forsøg paa at berøve sig Livet hyppigere mislykkes end Mændenes? Er det fordi Kvindernes Mod svigter i det afgørende Øjeblik? Noget er der maa ske heri; men Forskellen mellem Mænd og Kvinder i den nævnte Henseende beror dog ogsaa for en væsentlig Del derpaa, at Kvinderne vælger helt andre Aflivelsesmaader end Mændene, og da særlig Aflivelsesmaader, der efter deres Natur er langt mere usikre end de Maader, der fortrinsvis benyttes af Mændene.

For nærmere at undersøge Aflivelsesmaadens Indflydelse paa Forholdet mellem fuldbyrdede og mislykkede Selvmord kan man paa Grundlag af de tidligere nævnte Politirapporter fra København og Brüssel opstille følgende Tal, der angive, hvormange af 100 Selvmordsforsøg der lykkes:

Af 100 Selvmordsforsøg lykkes:

København		Brüssel	
Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
Hængning	82	69	89
Skydning	74	58	59
Drukning.....	58	37	45
Forgiftning ...	54	29	50
Andre.....	50	49	41

Naar man erindrer, at de her nævnte Procenttal i flere Tilfælde stammer fra forholdsvis faa Iagttagelser (i Brüssel valgte 8 Skydning, hvoraf 5 lykkedes), er der en god Overensstemmelse saavel mellem Erfaringerne fra København og Brüssel som mellem Erfaringerne for Mænd og Kvinder.

Af samtlige Aflivelsesmaader synes Hængning at være den, der bedst lykkes; derefter kommer i aftagende Rækkefølge Skydning, Drukning og Forgiftning, en Rækkefølge, som man ogsaa paa Forhaand vilde vente, naar man kender de valgte Aflivelsesmaaders Ejendommeligheder. Ved Hængning er det saa godt som umuligt for Selvmorderen at opgive Forsøget paa Halvvejen, her er kun et enten-eller; naar der dog foreligger mellem 10 à 20 % mislykkede Tilfælde, er det vel nærmest de Tilfælde, hvor en Tredjemand er kommet til og har skaaret vedkommende ned. Skydning kan man heller ikke opgive paa Halvvejen, men i Modsætning til Hængning er det ikke altid givet, at Forsøget medfører Døden, i $1\frac{1}{3}$ à $1\frac{1}{4}$ af Tilfældene mislykkes Skudet. Drukning er derimod en Aflivelsesmaade, der — om man saa kan sige — kan opgives paa Halvvejen. Hvad endelig Forgiftning angaaer, hænger det store Antal mislykkede Forsøg sammen med, at den valgte Gift eller Forgiftningsmetode mange

Gange ikke er noget godt Aflivelsesmiddel, man behøver kun at tænke paa Sfovlsyre og Salpetersyre eller Gasforgiftning.

Det er klart, at de forskellige Aflivelsesmaaders »Dødelighed« — et Begreb, som vi i det følgende vil betegne ved Ordet »Selvmordsdødelighed« — i høj Grad kan paavirke det ovenfor omtalte Forhold mellem Mændenes og Kvindernes fuldbyrdede og mislykkede Selvmordsforsøg; naar Kvinderne, saaledes som det faktisk er Tilfældet, fortrinsvis vælger Aflivelsesmaader med ringe Dødelighed, bliver der en større Procentdel mislykkede Selvmordsforsøg blandt Kvinderne end blandt Mændene. Følgende lille Tabel vil være ret oplysende i saa Henseende:

	Samtlige Selvmords- forsøg i Kbh. blandt Kvinder	514 Mænd vilde vælge følgende Maader	Af sidstn. vilde efter Kvinderne Selvmords- dødelighed lykkes
Hængning	198	331	228
Drukning	98	50	19
Skydning	19	53	31
Skarpe Vaaben	15	23	5
Gift	138	30	9
Andet.....	46	27	16
	514	514	308

Af 514 Selvmordsforsøg af Kvinder lykkedes kun 251, men hvis Kvinderne havde valgt samme Aflivelsesmaader som Mændene, vilde deres Selvmordshyppighed (regnet efter fuldbyrdede Selvmord) være steget forholdsvis fra 251 til 308 eller ca. 23 %. Hvis de 514 Forsøg var blevet udførte af Mænd, vilde derimod 380 Tilfælde være blevne fuldbyrdede. Heraf følger, at

knap Halvdelen af den Forskel, der er mellem Mændenes og Kvindernes »Selvmordsdødelighed«, skyldes den valgte Aflivelsesmetode.

En lignende Indflydelse vil den forskellige »Selvmordsdødelighed« have, naar man gaar fra Land til Land, idet Valget af Aflivelsesmaaden er overordentlig forskellig. Naar saaledes 79 % af de mandlige Selvmordere i Danmark hænger sig, medens det kun er Tiltældet med 18 % i Italien, ligger allerede her et Moment til Belysning af Danmarks store og Italiens lille Selvmordshyppighed.

Selv om det forskellige Valg af Aflivelsesmaade langtfra kan forklare Forskellen mellem de enkelte Landes Selvmordshyppighed, er det dog et saa vigtigt Moment, at det fortjener en lidt nærmere Betragtning.

Hvad de fuldbyrdede Selvmord angaaer, viser efterfølgende Tabel*) som sagt en meget stor Forskel mellem Landene. (Se Tabellen S. 265).

Ved Hjælp af disse Tal og den ovenfor nævnte »Selvmordsdødelighed« kan man beregne, hvormange Selvmordsforsøg der kommer paa 100 Selvmord. De 79 i Danmark ved Hængning fuldbyrdede Selvmord svarer til $79 \times 1.2 = 95$ Selvmordsforsøg, de 8 ved Drukning fuldbyrdede Selvmord svarer til $8 \times 1.7 = 14$ Selvmordsforsøg o. s. v., saaledes at samtlige 100 Selvmord giver ialt 130 Selvmordsforsøg, eller vi skal multiplicere de fuldbyrdede Selvmord blandt Mænd i

*) Tallene hidrører ikke fra samme Periode, men da Valget af Aflivelsesmaade er et karakteristisk konstant nationalt Fænomen, har det ikke nogen Betydning i denne Sammenhæng.

	Hængning		Drukning		Skydning		Forgiftning		Andre	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
Danmark....	79	57	8	28	7	2	3	8	3	15
Rusland....	73	73	7	7	6	1	7	8	7	11
Preussen....	65	44	13	40	14	1	2	8	6	7
Japan.....	64	45	22	47	2	0	1	1	11	7
Sverrig....	58	25	14	17	15	0	4	52	9	6
Østrig.....	51	33	20	40	17	4	7	18	5	5
Frankrig....	48	32	26	41	13	1	1	4	12	22
England....	40	25	16	35	6	0	7	17	31	23
Island.....	36	—	36	—	6	—	2	—	0	—
Spanien....	19	17	13	33	45	4	4	26	19	20
Italien....	18	16	23	49	29	3	6	9	24	23

Danmark med 1.30 for at finde de tilsvarende Selvmordsforsøg.

Beregnes der paa denne Maade en Multiplikationsfaktor for hvert Land og hvert Køn, kan man opstille en Tabel over Antallet af Selvmordsforsøg pr. 1 Mill. Indbyggere, dog ganske vist først efter en lille Beregning, hvortil efterfølgende Tabel vil give det fornødne Materiale. (Se Tabellen S. 266).

Selv om Rækkefølgen i de to sidste Talsækker er nogenlunde den samme, er der dog sket ikke uvæsentlige Ændringer, Spanien og Rusland har byttet Plads, det samme er Tilfældet med Østrig og Sverrig og med Preussen og Japan. Hertil kommer, at vi stadig har regnet med samme »Selvmordsdødelighed« i samtlige Lande, medens den i Virkeligheden er ret varierende.

Naturligvis er den her foretagne Undersøgelse langt fra fuldkommen, hertil hører, at der ogsaa tages

	Multiplikationsfaktor		Blandt de fuldb. Selvmord kommer Mænd (x) for hver Kvinde	Fuldbyrdele Selvmord (p) pr. 1 Mill. Indb.	Selvmordsforsøg pr. 1 Mill. Indb. (*)
	Mænd (m)	Kvinder (k)			
Spanien	1,53	2,60	3,3	22	39
Rusland	1,55	1,82	3,9	31	35
Italien	1,61	2,49	4,0	63	113
England	1,58	2,46	2,9	89	160
Sverrig	1,40	2,71	2,3	151	271
Østrig	1,42	2,40	4,6	156	251
Japan	1,44	2,22	1,5	177	307
Preussen	1,36	2,26	4,2	195	300
Danmark	1,30	2,26	3,6	221	334
Frankrig	1,46	2,27	3,7	240	392

Hensyn til Alder, Civilstand, Erhverv, Motiv o. s. v., og ikke saaledes at hvert enkelt Forhold tages for sig, men saaledes at de indbyrdes kombineres.

At f. Eks. ogsaa Alderen spiller en Rolle, og at en Hensyntagen hertil kan ændre den konstaterede Selvmordshyppighed, vil følgende Betragtninger vise. Man kan som Regel fastslaa, at »Selvmordsdødeligheden« er stigende med Alderen; nogen egentlig Statistik over Selvmordsforsøg fordelt efter Alder, findes ganske vist ikke, men det at Hængning altid er en desto hyppigere anvendt Aflivelsesmaade, jo ældre Selvmorderen er, peger i den nævnte Retning. Antages nu, at den Multiplikationsfaktor, der skal benyttes for at gaa fra de fuldbyrdede Selvmord til samtlige Selvmordsforsøg, er henholdsvis 2,0, 1,4 og 1,2, alt efter som Alderen er 20—40 Aar, 40—60 Aar og over 60

*) Beregnet efter Formlen $p = \frac{(m \cdot x + k)}{1 + x}$.

Aar, vil man, idet f. Eks. Aldersfordelingen i to Lande Frankrig og Spanien er følgende:

Alder	Frankrig	Spanien
20—40	30 0/0	60 0/0
40—60	40 0/0	30 0/0
over 60	30 0/0	10 0/0

for Frankrigs Vedkommende for hver 100 fuldbyrdede Selvmord faa ialt 152 Forsøg, for Spanien 174. Med andre Ord, alene den forskellige Aldersfordeling blandt de to Landes Selvmordere bevirker, at Spaniens Selvmordshyppighed relativt set er 15 0/0 større end Frankrigs.

Ogsaa Motivet spiller som sagt en Rolle ved Bedømmelsen af Selvmordshyppigheden. Det er interessant at se, at »Selvmordsdødeligheden« ogsaa her varierer ret betydeligt.

Af 100 Selvmordsforsøg lykkes i				
København		Brüssel		
Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	
Huslige Sorger	67	31	33	30
Drikfældighed	82	67	69	50
Sindssygdom	75	68	81	75
Økonomiske Sorger ..	80	50	61	57
Ulykkelig Kærlighed ..	53	33	17	31
Andre	70	43	74	55

Det synes, som Sindssygdom er det Motiv, der særlig bringer en Selvmorder til at udføre sin Beslutning, medens omvendt Selvmord paa Grund af ulykkelig Kærlighed i Almindelighed bliver ved Forsøget. Desværre kan dette Spørgsmaal ikke uddybes mere, da man samtidig burde have en Kombination efter

Alder og Aflivelsesmaade. De Sindssyge er utvivlsomt overvejende ældre Personer og de benytter fortrinsvis Hængning, de, der lider af ulykkelig Kærlighed, er yngre Personer, der vælger en, om man saa kan sige, mere skøn Dødsmaade.

Statistiken over Selvmordsforsøg er endnu i sin Barndom, men det vil kun være et Tidsspørgsmaal, hvornaar man skænker den en lignende Opmærksomhed som de fuldbyrdede Selvmord, og hvornaar en eller anden flittig Tysker samler en Katalog over Selvmordsforsøgslitteratur. Thi nødvendig er en slig Statistik, uden den er den officielle Selvmordsstatistik til en vis Grad kun et Misfoster, hvis eneste Resultat vil være en Række falske og uvidenskabelige Paastande.

Vor Agrarpolitik og Indvandringen til Byerne.

Af

H. Waage.

I.

I en Afhandling om »Landbrugets Arbejdermangel og Byernes Arbejdsløshed« (Nationaløkonomisk Tidsskrift 1908, Side 32 ff.) har Hr. Kontorchef Jens Warming undersøgt Aarsagerne til den stærke Indvandring fra Land til By, der har fundet Sted her hjemme i den sidste Menneskealder og som har sit Tilsvarende i de fleste andre Lande. Hr. W. hævder med Rette, at denne Befolkningsforskydning har haft en fornuftig økonomisk Basis, idet Bortvandringen fra Land til By har forbedret Arbejdsvilkaarene saavel for dem, der vandrede til Byerne, som for dem, der blev tilbage paa Landet. Hvor meget man derfor end af andre Grunde vil beklage den stedfundne Befolkningsforskydning, nødes man til at indrømme, at de økonomiske Kaar for Befolningens Flertal vilde have været betydelig ringere end de nu er, saafremt vi under øvrigt uforandrede Samfundsforhold havde samme Fordeling af Befolningen mellem Land og By som for en Menneskealder siden.

Hr. W. gaar imidlertid et Skridt videre og hævder, at den skete Befolkningsforskydning ikke blot er begrundet i de historisk givne Samfundsforhold, men at den skyldes en »økonomisk Nødvendighed«, saa at en maalbevidst økonomisk Politik, der tog Sigte paa at vende Strømmen, efter al Sandsynlighed vilde blive resultatlos. Da de af Hr. W. opstillede sterkt begrænsede Praemisser imidlertid ikke kan berettige ham til at drage en saa vidtgaaende Slutning, vilde jeg gerne nedlægge en Indsigelse mod denne Opfattelse.

Den stedfundne Befolkningsforskydning har haft til Forudsætning, at det har været lettere for Arbejderne at finde Udkommet i Byen end paa Landet. Hvis man vil prøve paa at vende Strømmen, maa man derfor tage denne Forudsætning bort og søge at gøre den produktive Virksomhed mere lønnende paa Landet end i Byen. Naar man vil drøfte Mulighederne herfor, er der to Spørgsmaal, der kræver en Undersøgelse. Det første Spørgsmaal er, om der er Mulighed for at udvide Landbrugsproduktionen saaledes, at en større Del af Befolningen kan finde Beskæftigelse ved Landbrugsvirksomhed. Det andet Spørgsmaal er, om der er Mulighed for at forlægge en Del af den til Byerne knyttede Industri til Landdistrikterne.

At der ikke foreligger tekniske Hindringer for en endogsaa meget betydelig Udvidelse af Landbrugsproduktionen, tør vistnok betragtes som en given Sag og dette bestrides egentlig heller ikke af Hr. W. Selv om det danske Landbrug staar højt, er der dog mange Omraader, hvorpaa Produktionen kan udvides; jeg skal særlig pege paa en forøget Planteavl til delvis Overflødigørelse af Importen af fremmede Foderstoffer.

Under Landbruget i videre Forstand hører jo ogsaa Havebruget, der i mange Egne af Landet fører en ret tarvelig Tilværelse, selv paa Steder, hvor Jordbundsforhold og Klima begünstiger en havemæssig Dyrkning af Jorden. Der kan derfor ikke være nogen Tvivl om, at Mængden af Landbrugs- og Havebrugsprodukter kunde forøges meget betydelig, naar Arbejderne i stort Omfang kastede sig over Landbrugs- og Havebrugsproduktionen.

Hr. W. vil imidlertid gøre gældende, at en stor Udvidelse af Landbrugs- og Havebrugsproduktionen vilde forbyde sig af sig selv, fordi det store Udbud af Landbrugs- og Havebrugsprodukter vilde fremkalde et saadant Prisfald, at det vilde blive umuligt at afsætte dem til Priser, der vilde svare Regning. Denne Be- tragtning er dog kun rigtig, forsaavidt det forøgede Udbud ikke mødes af en tilsvarende Efterspørgsel. Hvis Efterspørgselen holder Skridt med Udbudet, vil Prisniveauet blive nøjagtig det samme som før Produktionsudvidelsen, og Undersøgelsen maa derfor rettes paa, hvilke Forhold der kan tænkes at hindre en Stigning af Efterspørgselen, svarende til det forøgede Udbud af Landbrugsvarer, som Tekniken i og for sig sætter os i Stand til at producere.

En absolut Hindring for en saadan Stigning af Efterspørgselen vilde selvfølgelig forelægge, saafremt alle Mennesker her i Landet fik tilstrækkelig Føde baade i Henseende til Kvantitet og til Kvalitet. Men saaledes er Forholdet jo ikke. Der findes Tusinder af Mennesker, hvis Ernæring er absolut utilstrækkelig, og der findes endnu flere, der vel kvantitativt set faar tilstrækkeligt at spise, men hvis Føde man dog nok

kunde ønske forbedret, uden at man af den Grund kan beskyldes for at være Gourmand. Saafremt disse Menneskers Indtægter gennem sociale Reformer kunde blive forhøjede, vilde deres forøgede Forbrugsevne bevirke en stærkt stigende Efterspørgsel efter Landbrugsprodukter. Den af Hr. W. paaberaabte Forbrugssstatistik viser ganske vist, at en forøget Indtægt bevirker en forholdsvis større Efterspørgsel efter Industriprodukter end efter Landbrugsprodukter, men for de smaa Indtægters Vedkommende, som der her nærmest er Tale om, træder dette Forhold jo ikke saa stærkt frem. Kunde det gennem hensigtsmæssige Socialreformer lykkes at faa den Forbrugsevne, der repræsenteres af de smaa Indtægter paa 1200 Kr. og derunder, forhøjet blot med det halve, vilde der herigennem være tilvejebragt en overordentlig Stigning i Efterspørgselen efter Landbrugsprodukter. Det maa heller ikke glemmes, at en forøget Efterspørgsel efter visse Industriprodukter indirekte vilde fremme Efterspørgselen efter de Landbrugsprodukter, der tjener som Raastoffer for de paagældende Industrier (f. Eks. Uld, Huder, Talg etc.).

Absolute Hindringer for en forøget Efterspørgsel efter Landbrugsprodukter, begrundede i, at Folk allerede har nok at spise og drikke i Forvejen, behøver man altsaa ikke at regne med. Anderledes forholder det sig derimod med de i den forhaandenværende Samfundstilstand grundede Hindringer for en saadan forøget Efterspørgsel. Fra disse Hindringer kan man selvfølgelig ikke bortse, naar man vil undersøge Udsigterne for en forøget Landbrugsproduktion. Hr. W. indlader sig ikke nærmere med disse Hindringer, og

man maa derfor antage, at han forudsætter, at disse Hindringer vil vedblive at bestaa. Hertil er Hr. W. selvfølgelig fuldt berettiget, men det havde dog i saa Fald sikkert været rigtigere, om han udtrykkelig havde gjort opmærksom paa, at hans Undersøgelse er begrænset, idet den hviler paa visse Forudsætninger med Hensyn til den i vort Samfund bestaaende Retstilstand. Men bortset fra en kort Henvisning til den socialistiske Stat, som Hr. W. næppe selv tillægger synderlig Betydning, indeholder hans Afhandling intet Forbehold med Hensyn til Muligheden af, at en forandret økonomisk Politik kunde ændre de Resultater, som han kommer til.

Naar en vis Produktion er teknisk mulig og der samtidig hersker ikke blot forbogaaende, men permanent Trang til de Produkter, der kunde fremstilles, men den paagældende Produktion desuagtet ikke finder Sted, kan dette kun hidrøre fra, at de Mennesker, der føler Trangen, paa Grund af de bestaaende Samfundsforhold er afskaarne fra at sætte den til Trangens Tilfredsstillelse nødvendige Produktion i Gang. Deres Forbrugsevne holdes altsaa kunstig nede under det Niveau, paa hvilket Tekniken i og for sig var i Stand til at holde den oppe. I denne Forbindelse, hvor vi taler om Mulighederne for at forøge den købedygtige Efterspørgsel efter Landbrugsprodukter, er det naturligt først og fremmest at rette sin Opmærksomhed paa de Befolkningslag, hvis Forbrugsevne er mindst, fordi en Højnelse af Forbrugsevnen i disse Kredse vilde betyde en forholdsvis større Efterspørgsel efter Landbrugsprodukter end en Stigning af Forbrugsevnen i mere velstillede Befolkningslag. Til de Befolkningslag, der

repræsenterer den mindste Forbrugsevne i vort Samfund, hører den talrige Husmands- og Landarbejderklasse, og selv en mindre Stigning i denne Klasses Forbrugsevne vilde have en forøget Landbrugsproduktion til Følge.

Spørgsmaalet bliver da, ad hvilke Veje denne Befolkningsklasses Forbrugsevne kan bringes i Vejret. Hr. W. henviser Landarbejderne til at danne Fagforeninger og anbefaler særlig at benytte de nuværende for Landbruget ret gunstige Konjunkturer til ad denne Vej at søge Arbejdslønnen forhøjet og en mulig forestaaende Stigning af Jordprisen hindret. Hr. W. overser sikkert ikke Vanskelighederne ved Dannelsen af Fagforeninger; jeg for mit Vedkommende tror nu, at Vanskelighederne er uovervindelige, allerede af den Grund, at det Menneskemateriale, der skulde danne Grundlaget for disse Fagforeninger, er altfor uensartet. Jeg kan heller ikke skønne, at de Fordele, Landarbejderne eventuelt kunde opnaa ved at danne Fagforeninger, vilde staa i noget rimeligt Forhold til de Tab, som en Lønkamp paa Landet i socialistisk Aand vilde føre med sig baade i materiel og aandelig Henseende. Trods den store Klassemodsætning paa Landet, der i Virkeligheden er lige saa stor som Klassemodsætningen i Byerne, hersker der mellem Landbefolkningens forskellige Dele en ikke ringe Solidaritetsfølelse, og hvor urigtigt det end vilde være at benytte sig af denne Følelse til at opretholde bestaaende Uretfærdigheder og forkvaklede økonomiske Forhold, skal man dog paa den anden Side være noget varsom med at sætte skarpe Skel og begynde Klassekamp, naar Udsigten til Gevinst er mere end tvivlsom. Selv om det

nemlig mod Formodning kunde lykkes at faa Landbrugets Lønarbejdere til at danne Fagforeninger, er det dog højest usikkert, om disse Foreninger kunde udrette synderligt, thi en Opskruning af Arbejdslønnen kunde let medføre en Overgang til en mere ekstensiv Drift og altsaa bevirke en aftagende Efterspørgsel efter Landbrugsarbejdere. Man maa jo vel erindre, hvad de gennem Byernes Fagforeninger indvundne Erfaringer fuldtud godtgør, at en hvilken som helst Fagorganisation er magtesløs overfor Jordmonopolet, og naar Landarbejderne vilde paabegynde en Lønkamp med deres Arbejdsgivere gennem en Fagorganisation, vilde de først og fremmest møde Jordejerinteresserne. De fleste Ejere af Landbrugsjorden har ganske vist ogsaa økonomiske Interesser som kapitalistiske Driftsherrer, men disse Interesser er Jordejerinteresserne langt underordnede, og de vil derfor blive ofrede først.

Naar Hr. W. uttaler Haabet om, at de nuværende gunstige Konjunkturer i Landbruget kunde blive benyttede til en Lønstigning i Stedet for at bundfælde sig i en højere Jordpris, kan jeg selvfølgelig ikke i og for sig have noget herimod, men hvis der ikke sker en Ændring i det nuværende Agrarsystem, tror jeg rigtignok ikke, at dette Haab kan blive til andet end et fromt Ønske. Under et Agrarsystem som vort, der hviler paa en ubegrænset privat Ejendomsret til Jorden, vil Jordejeren altid tage Magten fra Jorddyrkeren, og Landbrugsinteresserne altid blive underordnede Jordejerinteresserne. Den jordejende Klasse vil altid bestræbe sig for at holde Jordprisen saa højt oppe som muligt, og naar Jordejerklassen er saa talrig som den er her til Lands, vil den heller ikke have synderlig

Vanskelighed ved at bilde baade sig selv og os andre ind, at Landbrugets Interesser tjenes bedst ved en høj Jordpris, skønt Sandheden selvfølgelig er den stik modsatte, idet Landbrugsvirksomheden mere end nogen anden økonomisk Virksomhed i vort Samfund lider under en opskruet Jordpris. Den nævnte falske Forstilling er ikke desto mindre i den Grad udbredt, at selv mange mindre Jordejere, hvis Jord er pantsat til dens fulde Værdi og som i deres Egenskab af Jordejere altsaa kun kan haabe paa at realisere en Gevinst, saafremt Konjunkturerne medfører en Stigning af Jordværdien, interesserer sig meget mere for en saadan Stigning, der dog kun vilde bringe dem en ren imaginær Fordel, end for Bestræbelser, der tager Sigte paa at fremkalde gunstigere Vilkaar for Landbrugsarbejdet. At raabe Varsko overfor en mulig forestaaende Stigning af Jordprisen eller at appellere til Landmændenes Samvittighed overfor den Tendens, som selve Agrarsystemet med Nødvendighed fremkalder, saaledes som Hr. W. gør, er selvfølgelig ganske unyttigt.

At arbejde for en Forbedring af Landarbejdernes Stilling med Bibeholdelse af det nuværende Agrarsystem er derfor et haabløst Foretagende. Her hjælper kun Reformer, der kan gøre Jorden billigere og let tilgængelig, og som konsekvent gennemførte i Tidens Løb vil føre til en fuldstændig Afskaffelse af den private Jordejendomsret. Hvilke Veje man skal slaa ind paa for at naa dette Resultat, kan der naturligvis være delte Meninger om. Henry Georges Tilhængere kræver som bekendt Indførelsen af Grundværdibeskæftning. Fra anden Side arbejdes der for Indførelsen af offentligt Fæste, Stats- eller Kommunefæste. Men hvilken Vej

man nu end vil vælge, er det dog klart, at en let Adgang til Jorden, en Adgang til at dyrke den uden byrdefulde Betingelser, vil medføre en væsentlig forhøjet Levefod for den nuværende Husmands- og Landarbejder-klasse. Den vil altsaaaabne Mulighed ikke blot for en betydelig Forøgelse af Mængden af Landbrugssprodukter, men tillige for en Forbrugsevne, der holder Skridt med den forøgede Produktion. Der er derfor intet ulogisk i at kræve Herregårdene udstykkede, naar man blot sørger for, at Udstykningen sker paa Betingelser, der medfører en øget Forbrugsevne hos dem, der skal dyrke de udstykkede Herregårdsparceller for egen Regning. Det ulogiske i at kræve Herregårdene udstykkede foreligger kun, naar man anser det for en Selvfølge, at den Forbrugsevne, som Befolkningens Flertal for Øjeblikket repræsenterer, er en uforanderlig Størrelse.

Hvad man nu end vil mene om de politiske Muligheder for at faa gennemført en Agrarreform, der skaffer den ved Landbruget beskæftigede Befolkning en let Adgang til Jorden, vil man derfor ikke kunne bestride, at en saadan Reform vilde betyde bedre Kaar for mange Tusinder i vort Folk. Jeg tror derfor heller ikke, at det af Hr. W. oprullede Perspektiv over de Rædsler, der vilde komme over os, hvis vor Landbrugssproduktion blev væsentlig forøget, vil skræmme de Mænd, som arbejder for at vække Landbefolningens Interesse for en saadan Reform. Disse Folk kenner meget vel Forskellen mellem den Forbrugsevne, der repræsenteres henholdsvis af den jordløse Landarbejder og af den selvstændige Landbruger, der har tilstrækkelig Jord til at være økonomisk uafhængig, og

de ved, at naar de arbejder for at skaffe Landarbejderne Jord at dyrke for egen Regning paa gunstige Betingelser, arbejder de ikke blot for en Forøgelse af Landbrugsproduktionen, men tillige for en Stigning i Forbrugsevnen, der kan holde Skridt med den forøgede Produktion.

En Stigning i Landbefolkningens Forbrugsevne, fremkaldt ved en Udstykning af Jorden i mindre Brug paa billige Vilkaar, vilde som sagt først og fremmest sætte den ved Jordbruget beskæftigede Befolkning i Stand til i højere Grad end nu at aftage de Produkter, den selv frembringer, og altsaa gøre Ende paa den Abnormitet, at den stærkt øgede Landbrugsproduktion kun i forsvindende Grad kommer Landarbejderne selv til Gode. Men de forbedrede Arbejdsvilkaar for den nuværende Underklasse paa Landet vilde tillige skabe et nyt betydningsfuldt Marked for vor Industri, og det er derfor en komplet Misforstaaelse, hvis man tror, at de Agrarreformer, som der i de senere Aar fra mange Sider arbejdes for, kun har Interesse for Folk, der bor paa Landet og beskæftiger sig med Landbrugsvirksomhed.

Hr. Warmings manglende Interesse for Agrarreformer hænger vistnok sammen med, at hans teoretiske Opfattelse af Jordspørgsmaalet er mangelfuld. Af de teoretiske Bemærkninger, der lejlighedsvis forekommer i hans Afhandling, faar man i al Fald det Indtryk, at Jordrenten efter hans Opfattelse kun bestemmes af Jordens fysiske Beskaffenhed og Befolkningens Tæthed. Men foruden disse to Faktorer er der en tredje Faktor, der har mindst ligesaa stor Betydning, og det er den i Samfundet gældende Retsordning med Hensyn til

Jorden. Den Befolkningsforskydning, der har fundet Sted i Danmark i den sidste Menneskealder, kan umulig forstaas, naar man ikke tager denne Faktor med i Beregningen.

II.

Det andet ovenfor berørte Spørgsmaal, om der er nogen Mulighed for at forlægge en Del af den til Byerne knyttede Industri til Landdistrikterne, kan i en Tidsskriftartikel umulig behandles saa udtømmende og alsidigt som det fortjener, men naar Hr. W. vil hævde, at der ikke er stor Sandsynlighed for at komme bort fra de nuværende Tilstande, der tenderer henimod at koncentrere den største Del af den industrielle Virksomhed i Byerne, maa jeg dog gøre opmærksom paa, at der foreligger Muligheder, som han ikke har taget Hensyn til. Hr. W. regner jo ikke med en *Ændring i Agrarpolitiken*, og ud fra denne Forudsætning kan hans Betragtninger være rigtige. Men Sagen stiller sig anderledes, naar man forudsætter, at der gennem hensigtsmæssige Agrarreformer skaffes Landarbejderne en let Adgang til Jorden, og at der ad denne Vej efterhaanden tilvejebringes en tættere Befolning paa Landet. En tæt Befolning af selvstændige Landbrugere, der ikke som vore nuværende Bønder har særlige Jord-ejerinteresser at forfægte, men hvis økonomiske Eksistens alene er grundet paa Arbejdet, vilde være i Stand til at omforme Arbejdsbetingelserne i Industrien paa en saadan Maade, at i al Fald en stor Del af den nuværende industrielle Virksomhed vilde blive forlagt fra By til Land.

For det første vilde en Højnelse af Landbefolningens Forbrugsevne gennem en lettere Adgang til at grunde selvstændige Landbrug selvfoligelig medføre en væsentlig forøget Byggevirksomhed i Landdistrikterne og derfor tiltrække en Del af de Bygningshaandværkere, der under de nuværende Forhold er beskæftigede i Byerne. Men dernæst vil, efterhaanden som Befolningens paa Landet forøges, en stor Del af den nuværende Fabriksindustri med Naturnødvendighed finde Vej ud til Landet. Forudsætningen for den nuværende saakaldte kapitalistiske Storindustri er nemlig Tilstedeværelsen af en talrig Befolning, der er udelukket fra Jorden og som Følge heraf tvunget til at sælge sin Arbejdskraft til andre. Naar denne Forudsætning gennem en sukcessiv Begrænsning og sluttelig Ophævelse af den private Jord ejendomsret falder bort, maa i al Fald en Del af de nuværende privatkapitalistiske industrielle Virksomheder ophøre, fordi det under de nye Forhold ikke er muligt at skaffe saa billig Arbejdskraft, at der levnes Kapitalisten nogen Profit. Den jordbrugende Befolknings Efterspørgsel efter Industriprodukter vil altsaa ikke som nu kunne tilfredsstilles ved Udbytning af billig Arbejdskraft, og for at Efterspørgselen kan blive tilfredsstillet, maa den jordbrugende Befolning derfor selv tage Produktionen i sin Haand. Dette maa da ske paa den Maade, at Jordbrugerne rundt om i Landdistrikterne anlægger mindre Fabrikker for Tilvirkningen af de nødvendigste og mest efterspurgte Industriprodukter, saasom Tekstilvarer, Skotøj, Møbler, Landbrugsredskaber o. lign., og ved deres eget Arbejde selv holder disse Fabrikker i Gang paa den Tid af Aaret, da Landbrugsvirksomheden kun lægger Beslag

paa en mindre Del af deres Arbejdskraft. Der foreligger ingen tekniske Hindringer for, at de samme Mennesker beskæftiger sig delvis med Landbrugsarbejde, delvis med Industri. Der gives vel visse finere Industrier, der kræver en særlig manuel Færdighed, som gaar tabt, naar Arbejderne i længere Tid giver sig af med andet Arbejde, men de fornævnte Industrier for Tilvirkningen af de almindeligst efterspurgte Industriprodukter hører ikke til denne Kategori, og det almindelige Fabriksarbejde kræver heller ikke nogen langvarig Specialuddannelse, saa der vil intet være til Hinder for, at de samme Arbejdere uddannes dels til Landbrugs- dels til Industriarbejdere.

En Forbindelse mellem Landbrug og Industri paa den Maade, at den jordbrugende Befolkning beskæftiger sig med industrielt Arbejde paa den Tid af Aaret, da Landbrugsarbejdet for største Delen hviler, vilde være ensbetydende med en Tilbagevenden under moderne Former til ældre Tiders økonomiske Forhold, da Bonden selv tilvirkede den største Del af sine Forbrugsgenstande. Der er vistnok mange Økonomer, baade liberale og socialistiske, som i deres Begejstring for den storindustrielle Udvikling i de sidste Par Hunderde Aar kun har et medlidende Skuldertræk tilovers for hine gamle Tiders Økonomi og derfor betragter enhver, der ønsker den nuværende yderliggaaende Arbejdsdeling begrænset og Landbrug og Industri forenet paa en tidssvarende og hensigtsmæssig Maade, som Romantiker eller Reaktionær. Overfor disse Økonomer er det nødvendigt saa stærkt som muligt at betone, at den storindustrielle Udvikling i Europa og Amerika i den nyere Tid ikke er noget Naturprodukt,

ikke en Frugt af »ubøjelige økonomiske Love«, men alene en Følge af en kolossal Befolkningsforøgelse i Forbindelse med et Agrarsystem, der nægter Flertallet af Befolningen Ret til Jorden og derfor tvinger Flertallet til at arbejde efter det Mindretals Forgodtbefindende, som har monopoliseret Naturens Hjælpekilder. Hvorledes man end ser paa den moderne Storindustri, er man nødt til at indrømme, at den ved Storindustrien fremkaldte yderliggaaende Arbejdsdeling og skarpe Adskillelse mellem Landbrug og Industri er et Produkt af Tvang og altsaa ikke skyldes de ved de paagældende Virksomheder beskæftigede Personers frie Valg. Og da det frit valgte Arbejde efter al Erfaring medfører bedre Resultater end det tvungne, vilde det dog nok være værd at tage under Overvejelse, om ikke en mindre vidtgaaende, men til Gengæld frivillig valgt Arbejdsdeling kunde hidføre et for Samfundet som Helhed bedre økonomisk Resultat end den nuværende yderliggaaende Arbejdsdeling, der hviler paa Tvang.

Er der nu nogen Mulighed for, at industrielle Bedrifter, grundlagte af Jordbrugere, hvis Hovederhverv er Landbrug, kan vinde frem ved Siden af de nuværende storindustrielle Bedrifter i Ind- og Udland? Naar man vil overveje dette Spørgsmaal, maa man være klar over, at der selvfølgelig ikke kan være Tale om, at hver enkelt Landsby eller hvert Sogn skulde kunne udgøre et afsluttet økonomisk Hele, saaledes at alle Forbrugsgenstande produceredes indenfor det paagældende Omraade. Dette vilde nemlig kræve en Tilbagevenden til Arbejdsredskaber og Arbejdsmetoder, der vilde give et alt for tarveligt Udbytte til, at det kunde tilfredsstille Behovet. Hvad det drejer sig om, er der-

for at organisere Forbruget (Efterspørgselen) paa en saa bred Basis, at der kan blive Anvendelse for Nutidens arbejdsbesparende Maskineri. Dette kan ske gennem Dannelsen af Forbrugsforeninger, der anlægger og driver de Fabrikker, som der er Brug for. Fabrikkerne maa nødvendigvis gennemgaaende blive mindre end de fleste af de nuværende Fabrikker; thi under det her forudsatte Agrarsystem kan Fabriksindustrien ikke baseres paa den sammenpressede Befolkning, der lever i de nuværende Industricentre, men den maa grundes paa en mere spredt boende Befolkning, hvis Hovederhverv er Landbrug. Følgen heraf er naturligvis, at visse Maskiner, der kun kan tænkes anvendte, naar en meget talrig Arbejdsstyrke haves til Raadighed, ikke kan finde Anvendelse under de nye Forhold, hvor Arbejdsdelingen er mindre vidtgaardende. Det er endvidere sandsynligt, at et Agrarsystem, hvor privat Jord ejendomsret er afskaffet, vilde bevirke, at Befolkningen i Landets magreste Egne vilde blive mindre tæt end den er nu, saa at Fabriksindustri overhovedet vilde blive udelukket i disse Egne. Men i de frugtbare og middelgode Egne af Landet vilde den frie Adgang til Jorden uden Tvivl skabe en Befolkning, der var tæt nok til, at den ved Siden af Landbrugsvirksomheden kunde drive en fuldt ud moderne Industri som Bibeskæftigelse.

Kan nu en saadan Industri optage Konkurrencen med den nuværende Storindustri? Paa Forhaand vil man være tilbøjelig til at besvare dette Spørgsmaalet benægtende; thi vi er saa indlevede i den Forestilling, at den store Bedrift, der kan anvende de mest arbejdsbesparende Maskiner og tillige i merkantil Henseende

skaffe sig Fordeler, som den lille Bedrift maa give Afkald paa, nødvendigvis maa sejre i Konkurrencen. Selvfølgelig vil den Bedrift, der arbejder billigst, altid gaa af med Sejren, men Begrebet Billighed er tveetydigt og ikke det samme under alle Forhold. En Vare, hvis Produktionsomkostninger er nedbragte til det mindst mulige, behøver ikke af den Grund at være billigere (ø: lettere overkommelig) for Forbruger'en end den Vare, hvis Fremstilling har kostet noget mere. For en jordbrugende Befolkning vil det selvfølgelig være mere økonomisk (altsaa billigere) at tilvirke sine Industriprodukter i den Tid, der er tilovers fra Landbrugsarbejdet, end intet at bestille i den samme Tid, og at det i og for sig vilde være teknisk muligt at fremstille det samme Kvantum Industriprodukter med et mindre Kvantum Arbejde, kan derfor ikke afholde den paagældende Befolkning fra selv at fremstille dem, eftersom den ikke kan finde nogen bedre Anvendelse for sin Tid.

Da det her forudsatte Agrarsystem vilde medføre en betydelig Stigning af Arbejdslønnen, vilde de nuværende storindustrielle Bedrifsters Evne til at konkurrere med de af den jordbrugende Befolkning anlagte Bedrifter tilmed paa Forhaand være i høj Grad vanskeliggjort. Men heller ikke udenlandske Industribedrifter, baserede paa billig Arbejdskraft, vilde være i Stand til at konkurrere med de hjemlige af Jordbrugerne anlagte Bedrifter; thi dette vilde forudsætte, at Jordbrugerne var taabelige nok til at købe fra Udlændet, hvad de selv kunde producere. Et Arbejde, som jeg selv kan udføre, betaler jeg selvfølgelig ikke andre for at udføre, vel at mærke, naar jeg ikke har nogen bedre Anvend-

else for min Tid. Toldbeskyttelsens Forkæmpere har i og for sig Ret, naar de hævder, at et Samfund, der i størst mulig Udstrækning selv producerer alt, hvad det forbruger, er økonomisk stærkere end et Samfund, der maa dække en væsentlig Del af sit Forbrug ved Tilførsel fra Udlandet. Men Protektionisternes Fejlsyn bestaar deri, at de vil naa dette Maal ved tvangsmæssig at begrænse Adgangen til at indføre Varer fra Udlandet uden samtidig at gøre det lettere at producere de paagældende Varer i Indlandet. Og medens de protektionistiske Kvaksalverier under øvrigt uforandrede Samfundsforhold kun vilde tjene til at berige Jordejere og Trustmagnater, vilde de gennem en Ophævelse af Jordmonopolet tilvejebragte Betingelser for en Forbindelse af Landbrug og Industri selv under fuld Frihandel gøre det økonomisk fordelagtigere for Befolningens saavidt muligt at dække sit Forbrug ved egen Produktion. Det er ikke Frihandelen, der har medført det engelske Landbrugs Tilbagegang, thi hvis Englands Arbejdere havde haft en selvstændig Ret til at dyrke deres Fædrelands Jord, vilde det ogsaa under Frihandelssystemet have været fordelagtigere for dem selv at tilvirke de Landbrugsprodukter, de behøvede, fremfor at købe dem i dyre Domme af andre Lande.

III.

I sin bekendte Bog »Fields, Factories and Workshops« har Krapotkin aabnet et Perspektiv over et Samfund, hvis Økonomi er baseret paa en Forening af Industri og Landbrug. Krapotkins Udviklinger anses af mange for en begavet Mands Fantasterier, men i

Virkeligheden indeholder de ikke noget utopisk. Det utopiske er i al Fald kun tilsyneladende, forsaavidt som Krapotkin paa Grund af sit »anarkistiske« Standpunkt ikke indlader sig paa at opstille nogensomhelst Retsregel for det Samfund, som han tænker sig, hvilket atter hænger sammen med, at han mangler Blik for Jordspørgsmalets fundamentale Betydning for Samfundets Økonomi.

Et Samfund, der ikke kender privat Jordejendomsret, men hvis Medlemmer iøvrigt selv ordner Produktionen, Forbruget og Omsætningen, uden at Statens Tvangsmyndighed griber ind i Forholdene, er selvfølgelig vidt forskelligt fra den saakaldte socialistiske Stat. Et saadant Samfund bekender sig nemlig til det samme Princip som det nu bestaaende Samfund, nemlig til den frie Konkurrences Princip. Kun er der den Forskel, at medens det nuværende Samfund ikke gennemfører Princippet, idet den bestaaende private Jordejendomsret sætter en Skranke for Produktion og Omsætning, hvis Virkninger under Nutidens Forhold er langt videregaaende end alle Fortidens Lavsordninger, Handelsmonopoler og Indførselsforbud, vilde Princippet være fuldt gennemført i et Samfund, hvor den private Jordejendomsret er afskaffet.

Det er jo ikke ualmindeligt, at Kravet om Afskafelse af den private Jordejendomsret betegnes som socialistisk, og det er derfor nødvendigt saa skarpt som muligt at betone Forskellen mellem dette Krav og det socialistiske Krav om »Arbejdsmidernes Overgang til Samfundsejendom«. Der er ikke her Tale om en kvantitativ Forskel, og Ligheden er rent tilsyneladende. Hvad der skiller Henry Georges Disciple

og andre Tilhængere af en Reform, der gør Jorden lige tilgængelig for alle, fra Socialisterne, er nemlig det Faktum, at den socialistiske Stat ligesaa lidt som det nuværende Samfund anerkender, at hvert enkelt Medlem af Samfundet har en selvstændig af andre Menneskers Vilkaarlighed uafhængig Ret til Jorden. Men naar man nægter at anerkende denne Ret, kommer man uundgaaeligt til Samfundstilstande, der tvinger Flertallet af Samfundets Medlemmer til hovedsagelig at arbejde for Behov, der er dem uvedkommende, og det har i Virkeligheden underordnet Betydning, om denne Tvang udøves af private Jordejere eller af en Statsmagt. Det ene rigtige er selvfølgelig, at ethvert Menneske skal have Ret til først og fremmest at kunne arbejde for Tilfredsstillelsen af sit eget Behov, hvilket selvfølgelig ikke udelukker, at han frivillig kan indtræde i Associationer med økonomiske Formaal, ligesaa lidt som Anerkendelsen af hvert enkelt Menneskes Ret til at have sin egen Religion forhindrer nogen i at indgaa Foreninger med andre om fælles Varetagelse af religiøse Interesser. Den gamle Liberalismes Opfattelse, hvorefter Statens Virksomhed hovedsagelig bør indskrænkes til at være en Haandhævelse af Retssikkerheden indadtil og udadtil, er i det hele rigtig, og Liberalismens Fejl bestaar væsentlig deri, at den ikke kan eller ikke vil se Konsekvenserne af sin egen Teori.

Naar jeg i det foregaaende har søgt at paavise, hvorledes Landbrug og Industri kunde forenes gennem en Ophævelse af den private Jordejendomsret og et udviklet Andelssystem, har det heller ikke været min Hensigt at opstille et Slags »socialistisk« Skema til Efterfølgelse. Personlig tror jeg ganske vist, at den

kooperative Virksomhed under friere Samfundstilstande vil komme til at spille en betydelig større Rolle end den gør nu, men ligesom Enkeltmandsbedrifter sikkert under alle Forhold vil blive absolut fremherskende for Landbrugets Vedkommende, saaledes tør jeg heller ikke benægte Muligheden af, at det samme kan blive Tilfældet med Hensyn til de industrielle Bedrifter. Jeg ønsker aldeles ikke den kooperative Virksomhed favoriseret fra Statens Side paa Bekostning af Enkeltmandsbedrifterne. Det maa og skal være Folks egen Sag, om de vil arbejde isoleret eller efter et Andelssystem, og Staten kan ikke blande sig heri, ligesaa lidt som Staten er i Stand til direkte at træffe Bestemmelse om Befolningens Fordeling mellem Land og By eller mellem de forskellige Erhverv. Hvad Staten kan gøre for at modvirke den nuværende Tilstrømning til Byerne er kun at fjerne de i det herskende Agrarsystem grundede Hindringer for, at de Folk, som ønsker det, kan opnaa en økonomisk fuldt betrygget og af andres Vilkaarlighed uafhængig Eksistens paa Landet. Men naar Staten gør det, vil Virkningerne heller ikke udeblive.

Spørgsmaalet om, hvad der kan gøres for at modarbejde den nuværende Strøm fra Land til By, er iøvrigt ikke blot et økonomisk Spørgsmaal. Det har tillige stor national og politisk Betydning. Det danske Folk har ligesom vore Frændefolk mod Nord fra Arilds Tid væsentlig været et Bondefolk, og hvor undertrykket Bonden end til visse Tider har været, har Undertrykkelsen dog ikke været stor nok til, at den har kunnet kvæle den Energi, Uafhængighedsfølelse og Sans for Individualitetens Betydning, der hører til den

nordiske Races bedste Egenskaber og trods alle Mangler og Svagheder endnu karakteriserer Flertallet af vort Folk. Men de nuværende økonomiske Tilstande, der efterhaanden som Befolkningen forøges tvinger en stedse større Procentdel ned i Lønarbejdernes afhængige og usikre Stilling, er selvfølgelig ikke gunstige for Vedligeholdelsen af disse Egenskaber. Og den almindelige Stemmeret og det folkelige Selvstyre maa nødvendigvis blive en Illusion, naar Flertallet af Vælgerne er økonomisk afhængige af et formuebesiddende Mindretal. Og skulde den Ulykke nogensinde overgaa os, at vi blev erobrede af en fremmed Magt og Genstand for national Undertrykkelse, vil vor Modstandskraft selvfølgelig være størst, naar Flertallet af Befolkningen bestaar af økonomisk uafhængige Bønder. Bevarelsen af den nordiske Bondekultur er et Livsspørgsmaal for os ligesom for de to andre nordiske Folk, og enhver, der ønsker de nordiske Folk en stor Fremtid, bør derfor gøre alt, hvad han kan, for at nedbryde Troen paa det nuværende Agrarsystem, hvis Virkninger her hjemme ligesom i Sverige og Norge er at dræne Landdistrikterne for nogle af deres bedste og kraftigste Befolkningselementer.

Det kunde være fristende at undersøge de politiske Muligheder for den Agrarreform, der for hvert Aar, der gaar, bliver mere og mere paatrængende, men denne Artikel er allerede lang nok, og Nationaløkonomisk Tidsskrift er jo heller ikke Stedet til at anstille egentlig politiske Betragtninger. Dette maa derfor opsættes til en anden Lejlighed.

Den aftagende Dødelighed.

Af

Adolph Jensen.

Ved Begyndelsen af det 19. Aarhundrede havde Europa en Befolknings af henimod 190 Millioner, ved Overgangen til det 20. Aarhundrede var Tallet 400 Mill.; det gennemsnitlige Folketal var omrent 270 Millioner. Det aarlige Antal Dødsfald kender man ret nøje for den sidste Halvdel af Aarhundredet, og for en Del Lande række Oplysningerne saa langt tilbage, at man har tilstrækkelig Støtte for en omrentlig Beregning af Aarhundredets gennemsnitlige Dødelighed. Antallet af Dødsfald i Europa fra Aar 1801 til Aar 1900 er anslaaet til godt og vel 800 Millioner, altsaa gennemsnitlig 8 Mill. aarlig eller 30 Promille af den gennemsnitlige Folkemaengde.*)

I og for sig lærer dette Tal os ikke meget. Det er et Regne-Resultat, som har grumme lidt med Virkeligheden at gøre, for saa vidt som det er fremgaat af Dødelighedskvotienter, der paa den ene Side overstige Gennemsnittet med en Tredjedel eller mere (Rusland

*) G. Sundbärg. Aperçus statistiques internationaux. 10me année.
Stockholm 1906.

for halvhundrede Aar siden), paa den anden Side naa ned til Halvdelen af de 30 Promille (Skandinavien i vore Dage. Men som Hjælpemiddel ved en Vurdering af Dødelighedens Aftagen i den sidste Menneskealder er det praktisk at fastslaa dette, at det evropæiske Folkesamfund gennem hundrede Aar har levet under saadanne kulturelle og hygiejniske Forhold, at Døden i aarligt Gennemsnit ramte 30 af hvert Tusinde Levende.

Det synes som om Europas Dødelighed — bortset fra de ganske vist meget betydelige Svingninger fra Aar til Aar — som Helhed holdt sig noget over de 30 Promille i første Halvdel af det 19. Aarhundrede. Nogen Nedgang spores vel i Halvtredserne og Tredserne, men den afgørende Vending kom først saa sent som for godt tre Decennier siden. Endnu for første Halvdel af Halvfjerdserne beregnes Gennemsnitsdødeligheden til 30.7 Promille, men allerede i det følgende Femaar er den gaaet ned til 28.7, og nu fortsættes den nedadgaaende Bevægelse, først langsomt og vaklende, men fra Midten af Halvfemserne stærkt og sikkert, saaledes som det vil ses af nedenstaaende Oversigt, hvor Tallene i 2den Kolonne angive Dødelighedens Nedgang, beregnet procentvis i Forhold til Dødelighedskvotienten i det først anførte Femaar (1871—75).

Hele Europa.	Gennemsnitligt aarligt Antal		
	Døde pr. ooo Indb.	Lavere end 1871—75	
1871—75.....	30.7	—	
1876—80.....	28.7	6 %	
1881—85.....	27.9	9 —	
1886—90.....	27.0	12 —	
1891—95.....	27.1	12 —	
1896—1900.....	24.8	19 —	
1901—05.....	23.6	23 —	
		19*	

I 1905, det sidste Aar for hvilket der foreligger tilstrækkelig fuldstændige Oplysninger, var Dødeligheden gennemgaaende betydelig lavere end de nærmest forudgaaende, for Europa som Helhed næppe over 22,6 Promille.

For Danmarks Vedkommende ligger det 19. Aarhundredes gennemsnitlige Dødelighed henved en Tredjedel lavere end Europas, omrent ved $20\frac{1}{2}$ Promille. I det første Tiaar efter 1800 døde der i Danmark 24 for hvert Tusinde; derefter falder Dødeligheden ret stærkt, idet den dog svinger betydeligt fra Aar til Aar og navnlig i Tiden omkring 1830 paa Grund af de hæftige Koldfeber-Epidemier naar op til samme Højde som ved Aarhundredets Begyndelse. Men, som for Europa som Helhed, saaledes ogsaa for vort eget Land: den afgørende store Vending indtræder først i sidste Tredjedel af det 19. Aarhundrede. Fra 1870 gaar Danmarks normale Dødelighed ned under de 20 Promille, en Grænse, som den kun i enkelte Undtagelsesaar atter overskridt, medens Tendensen iøvrigt er nedadgaaende, saaledes som det ses af nedenstaaende Forholdstal:

Gennemsnitligt aarligt Antal Døde i Danmark
pr. 1000 Indbyggere:

1801—09.....	24,0	1871—75.....	19,5
1810—19.....	22,1	1876—80.....	19,4
1820—29.....	21,4	1881—85.....	18,5
1830—39.....	23,6	1886—90.....	18,7
1840—49.....	20,6	1891—95.....	18,5
1850—59.....	20,5	1896—1900....	16,4
1860—69.....	20,0	1901—05.....	14,8

Indenfor det sidste Femaar har Nedgangen yderligere fortsat sig, idet Kvotienterne vare: 15,8 p. m. i

1901, 14.6 i 1902, 14.7 i 1903 og 14.1 i 1904; efter en midlertidig Stigning til 15.0 i 1905 synker Dødeligheden i 1906 til 13.5 Promille — vistnok det laveste Punkt, man nogensinde har iagttaget indenfor noget helt Stats-omraade i Europa.*)

Samtidig med Nedgangen i Dødeligheden efter Tiden omkring 1870 indtræder den Forandring, at de store Spring fra Aar til Aar ophøre; de enkelte Aars Dødelighedskvotienter koncentrere sig mere og mere om bestemte Normal-Tal. Dette Træk, der iøvrigt ikke er ejendommeligt for Dødeligheden alene, men ogsaa gælder Giftermaals- og Fødselshyppigheden (ja vel snart sagt alle Menneske- og Samfundslivets Ytringsformer), træder klart for Dagen gennem følgende Eksempel, hentet fra Danmarks Dødelighedsstatistik.**)

Hvis man deler Tidsrummet 1800—1900 i tre Afsnit med Delingslinier ved 'Aarene 1840 og 1870, faas de i omstaaende Oversigts første Kolonne angivne gennemsnitlige Dødelighedskvotienter. Tager man dernæst for hvert enkelt Aar indenfor de tre Perioder Differenserne mellem de her beregnede Gennemsnitstal (Periodernes Normaltal) og Aarets Dødelighedskvotient og heraf beregner Størrelsen af de gennemsnitlige Afvigelser fra Normaltallene, finder man følgende:

*) Norges Dødelighed er for Aaret 1902 beregnet til 13.8 Promille, og for 1906 til 13.7; i øvrigt har jeg kun i australske og amerikanske Lande, hvor en stærk Indvandring fremkalder en særlig gunstig Aldersfordeling af Befolknigen, fundet Dødelighedskvotienter under 14.

**) »Befolkningsforholdene i Danmark i det 19. Aarhundrede«, Udg. af Statens Statistiske Bureau. (Statistisk Tabelværk, 5. Række, Litra A, Nr. 5). S. 84.

	Perioderne		
	1800—40	1840—70	1870—1900
Gennemsnitligt aarligt Antal Døde pr. 1000 Indb. (Normaltallet) . . .	22.89	20.54	18.56
Gennemsnitlig aarlig Afgivelse fra Periodens Normaltal	1.87	1.53	0.86
Gennemsnits-Afgivelsen udgjorde i Procent af Normaltallet	8.2	7.5	4.6

Vi skulle nu lidt nøjere undersøge Dødeligheden i de forskellige europæiske Lande og de Forandringer, den er undergaaet siden 1870. Som Udgangspunkt tage vi omstaaende Tabel over hvert enkelt Lands summariske Dødelighedskvotienter i de 7 Femaars-perioder fra 1871 til 1905. Materialet til denne Tabel saa vel som til flere af de følgende er taget fra det andetsteds i nærværende Hefte omtalte Værk af Lucien March*), idet det dog paa adskillige Punkter har været nødvendigt at fuldstændiggøre Oplysningerne for de seneste Aar ved Hjælp af de forskellige Landes officielle Statistik. (Se Tabellen S. 295).

Tabellen viser den meget betydelige Forskel mellem de enkelte Landes Dødelighed. Baade i det første og i det sidste Femaar af Perioden staar Rusland med den højeste og Norge med den laveste Dødelighedskvotient, og Tallet er nu som før dobbelt saa højt for Rusland som for Norge. Dersom maa ordner Landene efter Dødelighedskvotientens Størrelse, bliver Rækkefølgen omrent den samme nu som for en Menneskealder siden, uagtet det absolute Fald i Dødeligheden gennemgaaende er større for Lande med høj Dødelighed end

*) »Statistique internationale du mouvement de la population d'après les registres d'état civil«. Statistique générale de la France. (Citeres i det følgende som »Statistique internationale«).

Gennemsnitligt aarligt Antal Døde
pr. 1000 Indbyggere

	1871—75	1876—80	1881—85	1886—90	1891—95	1896—1900	1901—05
Danmark	19.5	19.4	18.5	18.7	18.5	16.4	14.8
Norge	17.5	16.6	17.2	17.0	16.8	15.7	14.4
Sverrig	18.3	18.3	17.5	16.4	16.6	16.1	15.4
Finland	21.7	22.7	22.2	20.0	20.5	19.0	16.6
Rusland	36.8	35.1	35.6	33.7	35.7	31.8	29.9
Tyskland	28.2	26.1	25.7	24.4	23.3	21.3	19.9
Preussen	27.7	25.4	25.4	24.0	22.8	21.0	19.6
Bayern	31.9	29.9	28.6	28.0	26.5	24.2	22.8
Württemberg	31.9	29.8	26.7	24.4	24.8	22.0	20.8
Baden	29.1	27.0	24.0	23.2	23.0	21.2	20.4
Sachsen	29.7	28.6	28.8	27.2	25.3	22.7	20.0
Schweiz	23.6	23.1	21.3	20.4	19.9	18.2	17.7
Nederlandene	25.5	22.9	21.4	20.5	19.6	17.2	16.1
Belgien	23.4	21.8	20.7	20.3	20.3	18.1	17.0
England-Wales	22.0	20.8	19.4	18.9	18.7	17.1	16.0
Skotland	22.7	20.6	19.6	18.8	19.0	18.0	16.9
Irland	17.8	18.8	18.0	17.9	18.4	18.0	17.6
Frankrig	25.0	22.4	22.2	22.0	22.3	20.7	19.5
Portugal	—	—	—	22.6	21.4	21.3	20.0
Spanien	—	—	31.5	31.3	30.8	29.2	26.1
Italien	30.5	29.5	27.2	27.0	25.4	22.9	21.8
Østerrig	32.6	30.5	30.2	28.8	27.8	25.4	24.1
Ungarn	—	36.6	33.0	32.0	31.9	27.9	26.2
Serbien	33.0	35.3	24.7	26.3	29.0	25.0	22.5
Rumænien	31.8	31.3	26.3	28.7	31.0	27.4	25.6
Bulgarien	—	—	—	—	28.0	24.1	26.0

for Lande lav Dødelighed. I Rusland, Serbien, Østerrig, Bayern og Würtemberg, hvor Dødelighedskvotienten i første Halvdel af Halvfjerdserne var 32 Promille eller derover, er den nu (1901—05) fra 7 til 11 Promille lavere. I de skandinaviske Lande, hvor Kvotienten allerede for en Menneskealder siden var under 20 Promille, er den nu kun 5—5 Promille lavere. Dette er jo ganske naturligt: jo mere man strammer et elastisk Baand, des stærkere Modstand gør det mod yderligere Stramning, jo lavere Dødeligheden i et Land er, des

større Vanskelighed er der for en yderligere Nedgang. Den almindelige Nedgang i Dødeligheden har altsaa til en vis Grad en egaliserende Tendens; Forskellen mellem Landene med høj og med lav Dødelighed er mindre nu end før.

Betruger man nærmere Rækkerne af Dødelighedskvotienter for de enkelte Lande, finder man mange Uregelmæssigheder og Spring i Tallene. Bevægelsen har ikke været lige stærk og lige regelmæssig overalt; men i det store og hele beherskes Tallene af den samme Tendens, og for de aller fleste Landes Vedkommende finder man det samme Træk, som foran er paavist for Europa som Helhed, at den stærkeste Nedgang i Dødeligheden falder i Tiden efter Midten af Halvfemserne. Dette fremgaar klart af omstaaende Tabel (Side 297). De forskellige Landes Dødelighedskvotienter i Femaaret 1871—75 er sat lig 100, og i Forhold hertil er hvert af de følgende Femaars Kvo-tienter beregnede. Tallene i Tabellen angive Differensen, eller med andre Ord Dødelighedens procentvise Fald (eller Stigning) i Forhold til Femaaret 1871—75.

Den forholdsvis største Nedgang viser Dødeligheden i Nederlandene og Württemberg, hvor Kvo-tienten for 1901—05 var over en Tredjedel lavere end for 1871—75. I Sachsen og Serbien er Dødeligheden faldet omtrent en Tredjedel, i Baden, Preussen, Bayern, Italien, Belgien, England-Wales og Østerrig imellem en Fjerdedel og en Tredjedel, i Schweiz og Skotland en Fjerdedel, i Danmark, Finland og Frankrig mellem en Femtedel og en Fjerdedel, i Rusland, Rumænien, Norge og Sverrig mellem en Sjetedel og en Femtedel. Det

Dødeligheden i hvert Femaaar var
større (+) eller mindre (-) end i
Femaaret 1871—75:

	1876—80	1881—85	1886—90	1891—95	1896— —1900	1901— —1905
	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0
Danmark	÷ 1	÷ 5	÷ 4	÷ 5	÷ 16	÷ 24
Norge	÷ 5	÷ 2	÷ 2	÷ 4	÷ 10	÷ 17
Sverrig	0	÷ 4	÷ 10	÷ 9	÷ 12	÷ 16
Finland	+	5	÷ 2	÷ 8	÷ 5	÷ 12
Rusland	÷ 4	÷ 3	÷ 8	÷ 3	÷ 14	÷ 19
Tyskland	÷ 7	÷ 9	÷ 13	÷ 17	÷ 24	÷ 29
Preussen	÷ 8	÷ 8	÷ 13	÷ 18	÷ 24	÷ 29
Bayern	÷ 6	÷ 10	÷ 12	÷ 17	÷ 24	÷ 28
Württemberg	÷ 6	÷ 16	÷ 23	÷ 22	÷ 31	÷ 35
Baden	÷ 7	÷ 17	÷ 20	÷ 21	÷ 27	÷ 30
Sachsen	÷ 4	÷ 3	÷ 8	÷ 15	÷ 23	÷ 32
Schweiz	÷ 3	÷ 10	÷ 14	÷ 16	÷ 23	÷ 25
Nederlandene	÷ 10	÷ 16	÷ 20	÷ 23	÷ 32	÷ 37
Belgien	÷ 7	÷ 11	÷ 13	÷ 13	÷ 23	÷ 27
England-Wales	÷ 5	÷ 12	÷ 14	÷ 15	÷ 20	÷ 27
Skotland	÷ 9	÷ 14	÷ 17	÷ 16	÷ 21	÷ 25
Irland	÷ 6	÷ 1	÷ 1	÷ 3	÷ 1	÷ 1
Frankrig	÷ 10	÷ 11	÷ 12	÷ 11	÷ 17	÷ 22
Italien	÷ 3	÷ 11	÷ 11	÷ 17	÷ 25	÷ 28
Østerrig	÷ 6	÷ 7	÷ 12	÷ 15	÷ 22	÷ 26
Serbien	÷ 7	÷ 25	÷ 20	÷ 12	÷ 24	÷ 32
Rumeenien	0	÷ 16	÷ 8	÷ 1	÷ 12	÷ 18

eneste Land, hvis Dødelighed nu er omrent lige saa stor som for en Menneskealder siden, er Irland.

Den summariske Dødelighedskvotient, som vi have betragtet i det foregaaende, kan kun give et ufuldkomment Billede af Dødelighedens Forandringer, og den giver ingen Vejledning med Hensyn til de Aarsager, der ligge bag ved. For at komme Spørgsmaalet lidt nærmere skulle vi nu undersøge Dødelighdstallene

i forskellige Lande og i forskellige Tidsafsnit indenfor de enkelte Aldersklasser af Befolkningen.

Vi begynde med vort eget Land, idet vi særskilt for Mænd og Kvinder og for hver af de 11 Aldersgrupper, der findes anført i omstaaende Tabel (S. 299) sammenligne Dødeligheden i de tre Tiaars-Perioder 1876—85, 1886—95 og 1896—1905. Dødelighedskvotienterne ere beregnete ved at stille det gennemsnitlige aarlige Antal Dødsfald i hver Aldersgruppe i Forhold til Antallet af Personer i Aldersgruppen ved Folketællingerne 1880, 1890 og 1901.*)

Som det ses af Tabellens sidste Kolonne, er den nedadgaaende Dødelighed kommen alle Livets Aldre til Gode, men ikke alle i lige Grad. Størkest er Nedgangen i Dødeligheden for Børn og ganske unge Mennesker (men dog for de spæde Børn under 1 Aar betydelig mindre end for de nærmest følgende Aldersgrupper). Fra Begyndelsen af den voksne Alder bliver Forskellen mellem Dødeligheden før og nu mindre og mindre for hver Aldersgruppe man skrider frem, ja for Oldingealderen synes Dødeligheden endog at være en Ubetydelighed større nu end før. Tallene for Mænd og Kvinder udtrykke gennemgaaende samme Tendens, kun at Nedgangen i Dødeligheden i Aldersklasserne fra 25—44 Aar var noget stærkere for Kvinder end for Mænd — maaske en Virkning af den nyeste Tids Fremskridt paa Barselplejens Omraade.

Undersøger vi derefter Dødelighedskvotienterne for de forskellige Aldre i fremmede Lande, finder vi i det store og hele samme Træk som for Danmark. Det

*.) »Statistique internationale«, p. 431 ff.

Danmark.	Gennemsnitligt aarligt Antal Døde pr. 10000 Indb. i hver Aldersklasse			Dødeligheden var større (+) eller mindre (-) end i Ti-aaret 1876-85	
	1876-85	1886-95	1896-1905	1886-95	1896-1905
Mænd:					
Under 1 Aar	1794	1800	1528	0	÷ 15
1-4 —	202	201	110	0	÷ 45
5-14 —	63	59	31	÷ 6	÷ 50
15-24 —	60	59	43	÷ 1	÷ 28
25-34 —	66	64	53	÷ 3	÷ 19
35-44 —	91	87	79	÷ 4	÷ 13
45-54 —	155	140	131	÷ 10	÷ 15
55-64 —	275	270	248	÷ 2	÷ 10
65-74 —	615	552	554	÷ 10	÷ 10
75-84 —	1297	1354	1258	÷ 4	÷ 3
85 Aar og derover	2767	2740	2918	÷ 1	÷ 5
Tilsammen...	197	195	163	÷ 1	÷ 17
Kvinder:					
Under 1 Aar	1491	1461	1197	÷ 2	÷ 19
1-4 —	200	196	106	÷ 2	÷ 47
5-14 —	71	67	35	÷ 5	÷ 50
15-24 —	61	56	42	÷ 8	÷ 30
25-34 —	81	68	55	÷ 16	÷ 32
35-44 —	92	87	69	÷ 5	÷ 25
45-54 —	116	110	99	÷ 5	÷ 14
55-64 —	210	213	187	÷ 1	÷ 11
65-74 —	506	481	460	÷ 5	÷ 9
75-84 —	1169	1191	1115	÷ 2	÷ 4
85 Aar og derover	2499	2464	2633	÷ 2	÷ 5
Tilsammen...	184	181	148	÷ 2	÷ 20

vil være for vidtløftigt at paavise dette for samtlige foran nævnte europæiske Stater, og den følgende Tabel (Side 301) omfatter derfor — foruden de tre skandinaviske Lande — kun følgende store Landområader: Preussen, England-Wales, Frankrig og Italien. De i Tabellen anførte Dødelighedskvotienter for de forskel-

lige Aldersgrupper ere, for at gøre Tallene mere overskuelige, beregnede for Mænd og Kvinder under ét, hvilket i nærværende Sammenhæng er uden nævneværdig Indflydelse paa Resultaterne. Iøvrigt omfatter Tabellen de samme tre Tiaarsperioder som den foran for Danmark anførte Tabel.*)

Dødeligheden blandt Smaabørn under 1 Aar er — ligesom for de øvrige Aldersgrupper — angivet i Forhold til 10000 Levende i Aldersgruppen. Mere rationelt er det her at lægge Antallet af Levendefødte til Grund ved Sammenligningen. Der er imidlertid, naar Talen er om Sammenligninger fra Land til Land, Omstændigheder, der bevirke, at baade den ene og den anden Fremgangsmaade bliver utilfredsstillende. Sagen er, at selve Tallet for Døde under 1 Aar for flere Landes Vedkommende er ret usikkert paa Grund af de forskellige Regler, der er gældende med Hensyn til Registreringen. I England-Wales f. Eks. er Fristen for Anmeldelsen af Levendefødsler meget lang (42 Dage), og Dødfødsler bliver slet ikke registrerede. Dette medfører, at et ikke ringe Antal Børn, der dø kort Tid efter Fødselen, slet ikke blive anmeldte, hverken som fødte eller som døde. I tidligere Tid var den Fejl, der herigennem paaførtes Dødelighedskvotienten for Smaabørn, meget betydelig; saaledes anfører Bertillon (père) i Artiklen »Mortalité« i »Dictionnaire encyclopédique des sciences médicales«, at de meget liberale Regler for Anmeldelsespligten i England reducere den

*) For Norge er den sidste Periode dog kun 9 Aar (1896—1904), da Aldersfordelingen af de Døde i 1905 endnu ikke foreligger. Aldersfordelingen af de Døde i Sverrig for Aaret 1905 efter velvillig Meddelelse fra Første-Aktuarie E. Arosenius.

Gennemsnitligt aarligt Antal Døde (Mænd og Kvinder under ét) pr. 10000 Indbyggere i hver Aldersklasse

	Under 1 År	Gennemsnitligt aarligt Antal Døde (Mænd og Kvinder under ét) pr. 10000 Indbyggere i hver Aldersklasse										Tilsammen
		1—4	5—14	15—24	25—34	35—44	45—54	55—64	65—74	75—84	85 og dero.	
Danmark:												
1876—85..	1645	201	67	61	74	91	135	241	556	1224	2596	190
1886—95..	1633	198	63	58	66	87	125	241	514	1261	2566	186
1896—1905	1364	108	33	43	54	74	114	216	504	1177	2737	155
Norge:												
1876—85..	1050	222	56	65	80	86	118	206	381	990	2272	169
1886—95..	1014	202	58	69	81	87	113	194	409	1020	2329	169
1896—1904	1014	117	37	65	75	80	102	179	391	945	2310	150
Sverrig:												
1876—85..	1363	262	71	51	68	85	120	208	505	1200	2609	178
1886—95..	1147	189	52	44	64	80	111	204	451	1144	2545	165
1896—1905	1030	149	43	54	65	74	107	189	434	1085	2655	158
Preussen:												
1876—85..	2881	373	70	58	90	123	181	331	727	1516	2636	253
1886—95..	2604	325	56	51	74	109	159	315	673	1493	2806	234
1896—1905	2352	231	38	45	61	90	147	283	646	1411	2859	203
England-Wales:												
1876—85..	1672	286	47	54	82	120	174	310	643	1399	2988	200
1886—95..	1755	259	37	46	70	111	172	324	662	1399	2800	188
1896—1905	1716	216	31	37	57	94	156	296	612	1301	2685	168
Frankrig:												
1876—85..	2231	200	55	70	98	110	151	275	601	1329	2030	224
1886—95..	2178	268	46	69	86	107	151	287	650	1421	2543	223
1896—1905	1719	169	38	62	78	99	145	268	619	1517	3156	204
Italien:												
1876—85..	2708	631	89	76	92	111	162	300	735	1550	2902	282
1886—95..	2303	551	72	67	81	98	140	272	709	1558	3341	262
1896—1905	1731	392	51	60	74	86	123	249	649	1596	3433	224

beregnede Dødelighedskvotient for Børn under 1 Maaned i Forholdet 100 til 57, altsaa næsten til det halve. *)

*) »Statistique internationale« p. 453.

Nutildags er Fejlen næppe saa stor, og den Omstændighed, at de registrerede Tal for Døde under 1 Aar lige til den aller seneste Tid have været stigende, medens Fødsernes Antal nærmest har stagneret og Tallene for Døde mellem 1 og 5 Aar er gaaet stærkt tilbage, tyder unægtelig paa, at Overtrædelse af Anmeldelsesreglerne nu er sjældnere end før.* — Ogsaa den forskellige Maade, hvorpaa Grænsen mellem Levendefødte og Dødfødte drages, bevirker, at Dødeligheden blandt spæde Børn er vanskelig at sammenligne fra Land til Land. Her i Danmark betragtes som levendefødt ethvert Foster, der er bragt levende til Verden (d. v. s. har aandet), ligegyldigt paa hvilket Tidspunkt af Svangerskabet det er født; hvis Barnet dør umiddelbart efter Fødselen, registreres det blandt Levendefødte og Døde. I Frankrig og flere andre Lande henregner man derimod blandt Dødfødte ogsaa saadanne levendefødte Børn, som dø inden Udløbet af Anmeldelsesfristen (3 Døgn).

Trods de væsentlige Mangler, der saaledes klæbe ved Dødelighedsstatistikken for de spæde Børns Vedkommende, kan der dog paa Grundlag af de foreliggende Erfaringer med Sikkerhed paavises en almindelig Nedgang i Dødelighedskvotienterne. Hvis vi bortser

*) For de fem Femaaarsperioder fra 1881 til 1905 udgjorde de registrerede Tal fra England-Wales i aarligt Gennemsnit:

	Levendefødte	Døde under 1 Aar	Døde 1-4 Aar
1881-85.....	893000	124000	76000
1886-90.....	905000	128000	74000
1891-95.....	908000	137000	71000
1896-1900....	923000	144000	67000
1901-05.....	939000	129000	59000

fra England-Wales (jfr. foran), finder vi for alle de øvrige i foranstaende Tabel anførte Lande, at Dødeligheden blandt Børn under 1 Aar i Tiaaret 1896—1905 var lavere end i Tiaaret 1876—85; i Italien var den 36 pCt. lavere, i Sverrig 24, i Frankrig 23, i Preussen 18, i Danmark 17 og i Norge 4 pCt. lavere. Den stærke Nedgang i Italien og den ringe Nedgang i Norge staar naturligvis i Forbindelse med, at det førstnævnte Land har en meget høj, det sidstnævnte en overordentlig lav Børnedødelighed. I 1876—85 var Dødeligheden blandt Børn under 1 Aar henved tre Gange saa stor i Italien som i Norge, i 1896—1905 henved dobbelt saa stor.

Sætter man det gennemsnitlige aarlige Antal Dødsfald blandt Børn under 1 Aar i Forhold til det gennemsnitlige aarlige Antal Fødsler, faas følgende Talsrækker:

	Døde under 1 Aar for hver 1000 Levendefødte:					
	1876	1881	1886	1891	1896	1901
	—80	—85	—90	—95	—100	—105
Danmark	139	134	136	139	132	119
Norge	101	99	96	98	96	82 *)
Sverrig	126	116	105	103	100	91
Preussen	205	207	208	204	201	190
Frankrig	166	167	166	170	158	139
Italien	209	195	195	184	168	167

En saa lav Dødelighed blandt spæde Børn som Norges i det sidst anførte Tidsrum er ikke konstateret i noget andet europæisk Land.

Vende vi os fra de spæde Børn til de to følgende Aldersklasser, 1—4 og 5—14 Aar, finder vi en Nedgang i Dødeligheden, der er ganske forbausende. I

*) Aarene 1901—04.

disse Aldersklasser dør der nutildags i Danmark næppe 4000 Børn aarlig, — samme Antal som for 70—80 Aar siden, da Befolkningen kun var halvt saa stor, og ikke meget over halvt saa mange som for 15 Aar siden. I Sverrig, hvor man har Oplysninger om de Dødes Aldersfordeling helt tilbage til Midten af det 18. Aarhundrede, finder man i Aldersgruppen 1—4 Aar et mindre Antal Dødsfald nu end for halvandet Hundrede Aar siden. Ganske ejendommeligt er Forholdet i Frankrig, hvor den lave Fødselshyppighed i Nutiden i Forbindelse med Nedgangen i Dødeligheden har bragt det absolute Antal Børnedødsfald ned til en Brøkdel af, hvad det var for hundrede Aar siden. I Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, da Frankrig havde 27 Mill. Indbyggere, fødtes der aarlig godt 900000 Børn, og der døde aarlig ca. 800000 Mennesker, hvoraf 150000 var Børn mellem 1 og 14 Aar; i Begyndelsen af det 20. Aarhundrede har Frankrig 39 Mill. Indbyggere, der fødes aarlig noget over 800000 Børn, og der dør aarlig henved 800000 Mennesker, hvoraf 60—70000 er Børn mellem 1 og 14 Aar.

Et let Overblik over Nedgangen i de her omhandlede Aldersgruppers Dødelighed i nyeste Tid faar man ved ligesom foran at beregne, hvor mange Procent Dødelighedskvotienterne for 1896—1905 var lavere end Kvotienterne for 1876—85. (Se Oversigten øverst Side 305).

Gaar man dernæst til den voksne Alder, finder man for Grupperne fra 15 til 54 Aar en Nedgang i Dødeligheden, der ganske vist er betydelig, men dog langt mindre end for Børneaarene. Vi saa foran, at i Danmark var Dødelighedskvotienterne for de paagæld-

Dødeligheden i 1896—1905 var lavere (÷) end i 1876—85:

	Aldersgruppen 1—4 Aar	Aldersgruppen 5—14 Aar
Danmark	÷ 46 pCt.	÷ 50 pCt.
Norge	÷ 47 —	÷ 33 —
Sverrig	÷ 43 —	÷ 39 —
Preussen	÷ 38 —	÷ 45 —
England-Wales	÷ 24 —	÷ 34 —
Frankrig	÷ 42 —	÷ 30 —
Italien	÷ 38 —	÷ 42 —

ende fire Tiaarsgrupper i 1896—1905 fra 15 til 30 pCt. lavere end i 1876—85. Et lignende Forhold finder man for Preussen, England-Wales og Italien, medens Nedgangen for Frankrigs Vedkommende var en Del mindre, for Norge og Sverrig endog betydelig mindre; Aldersgruppen 15—24 Aar havde i Norge samme Dødelighed i de to Tiaar, der her ere sammenlignede, og i Sverrig var Kvotienten for denne Aldersgruppe endog 6 pCt. højere i 1896—1905 end i 1876—85. Tallene for Norge og Sverrig tyde paa, at den overordentlig lave Børnedødelighed i ikke ringe Grad paavirker Dødeligheden i de yngre voksne Aldersgrupper. Det vil ses af Tabellen S. 301, at ikke noget andet af de der ansørte Lande nu har saa høj en Dødelighed i Aldersgruppen 15—24 Aar som Norge, og ogsaa i Sverrig er denne Gruppens Dødelighed forholdsvis høj. Forholdet træder ret klart frem gennem følgende absolute Tal for de sidste 4 Femaar (se øverst Side 306). Det synes — hvad der er ganske naturligt — som om en ikke ringe Del af de ved den lave (og synkende) Børnedødelighed sparede Menneskeliv komme til at belaste Ynglingealderens Dødelighed.

Det gennemsnitlige aarlige
Antal Døde i Alderen:

Norge:	1—14 Aar	15—24 Aar
1886—90	7235	2213
1891—95	6226	2383
1896—1900	4818	2572
1901—04	4190	2544
 Sverrig:		
1886—90	14361	4160
1891—95	13610	4269
1896—1900	12051	4769
1901—05	11004	5040

For Aldersgrupperne over 55 Aar er Forskellen mellem Dødeligheden i 1876—85 og 1896—1905 gennemgaaende ret lille; for hvert Alderstrin, man rykker frem, taber Dødelighedens nedadgaaende Tendens væsentlig i Styrke, og for de aller ældste synes Dødeligheden nærmest at være stigende, jfr. nedenstaaende Oversigt:

Dødeligheden i 1896—1905 var højere (+)
eller lavere (—) end i 1876—85:

	Aldersgruppen 75—84 Aar	Aldersgruppen 85 Aar og derover
Danmark	÷ 4 pCt.	+ 5 pCt.
Norge	÷ 5 —	+ 2 —
Sverrig	÷ 6 —	+ 2 —
Preussen	÷ 7 —	÷ 3 —
England-Wales	÷ 7 —	÷ 10 —
Frankrig	+ 15 —	+ 56 —
Italien	+ 3 —	+ 18 —

Den meget stærke Stigning i Dødeligheden for de ældste Aldersgrupper i Frankrig beror paa, at den Periode, der er benyttet som Sammenligningsgrundlag, 1876—85, havde en eksceptionel lav Oldingedødelighed. I Forhold til det foregaaende Tiaar (1866—75) er Dødeligheden 1896—1905 kun steget 3 pCt. for Aldersgruppen

75—84 Aar og 11 pCt. for Gruppen 85 Aar og derover.

Vi have i det foregaaende vist, at Dødeligheden i den nyeste Tid har været nedadgaaende for saa at sige alle Aldersgrupper af de forskellige Landes Befolkninger, alene med Undtagelse af Oldingealderen. Denne Dødelighedens almindelige Nedgang finder et samlet, let overskueligt Udtryk i de summariske Dødelighedskvotienter, der ere anførte i Tabellen foran S. 295. Disse summariske Dødelighedskvotienter give utvivlsomt et fuldt ud rigtigt Billede af den Tendens, der har behersket Dødelighedsforholdene i Europa i den sidste Menneskealder.

Som Maalestok for Bevægelsens Styrke have de summariske Dødelighedskvotienter imidlertid den Mangel, at de intet Hensyn tage til eventuelle Forandringer i Befolningens Sammensætning efter Køn og Alder; og den samme Mangel gør sig selvfølgelig gældende, hvis man for et og samme Tidsrum vil sammenligne Dødeligheden i to Lande, hvis Befolkninger have en væsentlig forskellig Aldersfordeling. Eller omvendt: hvis de summariske Dødelighedskvotienter for to Lande ere ens, risikerer man at blive ført bag Lyset af denne tilsyneladende Overensstemmelse, hvis man ikke sikrer sig, at ogsaa den relative Fordeling af Aldersgrupper med høj og med lav Dødelighed er ens i de to Lande.

Det er en Selvfølge, at Forskydningerne i Aldersfordelingen inden for hvert Lands Befolning i Almindelighed foregaar ret langsomt, og man kan derfor ikke vente, at dette Moment i væsentlig Grad vil influere paa de summariske Dødelighedskvotienter, naar

Talen er om kortere Tidsrum. Større Rolle spiller Aldersfordelingen ved Sammenligninger af Dødeligheden fra Land til Land. Som et stærkt fremtrædende Eks-empel kan her peges paa den franske Befolkning, hvis Alderssammensætning paa Grund af den ringe Fødsels-hyppighed er ganske abnorm, jfr. nedenstaaende Tabel, der alene refererer sig til den mandlige Befolkning i Danmark, Preussen og Frankrig:

	Danmark		Preussen		Frankrig	
	1880	1901	1880	1900	1881	1901
	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.
0—14 Aar.....	34.8	35.2	36.7	36.8	27.1	26.6
15—34 —	31.2	31.8	32.6	33.4	31.5	32.0
35 Aar og derov.	34.0	33.0	30.7	30.3	41.4	41.4
	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Aldersklasserne mellem 15 og 34 Aar rummer i Almindelighed omkring en Tredjedel af Befolkningen. Saaledes ogsaa i Frankrig. Men af Frankrigs Befolkning er kun lidt over en Fjerdedel under 15 Aar imod normalt godt en Tredjedel. Paa den anden Side er samtlige Aldersklasser fra 35 Aar og op efter stærkere besat i Frankrig end normalt.

I det følgende skal jeg meddele Resultaterne af en Række Beregninger, jeg har foretaget for at eliminere Indflydelsen af Befolkningernes forskellige Sammensætning efter Køn og Alder indenfor det i det foregaaende betragtede Tidsafsnit. Ved disse Beregninger har jeg betjent mig af den af Gustav Sundbærg foreslaaede »Standard population«*):

*) Aperçus statistiques, p. 102. — Se endvidere: Bulletin de l'Institut international de Statistique, tome XII, 1. livr., p. 89.

Sundbärgs Standard-Befolknings:

	Mænd	Kvinder		Mænd	Kvinder
0—5 Aar.....	639	631	50—55 Aar.....	213	234
5—10 —.....	546	545	55—60 —.....	177	198
10—15 —.....	502	501	60—65 —.....	140	160
15—20 —.....	461	464	65—70 —.....	106	123
20—25 —.....	417	433	70—75 —.....	71	84
25—30 —.....	377	398	75—80 —.....	39	47
30—35 —.....	341	363	80—85 —.....	18	22
35—40 —.....	307	333	85—90 —.....	5	7
40—45 —.....	277	304	90 Aar og dero.	1	2
45—50 —.....	245	269	Tilsammen	4882	5118
					10000

Den her anførte Fordeling er bragt til Anvendelse paa de samme Aldersgrupper, hvormed der er regnet i de foregaaende Oversigter over Dødeligheden efter Alder: under 1 Aar, 1—4, 5—14 osv., idet der for den første Gruppe er regnet med 142 Drenge og 140 Piger. Resultatet af Beregningerne findes i omstaaende Tabel (Side 310), hvis tre første Kolonner angive de virkelige summariske Dødelighedskvotienter, medens Kolonnerne 5—7 angive, hvor stor den summariske Dødelighed vilde have været, hvis Befolkningsens Fordeling efter Køn og Alder i alle de anførte 17 Lande og i alle tre Tiaar havde været ganske ens, nemlig i Overensstemmelse med den foran anførte Standard-Fordeling.

Som det vil ses af 4de og 5te Kolonne i Tabellen, bliver Landenes Rækkefølge med Hensyn til Dødeligheden i det store og hele den samme, hvad enten man ordner dem efter den virkelige Dødelighedskvotient

— Spørgsmaalet om Anvendelse af Standard-Beregningerne i Dødelighedsstatistikken er kritisk behandlet af Bortkiewicz i nævnte Bulletin, tome XIV, 2. livr., p. 417 ff.

	Gennemsnitligt aarl. Antal Døde pr. 1000 Indb.			1896—1905 lavere (—) end 1876—85	Gsnl. aarl. Antal Døde pr. 1000 Indb. under For- udsætning af Stan- dard-Fordeling	1896—1905 lavere (—) end 1876—85	
	1876—85	1886—95	1896—1905*)		1876—85	1886—95	1896—1905*)
				0/0		0/0	
Danmark.....	19,0	18,6	15,5	—18	18,3	17,7	14,5
Norge.....	16,9	16,9	15,0	—11	15,0	15,2	13,3
Sverrig.....	17,0	16,5	15,8	—12	17,0	15,1	13,8
Finland.....	22,4	20,2	18,8	—16	22,5	20,3	18,7
Preussen.....	25,8	23,4	20,8	—19	25,0	23,5	20,5
Bayern.....	29,1	27,1	23,5	—19	29,4	27,8	23,5
Württemberg ..	28,1	24,7	21,5	—23	28,2	24,8	21,5
Baden.....	25,1	23,1	20,8	—17	26,3	24,9	21,2
Schweiz.....	22,1	20,5	17,9	—19	22,0	20,9	18,0
Nederlandene..	22,5	20,4	16,9	—25	21,0	19,5	16,2
Belgien.....	21,1	20,4	17,7	—17	20,4	20,0	17,4
England-Wales	20,0	18,8	16,8	—16	20,6	20,1	18,2
Skotland.....	20,0	19,0	17,6	—12	20,1	19,5	18,4
Irland.....	18,3	18,2	17,9	—2	17,8	17,9	17,5
Frankrig.....	22,4	22,3	20,4	—9	22,0	21,6	18,7
Italien.....	28,2	26,2	22,4	—20	28,6	25,5	20,9
Østerrig.....	30,3	28,4	24,9	—18	30,5	28,6	24,5

eller efter den, der er beregnet paa Grundlag af Standard-Fordelingen. Selv Frankrig beholder paa det nærmeste sin Plads i Rækken, og Grunden hertil er den, at den dobbelte Abnormitet i den franske Befolknings Aldersfordeling influerer paa Dødelighedskvotienten i modsat Retning; der er forholdsvis faa Børn og mange Gamle, men da baade de yngste og de ældste Aldersgrupper have høj Dødelighed, neutraliseres Virkningen af den abnorme Aldersfordeling delvis.

*) For Norge, Belgien og Skotland 1896—1904, for Schweiz og Østerrig 1896—1903.

Kun for enkelte Lande (Sverrig, Frankrig, Italien) giver Standard-Beregningen en væsentlig større Nedgang i Dødeligheden fra Periodens første Tiaar til det sidste, end den summariske Beregning. Der er altsaa i disse Lande foregaaet Forskydninger i Befolningens Sammensætning, saaledes at Grupper med stor Dødelighed ere blevne relativt stærkere end før. Hvilke disse Grupper ere, lader sig let paavise ved en Undersøgelse af Fordelingen efter Alder og Køn. Saaledes finder man for Sverrigs Vedkommende følgende Forholdstal:

Fordelingen af 10000 Indbyggere i Sverrig:

Mænd:	Aar 1880	Aar 1900	Forskel
0-14 Aar.....	1647	1648	+ 1
15-64 —	2955	2859	- 96
65 Aar og derover	250	372	+ 122
Mænd...	4852	4879	+ 27
<hr/>			
Kvinder:			
0-14 Aar.....	1612	1599	- 13
15-64 —	3197	3058	- 139
65 Aar og derover	339	464	+ 125
Kvinder...	5148	5121	- 27
Tilsammen...	10000	10000	0

Det ses, at medens de yngste Aldersgrupper indtil 14 Aar vare omrent lige stærkt repræsenterede i 1880 og 1900, ere de ældste Grupper fra 65 Aar og opefter voksende paa Mellemgruppernes Bekostning. Aldersfordelingen er altsaa som Helhed bleven ugunstigere.

For Frankrigs Vedkommende stiller Forholdet sig noget anderledes. Her er der foregaaet en betydelig relativ Uddynding af de Aldersgrupper, der have den mindste Dødelighed, nemlig Grupperne fra 5 til 24 Aar.

Disse Grupper omfattede i 1881 3518 af hver 10000 Indbyggere, men i 1901 kun 3357, altsaa en Tilbagegang af 161 pr. 10000. Det er denne Forskydning, der bevirker, at den summariske Dødelighedskvotient for 1896—1905 kun bliver 9 pCt. lavere end for 1876—85, medens Forskellen er 15 pCt., naar Standard-Fordelingen lægges til Grund for Beregningen.

Saa længe det alene drejer sig om at paavise og maale den i den sidste Menneskealder stedfundne Nedgang i Dødeligheden, er Statistikeren forholdsvis vel hjulpen. Langt vanskeligere bliver Opgaven, naar man vil trænge dybere ind i Emnet og udrede Aarsagerne. Her er det foreliggende statistiske Materiale — om end ingenlunde sparsomt — saa spredt og uensartet, at ethvert Forsøg paa at opstille sammenfattende Oversigter maa give utilfredsstillende Resultater. I de fleste Kulturlande har man allerede i mange Aar haft en ret fuldstændig Dødsaaersagsstatistik *), men trods det store Arbejde, der baade fra Lægers og Statistikeres Side er gjort paa dette Omraade, er det endnu langt fra lykkedes at faa Skik paa dette Statistikkens Smertensbarn. Ved internationale Sammenligninger savnes endnu en fast, ensartet Dødsaaersags-Nomenklatur, hvortil kommer, at selve Materialet er af højst uensartet Beskaffenhed, hvad der især vanskeliggør Sammenligninger, der omfatte et længere Tidsrum.

For de vigtigste epidemiske Sygdomme og Infek-

---

*) En af de faa Undtagelser er desværre Danmark, hvor den medicinale Dødsaaersagsstatistik, der udarbejdes ved Foranstaltung af Sundhedskollegiet (Statskontoret for Sundhedsvæsen), kun omfatter Bybefolkningen.

tionssygdomme foreligger der dog et nogenlunde brugbart Materiale til en Paavisning i store Træk af disse Sygdommes aftagende Betydning som Dødsaarsager.

For os Danske synes den Tid ret fjern, da Kopper var en Sygdom, som befolkningsstatistisk spillede nogen Rolle. Vi havde vel i første Halvdel af Halvfjerdserne en ret stærk Koppeepidemi, der kulminerede med omrent 400 Dødsfald aarlig i 1872 og 1875, men i de sidste 30 Aar har der ikke hos os været nogen Epidemi af alvorlig Betydning, og Antallet af Dødsfald har siden 1876 kun udgjort 100 i alt. Men i adskillige europæiske Lande vedblev Kopperne endnu langt ind i den Periode, vi her betragte, at kræve deres store aarlige Tribut af Menneskeliv. Saaledes udgjorde det gennemsnitlige aarlige Antal Koppedødsfald for hver Million Indbyggere :

	i Østerrig	i Belgien	i Serbien
1871—75	—	1348	—
1876—80	548	563	—
1881—85	690	318	—
1886—90	438	151	—
1891—95	202	216	1434
1896—1900 ..	55	27	1280
1901—05	—	—	708

Det vil ses, at selv i disse Lande, hvor Kopperne have været forholdsvis stærkt fremherskende i en stor Del af Perioden, er det relative Antal Dødsfald nu kun en Brøkdel af tidligere.

Typhoid Feber og exantematisk Typhus er sandsynligvis ofte slet afgrænsede Dødsaarsager. (For Danmarks Vedkommende finder man i ældre Medicinalberetninger typhoid Feber opført sammen med

gastrisk Feber; senere er gastrisk Feber udeladt i de obligatoriske Lægeanmeldelser). For typhoid Feber og Typhus under ét angives det gennemsnitlige aarlige Antal Dødsfald for hver Million Indbyggere i første Halvdel af Halvfjerdserne, i sidste Halvdel af Firserne og i sidste Halvdel af Halvfemserne omrent saaledes: i Norge henholdsvis 240, 100 og 70, i Sverrig 470, 230, 150, i Belgien 860, 400, 260, i England-Wales 460, 190, 170, i Skotland 630, 220 og 170.

Intermitterende Febre (Malaria) har indenfor Europa i den her omhandlede Periode kun i Italien spillet en nævneværdig Rolle som Dødsaaarsag. Det gennemsnitlige aarlige Antal Dødsfald er beregnet til ca. 600 pr. Mill. Indbyggere i Slutningen af Firserne, nu omrent halvt saa mange.

For en Række smitsomme Børnesygdomme er Antallet af aarlige Dødsfald i flere Lande i Løbet af 20—30 Aar gaaet ned til en Fjerededel eller mindre. Dette gælder saaledes Mæslinger, Skarlagensfeber, Kighoste og ikke mindst Diphtheritis og Strubehoste, se omstaaende Tal (øverst Side 315).

Tallene for Diphtheritis og Croup kunne næppe sammenlignes fra Land til Land, da disse Sygdomme ofte afgrænses forskelligt i de forskellige Lande (Angina, falsk Strubehoste osv.). Men den betydelige Nedgang i Antallet af Dødsfald, der skyldes disse Sygdomsgrupper, er i hvert Fald uomtvistelig.

Der er maaske intet Omraade af Dødsaaarsagsstatistikken, der frembyder saa store Vanskeligheder for Sammenligninger fra Land til Land og fra Tid til Tid som de tuberkuløse Sygdomme. Rent bortset fra, at et stort og stærkt varierende Antal Tuberkulose-

Gennemsnitligt aarligt Antal Dødsfald
for hver Million Indbyggere:

	Mæslinger og Skarlagensfeber	1871	1901	1871	1901	1871	1901
		—75	—05	—75	—05	—75	—05
Danmark (Bybefolkn.) ¹⁾	656	273	403	352	329	310	
Sverrig ²⁾	565	1310	200	195	370	439	
Finland ²⁾ ³⁾	1667	1324	—	—	—	—	
Preussen ³⁾	936	541	558	364	1537	401	
Schweiz ³⁾	481	148	212	201	504	212	
Nederlandene ³⁾	353	397	355	214	248	162	
Belgien ²⁾	1153	620	729	480	982	271	
England-Wales.....	1132	564	499	309	121	226	
Skotland ²⁾	1426	601	557	508	607	212	
Irland.....	729	203	326	239	360	144	
Østrrig ²⁾ ³⁾	1119	920	1139	523	—	—	

¹⁾ 1895—99. ²⁾ 1896—1900. ³⁾ 1876—80.

Dødsfald ikke blive registrerede som saadanne, er den herskende Praksis med Hensyn til Adskillelsen mellem de forskellige Sygdomme i Aandedrætsorganerne overordentlig uensartet og vekslende fra det ene Tidspunkt til det andet. Her skal derfor kun nævnes nogle faa Tal, der maa antages i store Træk at illustrere Nedgangen i Tuberkulose-Dødsfaldenes Antal i de sidste 30 Aar. Det gennemsnitlige aarlige Antal Dødsfald af Lungesvindsot, tuberkuløs Hjærnebetændelse samt Tuberkulose i andre Organer angives pr. Mill. Indbyggere saaledes: i Finland for 30 Aar siden ca. 4100, nu ca. 2700, i Preussen henholdsvis ca. 3200 og 1900, i Schweiz ca. 2000 og 1800, i Belgien ca. 3400 og 2500, i England-Wales ca 3000 og 2800, i Skotland ca. 3600 og 2300, i Irland ca. 2500 og 2700, i Østrig ca. 3800 og 3400.

— Nedgangen i Dødeligheden i den sidste Menneskealder kan selvfølgelig ikke forklares alene ved en Henvisning til, at de epidemiske Sygdomme nu kræve langt færre Menneskeliv end før. Overhovedet giver Dødsaaersags-Statistikken ikke paa dette Punkt nogen fyldestgørende Forklaring — i det højeste kun en Art Illustration. Den aftagende Dødelighed er et Resultat af en Mængde forskellige Aarsager, af Tidens almindelige sociale og hygiejniske Fremskridt: den stigende Benyttelse af Lægehjælp ogsaa i de ubemidlede Befolkningslag *), den stærke Udvikling af Hospitalsvæsenet **), de talrige Forbedringer paa Bolighygiejnets Omraade, Kontrol med Levnedsmidler, Vandforsynings- og Kloakanlæg, den stigende Sans for Renlighed (støttet gennem Skolebade o. l. Indretninger), det stigende Maadehold overfor Nydelsen af Alkohol, o. s. fr., — og sidst, men ikke mindst: den stigende Velstand.†)

*) Antallet af ubemidlede Medlemmer i de anerkendte Sygekasser i Danmark er i de 14 Aar fra 1893—1906 steget fra 116000 til 516000.

**) Af samtlige Dødsfald i København forefaldt i 1896 ca. 35 pCt. paa Sygehuse, i 1906 ca. 46 pCt.

†) Ogsaa Aarsager af helt anden Karakter maatte nævnes, hvis man vilde være udtømmende. Det bør saaledes bl. a. erindres, at den synkende Fødselshyppighed paavirker Børnedødeligheden i nedadgående Retning — ikke blot saaledes at de færre Fødsler giver et mindre Antal Individer i de yngste Aldersklasser, men saaledes at selve Levesandsynligheden stiger. Det er først af Rubin og Westergaard, senere gennem en omfattende Undersøgelse af Statens statistiske Bureau paa Grundlag af Folketællingsmaterialet af 1901, paavist, at Børnedødeligheden indenfor et Søskendekuld er des større, jo talrigere Kuldet er, og at den Forøgelse af Børnedødeligheden, der er en Følge af, at Børneflokken er stor, virker des stærkere, jo kortere Ægteskabet har varet. d. v. s. jo mere intensiv Børneavl har været. (Marcus Rubin og Harald Wester-

Trods alt, hvad der saaledes kan ansøres til Forklaring af den aftagende Dødelighed, har Bevægelsen dog navnlig i de sidste 10—15 Aar været saa voldsom, at den saa at sige har vendt op og ned paa tilvante og overleverede Forestillinger. At der, trods Befolningens jævne Vækst, inden for visse Aldersgrupper i en Række af Aar kun dør halvt saa mange (eller endnu færre) end tidligere, det er et Fænomen, som man absolut ikke har været — og ikke kunnet være — forberedt paa; ja det er gaaet saa vidt, at den lave Dødelighedsprocent i Danmark i de seneste Aar endog fra sagkyndig Side er bleven mødt med Tivil overfor Rigtigheden af det statistiske Grundlag, hvorpaa den er beregnet.

I Anledning af, at Danmarks Dødelighedskvotient i 1906 naaede Lavmalet 13.5 Promille imod 15.6 Promille i Gennemsnit for Tiaaret 1896—1905, skriver Dr. Otto Ammon: »Diese Zahlen müssen das höchste Erstaunen erregen. Sie sind ganz ausserordentlich niedrig, und das Sinken um 2.0 pro mille in der neuesten Nachweisung gegenüber dem vorhergehenden Jahrzehnt geht an die Grenzen der Möglichkeit. Ich muss gestehen, dasz ich ... mich zu einer Nachprüfung des dänischen Sterbekoeffizienten gedrungen fühlte.«*) Uagtet det ved denne »Nachprüfung« ikke lykkes Forf. at paavise noget mistænkeligt i de til Grund liggende Tal, bliver han dog ved sit: »Trotzdem

gaard: »Ægteskabsstatistik paa Grundlag af den sociale Landdeling«. Kbh. 1890. — »Ægteskabs-Statistik«, Statistiske Meddelelser, 4. Række, 18. Bind, 1. Hæfte. Udg. af Statens statistiske Bureau. Kbh. 1905.

*) Dr. Otto Ammon: Der Sterbekoeffizient in Dänemark. (Politisch-Anthropologische Revue, April 1908).

bleibt das im Eingang gesagte bestehen: dass Sterbekoeffizienten von 15.6 kaum, und von 13.6 nicht denkbar erscheinen, weil sich unmögliche Folgerungen für die durchschnittliche Lebensdauer ergeben». Fejlen ligger imidlertid ikke i Tallene, men hos Dr. Ammon selv, idet han gaar ud fra, at der til en Dødelighedskvotient af 13.6 p. m. svarer en gennemsnitlig Levealder af den reciproke Værdi af dette Tal, altsaa $1000 : 13.6 = 73.5$ Aar. Dr. K. A. Wieth-Knudsen, som udførligt har imødegaet Dr. Ammons Kritik, gør meget rigtigt opmærksom paa, at dette Regnestykke kun holder Stik under den Forudsætning, at Befolningens er stillestaaende, saaledes at Antallet af Døde i hver Aldersklasse nøje svarer til Antallet af Individer, der rykter op i Aldersklassen.*)

Dr. Ammons Skepsis overfor den lave Dødelighed i Danmark — en Skepsis, som Forfatteren af nærværende Artikel iøvrigt ogsaa har mødt paa dansk Grund — hænger utvivlsomt sammen med en urigtig Forestilling om, at der maa findes en af Naturforholdene betinget fast Mindstegrænse for Dødeligheden. Ældre Tiders Statistikere have gentagne Gange beskæftiget sig med at udfinde, hvor denne Grænse ligger**); i Nutiden erkender man, at Grænsen ikke lader

*) K. A. Wieth-Knudsen: »Sterbekoeffizient und biologischer Fortschritt. (Politisch-Anthropologische Revue, Maj 1908). — I »Samfundsproduktionen« (1. Del, S. 79) anvender Prof. Scharling under Benævnelsen »den almindelige Levetid« det samme lidet nyttige, ja — som det fremgaar af ovenstaaende — vildledende Begreb, Dødelighedskvotientens reciproke Værdi.

**) J. G. Hoffmann: »Über die Versuche, die mittlere Dauer des menschlichen Lebens sowohl von der Geburt als vom Eintritt in besondere Altersstufen ab zu berechnen. (Sammnung klei-

sig paavise, men gaar dog vedblivende ud fra, at den er tilstede. Saaledes hedder det hos Dr. Paul Mombert*): »Durch die Natur sind der Verminderung der Sterblichkeit fest bestimmte Grenzen gezogen, über welche hinaus eine weitere Verringerung ausgeschlossen ist ... Wo diese untere Grenze liegt, lässt sich natürlich nicht bestimmen. Das für die meisten Staaten noch ein sehr groszer Spielraum vorhanden ist, zeigt die geringe Sterblichkeit der skandinavischen Länder; sank doch diejenige Norwegens im Jahre 1902 auf 13,8 0/oo.«

Det forekommer os, at denne Forestilling om en fast Minimumsgrænse for Dødeligheden er urimelig. Enten er den en Omskrivning af den banale Sandhed, at alle Mennesker skulle dø, eller ogsaa bygger den paa Forudsætningen om Tilstedeværelsen af bestemte Grænser for Udviklingen og Forbedringen af de sociale og hygiejniske Lehevilkår; i første Tilfælde er den ganske vist rigtig, men overflødig, i sidstnævnte er den utvivlsomt urigtig.

Det maa indrømmes, at den nuværende Dødelighed (og især Børnedødeligheden) i de skandinaviske Lande er forbløffende lav. Men suspekte er Tallene ikke, det fremgaar formentlig med tilstrækkelig Tydelighed af de sammenlignende Oversigter, der ere anførte i Begyndelsen af denne Artikel. Det er paavist, at Nedgangen i Dødeligheden er et almindeligt

nerer Schriften staatswirtschaftlichen Inhalts, Berlin 1843). Wappäus: »Allgemeine Bevölkerungsstatistik«, Leipzig 1859, I, S. 231; cit. hos Dr. Paul Mombert: »Studien zur Bevölkerungsbewegung in Deutschland«, Karlsruhe 1907.

*) Se det i ovenstaaende Note anf. Værk, Side 12—13.

Fænomen, at Bevægelsen er indtraadt omtrent samtidig i alle Lande, og at Nedgangen, absolut set, er mindst i de Lande, hvor Dødelighedens Niveau i Forvejen var lavt. En smukkere indbyrdes Bekræftelse af Tallene end den, der her foreligger, kan næppe tænkes.

Bog anmeldelser.

MARIANNE WEBER. **Ehefrau und Mutter in der Rechtsentwickelung.** Tübingen 1907. J. C. B. Mohr. (XVI + 573 S. — Mk. 10.00).

Denne Bog vender sig, som Forfatterinden siger i sit Forord, i første Linje til de Kvinder, som føler Trang til at fordybe sig i deres eget Køns Kulturhistorie; i anden Linje til de Mænd, der maatte kunne have Interesse af ogsaa en Gang at se Familjeretten og Opfattelsen af Familjeforhold, saaledes som disse historisk har udviklet sig, belyst fra en Kvindes Standpunkt. Det er saaledes en meget stor Opgave, Forf. har stillet sig, en Opgave, der spænder lige fra den graa Oldtid op til Nutiden, fra de primitive Naturfolk til Nutidens højest udviklede Kulturfolk; indenfor disse vide Rammer er det i Særdeleshed Hustruens Anseelse i Samfundet, hendes Handlefrihed særlig i økonomisk Henseende og hendes Adgang til Skilsmisse samt Moderens Stilling til det uægte Barn, bestemt ved Lovgivningsmagten, der gøres til Genstand for Undersøgelse.

De tre første Kapitler, der spænder over ca. 300 Sider, er helliget dels de primitive Naturfolk, dels Oldtidens og Middelalderens Kulturfolk; der gives her et i Øjeblikket forholdsvis let tilgængeligt Billede af de da eksisterende Familjeforhold, samtidig med at der ydes en Rigdom af positive Oplysninger, som gør Bogen med dens talrige Litteraturangivelser vel skikket til at tjene som en

første Vejledning ved senere mere dybtgaaende Specialstudier angaaende de omhandlede Emner.

Det er ikke noget særlig lyst Indtryk, man ved Læsningen faar af Hustruens daværende Stilling; snart ligegyldig enten der har hersket Polygami eller Monogami, hos Natur- som hos Kulturfolk har Moralen dog altid stillet forskellige Krav til de to Køn i sædelig Henseende, og i økonomisk Henseende har Hustruen sjælden haft nogen videre Raadighed, om end det maa indrømmes, at Særeje ikke var noget Særsyn. Først langsomt udviklede der sig i Teorien en højere Erkendelse af Kvindens Betydning; medens endnu Luther ser med stor Overlegenhed paa Kvinden — han siger saaledes: »Es ist ein arm Ding um ein Weib«, »die grösste Ehre die es hat, ist, das wir allzumal durch die Weiber geboren werden«, — agtede Puritanerne og dermed beslægtede Sekter Hustruen for Mandens ligestillede. Nogen stor Betydning tillægger Forfatteren dog ikke disse Sekter; langt større Betydning tillægger hun Naturrettens Dyrkere, der efterhaanden dannede Fællesbegrebet »Mennesker«. »Enhver der har Menneskeansigt har Ret til at raade for sig selv«. I Teorien respekterede saaledes denne Skole Hustruen som Mandens ligeberettigede, men i Praksis tog den ikke Konsekvenserne, dens Tilhængere kom uden om Vanskellighederne f. Eks. ved at betragte Ægteskabskontrakten som en frivillig Kontrakt.

Efter i 4de Kapitel at have omtalt en Del forskellige Teorier, ved Hjælp af hvilke Skolens Filosofer søgte at forsvare Hustruens Underordnelsesforhold trods hendes Ligeberettigethed, saaledes særlig Fichtes Teorier, gaar Forf. nærmere ind paa Familierettens Kodifikation i de forskellige Lande. Nogle enkelte Punkter skal her omtales, da de turde have nogen Interesse paa et Tidspunkt, da der er Lovforslag fremme til Ændring af Kvinders og uægte Børns Retsstilling.

Først omtaler Forf. »Code civil«; den blev ikke saa frisindet, som man turde vente efter Revolutionstidens Idealer, det blev Rouseaus og Napoleons Aand, der blev

den raadende; ifølge code civil lige saa vel som efter den nuværende Lovgivning maatte Hustruen have Mandens Tilladelse til at raade over sine Ejendele ganske uden Hensyn til, om de vare sikrede hende ved Særeje, dog kan hun søge Beskyttelse hos Domstolene mod Mandens Vilkaarlighed, og hun har for sine Ejendele Generalpant i Mandens Formue. Et betydeligt Fremskridt var det, at allerede code civil anerkender Enken i Almindelighed som sine Børns naturlige Formynder, omend med den Indskrænkning, at der gives Faderen Ret til testamentarisk at udpege hende en Raadgiver ved Forvaltningen af Formuen, samt aabnes Adgang for Autoriteterne til at frataage hende Formynderskabet. — Hvad de uægte Børns Stilling i Frankrig angaaer, saa afhænger denne ganske af om Børnene ere anerkendte eller ikke. Et anerkendt Barn kan gøre Underholdskrav og Arvekrav gældende; det uægte Barns Arvepart er ved Lov af 1896 sat til Halvparten af det ægte Barns. Et ikke anerkendt uægte Barn kan derimod kun gøre sig Haab om at tiltvinge sig Anerkendelse og dermed Under持oldsbidrag og eventuelt Arvekrav hos Moderen, da »recherche de la maternité est admise«, men »recherche de la paternité est interdite«; altsaa: vil Faderen ikke anerkende sit uægte Barn, kan der intet som helst Krav rejses imod ham. Heldigvis har intet andet Land, siger Forf., i vore Dage under Paaskud af Interesse for den kvindelige Moralitet støttet Mændenes Tøjlesløshed med et saadant Fribrev. Hvad angaaer Hustruens Stilling i den engelske Lovgivning, da har denne været ganske middelalderlig lige op til Aar 1870. Hustruen havde ingen selvstændig Ret eller Ansvarlighed; kun for grove Forbrydelsler var hun personlig ansvarlig, alt i Overensstemmelse med det herskende saakaldte »couverture« Princip, der siger: »Husband and wife are one, and husband is that one«. Formelt er dette System bevaret endnu, men i Realiteten er det blevet ganske udhulet særlig ved de Gladstoneske Love af 1870 og 1882, hvorved Englands Lovgivning paa dette Punkt

naar op paa Højde med den mest moderne Lovgivning. Loven af 1882, der betyder en betydelig Udvidelse af Loven af 1870, indførte som almindelig Regel fuldstændigt Særeje for Ægtefæller; Hustruen stilles ved denne Lov formueretlig set lige saa frit som den ugifte Kvinde. Først ved Lov af 1886 indførtes den fra code civil kendte Bestemmelse om, at Hustruen ved Mandens Død bliver Børnenes naturlige Formynder, dog ogsaa her med den Indskrænkning, at hver af Ægtefællerne ved testamentarisk Bestemmelse kan indsætte en Medformynder. Langt mindre tiltalende er den engelske Lovgivning i sin Stilling overfor uægte Børn; Faderen kan her højst tvinges til at betale 5 sh. om Ugen til sit uægte Barn indtil dettes 13de Aar, et Beløb, der synes saa meget mere beskedent, naar man betænker, hvor dyrt det i England kan komme en Mand til at staa at gøre Brud paa et givet Ægteskabsløfte.

Særlig Interesse helliger Forfatteren den tyske Lovgivning, dels Familjeretten i den gamle preussiske Lovbog »Das allgemeine Landrecht«, dels i den tyske »Das bürgerliche Gesetzbuch« (B. G. B.). »Das allgemeine Landrecht«, der trædte i Kraft 1794, var et Produkt af den oplyste Enevælde og en Del mere paavirket af Naturrettens Opfattelse af Ægteskabet end code civil; jeg skal dog ikke her komme nærmere ind paa denne Lovs Bestemmelser, men kun løselig omtale nogle af Bestemmelserne i B. G. B. Ved Omtalen af Familjerettens Kodifikation i B. G. B. benytter Forfatteren Lejligheden til at fremføre de Ønsker, hun maatte nære med Hensyn til denne Lovgivningsgren. Hun føler sig saaledes meget brøstholden ved Lovens Bestemmelse om, at Manden skal træffe Afgørelse i alle Anliggender vedrørende det almindelige ægteskabelige Liv; hun mener, at Mand og Hustru burde have lige Ret i saa Henseende; Stridsspørgsmaal, der ikke kunde finde en mindelig Løsning, maatte saa afgøres af et særlig dertil indrettet Raad; ikke mindre fortørnet er Forf. over, at Moderens For-

ældremyndighed kun strækker sig til den rent personlige Omsorg for Børnene; det er selvfolgelig ogsaa en Ubillighed, at f. Eks. kun Faderens, ikke Moderens Samtykke er nødvendigt til det umyndige Barns Ægteskab; men sammenlignet med dansk Ret synes dette mindre betydelige overfor hendes Medbestemmelsesret ved Børnenes Opdragelse, der f. Eks. hindrer Manden i mod Hustruens Vilje at fjerne Børnene fra Hjemmet, hvad en Højesteretsdom fra Aar 1900 fastlaaer som tilladeligt efter dansk Ret. Ligeledes er B. G. B. lidt humanere, end den danske Lov i Øjeblikket er, mod de uægte Børn. Faderens Underholdspligt gaar her forud for Moderens, og udstrækker sig — ialtfald paa Papiret — ikke blot til Barnets nødtørftige Underhold, men til en Opdragelse, der svarer til Moderens Stand, og den varer til Barnets 16de Aar. Ens stiller de to Landes Lovgivninger sig derimod overfor Spørgsmaalet om Fælleseje eller Særeje; begge betragte de Fælleseje som det almindelige, Særeje som det subsidiære. Dette anser Forfatteren for ganske forkasteligt; hun anser det for nødvendigt, for at Hustruen kan bevare en selvstændig Personlighed, at hun selv har Pengemidler at raade over; Særeje bør derfor indføres som Grundprincip, men da dette kun gavnner de formuende Kvinder samt Kvinder med selvstændigt Erhverv, foreslaas det, at Mandens Underholdspligt skal præciseres derhen, at Hustruen skal have Ret til en vis Procentdel af Mandens Indtægter, f. Eks. 10% til sit personlige Behov. Tanken synes i og for sig sund, men ret nødvendigt maatte det jo være først gennem grundig Undersøgelse af Husholdningsbudgetter at danne sig et Begreb om en saadan Procents almindelige Størrelse indenfor de forskellige Indtægtklasser; muligvis lod Tanken sig da realisere.

I Bogens sidste Kapitel behandles den forskellige Kritik, der er rejst mod det legale Ægteskab; den meste Kritik ved Forf. at tilbagevise, saaledes navnlig den Paastand, at Prostitutionen er en nødvendig Følge af det legale Ægteskab, idet hun under Henvisning til sin for-

udgaende historiske Fremstilling særlig gør gældende, at Prostitution altid findes, hvor stor Frihed der end hersker i kønslig Henseende i et Samfund; overhovedet mener hun, at Prostitutionen kun kan nedbringes nævneværdig til Tider, hvor en eller anden Form for Religion har gennemtrængt Befolkningen. Forfatteren viser sig i det hele som en ivrig Forsvarer af det legale Ægteskab som saadant, idet hun erklærer, at der i Øjeblikket ikke kan tænkes noget højere Ideal end det monogame Ægteskab, afsluttet i den Hensigt, at det skal være bestandigt; men samtidig forlanger hun saa, at Lovgivningen bliver ændret, saaledes at Adgangen til Skilsisselettes, navlig derhen, at fælles Overenskomst regnes for tilstrækkelig Skilsissegrund og — last not least — saaledes at Kvinden kan gaa ind i Ægteskabet som en fuldtud ligeberettiget Personlighed.

Elna Dahlberg.

ADAMS and SUNNER. **Labour Problems.** A Textbook.
New York 1907. (579 S.).

Det Hovedformaal, Forfatterne af ovennævnte Værk tilsigter, er fortrinsvis at give en i praktisk anskuelig Form vejledende Oversigt over det amerikanske Arbejdsspørgsmaal. Beskrivelsen heraf er ganske naturligt, baade for den uundværlige Sammenlignings og nadskillelige Aarsags-sammenhængs Skyld, ledsaget af flyttigere Strejftog ind paa de forskellige tilsvarende Forhold andetsteds. Som det foreliggende Arbejde fremtræder med sit specielt paatrykte Stempel af en Lærebog til Brug ved Universitets-undervisningen, kommer uvilkaarlig denne Omstændighed først og fremmest i Betragtning og paavirker Bedømmelsen af Bogens hele Værd og Betydning for den økonomiske Videnskab. Det Helhedsindtryk, man faar af den givne Fremstilling, er at den er besjælet af en overmaade

indsigtsfuld og fornuftig Tankegang, ligesom Skildringen maa siges at yde et lødigt Bidrag til at fremme Forstaaelsen af et betydningsfuldt Led i det endnu mere omfattende og for Nutidens Samfundsliv saa stærkt aktuelle sociale Spørgsmaal. Forfatterne røber deres ægte medfødte Racesans for de konkrete Kendsgerningers Magt-fylde, hvilken Tendens giver sig slaaende Udtryk i de velgørende friske Pust af Virkelighed, der umiskendeligt gennemtrænger Fremstillingen. Skønt Bogen er spækket med statistiske Oplysninger, kan det siges til Forfatternes Ros, at de ikke, som det desværre altfor ofte er Tilfældet, er gaact overfladisk men tværtimod samvittighedsfuldt tilværks med at bearbejde og opstille det fremførte statistiske Materiale, der ligesom et fotografisk Billede led-sager den tørre Beskrivelse for at forhøje Helhedsvirkningen af denne.

Værket er inddelt i to Bøger, hvori Spørgsmaalene behandles under de to Kategorier: Under og Hjælpe-midler. Under førstnævnte Rubrik behandles igen Spørgsmaal som 1) Kvinde- og Børnearbejde, 2) Indvandring, 3) Sweating Systemet, 4) Fattig-, Løn- og Arbejdsløsheds-forhold, hvorefter følger i anden Bog en Omtale af efter-nævnte Spørgsmaal: 1) Striker og Boycotting, 2) Fag-organisationer af Arbejdsgivere og Arbejdere, 3) Bilæggelse af Arbejdsstridigheder mellem Arbejdere og Arbejdsgivere, 4) Delagtiggørelse i Driftsgevinsten, 5) Kooperation, 6) Teknisk Fagundervisning, 7) Arbejderlovgivning. Det er ikke her Meningen at dvæle udførligere ved de foran anførte Enkeltheder, men kun ganske korteligt at gengive og kritisere visse mere betydende Træk deraf.

Undersøgelsen indledes med et særligt Kapitel, hvor Forfatterne lejlighedsvis finder Anledning til at anstille nogle almindelig holdte, filosofisk set bemærkelsesværdige Betragtninger over det omhandlede Spørgsmaal. Hvor mange knudrede Genvordigheder dettes rette Løsning end forvolder den spekulative Reformator, finder Forfatterne imidlertid en forholdsvis tilfredsstillende Trøst

i den Omstændighed, at man dog i hvert Fald skal søge at løse Opgaver, der direkte fremtræder som en uundgaaelig Konsekvens af den Samfundet beherskende Fremskridtstendens, og ikke nødes til at give sig i Kast med Løsningen af hine under de ulige sværere Forhold, som Symptomerne paa en almindelig nær forestaaende Dekadenceperiode uvilkaarligt frembyder. Denne Betragtningsmaade er ifølge Sagens Natur langt fra tilfredsstillende, da den ikke tager Hensyn til den individuelle Interessesfære, hvor netop for Fremskridtets Skyld megen følelig Nød og Elendighed bestandig afstedkommes under Forholdenes ofte hensynsløse Udviklingsgang. For at raade Bod paa slige lige saa uundgaaelige som beklagelige Tilstande, er det Samfundets uafviselige Ret som Pligt at træde hjælpende til for efter bedste Evne og saa vidt muligt systematisk at læge de Saar, de lunefulde Tilfældigheder tilføjer. Herved føres man ind paa hele det brændende Spørgsmaal om det offentliges formaalstjenlige Indblanden i Individernes naturlige Interessesfære, og uden at fordybe os videre heri, skal kun saameget siges, at hvad Opfattelse man nu end hylder angaaende nævnte Sag, maa man dog vistnok erkende Vægten af den Betragtning, Forfatterne utvivlsomt med Rette gør gældende, naar de betoner Nødvendigheden af, at den private Foretagsomhed i det store og hele helst bør udfolde sig — pari passu — under en hensigtsmæssig regulerende Indflydelse fra det offentliges Side.

Hvad Bogens enkelte Afsnit angaaer, kan det først fremhæves, at det mærligt nok aldeles ikke er faldet Forfatterne ind med en eneste Stavelse at berøre Boligspørgsmalet, hvis vidtrækkende Betydning for det store Samfund i Almindelighed og for Arbejderklassen i Særdeleshed ellers er blevet saa almindelig anerkendt, og det netop paa engelsk Grund. Ligeledes føles det unægteligt som et Savn, at der mangler nogen Redegørelse for den sociale Forsikrings omfattende Betydning for de forskelligartede heromhandlede Spørgsmaal. Dette finder

dog maaske en mere nærliggende og forstaaelig Forklaring i den Omstændighed, at offentlig social Forsikring i det hele taget endnu ligger engelsk Tankegang ret fjernt, og vistnok vil have vanskeligt ved at trænge igennem som Led i Foranstaltninger til Fremme for Arbejderklassen i et Samfund, hvor det alene ved det energiske private Initiativ skabte og udviklede Forsikringsvæsen har vundet saa stor Udbredelse. Heraf vilde man maaske omvendt slutte, at der da netop maatte være tilvejebragt de fornødne Betingelser for at kunne skride til Indførelsen af offentlig social Forsikring. Hvert Sted har nu sine Ejendommeligheder, og det nuværende Omraade hører til dem, hvor Forskellen f. Eks. mellem engelsk og tysk Opfattelse træder skarpest frem. Indvandringsspørgsmalet indtager, som det var at vente, en fremragende Plads blandt de fremførte Emner, og blandt de Foranstaltninger, der er trufne herimod, bør særlig mærkes den Fremgangsmaade, der er den eneste rette at følge, naar der overhovedet økonomisk set skal gives skrappe Betingelser for Indvandringen af fremmed Arbejdskraft, nemlig Forbudsbestemmelser mod kontraktmæssig Import af fremmed Arbejdskraft under en Strike. Dette synes kun at være en logisk Konsekvens af Formaalet med en økonomisk Indvandringslovgivning, og Udeladelsen af et saadant Forbud vil let gøre de øvrige Forbudsbestemmelser illusoriske. Men paa den anden Side har man dog ikke vovet at gøre Skridtet fuldt ud ved tillige at anordne en Indførelstold paa fremmed Arbejdskraft, en Foranstaltning som Praksis og Teori synes at stemme godt overens om at kræve gennemført, og hvis Hensigtsmæssighed Henry George allerede paapegede. — Med Hensyn til Arbejdsløshedsspørgsmalet staar man saa at sige lige overfor et »sine qua non«, dets definitive og hensigtsmæssige Løsning maa søges ikke i en eneste, men derimod i mange Slags sammenfaldende Foranstaltninger. Særligt paatrænger Spørgsmalet om Retten til Arbejde sig, og for saa vidt er det kun glædeligt at kunne konstatere, hvor en dybere

Forstaaelse af dette fælles Livsspørgsmaal, der nuomstunder gør sig saa ejendommelig højlydt gældende, har gennemtrængt den almindelige Bevidsthed. — Fyldigt og interessant behandlet er Afsnittene om Striker og Boycotninger samt om Fagorganisationerne. Med Interesse følger man Fremstillingen af de amerikanske Fagforeningers Udvikling, der ikke har været saa glorværdig som de engelskes, men dog har haft stor Betydning for Arbejderforholdene i den nye Verden, ikke mindst ved den regulerende Indflydelse, de har formaet at øve paa Striker. Uagtet Forfatterne jævnlig henviser til England som det typiske Arnested, hvorfra Fagforeningsbevægelsen er udgaaet, finder de ingen Lejlighed til at omtale den nye engelske »Trade Union Act« af 1906, hvis Hovedbetydning netop ligger deri, at der paa det nysnævnte Omraade — ligesom forøvrigt ogsaa paa Ulykkesforsikringens — ved den økonomiske Videnskabs Hjælp er trumfet Retstilstande igennem, der gaar langt videre end det egentlig lader sig forene med og forsøre ud fra en stræng juridisk Tænkemaade. Det er vel værd at legge Mærke til, hvor den i sin Tid konstitutionelle ensidige Fastslaaen for Tid og Evighed af den individuelle Økonomis Princip unægtelig har virket og fremdeles virker som en byrdefuld Hemsko paa en tidssvarende Udvikling af den amerikanske sociale Lovgivning, der i mange Tilfælde maa ty til usikre og efter Omstændighederne ret lunefulde Lovfortolkninger, for heri at søge den nødvendige Støtte til den forønskede Gennemførelse.

I mange Henseender er det saaledes et alt andet end lyst Indblik man faar i Forholdene; men det gælder her som andetsteds, at man kun ikke lader sig afskræmme af Vanskeligheder, som man dog maa og skal søge at overvinde. Fremfor alt bør der i nøje Samklang med den demokratiske Tankegang, der gennemstrømmer Nutidens Samfundsliv, tilstræbes en større Ligelighed saavel i økonomisk som i politisk Henseende; men dette Maal maa realiseres ved at hæve Underklasserne op og ikke ved at sænke Niveauet. **A. van Mehren Levinse.**

ACHILLE VIALLATE. **L'industrie américaine.** (Bibliothèque d'histoire contemporaine). Paris 1908. Félix Alcan. (492 S. — Fr. 10.00).

Forfatteren af denne Bog er Professor ved »l'École des sciences politiques«, og Fremstillingen er videnskabelig i Ordets gode Betydning. I formel Henseende har Bogen store Fortrin, som vil give den en hæderlig — om ikke fremragende — Plads indenfor den omfangsrike Litteratur om Spørgsmaalet »Den amerikanske Fare«.

I Modsætning til de fleste tyske Økonomer, der have behandlet den ene eller den anden Side af dette meget sammensatte Problem, gaar Professor Viallate lidet agressivt til Værks. Langt mere faar man ved Læsningen af hans Fremstilling Indtrykket af, at Forf. beherskes af en stærk Sympati for Europas store Konkurrent hinsides Atlanterhavet, selv om han just ikke er nænsom overfor de politiske og sociale Udskejelser, der have fulgt den rivende økonomiske Udvikling i de Forenede Stater. En anden god Side ved denne Bog er, at den tager Emnet op fra Grundens af, idet den amerikanske Industris nuværende Tilstand belyses alsidigt paa Baggrund af den historiske Sammenhæng.

Værkets første Del omhandler nærmest den politiske Side af Sagen. Her gives i store Træk de Forenede Staters økonomiske Historie siden 1789, idet Hovedvægten naturligvis er lagt paa at fremstille Forbindelsen mellem den industrielle Udvikling og Toldpolitikken i de forskellige Perioder; men ogsaa den successive Omformning af Industrien efterhaanden som den løsrev sig fra sin oprindelige Afhængighed og nære Tilknytning til Landbruget, har Forf. faaet godt og klart frem.

Anden Del af Bogen omhandler »den industrielle Organisation«, herunder de naturlige og sociale Forudsætninger, hvorpaa den moderne amerikanske Industri er bygget op. Meget sympatetisk skildrer Forf. Menneske-materialet, den ægte amerikanske »business man« i hans

forskellige Stillinger som Chef, som Medlem af den industrielle Bedrifts Generalstab, og som Arbejder. Meget interessant er Afsnittet om Arbejdets tekniske Organisation, — et Omraade hvor Mesterskabet jo ubestridt tilkendes Amerikanerne. Arbejderlovgivningen og de faglige Organisationer synes at være blevet noget stedmoderligt behandlede af Forf., og det samme gælder Trust-Bevægelsen, som jo iøvrigt har en saa stor Litteratur, at det i et Værk som dette maa være forsvarligt at nøjes med en kortfattet Oversigt. Derimod er Fremstillingen af Jærbanernes Udvikling og den stadige Kamp om Tarifspørgsmaalene lykkedes vel. Man faar ved Læsningen af dette Afsnit et godt Indblik i, hvilken uhyre Magt der gennem Banernes Koncentration er samlet i Hænderne paa de 6 eller 7 Mænd, der »kontrolere« 80 pCt af hele Landets Jærbanenet. (Prof. Viallate's Redegørelse for den — som man skulde synes — haabløse Kamp for at skabe taalelige Tilstande paa dette Omraade, bekræfter i alt væsentligt Rigtigheden af det triste Samfundsbillede, der i Romanform er givet af Frank Norris i »Polypen«).

I et Slutnings afsnit giver Forf. en Oversigt over den amerikanske Eksportindustri og dens væsentligste Markeder.

Adolph Jensen.

Statistique internationale du mouvement de la population d'après les registres d'état civil. Résumé rétrospectif depuis l'origine des statistiques de l'état civil jusqu'en 1905. (Statistique générale de la France). Paris 1907. (XXXII + 880 S.).

Ved Udgivelsen af ovennævnte store Tabelværk har den energiske Direktør for Frankrigs officielle Statistik, Lucien March, ydet et meget værdifuldt Bidrag til den internationale statistiske Litteratur.

Af alle Statistikkens Grene er Befolkningsstatistikken vel nok den, hvor Vanskelighederne ved internationale

Sammenstillinger forholdsvis lettest lade sig overvinde, og der blev da ogsaa ret tidligt gjort Forsøg i denne Retning. Der kan saaledes blandt de mere fremragende Værker, der omhandle Befolkningsforholdene i et større Antal Lande, nævnes Quêtelet og Heuschlings (1865), Bergs (1876), Levasseur og Bodios (1887, anden Udgave 1902), Jacques Bertillons (1891); endvidere Bodios »Confronti internazionali« og flere Publikationer, udgivne af det tyske statistiske Rigsbureau. For os Skandinaver har Finnen Boxstrøms paa Svensk udgivne Værk »Jemförande befolkningsstatistik« været særdeles nyttigt, og det samme gælder de omsattende Sammenstillinger, G. Sundbärg har meddelt, dels i hans »Bidrag till Udvandringsfrågan«, dels i hans »Aperçus statistiques«.

Selv bortset fra at de fleste af de her nævnte Værker nu ere forældede, er der ingen af dem, der tilfredsstiller de Krav, der nutildags maa stilles til en international Statistik over Befolningens Bevægelse, og ingen af dem giver Stoffet tilnærmelsesvis i en saadan Fylde og i saa ensartet og bekvem Form som det Bind, der nu — efter Tilskyndelse af det internationale statistiske Institut — er udgivet af Lucien March som et Led i den franske officielle Statistiks Publikationer.

Værket meddeler Oplysninger fra omrent 30 forskellige Lande, d. v. s. fra alle de Lande i Europa, Amerika, Asien og Australien, hvor der overhovedet udarbejdes brugelig Statistik over Ægteskaber, Fødsler og Dødsfald. Tabellerne omfattede de vigtigste Data for hvert enkelt Aar saa langt tilbage i Tiden, som der i de forskellige Lande findes sikre Oplysninger (Eks.: for Sverrig tilbage til 1749, for Danmark til 1801, for Frankrig til Aar IX (1801), for Grækenland til 1861, for Japan til 1872, for Bulgarien til 1881 osv.). For at lette Overskueligheden er der ved Siden af Tallene for hvert enkelt Aar givet Sammendrag for 5- og 10-aarige Perioder. — De Data, der meddeles, ere ret detaillerede, saaledes f. Eks. indgaaede Ægteskaber efter Brudgoms og Bruds

Alder (12 Aldersklasser); fødte Børn, delt efter Køn og Legitimitet; de fødendes Alder (8 Grupper); Døde efter Køn og Alder (indtil 29 Aldersgrupper) o. s. v.

Ved Siden af de Tabeller, der indeholde de absolute Tal, er der en stor Mængde Beregninger, idet de forskellige Data ere stillede i Forhold til Folketallene o. l., ligesom der — navnlig i Afsnittet om Dødeligheden — er optrykt en Del beregnede Tabeller, hentede fra de enkelte Landes Tabelværker. Særlig bør fremhæves et fyldigt Udgvalg af Dødelighedstavler, som her ere sammenstillede paa praktisk og let overskuelig Maade.

At samle et Talmateriale som det, der her er Tale om, fra mange Hundrede forskellige Tabelværker i mere end en halv Snes forskellige Sprog, vilde simpelt hen være uoverkommeligt for en enkelt Mand, selv om han har et stort Bureaupersonale til sin Raadighed. Udgiveren har derfor fulgt den praktiske Fremgangsmaade at lade de statistiske Bureauer i hvert Land uddrage Tallene af Landets egne Publikationer og indføre dem i den fælles Tabelramme, — en Fremgangsmaade, der iøvrigt ogsaa anbefaler sig af den Grund, at den byder den størst mulige Garanti overfor Misforstaaelser.

Et Værk som det foreliggende har selvfølgelig ikke noget stort Publikum. Det vil blive benyttet af saare faa udenfor Fag-Statistikernes Kreds. Men for disse faa vil det paa den anden Side være til uvurderlig Nutte; enhver der har prøvet hvad det vil sige at gaa paa Jagt Dage igennem efter nogle faa Tal, som man først finder — eller ikke finder — efter at have gennemstøvet lange Rækker af Tabelværker, vil vide Lucien March Tak for hans Arbejde, især da han har stillet i Udsigt en ny Udgave hvert femte Aar.

Adolph Jensen.

Litteratur-Notitser.

— Det svenske »Centralförbundet för socialt arbete« har foranlediget Udgivelsen af en overordentlig nyttig Bog. Dens Titel er »Social handbok«, og Udgivelsen er forestaaet af Redaktören G. H. von Koch, medens Bogens enkelte Afsnit skyldes en Række specielt Sagkyndige paa de mange forskellige Omraader, den spænder over. Efter et Par indledende Afsnit af Professor Cassel og Bogens Udgiver behandles i henimod halvhundrede større og mindre Artikler alle Spørgsmaal af nogen Betydning paa det socialpolitiske Arbejdsfelt. For blot at nævne enkelte: Arbejderforsikring, Arbejderbeskyttelse, Arbejdsaftale, Arbejder- og Arbejdsgiverorganisationer, Boligsørgsmaal, Udvandring, Kooperation, Kvindespørgsmaal og Kvindearbejde, Afholdsbevægelsen, Usædelighedens Bekæmpelse, Kampen mod Tuberkulosen, social Ungdomsundervisning, o. s. fr. Bogen giver ikke alene et udmærket Indblik i Forholdene paa disse mange forskellige Omraader i Sverrig, men tillige i al Korthed Hovedlinierne i det sociale Arbejdes Udviklingshistorie i Almindelighed.

— Om det Møde, som det internationale statistiske Institut afholdt i København sidste Sommer, foreligger der nu en udførlig Beretning i 17. Bind af Instituttets Bulletin. Beretningen, som med Bilag omfatter 700 Sider i stort Format, er udarbejdet og trykt ved Foranstaltning af Mødets danske Organisationskomité. I en Artikel i dette Tidsskrift (1907 Side 471) ere de væsentligste af Forhandlingsemnerne allerede korteligt omtalte.

— Under Redaktion af Friherre Erik Palmstierna er der udkommet en Beretning om den i Stockholm i Efteraaret 1907 afholdte Kommunalkongres. Bogen indeholder bl. a. stenografiske Referater af de forskellige Foredrag om kommunale Spørgsmaal, hvoraf flere ere af

almen Interesse. Bogens Titel er: »Kommunalkongressen 1907«.

— Professor Will. Scharlings »Samfundsproduktionen« er nu afsluttet. Bogen omfatter 2 Bind paa i alt 900 Sider. Det er Forfatterens Hensigt at lade disse Bind efterfølge af Fremstillinger af Omsætningslæren og af Læren om Arbejdsudbyttets Fordeling, alt under Fællestitelen: »Samfundsøkonomiens Theori«. Af de to foreliggende Bind vil Tidsskriftet forhaabentlig snart kunne bringe en indgaaende Anmeldelse.

— Under Titelen »Nationaløkonomien i Hovedtræk« har Professor Harald Westergaard udgivet en lille Bog, der nærmest er bestemt for de juridiske Studerende ved Universitetet. Paa lidt over 200 Sider giver Bogen et Rids af hele det nationaløkonomiske System.

— Af Kontorchef Cordt Trap's »Grundrids af Finansvidenskaben« er udkommet 2den omarbejdede Udgave. Bogens direkte Bestemmelse er at tjene som Grundlag for Undervisningen i Officersskolens Stabsklasse, men iøvrigt vil den med Fordel kunne benyttes af enhver, som ønsker et kort Kursus i Finansvidenskabens Grund-sætninger.

Arbejdsgiverforeningernes Opgave.

Foredrag i Nationaløkonomisk Forening den 26. Marts 1908.

Af

Alex Foss.

Naar Nationaløkonomisk Forenings Bestyrelse har indbudt en Lægmand til at udtale sig i denne Forening om et socialøkonomisk Spørgsmaal af saa relativ stor Betydning som det foreiggende, tør jeg maaske deri se et Bevis for, at Nationaløkonomerne ikke alene interesserer sig for de Faktorer i det økonomiske Liv, som kan bestemmes med en vis viden-skabelig Nøjagtighed, men ogsaa for de Faktorer, der unddrager sig en Indregistrering og Maaling. Man kan jo meget vel diskutere Arbejdsgiverforeningernes samfundsmæssige Opgave i sin Almindelighed, medens det jo maa siges at være langt besværligere at maale, hvorvidt Arbejdsgiverforeningerne opfylder de Krav, som stilles til dem, hvorvidt Arbejdsgiverne saa at sige er Pengene værd.

Til Bedømmelse heraf kan man i bedste Fald bruge Resultaterne, men en rettelig Vurdering af disse er vanskelig, fordi man ikke er i Stand til at gøre Kontraprøven. Det ligger nær for mig som Ingeniør, hvor der som her er

Tale om Vurdering af visse Kraæster, at ønske en nøjagtig Maaling af disse, men en saadan nøjagtig Maaling af Arbejdsgivernes effektive Kraftydelse kan jo ikke udføres.

En Lægmand, som læser nationaløkonomiske Arbejder, har undertiden Følelsen af, at de Videnskabsmænd, som beskæftiger sig med dette Fag, paa Grund af det mangelfulde Materiale, som staar til Raadighed, men som dog tilsyneladende fremtræder med en vis Fuldstændighed, er noget tilbøjelige til at anlægge en ensidig Bedømmelse. Det synes saaledes fristende ved statistiske og nationaløkonomiske Undersøgelser at gaa ud fra, at en Arbejder er en given Enhed, en Arbejdsgiver en anden Art af Enhed, medens Forholdet jo i Virkeligheden er det, at den ene Arbejder ikke er det samme som den anden, og den ene Arbejdsgiver heller ikke betyder det samme som den anden, med andre Ord, at der her er Tale om store kvalitative Differenser, som unddrager sig en statistisk Registrering, men som det ikke destomindre ikke gaar an at overse.

Naar en Arbejdsgiver derfor skal udtale sig om det foreliggende Spørgsmaal, ligger det nær at tage Udgangspunktet netop fra den kvalitative Forskel og begrunde sin Opfattelse af Arbejdsgivernes Berettigelse og Ret derudfra. Ved Berettigelse tænker jeg ikke mindst paa Arbejdsgivernes økonomiske Betydning. Der er saa meget mere Anledning til at tage dette Udgangspunkt, som Modparten, Arbejderne, ofte er tilbøjelige til at bevæge sig i Abstraktioner og stille Kravet for Arbejderen ud fra rent humane Synspunkter til et stadig stigende Minimum af Goder, uden at der lægges syn-

derlig Vægt paa Ydelserne, og uden at man er tilbøjelig til at regne med den store kvalitative Forskel mellem de enkelte Mennesker. Der skal utvivlsomt paa dette Omraade endnu gøres mange Erfaringer og kæmpes mangen en Strid, inden der naas en bedre Forstaaelse, saa meget mere som det, der den ene Dag er Arbejdernes Misforstaaelse, omvendt paa Grund af den ejendommelige Vekselvirkning i Forholdet den anden Dag kan være Arbejdsgivernes.

Hele denne Betragtning fører lige ind paa Spørgsmaalet om Normalløn eller Differentiering af Lønnen. Der findes mange Fag, og det gælder særlig mange Haandværksfag, i hvilke Normallønnen har en historisk Ret. Der findes andre, som f. Eks. Jordarbejder eller visse simple Fabriksarbejder, i hvilke Kravene til Arbejderne er saa ensartede, at man føres ind paa den ensartede Løn. Under saadanne Forhold har Fagforeningerne da rettet deres Bestræbelser paa at faa fastslaet en Normalløn, en Løn der altsaa paa en Gang er Minimalløn og Maksimalløn. Hvor stærkt man i visse Fag fastholder denne Betragtning, havdes der et Eksempel paa i den i 1907 stedfundne Skibstømrerstrejke paa de store Skibsværfter, der var lige ved at føre til en meget omfattende Lockout. Den dybeste Grund til denne Strid var Skibstømrernes Krav paa, at alle Skibstømrere skulde have samme Løn uden Hensyn til Forskel i Alder, Dygtighed eller Ydelser.

Det er imidlertid ikke alene i visse Arbejderkredse, at Normallønsprincippet søgeres hævdet; der findes ogsaa Arbejdsgiverkredse, hvor man foretrækker det. Dette er saaledes Tilfældet med saa store Kredse som Cen-

tralforeningerne af Mur- og Tømrermestre udenfor København, hvor Normallønnen faktisk er gennemført. For hver enkelt Provinsby i Danmark findes fastsat bestemte Timelønninger for Mur- og Tømrersvende, saaledes at der i den enkelte By betales kun en og samme Løn, uanset den indbyrdes Forskel mellem Arbejderne eller mellem deres Ydelser.

En Normalløn maa nødvendigvis være en stadig Kilde til Utilfredshed. Indenfor en Gruppe Arbejdere, som har en ensartet Normalløn, maa der altid findes nogle, der har et berettiget Krav paa en noget højere Løn end den gældende, fordi deres Præstationer er mere værd end de gennemsnitlige. Omvendt maa der findes andre Arbejdere, som i Virkeligheden ikke fortjener den Løn, de faar. Der vil saaledes være Arbejdere, som med Rette kræver Normallønnen forhøjet for deres Vedkommende, andre, hvis Præstationer virker i stik modsat Retning. Værre end dette er det, at en Normalløn nødvendigvis maa have en vis sløvende Virkning. Ved en Normalløn betales der jo ikke for Arbejdet, men for Arbejderen: den dovne faar lige saa meget som den flittige, den dumme lige saa meget som den kluge, saa at den højeste Fordel, den dygtige eller flittige vil have, er en noget større Sikkerhed for at blive i Arbejde, hvis der indtræder en Periode med delvis Arbejdsløshed. Det store Flertal af Arbejdsgivere hævder derfor med Rette, at det er af største Betydning at foretage en Differentiering af Arbejdslønnen, saa at der mere betales for Ydelserne end blot efter Arbejdernes Antal, og saa at de dygtige og flittige Arbejdere belønnes og har Udsigt til at forbedre deres Stilling. Paa store Omraader er dette Princip

ogsaa i Praksis gennemført og anerkendt fra begge Parter. Men hvor saaledes Normallønnen forlades, vil der dog fra Arbejdernes, fra Fagforeningernes Side blive rejst Krav om en Minimalløn, en lavere Grænse, som forhindrer, at Differentieringen gaar under et vist Minimum.

Som Eksempel paa et Arbejdsmønster, hvor Differentieringen og i Forbindelse dermed Minimallønnen er indført, skal jeg nævne vor Jærnindustri. Under den Forening af Arbejdsgivere, som bærer Navnet »Jærnindustriens Sammenslutning«, sorterer det aldeles overvejende Antal Maskinfabrikker her i Landet, samlede i de to Foreninger »Foreningen af Fabrikanter i Jærnindustrien i København« og »Foreningen af Fabrikanter i Jærnindustrien i Provinserne«. Endvidere høre dertil Skibsværfterne, »Foreningen af Klejnsmede og Mekanikere i København«, »Foreningen af Vogn- og Beslagsmede i København«, »Foreningen af elektriske Installatører i København« samt de store Vognfabrikker. Det samlede Antal under disse Arbejdsgiverforeninger beskæftigede Arbejdere andrager for Tiden ca. 18000 og svarer til henimod en Fjerdedel af det Antal Arbejdere, der beskæftiges hos Arbejdsgivere, henhørende til »Dansk Arbejdsgiver- og Mesterforening«.

Efter mange og svære Kampe mellem Fagets Arbejdsgivere og Arbejdere blev der allerede for adskillige Aar siden mellem »Jærnindustriens Sammenslutning« og »Dansk Smede- og Maskinarbejderforbund« indgaaet Overenskomster, som vare baserede paa det anførte Princip og har en Minimalløn, der ikke kan anses for at være særlig høj. Den Overenskomst, der første Gang blev sluttet i Marts 1902 og senere gentagne

Gange er fornyet, sidste Gang i Februar 1906 paa 5 Aar indtil Februar 1911, har en Minimalløn, der for faglærte Smede og Maskinarbejdere for Tiden er 34 Øre pr. Time og fra Juli 1908 stiger til 35 Øre for at blive staaende herpaa indtil Febr. 1911. Sammenlignes denne Minimalløn med de københavnske Bygningshaandværkeres af 50 Øre og de københavnske kommunale Arbejdsmænds af 40 Øre, synes det, som om Lønnen i Jærnindustrien maatte være forholdsvis lav, men det maa erindres, at Minimallønnen alene ikke giver et Billede af Lønforholdene. Minimallønnen er den laveste Grænse, og danner som saadan Udgangspunktet for Timelønningerne og for de laveste Akkordsatser. Der arbejdes i Jærnindustrien i stort Omfang, men dog ikke udelukkende, efter Priskuranter og i Akkord. Timelønnen svinger fra det anførte Minimum af 35 Øre igennem alle Grader indtil det dobbelte og højere; Fortjenesterne efter Priskuranter og Akkord ligger atter gennemgaaende et Stykke over Timelønningerne.

Minimallønnens Betydning er den at være Udgangspunkt for den hele Differentiering, den Grænse, under hvilken det er forbudt Arbejdsgiverne at gaa. Den bliver da Lønnen for den ringeste og mindst dygtige Arbejder i Faget. Naar denne Minimalløn ikke er for høj, betyder det, at der er en virkelig Bevægelsesfrihed indenfor Lønningerne. Under gode Konjunkturer vil de enkelte Timelønninger være i jævn Opgang, medens der under daarlige Konjunkturer er en Mulighed for en Bevægelse noget nedad, hvorved Faget bedre kan føje sig efter Konjunkturerne. »Smede- og Maskinarbejdernes Fagforening« hævder fra sin Side, at den ikke ønsker en stærk Forhøjelse af Minimallønnen, idet den

lægger Hovedvægten paa Bevægelsesfriheden, og det formentlig af 2 Grunde: 1) fordi en Normalløn jo ikke alene er en Minimalløn, men ogsaa en Maksimalløn, som fuldstændig hemmer Bevægelsesfriheden og gør Kampen staaende, altsaa tvinger Arbejdsgiverne til at modsætte sig enhver Forhøjelse, ogsaa for de bedste og flittigste Arbejdere; 2) fordi en høj Minimalløn navnlig under vanskelige Konjunkturer let kan virke til Forøgelse af Arbejdsløsheden.

Jeg tænker mig, at Arbejdsløshedsloven, som nu skal til at træde ud i Livet, maa medføre, at de Fagforeninger, som danner Arbejdsløshedskasser, efterhaanden vil lære at se Betydningen af en ikke for høj Minimalløn. Der er jo noget, som er værre end en daarlig Løn, nemlig Arbejdsløshed, og det vil næppe kunne bestrides, at naar Minimallønnen i et Fag er højt oppe, kan dette i mange Tilfælde virke til at forøge Arbejdsløsheden. Det sker maaske ikke derved, at det paagældende Arbejde bliver for dyrt, naar det udføres af den dygtige Arbejder, men fordi det bliver for dyrt, naar det skal udføres af en daarlig Arbejder. Ethvert Fag har jo sine Undermaalere, sine mindre flittige eller ubegavede Medlemmer. Naar det Lønniveau naas, hvor saadanne Folks Arbejdssydelse bliver for dyr, maa de uvægerlig før eller senere blive skudt til Side.

Et Differentieringssystem med en forholdsvis lav Minimalløn rummer ganske vist megen Kilde til Uenighed mellem Arbejdere og Arbejdsgivere og som Følge deraf ogsaa mellem Fagforeninger og Arbejdsgiverforeninger. Hvorledes disse Uenigheder reguleres, skal jeg komme nærmere tilbage til ved Spørgsmaalet om

Mægling og Voldgift. En Forudsætning for at en saadan Regulering kan finde Sted, og at den kan virke nogenlunde tilfredsstillende til begge Sider, er en meget omhyggelig Arbejdslønstatistik. »Jærnindustriens Sammenslutning« har allerede for en Aarrække siden gennemført en saadan udførlig Statistik over hver enkelt Arbejders Løn og Fortjeneste. Det er nødvendigt at fastholde Forskellen mellem disse to Udtryk, idet jeg ved Lønnen forstaar den Timeløn, hvortil Arbejderen er ansat, og som han erholder, naar han ikke arbejder i Akkord, medens Fortjenesten indbefatter Akkordfortjenesten, der giver et Overskud uddover Timelønnen. Jærnindustrien er i Stand til at opgøre saavel for den enkelte Mand som for større eller mindre Grupper Gennemsnittet af Timelønnen og Gennemsnittet af den virkelige Timefortjeneste for et helt Aar eller Dele deraf. Indenfor andre Arbejdsgiverforeninger under »Dansk Arbejdsgiver- og Mesterforening« har man allerede tidligere gjort Tilløb i samme Retning, og der gøres nu et alvorligt Forsøg paa at gennemføre en lignende Statistik for samtlige Fag. Ogsaa fra Arbejdernes Side erkender man den store Betydning af en Statistik. Paa den i Kristiania i 1907 afholdte Fagforeningskongres blev det vedtaget at søge en Lønstatistik gennemført. Det er imidlertid ikke let for Fagforeningerne at løse denne Opgave, fordi de ikke saaledes som Arbejdsgiverne har Adgang til det nøjagtige Materiale, som findes i Lønningslister og Bøger. Fagforeningerne er henvist til at søge deres Oplysninger hos de enkelte Arbejdere, men derved er der alvorlige Kilder til Fejl, fordi mange Arbejdere

i Virkeligheden slet ikke ved, hvor stor deres virkelige Indtægt er for et længere Tidsrum. Det er kun et Mindretal af Arbejdere, som selv fører et gennemført Regnskab. Enhver Arbejdsgiver, der har med disse Forhold at gøre, vil have gjort den Erfaring, at den enkelte Arbejder ofte ikke ved, hvad hans Aarsindtægt andrager. Snarest vil derfor Fagforeningernes Statistik vise noget for lave Tal. Der er kun et Omraade, hvor Arbejdernes egen Statistik i Fremtiden vil kunne give et bedre Resultat end Arbejdsgivernes, nemlig med Hensyn til Arbejdsløsheden, forsaavidt vedkommende Fag opretter Arbejdsløshedskasser.

Den abstrakt dogmatiske Synsmaade, som Arbejdernes anlægger, har intet Steds tydeligere vist sig end i Spørgsmaalet om Arbejdstiden. Kravet om en 8-Timers Arbejdsdag for alle kan jo ikke siges i sig selv at være synderlig rationelt begrundet. Ethvert menneskeligt Arbejde er jo en Sum af Tankearbejde og Muskelarbejde, hvor de to Addenter er underkastet alle mulige Variationer, lige fra 99, x % Muskelarbejde + Tankearbejde næsten = 0, indtil 100 % Tankearbejde + 0 % Muskelarbejde. Men ikke alene Addenternes indbyrdes Forhold varierer, ogsaa Mængden og Kvaliteten er jo saa forskellig, at Kravet til Hvile umuligt kan være ens for alle. Vil man forelægge Fysiologerne det Spørgsmaalet: Bør Arbejdstiden være ens for alle? vil de sikkert svare Nej. En 10 Timers Vagt som patrouillerende Politibetjent vil næppe være saa anstrengende som 8 Timers Arbejde for en Bankdirektør under en Pengekrise. En Landarbejder paa

Markarbejde bliver sikkert ikke saa anstrængt af en Arbejdstid af en vis Længde som Minearbejderen, der i liggende Stilling i en fugtig Minegang bearbejder en Kulaare. Arbejdsgiverne maa derfor med Rette sige, at de ikke kan anerkende Kravet om en ensartet 8-Timers Arbejdssdag for alle, lige saa lidt som de fra deres Side med Rette vilde kunne paastaa, at en 10-Timers Arbejdssdag passer for alle Arbejdere og for al Slags Arbejde.

Overfor Kravet om Forkortelse af Arbejdstiden, saaledes som det er rejst fra Arbejderne, maa Arbejdsgiverforeningerne nødvendigvis tage rene Hensigtsmæssighedshensyn. De maa bl. a. med Nødvendighed spørge sig selv om, hvilken Forkortelse vedkommende Virksomhed økonomisk kan taale. For de forskellige Fag vil de økonomiske Virkninger af en Forkortelse af Arbejdstiden ytre sig med ikke ringe Forskel. I et Haandværksfag, som ikke kræver synderlig Kapitalanbringelse til Produktionsmidler, kan en Forkortelse af Arbejdstiden, hvis Lønnen ikke forhøjes i samme Forhold, direkte udjævnes ved Antagelse af et større Antal Arbejdere. Indenfor visse Grænser vil en Forhøjelse af Betalingen for Arbejdssydelsen ikke med Nødvendighed følge af Arbejdstidens Forkortelse, men rigtignok kun under Forudsætning af, at Arbejderne vil udnytte den kortere Arbejdstid med forøget Energi. Allerede Kravet hertil maa medføre, at Forkortelsen kun maa ske med smaa Skridt.

Noget anderledes stiller Sagen sig i Fag, som kræver kostbare Produktionsmidler, f. Eks. omfattende Maskinanlæg, allermest hvor Arbejdet gaar Døgnet rundt. I sidstnævnte Tilfælde vilde Indførelsen af 8-

Timers Arbejdstid medføre, at der maatte arbejdes med 3 Skift i Døgnet i Stedet for med 2, og det kan vanskeligt tænkes, at dette kan ske, uden at Arbejdslønnen stiger med 50 %. Det samme vilde jo gælde Arbejdstiden til Søs, hvor Arbejdet nødvendigvis maa udføres Døgnet rundt. Indførelsen af 8-Timers Arbejdstid i Skibsfarten vilde medføre, at danske Skibe maatte have en 50 % større Besætning end udenlandske, saa længe disse ikke gør det samme Skridt. Men lige saa lidt som det kan antages, at dansk Skibsfart vilde kunne bære en saadan Byrde, lige saa lidt tør man regne med, at danske Industridrivende kunde forøge deres Arbejderantal med 50 %, uden at de vilde komme i en uholdbar Stilling overfor den udenlandske Konkurrence.

Saaledes maa Spørgsmalet om Forkortelse af Arbejdstiden i høj Grad bero paa Udviklingen i Udlændet. Fra vor Side vil der vel kunne være Tale om at følge en saadan Bevægelse, men vanskeligt eller umuligt vilde det være at gaa i Spidsen. Det kan synes, som om de Fag, der ikke behøver at regne med den udenlandske Konkurrence, kunde til sidesætte disse Betænkeligheder. Til en vis Grad er dette ogsaa rigtigt, og Fag som Bygningsfagene er derfor ogsaa gaaet noget videre i Retning af Forkortelse end andre, endskønt de, forsaavidt de er Sæsonfag, knap har saa meget naturligt Krav paa Forkortelse som de industrielle Fag, hvor Arbejdet drives med samme Kraft Aaret rundt.

Men herved føres vi ind paa Spørgsmalet om Forholdet mellem Arbejdsgiverforeningerne indbyrdes.

Sammenslutningen af de forskellige Arbejdsgiverforeninger i en stor fælles Forening er jo oprindelig

ingen rigtig frivillig Bevægelse, men fremtvungen ved Arbejdernes Sammenslutning. Naar nu de samlede Arbejdsgiverforeninger staar overfor det dogmatiske Krav om Forkortelse af Arbejdstiden, tvinges de til at gøre Modstand ogsaa paa Omraader, hvor Forkortelsen i sig selv lettest vilde kunne gennemføres, fordi enhver saadan Indrømmelse fra Arbejdsgivernes Side øjeblikkelig behandles som et Präcedens, ogsaa overfor Virksomheder og Fag, hvor Indrømmelsen faktisk for Tiden ikke kan gøres. Fagforeningerne kan derfor i Virkeligheden ikke gøre noget uklogere end at rejse det ensartede Krav, for hvilket der demonstreres den 1. Maj. Den Dag Fagforeningerne vilde erkende Nødvendigheden af at differentiere, vilde det blive langt lettere for Arbejdsgiverne at imødekomme Kravet om Forkortelse paa visse Omraader. Endnu mere vilde Problemet lettes, saafremt Fagforeningerne vilde erkende, at Forkortelsen kun er økonomisk forsvarlig, naar Arbejdets Pris ikke derved forhøjes, thi Arbejdsgiverne maa nødvendigvis hver i sin Bedrift spørge, om den Sum af Arbejdsydelse, som de faar for Pengene, ogsaa virkelig kan opretholdes efter Forkortelsen. Jeg ser herved bort fra de Forhold, som vi har kendt tidligere, men som næppe findes i synderlig Udstrækning mere, nemlig den rentud altfor lange Arbejdstid; thi i det store og hele vil vist ingen kunne paastaa, at Arbejderne her i Landet overanstrænges, eller at de gennemsnitlig præsterer et større Kvantum Arbejde, end de kunne udholde; snarere turde det omvendte ikke være ganske sjældent.

Man møder ikke sjældent den Opsattelse i Fagforeningerne, at Formalet med at forkorte Arbejds-

tiden er en Formindskelse af Arbejdsløsheden ved at skaffe et større Antal Arbejdere Beskæftigelse, men dette kan jo kun blive rigtigt, naar man betragter Arbejdstdiens Forkortelse som et Middel til tillige at forhøje Arbejdets Pris, og naar man gaar ud fra, at en saadan Forøgelse af Arbejdets Pris uden Vanskelighed kan bæres af vedkommende Virksomhed eller af det Samfund, som skal betale Arbejdet; men at dette er praktisk muligt og gennemførligt, tillader jeg mig at benægte.

Modsætningsforholdet mellem Arbejdsgivere og Arbejdere, Arbejdsgiverforeninger og Fagforeninger har jo givet sig Udslag i stadige Kampe, og det kan undertiden synes, som om vi befinder os i et voksende Kaos, som tilsidst vil kræve Samfundets, d. v. s. Statsmagtens Indgriben. I Arbejdsgiverkredse ser man gennemgaaende ikke saa pessimistisk paa det, der foregaar. Under den tilsyneladende Forvirring foregaar der en Udvikling, som i Virkeligheden fører mod mere ordnede Tilstande.

»Dansk Arbejdsgiver- og Mestersforening« blev som bekendt dannet i 1896 og fik sin Ilddaab under den store Lockout i 1899. Det oprindelige Grundlag for Arbejdsgiverforeningen var Samvirken under Kampforhold. I en Aarrække begrænsedes Arbejdsgiverforeningens Virksomhed til at træde til, naar Forhandlingerne mellem den enkelte Arbejdsgiverorganisation og Fagforening var bristede, og Kampen brudt ud. Indenfor sine Rammer rummer Arbejdsgiverforeningen de gamle Haandværkslav og de nye Arbejdsgiverorganisationer, som havde dannet sig i de industrielle Fag og de frie Erhverv.

Endnu træffer vi indenfor Haandværkslavene ikke saa lidt af den gamle Lavsaand, som egentlig foretrækker, at Lavsmestre og Svende slutte sig sammen til Værn for de fælles økonomiske Interesser. Et Eksempel herpaa havde vi i 1907 under eller rettere forud for Arbejdsstandsningen i Bygningssnedkerfaget. Paa et vist Tidspunkt var der opnaaet Enighed mellem Mestrenes og Svendenes Repræsentanter om et Samvirke med gensidige Forpligtelser til kun at varetage hinan-dens Interesser. Dette søgtes opnaaet ved en Forpligtelse fra Svendenes Side til kun at tage Arbejde hos Lavsmestre. Lavet vilde da kunne have skaffet sig en Art Monopol paa Arbejdet, have sikret sig betydelige Forhøjelser i Priserne og saaledes ogsaa uden Vanskelighed have kunnet imødekomme Svendenes Krav. I sidste Øjeblik strandede denne Overenskomst paa Arbejdsgiverforeningens Modstand. Da Svendene imidlertid ikke vilde frafalde deres Krav om de alt aftalte betydelige Forhøjelser, blev Strejken uundgaaelig og standsede ikke, forinden Svendene gav tabt.

Her som i andre lignende Tilfælde viser det sig, at Lavsbevægelsen ikke under de nuværende Forhold kan gennemføres, men at Mestrene vender tilbage til den Gruppering, som vel endnu i en Aarrække vil be- herske Forholdene, nemlig den, der ikke stiller Fag mod Fag eller Lav mod Lav, men som deler mellem Arbejdsgiverne paa den ene Side og Arbejderne paa den anden. Esterhaanden som Fagforeningerne er blevet stærkere, og deres Virksomhed mere koncen- treret og maalbevidst, samt de første og mest paa- trængende Krav fra Arbejdernes Side er blevet opfyldt, saa at det nu ikke mere saa meget drejer sig om at

aa
er,
rn
el
or
et
e-
ke
n-
r-
le
g
a
-
a
n
-
1
aa
lavtlønnede Arbejdere en god Løn, som at forvandle en god Løn til en bedre, er Samarbejdet mellem de enkelte Afdelinger indenfor Arbejdsgiverforeningen blevet mere og mere nødvendigt. Det er ikke længere tilstrækkeligt for Arbejdsgiverforeningen at vente, indtil en Arbejdsstandsning er udbrudt, for at træde til, den maa paa et tidligere Tidspunkt tage Affære, ikke mindst for at undgaa en Situation, hvorved det ene Fag giver efter til Skade for en Livsinteresse hos et andet Fag. Den hele Koncentration vil føre til, at de smaa Arbejdsstandsninger mere og mere falder bort. Det vil gaa paa dette Omraade som mellem Nationerne, hvor man ikke mere kender til de smaa Krige. En Krig i vore Dage kræver jo et uhyre stort Apparat, hvad der har den gode Side, at man betænker sig to Gange, forinden man begynder en Krig. Paa samme Maade er det Tryk, som nu hviler paa begge Parter for at undgaa en Arbejdsstandsning, stadig voksende. Resultatet heraf er ogsaa et stadig voksende Antal af Overenskomster mellem Arbejdsgiverforeningerne og Fagforeningerne, Overenskomster som for hver Fornyelse bliver fyldigere og ofte af længere Varighed.

Hertil hører ogsaa Bestræbelserne for Indførelse af retslige Former til Behandling af Stridigheder. Allerede ved Afslutningen af den store Lockout i 1899 søgte man at lægge Grunden til en saadan retslig Ordning, og det direkte Resultat af Lockouten blev »den permanente Voldgiftsret«. Det bør imidlertid siges, at den permanente Voldgiftsret ikke ganske har svaret til de Forventninger, man dengang utvivlsomt stillede til den. Sikkert havde man tænkt sig, at et stort Antal af de

Stridsspørgsmaal, som kunde give Anledning til Arbejdssstandsninger, vilde komme til Forhandling og Afgørelse for Voldgiftsretten. Vore Bestræbelser maa jo være rettede paa at komme bort fra de brutale Magtmidler og føre Forholdet mellem Arbejdsgiverforeningerne og Fagforeningerne ind i retslige Tilstande. Til Opnaaelse heraf vilde en Institution som den permanente Voldgiftsret kunne have faaet en stor Betydning, men saaledes er det desværre ikke gaaet. Skylden herfor maa væsentlig søges i den Overenskomst, som danner Grundlaget for Voldgiftsretten. Denne Overenskomst blev affattet under Situationens stærke Tryk og under yderst vanskelige Forhold, og man kan derfor ikke undre sig over, at den blev noget ufuldstændig. Paa den anden Side kan jeg heller ikke frikende Voldgiftsretten for at have staataet noget uforstaaende overfor den Opgave, den har at løse, idet den paa alle Maader synes at have søgt at begrænse sin Virksomhed til det mindst mulige i Stedet for at hævde sin Betydning ved at udvide Virksomheden saa meget som muligt. Jeg skal ikke driste mig til at bestride, at der for hver af dens Kendelser kan anføres gode juridiske Grunde, men alle Kendelser af denne Art bygger jo i ikke ringe Grad paa Skøn, og der er saaledes utvivlsomt Betingelser til Stede for en vis Elasticitet. Jeg skal nævne et enkelt Eksempel.

I Overenskomsten af 5. September 1899, som danner Grundlaget for Voldgiftsrettens Virksomhed, staar i Punkt 7:

»Efter Konfliktens Afslutning maa der ikke paa nogen af Siderne finde nogen Art af Boycotting Sted, hverken overfor Arbejdsgivere eller Arbejdere.«

Dette Punkt er af Voldgiftsretten blevet for tolket derhen, at det kun drejede sig om en midlertidig Bestemmelse, saaledes at forstaa, at der kun var Tale om den umiddelbart efter Afslutningen af Konflikten eventuelt stedfindende Boycotting. Jeg tror imidlertid, at Meningen med Bestemmelsen har været overhovedet at afskaffe Boycotting. Jeg ser vel, at Meningen i saa Fald er ubehændigt udtrykt, og utvivlsomt kan Voldgiftsretten forsvare sin Ret til at fortolke Punktet, som sket er, men jeg tror, at ogsaa den modsatte Opfattelse med Rette kunde have været fastholdt, idet Punkt 7 findes i den almindelige Overenskomst, som ellers kun giver Bestemmelser af almen Gyldighed, medens der som Tillæg til disse under særlig Overskrift findes anført de rent midlertidige Bestemmelser. Hvis Punkt 7 altsaa var tænkt som en ren midlertidig Bestemmelse, burde den have haft sin Plads i dette Tillæg.

Den praktiske Følge af det Standpunkt, som Voldgiftsretten har taget i dette Spørgsmaal, er bleven, at Boycotting ikke strider mod Septemberforliget, at begge Parter altsaa har fuld Frihed i saa Henseende, og at Forsøg paa at møde en Boycotting derfor kun kan ske ved Anvendelse af de rene Magtmidler, medens begge Parter er afskaaret fra at benytte Retsmidler til at forhindre Boycottingen.

Jeg skal nævne et andet Eksempel paa den permanente Voldgiftsrets stærke Begrænsning af sin Virksomhed.

Den permanente Voldgiftsret har erklæret sig ude af Stand til at paalægge den tabende Part Erstatningspligt. Men Kendelser, til hvilke der ikke knytter sig

nogen Straf for Brud, bliver praktisk talt ofte virkningsløse. Ganske vist har den vindende Part den Mulighed at kunne indklage Modparten for de almindelige Domstole, og i ikke faa saadanne Tilfælde er den indklagede faktisk blevet dømt til at betale betydelige Erstatninger, men det er en lang og sen Vej, som derfor kun undtagelsesvis benyttes.

Jeg skal anføre et Eksempel paa, hvor virkningsløse den permanente Voldgiftsrets Kendelser saaledes kan blive.

Da de københavnske Bygningssnedkere i 1907 havde erklæret Strejke, blev de af Arbejdsgiverforeningen indklaget for den permanente Voldgiftsret, der erklærede Strejken for ulovlig, fordi der ikke var givet det i Septemberforliget betingede Varsel. Voldgiftsrettens Kendelse havde imidlertid ingensomhelst Virkning paa Bygningssnedkerne, der fortsatte Strejken og syntes at betragte Kendelsen som dem ganske uvedkommende. Men var der noget, som Septemberforliget og den permanente Voldgiftsret skulde sikre imod, var det jo netop Udbrud af Arbejdsstandsninger uden tilbørligt Varsel. Ganske vist har den permanente Voldgiftsret i saadanne Tilfælde idømt den tabende Part Bøder paa højst nogle Hundrede Kroner, men for en nogenlunde velbeslaaet Fagforening er en Udgift af denne Størrelse ganske betydningsløs. Heller ikke er det muligt at forstaa, med hvilken Ret den permanente Voldgiftsret ikender Bøder, naar den ikke anser sig for berettiget til at idømme Erstatning.

Jeg skal nævne et tredje Eksempel paa, hvor begrænset den permanente Voldgiftsret opfatter sin Virksamhed.

Efter den store Bygningssnedkerstrejke sidste Efteraar indklagede Arbejdsgiverforeningen »de samvirkende Fagforbund« for Brud paa Forliget af 5. September 1899, som nemlig paabyder hver af de kontraherende Parter at holde sig neutral, naar Modparten er kommen i Strid med en udenforstaaende Forening. Da nu Bygningssnedkernes Fagforening ikke hører under de samvirkende Fagforbund, vilde en Understøttelse fra de samvirkende Fagforbund som saadan eller fra en af dens Underafdelinger, ydet til Bygningssnedkernes Fagforbund, være et Neutralitetsbrud. Arbejdsgiverforeningen mente at have Bevis for, at der forelaa en Række saadanne Brud. Under den ret omfattende Procedure blev saaledes bl. a. følgende Forhold oplyst:

Bygningssnedkernes Fagforening er stærkt sammenknyttet med en anden kooperativ Virksomhed, som hedder »Bygningssnedkernes Aktieselskab«. Disse 2 Virksomheder har fælles Kontor og delvis fælles Bestyrelse; ingen kan være Medlem af Aktieselskabet uden at være Medlem af Fagforeningen. Det blev under Vidneførselen oplyst, at Fagforeningen havde faaet en omfattende Pengeunderstøttelse fra Aktieselskabet, samt at et Medlem af Strejkekomiteen var Medlem af Aktieselskabets Repræsentantskab. Nu blev det endvidere ved Vidneførselen oplyst, at Snedkerforbundet, som hører til de samvirkende Fagforbund, og som derfor i Følge Septemberforliget var forpligtet til at holde sig neutral og til ikke at understøtte Bygningssnedkerne, midt under Strejken havde laant 10000 Kr. til Bygningssnedkernes Aktieselskab. For Voldgiftsretten erklærede Snedkerforbundets Formand imidlertid at være ubekendt med, at Aktieselskabet havde støttet eller vilde støtte

Fagforeningen ved Laan eller paa anden Maade ved Pengeydelser, og forklarede derhos, at Anmodningen fra Bygningssnedkernes Aktieselskab første Gang fremkom allerede om Foraaret forinden Strejkens Udbrud. Om dette Klagepunkt udtalte den permanente Voldgiftsrets Kendelse følgende:

»Da det saaledes ikke har kunnet oplyses, at de to Laangivere har været bekendt med, at de faktisk vilde komme til at støtte de Strejkende ved Ydelsen af Laanene, og da det heller ikke overfor Motiveringens af Laanbegæringerne med Sikkerhed tør siges, at den Omstændighed, at Laanene begæredes under Strejken, og at der bestod et nært Forhold imellem Aktieselskabet og Fagforeningen, burde have gjort dem klar over, at Laanene vilde blive benyttede til at støtte Strejken, har Voldgiftsretten, om den end havde fundet det heldigere, hvis Laangiverne nøjere havde overvejet og undersøgt Sagen, inden de tog Bestemmelse om Ydelsen af Laanene, fundet det betænkligt at statuere, at Tapetserforeningen og Snedkerforbundet med Bevidsthed ved Laangivningen har støttet de Strejkende paa en saadan Maade, at de maa anses som skyldige i Overtrædelse af den citerede Bestemmelse i Overenskomsten.«

Det vil let ses, at denne Kendelse er meget hensynsfuld. En hensynsfuld Kendelse har den gode Side, at man er nogenlunde sikker paa, at ingen uskyldig bliver dømt, men det synes mig, at en Institution som den permanente Voldgiftsret, hvem der ved særlig Lov er tillagt Ret til Afhøring af Vidner, har en Opgave, som er endnu vigtigere end at befri de uskyldige, nemlig at ramme de skyldige. I det store og hele blev Sagens Udfald derfor en Række »Frikendelser af Mangel paa Bevis«, hvorved den permanente Voldgiftsret godtgjorde sin Afmagt til at faa Spørgsmaal af denne Art virkelig opklarede. Men Resultatet heraf

bliver da, at baade Arbejderne og Arbejdsgiverne vises tilbage til at benytte Magtmidlerne. Af lutter Ængstelighed for ikke at have tilstrækkelig kraftige Beviser overfor den skyldige henvises Parterne til Fremgangsmaader, som medføre, at i Virkeligheden et langt større Antal uskyldige er utsat for at blive ramt.

Jeg har dvælet saa længe ved Spørgsmaalet om den permanente Voldgiftsret, fordi jeg betragter det som en Hovedopgave for Arbejdsgiverforeningen at bringe Forholdet til Arbejderne ind under retslige Former. Da der i denne Henseende kun har kunnet udrettes saa lidt gennem Septemberforliget og den permanente Voldgiftsret, har Arbejdsgiverforeningen maattet søge Maalet naaet gennem Særoverenskomster, afsluttede mellem den enkelte Arbejdsgiverorganisation og den enkelte Fagforening, med dertil knyttede Voldgiftsregler. Denne Bevægelse er i stadig og stærk Vækst. De bedst udformede Voldgiftsregler kræver, at et opstaaet Stridsspørgsmaal gennemgaard mindst 2, ofte 3 Stadier, nemlig først et Mæglingsstadium, derpaa et Forhandlingsstadium mellem de to Modparters Bestyrelser og til sidst en Voldgift. Voldgisten kan da enten være obligatorisk eller frivillig. Der er fra begge Sider Tilbøjelighed til ikke i for stor Udstrækning at indføre tvungen Voldgift. Naar altsaa Mæglings- og Forhandlingsstadiet maatte være forløbet resultatløst, er i Følge mange Overenskomster Parterne frit stillede og kunne vælge, hvorvidt de i det paagældende Tilfælde vil lade Sagen gaa til Voldgift eller ikke. Stridsspørgsmalet er jo i mangfoldige Tilfælde af økonomisk Art, og det kan have sin store Betænkelighed for begge Parter, baade for Arbejdsgiverne og for Arbejderne, at lægge

en Afgørelse af denne Natur i Hænderne paa Tredjemand, fordi en saadan Afgørelse enten i sig selv har stor Rækkevidde eller gennem sine Konsekvenser kan faa det. Det er jo vanskeligt at overlade Tredjemand paa den ene Side at fastslaa, hvad en Arbejdsgiver skal have Raad til at betale, paa den anden Side, hvad en Arbejder skal være forpligtet til at arbejde for. Dette bliver saa meget betænkeligere for Parterne, som det faktisk er vanskeligt at finde saadanne Opmænd i Voldgiftssagerne, som paa samme Gang er tilstrækkeligt kyndige og fuldt uafhængige. Man vil i Reglen være afskaaret fra at vælge Opmænd fra Arbejdsgivernes eller Arbejdernes Kredse, og vælges der udenfor disse Kredse, udsætter man sig for at faa Opmænd, som savne Forudsætninger for at kunne trænge til Bunds i Spørgsmaalet og derfor lader sig lede af mere formelle Betragtninger eller maaske endog bygger Kendelsen mere paa Følelser end paa en koldblodig og uafhængig Vurdering.

Som Eksempel paa Overenskomster, der ikke har tvungen Voldgift, skal jeg nævne Jærnindustriens. Disse Overenskomster har tvungen Mægling og tvungen Forhandling, men naas der ad denne Vej ikke til Enighed, staar det begge Parter frit, hvorvidt man vil underkaste sig Voldgift. I mange andre Overenskomster indenfor Arbejdsgiverforeningen er Voldgisten dog tvungen, forsaavidt det drejer sig om Strid om Forstaaelse af en bestaaende Overenskomst. Endelig findes der Voldgiftsregler, der henviser et hvilketsomhelst Stridsspørgsmaal, det være sig om Løn eller andre Punkter, til Afgørelse ved Voldgift.

Til Belysning af, hvorledes »Voldgiftsreglerne«,

17 Organisationer og Enkeltvirksomheder	Mægling eller lign. Forhandling		Voldgafftsager		Antal Arbeids- givere
	Afgjort	Uafgjort	Afgjort ved Forlig	Afgjort ved Kendelse	
Bogtrykkerforeningen i København . . .	3	3	3	3	79
Entrepreneurforeningen i do.	28	21	5	21	74
Foreningen af Fabrikanter i Jærm- industrien i København	111	3	3	4	44
do. do. do. do.	201	3	3	6	86
do. i Provinsene	32	3	3	1	96
Kleinsmedmester- og Mekaniker- foreningen i København	32	3	3	2	1
A/S Bumester & Wain's Maskin- og Skibsbyggerier	65	3	3	1	1
A/S Københavns Flydedok og Skibsverft	45	3	3	1	1
A/S Heisingers Jerniksbs- og Ma- skinbyggeri	54	3	3	3	1
Mur- og Stenmøllerlavet i København . . .	152	3	3	228	203
Skredkermester i Jylland og Fyn	34	3	3	6	12;
Snedkerlavets Bygningsmediekreds- ing i København	3	3	3	382*)	149
do. Møbelsnedkerforeningen i Kbh. . . .	39	3	5	75	182
Snedkerlavet i Østjernene	46	6	41	5	242
do. i Jylland	3	3	26	162	170
Tømrerlavet i København	88	2	6	9	175
Vognmandsforeningen i København	41	3	43	82	459
Materlavet i København	32	3	145	22	2235

*) Tallet indeholder maske og saa Alforelser af Prissager, altsaa ikke Voldgiltssager. Et saalet Prisudvalg har fra 1. 1. 06 - til 1. 07 behandlet 144 Sager om Priser paa Möbler. Heraf blev 135 afsljort.

som de almindelig kortelig betegnes, virker, skal jeg anføre en lille, af Arbejdsgiverforeningen for nylig tilvejebragt Statistik for Femaaret 1903—07 over faglige Stridsspørgsmaal, behandlede i Henhold til Fagernes Voldgiftsregler. (Se Tabellen Side 359).

Foretager man en Sammenligning mellem de enkelte Grupper, viser det sig, at medens indenfor Jærnindustrien saa godt som alle Afgørelser er truffet ved Mægling og kun gennemgaaende faa er gaaet til Voldgift, er i visse andre Fag, f. Eks. Mur- og Tømrerlavene, det aldeles overvejende Antal Sager afgjort ved Voldgift. Dette beror til Dels paa, at vedkommende Fag paa Forhaand benytter Voldgiftsretten til at afgive Skøn over saadanne Priser, som ikke er tilstrækkeligt specificerede i den for Faget gældende Priskurant.

Statistikken viser en stærk Stigning i Antallet af de Sager, der behandles efter Voldgiftsreglerne. Jeg skal til Belysning heraf anføre nogle Tal, der vedrører »Jærnindustriens Sammenslutning«:

Mæglingssager
i Henhold til »Jærnindustriens Sammenslutning«'s Overenskomster med Fagforeningerne:

Aar	Antal Mæglingssager
1902	11
1903	33
1904	48
1905	100
1906	147
1907	182

Det vil altsaa sige, at Jærnindustrien er naaet til i 1907 at have en Mæglingssag hver anden Dag i Aaret.

Spørges der nu om, hvad der da forstaas ved en Mægling, maa der svares, at det er en hvilkensomhelst Strid mellem en Arbejdsgiver og en eller flere Arbejdere, som ikke har kunnet jævnes mellem Parterne selv, og ved hvilken en af Parterne paakalder Organisationernes Medvirkning. Det kan dreje sig om et Lønspørgsmaal, om et uberettiget Afdrag i Lønnen, om uberettiget Forsømmelse af Arbejdstiden eller et hvilketsomhelst andet Forhold. Naar der da indkommer en Klage enten fra vedkommende Fagforening til »Jærnindustriens Sammenslutning« eller omvendt, udmelder hver af Organisationerne sin Mæglingsmand. De 2 Mæglingsmænd giver Møde paa det paagældende Arbejdssted, hvor Sagen forhandles og søges oplyst. Det er da Mæglingsmændenes Opgave at søge at medvirke til en Overenskomst mellem Parterne i det Omfang, som de hver for sig anser sig for berettiget til, uden at hverken Arbejdsgiverorganisationens eller Fagforeningens Rettigheder krænkes. Naas der ikke Forlig ved et Mæglingsmøde, kan Sagen henvises til Forhandling mellem Bestyrelserne, forsaavidt en af Parterne ønsker det. Det er derfor kun et vist Procentantal af Sagerne, der kommer til videre Behandling paa denne Maade. Først naar Enighed heller ikke her opnaas, opstaar Spørgsmaalet om, hvorvidt en eller begge Parter ønsker at henvise Sagen til en Voldgift. Det er imidlertid indenfor Jærnindustrien kun et meget ringe Antal Sager, der paa denne Maade gaar til Voldgift. Af de 182 Klager, der i 1907 var rejst og behandlede ved Mæglingsmøder, gik kun 3 til Afgørelse ved Voldgift.

Som det vil ses, er det et ikke ringe Apparat, som en Arbejdsgiverorganisation maa holde i Virksomhed. Til nærmere Belysning skal jeg anføre, at Forretningsudvalget for »Jærnindustriens Sammenslutning« i Løbet af 1907 har deltaget i ca. 100 Møder. Samtidig var det Antal officielle Skrivelser, som Sammenslutningens Kontor udsendte i Sager vedrørende Organisationerne 1400 med et Sideantal af 1800. Til Behandling af alle disse Sager, til Udarbejdelse af Statistik etc., kræves med Nødvendighed en Stab af Embedsmænd. Arbejdet er stadig voksende. Jo mere vi kommer bort fra de store Arbejdsstandsninger til en permanent Samvirken mellem Parterne under Overenskomstformer, desto mere vil det være nødvendigt at lægge Arbejdet over paa lønnede Embedsmænd. Dette gælder i stadig stigende Grad alle under Arbejdsgiverforeningen hørende Virksomheder.

Det vil delvis fremgaa af det allerede sagte, at der indenfor Arbejdsgiverforeningen ikke er synderlig Sympati for Bestræbelser, der gaa ud paa at sætte Statsmagten i Bevægelse for at regulere Forholdene mellem Fagforeningerne og Arbejdsgiverorganisationerne. Det maa ganske vist erkendes, at almindelige Voldgifter lider af betydelige Skrøbeligheder. Det er en Ulempe, at Voldgiftsmændene er Parternes egne Tillidsmænd; derved kommer de mere til at fungere som Parternes Advokater end som Dommere. En almindelig Voldgift har derfor i Virkeligheden kun en Dommer, nemlig Opmanden. Naar man ikke destomindre nærer Frygt for Voldgiftsinstitutioner, som indføres ved Lov, er det af Frygt for, at det ved disse vil blive endnu vanskeligere at skaffe uafhængige Opmænd, end

Tilfældet alt er ved de bestaaende Voldgifter; man frygter for, at der til saadanne Hverv vil blive valgt stærkt politisk interesserede Personer, som med deres bedste Vilje ikke ville være i Stand til at dømme uhildet i de paagældende Sager, og at Parterne skulle blive tvungne til at underkaste sig Voldgift i Spørgsmaal, som efter deres Natur slet ikke egne sig til at afgøres ved Tredjemands Skøn.

Den Udvikling, jeg her har søgt at skildre, kunde synes saa langt fra at pege paa en Differentiering, at den snarere gaar i Retning af en Unificering, en Op-hævelse af den enkeltes Frihed. Til en vis Grad er dette ogsaa Tilfældet, idet Arbejdsgiverne maa bøje sig for en Bevægelse, som andre Kræfter, der er stærkere end de, har sat i Gang, men ret beset er Arbejdsgivernes Opgave ved at organisere sig i Foreninger, at bygge et Værn, bag hvilket den enkelte Arbejdsgivers Dygtighed har Udsigt til at udfolde sig i størst mulig Frihed og Ro. Utvivlsomt kan Arbejdsgiverne her i Danmark ogsaa nok trænge til nogen Ro, saa at de kan samle deres Kræfter paa Udviklingen hver af sit Fag og af sin Bedrift. De sociale Kampe, som vi har gennemgaet, har næppe været til Gavn for Udviklingen af Arbejdsgiverens Selvstændighed og faglige Dygtighed. De mange og vanskelige Kampe med Arbejderne virker hemmende og trykkende, og stiller Krav til Arbejdsgiveren, som ikke altid kunne falde sammen med dem, som Virksomheden udadtil kræver. Og det er jo ikke nok for Trivselen af Industri og Haandværk, at vi have tilstrækkeligt dygtige Arbejdere; vi kunne

lige saa lidt undvære dygtige Arbejdsgivere. Vi have set, hvorledes Landbrugets Arbejdsgivere efter den store Krise, som ramte Landbruget i 70erne, formaaede at rejse sig. Men naar vort Landbrug under vanskelige Forhold har formaaet at hævde sig og gør betydelige Fremskridt, fortjener det at fremhæves, at dette skyldes Landbrugets Driftsherrer og deres Dygtighed. Vi staa i Øjeblikket i en anden Art af Krise, om hvilken det vist ikke vilde være uregtigt at sige, at den ikke er uden Forbindelse med Fagforeningsbevægelsen, thi Fagforeningsbevægelsen har maattet føre til et betydelig forøget Forbrug, som ikke har kunnet andet end svække Opsparingen af Pengemidler og Erhvervelsen af Produktionsmidler. De forøgede Krav til større Goder og bedre Boliger har sikkert ikke været ganske uden Evne til at paavirke og fremkalde Byggespekulationen. Under det Tilbageslag, som vi nu lider under, trænger vi i høj Grad til dygtige Arbejdsgivere i Industri og Haandværk som i Skibsfart. Det maa blive en vigtig Opgave for Arbejdsgiverforeningen at skaffe de paagældende producerende Fag Ro og den dygtige Arbejdsgiver Frihed til at kunne udvikle sig i Læ af den Beskyttelse, som Arbejdsgiverforeningen kan skaffe ham. Naar Arbejdsgiverforeningen kan løse denne Opgave, er det ikke alene i Arbejdsgivernes, men fuldkommen saa meget i Arbejdernes, i Virkeligheden i det hele Samfunds Interesse.

Foredraget efterfulgtes af en Diskussion, hvoraf vi gengive nedenstaaende Udtalelser:

Arbejdsløshedsinspektør Th. Sørensen omtalte Arbejdsgiverorganisationernes Forhold til Arbejdsløsheden og Bestræbelserne for at forebygge og begrænse denne. Taleren havde paa sine Møder med Arbejdsløshedsnævnet rejst Spørgsmalet om, hvad der kunde udrettes gennem Arbejdsanvisningskontorer. Det var klart, at en Arbejdsanvisning, der sættes i Gang af Arbejderne, helst maatte have Samarbejde med Arbejdsgiverne for at give et godt Resultat. Taleren vilde spørge Indlederen, om der var nogen Mulighed for et saadant Samarbejde. Tidligere lod det sig ikke gøre, men Betingelserne stillede sig formentlig gunstigere nu, da Arbejdsløshedskasserne var »neutrale«. Troede Indlederen, at Arbejdsgiverne vilde søger disse neutrale Kassers Anvisningskontorer?

Indlederen kunde selvfølgelig ikke udtale noget bestemt angaaende det rejste Spørgsmaal, men han var tilbøjelig til at tro, at der ikke vilde være noget i Vejen for et Samarbejde som det af Arbejdsløshedsinspektøren omtalte. Teoretisk var der intet derimod at indvende, og Taleren mente ogsaa, at det vilde gaa i Praksis.

Kontorchef Aage Sørensen fandt Anledning til at fremdrage en Side af den danske Arbejdsgiverorganisationens Virksomhed, som Indlederen havde forbigaet. Det var Organisationens Forhold til Ulykkesforsikringen. Imod Princippet i Loven af 1897 kunde man indvende, at Arbejdernes Krav paa Erstatning kunde blive illusorisk i Tilfælde, hvor den paagældende Arbejdsgiver viste sig insolvent. Der var jo ingen Forsikringstvang. Denne Indvending vilde have haft stor Vægt, hvis ikke netop Arbejdsgiverforeningerne havde begyndt at udfolde sig paa det Tidspunkt, da Loven trædte ud i Livet. Arbejdsgiverorganisationen dannede da en Ulykkesforsikring — den største i Norden, og ved Siden af denne gendige Forening oprettedes der flere andre i de enkelte Fag. Denne Forsikringsvirksomhed havde utvivlsomt bidraget ikke lidet til at samle Arbejdsgiverne i en Korporation. I Forbindelse emd hvad

der var fremdraget af Indlederen var det værd at lægge Mærke til, at uagtet Arbejdsgiverforeningen efter sin Oprindelse havde sin Spids rettet imod Arbejderne, havde den dog i høj Grad virket til Gavn for disse under den Situation, som skabtes ved Loven af 1897.

Generaldirektør Rubin var ikke enig med Indlederen med Hensyn til hans Udtalelser om Arbejdslønnens Egalisering eller Differenciering. Paa dette Punkt var den nye Tid jo netop en Frigørelsestid; tidligere havde man delvis haft faste Takster, men man havde efterhaanden arbejdet sig bort fra Ensartetheden paa Arbejdslønnens Omraade. Tendensen gik i Retning af Funktionarisme ogsaa indenfor den private Erhvervsvirksomhed, og dermed fulgte en vis Egalisering af Lønnen. Altsaa baade Fortid og Fremtid pegede mod en større Egalisering end den, der nu krævedes fra Arbejdernes Side. Og hvad var det, Fagforeningerne her kæmpede for? Det var kun en Minimalløn, ikke samme Løn for alle. Det var galt at sige, at Kravet gik ud paa, at man skulde betale Arbejderne og ikke Arbejdet; men det var ganske vist rigtigt fra det Synspunkt, at det gjaldt om at skaffe Arbejderne Vilkaar, der ligge lidt over Fattighus-Niveauet. Fagforeningernes Lønpolitik førte — ligesom Funktionarismen — til, at Lønnen normaliseres i Overensstemmelse med hvad der efter Tidens Forhold er rimeligt indenfor det sociale Lag, vedkommende tilhører. — Paa Arbejdstidens Omraade var det svært at differentiere, her be-roede saa meget paa det samfundsmæssige, paa Tradition og Sædvane (England—Frankrig). — Naar Indlederen talte om en Forbindelse mellem Fagforeningspolitiken og Byggespekulationen, maatte det ikke overses, at man i stort Omfang havde spekuleret i Byggeforetagender, som ikke var paakrævede. — Med Hensyn til den permanente Voldgiftsret forstod Taleren meget vel, hvorfor den havde begrænset sig saa meget som muligt; det var af samme Grund som naar f. Eks. Haager-Konferencen havde givet et saa magert Resultat, — nemlig for dog at bringe noget. For den ene som for den anden gjaldt det, at hvis den gik for vidt, vilde den sprænges. Den permanente Voldgiftsret var en saa farlig Institution, at den var henvist til at vokse sig stærk og være uhyre forsigtig i sin Opvækst.

Indlederen replicerede til den sidste Taler, idet han navnlig gjorde gældende, at hvis Løn-Egaliseringen indenfor Embeds- og Funktionærstanden skulde kunne sammenlignes med den af Fagforeningerne krævede Egalisering, maatte der eksempelvis være samme Løn for Landsbylærere som for Universitetsprofessorer, samme Løn for alle Kontorfolk fra de højeste til de laveste Grader osv. — Med Hensyn til Sammenligningen mellem den permanente Voldgiftsret og Haager-Konferencen skulde Taleren være tilfreds, om den første blot havde givet tilsvarende Resultater som den sidste. Det, som Taleren klagede over, var Rettens fuldstændige Mangel paa Vækst.

Af det asiatiske Kompagnis Historie.

Af

J. H. Deuntzer.

Om det danske ostindiske Kompagni og dets Efterfølger det asiatiske Kompagni, der lige fra 1616, omend med nogle Afbrydelser, drev eneberettiget Handel paa Asien, findes ret udførlige Meddelelser i vor Litteratur, forsaavidt angaaer Tiden indtil henimod Slutningen af det 18. Aarhundrede, navnlig hos Fr. Thaarup »Historiske og statistiske Efterretninger om det kgl. oktroyerede danske asiatiske Kompagni«, 1824 (kun 1. Hefte), M. L. Nathanson »Historisk statistisk Fremstilling af Danmarks National- og Statshusholdning«, 2. Udg. 1844, C. Bruun »Kjøbenhavn« 1—3. 1887—1901, E. Holm »Danmark-Norges Historie 1670—1720 og 1720—1814«, J. Schovelin »Fra den danske Handels Empire«, 1899, og Kay Larsen »De dansk-ostindiske Koloniers Historie« 1, 1907.

Derimod ere de trykte Efterretninger om det asiatiske Kompagni meget sparsomme for Tiden efter 1792, og da et noget nærmere Kendskab til Kompagniets Historie ogsaa for denne Periode vistnok ikke er uden

Interesse, skal det vigtigste, som derom kan oplyses, her fremstilles, væsentligst efter utrykte Kilder i Arkiverne.

Første Afsnit.

1792—1807.

I.

Længe før Udløbet af det asiatiske Kompagnis Oktroi af 23. Juli 1772, som var givet for 20 Aar, tilskyndede ganske særlige Bevæggrunde Direktørerne til at ansøge om dens Forlængelse. Flere af Kompagniets Funktionærer havde nemlig gjort sig skyldige i meget betydelige Besvigelser, og da dette blev opdaget i Begyndelsen af Maj 1783, rejste der sig hos Aktionærerne en stærk Uvilje mod Direktørerne, der ikke tilbørligt havde varetaget deres Pligter, og man gjorde dem ansvarlige for Tabet. Direktørerne forsøgte da skyndsomst at besværge Stormen ved den 19. Maj 1783 at ansøge Kongen om at forlænge Oktroien paa 20 Aar fra 1792, thi derved kunde baade opnaas, at »Interesserterne i dette Kompagni kunde vorde tilfredsstillede for det lidende Tab« og vindes Haab om, at de »frafaldt videre Prætention til Direktørerne« (*). Kongen (Guldborg) var ogsaa villig til at hjælpe og lovede i Kabinetsskrivelse[†] 31. Maj 1783, at hvis Aktionærerne besluttede at gøre Krav gældende mod Direktørerne, vilde Staten betale Kompagniet, hvad de skulde til-

*) Allerunderd, Rapport fra Kommissionen til Kassemanglens Undersøgelse ved det asiatiske Kompagni, Kbvhv. 1784, Bruun 3, S. 466, Holm 3, 1, S. 168, L. Koch i Histor. Tidsskr. VII. 4, 1, S. 118, Schovelin 2, S. 71 og 77.

svare, og derefter arrangere sig med dem, og hvis Aktionærerne frafaldt Tiltale mod Direktørerne, vilde Kongen til fuld Erstatning derfor forlænge Oktroien til Udgangen af 1802 uden at kræve noget for Fornyelsen og uden at forhøje Kompagniets Afgifter, »hvilke tvende Poster Vi til Statens Bedste fast havde besluttet, men som Vi for bemeldte 10 Aar aldeles herved vil frasige os«. Mærkeligt nok gik Aktionærerne ikke ind paa dette gode Tilbud, muligvis paa Grund af Misforstaaelse af Guldb ergs noget uklare Udtryksmaade, og der blev for denne Gang intet af Oktroiens Fornyelse.

Da der var kommet Ro i Kompagniet efter disse Begivenheder, ansøgte det paany i 1787 om Oktroiens Forlængelse for 20 Aar paa samme Vilkaar som hidtil. Regeringen nedsatte 1789 en Kommission*) til at overveje Sagen, Kongen approberede 1791 et Udkast til den nye Oktroi, som Kompagniet fik Lejlighed til at udtale sig om, og endelig blev Oktroien givet den 21. Marts 1792, gældende for 20 Aar fra 12. April 1792 at regne.

Kompagniets Stilling havde imidlertid forandret sig væsentligt siden 1783. Da havde det haft en Række gode Aar, der kulminerede 1782 med 30 pCt. Udbytte og en Pris for Aktierne af næsten det firdobbelte af deres Paalydende. Handelskrisen 1783, den naturlige Reaktion mod en overdreven Spekulation, Opdagelsen af Besvigelserne og andre Omstændigheder bragte hurtigt Aktiekursen meget betydeligt ned, men endnu

*) Resol. 30. Nov. 1789. Oplysning om Forhandlingerne findes i flere Smaaskrifter, udgivne af Kompagniet til Efterretning for Interessenterne, Kbhvn. 1791 og 1792.

1783 og 1784 var Udbyttet 20 pCt. I 1785—87 sank det til 10—12 pCt., derefter blev det stadigt ringere, og i 1791 kunde der, for første Gang i lange Tider, ikke gives Aktionærerne noget Udbytte, rigtignok mest paa Grund af de store Søskader, der ramte Skibene »Juliane Marie« og »Prinsen af Augustenborg«. Efter Kompagniets egen Værdsætning af 1790 var dets Formue kun lidt over 2 Mill. Rdl., saa at der var tabt over 15 pCt. af Aktiekapitalen. Aktiekursen*) i 1792 var 82 à 94 pCt., og der henlaa en temmelig stor Varebeholdning usolgt fra 1788 og 1789.

Hele dette Forhold fik en ikke ringe Indflydelse paa den nye Oktrois Indhold. Regeringen maatte ønske at opretholde Kompagniet som en gammel og kapitalstærk Institution af stor Betydning for dansk Handel og Søfart og som en i flere Henseender gavnlig Støtte for Staten. Bl. a. egnede dets 11 store Skibe sig næsten alle til at indlemmes i Flaaden i Krigstid, og Kompagniet kunde ved sin Kredit i Udlandet gøre god Tjeneste som Mellemmand ved Stiftelse af Statslaan.**) De ledende Statsmænd, især Schimmelmann, betragtede derfor Kompagniet med Velvilje, og om de end bestræbte sig for at holde dets Privilegium indenfor saadanne Grænser, at det ikke blev til alt for stor Hinder for andres Virksomhed, var de villige til at gøre Oktroien saa gunstig, at man ikke fristede Aktionærerne til at foretrække Kompagniets Opløsning, hvorom der ikke manglede Antydninger. Medens derfor Regeringen gjorde nogle vigtige Indskrænkninger i Kompagniets

*) Nathanson, S. 758.

**) Nathanson, S. 483.

Eneret, var der ikke Tale, som i Guldbergs Tid, om at lade det betale noget for Oktroien eller om at forhøje Afgifterne, paa adskillige Punkter imødekom man Kompagniets Ønsker, og det opnaaede flere fordelagtige Forandringer i det approberede Udkast.

Kompagniet var ifølge Oktroiens § 1 eneberettiget til »at udrede Skibe fra indenrigs europæiske Havne til Kina og derfra saavelsom fra Ostindien at indføre kinesiske Varer til indenrigs europæiske Havne«, og til Ostindien regnedes Cap det gode Haab og ethvert Sted øst derfor. Kompagniet havde ønsket kort og godt at faa »Enerettighed til Handel og Skibsfart paa Kina«, ligesom efter Oktr. 1772, og opnaaede ogsaa at faa den ansørte Bestemmelse i Oktroiens § 1 ledsaget af et Forbud mod andres Handel eller Fart paa Kina fra eller til fremmede europæiske Steder eller Indførsel dertil af kinesiske Varer fra Ostindien, men rigtignok med den Begrænsning, at Forbuddet kun skulde gælde, indtil saadan Handel eller Fart »efters Konjunkturernes Forandring« blev tilladt ved en offentlig Anordning, og allerede 16. Juni 1797 udkom en saadan Anordning, hvis § 39 gav alle danske Undersaatter Adgang til mod en ringe Rekognition til Statskassen at drive Fragtfart, men ikke Handel, til Kina eller Ostindien og derfra til fremmede Steder paa denne Side Cap det gode Haab.

Kompagniets Eneret omfattede kun den direkte Indførsel fra Kina eller Ostindien af kinesiske Varer, men ikke den indirekte Indførsel, nemlig fra Steder paa denne Side af Cap det gode Haab, f. Eks. fra Hamborg. Mod den indirekte Indførsel, der iøvrigt for nogle Artiklers Vedkommende var forbudt, havde Kompag-

niet imidlertid Beskyttelse derved, at det svarede mindre Afgifter af kinesiske Varer end andre, thi foruden en ikke særdeles stor Rekognition af hver kinesisk Ladning i Følge Oktroiens § 15 betalte Kompagniet efter Oktroiens § 9, saavel af kinesiske som ostindiske Varer (undtagen Kaffe og Silketøj) kun 2 pCt. af Værdien i Told, hvorimod indirekte indførte kinesiske Varer maatte erlægge betydeligt mere. Særligt med Hensyn til The, der var den vigtigste kinesiske Indførselsartikel, lykkedes det Kompagniet at faa optaget i Oktroiens § 2 et udtrykkeligt Løfte om, at Tolden for indirekte Tilsørsel ikke skulde blive nedsat, saa længe Oktroien løb, og da denne Told var meget høj, blev den indirekte Indførsel af The saa kostbar, at Kompagniet omrent havde Monopol paa Thehandelen.

Efter Kompagniets Anmodning udgik*) endvidere en i det approberede Oktroiudkast optaget Bestemmelse om, at Kompagniet skulde kunne tillade andre at indføre kinesiske Varer mod til det at erlægge 6 pCt. Rekognition. Interessenterne indsaa meget vel, at dette, der var fremstillet som en Ret for Kompagniet, ikke var andet, end hvad det alligevel kunde tillade, og desuden vilde være »farligt og en Kilde til Kompagniets visse Fald«, da Forholdet faktisk let vilde udvikle sig saaledes, at Kompagniets Eneret blev omdannet til en Ret til en efter deres Mening alt for ringe Rekognition. At Kompagniet fastholdt dette Synspunkt, fik det hurtigt Lejlighed til at vise, thi da Schimmelmann faa Dage efter Oktroiens Udstedelse vilde have Tilsladelse til direkte Indførsel af to Ladninger Kinavarer

*) Resol. 21. Decbr. 1791.

mod at betale 4 pCt. Rekognition, nægtede Kompagniet at indlade sig derpaa,*) og ikke bedre gik det Kommercekollegiet, da det 1796 foreslog Kompagniet at give et almindeligt Samtykke til Indførsel af kinesiske Varer mod Rekognition af 4 pCt., saa længe Krigen varede og 2 Aar derefter. Kompagniet vilde overhovedet ikke gerne give deslige Tilladelser og i alt Fald kun mod en saa høj Rekognition, at Konkurrence med dets egne Varer blev umulig; man tænkte sig 8 pCt. af Ladninger under $\frac{1}{2}$ Mill. Rdl. i Værdi, og 7 pCt., naar Værdien var større **). I de ikke faa Tilfælde, hvor kinesiske Varer indførtes uden forudgaaende Forhandling med Kompagniet, stillede dette i Almindelighed langt større Krav. Vel kunde den i Oktroiens § 1 fastsatte Straf for Indgreb i Eneretten, nemlig Konfiskation af Varerne til lige Deling mellem Kompagniet og An-giveren, ikke let finde Anvendelse udenfor Tilfælde af Smugleri, efter at Højesteret ved flere Domme ***) havde antaget, at Konfiskation kun kunde finde Sted, hvis Varerne maatte antages indførte i svigagtig Hensigt; men Kompagniet havde dog Magten over Forholdet. Naar Højesteret frisandt Vedkommende for Straf, paalagdes det ham nemlig i Dommen at udføre Varerne til et Sted udenfor Europa, og praktisk taget tvang dette ham til at søge Forlig med Kompagniet, som i Almindelighed stillede haarde Betingelser. Det nøjedes kun under særegne Omstændigheder med 10 pCt. af Varer-

*) Generalfors. 21. Maj 1792,

**) Kommercekoll. Skriv. 16. Sept. 1796, Komp.'s Skriv. 13. Okt. s. A.

***) H. R. Dom 20. Marts 1797 (Tutein) og 21. Febr. 1800 (Duntzfeldt) jfr. H. R. Dom 15. Febr. 1802 (Selbye).

nes Værdi*), men krævede i Reglen foruden Erstatning af Procesomkostningerne, hvis der havde været Rettergang, 20 eller 25 ja endog 30 pCt. af Værdien for at tillade, at Varerne blev solgte i København, og endda kun paa den Betingelse, at Køberen skulde udføre dem **). I et Tilfælde vilde Kompagniet endog aldeles ikke modtage nogen Rekognition, men tvang Vedkommende til at overlade det Varerne for en ringe Pris ***).

Den Eneret til Handel paa Ostindien, som tidligere tilkom Kompagniet, var allerede bortfaldet ved Oktroien af 1772 og afløst af en Bestemmelse om, at den private Fart paa Trankebar og Bengalens skulde betale en ret stor Rekognition til Kompagniet, men efter at Territorialhøjheden over Kompagniets Besiddelser i Indien 1777 var overdraget til Kongen, var der endnu mindre Grund end forhen til saaledes at beskatte de private Ostindiefarere til Fordel for Kompagniet. Regeringen vægrede sig derfor standhaftigt ved at fornye den omtalte Bestemmelse, der fra 1780—90 havde indbragt Kompagniet ikke mindre end 746000 Rdl.†), og dettes Anmodninger om Erstatning herfor i Form af Toldfrihed for ostindiske Varer eller Forpagtning af Kaffetolden forblev uænsede. Fra Ostindien kunde saaledes enhver indføre Varer, naar disse blot ikke var kinesiske, men Tolden var i Almindelighed 4 pCt. af Værdien, medens Kompagniet kun svarede 2 pCt.

*) Generalfors, 18. Jan. 1809.

**) Generalfors, 18. Maj 1797, 18. Jan. 1798, 19. Maj 1800, 18. Sept. 1806 og 19. Jan. 1807.

***) Generalfors, 19. Maj 1800.

†) Forskjællige Betænkninger betræffende Factoriernes Afskaffelse eller Vedblivelse, Khvhv. 1796, CXXV.

Hvad enten det var Kompagniet eller andre, skulde alle direkte indførte asiatiske Varer losses i København og der sælges ved offentlig Auktion. Naar det en sjælden Gang blev nødvendigt at søge ind i en fremmed Havn og der sælge Ladningen, saaledes som Tilfældet var med Kompagniets Skib »Kronprinsen« 1801, maatte dertil indhentes særlig kgl. Tilladelse *) og Indførselstolden maatte lige fuldt erlægges i København.

Til hver af de to Komiterede for de ostindiske Sager, Lavætz og Schlegel, sendte Bestyrelsen — rigtignok først over $1\frac{1}{2}$ Aar efter Oktroiens Datum — Kompagniets store Guldmedaille »i Anledning af den Ulejlighed, de har havt med Udstedelsen af Kompagniets nye Oktroi i Aaret 1792«, men blandt Aktionærerne var der ikke ringe Misfornøjelse **) over, at der ikke var opnaaet saa meget ved den nye Oktroi, som de ønskede. Imidlertid maa den dog være blevet betragtet som nogenlunde gunstig, thi da man, fordi den nye Oktroi — og dermed Kompagniet — var forskellig fra den ældre, henstillede til hver enkelt Interessent, om han vilde forblive i Kompagniet eller udløses, valgte de alle det første. Kompagniet fortsatte saaledes sin Virksomhed med samme Kapital som hidtil, nemlig 2400000 Rdl. fordelt paa 4800 Aktier à 500 Rdl.

De nærmere Bestemmelser om den hele Organisation udarbejdedes af en af Kompagniet 1792 nedsat Kommission, hvis Resultat efter 6 Aars Arbejde blev

*) Resol. 8. Apr. 1801.

**) Forskellige Bekendtgørelser for Interessenterne og et Promemoria fra Direktionen, Kbhvn. 1791.

Konventionen af 1. Marts 1798*), som i 173 Paragrafer indeholder Regler om Bestyrelsen, Instrukser, Lønningsreglementer m. m.; alt meget udførligt.

Bestyrelsen bestod af 4 Direktører, der valgtes for 3 Aar ad Gangen, og hver fik et aarligt Honorar af 1000 Rdl.; en af dem skulde være Jurist og benævnedes Justitsdirektør, de tre andre skulde være handelskynlige. Der var 3 Revisorer, hver med 500 Rdl. aarligt, og 7 Decisorer, der efter Konventionen skulde være ulønnede, men snart**) fik en »Erkendtlighed« af 200 Rdl. hver om Aaret, naar de fungerede mere end et Aar, og Revisorerne og Decisorerne dannede i Forening med Direktørerne en »bestandig Kommission«, som skulde afgive Betænkning i vigtigere Tilfælde. Direktørerne havde ikke foruden det nævnte Honorar nogen Ret til Tantième eller desl., men det var heller ikke Meningen, at de skulde ofre Kompagniet deres hele Tid og Kraft eller blot hver Dag være tilstede paa dets Kontor. Deres Myndighed var ogsaa stærkt begrænset, idet næsten ingen betydeligere Sag kunde afgøres uden Generalforsamlingens Beslutning, der f. Eks. skulde indhentes, inden noget Skib kunde udsendes.

I København residerede Kompagniet i sin prægtige Ejendom paa Kristianshavn med Plads, Pakhus og Værft, og havde der omtrent 30 faste Funktionærer med ret beskedne Lønninger, hvortil for enkeltes Vedkommende kom nogle Sportler. I Bengalen (Frede-

*) Udgivet Kbhvn. 1798 med en kort historisk Efterretning om dens Tilblivelse.

**) Generalfors. 20. Maj 1799.

riksnagor) var der et Faktori med 3 Faktorer, som i Forening med 2 Assisterter med Titel af »4de Stemme« og »5te Stemme« udgjorde et Handelsraad, hvis Medlemmer foruden en ikke stor Gage fik en Tantième, der kunde blive temmelig betydelig*); desuden var der det fornødne underordnede Personale. Derimod hævedes**) Faktoriet i Trankebar 1796, og Faktoriet i Kina var allerede afskaffet 1791, hvorfor man med hvert Kinaskib udsendte en Negotiechef med nogle Assisterter, der tilsammen fik 5500 Rdl. for hver Rejse og Tantième. Iberegnet Nytaarsducørerne 550 Rdl. og de talrige faste Ducører, bl. a. til Præsterne i København og ved Olai Kirke i Helsingør, »som bede for Kompaniets Skibes lykkelige Fart og Handelens Fremgang«, til Toldvæsenet, Auktionsbetjente m. m. udgjorde de faste aarlige Udgifter over 30000 Rdl., og en Kommission, som Kompaniet havde nedsat 1791 bl. a. med det Hvert at foreslaa Besparelser, fik ikke synderligt Resultat ud af sine Bestræbelser. Henimod Aarhundredets Slutning, da Tiderne bedrede sig, vedtoges forvrigt næsten hvert Aar Tillæg til Konventionen, der mest gik ud paa at tilstaa Lønningsforhøjelser eller Gratialer.

II.

Kompaniet drev sin Virksomhed gennem Udsendelse til Asien af egne Skibe. Det havde vel i Ok-

*) De S. 375 Note 4 anførte Betænkninger, S. 21.

**) Generalfors. 30. Marts 1796 jfr. De trankebarske Handelsbetjentenes Forestilling imod Factoriets Ophævelse, Kbhvn. 1797.

troiens § 6 faaet udtrykkelig Tilladelse til ogsaa at benytte fragtede Skibe, men da man væsentligst af Besparelseshensyn i 1796 foreslog at gaa over til Befragningssystemet, der anvendtes af det engelske ostindiske Kompagni, blev dette forkastet paa Generalforsamlingen*) med stor Majoritet, og der haves intet Eksempel paa, at Kompagniet udsendte et befragtet Skib, hvormod det vel nogle Gange hjemsendte Varer med et saadant.

Ved Begyndelsen af det her omhandlede Tidsrum besad Kompagniet 11 Skibe, og umiddelbart før Kri- gen 1807 var Antallet ligeledes 11, men deres samlede Drægtighed kun $2754\frac{1}{2}$ K. L. mod 3534 K. L. i 1792. Medens Kompagniet i 1792 havde flere Kinaskibe paa ikke langt fra 500 K. L., mente man senere, at Skibene burde være noget mindre, saa at de i Nødsfald kunde bruges ogsaa til Farten paa Ostindien, hvor Landingsforholdene nogle Steder var ugunstige for Skibe med stort Dybtgaaende, og i 1807 var det største Kinaskib »Christianshavn« 372 K. L. eller lidt over 1100 Tons**). Til Ostindiefarten anvendtes Skibe paa ca. 200 K. L.; i 1807 var Kompagniets mindste Skib »Kjøbenhavn« 180 K. L., men iøvrigt plejede andre saavel danske som fremmede Redere at benytte noget mindre Skibe til Farten paa Asien. De danske Ostindiefarere var i Reglen paa 120—150 K. L., men enkelte var mindre, f. Eks. Fre-

*) Generalfors. 19. Jan. 1797. Forskjellige Grunde for og imod Befragningssystemets Antagelse ved det danske asiatiske Compagni, trykt efter Interessenternes Beslutning, Kbhvn. 1796.

**) Efter Angivelse i ovennævnte Skrift om Befragningssystemet er i Komm. Læst lidt over 3 Tons.

gatten »Anne & Louise«, der 1795 gik fra København til Ostindien, 89 $\frac{1}{2}$ K. L. med 18 Mands Besætning.

Skibene sledes temmelig hurtigt op; i Konventionens § 2 erklæres de for »næsten uduelige til Farten« efter 5 Rejsers Forløb, dog kunde de holde noget længere, naar de var forhudede, hvilket de efterhaanden alle blev. Naar et Skib var gaaet udenfor Nummer, skred Kompagniet sædvanligt først til at erstatte det med et andet, naar der var gode Konjunkturer for Skibsarten, og man kunde da ikke vente paa, at et nyt Skib blev bygget, men maatte erhverve det ved Køb, hvad der under de angivne Omstændigheder kunde være ret vanskeligt. Adskillige Gange købte man Skibe af Krigsflaaden, saaledes 1795 for 40000 Rdl. Fregatten »Pommern« *), der gjorde to Rejser for Kompagniet under Navnet »Kronprinsesse Marie«, men derefter ikke mere blev udsendt og 1801 uden Lejeafgift blev overladt Staten til Vagtskib i Øresund. 1798 købtes for 20000 Rdl. Krigsskibet »Slesvig«, som paa Kompagniets Lister fra 1799 bærer Navnet »Louise Augusta«, og 1800, da man var i stor Forlegenhed for Skibe, købte man Fregatterne »Store Belt« og »Kronborg« for henholdsvis 7800 Rdl. og 15000 Rdl. Førstnævnte Skib blev repareret og fik Navnet »Holsten«, men »Kronborg« viste sig at være ubrugeligt og blev hurtigt solgt tilbage til Staten som Defensionsskib med et Tab for Kompagniet af ca. 1600 Rdl. Iøvrigt synes Kompagniskibene at have været gode; de blev før hver Rejse omhyggeligt istandsatte paa Kompagniets Værft og var sædeles rigeligt udrustede med alt fornødent. De var

*) Admiralitetsskr. 18. Sept. 1795.

endvidere forsynede med Kanoner, og Besætningen skulde ifølge Skibsart. 9. Apr. 1794 være kampberedt »fornemligent i de Farvande, hvor tyrkiske Sørøvere kan formodes«, medens Instruktionerne for Kaptejnerne paabyder, at Mandskabet skal øves i Eksercits med Geværer og Kanoner, naar Skibet kommer i Passaten, og at man skal tage sig iagt for »de ladroniske Sørøvere« i de kinesiske Farvande. Skibsprotokollerne vise ogsaa, at der undertiden blev slaaet Allarm og gjort klart Skib, naar en ukendt Sejler kom for nær, men nogen krigersk Aktion ses dog ikke at have fundet Sted. Det var forresten ikke Meningen, at Kompagniskibene skulde yde Modstand mod europæiske Krigsskibe eller Kapere, men undertiden synes dog en saadan at være blevet imponeret*). I Oktroiens § 5 var der lovet Konvoy, naar det var nødvendigt, og heraf ses Kompagniet at have benyttet sig i alt Fald i Sommeren 1793, da flere af dets Skibe blev konvoierede af »Triton« og »Glommen«, og 1798, da »Den flyvende Fisk« konvoierede »Kronprinsen«, der var Havarist og havde en stor Beholdning af Sølv ombord, fra Stavanger til København**). Muligvis har Kompagniet ogsaa haft Nutte af de Krigsskibe, der 1798 og 1799 udsendtes til den ostindiske Handels Beskyttelse***). For at give Kompagniets Skibe »den fornødne Anseelse blandt Fremmede« var det i Oktroiens § 5 tilladt dem at føre kgl. Splitflag, Gjøs og Vimpel,

*) Særdeles Hændelser og mærkelige Tildragelser med en dansk Søemand, Kbhvn. 1821, S. 13.

**) Resol. 3. Marts 1798.

***) Garde, Efterr. om den danske og norske Sømagt 4, S. 350 og 353.

men dette — hvortil iøvrigt ogsaa andre Ostindiefarere var berettigede*) — maatte ifølge Instruktionen for Kaptejnerne kun ske paa den anden Side Linjen, medens ellers Kompagniets Flag skulde bruges.

I de urolige Tider led Kompagniet kun forholdsvis ringe Ulempes af Krigsskibe og Kapere og erklærer ogsaa selv, at dets Ekspeditioner respekteres »fortrinnlig« af de krigsførende Magter**). De vigtigste Begebenheder af den antydede Art var, at »Prinsen af Augustenborg« 1798 blev anholdt af en fransk Kaper og ført til Isle de France, men frikendt ved Dom. Omkostningerne derved løb rigtignok op til omrent 25000 Rdl., og det var kun en ringe Trøst, at Skibet for dette Beløb fik Regres til Kaperen. 1799 havde Kompagniet et Tab af 6000 Rdl. derved, at nogle af det til Udførsel forskrevne Varer ombord i et hollandsk Skib blev tagne af Englænderne. Under Krigen 1801 blev 5 af Kompagniets Skibe beslaglagte af Englænderne og vel frigivne, saa snart Fredsslutningen blev bekendt, men dette tog for fleres Vedkommende ikke ganske kort Tid. 1806 blev »Prinsen af Augustenborg« visiteret i Cap, og da Overstyrmanden begik den Uforsigtighed at kaste nogle forresten temmelig betydningsløse Papirer overbord, tvunget til paa Hjemrejsen at løbe ind i en engelsk Havn, hvor Sagen dog ret hurtigt ordnedes ved god Bistand af den danske Konsul i London, som i den Anledning modtog Kompagniets største Guldmedaille. Omkostningerne udgjorde £ 1160, uagtet Konsulen gav Afkald paa det ham til-

*) Fr. 16. Juni 1797 § 42.

**) Generalfors. 23. Sept. 1799, se ogsaa »Dagen« f. 10. Sept. 1805.

komende betydelige Beløb. I de øvrige Tilfælde drejede det sig kun om Visitationer og kortvarige Anholdelser, af hvilke nogle nærmest tage sig ud som Chikane eller lidt Pengeafpresning, saaledes en Standsning*) af »Prinsen af Augustenborg« 1803, sandsynligvis af en fransk Kaper, og Anholdelser af »Kjøbenhavn« 1805 og af »Norge« 1806, for hvilke Kompagniet forgæves søgte Erstatning. I 1805 blev »Holsten« beskudt i Taffelbay af Hollænderne, men undslap den forølgende Fregat ved sin overlegne Hurtighed**).

Skibenes sædvanlige Rute var Nord om Skotland, og kun naar Omstændighederne særligt talte derfor, gennem Kanalen. Dernæst skulde Kursen sættes efter de Cap Verdiske Øer, Porto Pray eller Cap kunde anløbes, om fornødent, og derfra gik Rejsen til Trankebar eller for Kinaskibe til Java, hvor man anløb Anjer, og endelig direkte til Kina (Macao). Paa Hjemrejsen var Anløbsstederne Sundastrædet og St. Helena eller Ascension. Ofte var der dog Afgangser fra denne reglementerede Rute; saaledes anløb Skibene meget hyppigt Rio Janeiro paa Udturen.

I det her omtalte Tidsrum af 16 Aar fra 1792—1807 gik paa 52 Ekspeditioner kun et Skib under, nemlig »Louise Augusta«, der kæntrede og sank 1797 i Ostindien, hvorved 5 Mand druknede, men Kaptejnen købte et andet Skib, der vendte hjem under samme Navn som det forliste. Imidlertid var der naturligvis ikke sjældent Havarier, men kun enkelte Gange saa

*) Skibsprotokollens Meddelelser herom findes trykt i »Dagen« f. 10. Okt. 1803.

**) »Dagen« f. 21. Juni 1805.

betydelige, at Skibet ikke længere kunde bruges. Saaledes mistede »Charlotte Amalie« paa Udrejsen til Kina 1796 alle sine Master, og efter at være blevet repareret i Portsmouth havde det samme Uheld paa Hjemrejsen næste Aar *), hvorfor det efter Hjemkomsten blev »sløjfet« og i denne Tilstand solgt til Defensions-skib 1801 for 8000 Rdl. Skibet »Kronprinsen« led kort efter Udrejsen 1797 saa stort Havari, at det maatte gaa tilbage til København og først næste Aar atter blev udsendt til Kina. Paa Hjemvejen herfra 1801 led det meget stor Skade, blev solgt i England og erstattet ved et købt Skib, der fik samme Navn. 1803 havde »Kongen af Danmark« betydeligt Havari **), det fik nye Pumper paa St. Helena, men sprang straks læk igen; og kom vel hjem »paa Guds Forsyn og Tillid til vore 4 Pomper« med 7 Fod Vand i Lasten, men blev ikke mere udsendt. Ved Lækagen gik der Forraadnelse i Ladningen, og en Del The, Kaffe, Kina-rod m. m. maatte efter Hjemkomsten kastes i Søen ***). »Prinsen af Augustenborg« maatte 1804 afløses paa Isle de France af et der købt Skib, og 1807 var »Kjøbenhavn« usødigtigt, da det ankom til Ostindien, og »Holsten« saa medtaget, da det naaede Isle de France, at det maatte kasseres. To andre Skibe blev købte og fik samme Navne som deres Forgængere, hvilket overhovedet var Kompagniets Skik.

*) P. B. Grandjean, Slægtbog over Familien With, Kbhvn, 1906, S. 20.

**) O. D. L. Agerbeck, Kort og ukunstlet Beskrivelse over de vigtigste Begivenheder, som ere hendtes mig fra min Barnedom, o. s. v., Kbhvn, 1804, S. 152 ff.

***) Dagen f. 1. Nov. 1803.

Efter Kompagniets egen Angivelse*) skulde endog et slet sejlende Skib kunne gøre Rejsen til Kina frem og tilbage paa 17 Maaneder, og hvis det er forkobret, da vel paa 14 Maaneder, men dette sidste naaedes kun en Gang, nemlig af »Arveprinsen« 1806; en Kinafart paa 15 Maaneder betragtedes som hurtig, og de fleste varede langt længere; 3 endog over 2 Aar. Ostindierejser ere udførte af Kompagniets Skibe paa mindre end 13 Maaneder, men mange tog betydeligt mere Tid. Rejsernes Varighed beroede dog mindre paa Skibenes Hurtighed end paa Længden af de for Handelen nødvendige Ophold, Havarier og deslige mere tilfældige Omstændigheder.

Skibsbesætningernes Størrelse rettede sig naturligvis efter Omstændighederne, navnlig Skibets Størrelse, og undertiden ogsaa efter, om der var Folk nok at faa, hvilket ikke altid var Tilfældet, især naar Krigsflaaden rustede sig**). I Konventionen af 1798 sættes de over- og underordnede Befalingsmænds Antal til 30, men kun som et Maksimum, der skulde indskrænkes saa vidt muligt, og af Matroser, Opløbere og Drenge var der intet reglementeret Antal, men der skulde antages saa mange som behøvedes. Eksempelvis kan nævnes:

		m. Besætning
»Prinsen af Augustenborg«	200 K. L. til Ostindien	1793 71 Md.
»Norge«	282 $\frac{1}{2}$ K. L.	> > 1798 91 *
»Kongen af Danmark«	480 K. L.	> Kina 1801 150 *
»Louise Augusta«	330 K. L.	> > 1802 125 *
»Christianshavn«	372 K. L.	> > 1806 113 *

*) Ansogn. 3. Juli 1795.

**) Kommercekoll. Skr. 4. Marts 1797.

Andre danske — og forøvrigt ogsaa fremmede — Skibe i samme Fart havde, selv om deres i Almindelighed mindre Drægtighed tages i Betragtning, sædvanligt et noget mindre Mandskab. Saaledes gik Fregatten »Johanne Marie« 147 K. L. i 1793 og 1795 til Ostindien med en Bemanding af henholdsvis 36 og 34 Mand, og »Minerva« 127 K. L. i de samme Aar med henholdsvis 24 og 29 Mand. 1796 sendtes »Kronprinsesse Marie« 149 K. L. og »Skjønheden« 139 K. L. til Ostindien med henholdsvis 45 og 28 Mand.

Der synes i det hele taget at have hersket et godt Forhold ombord mellem over- og underordnede, om end disse efter Tidens Skik jævnlig fik en noget haardhændet Behandling. Desertioner var vel ret hyplige, især naar Skibene var i Asien, men større Forbrydelser eller grov Opsætsighed hørte til Sjældenhederne*), og egentligt Mytteri har næppe fundet Sted. En Beretning i et Blad**) om »et tumultuarisk Oprin, hvorved et Par Mand af Besætningen skal have mistet Livet og 12 à 14 Mand under Arrest hjembragte« paa »Kongen af Danmark« 1803, dementeredes af Direktionen***) og finder ingen Hjemmel i Kaptejnens Optegnelser.

Særligt godt Tjenesteforhold blev af og til belønnet af Kompagniet med en Medaille, der bar den som Vers betragtet lidt snurrige Indskrift:

Omhygget Flid og Iver
Belønnet herved bliver.

De over- og underordnede Befalingsmænd paa Kompagniets Skibe havde en langt ringere maanedlig

*) »Dagen« f. 15. Juni 1805 omtaler et Drab.

**) »Fyens Avertissementstidende« f. 26. Aug. 1803.

***) »Dagen« f. 30. Aug. 1803.

Løn end tilsvarende Personer paa private Skibe; Kaptejnen havde saaledes kun 24 Rdl. og Overstyrmanden 16 Rdl. i Maanedsløn. Til Gengæld fik de en ret betydelig saakaldt Føringsdusør, hvoraf $\frac{1}{4}$ var fortjent, naar Skibet havde indtaget Returladning og var kommet 20 Mil tilsøs, og de $\frac{3}{4}$, naar det var kommet lykkelig hjem. For Kaptejnen paa en Kinasarer var Dusøren 4000 Rdl. og paa en Ostindiefarer 3500 Rdl., Overstyrmanden fik 1500 Rdl. og de andre forholdsvis mindre, f. Eks. Baadsmanden 350 Rdl., Kahytskokken 130 Rdl. og Korporalen (ɔ: Skibssmeden) 60 Rdl. Desuden havde alle Befalingsmænd saavel som Lægerne, Præsten og Negotiebetjentene Ret til Føring, nemlig til for egen Regning at hjemføre saa mange Varer, som kunde rummes i en nøje bestemt Kiste, større eller mindre efter enhvers Grad, og endvidere var det tilladt de mere overordnede i deres Kamre at hjemføre Varer indtil en vis Værdi.

Kompagniet lettede selv Anskaffelsen af Føringsgodset ved at tilstaa Laan af indtil Halvdelen af Føringsdusøren paa Bodmerivilkaar — til 20 pCt. Rente — uagtet hele dette Føringsvæsen fremkaldte store Ulempes og Misbrug. Oktr. 1792 § 14 gentog nemlig Bestemmelsen i Oktr. 1772 § 14 om, at Føringsgodset ikke skulde sælges ved Auktion, men fortoldes efter Vurdering, og »Arithmetikere, som besidde Indsigt i Handelen, paastaa, at de fortoldede Føringer i det mindste maa multipliceres med 3, om de skal erholde deres sande Værdi« (*). At Statskassen saaledes ikke fik sin fulde Toldindtægt, vilde vistnok i og for sig have været Kompagniet temmelig ligegyldigt, hvis det ikke

*) Handels Efterretninger 7 (1788), S. 673.

medførte, at Føringsgodset faktisk svarede langt mindre Told end Kompagniets Varer, der fortoldedes efter Auktionsprisen, og dels derved, dels ved at Grænserne for Føringsgodset i stort Omfang blev overskredne, skabtes der Kompagniet en Konkurrence af dets egne Folk, for hvilken det var i høj Grad følsomt, foruden at Pladsen i Skibene blev optaget af uvedkommende Gods. Men da alle ombord lige fra Kaptejnen til Skibsdrengene drev saa megen Handel som muligt, var det vanskeligt at opdage Overtrædelser, og man fik næppe nogensinde Bugt med disse Misligheder, skønt de jævnlig blev straffede. Saaledes paalagde Kompagniet 1795 flere af de øverste Befalingsmænd paa »Prinsen af Augustenborg« store Bøder for ulovlig Negotie og andre Forseelser, bl. a. maatte Kaptejnen betale 3500 Rdl. i Mulk og Overstyrmanden 500 Rdl., hvilket dog ikke forhindrede sidstnævnte fra umiddelbart derefter at blive Overstyrmand paa samme Skib og 2 Aar efter at blive Kaptejn paa et andet af Kompagniets Skibe. Ligeledes 1795 blev Kaptejnen og 12 Befalingsmænd paa »Danmark« mulkterede for ulovlig Negotie, og 1798 ramtes Befalingsmændene baade paa »Danmark« og »Kongen af Danmark« af Mulkter og Konfiskation, bl. a. blev der for Sejlmageren, der havde 8 Rdl. i Maanedsløn og 150 Rdl. Føringsdusør, konfiskeret Varer til Beløb 2318 Rdl. Særligt groft gik det til efter »Dannebrog«'s Hjemkomst 1806, da Føringsgods hemmeligt blev bortført ved en Pram og Vogne, og adskillige af Besætningen straffedes med Mulkter og Konfiskation, bl. a. konfiskeredes der for Overtømmermanden Varer for 1736 Rdl. 5 ℔. Kaptejnen og Overstyrmanden blev

kendt uværdige til at tages i Kompagniets Tjeneste i henholdsvis 1 og 2 Aar*). Efter Beløbene af de erlagte Toldafgifter at dømme skulde Værdien af Føringsgodset med hvert Skib være ca. 10000 Rdl. gennemsnitligt, men det anførte og flere andre Data vise, at det sikkert langts fra slaar til. Saaledes tilkendte Admiralitetsretten i London 1826**) Kaptejnen og Overstyrmanden paa »Prinsen af Augustenborg«, der 1808 blev taget af Englænderne, ca. £ 4000 Erstatning for »privat Avantage«.

For Matroser, Opløbere og Drenge afskaffede Konventionen af 1798 aldeles Føringsdusør og Føring, og som Følge deraf maatte man nu give dem den sædvanlige Hyre, der efter Skibsrunnerne var 6—9 Rdl. for Matroser, efterhaanden noget højere, 4 Rdl. for Opløbere og $2\frac{1}{2}$ Rdl. for Drenge, alt maanedligt. At det underordnede Mandskab hjemførte, hvad der kunde rummes i deres Skibskister, var dog vistnok anset for tilladeligt, og i Praksis har det næppe ganske indskrænket sig hertil.

Ved denne Ophævelse af Føringsdusøren for Matroser m. fl., ved nogle Nedsættelser af den for andres Vedkommende og ved andre Besparelser blev Omkostningerne til hele Besætningens Lønning, der efter den ældre Konvention af 1772 var regleret til 28576 Rdl. for en Kinafart og 17981 Rdl. for en Ostindiefart***), henved 6000 Rdl. mindre for en Kinafart, naar man regner med en underordnet Besætning til almindelig Hyre men af samme Størrelse som efter Konvent. 1772.

*) Generalfors. 19. Sept. 1806.

**) Generalfors. 26. Jan. 1827.

***) Handels Efterretninger 7 (1788), S. 675 har lidt afgivende Tal.

For Ostindiefarten var der sikkert ogsaa nogen Bespærelse, men en Sammenligning med den tidlige Ordning er her vanskelig.

En ret godt doteret Fattigkasse udredede Pensioner, især til de farende Betjente og deres Enker, og af en lille Fattigbøsse gaves der Understøttelse til Kompagniets fattige Arbejdsvolk og Matroser og deres Enker.

Kosten ombord var vistnok god og rigelig; i det mindste ses der ikke at være klaget over den. Efter Spisereglementet fik hver Mand 2 Gange ugentligt 1 $\frac{1}{2}$ $\text{\AA}$ Kød og 2 Gange ugentligt $\frac{1}{2}$ à $\frac{3}{4}$ $\text{\AA}$ Flæsk, ellers Gryn, Ærter og Stokfisk og desuden Brød, Ost og 1 $\text{\AA}$ Smør om Ugen. Af Drikkevarer skulde hver Mand have 1 Pot Øl og $\frac{1}{14}$ Pot Brændevin daglig, og paa Hjemrejsen trakteredes med Arrakspunsch hver Søndag. Underofficererne fik $1\frac{1}{2}$ Ration, og ved Kahytsbordet sørgede Kaptejnen for Bespisningen mod et fast Vederlag. At man fejrede Passeringen af Linjen med megen Lystighed, forstaar sig af sig selv, og naar Linjen atter passeredes paa Hjemrejsen, blev der holdt »Kransegilde«, begge Dele med rigeligt Forbrug af Drikkevarer*).

Der var to Læger ombord, der paa Skibslisten skjule sig under Benævnelserne Overmester og Undermester, og man imødekom Tidens hygiejniske Krav om at »rense Luften mellem Dækkene« ved af og til at stænke med Eddike eller ryge med Tjære, Svovl-

---

*) Th. E. Ludvigsen, Erindringer om mine Sørejser og Livsbe-givenheder, trykt som Manuskript, Kbhvn. 1890, S. 5. og det S. 381 Note * anførte Skrift, S. 7, 13 og 16.

røg, Enebær eller lign., dog maatte dette ikke ske paa Hjemrejsen, da Varerne kunde tage Skade deraf. Hvert Skib havde en Destillermaskine, man sørgede for at indtage frisk Vand, Grønt og fersk Kød paa Anløbspladserne og besøgte gerne paa Hjemrejsen Ascension for at fange Skildpadder.

Sundhedstilstanden i Besætningen var i Almindelighed ganske god, især naar Rejsen gik hurtigt, men naar der var længere Ophold, navnlig i det farlige bataviske Klima, eller under andre ugunstige Forhold, kunde den blive meget slet. Da saaledes »Prinsen af Augustenborg« 1795 ankom til Bayfalse, var Stedet blokeret af Englænderne, saa at Skibet ikke kunde faa Grønt eller Kød. Største Delen af Mandskabet fik da Skørbug, og der var saa faa arbejdsdygtige, at man, uagtet baade Officererne og Passagererne maatte tage fat med, havde det største Besvær med at lette Anker. Endelig kom man tilbage; fra en Lodsbaad og ved Sago Eiland fik man laant nogle »sorte Matroser og Sjouere«, og de af de Syge, som levede til man naaede Revieret, kom sig*). Lige saa medtaget var Mandskabet paa »Kongen af Danmark«, da det fra Batavia kom til Kina 1802. Her mødte man vel »Kronprinsen«, der fra København medbragte en højst nødvendig Forstærkning af 16 Mand, men de 2 af dem var blevne Krøblinger paa Udrejsen**), af de andre deserterede Kvartermesteren og 7 Mand efter at have faaet 2 Maaneders Forskud, og da de resterende befandtes at være »Uslinger«, maatte der hverves sorte Matroser***). Paa

*) Agerbeck, anf. Værk, S. 136.

**) Se det S. 381 Note * anf. Skrift, S. 9.

***) Agerbeck, anf. Værk, S. 152.

»Christianshavn«s Kinarejse 1800—1802, der rigtignok varede 21 Maaneder, døde flere af de Overordnede og 30 Matroser af 76 *). Det betragtedes aabenbart som en Mærkelighed, og var det vel ogsaa, at der paa »Prinsen af Augustenborg«s Rejse til Ostindien 1802—3, der varede 14 Maaneder, kun døde 1 Mand af Besætningen **).

Uagtet Oktr. 1792 § 36 ligesom sin Forgænger forudsætter, at der skulde følge en Præst med hvert Skib, overlod Skibsart. 1794 III § 1 det til Direktionen at tage Bestemmelse derom, men Meningen heraf viste sig ***) at være, at Præsten kun kunde bortfalde paa Ostindiefarere. Derimod lykkedes ikke Kompagniets Forsøg paa at slippe fri for den ret betydelige Udgift, som Ansættelsen af en Præst paa Kinaskibene medførte †). Foruden Gudstjenesten og Begravelserne besørgede Præsten Skibsdrængenes Konfirmation; paa »Kongen af Danmark«s Kinafart 1801—3 var der 12 Drenge ombord, hvorfaf de 6 blev konfirmerede paa Hjemrejsen.

Efter den ældre Oktroi 1772 § 13 var Kompagniet forpligtet til med hvert Skib til Indien at udføre mindst for 3000 Rdl. og til Kina mindst for 4000 Rdl. af indenlandske Fabrikata, men da der saa godt som ikke i Asien fandtes noget Marked for deslige Varer, paaførte denne Forpligtelse Kompagniet ikke ubetydelige Tab og blev udeladt af Oktr. 1792. I Kina var

*) En lille Avisfejde herom i »Fyens Avertissementstid.« f. 18. og 27. Aug. 1802 og »Berl. Tid.« f. 23. Aug. s. A.

**) »Dagen« f. 8. Okt. 1803.

***) Resol. 23. April 1794.

†) Resol. 26. Aug. 1795 og Konvent. 1798 §§ 109 og 123.

Afsætning ogsaa af andre europeiske Varer vanskelig, bl. a. fordi Kompagniet ikke havde noget overliggende Faktori eller nogen fast Agent og derfor var nødt til at sælge straks, og Kinaskibene gik derfor næsten altid ud med meget ringe Vareladning, undertiden med slet ingen. Saaledes havde f. Eks. det store Skib «Kongen af Danmark» 1795 foruden Vin og Smør til Faktorihusets egen Brug ingen andre Varer end for 2630 Rdl. Bly, og i 1798 havde det slet ingen Salgsvarer ombord; i 1805 udførte »Arveprinsen« af Varer kun for 1200 Rdl. Staal. Derimod havde Ostindiefarerne en betydeligere Ladning Varer, gennemsnitligt til Værdi omrent 50000 Rdl. Det, der udsendtes, var for det meste grovere Varer, saasom Jern i Stænger, Baand og Plader, Skibsankere, Staal, Bly, Kamelotter (Uldvarer), Brædder, Linolje, Bleghvidt, Svovl, Kridt, Spanskgrønt, men der udførtes ogsaa f. Eks. Ruslæder, Tobak og Tobakspiber og ikke lidt Øl, Genever og Vin. Undertiden medførtes nogle hollandske eller danske Produkter, bl. a. Smør og Oste, som fandt Afsætning, uagtet de gerne blev noget midrede og rottegnavede, ligeledes Oksekød i Tønder og røget og saltet Fisk, hvoraf dog hyppigt største Delen raadnede. Nogen synderlig Fortjeneste var der sjældent paa Udladningen. Iøvrigt havde de over- og underordnede Befalingsmænd Ret til fragtfrit at medføre et vist Kvantum Drlikkevarer, men det var forbudt dem at medtage Varer til Forhandling, og om end dette ikke blev strængt iagttaget, var der af de antydede Grunde ikke stor Fare for Misbrug.

Medens Vareudførslen saaledes ikke var af stor Betydning, forsynede man de udgaaende Skibe med

store Beholdninger af Sølv i Pjastre, der leveredes fra Hamborg, England, Holland eller Portugal og væsentligst var bestemte til Indkøb af Returladning. Beløbets Størrelse rettede sig efter Skibets Størrelse og de Varer, man vilde købe; i Almindelighed var Værdien for Kinafarere omkring 400000 Rdl., for Ostindiefarere i Periodens Begyndelse ca. 100000 Rdl., men henimod dens Slutning 2 à 300000 Rdl.

Hjemladningen bestod selvfølgelig af kinesiske og ostindiske Produkter især The, Sliketøj, Nankin og Porcellæn fra Kina og endvidere Kattun, Sukker, Kaffe, Peber, Tobak, Salpeter, Sago, Safran, Rabarber, Muskat, Ibenholt, Snørrottinger, Gallanga (et Slags Krydderi), Tuttenage (kinesisk Nysølv) m. m. Med »Prinsen af Augustenborg« hjemkom endog 1801 ca. 100000 gode bengalske Mursten, der solgtes ved Auktion for noget over 500 Rdl. Til Oplysning om Ladningernes Størrelse kan nævnes, at det største Kinaskib »Konungen af Danmark« 1803 indehavde en Ladning af 1 Mill. ॥ The, 112000 ॥ Kaffe og 30000 Stkr. Nankin foruden en ikke ringe Del Porcellæn, Sago, Kinarod, Gallanga og Snørrottinger. Det noget mindre Skib »Louise Augusta« hjembragte 1806 over 717000 ॥ The, 20000 Stk. Nankin m. m., og den lille Kinafarer »Arveprinsen« hjemførte samme Aar 478000 ॥ The m. m. Fra Ostindien bragte Kompagniets mindste Skib, »Kjøbenhavn«, 1805 over 400000 ॥ Salpeter, 75000 ॥ Peber, 857 Baller Kattun og en stor Del Kalliatræ og Snørrottinger. Det noget større »Prinsen af Augustenborg« Hjemladning 1803 bestod af 219000 ॥ Salpeter, 171000 ॥ Sukker, 117000 ॥ Peber, 130000 Stk. Kattun samt en Del Kalliatræ og Snørrottinger.

III.

Da Kompagniet begyndte sin Virksomhed efter den nye Oktroi af 1792, var det, som foran omtalt, under noget ugunstige Omstændigheder. I engelske Aviser fremkom endog Rygter om, at Kompagniet var insolvent og at den til at udarbejde Konventionen nedsatte Kommission i Virkeligheden havde til Formaal at finde Midler til at rejse Kompagniets Kredit*), men dette blev kraftigt imødegaaet ved at henvise til, at Kompagniet i Juni og Juli 1792 havde betalt 300000 Rdl. indenlandsk Gæld og 150000 Rdl. til det synkende Fond. Kompagniet udsendte et Skib til Kina og to til Ostindien, og der hjemkom tre Skibe fra Ostindien med rige Ladninger, men det kneb med at faa Varerne solgte, og skønt der efter Bestyrelsens eget Forslag blev givet 6 pCt. Udbytte, erkendte dog Direktørerne selv, at dette skete af Hensyn til Aktionærerne, og at man »som gode Husholdere« slet ikke burde have givet Udbytte **). I de to næste Aar led Kompagniet baade under de vanskelige Pengeforhold og daarlig Af-sætning. 1793 var det eneste Aar i denne Periode, hvor Kompagniet kun udsendte et Skib, og der blev kun 3 pCt. Udbytte til Interessenterne. I 1794 lykkedes det kun at give Udbytte, fordi Kompagniet havde haft det Held paa 90000 7 Salpeter at tjene 300000 Rdl. efter Fradrag af alle Omkostninger, og endda fik Aktionærerne kun 2 pCt.

*) Kommercekoll. Skr. 14. Juli 1792.

**) Generalfors. 21. Maj 1792.

Endnu i Begyndelsen af 1795 var Konjunkturerne ikke gode, men længere hen paa Aaret blev Varesalget lettere og Priserne bedre, der blev givet 6 pCt. Udbytte, og ved den kritiske Værdsætning (Evaluation) af Kompagniets Formue, som Revisorerne ifølge Konventionens § 3 skulde foretage hvert tredje Aar, viste det sig, at den siden 1790 var forøget med $\frac{1}{2}$ Million Rdl., saa at nu hele Aktiekapitalen var i Behold og desuden et lille Overskud. Næste Aar var Udbyttet atter 6 pCt., og det daledede vel 1797 til $4\frac{4}{5}$ pCt. — endda mod Direktionens Forslag, der kun gik ud paa 4 pCt. — men Danmarks Neutralitet under de her-skende Krigsforhold gjorde Kompagniets Stilling meget lovende. Uagtet de betydelige Tab, som forvoldtes ved de foran omtalte store Havarier og »Louise Augusta«s Forlis, tjentes der saa godt ved det hurtige og fordelagtige Salg af Varerne, at man 1798 kunde give 12 pCt. Udbytte; Evaluationen viste en Forøgelse af Formuen siden 1795 af lidt over 200000 Rdl., og der var købt tre nye Skibe, nemlig de to foran omtalte Krigsskibe og et af Engländerne taget hollandsk Skib »Cromhout«, der først blev døbt »Trankebar«, men kort efter blev kaldt »Norge«.

Pengekrisen i 1799 vanskeliggjorde noget Kompagniets Virksomhed, og Pengemanglen gik saa vidt, at man foreslog Aktionærerne at modtage Udbyttet, der var sat til 10 pCt., i Obligationer paa Kompagniet, men henad Aarets Slutning bedredes Forholdene, og det vedtoges at anskaffe ikke mindre end 4 nye Skibe. Dette blev da ogsaa iværksat 1800, og Kompagniet fik i Udlændet de to gode Skibe »Christianshavn« for 60000 Rdl. og »Kjøbenhavn« for 48000 Rdl., og købte,

som foran omtalt, to Krigsskibe af Staten. Desuden fik Kompagniet snart sin Flaade yderligere kompletteret, da en af Direktørerne, Konferensraad C. Anker, i 1801 rejste til England for at varetage Kompagniets Interesser. Han fik det havarerede Skib »Kronprinsen« solgt tilligemed dets Ladning med en Gevinst af ca. 100000 Rdl., købte for 90000 Rdl. et andet Skib, der blev kaldt »Kronprinsen«, kort Tid efter to andre Skibe, »Kronprinsessen« for £ 10100 og »Danmark« for £ 15500, og endelig 1804 »Arveprinsen«. Da han paa mange andre Maader fremmede Kompagniets Tarr, bl. a. ved at faa dets næsten 30aarige Krav paa Naboben af Arcot afgjort med noget over £ 13000, var det intet Under, at hans Rapport til Generalforsamlingen*), da han efter 3½ Aars Fraværelse var vendt tilbage, »blev anhørt med største Taushed og det mest udmærkede Bifald« **), og at Aktionærerne forbeholdt sig at bevidne ham deres Taknemmelighed, der senere ytrede sig i at stille 10000 Rdl. til hans Disposition til et Sølv Bordservice.

De kortvarige Krigsbegivenheder i 1801 gav Kompagniet Lejlighed til at vise sin Patriotisme ved at overlade flere Skibe til Forsvaret og give rigelige Bidrag til Krigens Ofre m. v. og tillige ved efter Schimmelmanns Anmodning at udlæane hele sin Beholdning af Sølvpjastre til Staten. Dette sidste medførte, at Kompagniet først henad Vinteren kunde afsende Ekspeditioner, men iøvrigt gik alt særdeles godt. Kom-

*) Generalfors. 18. Marts 1805.

**) »Berlingske Tidende« for 22. Mars 1805 og »Dagen« for 19. Marts 1805.

pagniet fortjente store Beløb og havde Overflod af Penge, alene ved 3 Auktioner i Marts og April 1802 solgtes for henved $3\frac{1}{2}$ Mill. Rdl.; 1800 var Udbytte 12 pCt., 1801 var det 16 og 1802 endog 18 pCt.; der købtes to mindre Pladser i København, byggedes et Pakhus til 50000 Rdl., og man foreslog at genoprette Faktoriet i Kina, hvilket dog forkastedes. Men hermed var ogsaa Kompagniets sidste Glansperiode forbi. Man fortsatte ganske vist Virksomheden i stor Stil: 1803 købtes Wilders Plads for 105000 Rdl., der fortjentes 60000 Rdl. paa 300000 fl Salpeter*) og blev givet 10 pCt. Udbytte. I 1804 udsendtes det største Antal Skibe i denne Periode, nemlig 2 Kinasfarere og 4 Ostindieskibe, man gav atter 10 pCt. Udbytte og i 1805 endnu 9 pCt., og Kompagniets Formue, der 1801 var noget over 3 Millioner Rdl., var i 1804 ikke lidt over 4 Millioner. Men Skyggesiden var, at Varesalget efterhaanden blev vanskeligt, og at det, der blev solgt, gik til lave Priser, især var Afsætningen af hvide Varer meget ringe. Aktiekursen**) gik da ogsaa stadigt nedad; i 1803 var Prisen for en Aktie henad 800 Rdl., i 1804 omrent 750 Rdl. og i 1805 noget under 700 Rdl. Dette blev naturligvis ikke bedre, da Direktionen i 1806 maatte fremsætte***) den »lidet behagelige Bemærkning«, at der i det forløbne Regnskabsaar var et Driftstab af 417440 Rdl. i fl , men dog foreslog at give 6 pCt. Udbytte af den opsparede Fortjeneste fra

*) »Dagene f. 8. Okt. 1803.

**) Kurserne ere tagne fra Meddelelser i »Berlingske Tidende« og »Dagen«.

***) Generalfors. 19. Sept. 1806.

bedre Tider. Ifølge Bladenes Referater*) af Generalforsamlingen skal det afvigte Aar være betegnet som et af de uhedigste i Kompagniets Aarbøger, men man beroligede Aktionærerne med, at Forholdene allerede tegnede til at blive bedre, og at man havde et opsparet Fond af 1 Million Rdl., der stod i Skibe, Varer etc. og paa denne Maade gjordes »end mere frugtbringende«. Bladene berettede ogsaa, at Kompagniet havde en Beholdning af hvide Varer til det enorme Beløb af næsten $6\frac{1}{2}$ Mill. Rdl., men skønt dette findes i to iøvrigt forskellige Referater og ikke blev berigtiget af Direktionen, der ellers ikke var sen til at dementere Avisefterretninger, som kunde skade Kompagniet, kan det ikke være rigtigt, da Beholdningen af samtlige ostindiske Varer — af kinesiske var der ingen — efter Balancen pr. 11. April 1806 kun var lidt over 1600000 Rdl. og efter Balancen pr. 11. April 1807 kun $1\frac{1}{2}$ Mill. Rdl. (af kinesiske Varer henad $\frac{1}{2}$ Mill. Rdl.), og at den paa noget Tidspunkt mellem Balanceerne skulde være forøget med ca. 5 Mill. Rdl., og denne Forøgelse atter solgt, er en fuldstændig Umulighed. Hvad der imidlertid end blev meddelt paa Generalforsamlingen, er det sikkert, at den bragte Aktiekursen til at falde. Prisen, der i Begyndelsen af 1806 var omrent 660 Rdl. og før Generalforsamlingen henved 620 Rdl., sank umiddelbart efter den til 566 à 569 Rdl. og var ved Aarsskiftet, efter at dog Udbyttet 30 Rdl. var betalt, kun lidt over 500 Rdl.

Den, i det mindste som Forholdene udviklede sig, værste Følge af, at en stor Del af Kompagniets Midler

*) »Berlingske Tidende« f. 22. Sept. 1806 og »Dagen« f. s. D.

var bundne i en under alle Omstændigheder meget betydelig Varebeholdning, var dog, at man maatte opnage store Laan. Kompagniet, der i 1804 saa godt som ikke havde udenlandsk Gæld, maatte 1805 beslutte sig til at stifte et Laan paa 2 Mill. Rdl. udenlands eller indenlands »ikke formedelst nogen opstaat indvortes Mangel eller slet Tilstand, men for at gaa frem uafbrudt i dets frugtbringende Handel, desaarsag denne Udvej og kun vil behøves for en kort Tid«. Gennem Bankhuset Jacob Dull & Sønner i Antwerpen fik Kompagniet 1 Mill. fl. til 5 pCt. Rente, men Resten af de 2 Millioner maatte søges i Indlandet, og man naaede kun omtrænt til Halvdelen deraf. Et andet Laan paa indtil 2 Mill. Mark Banko arrangeredes i Begyndelsen af 1807 i Hamborg, men dette Laan, hvoraf kun noget over 1 Million blev tegnet, fandt Kompagniet sig tjent ved at overlade til Staten »formedelst de Indskrænkninger, Konjunkturerne for Tiden have paalagt Handelen«^{*)}).

I Kompagniets Balancer pr. 11. April 1806 og 11. April 1807 blev afskrevet som Tab til sammen omtrænt 700000 Rdl. »formedelst bekendte fatale Handelskonjunkturer og formedelst de Handelsvarers Uafståtelighed for Tiden i Europa, som just ere de eneste Genstande for Kompagniets Handelsoperationer«, og Evaluationen af 1807 viser en Formue af lidt over 1 Million Rdl. mindre end 1804. Hele Aktiekapitalen var dog i Behold og desuden et Over-

^{*)} Resol. 25. Marts 1807, Komp.'s Skriv. til Finanskoll. 30. Marts 1807 og 23. Marts 1808, jfr. Finanskoll. Skriv. 24. Febr. 1810.

skud af næsten 700000 Rdl., saa at Aktierne nominelt kunde siges at være 645 Rdl. værd pr. Stykke, hvormod det beror paa en Misforstaaelse, naar Aktierne 1807 anslaas til en Værdi af 800 Rdl.*). I Begyndelsen af 1807 solgtes de paa Børsen for lidt over 500 Rdl., steg en Smule i Aarets første Del og stod et Par Maaneder før Krigens Udbrud i 480 à 482 Rdl., altsaa lidt under pari. Dette var ogsaa ganske naturligt, thi det var let at se, at om end Afsætningsforholdene havde forbedret sig noget, var der dog megen Uro i Luften, navnlig Fare for Krigsforviklinger, der let i høj Grad kunde skade Kompagniet, og det var bl. a. et karakteristisk Udtryk for Stemningen, at Præmien for Søassurance i Maj 1807 paa Københavns Børs noteredes til ikke mindre end 15 pCt. for Fart til Ostindien eller Kina. Allerede i flere Aar havde Kompagniet gennem Schimmelmann faaet Vink om, hvorvidt de politiske Forhold tillod dets Ekspeditioner, og endnu i Maj 1807 fraraadede han saadanne, men maa vel have skiftet Mening, siden Kompagniet, efter at »Prinsen af Augustenborg« om Foraaret var sendt til Forindien, i Slutningen af Juli 1807 ekspederede »Kronprinsen« til Batavia. I Løbet af Sommeren 1807 og paa samme Dag kom »Danmark« hjem fra Ostindien og »Christianshavn« fra Kina med betydelige Ladninger, hvoraf en mindre Del hurtigt blev solgt med Fordel.

*) Nathanson, S. 758. Den her nævnte Saldo i Kompagniets Favor af 2062000 Specier var ikke Overskud uddover Aktiekapitalen, men Kompagniets hele Formue ifølge Evaluationen af 1807.

IV.

Et Overblik over Kompagniets Virksomhed fra 1792 til Krigens Udbrud 1807 synes at give Indtrykket af, at det endnu i denne Periode har været et ikke blot storslaet, men i det hele godt og solidt Foretagende, omend drevet i noget mindre Omfang end i de foregaaende 16 Aar.

Antallet af Kompagniets Ekspeditioner*) til Asien 1792—1807 var 52 mod 65 i Aarene 1776—1791. Det er Kinafarterne, der vise en betydelig Nedgang, idet der i førstnævnte Tidsrum kun iværksattes 18, men blev foretaget 32 i sidstnævnte Aarrække. Derimod var Ostindierejserne omrent lige talrige i begge Perioder nemlig henholdsvis 34 og 33.

Med Kompagniets Skibe udførtes 1792—1807 for noget over 16 Mill. Rdl., hvorfra henved 14 Mill. Rdl. Sølv, medens der, uagtet Ekspeditionerne 1776—1791 var ikke saa lidt talrigere, i disse Aar kun udførtes for henved $14\frac{1}{2}$ Mill. Rdl. Varer og Sølv, men Grunden hertil er væsentligst, at Kompagniet først 1786 begyndte at udsende Sølv i større Omfang med Ostindiefarerne**), idet man tidligere lod Faktorierne selv opnate de fornødne Kapitaler.

Den paa Toldlisterne grundede Fortegnelse ***) over de indførte Ladningers Værdi viser, hvad der blev budt paa Kompagniets Auktioner, men ikke hvad Varerne virkelig blev solgt

*) Bilag 1.

**) Generalfors. 18. Dec. 1786.

***) Bilag 2.

for. Især i mindre gode Tider indtraf det ofte, at der for en Del af Varerne ikke skete noget Bud, eller at det gjorte Bud ikke naaede den af Kompagniet ansatte Pris, og det overtog dem da selv til denne Pris, saa at Tolden beregnedes og betaltes derefter. Som Følge heraf havde Toldvæsenet ikke mere at gøre med disse Varer, og dets Lister kunne altsaa ikke oplyse, om Kompagniet senere solgte dem til højere eller lavere Priser. Ser man bort fra denne Usikkerhed, der forøvrigt næppe har stort at betyde, har Kompagniets Indførsel fra 1792—1807 haft en Værdi af omrent 32 Mill. Rdl., men hertil maa føjes henved 2 Mill. Rdl. som Værdien af Gods, der i 1808 solgtes uden Toldaftift, samt »Kronprinsen«s Ladning, som 1801 blev solgt i England og til Fortoldning i Danmark angivet til Værdi af 65000 Rdl., saa at Indførlens Totalsum bliver henved 35 Mill. Rdl. foruden Førings- og Kammergodset, der uden Twivl har haft en Værdi af langt over 1 Mill. Rdl. Af de nævnte Varer til Beløb 35 Mill. Rdl. hjemkom for henved 23 Mill. Rdl. med Ostindieskibene og for henved 12 Mill. Rdl. med Kinaskibene, men disses Ladning omfattede ofte ostindiske Varer, og Ostindiefarerne hjembragte undertiden ogsaa kinesiske Varer. For Tidsrummet 1776—1791 var Indførlens Værdi foruden Førings- og Kammergodset *) henved $39\frac{1}{2}$ Mill. Rdl., hvoraf Kinaskibene medførte for næsten $25\frac{1}{2}$ Mill. Rdl., medens Ostindieskibene indførte for lidt over 14 Mill. Rdl., altsaa betydeligt mindre end fra 1792—1807, skønt Ekspeditionernes

*) Nathanson, S. 676 anslaar Føringsgodset for 1772—1784 til 50000 Rdl. pr. Skib.

Antal var omrent det samme, men dette skyldes ikke blot Ladningernes Værdi, men ogsaa, at Tallet af hjemvendte Ostindiefarere var en Del større i den sidstnævnte Periode end i den foregaaende, nemlig 34 mod 28.

Som Udbytte^{*)} blev der 1792—1807 udbetalt til Aktionærerne i alt 3283200 Rdl. eller i Gennemsnit lidt over 8½ pCt. aarligt. Fra 1776—1791 betaltes i Udbytte 4214000 Rdl. eller 11 pCt. aarligt, men da Kompaniets Formue 1791 ikke var større end 1776, medens den 1807 udgjorde over 1 Mill. Rdl. mere end i 1792, har Fortjenesten i Virkeligheden været noget større i det sidste Tidsrum end i det første.

Der lød dog af og til Røster om, at Kompagniet ikke var saa grundmuret, som det syntes, og i 1796 viste det sig, at endog en af Kompaniets Direktører, den fremragende Handelsmand C. W. Duntzfeldt, havde et mørkt Syn paa dets Fremtid. Han paastod^{**)}, at den Tid var forbi og sandsynligvis aldrig vilde vende tilbage, da den kinesiske og ostindiske Handel bragte overordentlige Fordele; man maatte nøjes med ringere Gevinst og konkurrere med private Redere, der kunde sejle billigere og følgelig sælge deres Varer billigere end Kompagniet. At indføre væsentlige Besparelser var det eneste, der kunde redde Kompagniet fra Undergang eller dog forlænge dets Tilværelse, og han foreslog derfor, at man skulde fragte Skibe i Stedet for at benytte egne Skibe. En af de andre Direktører, C.

^{*)} Se Bilag 3 (S. 416).

^{**) Befragtningsssystemet, S. 11.}

Anker, imødegik*) udførligt Duntzfeldt og hævdede, at der maaske ikke var noget ostindisk Kompagni i Europa, forholdsvis talt, som var i en paalideligere Forfatning end det danske, at Aktiernes lave Pris ikke beviste Kompagniets Tilstand, men den herskende Mangel paa Tiltro og Haab, og at det var lige saa krænkende som ubegrundet, at Kompagniet skulde fortjene Mistillid eller forvolde Modløshed hos Interessenterne til den Grad, at der skulde tænkes paa Realisation eller frygtes for dets Undergang. Duntzfeldt bortforklarede**) da ogsaa sine Ytringer herom, men nedlagde, skønt han nylig var valgt, samme Aar sit Mandat som Direktør, muligvis dog ikke blot fordi hans Forslag mødte Modstand hos alle de andre Medlemmer af den bestandige Kommission, men ogsaa fordi han laa i Proces med Kompagniet angaaende Indgreb i dets Eneret. Den efterfølgende Række af gunstige Aar bragte foreløbig alle ildevarslende Spaadomme til Taushed, men saasnart Tiderne blev mindre gode, dalede Aktierne stærkt, og der hævede sig Stemmer***), som spurgte, hvad der skulde blive af Kompagniet, naar der en Gang kom en almindelig Fred, siden det gik saa tarveligt nu, da det danske Flag næst det amerikanske var det eneste neutrale.

Nogen Grund til allerede før 1807 at nære Ængstelse for Kompagniets Fremtid kunde ikke findes i selve Beskaffenheten af dets Virksomhedsomraade. Selv om der ikke under normale Forhold kunde ventes

*) Befragtningsssystemet, S. 56.

**) Anf. Skrift, S. 68.

***) Nyeste Skilderi af Kjøbenhavn f. 1807, S. 1174.

overordentlig store Fordele af asiatsk Handel, maatte denne dog dengang lige saa vel som nu kunne danne en lønnende Forretning og kunne drives af Kompagniet lige saa vel som af andre. Naar man har fremhævet, at The stærkt fortrængtes af Kaffe, og at Kattun maatte vige for engelske Sirtser, kunde dette kun have forbigaaende Betydning, da der altid vil være nok af asiatiske Produkter, som ikke gaa af Mode. Hvis der var nogen Grundfejl ved Virksomheden, kan den kun ligge i Maaden, hvorpaa Kompagniet drev sin Forretning.

Det lader sig nu ikke nægte, at Kompagniets Organisation havde store Svagheder. Der fandtes ingen fast Leder, for hvem Bestyrelsen skulde være en Livsopgave, og da tilmed Generalforsamlingen, for hvis Sagkyndighed der ikke havdes mindste Garanti, besad en altfor stor Myndighed, maatte Ledelsen nødvendigt lide af nogen Langsomhed og Mangel paa Initiativ. Imidlertid voldte dette ikke store Ulempes før 1807, idet man forblev og kunde forblive paa de slagne Veje, og Aktionærerne, som altid naar der kan gives antageligt Udbytte og løves gode Tider, ikke gjorde synnerligt Bryderi. Kompagniet havde derhos et betydeligt Forspring for private Konkurrenter ved sin Kapitalstyrke, sin gode Kredit og sine gennem mange Aars Virksomhed erhvervede Erfaringer og gode Forbindelser og, man kan vistnok tilføje, ved Regeringens særige Velvilje. Kompagniets Administration kan næppe med Føje betegnes som særdeles kostbar. De egentlige Bestyrelsесudgifter var i Virkeligheden moderate, naar Hensyn tages til Forretningens Omfang, og om end Personalet maaske var noget for rigeligt, kunde

der vistnok ikke uden Skade indvindes noget væsentligt paa dette Punkt. Det tager sig nærmest smaalt ud, naar man i ugunstige Tider gik til at spare ved f. Eks. at lade Skibsbygmesterposten være ubesat fra 1791—1794, eller, hvad der baade i denne og den efterfølgende Periode særligt tiltalte Aktionærerne, foreløbig undlod at vælge en eller flere Direktører.

Mere Opmærksomhed fortjener Duntzfeldts Anke over Kompagniets Ekspeditioner som uforholdsmæssigt kostbare. Mandskabet var noget for talrigt, Skibene for dyre og for store, saa at Rummet ikke altid kunde udnyttes til det yderste, Udrustningen var rundhaandet, Reparationerne paa eget Værft kostede meget m. m. Duntzfeldt fremsatte ogsaa uimodsagt en Beregning^{*)} for Aarene 1786—96, der viste, at Kompagniets Udgift til Transport af i Kommercelæst til Østen og tilbage gennemsnitligt var 409 Rdl. (415 for en Ostindierejse, 404 for en Kinarejse), medens samme Transport med et befragtet Skib kunde haves for 263 Rdl., altsaa en Forskel af 146 Rdl. pr. Læst foruden hvad der kunde spares ved Nedlæggelse af Skibsværftet og nogen Formindskelse af Administrationsudgifter.

Imidlertid maa herved erindres, at Kompagniet ikke tegnede Assurance, hverken paa Skibe eller Ladninger, men ifølge Konvent. § 6 blot henlagde som Assurancepræmie 7 pCt. ud og lige saa meget hjem^{**)} af 150000 Rdl. for hvert Kinaskib og 70000 Rdl. for hvert Ostindieskib, medens det overlodes til Aktionærerne selv hver for sig at assurere Resten. Om dette

^{*)} Befragtningsssystemet, S. 14.

^{**) Anf. Skrift, S. 22 og 61.}

var et Vovestykke for Kompagniet med dets betyde-
lige Kapital og ret talrige Flaade af gode og vel ud-
rustede og bemandede Skibe, kan omtvistes, men det
gik godt og sparede en Udgift, der for det her om-
handlede Tidsrum vanskeligt lader sig nøjagtigt be-
stemme, men sandsynligvis vilde have udgjort over 2
Mill. Rdl. En privat Handlende turde derimod sjæl-
dент undlade at assurere, og naar Forsikringspræmien
for Ladningen lægges til Transportomkostningen 263
Rdl., bliver Summen 475 Rdl. pr. Læst, hvis man som
Duntzfeldt sætter Præmien til 6 pCt., og godt og vel
500 Rdl., naar den sættes til 7 pCt., medens Kompag-
niets Omkostninger med Tillæg af den af det afsatte
Præmie og Beløbet af Havarier bliver 485 Rdl. pr.
Læst*). I Virkeligheden var forøvrigt Præmien, i alt
Fald i danske Søforsikringsselskaber større end den i
Beregningen forudsatte; saaledes betalte Duntzfeldt**) selv
1795 for 3 Skibe fra Bengalen til København 8 à
8½ pCt. og 1796 for 4 Skibe fra København til Ben-
galen eller Batavia 7 à 8½ pCt., og Præmien blev ikke
senere billigere, men var f. Eks. 1803—6 stadigt mindst
8 à 10 pCt. for Fart paa Ostindien eller Kina***).

Faktisk var altsaa Forholdet det, at Kompagniet
hjemførte sine Varer til Danmark mindst lige saa bil-
ligt som andre, og da det desuden havd kinesiske
Varer og særligt The angaaer, var sterk beskyttet ved
sit Monopol og den høje Told for indirekte Indførsel,
og svarede ringere Afgifter af ostindiske Varer end

*) Befragtningsystemet S. 22 og 39.

**) Ifølge velvillig Meddelelse fra det kgl. oktr. Søassurancekom-
pagni.

***) I »Dagen« findes stadige Noteringer af Søforsikringspræmien.

andre, var det fuldt ud i Stand til at møde enhver Konkurrence paa det indenlandske Marked, skønt ostindiske Varer saavel af Fremmede som af Danske kunde føres direkte til København og til Tider blev indført dertil i stort Omfang*).

Indlandet — Danmark, Norge og de to Hertugdømmer — kunde imidlertid naturligvis ikke forbruge de Masser af asiatiske Varer, der indførtes. Man**) har for en noget tidligere Periode beregnet, at af de hjembragte Varer kun $\frac{1}{10}$ af de kinesiske og kun $\frac{1}{5}$ af de ostindiske forbrugtes i Indlandet, og dette passer sandsynligvis ogsaa for det her omhandlede Tidsrum. En Virksomhed af det Omfang som Kompagniets forudsatte følgelig som Livsbetingelse, at en meget stor Udførsel af asiatiske Varer til Udlandet var mulig, og Tanken var da ogsaa, at København skulde være en Stapelstad, hvorfra navlig Pladserne ved Østersøen skulde forsynes med disse Varer enten direkte fra København eller over Hamborg. Dette lod sig gøre, saa længe den direkte Indførsel til de nævnte Pladser var ringe eller ingen, men efterhaanden begyndte fremmede Redere, især Amerikanere efter at deres Uafhængighedskrig var endt, i stort Omfang at føre asiatiske Varer direkte til Hamborg eller Østersøpladserne, og disse Varer kunde sælges billigere end Varer, der først var bragte til København og derfra sendt videre, belastede med første Købers (Kompagniets) Gevinst,

*) F. Eks. i Sommeren 1805 ventedes 27 Ostindiefarere til København, »Dagen« f. 22. Apr. 1805.

**) Thaarup, Tabel 4.

dansk Told, Udlosnings- og Indladningsomkostninger i København m. m. Selv om det praktisk taget havde været muligt for Kompagniet at gaa over til Befragningssystemet, hvilket vistnok er tvivlsomt, og selv om det da vedblivende havde undladt at assurere Ladningerne, skønt dette vilde have været adskilligt mere resikabelt, end naar man sejlede med egne Skibe, vilde hverken disse eller nogen anden mulig Besparelse have forslaaet til at bekæmpe de nye Konkurrenter. I København kunde Kompagniet nu kun finde Købere til Eksport under særlige Omstændigheder, navnlig naar Krigsbegivenheder hindrede eller udelukkede den direkte Indførsel til fremmede Pladser, saa at de var tvungne til at forsyne sig fra Danmark. I urolige Tider kunde derfor Kompagniet trives, saa længe Danmark som neutralt ikke generedes synderligt i sin Søfart, men det maatte i Længden blive en Umulighed at opretholde en stor og regelmæssig Indførsel af Varer, af hvilke den allerstørste Del under normale Forhold blev usælgelige eller maatte afhændes til enhver Pris. Det var lignende Aarsager, der bevirkede, at det svenske ostindiske Kompagni, hvis Oktroi udløb 1806, allerede forinden var ødelagt; under Likvidationen blev det 1809 erklæret fallit. Et nyt Selskab blev vel dannet 1807, men opløste sig 1813*).

Det asiatiske Kompagnis Ophør var saaledes allerede før 1807 kun et Tidsspørgsmaal, og Be-

---

*) Fr. Nyström, De svenska ostindiska Kompanierna i Göteborgs kgl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhälles Handlingar, XVIII (1883).

sparelser kunde vel forlænge dets Liv, men ikke afværgé dets Undergang, i alt Fald ikke medmindre der tillige kunde ske en fuldstændig Forandring af dets Organisation og Virkemaade, hvilket atter forudsatte Forandring af Oktroien, der bandt Kompaniet til København, og Løsning af de Baand, som Datiden lagde paa den udenrigske Handel.

Bilag 1.

Udsendte Skibe 1776—1807.

	til	Ladnings- Værdi i Rdl.		til	Ladnings- Værdi i Rdl.
1776:			1784:		
Prins Friderik	Kina	178400	Mars	Kina	295200
Ganges	Ostind.	70400	Charlotte Amalie	Kina	321600
Dansborg	Ostind.	42000	Louise Augusta	Ostind.	69000
			Kronprinsen	Kina	465000
1777:			1785:		
Fredensborg Slot	Kina	237000	Dansborg	Ostind.	50000
Trankebar	Ostind.	28800	Sofie Magdalene	Kina	420000
Juliane Marie	Kina	178200	Danmark	Kina	350000
Rigernes Ønske	Ostind.	32000	Disco	Ostind.	92800
Kongen af Danm.	Kina	237500			
1778:			1786:		
Ganges	Ostind.	36000	Trankebar (taget af Maratterne)	Ostind.	36300
Kronprinsen	Kina	292000	Dannebrog	Ostind.	263400
			Louise Augusta	Ostind.	161600
1779:			Juliane Marie	Kina	422400
Prins Friderik	Kina	325200	Kronprinsen	Kina	436000
Trankebar	Ostind.	26400			
Disco	Kina	300000	1787:		
Dansborg	Ostind.	52800	Charlotte Amalie	Kina	496100
			Mars	Kina	478300
1780:			Danmark	Ostind.	204200
Kongen af Danm.	Kina	260000	1788:		
Rigernes Ønske	Ostind.	61200	Louise Augusta	Ostind.	190000
Sofie Frederikke (brændt)	Kina	292800	Dansborg	Ostind.	70000
Dansborg	Ostind.	58200			
Ganges	Ostind.	47200	1789:		
Kronprinsen	Kina	304800	Dannebrog	Ostind.	250000
			Disco	Ostind.	250000
1781:			Prinsen af Augu- stenborg	Ostind.	278000
Juliane Marie	Kina	314400	Kongen af Danm.	Kina	382600
Prins Friderik	Kina	260400	Juliane Marie	Kina	358000
Mars	Kina	300000			
Charlotte Amalie	Kina	418200	1790:		
Trankebar	Ostind.	30000	Dansborg	Ostind.	83200
			Danmark	Ostind.	264200
1782:			1791:		
Disco	Kina	322400	Louise Augusta	Ostind.	350100
Frederiksнagor	Ostind.	69600	Juliane Marie	Ostind.	333100
Rigernes Ønske	Ostind.	48000			
Kongen af Danm.	Kina	294000	1792:		
Sofie Magdalene	Kina	340000	Kronprinsen	Kina	278400
Nikobar (forlist)	Ostind.	60000	Dannebrog	Ostind.	125500
Ganges	Ostind.	50400	Disco	Ostind.	345500
Kronprinsen	Kina	345600			
1783:			1793:		
Dansborg	Ostind.	56400	Prinsen af Augu- stenborg	Ostind.	132200
Danmark	Kina	440000			
Juliane Marie	Kina	350400			
Trankebar	Ostind.	32800			
Disco	Kina	201800			

Bilag I (fortsat).

	til	Ladngs. Værdi i Rdlr.		til	Ladngs. Værdi i Rdlr.
1794: Danmark Juliane Marie Louise Augusta	Kina Ostind. Ostind.	334000 370000 121600	1801: Kongen af Danm. Holsten København	Kina Ostind. Ostind.	366600 357600 341600
1795: Prinsen af Augu- stenborg Kongen af Danm. Dannebrog Charlotte Amalie Louise Augusta	Ostind. Kina Ostind. Kina Ostind.	210300 453800 249800 413200 152000	1802: Kronprinsen Louise Augusta Dannebrog Prinsen af Augu- stenborg	Kina Kina Ostind. Ostind.	348900 342800 250600 252000
1796: Danmark Kronprinss. Marie	Ostind. Kina	284800 399300	1803: Christianshavn Kronprinsessen Danmark	Kina Ostind. Ostind.	240000 376000 203300
1797: Dannebrog Prinsen af Augu- stenborg	Ostind.	178800	1804: Kronprinsen Norge Prinsen af Augu- stenborg	Kina Kina Ostind.	438000 379500 268500
1798: Danmark Norge Kongen af Danm. Kronprinss. Marie Kronprinsen	Ostind. Ostind. Kina Ostind. Kina	265600 268000 350000 367000 295200	1805: Louise Augusta Arveprinsen Danmark	Kina Kina Ostind.	205000 152400 330000
1799: Dannebrog Louise Augusta	Ostind. Ostind.	418000 516800	1806: Christianshavn Holsten København Norge	Kina Ostind. Ostind. Ostind.	517800 368400 252400 252000
1800: Danmark Prinsen af Augu- stenborg Norge Christianshavn	Kina Ostind. Ostind. Kina	265200 454400 477600 378000	1807: Kronprinsen Prinsen af Augu- stenborg	Ostind. Ostind.	294400 324200

Angivelserne af Ladningernes Værdi indtil 1801 inkl. er tagne fra Lister i Rigsarkivets Mallingiana, dog er udeladt »Kronprinsen« 1797 med 428400 Rdl., da Skibet kun kom til Norge og derfra vendte hjem. Nogle Huller i de nævnte Lister er udfyldte ved Hjælp af Kompagniets Bøger, der ogsaa danne Kilden for Angivelserne efter 1801.

Hjemkomne Skibe 1776—1807.

	fra	Returl. Værdi i Rdl.		fra	Returl. Værdi i Rdl.
1776:			1784:		
Dansborg	Ostind.	364810	Kronprinsen	Kina	1,256470
Fredensborg Slot	Kina	518250	Sofie Magdalene	Kina	
Prins Friderik	Kina	540250	Rigernes Ønske	Ostind.	1,014800
			Frederiksngor	Ostind.	
			Dansborg	Ostind.	457860
1777:			1785:		
Rigernes Ønske	Ostind.	316800	Ganges	Ostind.	349140
Ganges	Ostind.	277520	Trankebar	Ostind.	293150
Kongen af Danm.	Kina	542900	Danmark	Kina	620860
Juliane Marie	Kina	529400	Juliane Marie	Kina	827540
			Disco	Kina	572250
1778:			1786:		
Dansborg	Ostind.	339940	Louise Augusta	Ostind.	538700
Trankebar	Ostind.	238030	Mars	Kina	709110
Fredensborg Slot	Kina	650450	Kronprinsen	Kina	817740
Prins Friderik	Kina	660120			
			1787:		
Rigernes Ønske	Ostind.	247380	Charlotte Amalie	Kina	811440
Kongen af Danm.	Kina	853630	Danmark	Kina	602350
			Disco	Ostind.	825670
			Dansborg	Ostind.	596020
1780:			1788:		
Ganges	Ostind.	278500	Dannebrog	Ostind.	701420
Dansborg	Ostind.	395300	Louise Augusta	Ostind.	513340
Kronprinsen	Kina		Sofie Magdalene	Kina	782180
Juliane Marie	Kina	2,100000	Kronprinsen	Kina	
Prins Friderik	Kina		Juliane Marie	Kina	1,658250
1781:			1789:		
Rigernes Ønske	Ostind.		Danmark	Ostind.	809530
Trankebar	Ostind.	800130	Dansborg	Ostind.	724490
Disco	Kina	2,164500	Mars	Kina	711970
Kongen af Danm.	Kina		Charlotte Amalie	Kina	883250
1782:			1790:		
Ganges	Ostind.		Kongen af Danm.	Kina	775560
Dansborg	Ostind.	864120	Louise Augusta	Ostind.	713200
Juliane Marie	Kina	2,001760			
Kronprinsen	Kina				
1783:			1791:		
Trankebar	Ostind.	356150	Dannebrog	Ostind.	907450
Disco	Kina	450320	Disco	Ostind.	1,132070
Mars	Kina	679920	Juliane Marie	Kina	525310
Kongen af Danm.	Kina	697410	1792:		
Prins Friderik	Kina		Danmark	Ostind.	962570
Charlotte Amalie	Kina	1,499950	Dansborg	Ostind.	463350
			Prinsen af Augu-		
			stenborg		

Bilag 2 (fortsat).

		fra	Returl. Værdi i Rdl.			fra	Returl. Værdi i Rdl.
1793:				1801:			
Louise Augusta	Ostind.	434860		Danmark	Kina	621620	
Juliane Marie	Ostind.	916080		Prinsen af Augu- stenborg	Ostind.	740470	
Kronprinsen	Kina	727700		Louise Augusta	Ostind.	1,012900	
Dannebrog	Ostind.	304070		København	Kina	650000	
1794:				1802:			
Prinsen af Augu- stenborg	Ostind.	722970		Norge	Ostind.	748380	
Disco	Ostind.	791640		Christianshavn	Kina	701800	
1795:				1803:			
Danmark	Kina	464570		Kongen af Danm.	Kina	790180	
Juliane Marie	Ostind.	657790		Kronprinsen	Kina	588970	
Louise Augusta	Ostind.	175750		Prinsen af Augu- stenborg	Ostind.	693900	
1796:				Holsten	Ostind.	710980	
Prinsen af Augu- stenborg	Ostind.	424180		København	Ostind.	566960	
Dannebrog	Ostind.	562110		1804:			
1797:				Louise Augusta	Kina	708070	
Danmark	Ostind.	808970		Dannebrog	Ostind.	489510	
Kongen af Danm.	Kina	883660		1805:			
Louise Augusta	Ostind.	387950		Kronprinsen	Kina	416370	
1798:				Christianshavn	Kina	639420	
Kronprins. Marie	Kina	604890		Holsten	Ostind.	489640	
Charlotte Amalie	Kina	915120		Kronprinsessen	Ostind.	626550	
Dannebrog	Ostind.	713900		Danmark	Ostind.	514020	
1799:				København	Ostind.	456550	
Prinsen af Augu- stenborg	Ostind.	642260		1806:			
Danmark	Ostind.	762200		Dannebrog	Ostind.	246240	
Norge	Ostind.	746570		Arveprinsen	Kina	304090	
1800:				Louise Augusta	Kina	469240	
Kongen af Danm.	Kina	813290		Norge	Kina	337420	
Kronprins. Marie	Ostind.	1,025040		Prinsen af Augu- stenborg	Ostind.	447600	
Dannebrog	Ostind.	532040		1807:			
				Danmark	Ostind.	630310	
				Christianshavn	Kina	175480	

Ladningernes Værdi er for Tiden indtil 1800 angivet efter
Lister i Rigsarkivets Mallingiana. Udfyldningen af nogle Huller i
disse Lister og Angivelserne for Tiden efter 1800 skyldes de
maanedlige Indberetninger fra Toldskriveren i København, forsaa-
vidt de have kunnet fremskaffes, og Kompagniets Bøger.

Bilag 3. Udbytte fra 1776 i Rdl. pr. Aktie à 500 Rdl.

1776.....	25	1788.....	40	1800.....	60
1777.....	35	1789.....	30	1801.....	80
1778.....	35	1790.....	30	1802.....	90
1779.....	50	1791.....	0	1803.....	50
1780.....	50	1792.....	30	1804.....	50
1781.....	75	1793.....	15	1805.....	45
1782.....	150	1794.....	10	1806.....	30
1783.....	100	1795.....	30	1807.....	30
1784.....	100	1796.....	30	1808.....	40
1785.....	50	1797.....	24	1809.....	30
1786.....	50	1798.....	60	1810—1823....	0
1787.....	60	1799.....	50	1824—1839....	4

I den officielle Liste i det S. 375 anførte Skrift om Faktorierne er Udbytteet for 1782 angivet at være 50 Rdl., muligvis fordi de resterende 100 Rdl. ikke blev betalt kontant, men med Obligationer, der forfaldt i Løbet af 2 Aar. I Listen hos Nathanson S. 758 findes nogle Fejl og Udeladelser. — Indtil 1792 betaltes Udbytteet i 11. Juni Termin, dog 1784 med Halvdelen i hver Termin; efter 1792 betaltes Udbytteet i December Termin.

Bilag 4. Asiatisk Kompagnies Balance pr. 11. April 1807.

Debitorer.	Rdl.	£	¶
Kasse.....	92699	5	10
Folio i Banken	162000	»	»
Vekselkonto	16264	3	6
Ejendommene i København	90200	»	»
Materiel.....	295028	»	5
Inventarium	15497	4	»
Wilders Plads	113470	1	12
Ostindiske Varer.....	1,533648	3	13
Kinesiske Varer.....	453497	4	13
Refaktie Konto	36067	4	10
Kgl. Obligation for det ostindiske Etablissement	170000	»	»
Kargaisons Konto med de ostindiske Faktorier	1,605681	1	8
Etablissement og Kapital i Trankebar.....	430041	2	»
Etablissement i Bengalen	126628	4	8
Faktoriet sammestedts.....	1,545687	1	13
Skibenes Kasker, Kapitaler og Udredninger	1,783283	2	11
Indenlandske Debitorer.....	751582	4	1
Udenlandske Debitorer	524553	1	13
Udestaaende Gæld	34196	3	4
	9,780029	1	15

Bilag 4 (fortsat).

Kreditorer.	Rdl.	ꝝ	ꝝ
Aktiekapital	2,400000	>	>
Udbytte Fonds Konto	339600	>	>
Trankebar	1,791458	5	>
Faktoriet i Ostindien	286118	>	10
Faktoriet i Kina	205953	5	11
Indenlandske Kreditorer	2,606545	1	13
Assurancekonto	803785	5	2
Reserve	259430	4	3
Udenlandske Kreditorer	1,087129	5	8
Vinden og Tabs Konto	6	4	>
	9,780029	1	15

Afskrivninger ifolge Evaluationen af 1807.

Debitorer.	Rdl.	ꝝ	ꝝ
Wilders Plads	3470	1	12
Ostindiske Varer, 20 pCt.	306000	>	>
Kinesiske Varer, 10 pCt.	45000	>	>
Refaktiekonto	19067	4	10
Trankebar	390041	2	>
Bengalen (Hjælpekonto)	1,545687	1	13
Skibene	180000	>	>
Indenlandske Debitorer	9904	5	2
	2,499171	3	5
	9,780029	1	15
altsaa Debitorer...	7,280857	4	10

Kreditorer.	Rdl.	ꝝ	ꝝ
Aktiekapital	2,400000	>	>
Udbytte Fonds Konto	339600	>	>
Trankebar (Hjælpekonto)	1,791458	5	>
Assurancekonto	803785	5	2
Reservekonto	259430	4	3
Vinden og Tabs Konto	6	4	>
	5,594282	>	5
	9,780029	1	15
altsaa Kreditorer...	4,185747	1	10
draget fra Debitorerne...	7,280857	4	10
bliver Kompaniets Formue...	3,095110	3	>
eller 644 Rdl. 4 ꝝ 14 ꝝ pr. Aktie.			

Notitser.

I.

International Strejke-Statistik.

En sammenlignende Strejke-Statistik er forsøgt udarbejdet af Dr. Maximilian Meyer.*). Forsøget omfatter de 7 Lande: Tyskland, Østerrig, Frankrig, Belgien, Italien, England og Amerikas Forenede Stater. Naar Forfatteren har begrænset sin Undersøgelse til disse 7 Lande, maa Grunden sikkert være den, at han ikke har anset det for at være Umagen værd at medtage de foreliggende Erfaringer fra de mindre Stater som f. Eks. Danmark og Sverrig, uagtet disse Landes Strejke-Statistik med Hensyn til Paalidelighed næppe staar tilbage for de store Industrilandes.

I det følgende skulle vi meddele nogle af de Hovedresultater, Dr. Meyer er kommen til, idet vi til Sammenligning vedføje tilsvarende Data for Danmark paa Grundlag af den siden 1897 udarbejdede officielle Strejke-Statistik. (Ved »Strejke« forstaas i det følgende enhver Art af Arbejdsstandsning paa Grund af Uoverensstemmelse mellem Arbejdsgivere og Arbejdere, altsaa baade Strejker og Lock'outer).

---

*) Maximilian Meyer. Statistik der Streiks und Aussperrungen. im In- und Auslande. Leipzig 1907

Vanskelighederne ved internationale Sammenligninger paa dette Omraade møder straks, naar man vil opgøre Antallet af Strejker, idet der i de forskellige Lande følges højst forskellige Regler med Hensyn til, hvilke Konflikt-Tilfælde der inddrages under Statistikken. Naar saaledes Tyskland i Almindelighed har 1500—2000 Strejker aarlig, men Østerrig kun en Tredjedel af dette Antal og England endnu færre (Danmark ca. 90 aarlig), maa Forklaringen hertil for en væsentlig Del søges i, at Danmark og Tyskland medtager alle de mange smaa Konflikter, medens man i Østerrig og England bortser fra en stor Mængde Tilfælde af ringe Betydning.

Strejke-Bevægelsens Intensitet maales derfor bedre ved Antallet af Deltagere i Strejkerne end ved selve disses Tal. Det aarlige Gennemsnit af Arbejdere, som direkte berørtes af Arbejdskonflikter, udgjorde i:

Tyskland (1900—1904).....	86000
Østerrig (1900—1904)	56000
Frankrig (1900—1904)	176000
Belgien (1900—1904)	20000
Italien (1900—1903)	146000
England (1900—1904)	103000
Forenede Stater (1896—1900) ..	281000
Danmark (1897—1906).....	7700

Stiller man disse Tal i Forhold til Antallet af Personer, der i hvert af de paagældende Lande er beskæftigede i Haandværk og Industri, Handel og Transportvirk-
somhed, finder man for hver 1000 saaledes beskæftigede Personer følgende Antal strejkende Arbejdere (i aarligt Gennemsnit): Italien 28, Forenede Stater 24, Frankrig 22, Danmark 19, Østerrig 13, Belgien 12, England 8 og Tyskland 8. Herefter staar Danmark temmelig højt oppe i Rækken; noget anderledes vil Forholdet stille sig, hvis man bortser fra den store Lockout i 1899, som i høj Grad paavirker Gennemsnitstallet for det hele Tiaar, hvormed her er regnet; udelades Lockouten i 1899, bliver Forholdstallet for Danmark 12 i Stedet for 19.

Med Hensyn til Strejkernes Varighed stemme Erfaringerne fra de forskellige Lande overens deri, at det langt overvejende Antal Strejker afsluttes i Løbet af ganske kort Tid (over Halvdelen inden en Uges Forløb). Inden Forløbet af en Maaned afsluttedes i Italien 94 pCt. af Strejkerne, i Belgien 91 pCt., i Østerrig og Frankrig 90 pCt., i Tyskland 81 pCt. og i Danmark op imod 80 pCt.

Det vigtige Spørgsmaal om Arbejdskonflikternes Udfald er meget vanskeligt at behandle statistisk, fordi Fredsbetingelserne ofte formuleres saaledes, at det er umuligt at afgøre, om det er den ene eller den anden Part, der er den sejrende. Ofte er der flere Stridspunkter, uden at det altid er klart, hvad der er Hovedpunktet, og hvad der er af forholdsvis underordnet Betydning; og hertil kommer, at de ved Udbrudet af en Arbejdskonflikt opstillede Fordringer ikke sjældent ere en Slags Maksimalfordringer, udtrykkelig opstillede for at have noget at slaa af paa i Forhandlingernes Løb. En stor Part af Konflikterne maa derfor siges at afsluttes ved Kompromis, uden egentlig Sejr eller Nederlag til nogen af Siderne. Dr. Meyer anfører følgende Tal angaaende Strejkernes Udfald (set fra Arbejdernes Side):

	Sejr pCt.	Kom- promis pCt.	Neder- lag pCt.	Uop- lyst pCt.
Tyskland (1899—1904) . .	22.1	32.0	45.9	>
Østerrig (1899—1904) . .	19.8	42.5	37.7	>
Belgien (1896—1900)	18.8	14.8	63.3	3.1
Italien (1898—1903)	25.1	38.4	35.2	1.3
Frankrig (1899—1904) . .	24.1	38.3	37.6	>
England (1899—1904) . .	26.8	31.3	41.3	0.6

Herefter synes det, som om gennemgaaende kun $\frac{1}{5}$ til $\frac{1}{4}$ af Strejkerne afsluttes med utvivlsom Sejr for Arbejderne. Den danske Statistik giver et noget andet Billede af Forholdet; bortser man fra de Arbejdsstands-

ninger, hvis Udfald var uafgjort eller uoplyst, finder man for Danmark (for Aarene 1897—1904), at 48 pCt. af Konflikterne afsluttedes i Arbejdernes Favør, 26 pCt. ved Kompromis og 26 pCt. i Arbejdsgivernes Favør. Naar saaledes i Danmark Strejkerne langt hyppigere end i de øvrige Lande ende med Sejr for Arbejderne, er det vel ikke udelukket, at dette Resultat delvis kan skyldes en afvigende Prakssis ved Afgørelsen af de tvivlsomme Tilfælde, men paa den anden Side er der, naar man gennemgaard Enkelthederne i de forskellige Landes Strejke-Statistik, adskilligt der tyder paa, at Danmark virkelig indtager en Særstilling paa dette Punkt. Eksempelvis kan det nævnes, at de store Forholdstal for »Nederlag« i flere Lande (navnlig Belgien) for en væsentlig Del skyldes Arbejdskonflikter i Fag, som ikke findes hos os (f. Eks. Bjergarbejder-Strejker).

Sluttelig skal anføres nogle Tal til Belysning af Konflikternes Aarsager:

	Lønspørgs- maal	Arbejds- tid	Andet
	pCt.	pCt.	pCt.
Tyskland	54.0	16.5	29.5
Østerrig	36.7	17.1	46.2
Frankrig	53.2	9.4	37.4
Belgien	55.9	1.8	42.3
Italien	61.5	7.5	31.0
England	63.6	3.1	33.3
Danmark	59.1	2.3	28.6

Lønspørgsmaal er altsaa gennemgaaende den hyppigste Aarsag til Arbejdskonflikter. De stærkt varierende Forholdstal i Rubrikken Arbejdstid ere sikkert et ret godt Udtryk for den forskellige Karakter af Kampen om Arbejdsvilkaarene i de forskellige Lande.

II.

Danmarks Sparekasser og Banker 1870—1906.

I en af Statens Statistiske Bureau udgivne Redegørelse for de danske Sparekasser i Tiaaret 18⁹⁶/₉₇—19⁰⁵/₀₆ er der optaget nogle Oversigter til Belysning af Bankernes og Sparekassernes Udvikling i Danmark i en længere Periode.

Antallet af disse Pengeinstitutter udgjorde for en Menneskealder siden kun imellem en Fjerdedel og en Tredjedel af det nuværende Antal, og Indlaanene udgjorde kun en Ottendedel af den nuværende Sum.

I 1871 fandtes der 168 Sparekasser og 18 Banker, i 1881 var Sparekassernes Antal steget til 445 og Bankernes til 37. Maaske paa Grund af de daarlige Tider for Landbruget voksede Sparekassernes Antal mindre stærkt i Firserne end i den foregaaende Periode, og Bankerne gik endog lidt tilbage i Tal; i 1891 taltes 515 egentlige Sparekasser, 24 Sparekasseafdelinger i andre Institututter samt 35 Banker. Medens Sparekassernes Antal derefter forblev omtrent usforandret, idet den ringe Tilgang og Afgang opvejede hinanden, forøgedes derimod Antallet af Banker meget stærkt i Halvfemserne, og denne Bevægelse er blevet fortsat efter Aarhundredskiftet indtil den allerseneste Tid. Sparekassernes Antal var i 1906 512 foruden 23 Sparekasseafdelinger i andre Institututter. Af Banker fandtes 76 i 1901 og 99 i 1906.

Det Beløb, der indestod i Sparekasserne, udgjorde i 1847 ca. 17 Mill. Kr., i 1867 naaede det over 100 Mill., i 1875 over 200 Mill., i 1884 over 300 Mill., i 1888 over 400 Mill., i 1895 over 500 Mill., i 1903 over 600 Mill. og i 1906 over 700 Mill. Kr. — Bankernes Indlaanskapital af enhver Art (paa Folio, Kontokurant, Indlaan paa længere Opsigelse, paa Sparekassevilkaar osv.) udgjorde i 1870 ca. 32 Mill. Kr., i 1881 oversteg Beløbet 100 Mill., i 1895 naaede det over 200 Mill., i 1901 over 300 Mill., i 1903 over 400 Mill., i 1905 over 500 Mill. Kr.

Da Bevægelsen i Sparekassernes og Bankernes Indlaanskapital giver en ganske god Illustration til de gennem Aarenes Løb vekslende økonomiske Forhold, meddele vi i omstaaende Tabel Tallene for hvert Aar fra 1870 til 1906, idet der baade for Sparekassernes og for Bankernes Vedkommende er sondret mellem Hovedstaden (København og Frederiksberg) og Provinserne. Tallene angive (i Millioner Kr.) de ved Udgangen af hvert Regnskabsaar paa Sparekasseinteressenternes Konti indestaaende Beløb i de egentlige Sparekasser (hvortil er medregnet »Bikuben«, »Laane- og Spareforeningen for Embeds- og Bestillingsmænd« samt »Dansk Arbejderbank«); for Bankernes Vedkommende angive Tallene Summen af Indlaan ved Regnskabsarets Udgang. Under de københavnske Banker har der maattet medtages deres Filialer, ogsaa i Provinserne. I Tabellens sidste Kolonne er anført den samlede Sum af Sparekasseindskud og Bankernes Indlaan, idet det for Overskuelighedens Skyld er af Interesse at have et enkelt Tal for hvert Aar. Men det maa dog erindres, at en mindre Del af Sparekasseindskudene gaa igen i Bankernes Indlaansummer.

Det vil ses, at saa vel Sparekassernes som Bankernes Indlaan steg ret stærkt i første Halvdel af Halvfjerdsærne, da Kornpriserne vare høje og da der oprettedes et stort Antal nye Kasser. Det antages ogsaa, at Møntreformen i 1875 lokkede en Del hengemte Kontanter frem. I 1877—78 spores de daarlige Konjunkturer efter Krisen i 1873 (i det førstnævnte Aar maa ske ogsaa Virkningerne af den slette Høst i 1876 og i det sidstnævnte de smaa Kornpriser); i disse Aar havde saavel Sparekasser som Banker Vanskeligheder at kæmpe med (Privatbankens Reservesfond gaar tabt), og den samlede Indlaanskapital gaar tilbage med ikke mindre end 34 Mill. Kr. Derefter følger tre gode Aar med stærk Stigning af Indlaanene (gode Kornpriser, livlig Emissionsvirksomhed); men med 1882 indtræder den store Landbrugskrise, der sætter sine dybe Spor i Tallene for Sparekasseindskudene. Under

	Sparekasser			Banker			I alt Mil. Kr.
	Hovedstaden Mill. Kr.	Provinserne Mill. Kr.	Tilsammen Mill. Kr.	Hovedstaden Mill. Kr.	Provinserne Mill. Kr.	Tilsammen Mill. Kr.	
1870.....	37	81	118	21	11	32	150
1871.....	43	90	133	21	12	33	166
1872.....	50	103	153	28	14	42	195
1873.....	53	121	174	43	18	61	235
1874.....	59	138	197	45	24	69	266
1875.....	64	150	214	51	29	80	294
1876.....	66	155	221	51	32	83	304
1877.....	64	144	208	42	30	72	280
1878.....	67	134	201	40	26	66	267
1879.....	76	141	217	45	25	70	287
1880.....	—*)	—*)	—*)	59	27	86	—*)
1881.....	86	168	254	71	33	104	358
1882.....	102	186	288	81	39	120	408
1883.....	102	198	300	75	39	114	414
1884.....	105	208	313	77	42	119	432
1885.....	108	214	322	83	41	124	446
1886.....	114	212	326	77	40	117	443
1887.....	139	225	364	108	46	154	518
1888.....	157	247	404	97	45	142	546
1889.....	165	257	422	91	48	139	561
1890.....	170	270	440	97	48	145	585
1891.....	168	281	449	82	50	132	581
1892.....	166	295	461	80	52	132	593
1893.....	172	304	476	108	57	165	641
1894.....	180	315	495	113	62	175	670
1895.....	197	328	525	138	67	205	730
1896.....	209	344	553	151	73	224	777
1897.....	216	357	573	154	78	232	805
1898.....	219	365	584	161	77	238	822
1899.....	222	375	597	182	85	267	864
1900.....	201	378	579	199	95	294	873
1901.....	197	378	575	209	102	311	886
1902.....	206	388	594	250	122	372	966
1903.....	211	414	625	294	129	423	1048
1904.....	212	439	651	306	146	452	1103
1905.....	212	462	674	348	161	509	1183
1906.....	211	492	703	388	179	567	1270

*) Til og med 1879 udløb Regnskabsaaret for Sparekasserne den 31. Decbr., derefter 31. Marts.

Indflydelse af den oversøiske Konkurrence falder Kornpriserne stærkt og varigt; Kornudførselen ophører, Skibsfarten lider under lave Fragter, en Række større Fallitter sætte deres triste Præg paa Handelslivet. I øvrigt forstyrres Talbilledet noget ved Konverteringerne, som navnlig i og efter 1886 samt i og efter 1894 ekstraordinært tilførte Sparekasserne en Del ældre Kapital (især i København). I Slutningen af Firserne er der atter gode Tider med stigende Fedevarepriser og stærk Forøgelse af Indlaanskapitalerne. Tallene for Sparekasseindskudene paavirkes navnlig fra Slutningen af Halvfemserne af den voksende Konkurrence fra Bankernes Side: i 1900 og 1901 gaar Indskudssummen for de københavnske Sparekasser ned, samtidig med at Bankernes Indlaanskapital vokser; ogsaa disse Aars lave Obligationskurser maa antages at have medført Uddrag af Sparekasserne i større Omfang. De seneste Aars gode Landbrugskonjunkturer vise sig i en stærk Stigning i Provinssparekassernes Indskud; de københavnske Sparekasser stagnere derimod, idet Bankerne have taget hele Forøgelsen i Indlaanskapitalen.

III.

Offentlige Emissioner i 1907.

Efter det franske Finansministeriums Maanedsskrift »Bulletin de Statistique et de législation comparée« gengive vi nedenfor Hovedresultaterne for Aaret 1907 af den Opgørelse over Alverdens Emissioner, som aarlig foretages af Udgiveren af den belgiske »Moniteur des intérêts matériels«.

Totalbeløbet for Aaret 1907 udgjorde 15,3 Milliarder Francs, i 1906 var det 26,5 Milliarder, men fradraget man Konverteringerne, blive de to Summer henholdsvis 15,0 og 16,2 Milliarder; altsaa var Summen af nye Emis-

sioner kun i Milliard mindre i det sidst forløbne Aar end i det foregaaende.

Bortset fra Konverteringerne var Fordelingen paa de forskellige Arter af Papirer i 1907 saaledes: Stats- og Kommunelaan 5,5 Milliarder, Banker og andre Kredit-Institutioner 1,5 Milliarder, Jernbaner, industrielle og kommercielle Selskaber 8,0 Milliarder. Til Sammenligning med de foregaaende Aar anføres nedenstaaende Tal for de to sidstnævnte Grupper, som vi for Kortheds Skyld betegne som »Bank-Emissioner« og »Industri-Emissioner«.

	Bank- Emissioner Mill. Francs	Industri- Emissioner Mill. Francs
1901	700	4051
1902	791	3413
1903	1329	5298
1904	1342	5490
1905	1854	8365
1906	2303	7792
1907	1526	8001

Det vil ses, at trods den i sidste Halvdel af 1907 indtraadte amerikanske Krise, vise Tallene for Industri-Emissioner for Aaret som Helhed ingen Nedgang. Da de nye Emissioner, der have fundet Sted i de Forenede Stater i sidste Halvdel af 1907, selvfoelig ere uden stor Betydning, maa Virksomheden i Aarets første Del have været ganske overordentlig. For de fire Hovedlande saa Tallene for 1906 og 1907 saaledes ud:

	Industri-Emissioner	
	1906 Mill. Francs	1907 Mill. Francs
Tyskland	1155	522
Frankrig m. Kolonier	431	796
Storbritannien med Kolonier.....	1399	1435
United States	3155	3587

Tallet for United States var i 1906 ca. 2 Milliarder større end for de tre andre Lande tilsammen, men i 1907 var Forskellen 8 Milliarder. Trods Krisen emitteredes der i det sidst forløbne Aar i United States Indstripapirer til et Beløb, der var en Tredjedel større end Summen af de industrielle Emissioner i Tyskland, Frankrig og Storbritannien.

IV.

Den amerikanske Krise og Indvandringen.

De slette økonomiske Forhold i de Forenede Stater have givet sig et meget stærkt Udslag i Formindskelse af Indvandrernes Tal. Endnu i November f. A. var der ingen Nedgang at spore; tværtimod var Antallet af Indvandrere en Del større end i den tilsvarende Maaned det foregaaende Aar. Men allerede i December kom Tilbageslaget, og Indvanderstrømmen blev i de følgende Maaneder formindsket meget betydeligt, saaledes som det nærmere fremgaar af følgende Tal:

Indvandrede til United States	Fle re (+) eller færre (-) end i den tilsvarende Maaned det foregaaende Aar
November 1907	+ 22855
December —	÷ 18892
Januar 1908	÷ 27197
Februar —	÷ 42160
Marts —	÷ 106601

Tallene for Marts Maaned vise, at Indvandringen er meget nær ved praktisk talt at være ophørt. Fra 139000 i Marts 1907 er den gaaet ned til 33000 i Marts 1908. Nedgangen falder paa alle Nationaliteter:

Indvandrere til U. S.

Fra	Marts 1907	Marts 1908
Danmark, Sverrig og Norge.....	4579	1800
Storbritannien.....	8311	4629
Tyskland	2578	1308
Frankrig	780	442
Holland og Belgien	1527	809
Schweiz	434	224
Østerrig.....	15621	1897
Ungarn.....	27367	1804
Italien.....	41455	6612
Spanien og Portugal.....	1625	943
Rusland	21275	5496
Rumænien	265	214
Grækenland	3202	414
Tyrkiet	1758	52
Øvrige Balkanlande	1354	26
Lande udenfor Europa.....	6187	5847

V.

Beboelses- og Huslejestatistik.

I Tabelværk til Københavns Statistik Nr. 16 findes der en Opgørelse over Beboelses- og Lejeforholdene i 1906 for fire forskellige Samfundsklasser i »Storkøbenhavn« (København, Frederiksberg og Gentofte Kommuner).

Tages der alene Hensyn til de gifte indenfor hver Gruppe, viser det sig, at Halvdelen af Embedsstanden bor i 5—7 Værelsers Lejligheder, en Tiendedel i Lejligheder med mere end 7 Værelser og altsaa de tre Femtedele i Lejligheder med indtil 4 Værelser. Af Handelsmedhjælperne bor omrent en Tredjedel i Lejligheder med over 4 Værelser, en Tredjedel i 4 Værelsers Lejligheder; af den sidste Tredjedel bor den største Del (ca. 19 pCt. af Helheden) i 3 Værelsers Lejligheder. Af de faglærte og de ikke faglærte Arbejdere bor henholdsvis godt Halvdelen og knap de to Tredjedele i 2

Værelsers Lejligheder, og henholdsvis knap en Tredjedel og knap en Fjerdedel i 3 Værelsers Lejligheder. 4 Værelser har ca. 13 pCt. af de faglærte, men kun ca. 8 pCt. af de ikke faglærte Arbejdere, medens omvendt kun 3 pCt. af de førstnævnte, men over 5 pCt. af de sidstnævnte nøjes med 1 Værelse. — For Arbejderklassen som Helhed har der fra 1901 til 1906 fundet en Oprykning Sted fra mindre til større Lejligheder; i Etværelseslejligheder boede i 1901 7,2 pCt., men i 1906 kun 4,0 pCt.; i Toværelseslejligheder boede i 1901 62,9 pCt., men i 1906 kun 58,4 pCt.; den Del af Arbejderfamilierne, der boede i Lejligheder paa 3 eller flere Værelser, er altsaa steget fra 29,9 pCt. i 1901 til 37,6 pCt. i 1906.

Forskellen mellem de forskellige Samfundsklassers Beboelsesforhold karakteriseres ikke alene ved den forskellige Fordeling af Lejlighederne efter Antallet af Værelser, men ogsaa ved Lejlighederne forskellige Kvalitet, saaledes som denne giver sig Udslag i Prisen. De af Embedsmænd beboede Treværelseslejligheder kostede i 1906 gennemsnitlig 373 Kr. aarlig, Handelsmedhjælpernes Treværelseslejligheder 361 Kr., de faglærte Arbejderes 302 Kr. og de ikke faglærte Arbejderes 287 Kr. i aarligt Gennemsnit. For Fireværelseslejligheder var de tilsvarende Gennemsnitsstal henholdsvis 466, 444, 361 og 343 Kr., og for Femværelseslejligheder henholdsvis 609, 605, 458 og 423 Kr. — Tages Lejligheder af alle Størrelser under ét, var den gennemsnitlige aarlige Leje: for Embedsstanden 685 Kr., for Handelsmedhjælperne 485 Kr., for faglærte Arbejdere 261 Kr. og for ikke faglærte Arbejdere 227 Kr. For samtlige Lejligheder i Hovedstaden var den gennemsnitlige Leje 361 Kr.

— I Hamborg har man bearbejdet Huslejestatistikken paa den Maade, at man bl. a. har stillet Udgiften til Husleje i Forhold til Lejerens Indtægt. Undersøgelsen bekræfter den bekendte Regel, at Lejeudgiften udgør en forholdsvis mindre Del af de større Indtægter end af de smaa. Ved at sammenstille Erfaringerne for en Række Aar er man

imidlertid kommen til Resultater, der ere ganske inter-
essante, jfr. nedenstaaende Tal, som her gengives efter
det svenske »Social tidskrift«:

Husleje i Procent af Indtægten i Aarene:					
Aarlig Indtægt:	1868	1874	1882	1891	1901
900—1200 Rmk.	19.8	20.9	21.9	24.1	24.7
1200—1800 —	19.9	20.1	18.9	22.2	23.2
2400—3000 —	19.6	19.2	18.8	20.8	20.5
3600—4200 —	19.3	18.2	18.4	18.7	18.8
4800—6000 —	18.6	17.4	18.3	17.7	16.7
12000—30000 —	11.5	10.8	12.2	10.4	9.6

Læser man Tallene i denne Tabel paatværs, vil man se, at for Indtægterne indtil 1800 Mark er Udgiften til Husleje procentvis i Forhold til Indtægten steget i Aarenes Løb; for Indtægterne mellem 2400 og 3000 Mark er Procenten forbleven omrent konstant, medens den for de højere Indtægtsgrupper er aftaget.

VI.

Verdens Jernbaner.

»Archiv für Eisenbahn-Wesen« har foretaget en Opgørelse over Længden af og Anlægsomkostningerne for Jernbanerne i alle Lande. Den samlede Længde er opgjort til 933850 Kilometer. Imidlertid er Opgørelsen ikke ganske fuldstændig, idet der f. Eks. for Tysklands Vedkommende kun er medtaget Hoved- og Bibanerne, men ikke de saakaldte Sekundærbaner. Heller ikke de Forenede Staters »interurban railways«, der i Regelen ere elektrisk drevne, ere medregnede, uagtet de som oftest driftsmæssig set snarere ere at betragte som Jernbaner end som Sporveje. Derimod omfatter Opgørelsen saavel de belgiske »chemins de fer vicinaux« som de franske »chemins de fer d'intérêt local«.

I nedenstaaende Oversigt anføres Længden af Jernbanelinjerne i Alverdens Lande i hvert af Aarene 1902—1906:

1902	837310 km.
1903	859312 —
1904	884907 —
1905	905886 —
1906	933850 —

I 5 Aar er Længden blevet forøget med 96540 km. eller med $11\frac{1}{2}$ pCt.

Europas Jernbanenet udgør 316000 km., Amerikas 473000, Asiens 88000, Afrikas 28000 og Australiens 29000 km. Forholdsvis set opviser Afrika den største Forøgelse i de sidste 5 Aar, nemlig 26 pCt., derefter Asien med 23 pCt., Amerika med 12 pCt., Australien med 11 pCt. og sidst Europa som den mest »jernbane-mættede« Verdensdel med en Forøgelse af 7 pCt.

Af de europæiske Lande har Tyskland det største Jernbanenet, over 57000 km.; derefter følger Rusland med 53000 km., Frankrig med 47000, Østrig-Ungarn med 41000 og Storbritannien med 37000. Østrig-Ungarn og Rusland have i de sidste 5 Aar forøget deres Jernbanenet med over 8 pCt., Tyskland med 7 pCt., Frankrig med 6 pCt. og Storbritannien som det mest »mættede« med kun 4 pCt.

I omstaaende Oversigt angives Banelængden ved Udgangen af 1906 i forskellige Lande i Forhold til Areal og Folkemængde.

I Europa som Helhed kommer der 3,2 km. Jernbane paa 100 $\square$ km. og 8,1 km. pr. 10000 Indbyggere.

Til Opgørelsen slutter sig en Række interessante Oplysninger om Anlægsomkostningerne. De dyreste Jernbaner har Storbritannien, hvor hver Kilometer gennemsnitlig har kostet 697000 Mark. De belgiske Statsbaner have kostet 439000 Mk. pr. km., Frankrigs Jernbaner 317000, Østrigs 290000, Schweiz's mærligt nok kun 276000 Mark gennemsnitlig pr. km. De mindste Anlægs-

Banelængde i km.

	pr. 100 □ km.	pr. 10000 Indb.
Danmark.....	9.8	14.0
Norge.....	0.8	11.5
Sverrig.....	2.9	25.6
Tyskland.....	10.6	10.2
Frankrig.....	8.8	12.1
Storbritannien og Irland ..	11.8	9.0
Østrig-Ungarn.....	6.1	8.7
Europæisk Rusland.....	1.1	5.4
Italien.....	5.7	5.1
Nederlandene.....	9.3	6.0
Belgien.....	25.4	11.2
Schweiz.....	10.5	13.1

omkostninger for Baner i Europa finder man i de nordiske Lande. For Europa som Helhed er Anlægsomkostningerne pr. km. beregnet til 301000 Mk. I Sammenligning hermed ere Jernbanerne i fremmede Verdensdele billige, hvilket er ganske naturligt, da Ekspropriationsudgiften ofte vil være ganske minimal.

Anlægskapitalen for Alverdens Jernbaner er beregnet til følgende Beløb:

a) for Baner i Europa: 316093 km. à 301000 Mk.....	95144 Mill. Mk.
b) for Baner i de øvrige Verdensdele: 617757 km. à 157000 Mk...	96988 — —
	Tilsammen... 192132 Mill. Mk.

Denne Sum, 192 Milliarder Mark, gælder de ved Udgangen af Aaret 1906 i Drift værende Baner. I 1907 antages der at være aabnet nye Baner til en Anlægssum af en halv Snes Milliarder, saaledes at Summen for det nuværende Tidspunkt i hvert Fald uden Overdrivelse kan anslaas til med et rundt Tal 200 Milliarder Mk.

Brysselerkonventionens Fornyelse.

Af

Cand. polit. **Helge Smith.**

Efter næsten et Aars indviklede og besværlige Forhandlinger mellem Diplomaterne, i den permanente Sukkerkommission i Bryssel og i de forskellige Parlementer er Brysselerkonventionen af $\frac{5}{3}$ 1902 i en noget ændret Skikkelse blevet fornyet for et Tidsrum af fem Aar fra $\frac{1}{9}$ 1908 at regne, dog saaledes at den under visse Omstændigheder kan opsiges allerede efter tre Aars Forløb. Desuden tiltræder Rusland Konventionen fra $\frac{1}{9}$ 1908 under særlige Betingelser; men samtidig er Unionens Styrke indadtil utvivlsomt svækket paa Grund af Konventionens ændrede Indhold. Ikke desto mindre er den endnu en af de betydningsfuldeste og interessanteste internationale økonomisk-politiske Overenskomster, der eksisterer.

Konventionen af $\frac{5}{3}$ 1902 havde sin væsentligste Betydning i, at den afskaffede Præmiesystemet, det tveæggede Sværd, hvormed de sukkerproducerende Lande bekæmpede hverandre. Overenskomsterne af $\frac{28}{8}$ 1907, hvorved 1902-Konventionen fornyedes mellem de gamle Konventionslande,

og af ^{19/12} 1907, hvorved Rusland indtraadte i Unionen, lemper det strænge Forbud mod Præmiesystemet, men begrænser dog stadig dets Anvendelse stærkt i Forhold til Tiden før ^{1/9} 1903.

Æren for Tilblivelsen af Brysselerkonventionen af 1902 tillægges med Rette England. Den Magt, som har givet Anledning til den nu gennemførte Ændring i Konventionen, er ligeledes England. Den engelske Regerings forskellige Stilling i 1902 og 1907 hænger paa det nøjeste sammen med det politiske Systemskifte i 1905, da det liberale frihandelsvenlige Ministerium Campbell-Bannermann kom til Roret, og i 1906, da Valgene skaffede den nye Regering en overvældende Majoritet i Underhuset. Englands Opræden paa Sukkerkonferencen i 1901 og 1902 var dikteret af Hensyn til de britisk-vestindiske Koloniers og det forenede Kongeriges Sukkerraffinerings-Industris Interesse. Konventionen betegnes af Professor Scharling som »et utvivlsomt Udslag af en forandret engelsk Toldpolitik . . . , et Varsel om, at Frihandelspolitikken ikke mere er det ubestridte og ukrænkelige Evangelium for England, som man hidtil har været tilbøjelig til at tro« *). Cobden-Klubben bekæmpede Konventionen som det første Skridt paa Protektionismens Bane; men Regeringen førte den dog gennem Parlamentet uden at møde større Modstand, for en Del fordi man ikke dér var fuldt ud klar over dens Rækkevidde.

Medens den konservative Regering i 1901 og 1902 i Instruktionerne til sine befudmægtigede paa Sukkerkonferencen betonede de vestindiske Koloniers og

*) Will. Scharling: »Handels- og Toldpolitik« S. 668.

den engelske Raffineringsindustris Interesser, var det i 1907 de engelske Forbrugerens — deriblandt ogsaa de sukkerforbrugende Industriens — Interesser, som laa den liberale Regering paa Sinde. I den Skrivelse, hvori den engelske Udenrigsminister den 1/6 1907 underrettede de andre Unionslandes Regeringer om Englands Stilling til Konventionen efter 1/9 1908, hedder det herom: »Hans Majestæts Regering er kommen til den bestemte Erkendelse, at den Indskrænkning, der som Følge af Indførselsforbud eller Anvendelse af Differentialtold bestaar i de Kilder, fra hvilke det forenede Kongerige kan indføre Sukker, er uforenelig med dens Politik og med de britiske Sukkerkonsumenter og -fabrikanters Interesser. Regeringen vil som Følge heraf ikke kunne anvende den Bestemmelse i Konventionen, som forpligter den til at lægge Straffetold paa det Sukker, der af den permanente Kommision erklæres for præmieret«. Paa den anden Side erklærede den engelske Regering, at den paa ingen Maade ønskede Genindførelsen af Sukkerpræmier og Sukkertruster eller -karteller, der er Følger af den høje Beskyttelsestold, som Konventionen forbyder. Lige saa lidt havde Regeringen til Hensigt selv at indføre Præmier for Produktion af Sukker i eller Ud-førsel af Sukker fra det forenede Kongerige og dets sukkerproducerende Kolonier. Endelig fralagde den sig alle Planer om at behandle Rørsukker gunstigere end Roesukker i Kongeriget eller Kolonierne, eller at behandle Kolonialsukkeret gunstigere end Sukker fra Unionslandene.

England stillede det som en Betingelse for over-hovedet at deltage i Unionen uddover 1/9 1908, at det

blev fritaget for Forpligtelsen til at anvende Konventionens Straffebestemmelser, men erklærede sig paa den anden Side villigt til at gaa med, naar blot denne Forpligtelse bortfaldt.

Man saa allerede i den Omstændighed, at England paa et saa forholdsvis tidligt Tidspunkt underrettede de andre Unionsmagter om sin Stilling, et Bevis for, at det virkelig ønskede en fornyet Overenskomst med Kontinentets Stater. Saafremt en Omordning af Konventionens Bestemmelser ikke kom i Stand, vilde England benytte sig af sin Ret til inden $\frac{1}{9}$ 1907 at opsigte Konventionen fra $\frac{1}{9}$ 1908. Det gjaldt altsaa om at benytte de mellemliggende tre Maaneder til at skabe et nyt Grundlag for Sukkerunionen —, hvis det overhovedet var muligt. Englands Udtræden vilde nemlig efter al Sandsynlighed have medført Unionens fuldstændige Sprængning. Et af Hovedformaalene med Konventionen af 1902 var for Fastlandsstaterne netop at bevare det engelske Sukkermarked for Unionslandene, hvilket ogsaa var opnaaet, da England ganske simpelt havde forbudt Indførsel af Sukker fra de præmierende Lande. Hvis det engelske Marked nu blev aabnet for uindskrænket Tilførsel af præmieret Sukker, vilde Unionen miste sin Værdi for de andre Deltagere i den. Særlig Indførselen af Sukker fra Rusland til England kom her i Betragtning.

De to Tappe, hvorom Forhandlingerne i de følgende Maaneder kom til at dreje sig, var derfor det engelske Marked og den russiske Sukkereksport.

Hverken i Storbritannien eller Irland har Røsukkerfabrikationen slaaet Rod, og Koloniernes Rørsukker-

produktion spiller paa Grund af Toldforholdene ingen Rolle som indenlandsk Sukkerproduktion; Rør- og Roesukker kæmper under lige Kaar om Markedet. Derimod har England som bekendt en stor Sukkervare-industri, og denne i Forbindelse med den almindelige Velstand gør Landet til det stærkest sukkerforbrugende i hele Verden. Det gennemsnitlige Sukkerforbrug var efter F. O. Liechts Opgiveelse i Aaret 19⁰⁶/07:

i England.....	42,41	Kilogram pr. Individ						
- Nordamerika	36,81	—	—	—	—	—	—	—
- Danmark	33,42	—	—	—	—	—	—	—
- Schweiz.....	25,00	—	—	—	—	—	—	—
- Sverige-Norge.....	21,72	—	—	—	—	—	—	—
- Holland.....	18,78	—	—	—	—	—	—	—
- Tyskland	18,56	—	—	—	—	—	—	—
- Frankrig.....	16,35	—	—	—	—	—	—	—
- Italien	3,46	—	—	—	—	—	—	—

Efter den engelske Statistik giver nedenstaaende Tabel en Oversigt over den engelske Sukkerindførsel i det sidste Tiaar. Tallene angiver Indførselen i 1000 Centweights (1 Cwt. = 50,803 kilogr.):

Kalenderaar	Fra Tyskland	Fra Frankrig	Fra Holland	Fra Belgien	Fra Østr.Ungarn	Fra Rusland	Fra Danmark	Ialt fra alle Lande
1897....	14,503	5,924	1,949	1,925	60	157	94	29,383
1898....	17,065	4,297	2,635	1,955	142	148	58	31,213
1899....	16,909	5,212	2,722	2,334	320	115	49	30,930
1900....	15,080	9,067	2,706	2,675	295	82	49	32,483
1901....	17,642	8,763	2,918	2,169	81	4	39	34,644
1902....	20,070	3,975	2,724	816	423	6	0,3	31,586
1903....	20,176	1,455	2,415	826	2,524	103	42	31,236
1904....	17,366	3,124	3,917	1,551	924	0	0	32,289
1905....	15,680	3,168	1,981	1,368	546	0	0	29,352
1906....	21,275	2,500	3,353	1,812	246	0	0	33,354

I Kalenderaaret 1906 udgjorde Englands samlede Sukkerindførsel ca. 1,700,000 Tons, medens Verdensproduktionen af Roesukker i Drifts-aaret 1905/06 anslaas til ca. 7 Millioner Tons og Rørsukkerproduktionen til ca. 4,500,000 Tons.

Af den engelske Sukkerindførsel i

Kalenderaaret 1900 var 59 Procent raffineret Sukker

—	1901	— 61	—	—	—
—	1902	— 58	—	—	—
—	1903	— 60	—	—	—
—	1904	— 55	—	—	—
—	1905	— 50	—	—	—
—	1906	— 54	—	—	—

Det raffinerede Sukker stammede hovedsagelig fra roesukkerproducerende Lande, og Haand i Haand med den utvivlsomme Fremgang, Brysselerkonventionen har skaffet de engelske Raffinaderier (jvfr. Tilbagegangen i Raffinadeindførselen iflg. ovenstaaende Tabel), gaar en Fremgang for Rørsukkeret paa det engelske Marked. Af det til England indførte Raasukker kom i

Kalenderaaret 1900 19 Procent fra Rørsukkerlande

—	1901	23	—	—	—
—	1902	27	—	—	—
—	1903	29	—	—	—
—	1904	37	—	—	—
—	1905	43	—	—	—
—	1906	27	—	—	—

Denne Fremgang for Rørsukkeret er dog i mindre Grad kommen de engelske Kolonier end andre Rørsukkerlande til Gode. Af Rørsukkerindførselen kom i

Kalenderaaret 1900 55 Procent fra britiske Kolonier

—	1901	51	—	—
—	1902	51	—	—
—	1903	35	—	—
—	1904	33	—	—
—	1905	29	—	—
—	1906	42	—	—

Ganske vist betyder denne forholdsmæssige Nedgang ikke en tilsvarende absolut Nedgang i Koloniernes Deltagelse i Moderlandets Forsyning med Sukker; men den har dog utvivlsomt været et Moment, der har medvirket til, at England i 1907 indtog en anden Holdning overfor Brysselerkonventionen end i 1902.

Det russiske Sukker var den Konkurrent, som Fastlandets Unionsstater og da navnlig Tyskland frygtede at møde paa det engelske Marked, naar den gamle Konvention ophørte at være gældende. Den tyske Regering beregnede i den Fremstilling af Konventionsforholdene, den i Vinter forelagde Rigsdagen*), at der den $1/9$ 1907 paa Grund af Overproduktion og de Skranner, Brysselerkonventionen har sat for Udførselen, i Rusland vilde være ophobet ca. 300,000 Tons Sukker bestemt for Udførsel; pr. $1/9$ 1908 ansloges Mængden til ca. 500,000 Tons. Dette betydelige Forraad vilde tillige med et aarligt Overskud af ca. 100,000 Tons fra $1/9$ 1908 kunne oversvømme det engelske Marked. Regeringen regnede med, at Rusland i Tiden fra $1/9$ 1908 til $31/8$ 1913 kunde præstere en Udførselsmængde af ialt $1\frac{1}{4}$ Million Tons, hvoraf 0,65 Millioner vilde staa til Raadighed i Driftsaaret $19^{08}/09$ og kunne fremkalde et alvorligt Tryk paa Verdensmarkedets

*) »Denkschrift« af $21/1$ 08 til Rigsdagen.

Priser. Den tyske Regering og den tyske Sukkerindustris Repræsentanter regner med en stærk Udvikling af den russiske Sukkerproduktion.

Et noget andet Syn paa Forholdene møder man i England, hvor Regeringen er af den Mening, at Rusland næppe vil kunne udnytte det aarlige Maksimum af 200,000 Tons, der ved Konventionen af $19\frac{1}{2}$ 1907 er sat for dets Udførsel til Vesteuropa. I de sidste 10 Aar før 1903 havde Rusland gennemsnitlig en Eksport af 40,000 Tons til England.

En sagkyndig Fremstilling af den russiske Sukkerindustris Konkurrencedygtighed er givet af den belgiske Sukkerstatistiker Fr. Sachs.*). Han beregner Maksimum af den russiske Præmie for Tiden til 7 Mark pr. 100 Kilogram hvidt Krystalsukker (det saakaldte Sandsukker), for Raasukker til 6 Mark. Imidlertid er Verdensmarkedets Pris saa meget lavere end den russiske (af Regeringen fastsatte) Indlandspris, at man i Rusland kun tænker paa at eksportere til Vesteuropa, naar uforudsete Omstændigheder (som f. Eks. usædvanlig stor Høst) tvinger dertil; »thi al Eksport ved normale Priser er ubetinget tabbringende«. Sachs paaviser, at den russiske Sukkerindustri absolut ikke er nogen farlig Konkurrent til den vesteuropæiske, først og fremmest paa Grund af de høje Transportomkostninger. Den Overproduktion, hvorunder den russiske Sukkerindustri i Øjeblikket lider, er dels en Følge af usædvanlig stor Høst i det sidste Par Aar, dels af Sukkerskattelovens Bestemmelser om de enkelte Fabrikkers Normalproduktion, som hvert Aar maa

*) »Die deutsche Zuckerindustrie« for $21\frac{1}{2}$ 1908 S. 193.

naas for ikke at blive nedsat. I de sidste syv Aar er Antallet af Sukkerfabrikker i Rusland kun forøget med 3 — til 281, og selv om Sukkerproduktionen i det sidste Par Aar er steget stærkt, skyldes det ikke nogen virkelig Forbedring i Produktionen, men mere tilfældige Omstændigheder.

Efterat England havde truet de andre Konventionslande med at trække sig tilbage fra Sukkerunionen, hvis det ikke blev fritaget for at straffe præmieret Sukker, mødtes de tyske, østerrigske, ungarske og franske Medlemmer af den permanente Sukkerkommision i Paris for at drøfte Stillingen. Der var Enighed om, at man hellere maatte genoprette Præmiesystemet i de respektive Lande end give efter for Englands Forlangende, — hvis Rusland ikke kom ind under Konventionen. Det engelske Marked vilde ellers blive oversvømmet af præmieret russisk Sukker og gaa tabt for Fastlandets Sukkerindustrier; men man saa hellere, at Konventionen gik i Stykker end, at det engelske Sukkermarked gik tabt.

Førend man optog Forhandlingerne med England, gjaldt det derfor om at blive klar over Ruslands Holdning. Man forsøgte at faa den russiske Regering til at indtræde i Sukkerunionen og opgive Præmiesystemet — men forgæves. Sukkerunionens Sprængning syntes derefter uundgaaelig. Imidlertid lykkedes det at opnaa Enighed mellem de interesserede Regeringer om at foreslaa Rusland Indtræden i Unionen, saaledes at det beholdt sit Told- og Fiskalsystem uforandret, men gik ind paa en Begrænsning af Sukkerudførselen. Paa dette Grundlag var Rusland villigt til at forhandle, og

Meddelelsen herom paa den permanente Sukkerkommissions Møder i Juli 1907 førte til Overenskomsten med England af $\frac{28}{8}$ s. A.

Den permanente Sukkerkommission, der af de respektive Regeringer var blevet udstyret med Myndighed til at forhandle om Konventionens Fornyelse, begyndte sine Møder den $\frac{25}{7}$ og afsluttede dem den $\frac{27}{7}$ med at vedtage et Forslag til en Tillægskonvention. Forslaget, der blev undertegnet af Magterne den $\frac{28}{8}$, indeholdt tre Artikler og var ledsaget af en Slutprotokol.

I Artikel I i Tillægskonventionen forpligter de kontraherende Stater sig til at opretholde Konventionen af $\frac{5}{3}$ 1902 i en ny Periode paa fem Aar, der løber fra $\frac{1}{9}$ 1908: »Dog skal det staa enhver af dem frit fra $\frac{1}{9}$ 1911 med ét Aars Opsigelsesfrist at træde tilbage, hvis den permanente Kommission i det sidste Møde, der afholdes inden $\frac{1}{9}$ 1910, har fastslaaet, at Omstændighederne anbefaler at give de kontraherende Stater Lejlighed dertil.«

Artikel II indeholder Hovedbestemmelsen om Englands Fritagelse for at lægge Straffetold paa præmieret Sukker; den lyder saaledes: »Afgivende fra Artikel I skal Storbritannien fra $\frac{1}{9}$ 1908 være fritaget for den i Artikel IV i Konventionen (af 1902) nævnte Forpligtelse. — Fra den samme Dag kan de kontraherende Stater forlange, at Sukker, der er raffineret i det forenede Kongerige og udført til deres (de kontraherende Staters) Territorier, for at kunne nyde godt af Konventionens Fordele maa ledsages af et Oprindelsescertifikat, der fastskaar, at ingen Del af dette Sukker stammer fra et Land, der efter den permanente Kom-

missions Kendelse yder Præmier for Sukkerproduktion eller -udførelse.«

Artikel III indeholder Ratificeringsbestemmelserne. Tillægskonventionen skulde ratificeres senest inden $\frac{1}{2}$ 1908, og de Magter, som ikke til denne Tid havde ratificeret, regnes at have op sagt 1902-Konventionen fra $\frac{1}{9}$ 1908.

Meddelelsen om, at der var indledet Underhandlinger med Rusland om at tiltræde Sukkerunionen, var som nævnt den til Grund liggende Forudsætning for Sukkerkommissionens Forhandlinger. Iøvrigt drejede disse sig hovedsagelig om, for hvor langt et Tidsrum man skulde forny Konventionen, og om de engelske Garantier mod Misbrug af Englands Undtagelsesstilling i Unionen.

Oprindelig var det Tanken at forny Konventionen for et Tidsrum af fem Aar. For at formindske Tysklands Betænkeligheder ved at gaa med til den ændrede Konvention, fremsattes der imidlertid fra fransk Side Forslag om, at Overenskomsten skulde kunne opsiges efter tre Aars Forløb, hvis »Rusland mod alles Forventning« ikke indtraadte i Unionen. Fra schweizisk Side foresloges det at lade Konventionen være opsigelig fra Aar til Aar. Det franske Kompromisforslag vedtoges, idet man samtidig enedes om til sin Tid at lade den permanente Kommission afgøre, om de Omstændigheder, der skal kunne berettige en Magt til Opsigelse, foreligger. Som saadan nævntes under Forhandlingerne: ¹⁾ at der sker en uventet stor Indførelse af præmieret Sukker til England, og ²⁾ at der eksporteres store Mængder af sukkerholdige Varer,

fremstillede af præmieret Sukker, fra England til de andre Unionsstater.

Det andet Hovedpunkt i Forhandlingerne var de engelske Garantier mod, at England blev et Transitland for Indførselen af præmieret Sukker til de andre Unionslande. Dette kunde ske, dels ved at præmieret Raasukker blev raffineret i engelske Raffinaderier og derpaa udført til et Unionsland, dels derved at præmieret Sukker i engelske Fabrikker anvendtes til Fremstilling af sukkerholdige Varer, som ligeledes udførtes til et Unionsland. Den engelske Regering var villig til at forpligte sig til at lade alt raffineret Sukker, der udføres fra England til et andet Konventionsland, led-sage af et Oprindelsescertifikat. Den engelske Delegerede afgav gentagne Gange Forsikringer om, at en betryggende Kontrol med det raffinerede Sukker lod sig føre, og at Toldvæsenet ikke vilde udlevere Certifikater uden at have den absolute Overbevisning, at det Sukker, det gjaldt, ikke var fremstillet af præmieret Sukker. Hvad derimod Sukkervarerne angik, erklærede den Delegerede, at der i England fandtes en Mangfoldighed af Sukkervarefabrikker, for hvis Vedkommende Udleveringen af Oprindelsescertifikater ikke vilde være mulig, og at Regeringen derfor ikke kunde gaa med til at udlevere Oprindelsescertifikater for Sukkervarer. Forøvrigt fastslog han, at kun meget lidt præmieret Sukker i Form af Sukkervarer vilde trænge ind i Unionsstaterne.

Mere kunde man ikke opnaa fra Englands Side, og de Delegerede erklærede sig tilfredse. Der blev udarbejdet et Udkast til de omtalte Oprindelsescertifikater, hvori der dog senere er foretaget en Rettelse,

som pointerer, at det russiske Sukker ikke — da Rusland nu hører til Unionen — falder ind under Begrebet præmieret Sukker; da Tyskland ved Overenskomst med Rusland har faaet Lov til at anvende den for præmieret Sukker fastsatte Differentialtold (se nedenfor) mod Rusland, synes man nu indenfor Sukkerunionen at være endt i en uløselig Selvmodsigelse i Opfattelsen af Begrebet »præmieret Sukker«.

Efterat Sukkerkommissionens Møder var sluttede med Vedtagelse af Forslaget til Tillægskonventionen, underkastede Medlemmerne den russiske Sukkerlovgivning og Sukkerstatistik en indgaaende Undersøgelse. Resultatet heraf var, at de sluttede sig til Planen om Ruslands Indtræden i Unionen paa Grundlag af en Begrænsning af den russiske Sukkerudførsel. De følgende diplomatiske Forhandlinger med Rusland var meget besværlige og truede en Tid med at gaa i Stykker; men ved en stærk Pression fra de interesserede Stormagter fik man omsider Rusland til at sende en Delegation til Bryssel for at forhandle med Sukkerkommissionen. Der holdtes nu Møder fra den $18/11$ til den $3/12$, inden man naaede et Resultat. Det gjaldt om at naa til Enighed om, hvor stor en Mængde Sukker Rusland maatte udføre til Vesteuropa. Rusland forlangte først Ret til at udføre 30 Procent af den aarlige Sukkerproduktion, der i Perioden $19^{06}/07$ beløb sig til 1,400,000 Tons; herpaa vilde de andre Magter ikke gaa ind. Rusland tilbød at gaa ned til 28 pCt., men ogsaa dette Tilbud forkastedes, og Kommissionen var ved at gaa fra hinanden. Kommissionens Præsident, Belgieren Capelle, bragte nu et nyt Forhand-

lingsgrundlag tilveje, idet man efter hans Forslag opgav at sætte Grænserne for Ruslands Sukkerudførsel i direkte Forhold til dets aarlige Produktion. Det lykedes omsider at overbevise Rusland om, hvor ueheldige Følger en Sprængning af Sukkerunionen vilde have for dets Sukkerindustri og at faa det til at begrænse Udførselen til Vesteuropa i Tiden indtil $1\frac{1}{9}$ 1913 til 1 Million Tons Sukker. Til Finland og Persien blev det tilladt Rusland at udføre, saa meget det vilde.

Det Forslag, som Kommissionen derpaa udarbejdede og vedtog, bestod af fem Artikler, hvoraf Artikel I fastslaar Ruslands Tiltræden til den ændrede Brysselferkonvention med alle dens Fordele og Forpligtelser og under de Betingelser, som de følgende Artikler indeholder. — Artikel II lyder: »Rusland bibeholder sin nuværende Told- og Skattelovgivning vedrørende Sukker, men maa ikke forøge de Fordele, der kan tilflyde Producenterne som Følge af den Maksimumspris, der fastsættes for det indenlandske Marked.« — Artikel III indeholder Bestemmelserne om Begrænsningen af Sukkerudførselen fra Rusland: Under Tilbagebetaling af Skat eller Skattefrihed, maa Udførselen for de seks Aar fra $1\frac{1}{9}$ 1907 ikke overskride 1 Million Tons. Udførselsmængden skal fordeles paa de enkelte Driftsaar efter Handelens Behov, men det maa ikke overskride følgende Størrelser: for Dobbeltaaret $1\frac{1}{9}$ 07 — $3\frac{1}{8}$ 09: 300,000 Tons, og for de følgende Aar fra $1\frac{1}{9}$ 09 — $3\frac{1}{8}$ 1913: 200,000 Tons aarlig. Udførselen til Finland, til Persien (over det kaspiske Hav og Landgrænsen, men ikke gennem den persiske Havbugt) og til andre til Rusland grænsende asiatiske Lande (dog

kun ad Landvejen) med Undtagelse af det asiatiske Tyrki skal ikke medregnes i de anførte Udførselsmængder og er altsaa fri. Sammenlagte giver Maksimumsmængderne for de anførte Aar 1,100,000 Tons; men de 100,000 Tons skal drages fra det sidste Aars Kontingent, hvis Maksimum er naaet i alle de andre. — Artikel IV fastslaar, at Rusland tiltræder Unionen fra $\frac{1}{9}$ 08 og indeholder iøvrigt Bestemmelserne om Overenskomstens Opsigelse og Fornyelse. — Artikel V indeholder Ratificeringsbestemmelserne.

Kommissionens Forslag ledsagedes af en Note, hvori Ruslands Nabolande, Tyskland, Østerrig-Ungarn og Sverige forbeholdt sig Ret til ad diplomatisk Vej at træffe Bestemmelser om Beskyttelsen af det indenlandske Marked. For Tysklands Vedkommende skete dette ved en Overenskonst af $\frac{20}{1}$ 1908, hvorved det fik Ret til »foruden Toldsatsen af 18,80 Mark at anvende Differentialtolden af 8,14 francs for 100 Kilogram paa russisk Sukker, der indføres til Tyskland til Forbrug i Landet. Derved er Indførsel af russisk Sukker til Tyskland saa godt som udelukket.« *)

Konventionen blev undertegnet af Magterne den $\frac{19}{12}$ 1907, for Englands Vedkommende med det Forbehold, at det ikke tiltræder Bestemmelsen om Begrænsningen af den russiske Sukkereksporth.

Det vilde være fristende at give en indgaaende Skildring af de Stemninger, som i Tiden fra Foraaret 1907 til det nuværende Tidspunkt har bevæget de sukkerinteresserede Videnskabsmænd, Fabrikanter,

*) Den tyske Regerings »Denkschrift« af $\frac{22}{1}$ 08 til Rigsdagen.

Landmænd, Politikere og Statsmænd i Europa. Det brogede Indtryk, en saadan Skildring maatte efterlade, vilde stærkt understrege den gamle Sætning om, hvor uhyre vanskeligt det er for den økonomiske Videnskab at følde en nogenlunde almengyldig Dom over de politisk-økonomiske Fænomener. Noget saadant er da heller ikke for Brysselerkonventionens Vedkommende tilsigtet ved dette Forsøg paa en Redegørelse for dens Fornyelse. Endnu er den første Fase i Konventionens Tilværelse ikke afsluttet, og det statistiske Materiale, hvormed en velbegrunderet videnskabelig Dom maatte være underbygget, derfor ikke til Stede. Adskillige af de Meninger, som f. Eks. er udtalte om Konventionens Virkninger paa Sukkerpriserne, og hvad deraf følger, maa vistnok siges at være forhastede. Saaledes bestrider Dr. Albert Bartens*), at man kan tale om en Prisstigning som Følge af Konventionen, medens det hidtil nærmest har været en Trossætning, at Konventionen har hævet Sukkerpriserne og bl. a. bevirket, at England i de tre første Aar efter dens Ikrafttræden maatte betale ialt 6 Millioner £ mere end inden dette Tidspunkt for den samme Sukkermængde. — Et andet meget interessant Spørgsmaal, som maatte besvares ved en grundig Vurdering af Brysselerkonventionens Betydning, angaaer Forholdet mellem Rørsukkeret og Roesukkeret. Under Omtalen af det engelske Sukkermarked er det foran løseligt berørt.

Til Slutning skal meddeles nogle enkelte Oplysninger om de parlamentariske Forhandlinger, som de

*) »Die deutsche Zuckerindustrie« for 11/1 1907.

afsluttede Overenskomster foranledigede i England og Tyskland, de to stærkest interesserede Stater.

I det engelske Underhus fandt en nogenlunde indgaaende Debat om Sukkerspørgsmalet først Sted den $\frac{3}{6}$ 08, efter at Ratificeringen forlængst var foregaaet. Tillægskonventionerne behøvede ikke Parlamentets Sanktion, og Regeringen havde omhyggeligt undgaaet at debattere det politisk set lidt kildne Emne. Den sidste Dag før Parlamentets Pinseferie lod det sig ikke gøre længere, og Angriberne rykkede frem mod Regeringen baade fra venstre og højre. Det blev paa den ene Side bebrejdet Regeringen, at den ikke — saaledes som dens Medlemmer og Parti havde lovet, da de stod i Oppositionen — havde op sagt Konventionen, og paa den anden Side, at man ved at aabne Markedet for det præmierede russiske Sukker stillede Kolonierne daalrigere end Udlandet.

Udenrigsminister Grey gjorde i sit Svar paa Angrebene indgaaende Rede for Regeringens Grunde til at foretrække Fornyelsen af Konventionen paa de ændrede Betingelser for en Opsigelse. De var dels af almindelig politisk, dels af økonomisk Natur: Hovedformaalet havde været at faa »Englands Havne aabnede« og faa Frihed til at modtage alt det Sukker, Udlandet tilbød; dette var opnaaet ved Tillægskonventionen af $\frac{28}{8}$ 1907. Den virkelige Indvending mod Brysselerkonventionen havde Straffeklausulen været. Afgørelsen af, hvad der var præmieret Sukker, havde været lagt i Hænderne paa en Kommission, hvor Produktionsstaternes Repræsentanter var i Flertal overfor England, der alene var Forbrugsland. Det var i Produktionslandenes Interesse at udvide Begrebet »Præmie«

saa meget som muligt, og i Englands at indskrænke det saa meget som muligt. Lidt efter lidt kunde Fler-tallet i Kommissionen trække Nettet sammen om England og tvinge det til at lukke Havnene mere og mere. Under den ændrede Konvention var denne Fare fuldstændig fjernet. England havde ikke paataget sig nogensomhelst Garanti for, at Sukker-importen fra Rusland ikke oversteg det Maksimum, Rusland havde bundet sig til. De engelske Havne var efter $1/9$ 08 fuldstændig aabne for Sukkerimporten. -- Ministeren mente, at Sukkerunionen vilde være blevet opretholdt, selv om England var traadt ud. Rusland vilde være blevet tvunget ind i den i hvert Tilfælde, og Forholdene vilde derefter være blevne langt ugunstigere for England end nu. — Udtræden af Unionen vilde desuden have givet Signalet til en almindelig økonomisk Krig med Udlændet, en Krig, som Regeringen ikke ønskede at fremkalde.

Det radikale Medlem, der havde angrebet Regeringen, svarede, at »fra Begyndelsen til Enden var Konventionen Frihandelsmændene forhadte«; Ministeren argumenterede nu ud fra »fair trade«-Princippet, som han før selv havde været Modstander af.

I Tyskland voldte det Regeringen et ikke ringe Besvær at faa Rigsdagens Samtykke til Konventionernes Ratificering. Paa Grund af Forhandlingerne med Rusland blev de tre Overenskomster først paa et meget sent Tidspunkt forelagt Rigsdagen, og en Forlængelse af Ratificeringsfristen var nødvendig. Regeringen motiverede sin Tilslutning til Konventionerne,

dels med den tidligere nævnte Beregning, hvorefter Rusland vilde være i Stand til at udføre 1,250,000 Tons Sukker i Perioden $1/9$ 08— $31/8$ 1913, saaledes at den fastsatte Begrænsning til 1 Million Tons havde en virkelig Betydning, dels ved at paapege, at den trufne Ordning frembød et mindre Onde for den tyske Sukkerindustri end Unionens fuldstændige Opløsning.

Paa Rigsdagen blev Tilslutningen til Konventionerne koblet sammen med Sukkerindustriens gamle Krav om en Nedsættelse af Sukkerskatten fra 14 til 10 Mark pr. 100 Kilogram. Først efter megen Besvær lykkedes det at naa til et Kompromis med Regeringen, som paa Grund af Rigets fortvivlede Finansforhold ikke turde gaa med til Skattenedsættelsen. Kompromis'et bestod deri, at Rigsdagen vel samtidig med, at den billigede Konventionerne, vedtog en Lov, der nedsætter Sukkerskatten med de 4 Mark fra $1/4$ 1909, men Nedsættelsen træder kun i Kraft, hvis der til den Tid er vedtaget Love, som tilsigter at skaffe Riget forøgede Indtægter til et Beløb af 35 Millioner Mark. Hermed er Nedsættelsen gjort meget problematisk.

Den $31/3$ 1908 sluttedes Fristen for Overenskomsternes Ratificering, og paa dette Tidspunkt havde alle de kontraherende Magter med Undtagelse af Italien ratificeret. Italien blev der tilstaaet en yderligere Frist af tre Maaneder til at beslutte sig i. Med de Ratifikationer, som er sket, træder Konventionerne af $28/8$ 1907 og $19/12$ 1907 i Kraft fra den $1/9$ 1908. Italien hører nemlig til de Lande, der indtager en Særstilling indenfor Unionen, og hvis Tilslutning derfor ikke udfordres til dens fortsatte Be-

staaen. Det er optaget i Konventionen, skønt det yder Præmier til Sukkerproducenterne, men maa til Gengæld ikke udføre Sukker. Det har nu under Forhandlingerne om Fornyelsen af Konventionen forsøgt at faa de andre Magters Tilladelse til at blive i Unionen og dog udføre en mindre, begrænset Mængde Sukker; men Tyskland har modsat sig denne Fordring. Det er derfor ret tvivlsomt, om Italien fornyer sin Tilslutning til Konventionen.

Juni 1908.

Af det asiatiske Kompagnis Historie.

Af

J. H. Deuntzer.

Andet Afsnit.

Efter 1807.

I.

Ved Københavns Bombardement og Besættelse led Kompagniet, saa vidt det kan ses, intet direkte Tab. Derimod standsede Krigen Kompagniets Søfart, og det kom i en øjeblikkelig Pengeforlegenhed, fordi dets Midler stod fast i den store Varebeholdning, og de ikke betydelige Auktionsbeløb, som det havde tilgode, endnu ikke var forfaldne. Det maatte endog andrage om Henstand med Betaling af et Toldbeløb af 13000 Rdl. og fik vel Afslag herpaa, men til Gengæld et Laan af Staten paa 30000 Rdl., hvormed det kom over December Termin 1807, i hvilken der udbetaltes Aktionærerne et Udbytte af 6 pCt. Imidlertid bragte Krigsforholdene stor Afsætning til høje Priser, f. Eks. »kinesiske Nankiner *), som man ifjor købte for 5 $\frac{1}{2}$ 8 $\frac{1}{2}$ à 1 Rdl. Stykket, ere nu stegne til 13 à 14 $\frac{1}{2}$

*) Berlingske Tid. f. 25. Jan. 1808.

Stykket ... idag ere de dog faldne noget i Prisen». I Oktober 1807 solgte Kompagniet Varer for lidt over 300000 Rdl. og i Begyndelsen af 1808 for omtrent 1800000 Rdl. »efter Omstændighederne med god Fordel«*), og den Kritik, man**) har rejst over dette Salg, er vistnok ugrundet og kan tildels bevises at være det. De indkomne store Summer satte Kompagniet i Stand til allerede i April at tilbagebetale det omtalte Laan og til at vise sin Patriotisme i endnu større Omfang end i 1801. Det lod paa sit Værft med en Bekostning af 32000 Rdl. bygge 4 Kanonchalupper og skænkede dem til Staten med Takkelage og Tilbehør; det overlod paa Forlangende »Kronprinsessen« og »Arveprinsen« til Forsvarsvæsenet***) »for en Tid at bruges i Hs. Majestæts Tjeneste«, og det leverede Holmen en stor Del Materiel o. desl. uden Fortjeneste. Til Krigens Ofre gav Kompagniet 3000 Rdl. og til »vore norske Brødres og Krigeres Understøttelse« 2000 Rdl.

Uagtet de store Salg i Foraaret 1808 var der endnu mange Varer tilbage, men inden man naaede til at sælge dem, fik Kompagniet ved et Brev fra Schimmelmann af 6. Aug. 1808 Meddelelse om, at

*) Generalfors. 18. Mai 1808.

**) Nathanson S. 759, hvorved bemærkes, at efter Auktionskonditionerne udleveredes Varerne kun mod Betaling eller Sikkerhedsstillelse. Om de to som særligt usolide nævnte Købere viser Generalfors. 18. Mai 1809 og Kompagniets Protokol for dubiose Fordringer, at der ikke var Tale om noget nævneværdigt Tab.

***) Admiralitets Koll. Skr. 25. Febr. 1808. Skibene tilbagelevedes i April 1810, H. Degenkolv, Oplysninger vedr. den danske Flaade, Kbhvn. 1906, S. 14.

Staten agtede at overtage hele Restbeholdningen, og den 31. s. M. udgik der kgl. Resolution derom. Heri erklærede Kongen, at han følte sig »allernaadigst opfordret til at bære Omsorg for, at Kompagniets endnu tiloversværende Beholdning af ostindiske og kinesiske Varer vorder afbenyttet paa en Maade, som er passende med de nærværende Omstændigheder, saa at Statens Fornødenhed og den muligste Sikkerhed for Kompagniets Formue derved tillige blive tagne i Betragtning. I Overensstemmelse dermed, og da Vi ønske at undgaa et almindeligt Forbud mod Udførselen af Theer og Kattuner, hvorved sammes Afsætning vilde vorde mindre fordelagtig for Kompagniet, have Vi allernaadigst besluttet, at Kompagniets Varer skulle anses som en for Staten oplagt eller realiseret Varebeholdning, mod at sammes hele Pengeværdi efter nærværende Konjunkturer straks garanteres og godtgøres Kompagniet«. Staten overtog derpaa samtlige Varer, saaledes at Priserne ved Kompagniets sidste Auktioner lagdes til Grund med Tillæg af 10 pCt. for Kattunerne og 15—20 pCt. for Theerne, desuden blev Tolden 2 pCt. eftergivet, og Kompagniet skulde have Halvdelen af Statens Gevinst ved dens Videresalg af Varerne. Kompagniet fik 1645000 Rdl. i kgl. Obligationer og et mindre Beløb kontant, den nævnte halve Gevinst ca. 368000 Rdl. blev først opgjort i Slutningen af 1811 for Kattunerne og i Juli 1813 for Theerne og ligeledes for næsten hele Beløbets Vedkommende betalt med kgl. Obligationer.

Kompagniet synes med største Beredvillighed at være gaaet ind paa dette Arrangement, og General-

forsamlingen*) vedtog enstemmigt allerunderdanigst at takke Hans Majestæt for det Hensyn, han allernaadigst har taget paa Kompagniets Bedste. Dette er saa meget mærkeligere, som der paa Generalforsamlingen blev oplæst et Brev fra Schimmelmann, hvori han tilkendegav Direktionen, at Kompagniet ikke kunde faa mere end, hvad Kongen havde fastsat, thi »at anse Overladelsen af Kompagniets Varebeholdning blot som en sluttet Handel, var at betragte den fra en altfor indskrænket Synspunkt«. Det rette Synspunkt finder man senere hos selve Kancelliet**), nemlig at det var en »Bemægtigelse« af Kompagniets Varer. Under Trusel af ved et Udførselsforbud at gøre Varerne omrent værdiløse, eksproprierede Kongen dem i den Hensigt***) at opnaa »en betydelig Lettelse for Finanserne, der øjeblikkelig behøvede og paa denne Maade fik Lejlighed til at disponere over store Summer i Banko, som igen blev godt gjort Kompagniet ved kgl. Obligationer«. Ved denne Fremgangsmaade lykkedes det da ogsaa Kongen at komme i Besiddelse af ialt 1963818 Mark Banko.

Ved den omtalte Overtagelse af Varer gjordes der vistnok ikke Kompagniet nogen Uret i Henseende til Prisen, men det led senere betydeligt Tab paa Grund af Betalingsmidlet, de kgl. Obligationer. Disse kunde opsiges, Halvdelen med $\frac{1}{4}$ Aars og Halvdelen med $\frac{1}{2}$ Aars Varsel, men Kompagniet opdagde kun 600000

*) Generalfors. 19. Sept. 1808, jfr. ogsaa Berl. Tid. f. 9. Sept. og 26. Sept. 1808.

**) Kskr. 16. Okt. 1834.

***) Finansdep. Skr. 31. Dec. 1816, Oktroikommisionens Indstilling 14. Mai 1821, se ogsaa Rubin 1807—14, S. 197.

Rdl. inden Pengeforandringen i 1813, ved hvilken Obligationerne foreløbigt mistede Størstedelen af deres Værdi*). Om Kompagniet kunde have faaet hele Beløbet udbetalt i Tide, er iøvrigt efter Finansernes Tilstand meget tvivlsomt, og de Bebrejdelser, man**) har rettet mod Direktionen, fordi den ikke betingede sig et andet Betalingsmiddel end kgl. Obligationer, bero paa den Misforstaelse, at Transaktionen var et frivilligt Salg. Netop fordi dette ikke var Tilfældet, ansøgte Kompagniet***) 1815 om, at Handelen skulde gaa tilbage, saa at Kompagniet tilbageleverede sine 2 Mill. Rdl. kgl. Obligationer og fik Kongens 2 Mill. Mark Banko, og et Par Aar senere foreslog Kompagniet at tilbagelevere 1650000 Rdl. kgl. Obligationer, hvilket var Varernes Værdi 1808, mod at faa 942850 Specier, hvilket var Obligationernes Værdi efter Kursen i 1808. Disse Forslag, der, efter at de kgl. Obligationer var blevne uopsigelige og deres Kurs meget lav, tag sig ud som ganske urimelige, blev sikkert i Erkendelse af Forholdets ejendommelige Karakter ikke helt tilbageviste. Man vilde dog ikke gaa videre end til et Tilbuds†) om at indfri de 1650000 Rdl. kgl. Obligationer med rede Sølv, dog ikke med mere end 300000 Specier, men herpaa svarede Kompagniet aldrig, til stor Misfornøjelse for mange Aktionærer††), der mente, at Sølvet burde have været modtaget og anvendt til en

*) Fr. 5. Jan. 1813 § 34.

**) Nathanson, S. 760 og samme Forfatters Levnetsbeskrivelse af Hofraad D. A. Meyer, Kbhvn. 1816, S. 49, hvorefter det var denne Mand, som fattede Ideen til den omtalte Forretning.

***) Ansøgn. 23. Dec. 1815.

†) Resol. 8. Apr. 1817.

††) Generalfors. 11. Marts 1819.

Ekspedition til Kina, men til Held for Kompagniet, da Kursen paa kgl. Obligationer snart bedrede sig saa meget, at Statens Tilbud blev meget usordelagtigt for Kompagniet. Dette anmodede ogsaa, for det Tilfælde at ingen anden Erstatning kunde faas for Overtagelsen af Varerne 1808, om et Laan af Statskassen paa 400000 Specier, men Svaret*) blev, at dette »saa langt overstiger Finansernes Evne, at man end ikke med den yderste Anstrengelse og bedste Villie ser nogen Mulighed til at kunne yde den attraaede Bistand.« Tilsidst indskrænkede Kompagniet sig til at søge Erstatning for den Avance, som Staten havde haft ved at sælge Varerne videre, men det oplystes da, at der i Virkeligheden ikke havde været Avance, men Tab**), og dermed skrinlagdes Kompagniets Krav for Ekspropriationen.

De direkte Tab, som Krigen tilføjede Kompagniet, indtraf i Begyndelsen af 1808. Frederiksngor (Serampore) blev den 28. Januar besat af Englænderne, der bemægtigede sig alle Kompagniets derværende Ejendele og bortførte Faktoriets Personale som Krigsfanger***). Foruden en Varebeholdning, nogle Konstanter, Gældsbreve og Inventarium omfattede Bemægtigelsen 4 Kompagniskibe, som laa paa den derværende Red, nemlig »Prinsen af Augustenborg«, »Holsten«, »Kjøbenhavn«, der var usødigtigt og af meget ringe Værdi, og »The Boyne«, som Dagen før Okkupationen var købt og betalt og skulde erstatte »Kjøbenhavn«.

*) Finanskoll. Skriv. 7. Febr. 1816.

**) Kommercekoll. Indstilling 30. Nov. 1821.

***) Kgl. Befaling 13. Jan. 1809 om Udveksling af en Faktoribetjent.

I Trankebar forefandt Englænderne kun lidt Inventar og nogle faa Varer, som »Prinsen af Augustenborg« havde udbragt, ialt næppe af Værdi 2000 Rdl. Endvidere blev »Norge« taget ved Cap den 31. Jan. 1808 og hurtigt prisdømt. Derimod reddedes »Kronprinsen«, som i Januar 1808 var ankommet til Java; dets Ladning og senere Skibet selv blev solgt for ca. 270000 Rdl., der anbragtes som Laan til det bataviske Guvernement og blev tilbagebetalt omend først mange Aar senere og efter adskillige Vanskeligheder. Af Kompaniets Flaade var der herefter kun tilbage de 5 Skibe, som laa i København.

Af det, som i Ostindien blev taget af Englænderne, var Kompagniet saa heldig at redde nogle solide Gældsbreve (promissory notes) til Beløb 490000 sicca rupees, idet Twistigheder mellem de engelske Myndigheder havde forhindret deres endelige Konfiskation, hvorfor de efter Fredsslutningen maatte tilbageleveres Kompagniet tilligemed vedhængende Rente for 9 Aar. Kompagniet fik Underretning herom i Slutningen af 1816, Fordringerne blev betalte, og næsten hele Beløbet anlagdes i Varer, som med et fragtet Skib hjemkom 1818. De vejende Varer solgtes for 564000 Mark Banko, men Alenvarerne Afsætning gik trevent; Evaluationen af 1818 sættes hele Ladningens Netto-værdi til 550000 Rdl.

Oplysning om Kompagniets direkte Tab ved Krigen giver følgende af Bogholderen affattede og til Oktroi-kommisionen indleverede Opgørelse af 5. Nov. 1810:

*) Udenrigsdep. Skr. 3. og 7. Dec. 1816.

	Rdl.	Kr.
Kargaisons Konto med Faktoriet i Ostindien	1605681	1 8
Etablissement og Kapital i Ostindien.....	430041	2 >
do. i Bengalen	126628	4 8
Holstens, Prinsen af Augustenborgs og Kjøbenhavn Kasker og Udredninger	341594	1 9
Kronprinsens Kaske, Udredning og Kapital maa anses som dubios	443112	4 15
Norge er afskrevet	356520	3 6
Godmeripenge med Kronprinsen.....	5799	4 8
	3309378	4 6
Fragaar Interimskonto med Faktoriet i Ost- indien	559660	2 1
Ialt Tab...	2749718	2 5

Herved maa dog bemærkes, at det for Etablissem-
ment og Kapital i Ostindien opførte Beløb angaaer det
1796 nedlagte Faktori i Trankebar, at nøjagtigt
samme Sum, der væsentligst bestod i uerholdelige
Forskud til Vareleverandører, findes i Balancen pr. 11.
April 1803 og de fire følgende Balancer, og at den i
Evaluationen af 1807, der er affattet før Krigen ud-
brød, er nedskrevet med 390041 Rdl. 2 $\frac{1}{2}$, saa at dette
Beløb altsaa ikke kan betragtes som tabt ved Krigen.
Da endvidere Tabet paa »Kronprinsen« efter det foran
meddelte maa formindskes med 270000 Rdl., og mindst
340000 Rdl. maa regnes som indvundne ved de foran
omtalte bengalske Gældsbreve, bliver Tabet 1 Mill.
Rdl. mindre end angivet eller $1\frac{3}{4}$ Mill. Rdl. At det i
alt Fald ikke har oversteget 2 Mill. Rdl., synes at
fremgaa af Evaluationen af 1809. Denne har strøget
alt, hvad der vedrører Ostindien og de tagne Skibe
med Ladninger, og intet beregnet for de bengalske
Gældskrav, og kommer da til, at Kompagniets Formue
er 1260000 Rdl. mindre end efter Evaluationen for

1807. I Mellemtiden mellem de to Evaluationer har Kompagniet ikke haft andet nævneværdigt Tab end ved Krigen og ingen anden større Indtægt end ved Varesalget. Følgelig maa Krigstabets være de nævnte 1260000 Rdl. med Fradrag af de bengalske Gældsbreves Værdi, men med Tillæg af Gevinsten ved Varesalget, og denne maa altsaa have været over 1 Mill. Rdl., for at Tabet kan naa 2 Mill. Endelig haves i Regnskabet for 1826 en paa de ostindiske Bøger støttet og paa en detailleret Opgørelse grundet Beregning, hvorefter Tabet er 1335265 Pjastre, hvilket efter den i 1826 gældende Kurs bliver 3338162 Rdl. 3 $\frac{1}{2}$, men naturligvis maa beregnes efter Forholdet i Begyndelsen af 1808, hvorefter 1 Pjasters Værdi var mellem $1\frac{1}{3}$ og $1\frac{1}{2}$ Rdl., og Tabet naar da ikke 2 Mill. Rdl. Ogsaa i Oktroikommisionens Indstilling af 14. Mai 1821 anslaas Tabet til 2 Mill. Rdl., men Kompagniet var af let forstaaelige Grunde tilbøjeligt til at ansætte det saa højt som muligt, undertiden medregnes endog over 1 Mill. Rdl. som tabt ved Regeringens foran omtalte Overtagelse af Varebeholdningen 1808. Direktionen opgiver jævnlig*) Tabet til $2\frac{1}{2}$ Mill. Rdl., og i en Opgørelse af 14. Dec. 1815 sættes det til 2800000 Rdl., men sandsynligvis er herved en eller flere af de Poster, som efter det udviklede maa fradragtes, ikke tagne i Betragtning.**)

*) Generalfors. 18. Mai 1809, Ansøgn. 29. Septb. 1810 og 23. Dec. 1815.

**) Nathanson S. 758 angiver Tabet til 5 Mill. Mark Banko (ca. 2600000 Rdl.), Falbe Hansen og Scharling, Danmarks Statistik 3. S. 411, Tidsskr. f. Søvæsen 1898, S. 391 og 1903 S. 462 Anm. nævne for store Tal.

Allerede den 17. April 1813 opgjorde Kompagniet et Erstatningskrav mod England og indsendte det til Ministrene Schinimelmann og Rosenkrantz. Foruden Erstatning for en Del Varer, Obligationer, Penge og Inventar i Ostindien, som endnu ikke nærmere kunde angives, krævedes der 2086153 Pjastre eller $2781537\frac{1}{3}$ Rdl. S., heri iberegnet 30 pCt. forventet Gevinst paa Skibenes Ladninger og 6 pCt. Rente fra 1. Jan. 1809 og endvidere Erstatning for det ved »Kronprinsen« lidte Tab. Haabet om at opnaa Erstatning, hvis Beløb forøvrigt senere synes at være betydeligt nedsat, grundede Kompagniet især paa Udtalelser fra de engelske Myndigheder om, at man ikke ville bemægtige sig privat Ejendom, og England gav ogsaa adskilige af Kompagniets Søfolk Godtgørelse for fratagne private Ejendele, indtil deslige Krav ved 20 Aars Forløb ansaas for præskriberede*). Kompagniets Reklamation, der støttedes af den danske Gesandt i England og Generalkonsulen i London, mødte imidlertid ingen gunstig Modtagelse hos den engelske Regering og fandt ikke »Indgang« hos Prinsregenten, til hvem der 1818 blev indgivet en Petition, ledsaget af en af engelske Jurister affattet Betænkning. 1821 udtalte**) Direktionen, at der var indtruffet Omstændigheder, som gav et omend meget svagt Haab om et godt Resultat; muligvis sigtes der til, at Danmark 1821 tilbød England at købe vore ostindiske Besiddelser***). Iøvrigt vides, at Kompagniet antog en Dr. juris Buchholtz fra Lübeck

*) Se foran S. 389 og Udenrigsdep. Skr. 15. Sept. 1828.

**) Generalfors. 15. Marts 1821.

***) Udenrigsdep. Skriv. 23. Mai 1821. Forhandlingerne blev afbrudte 1827.

til at gennemføre dets Reklamation mod Andel i Udbyttet, og det ses*), at Sir James Mackintosh 1830 i det engelske Underhus har anmeldt at ville bringe det danske Krav frem, og at Handelskamret i Birmingham har indgivet en Petition om det til Underhuset, men nogen Debat i Parliamentet synes ikke at have fundet Sted. Endnu paa en Generalforsamling 1840 gav Direktionen en Fremstilling af dens forgæves Forsøg paa at udvirke Erstatning**), men Indholdet af denne Fremstilling kendes ikke.

Heller ikke lykkedes det***) Kompagniet at faa genoprettet det tidligere Forhold til det engelske Kompagni i Ostindien, hvorefter dette leverede visse Kvanta Salpeter og Opium til billig Pris. I de sidste 7 Aar før Krigen havde det danske Kompagni derved haft en aarlig Gennemsnitsfortjeneste af 72000 Specier.

II.

Efter det store Salg 1808 havde Kompagniet over $2\frac{1}{2}$ Mill. Rdl. i opsigelige Obligationer i Statskassen og Depositokassen, men at uddrage dette store Beløb kunde ikke ske uden betydelig Forstyrrelse af vore Pengeførhold, og efter den høje Kurs for fremmed Valuta syntes det desuden tilraadeligt at opsætte Afbetaling af den udenlandske Gæld til bedre Tider. Aktierne, hvis højeste Pris i 1808 var 440 Rdl., daledes vel, efterhaanden som Krigstabets blev bekendt, i Aarets Løb til 365 Rdl., men der blev givet 8 pCt. Udbytte,

*) Times f. 10. Juli og 4. og 23. November 1830.

**) »Fædrelandet« f. 22. Aug. 1840.

***) Udenrigsdep. Skr. 31. Jan. 1823.

og i Begyndelsen af 1809 var Prisen nær oppe ved 400 Rdl. En af de væsentligste Grunde til, at man var ved saa godt Mod, var, at Kongen, som en Slags Trøst for det ved Ekspropriationen af Varebeholdningen skete Indgreb i Kompagniets Forhold, samtidigt dermed*) og under Henvisning til dets patriotiske Ofre ikke blot havde lovet at give Kompagniet en ny Oktroi, naar den da gældende udløb, men ogsaa havde givet nogle ganske vist temmelig vage Tilsagn om eventuelle særlige Begunstigelser »som en Opmuntring og Lettelse i de Uhed, der have truffet det«.

Imidlertid var det langtfra, at Tiderne bedredes, og da det var et naturligt Ønske at faa Klarhed over Kompagniets Stilling, besluttedes det at optage en ekstraordinær Evaluation 1809. De hvert Aar pr. 11. April affattede Balancer var nærmest formelle Bogholderiprästationer med ringe Hensyn til de opførte Værdiers Realitet og uden Hensyn til de virkelige Kurser, skønt disse især efter 1807 var af største Vigtighed for en rigtig Bedømmelse af Stillingen. Balancerne kunde saaledes vise, at hele Aktiekapitalen var tilstede og endda et Overskud, paa Tidspunkter, hvor Kompagniet i Virkeligheden var insolvent eller nær derved. Derimod var Evaluationerne langt mere paalidelige, og omend Kompagniets Revisorer, der affattede dem, undertiden kunde have været lidt strængere, give de et ganske anderledes tro Billede af Forholdene end Direktionens i Almindelighed altfor rosenfarvede Fremstillinger paa Generalforsamlingerne. Saavæl Balancerne som Evaluationerne blev vel fremlagte

*) Resol. 31. Aug. 1808.

paa Generalforsamlingerne, og i alt Fald Balancerne blev der refererede i Hovedtrækkene, men de blev ikke trykte, uagtet Kompagniet ellers ikke var sparsomt med Tryksager, og det var derfor vanskeligt for Interessenterne at underkaste dem en indgaaende Kritik. Driftsregnskaber blev slet ikke fremlagte, men som oftest angaves dog Aarets Gevinst eller Tab. Balanceen pr. 11. April 1809 viste et Overskud udover Aktiekapitalen af ca. 150000 Rdl., men den paa Grundlag af denne Balance opgjorte Evaluation indeholdt, at omrent $\frac{1}{4}$ af Aktiekapitalen var tabt, idet Formuen udgjorde 1835000 Rdl., og at hver Aktie derfor kun var lidt over 382 Rdl. værd, og hvis man opførte den udenlandske Gæld til den rette Kurs (Evaluationen sætter den iøvrigt noget for gunstig for Kompagniet), blev Formuen kun 1050000 Rdl., og altsaa hver Akties Værdi kun 220 Rdl. Forskellen mellem Balanceen og Evaluationen beroede nu vel for en stor Del paa, at sidstnævnte afskrev hele Krigstabet, men Balanceen kun et mindre Beløb foruden Tabet af »Norge« — først mange Aar senere, da ethvert Haab om Erstatning var ude, kom hele Krigstabet ind i Balancerne — men allerede paa Generalforsamlingen i Januar 1809 oplæstes Faktoriets Indberetning om Tabet i Ostindien, og man kunde med Sikkerhed vide, at Tabet maatte blive større, end Balanceen viste. Direktionen erkendte ogsaa paa en Generalforsamling*), at Aktiekapitalen ikke fuldt var i Behold, men foreslog dog et Udbytte af 4 pCt., og Generalforsamlingen, der holdt sig til, at Balanceen uagtet betydelige Afskrivninger viste Overskud udover

*) Generalfors. 18. Sept. 1809.

Nationalekonomisk Tidsskrift. XXXXVI.

Aktiekapitalen, forhøjede det til 6 pCt. Nogle Maander efter erklærede*) Direktionen, at naar Kompagniets hele Gæld var betalt og det nævnte Udbytte fordelt, maatte man »efter den maadeligste Ansættelse« af alle fra Krigen levnede Effekter anslaa hver Akties »intrinseque« Værdi til 350 Rdl., og Prisen var ogsaa det meste af Aaret omrent 400 Rdl., men da nogle forsigtige Aktionærer begærede**) en Generalforsamling indkaldt for at opløse Kompagniet og derved redde det betydelige Beløb, som Aktierne skulde være værd, maatte Direktionen skriftligt tilstaa***), at den angivne Værdi ikke passede, hvis man vilde realisere, idet Kurserne da vilde medføre store Tab.

Uagtet Balancerne stadigt viste samme fortræffelige Stilling, kom dog det sande Forhold mere og mere frem, og med 1810 begynder en lang Aarrække, i hvilken Kompagniet ikke gav Interessenterne noget Udbytte. Aktiernes Pris daledes bestandigt og var i Slutningen af 1811 under 200 Rdl.

Den udenlandske Gæld blev mere og mere trykkende. Den bestod væsentligst af en Gæld paa 49000 taels à 6 pCt. Rente, stiftet 1806 i Kina til Indkøb af Hjemladning, og den foran omtalte hollandske Gæld paa 1 Mill. fl. à 5 pCt. Rente stiftet 1805. Disse Gældsposters nominelle Beløb var henholdsvis 96910 Rdl. og 521787 Rdl., og med disse Summer var de opførte i Balancerne, men beregnede efter den virkelige Kurs udgjorde de efter Evaluationen af 1809 tilsammen omrent $1\frac{2}{5}$ Mill. Rdl. og efter Evaluationen af 1812

*) Ansøgn. 1. Nov. 1809.

**) Skriv. 31. Dec. 1809.

***) Skriv. 21. Febr. 1810.

næsten $3\frac{3}{4}$ Mill. Rdl. Evaluationen af 1812 viser da ogsaa, at hele Aktiekapitalen var tabt, og at der desuden var et Underskud af 969000 Rdl., og sammenlignet med Evaluationen af 1809, der viser en Formue af omrent 1 Mill. Rdl., naar den udenlandske Gæld beregnes efter den virkelige Kurs, er der altsaa i disse tre Aar en Tilbagegang for Kompagniet af 2 Mill. Rdl. At Tilbagegangen dog er ca. 300000 Rdl. mindre end Tilvæksten af den udenlandske Gæld, hidrører væsentligst fra, at betydelige Beløb indgik efter 1809 fra Kompagniets udenlandske Skyldnere.

De kinesiske Kreditorer fik lige fra 1806 hverken Afdrag eller Renter, og synes at have fundet sig deri uden Bemærkninger, men den hollandske Gæld, der forfaldt til Betaling i Oktober 1811, maatte klares. Det lykkedes ved Statens Mellemkomst*) at faa Laanet gjort uopsigeligt, saa længe Krigen varede og Renten betaltes, mod at Kongen garanterede Gælden, men efter Pengeforandringen 1813 var Kompagniet ude af Stand til at betale Renterne, der i Juli 1813 udgjorde 62000 Mark Banko eller efter Kurs 200000 Rdl. Sølv**) eller 1200000 Rdl. N.

Iøvrigt var der indtil Krigens Slutning intet andet for Kompagniet at gøre end at vegetere i tvungen Uvirkosmed, thi at drive Kaperi, som det var foreslaaet, vilde man ikke indlade sig paa, da det dels var resikabelt, dels kunde skade eventuelle Reklamationer om Skadeserstatning hos Englænderne efter Krigens Ophør. Man realiserede efterhaanden en af de smaa

*) Rubin, 1807—14, S. 206. **) Naar der i det følgende sigtes til Rdl. Sølv, er det udtrykkeligt angivet.

Pladser, de tre Skibe »Dannebrog«, »Arveprinsen« og »Danmark« og endel Materiel, alt til ganske gode Priser, og indførte enkelte mindre Besparelser. Men da nogle Aktionærer mente, at det, som der nu var at bestille, vel kunde besørget af et mindre Personale, satte Direktionen sig derimod og fandt »intet at rabattere« i Kompagniets faste aarlige Udgifter, der løb op til over 38000 Rdl. At Generalforsamlingen*) slog sig til Ro dermed, forunder mindre, naar man erfarer, at den begyndte med Oplæsningen af et samme Dag modtaget Brev fra Schimmelmann, hvori han udtalte, at Kongen muligvis helt eller delvis vilde sikre Aktiernes Værdi. Iøvrigt gik dog Decisorerne ind paa foreløbigt at fungere gratis, og i 1813 og 1814 begrænsede man Antallet af Direktører til to.

Under de iøvrigt saa fortvivlede Forhold stod det som et Lyspunkt for Kompagniet, at Kongen samtidigt med Varebeholdningens Overtagelse 1808 havde givet bestemt Løfte om at forny Oktroien og skabt et ikke ganske ugrundet Haab om, at der vilde blive givet nye fordelagtige Privilegier. Man benyttede sig da ogsaa straks af det kongelige Tilsagn ved i Efteraaret 1808 at ansøge om Oktroiens Forlængelse for 20 Aar paa de bedst mulige Vilkaar, og da der var hengaaet et Aar uden Svar, indgav Kompagniet et nyt Andragende**), hvorefter det vilde nøjes med Oktroiens Forlængelse indtil 3 Aar efter Fredsslutningen, i Fald det ansaas for betænkeligt under de ostindiske Besiddelsers Okkupation at bestemme noget endeligt om Oktroien, men tillige anholdt om at faa Toldindtægten af den The,

*) Generalfors. 15. Febr. 1811.   **) Ansøgn. 1. Nov. 1809.

som indirekte indførtes, eller andre nye Indtægtskilder efter Kongens Skøn. Som Svar herpaa blev der ved Resol. 6. Marts 1810 nedsat en Kommission til at afgive Betænkning om Sagen, men da Kompagniet næppe uden Grund frygtede for, at dette vilde trække for længe ud, opnaaede det ved ny Ansøgning*) at faa Løfte**) om Oktroiens Forlængelse indtil 3 Aar efter Fredsslutningen, saafremt der kunde tilvejebringes en Ordning af det hollandske Laan. Kongen forbeholdt sig dog efter Tidsomstændighederne nærmere at bestemme Toldafgifterne af de af Kompagniet indførte Varer, og dets Ønsker om nye særlige Privilegier omtaltes ikke med et Ord. Kompagniet forhørte sig nu, om man ikke havde forebragt Kongen disse Ønsker, der var forøgede med Anmodninger om at faa Tolden af alle kinesiske og ostindiske Varer eller Rekognition deraf***), og om at Kongen — efter Schimmelmanns foran omtalte Antydning — skulde garantere Aktiernes Paalydende †), men fik det korte Svar ††), at det skulde have sit Forblivende ved, hvad der var bestemt. Imidlertid blev det hollandske Laan ordnet, og efter at Kompagniet havde erindret om †††), at det nu hastede, da Oktroien udløb den 12. April 1812, kom endelig Pl. 9. April 1812, der bekendtgjorde, at Oktroien var forlænget indtil 3 Aar efter den eventuelle Fredsslutning. Kompagniet greb Lejligheden til at takke dersor og tillige under Paaberaabelse af de kongelige Udtalelser fra 1808 at ansøge§) om de tidlige angivne eller

*) Ansøgn. 29. Sept. 1810. **) Resol. 21. Juli 1811. ***) Ansøgn. 29. Sept. 1810. †) Ansøgn. 6. Marts 1811. ††) Resol. 4. Juli 1811. †††) Skriv. 29. Jan. 1812. §) Ansøgn. 13. Juli 1812.

andre Fordele til nogen Erstatning for den aarlige Underbalance, som Kursen paa Renten til Holland forvolder, da Kompagniet ellers maa gaa til Grunde, men Kongen*) svarede blot med at love at ville beskytte og opretholde Kompagniet og, naar Tidsomstændighederne forandre sig, tage nærmere Hensyn paa at forunde Kompagniet saadanne Benaadninger, som kunde være passende og tjenlige for Statens og Kompagniets Vel, og med disse diplomatiske Udtalelser maatte Kompagniet lade sig nøje.

III.

Efter Fredsslutningen 1814 ejede Kompagniet vel endnu to Skibe, men havde hverken Penge eller Kredit. Evaluationen af 1815 viser foruden Tab af Aktiekapitalen et Underskud af næsten $2\frac{1}{2}$ Mill. Rdl. altsaa sammenlignet med Evaluationen af 1812 en (nominel) Tilbagegang i de 3 Aar af omrent $1\frac{1}{2}$ Mill. Rdl. Dette skyldtes ikke den udenlandske Gæld, der tvertimod paa Grund af en gunstigere Kurs var ca. $\frac{1}{2}$ Mill. Rdl. mindre, men væsentligst Pengeomskrivningen 1813 og de lave Kurser paa kgl. Obligationer.

Medens Kompagniet saaledes var ude af Stand til at foretage nogen Ekspedition, anmodede Brødr. Tutein, Ryberg & Co., Blachs Enke & Co. m. fl. om dets Samtykke til, at de foretog en Ekspedition til Kina, og da man ikke kunde blive enig om Vederlaget — Kompagniet forlangte 10 pCt. Rekognition, medens der kun blev tilbudt 5 pCt. — henvendte Tutein m. fl. sig

---

*) Reskr. 21. Juli 1812.

til Kongen, idet de særligt paaberaabte sig, at Landet ikke var tilstrækkeligt forsynet med direkte indførte kinesiske Varer. For at forhindre at Tilladelsen blev givet, søgte Kompagniet at samle den fornødne Kapital til selv at foretage en Ekspedition til Kina eller Batavia eller til begge Steder ved Tegning af Bidrag fra Aktionærerne, men da Ansøgerne ikke kunde vente længere paa Svar, og det desuden kunde forudsese, hvad ogsaa slog til, at der intet vilde komme ud af Kompagniets Forsøg, gav Kongen, allerede før Subskriptionen var sluttet, den ønskede Tilladelse.*). Betingelserne var, at der skulde betales de samme Afgifter til Staten, som Kompagniet svarede, at Hjemladningen skulde oplægges i Kompagniets Pakhus og sælges ved offentlig Auktion, og at der af Auktionsbeløbet skulde ydes Kompagniet en Rekognition af 7 pCt. Skibet »Antoinette« afgik da i Foraaret 1815 til Kina, og vendte tilbage efter 15 Maaneders Fraværelse, hvoraf 2 Maaneder medgik i Rio Janeiro, og skønt det kun var paa 133 $\frac{1}{2}$ K. L., maa dets Ladning være udbragt til over 1700000 Rdl. (over 900000 Rdl. S.), thi de 7 pCt. Rekognition til Kompagniet udgjorde 120000 Rdl. (64000 Rdl. S.). Dette synes næsten utroligt, men Beløbet findes i Kompagniets Kassebog som betalt i 1817 og 1819, og der var en Højesteretsdom**) om dets Beregning. Der var forresten desuden Føringsgods til Værdi henved 18000 Rdl., efter Rekognitionen at dømme. Det berettes***), at denne Ekspedition bragte Rederne en god Fortjenneste, og dette er, skønt en Del fra Auktionen uind-

*) Resol. 22. Marts 1815.

**) H. R. Dom 15. Jan. 1819.

***) Nathanson S. 829.

løste Varer næste Aar maatte sælges for Spotpris for første Købers Regning*), sandsynligt efter de anførte Tal, saa meget mere som de nævnte Handelshuse straks androg om og, uagtet Kompagniet søgte at hindre det, fik Tilladelse til en ny Ekspedition til Kina med Skibet »Norden«, iøvrigt paa noget bedre Vilkaar**), navnlig blev der indrømmet Fritagelse for Rekognition til Kompagniet for den Del af Hjemladningen, der atter udførtes. Denne Ekspedition skal »mere paa Grund af Kursfluktuationer end Konjunkturerne« ikke have givet saa godt Resultat som den første. Efter Kompagniets Bøger solgtes Ladningen for henved 450000 Rdl. S., udført blev for noget over 55000 Rdl., og Rekognitionen blev 27248 Rdl. i $\frac{1}{2}$ 2 $\frac{1}{2}$ S. Flere Tilladelser til Ekspeditioner til direkte Indførsel af Kinavarer end de to omtalte blev ikke givne, men der blev vistnok heller ikke ansøgt derom. Derimod kom der af og til An-søgninger om direkte Indførsel af enkelte i Reglen smaa Partier af The, men Kompagniet nægtede næsten altid at give Samtykke dertil.***)

Det omtalte private Initiativ gjorde det klart for Kompagniet, at det nu maatte gøre en Kraftanstrængelse. Dels kunde det — som ogsaa fra Regeringens Side tilkendegivet†) — ikke vente at beholde sin Eneret, naar den ikke benyttedes til andet end til at hæve Skat af andres Virksomhed, dels var det ved de allerede stedfundne Forhandlinger om Oktroien givet, at Regeringen ikke af blot Medlidenhed med Kom-

*) Nyeste Skilderi af København f. 1817 S. 327. **) Resol. 27. Marts og 4. April 1816. ***) Komp.s Skriv. 30. Dec. 1819, 3. Febr., 29. Febr. og 30. Sept. 1820. †) Kommercekoll. Skr. 28. Dec. 1814 og 28. Okt. 1815.

pagniets store uforskyldte Tab eller som Tak for dets Patriotisme i Krigens Tid vilde gøre noget synderligt for det, naar det ikke i Gerningen viste, at det var levedygtigt. Direktionen erkendte*) ogsaa »at det synes nu at være den mest kritiske Tidspunkt for vort Kompagni«. Det gjaldt nu baade om at sikre, hvad man kaldte Kompagniets »juridiske Tilværelse« nemlig Oktroiens Fornyelse, og om at skabe dets merkantile Eksistens ved at lægge en rigtig Plan for dets Virksomhed. Man vedtog derfor enstemmigt et Forslag om at nedsætte en Kommission af 6 Aktionærer for at undersøge Kompagniets Tilstand i det hele saa vel med Hensyn til Handelens Fortsættelse og Oktroiens Fornyelse som, i Fald disse »Genstande« ikke kan opnaas, med Hensyn til Kompagniets mulige Opløsning. Resultatet af denne Kommissions Arbejde var, at man skulde stræbe at opretholde Kompagniet, hvis Opløsning paa dette Tidspunkt vistnok heller ikke vilde have indbragt Aktionærerne noget, søger Oktroien fornyet paa 20 Aar og andrage om forskellige særlige Begunstigelser.

I Slutningen af 1815 ansøgte**) da Kompagniet om at faa Oktroien, der udløb den 14. Jan. 1817, forlænget paa 20 Aar. Det erklærede, at det vel havde lidt store Tab og ikke for Tiden kunde likvidere uden Underskud, men at det dog endnu besad Midler til at komme i Virksomhed og gennem denne haabede selv at kunne indfri det hollandske Laan, som Kongen var Garant for. Tillige anholdt man om Eneret til at indføre The, indtil Kompagniets første Skib til Kina var vendt hjem,

*) Generalfors. 6. Okt. 1815. **) Ansøgn. 23. Dec. 1815.

om 5 pCt. Rekognition af private ostindiske Ekspeditioner og om flere andre nye Privilegier. Ansøgningen blev ved en Deputation afleveret til selve Kongen, der »anhørte samme paa den Højstsamme særegne og enhver Hans Undersaetter saa velbekendte hulde Maade og naadigst tilsgaede at ville tage Kompagniets Anliggender i nøjeste Overvejelse«. Tiden gik dog, uden at der kom Svar, men da Kompagniet nogle Gange havde bragt sig i Erindring, tilsidst med den afgørende Motivering, at »den gamle Oktroi idag udløber«, blev Oktroien forlænget*) paa 3 Aar altsaa til 14. Jan. 1820, og Kongen lovede ikke at give andre Tilladelse til Kinaekspeditioner i 3 Aar, hvis Kompagniet selv udsendte en Ekspedition i hvert af disse 3 Aar, en Betingelse, som Kompagniet ganske vist ikke opfyldte, men der var heller ingen Privat, der anmodede om den nævnte Tilladelse.

Om de særlige Privilegier, som Kompagniet troede at have Udsigt til, blev der ikke talt, men faa Dage efter Oktroiens Forlængelse nedsatte**) Kongen en Kommission paa 8 Medlemmer »for at overveje, under hvilke Vilkaar en ny Oktroi overensstemmende med Statens og det asiatiske Kompagnies Tarv kan være at forunde dette Handelsselskab«. Medlemmerne var Moltke fra Rentekammeret, A. S. Ørsted og Cold fra Kancelliet, Kirstein og Thonning fra Kommercekollegiet, Holten fra Statsgældkontoret og to af Kompagniet foreslaaede Mænd, Direktørerne Klingberg og Fr. Tutein. Denne Kommissions Forhandlinger gik imidlertid hur-

*) Resol. 23. Jan. 1817 jfr. Plak. 29. Jan. s. A. **) Resol. 29. Jan. 1817.

tigt i Staa, da Kompagniet ikke fyldestgørende kunde oplyse Muligheden af, at det kunde bestaa, og man da vilde afvente om en særlig Understøttelse fra Staten eller forandrede Omstændigheder muligvis kunde forbedre Kompagniets Stilling.

Det store Underskud paa henved $2\frac{1}{2}$ Mill. Rdl., som Evaluationen af 1815 udviste, beroede, som foran omtalt, væsentligst paa de uheldige Kursforhold og var forsaavidt kun nominelt, som det ved bedre Kurser vilde formindskes eller forsvinde, naar Kompagniet kunde undgaa Opgørelse, saa længe de slette Tider vedvarede, og i 1816 dagedes det ikke lidt for Kompagniet. Det hollandske Laan blev ved Statens Mellemkomst *) bragt i Orden, saaledes at det blev uopsigeligt til 1825 mod, at de ikke betalte Renter for de tre sidste Aar udrededes i 8 Aar med $\frac{1}{8}$ aarligt og den fremtidige Rente prompte blev erlagt, og til denne Rentebetaling ydede Rigsbanken et Laan af 80000 Rdl. Endvidere kom henad Aarets Slutning den glædelige Efterretning, at de foran omtalte 490000 sicca rupees i Bengalens var reddede, og dette var efter Kurser et meget stort Beløb i Rdl. Tillige steg Kurser paa Kompagniets kgl. Obligationer betydeligt. En Opgørelse, som Tutein fremlagde for Oktroikommissionen i Februar 1817, ser saaledes ud:

Gæld i Kina	106055	Sp.
» - Holland...	455680	»
561735	à 6	Rdl. 1 $\frac{1}{2}$ = 3464033 Rdl.
Kompagniet skylder i S. V. 428700	803814	»
» » i N. V.	99611	»
	4367458	Rdl.

*) Finanskoll. Skr. 29. Jan. 1816.

Kgl. Obligationer 2177633 à 75 pCt.	1633222 Rdl.
Private Obligationer.....	20000 >
Ejendomme.....	500000 >
Bengalsk Krav 245000 Sp.....	1510833 >
	3664055 Rdl.

Herefter vilde der vel være en Fremgang mod Evaluationen af 1815 af ca. 1800000 Rdl., men dog endnu et Underskud af ca. 700000 Rdl., og hvis man likviderede, vilde der altsaa ikke tilfalde Aktionærerne noget, og Kreditorerne vilde kun faa lidt over 80 pCt. Dog tilføjer Tutein, at hvis man ikke anser det for Pligt at betale Kineserne (!), vilde Massen forbedres med ca. 654000 Rdl., og da vilde Aktiver og Passiver omrent balancere. Denne Opgørelse, der naturligvis ikke kunde styrke Kompagniets Kredit hos Oktroi-kommissionen, maa dog berigtiges, forsaavidt der ikke er taget Hensyn til det bataviske Krav, der af Tutein maa være betragtet som ganske usikkert, men snart viste sig at være godt, og som anslaaet til noget over 200000 Specier efter den af Tutein beregnede Kurs vilde forbedre Status med ca. $1\frac{1}{4}$ Mill. Rdl., saa at Kompagniet blev solvent, og der blev omrent $1\frac{1}{2}$ Mill. Rdl. til Aktionærerne. Aktierne blev i Begyndelsen af 1817 solgte til Priser omkring 300 Rdl., men havde noget forinden staaet i 365 Rdl.

Det er muligt, at Direktionen ikke har ønsket at fremstille Kompagniets Stilling som gunstigere, end det var absolut sikkert, for ikke at mødes med Krav om straks at genoptage Kompagniets Ekspeditioner til Asien, hvilket den vistnok med Rette*) ikke var tilbøjelig til.

*) Nyeste Skilderi af Kjøbenhavn f. 1817, Sp. 513 om Kina-ekspeditioner.

Hele Ansvaret i saa Henseende hvilede nemlig nu udelukkende paa Direktionen, idet Kompagniets Styrelsesæt var undergaet en hel Revolution, hvorved Konventionens Bestemmelser herom blev suspenderede, og Direktørerne udrustedes med uindsørket Myndighed. I Erkendelse af, at den første Betingelse for at bringe Kompagniet fremad var at give dets Bestyrelse en Form, som ydede »større Hurtighed, Kraft og Hemmelighed i Forhandlingerne«, vedtog en Generalforsamling 25. Okt. 1816 med meget stor Stemmemeflerhed at frigøre Direktørerne for Nødvendigheden af at indhente Generalforsamlingens Samtykke og af at raadspørge Kompagniets bestandige Kommission. Tillige besatte man de to ledige Direktørpladser, den ene med Fr. Tutein, og bemyndigede Direktionen til at optage et Laan paa 300000 Pjastre til Udsendelse af Ekspeditioner.

Der blev nu ikke holdt Generalforsamling førend i Foraaret 1819, og i denne Mellentid bedredes Kompagniets Stilling betydeligt. Evaluationen af 1818 viser, at Kompagniet ejede lidt over 1100000 Rdl., at altsaa ikke langtfra Halvdelen af Aktiekapitalen var i Behold, og at der var en Fremgang i Sammenligning med Evaluationen af 1815 af over $3\frac{1}{2}$ Mill. Rdl. Dette be-roede væsentligst paa de gunstige saavel udenlandske som indenlandske Kurser; alene paa Kompagniets kgl. Obligationer til Beløb omtrent 2 Mill. Rdl. var der indvundet 800000 Rdl., idet Kursen 1815 var sat til 50 pCt., men i Evaluationen af 1818 beregnes til 90 pCt. Den kinesiske Gæld, hvorpaas 1818 var afbetaalt 10000 taels, og den hollandske Gæld var efter Kursen til-sammen henved 2 Mill. Rdl. mindre, og det bengalske

Krav, der i 1815 ikke toges i Betragtning, er i Evaluationen af 1818 opført med 550000 Rdl. Den enevældige Direktion holdt sig uvirksom, indtil Pengeforholdene bedredes, men da optog den 1818 i Altona et Laan paa 300000 Mark Banko paa 3 Aar til 7 pCt. Rente, og denne Sum i Forbindelse med, hvad der indkom ved Salg af 800000 Rdl. kgl. Obligationer til Kurs 90 à 92 pCt., blev anvendt til en Ekspedition til Ostindien med »Kronprinsessen«, der afgik i November 1818, og hvormed Kompagniets Søfart efter 11 Aars Hvile var genoptaget. Skibet blev, vistnok af Frygt for Sørøvere, sat i »usædvanlig« Forsvarsstand med mange fra Staten laante Kanoner. Det samme skete næste Aar med »Christianshavn« og endnu 1833 med »Frederik VI«.

Da Direktørerne paa Generalforsamlingen 11. Marts 1819 gjorde Rede for det forløbne Tidsrum siden sidste Møde, skulde man tro, at der maatte herske lutter Tildfredshed, men »Turbulenze og Etourderie af Partiaanden« gjorde sig gældende og beherskede fra nu af Kompagniets Generalforsamlinger. Det var navnlig et Forslag om at sælge Wilders Plads, der vakte Misstemning og Mistro hos Aktionærerne især mod Tutein, idet man fandt det forunderligt at foreslaa det, skønt Direktionen ikke behøvede Generalforsamlingens Samtykke, og uden at give nærmere Oplysning om Salgssummien m. v. samt uden Hensyn til, at Pladsen var fordelagtigt udlejet. Resultatet blev, at Forslaget forkastedes med stor Stemmemflerhed, og kort efter*) fattede man, omend kun med 2 Stemmers Majoritet, mod Direktionens Ønske den sikkert meget uheldige Be-

*) Generalfors. 3. Juni 1819.

slutning, at Direktørernes ekstraordinære Myndighed skulde ophøre og alt vende tilbage til det gamle Spor. *)

I Slutningen af 1819 afgik »Christianshavn« med 119 Mands Besætning paa en Kinafart, om hvis første Afsnit Digteren Poul Møller, der fulgte med som Skibspræst, har meddelt nogle Optegnelser, og i Sommeren 1820 kom »Kronprinsessen« hjem fra Kompagniets første og sidste Ekspedition til Forindien efter 1807. Af dette Skibs Hjemladning, der væsentligst bestod af Indigo, solgtes hurtigt henved $\frac{2}{3}$ med Fortjeneste, men Ekspeditionen kan dog næppe have bragt Kompagniet Fordel, allerede fordi den varede for længe nemlig $18\frac{1}{2}$ Maaned, hvoraf næsten 9 Maaneder gik med at vente paa Hjemladning, hvad naturligvis var kostbart for det store Skib med 98 Mands Besætning. Dertil kom, at Kompagniet nu ikke længere vovede at sejle med Ladningen uassureret, saa at Omkostningerne forøgedes med Forsikringspræmien, der var 5 pCt. ud og lige saa meget hjem. Det viste sig ogsaa, at en stor Del af Ladningen ikke kunde sælges uden Tab.**) I øvrigt havde man, allerede inden Skibet kom hjem, besluttet at hæve Faktoriet i Frederiksngor og ophøre med Farten paa Forindien**), men af Hensyn til Oktroi-forhandlingerne blev dette utsat, og Ejendommene i Indien blev først solgt 1840.

Efter »Kronprinsessen« Hjemkomst foreslog man at udsende en ny Ekspedition til Kina med samme

*) Nyeste Skilderi af Kjøbenhavn for 15. Juni 1819, N. C. Bierring, Til Interessenterne, Kbhvn. 1820 og Fr. Tutein, Til Publicum, Kbhvn. 1820. **) Generalfors, 7. Dec. 1820. ***) Ludvigsen, Erindringer osv., S. 8.

Skib, ikke mindst fordi man vilde give Oktroikommisionen Indtrykket af, at Kompagniet udfoldede en livlig Virksomhed. Tutein var imidlertid en bestemt Modstander af Ekspeditionen, der efter hans Mening kun kunde bringe Tab, eftersom Markedet for kinesiske Varer i Danmark var overfyldt, og der ikke kunde ventes Afsætning til Udlændet. Den bestandige Kommission, der ikke var meget stemt for Ekspeditionen, ønskede, at man i alt Fald skulde benytte et befragtet mindre Skib, og Enden blev, at Generalforsamlingen*) forkastede Forslaget med ringe Stemmemeflerhed.

»Christianshavn« vendte hjem i Sommeren 1821 efter en Fraværelse af over 20 Maaneder, hvoraf over 4 Maaneder i Kina. Døden havde bortrevet Overstyrmanden, Superkargoen, Underlægen, Styrmanden, Hovmesteren og adskillige Matroser, men Rejsen havde paa den anden Side flere Lyspunkter. Udladningen blev solgt med ikke ubetydelig Fordel, og Skibet tjente ca. 12000 Rdl. S. i Fragt for Ris og Rødtræ fra Manilla til Kina. Her forefandt man alle Kompagniets Ejendele urørte i det Hus, der benyttedes under Ekspeditionernes Ophold i Kina, og man gensaa Kompaniets gamle Ven, den kinesiske Købmand Chonqua, som med urokkelig Tillid taalmodigt havde ventet paa sine Penge fra 1806. Han fik nu sit Krav betalt med noget Afslag i Renten og laante efter Kompagniet en endnu større Sum, over 66000 taels, til Indkøb af Hjemladning. Mindre behageligt var det, at han sammittighedsfuldt havde opbevaret et for Kompagniet i Slutningen af 1806 indkøbt Parti The, der nu ved den

---

*) Generalfors. 7. Dec. 1820.

lange Henliggen var blevet ubrugeligt, men han delte Tabet, ca. 12000 Rdl. S., med Kompagniet. Hjemladningen havde en Værdi af langt over $1\frac{1}{2}$ Mill. Rdl. S.; den bestod væsentligst af The, men der var ogsaa en Del Silketøj og Nankin og noget Porcellæn, Puddersukker og Sago. Af disse Varer solgtes hurtigt noget med ret god Fortjeneste, men Ekspeditionens endelige Resultat var ikke gunstigt. Ikke blot gjorde dens Langvarighed og Assurancepræmien $5\frac{1}{2}$ pCt. den meget kostbar, men Varesalget herhjemme gik for langsomt; endnu 5 Aar efter Skibets Hjemkomst henlaa en meget stor Del Varer usolgt, og endnu 1835 *) og 1836 var der en ganske vist ikke betydelig Restbeholdning. Dette laa dog ikke straks for Dagen, og til en Begyndelse syntes Udfaldet at love ret godt for fremtidige Kinaekspeditioner, især hvis man ordinerede mere gangbare Varer og kunde formindske Udgifterne noget. Det besluttedes derfor med stor Stemmemeflerhed at udruste en ny Kinafart, skønt der i Bestyrelsen var delte Meninger om Rigtigheden heraf.

I April 1822 afgik da »Kronprinsessen«. Man anvendte den størst mulige Sparsommelighed, strøg alle undværlige Funktionærer — Besætningen blev desuagtet 99 Mand — og fik endog Fritagelse**) »dog uden al Følge for Fremtiden« for at sende en Præst med Skibet, hvilket man ikke havde kunnet opnaa***) for »Christianshavn«, men fik særlig Tilladelse til for hver af de senere Ekspeditioner, uagtet Regeringen i Principet fastholdt, at den ikke vilde befri Kompagniet

*) Generalfors. 24. Dec. 1835.

**) Reskr. 21. Marts 1822.

***) Resol. 31. Marts 1819.

derfor.*). Føringsducørerne indskrænkedes betydeligt, Lønningerne formindskedes, og de anførte og flere andre Besparelser angives at have beløbet sig til henved 17000 Rdl. S., hvori forøvrigt synes at ligge en stærk Kritik af de tidligere Udrustninger. Assurance-præmien var kun 4 pCt.

Imidlertid havde Oktroikommisionen, da den saa, at Kompagniet paany var traadt i Virksomhed, genoptaget sine Forhandlinger i 1819. Under disse var det naturligvis af Betydning at faa Rede paa, hvorledes Kompagniets Stilling virkelig var, men dette viste sig at være saare vanskeligt. Efter Balancen pr. 11. April 1818 skulde hele Aktiekapitalen være tilstede og endda et lille Overskud, og efter Balancerne pr. 11. Apr. 1820 og 1821 skulde der endnu være Dækning for 434 Rdl. for hver Aktie paa 500 Rdl. Dette Tal blev ogsaa angivet**) for Oktroikommisionen omend med Tilføjelse, at paa Grund af forskellige Omstændigheder var hver Aktie muligvis kun 200 Rdl. værd, og paa Generalforsamlingen i Januar 1821 kom atter Værdien 434 Rdl. frem. Sandheden var vistnok omrent det, som Evaluationen af 1821 meddeler, nemlig at Formuen var ca. 1180000 Rdl., og hver Aktie skulde altsaa herefter være 246 Rdl. værd, men den virkelig opnæaelige Pris var lige efter Generalforsamlingen lidt over 120 Rdl. og daledes i Aarets Løb ned under 100 Rdl. For Oktroikommisionen var det ikke let at faa Klarhed om Kompagniets Status og dets temmelig indviklede Beregninger over dets Tab ved Krigen. I sin

---

*) Reskr. 25. Nov. 1829 og Resol. 24. Aug. 1833. **) Komp. Skriv. 30. Okt. 1820.

Indstilling af 1821 erklærer Oktroikommisionen, at paa den ene Side maa Kompagniet angive store Tab for at begrunde sin Trang til at hjælpes, og paa den anden Side fremstille sig som levedygtigt, men dets Oplysninger, navnlig den fremlagte Balance, ere ikke saa ganske tilfredsstillende eller i den Grad nøjagtige, at bestemte Resultater deraf kunne uddrages, dog tilføjes der meget godmodigt, at »Kompagniet qua Handelstitut, der behøver betydelig Kredit i Udlandet, kan billigen undskyldes for en saadan Meddelelse.« Foreløbigt maatte Kommissionen erklære, at den ikke kunde blive færdig med sit Arbejde inden Oktroiens Udløb, og denne blev da, ca. 3 Uger efter at den var ophørt at eksistere, forlænget *) paa 1 Aar fra 14. Januar 1820, og næste Aar atter forlænget **) paa 1 Aar alt-saa til 14. Januar 1822, dog blev det samtidigt paalagt Kommissionen at være færdig inden 1. Aug. 1821. Desuagtet afleverede Kommissionen intet Forslag til Oktroi men afgav en vidtløftig Indstilling ***) og efter en Del Skriveri opnaaedes der i alt væsentligt Enighed mellem Kommissionens Flertal og Kommercekollegiet, men inden dette kunde forelægge sin Indstilling †), var Oktroiens Løbetid forbi, og man maatte da forlænge ††) den indtil videre, idet der ikke var Udsigt til i en nær Fremtid at naa noget endeligt Resultat.

Medens Kompagniet ønskede at bevare alle Rettigheder efter Oktroien af 1792 ubeskaarne og tillige at opnaa flere nye Privilegier, var hverken Oktroikommis-

*) Resol. 2. Febr. 1820 jfr. Plak. 16. Febr. s. A. **) Resol. 24. Jan. 1821 jfr. Plak. 31. s. M. ***) Indst. 14. Mai 1821. †) Indst. 17. Sept. 1822. ††) Resol. 8. Jan. 1822 jfr. Plak. 29. s. M.

sionens Medlemmer, med Undtagelse af de to Direktører, eller Kommercekollegiet stemte derfor. De indstillede, at Kompagniet skulde beholde sin Eneret til Fart paa Kina og befries for de i Oktroien af 1792 foreskrevne Begrænsninger, saaledes at det skulde kunne udrede sine Ekspeditioner ikke blot fra indenlandske men ogsaa fra fremmede Havn og skulde kunne returnere med ostindiske og kinesiske Varer ikke blot til København men ogsaa til Altona eller fremmede Steder og endvidere være fritaget for at sælge Varerne ved Auktion. Men paa den anden Side skulde Kompagniets Eneret ikke udelukke andre Undersaatter fra at foretage Ekspeditioner til Kina og returnere derfra eller fra Ostindien til Altona eller fremmede Steder, og endvidere skulde kinesiske Varer direkte fra Kina eller Ostindien i private Danskes Skibe eller for deres Regning kunne transitere over København og i fremmede Skibe over København og Altona. Man vilde paa-lægge Kompagniet at svare Øresundstold, som det efter Oktroien var fritaget for, men til Gengæld lade Rekognitionen til Staten efter Oktroiens § 15 bortfalde og give forskellige Lettelser i Tolden og Toldbehandlingen, men om nye Privilegier kunde der ikke være Tale, hverken om 5 pCt. Rekognition af andres ostindiske Ekspeditioner (hvilket aldeles vilde ødelægge den Smule ostindisk Handel, der endnu fandtes) eller om Forpagtning af Kaffetolden eller om Eneret paa Indførsel af The (herfor var der dog nogen Stemning i Kommisionen) eller om Toldfrihed for udført The eller om Erstatning for Ekspropriationen i 1808. Dog mente man, at der ved passende Lejlighed kunde gives

Kompagniet en eller anden »overordentlig Benaadning« paa Grund af dets under Krigen udviste Patriotisme.

Den kongelige Afgørelse ved Resol. 2. Oktober 1822 forbigik i Taushed Henstillingen om en overordentlig Benaadning men fulgte iøvrigt Indstillingen, dog skulde der, inden endelig Beslutning blev taget, gives Kompagniet Lejlighed til at fremføre sine mulige Bemærkninger. Man anmodede derefter Kompagniet om at udtale sig, og tillige spurgte Oktroikommisionen*) Kompagniet, om det ikke vilde være i dets Interesse, at den meget høje Told paa indirekte indført The blev nedsat; den var over 50 pCt. af Værdien og virkede næsten prohibitivt, medens Kompagniet for sin direkte indførte The kun svarede 2 pCt. i Told. Meningen var at nedsætte Tolden med $\frac{3}{4}$ eller $\frac{4}{5}$ og tilstaa Kompagniet en Andel i Tolden. Først 2 Aar efter**) svarede Kompagniet herpaa og erklærede, at det ikke fandt en Nedsættelse af Thetolden gavnlig, men at det bedste var at give Kompagniet Eneret paa Indførsel af The, i alt Fald foreløbigt paa 3—5 Aar, og afskaffe Transitoplag af The. Endnu længere Tid tog det, inden man kunde faa Kompagniet til at udtale dets Mening om en ny Oktroi paa det ved Resol. 1822 angivne Grundlag, og først da Kongen efter 3 Aars Forløb befalede***) det at svare inden 3 Maaneder, undskyldte Kompagniet sin langvarige Taushed med, at det havde villet afvente Udfaldet af de iværksatte Ekspeditioner, og afgav sin Erklæring†), der stillede sig aldeles avisende overfor enhver Indskrænkning i

*) Skriv. 23. Nov. 1822. **) Skriv. 4. Nov. 1824. ***) Resol. 30. Aug. 1825. †) Skriv. 16. Dec. 1825.

dets Rettigheder efter Oktroien af 1792 og fastholdt dets tidligere fremsatte Ønsker. Kompagniet, der, som meddelt, allerede havde opnaaet at faa sin gamle Oktroi til at vedvare paa ubestemt Tid og kunde indse, at der ikke foreløbigt var Udsigt til at opnaa en lige saa gunstig eller endog bedre Oktroi, har aabenbart fundet det fordelagtigst at trække Sagen i Langdrag efter bedste Evne. Regeringen lod ogsaa hele Oktroispørgsmaalet hvile i en Række af Aar, vel nærmest fordi det kunde formodes, at Fremtiden vilde bringe en Løsning ved Udviklingens Gang.

IV.

I September 1822 nedlagde Tutein i Utide sit Mandat som Direktør, efter hans egen Angivelse fordi han nærede ganske andre Anskuelser om merkantile Foretagender end hans Kolleger i Direktionen, men efter disses Udsagn paa Grund af Aktionærernes Misnøje med ham*). At en Misstemning mod ham har foreligget, er sikkert, thi efter at Kompagniets mangeaarige Sekretær Mourier var valgt til Direktør i Tuteins Sted med Bibeholdelse af sin Sekretærplads, men ogsaa kun med halv Direktørhonorar, vedtog en Generalforsamling**) efter Aktionærernes Initiativ at søge om at faa Mourier indsat i Oktroikommisionen, hvilket man mente maatte medføre Tuteins Udtræden deraf. Dette mislykkedes dog, idet Mourier vel fik Sæde i Kommissionen, men Tutein forblev der og optraadte

*) Jfr. de foran S. 479 nævnte Skrifter af Bierring og Tutein.

**) Generalfors. 25. Sept. 1823.

som ivrig Modstander af Kompagniets Privilegium, ikke altid i de blideste Udtryk. Særligt krænkende fandtes et skriftligt Votum af ham, hvori bl. a. Kompagniets Ønske om Monopol paa Indførsel af The og Ophør af Transitoplæg af The betegnedes som et »gothisk Forlangende«, og Direktørerne begærede hans Udtalelser »i sin havende Form« allerunderdanigst forelagt Hans Majestæt, hvilket dog ikke ses at være sket.

Administrationsudgifterne forringedes ved, at man*) nedsatte Direktørernes Antal fra 4 til 3 og Revisorernes fra 3 til 2. Ogsaa Decisorernes Tal forandredes fra 7 til 5, men medens de i adskillige Aar havde fungeret gratis, tilstod man dem nu 200 Rdl. hver i aarligt Honorar. Resultatet af de nævnte og forskellige andre Lønnedsættelser og Indskrænkninger blev en aarlig Besparelse af 5000 Rdl., men kort efter opstod der en ny Udgift af næsten 20000 Rdl. aarligt, idet Kompagniet efter Direktionens Forslag vedtog **), at der foreløbigt i 8 Aar skulde gives Aktionærerne et Udbytte eller en Rente af 4 Rdl. pr. Aktie. Dette begrundedes dels ved nogle temmelig uklare Betragtninger, hvis Mening synes at være, at Aktionærerne havde Krav paa Udbytte af den Del af Kompagniets Kapital, der ikke anvendtes til Ekspeditioner, dels ved Henvisning til de omtalte Besparelser og til den heldige Ordning af Kompagniets Gældsforhold, som var opnaaet. Man havde betalt Staten Resten ca. 30000 Rdl. af en Kredit i Altona fra 1812, som Kongen havde maattet indfri, og Renten, der først beregnedes til 27000 Rdl., men senere nedsattes meget betydeligt,

*) Generalfors. 14. Nov. 1822.   **) Generalfors. 22. Jan. 1824.

blev til sidst aldeles eftergivet*). Endvidere var man blevet fri for at remittere til Dækning af Renten af den hollandske Gæld, thi Renterestancen for 1813—16 var nu betalt, og Kompagniets bataviske Krav var efter lange Forhandlinger blevet anerkendt som en den hollandske Regering paahvilende Gæld, saaledes at Renter og Afdrag deraf skulde likvideres med Renten af Kompagniets hollandske Gæld. Denne blev iøvrigt, efter at Kompagniet havde solgt ca. 600000 Rdl. kgl. Obligationer til god Kurs, opsagt til Udbetaling til 1. Okt. 1824 og omrent $\frac{3}{4}$ deraf betalt, medens Resten konverteredes fra 5 til 4 pCt. Rente**) og endeligt afvikledes 1831.

Ved de omtalte Transaktioner sparedes der noget i Rente, omend langtfra de 20000 Rdl. aarligt, som Aktionærerne fik, men Kompagniets økonomiske Stilling var iøvrigt saa lidet gunstig, at en Fordeling af Udbytte synes ganske urimelig. Evaluationen af 1821 viste vel en lille Fremgang sammenlignet med 1818, men efter Evaluationen af 1823 var der en Tilbagegang af 278000 Rdl.; Formuen var nu kun meget lidt over 900000 Rdl., svarende til 188 Rdl. pr. Aktie, og man kunde købe Aktierne til langt under 100 Rdl.***).

Efter al Sandsynlighed har Direktionen fundet sig nødt til at lade Aktionærerne faa et Udbytte for nogenlunde at bekæmpe deres stadigt voksende Misfornøjelse og Planer om at opløse Kompagniet†), og hvis dette har været Maalet, hvad Ytringer paa Generalforsamlingen tyde paa, synes det ogsaa at være naaet for en

*) Resol. 10. Sept. 1823.

**) Generalfors. 23. Sept. 1824.

***) Generalfors. 23. Sept. 1824.

Kbhvn. 1825.

†) H. Randulff, Tordenrøsten,

Tid. Oppositionens Forslag om at lade Kompagniets Regnskaber trykke, om yderligere at formindske Direktørernes og Decisorernes Antal, om at nedsætte Direktørernes Honorar og i Stedet derfor give dem en lille Tantième, ja endog om at hæve det ret kostbare og unyttige Faktori i Bengalens, forkastedes*) alle. Tuteins Forslag om at vælge 3—5 sagkyndige Aktionærer til at gennemgaa den sidste Evaluation og give Betænkning derom og om Kompagniets Stilling i det hele blev afvist af Direktionen.

»Kronprinsessen« var hjemkommen i Juli 1823 efter en heldig og hurtig Rejse paa 15 Maaneder. Foruden Varer, der blev solgte vistnok uden synderlig Fortjeneste, havde Skibet udført over $1\frac{1}{2}$ Mill. Rdl. S. i Pjastre til Indkøb af Hjemladning og til Betaling af Gælden fra sidste Kinafart. Chonqua fik sit Tilgodehavende, og efter Kompagniets Indstilling skænkede Kongen ham sit Portræt. Til Gengæld gjorde Chonqua en meget fin Middag for Skibets Officerer og afleverede som Gave til Frederik VI sit Portræt i forgylt Ramme, en Kasse med en Ta-fooh, »der staar i højeste Anseelse blandt Kineserne og er et Emblem paa Lyksalighed«, og to zirlige Kasser med fin The. Overhovedet stod Kompagniet paa en særdeles venskabelig Fod med de kinesiske Købmænd, »som aldrig gaa fra deres Ord**), selv om det er givet under fire Øjne, og de ved at gaa fra det kunde undgaa store Tab«, en Ros, der endnu i vore Dage ofte høres.

Trods den heldige Rejse og uagtet alle Besparelser og en vistnok baade god og billigt indkøbt Hjemlad-

*) Generalfors. 25. Marts 1824.   **) Ludvigsen anf. Værk S. 72.

ning, især The, bragte denne Ekspedition næppe nogen Fordel, thi endnu 1828 var ca. $\frac{1}{3}$ af Ladningen usolgt, og Resten deraf findes endnu i Balancen for 1836. Skibet selv foreslog Direktionen at sælge, fordi det var for lille for Kinafart og for stort for Ostindierejser, og at købe et noget mindre til ostindisk Fart, men dette forkastedes*), og da man senere**) bemyndigede Bestyrelsen til Salget, kunde der ikke opdrives nogen Køber. »Kronprinsessen« blev aldrig mere udsendt og findes i Evaluationen af 1832 ansat til 10000 Rdl., men figurerer endnu i Balancen for 1834 med en Værdi af 47000 Rdl., og det viste sig da paa Forespørgsel, at Skibet var blevet omdannet til en Lægter, fordi det hjem vendte Kinaskib kun med halv Last kunde passere Toldbodbommen og Bassinet til Kompagniets Plads. Denne Lægter eller Pram solgtes i Slutningen af 1837 for 5750 Rdl.

Efter at gentagne Forsøg i 1824 og 1825 paa at faa en Ekspedition vedtaget var mislykkedes***), skønt Direktionen henviste til Regeringens Udtalelser†) om, at Kompagniet maatte benytte sit Privilegium, hvis det vilde vente at beholde det, fik man endelig Generalforsamlingens Samtykke††) til en ny Kinaekspedition. Den var nær ved at blive forhindret ved Pengekrisen 1825, men med Statens Garanti†††) stiftede Kompagniet et Laan paa 250000 Mark Banko hos Donner i Altona, og i April 1826 afgik »Christianshavn« med en Besæt-

*) Generalfors. 25. Sept. 1823.   **) Generalfors. 22. Sept. 1825.

***) Generalfors. 18. Nov. 1824 og 30. Juni 1825.   †) Kom-

mercekoll. Skr. 1. Febr. og 6. Mai 1817.   ††) Generalfors.

22. Sept. 1825.   †††) Resol. 14. Febr. 1826, jfr. Resol.

27. Maj 1826.

ning af 101 Mand og en mod 5 pCt. Præmie forsikret Ladning til Værdi over 400000 Rdl. S.

Føringsducørerne blev afskaffede, men man maatte da naturligvis forhøje de Vedkommendes faste Løn; saaledes fik Kaptejnen nu 190 Rdl. maanedligt, medens hans Maanedsløn i 1822 kun var 24 Rdl. Selve Føringsretten, om hvilken man jævnlig gjorde bitre Erfaringer, skulde ogsaa ophøre, og Kammergodset maatte ikke omfatte Artikler, der indeholdtes i Skibets Returladning. Der udnævntes endog nogle Aktionærer til at føre Tilsyn med, at intet ulovligt foregik med Skibets Indladning og Udlosning, og der haves en kuriøs Skildring^{*)} fra en af Tilsynsmændene om hans resultatløse^{**)} Virksomhed som saadan.

»Christianshavns« Rejse varede omrent 17 Maa- neder; Skibet havde Havari baade paa Ud- og Hjem- rejsen og kom læk hjem, men Ladningen tog ingen Skade. Kaptejnen døde paa Udrejsen, og paa Hjem- rejsen døde hans Efterfølger og en Negotiebetjent, desuden var der en Del andre Dødsfald og megen Sygdom ombord.

Da man allerede i nogen Tid^{***)} havde været klar over, at Kinaekspeditioner ikke kunde betale sig, naar man væsentligt kun udførte Sølv, og altsaa Returladningens alene skulde bære hele Foretagendet, havde man ved denne Ekspedition anlagt næsten Halvdelen af Ladningens Værdi i Varer, nemlig Jern, Staal, Tjære,

^{*)} J. C. Engelhardt, *Til d'Hr. Medinteressenter i det danske asiatiske Kompagni, Khvn. 1827.* De »kontrollerende Interes- senter« eksisterede endnu 1833 og omtales af Ludvigsen, anf. Værk .S 96 og 117. ^{**) Generalfors. 24. Jan. 1828.}

^{***)} Generalfors. 25. Okt. 1821.

Beg, Genever, Klæde, Guld- og Sølvtraad, Rav, Rosiner m. m., og det blev alt solgt med ret stor Fordel. Returladningen blev købt billigt*), saa at man, efter at den var fuldt betalt, kunde hjembringe over 10000 Pj. Alt tydede saaledes paa, at der var gjort en god Forretning, og efter Kompagniets Bøger angav man ogsaa Nettogevinsten til over 126000 Rdl.

Efter Hjemkomsten fik »Christianshavn« en grundig Reparation i den kgl. Dok, der ikke tog Betaling for Dokningen og leverede Materialerne uden Fortjeneste. Som Udtryk for Kompagniets Taknemmelighed herfor anmodede det om og fik allernaadigst Tilladelse til at kalde Skibet, der nu var saa godt som nyt, »Frederik VI«, og efter at Aktionærerne havde givet **) Direktionen Myndighed til at iværksætte Ekspeditioner uden at indhente Generalforsamlingens Samtykke, afgik »Frederik VI« i Maj 1829 til Kina med en Besætning af 102 Mand. Baade Skib og Ladning var assurerede til 4 pCt., og af Ladningen, der havde en Værdi af ca. 440000 Rdl. S., bestod over $\frac{2}{3}$ af Værdien af Varer, der solgtes med betydelig Fortjeneste, vistnok ikke langt fra 100000 Rdl., det meste i Kina; især Klæde, Rav og Staal betaltes godt***). I Manilla købtes endel Indigo og til Salg i Kina et Parti Bomuld, Ris og Snørrottinger, hvorpaa tjentes en god Fragt, men intet derudover†). Skibet kom hjem i Oktober 1830, og Rejsen ansaas for meget fordelagtig for Kompagniet, thi foruden den værdifulde, billigt indkøbte Hjemladning ††) »saa stor som vi kunde pakke den i Skibet«

*) Ludvigsen, anf. Værk S. 54.

**) Generalfors. 24. Jan. 1828.

***) Ludvigsen anf. Værk S. 72.

†) Ludvigsen anf. Værk S. 66.

††) Ludvigsen anf. Værk S. 94.

bragte dette over 6000 Pjastre tilbage. Man angav da ogsaa, at der paa denne Ekspedition var en Netto-gevinst af ca. 70000 Rdl.

Atter i April 1833 udgik »Frederik VI« til Kina med 104 Mands Besætning, og denne 6te Ekspedition efter 1807 blev Kompagniets sidste. Af Ladningen, der ligesom Skibet var forsikret til 4 pCt. Præmie, og hvis samlede Værdi var ikke lidt over $\frac{1}{2}$ Mill. Rdl. S., udgjorde Varerne den langt overvejende Del, deres Fakturaværdi var ca. 475000 Rdl. S. Paa Java og i Manilla var det ikke muligt at sælge noget, men sidstnævnte Sted købtes et Parti Ris og et større Parti Snørrottinger, der ved Salg i Kina gav en god Fragt, og et Parti Bomuld og Sago blev købt til Hjemmemarkedet*). Skibet hjemkom efter en heldig og hurtig Rejse (14 $\frac{1}{2}$ Maaned) i Slutningen af Juni 1834, og da Udladningen blev solgt fordelagtigt i Kina, og Returladningen var billigt købt og af god Kvalitet**), syntes Resultatet ganske godt***), og Renfortjenesten ansloges til over 43000 Rdl. Det virkelige Udfald af denne og de to foregaaende Ekspeditioner kan ikke nøjagtigt oplyses, og hvad derom angives efter Kompagniets Bøger, er ganske vildledende. Beregningen skete nemlig saaledes, at man, efter at der ved hvert Skibs Hjemkomst var solgt, hvad der kunde sælges ved Auktion, ansatte Resten af Ladningen til en Værdi, der svarede til de opnaaede Auktionspriser, og derpaa opgjorde Ekspeditionens Resultat herefter og overførte Restladningen til Kontoen for usolgte Varer. Senere

*) Ludvigsen anf. Værk S. 99.   **) Ludvigsen anf. Værk S. 105
og 110.   *** Ludvigsen anf. Værk S. 118.

Tab ved Salg til lavere Priser, Svind og Forringelse ved Henliggen, Omkostninger m. m. faldt altsaa ikke paa Ekspeditionens Konto, men paa Varebeholdningens. Den i 1835 valgte Undersøgelseskomité kom ved en rigtigere Beregning, der tillige belastede Ekspeditionerne med Renter af de paa dem anvendte Kapitaler, til det Resultat, at de tre sidste Ekspeditioner, der efter Bøgerne angaves at have bragt en Fortjeneste af over 238000 Rdl., i Virkeligheden havde forvoldt et Tab af over 158000 Rdl. foruden Omkostningerne paa de endnu henliggende Varer og Renter af den i dem stikkende Kapital. Assuranceudgifterne for de tre Ekspeditioner beløb sig efter Kompagniets Bøger til næsten 164000 Rdl., og de hjembragte Varer henlaa for længe usolgte. Saaledes var der 1835 ifølge Evaluationen endnu Varer fra 1827 og for 300000 Rdl. fra 1830, og 1838 fandtes der for 100000 Rdl. Varer fra 1830 og for ca. 300000 Rdl. fra 1834. Især af The, der lader meget ved Henliggen, var der store Oplag, saaledes efter Kompagniets egne Opgivelser i Mill. fl. ved Udgangen af 1833 og 250000 fl. ved Udgangen af 1838. Udførsel af The til Udlandet kunde saa godt som ikke finde Sted, da Prisen var langt højere i København, og Kompagniet var altsaa henvist til Kongeriget og Hertugdømmerne som Opland. For dette Omraade var det ogsaa stærkt beskyttet derved, at det kunde indføre direkte og kun svarede en Told af 2 pCt., medens andre kun kunde indføre indirekte og maatte betale 34 fl. pr. fl. i Told for simplere The og 47 $\frac{1}{5}$ fl. for finere The, hvilket i 1835 var 60 à 80 pCt. af Værdien*), og som Følge heraf var der kun en meget

*) Viborg Stændertid. 1842 Sp. 127.

ringe Fortoldning af indirekte indført The. Desuagtet afsatte Kompagniet ikke stort mere end til Hovedstadens Forbrug, thi den største Del af Provinsernes og Hertugdømmernes Behov tilfredsstilles ved en meget lønnende Indsmugling af The fra Hamborg*). I den nedenfor omtalte Indstilling af 1836 fra Kommercekollegiet beregner dette det aarlige Forbrug til 450000 RK , og da der i 1832 kun blev fortoldet 5226 RK fremmed The i Danmark og Hertugdømmerne, og Kompagniets Salg sættes til 150000 RK , antager Kollegiet, at der det nævnte Aar er indsmuglet 30000 RK . Efter Kompagniets egen Angivelse**) har det fra 1832—36 solgt 170000 RK aarligt, saa at en mellemstor Ladning paa 5—60000 RK var tilstrækkelig til dets Afsætning i mindst 3 Aar. Hermed stemmer det omrent, at Kompagniets 5 Ladninger 1821—1834 hjembragte ialt 3171946 RK The, hvoraf 250000 RK var tilbage ved Udgangen af 1838.

Det er forøvrigt ret ligegyldigt, om man vil lægge Tabet paa Ekspeditionerne eller paa Varerne eller særligt give Assurancen Skylden; thi at der var Tab, er en given Ting, og de var saa store, at de ikke kunne tilregnes den nu i Forhold til Virksomheden altfor kostbare Administration alene, end ikke om dertil lægges Udbyttet til Aktionærerne, som ifølge en 1832 tagen Beslutning stadigt blev givet med 4 Rdl. aarligt pr. Aktie, sidste Gang i December 1839. Endnu 1829 viser Evaluationen en Formue af 863000 Rdl., men 1832 var den formindsket med 100000 Rdl., 1835 med

---

*) Nathanson S. 829.   **) Skriv. til Kommercekol. 30. Marts 1838.

ca. 190000 Rdl., og Kompagniets sidste Evaluation af 1838 angiver Formuen til 365000 Rdl. Det kunde forudses, at Kompagniet vilde dø af sig selv, hvis man ikke slog ind paa en anden Vej, og hertil fandtes der hos de ledende Mænd hverken Lyst eller Kræfter. Man forstaar ikke, hvorledes Direktionen endnu 1835, da $\frac{4}{5}$ af Aktiekapitalen var tabt og enhver Tanke om at foretage en Ekspedition syntes udelukket, kan udtales*), at »Status er aldeles ikke af en saadan Beskaf-fenhed, at det nærværende Øjeblik kan kaldes kritisk eller foruroligende«, men den maa vel have ment det, da den af al Magt modsatte sig Kompagniets Opløsning.

V.

Ønskeligheden af at ophæve Kompagniets Privilegium, hvilket under de givne Forhold temmelig sikkert maatte medføre Kompagniets Opløsning, traadte efter-haanden stærkt frem, og en særlig Anledning til at rejse Spørgsmaalet derom opstod snart. Der synes nemlig at have været nogen Tvivl, om Kompagniets Eneret til direkte Indførsel af kinesiske Varer omfattede Indførsel af saadanne Varer til København fra de dansk-ostindiske Besiddelser, og i alt Fald en enkelt Gang har man udtrykkeligt tilladt Salg af saadanne Varer i København **). Da Kompagniet beklagede sig herover, begrænsede Regeringen straks den givne Tilladelser og tilkendegav, at lignende Tilladelser ikke fremtidigt kunde ventes***), men ved samme Lejlighed befalede

*) Generalfors. 22. Jan. 1835.

**) Reskr. 28. Nov. 1829.

***) Resol. 4. Juni 1830.

Kongen Kancelliet at undersøge, om Kompagniets Eneret strakte sig ogsaa til Indførsel af kinesiske Varer fra Danmarks Besiddelser i Ostindien, og hvis dette var Tilfældet, om da Oktroiens Bestemmelser kunde forenes med Hensynet til at fremme Handelen paa Ostindien. Under de derved fremkaldte Forhandlinger erkendtes det, at Kompagniets Eneret omfattede det nævnte Tilfælde, men tillige at det var rettest at søge Eneretten forandret eller ophævet, da den til Skade for dansk Handel og danske Kolonier udelukkede andre fra Ekspeditioner, som Kompagniet ikke selv vilde eller kunde iværksætte. Grosserersocietetets Komité androg *) ogsaa om Ophævelse af Kompagniets Monopol, der »ikke udretter videre end at forsyne Hovedstaden med Theer, som for største Delen i flere Aar have henligget i Pakhusene, og nogle faa andre Vare, som møjsommeligt og langsomt udhøkres til Priser ca. 60 à 70 pCt. højere end de, hvortil disse Artikler i Hamborg kunne købes af Konsumenterne«.

Oktroikommisionen, der selvfølgelig blev raadsprugt, afgav den 29. Dec. 1832 sin saakaldte »endelige Betænkning **), fra hvilken dog de to Direktører i Kompagniet dissentierede. Kommissionen erklærer, at »en paa nøjagtige Kalkuler grundet Beretning om Kompagniets Tilstand se vi os ikke i Stand til at afgive, thi de af Kompagniets Direktører, der tillige ere Medlemmer af Kommissionen, have forment ikke at burde eller kunne forelægge os en saadan«. Der tilføjes, at Aktiernes Pris i Omsætningen er 70 à 75 Rdl. De to

*) Ansøgn. 13. Juli 1831. **) Oktroikommisionen vedblev dog at eksistere, og endnu Resol. 9. Marts 1837 indsatte et nyt Medlem i den.

Direktører i Kommissionen beklage sig over Tuteins Angreb paa Kompagniet og sætte som Betingelse for, at de kunne udtale sig uforbeholdent, at Tutein skal stille »antagelig Borgen« for, at han ikke herefter som hidtil skal forglemme, at Anledningen til hans Indtræden i Kommissionen var, at han dengang var Direktør i Kompagniet, og at Hensigten med Kommissionen er Udarbejdelsen af en ny Oktroi for Kompagniet, men ikke at ophæve det. Flertallet af Kommissionen kom til det Resultat, at Kompagniet ikke havde Udsigt til at kunne trives, og at dets Eneret ikke bragte det nogen Fordel, virkede uforholdsmæssig fordyrende for Konsumenterne og var til Skade for Statens Toldindtægter, hvorfor den burde ophæves. Imidlertid var hele Kommissionen enig om, at Kompagniet havde kongeligt Tilsagn om en Løbetid af 20 Aar for Oktroien, som derfor ikke kunde ophæves inden Udløbet af dette Tidsrum, men medens de to Direktører hævdede, at de 20 Aar maatte regnes fra den Tid, en ny Oktroi blev givet, fastholdt Kommissionens Flertal, at de 20 Aar løb fra 12. April 1823, fra hvilken Dag Oktroien var forlænget paa ubestemt Tid. Dette Spørgsmaal var af stor Betydning saavel for Staten som for Kompagniet, thi saa længe Oktroien løb, kunde der ifølge dens § 2 ikke ske Nedsættelse af Indførselstolden af The, men en saadan Nedsættelse maatte efter de foreliggende Forhold betragtes som næsten nødvendig.

Kommercekollegiet førte Forhandlinger med begge Kancellier om Oktroikommissionens Erklæring og efter nogle Paamindelser*) om at fremskynde Sagen, afgav

*) Resol. 16. Febr. og 14. Maj 1836.

det under 24. Mai 1836 den Indstilling til Kongen, at Oktroien skulde forblive i Kraft indtil 12. Apr. 1843, men derefter skulde saavel Oktroien som samtlige de Kompagniet som oktroieret Handelsselskab forundte Rettigheder være endeligt ophævede. Den kongelige Resolution herom kom dog først over $1\frac{1}{2}$ Aar senere, idet man afventede Udviklingen af Forholdet indenfor Kompagniet.

Her var der paany begyndt en meget urolig Tid, idet det ikke længere lod sig skjule, selv paa Balancerne, at det gik ned ad Bakke med rivende Fart. Paa en Generalforsamling i Slutningen af 1834, hvor bl. a. Professor David tog stærkt til Orde mod Bestyrelsen, spurgte man, hvortil den Million var gaaet, hvormed Balancen var formindsket i de sidste 10 Aar, og ankede over øjensynlige Urigtigheder i Balancen bl. a. den foran omtalte Værdsættelse af »Kronprinsessen«. Næste Aar indfandt sig paa Generalforsamlingen*) uberettigede Personer »som endog ved upassende Opsørelse forstyrrede Forsamlingens Fred«, der i sig selv ikke var meget stor, idet Aktionærerne bittert ankede over Kompagniets sørgelige Tilstand. Et Forslag om at udnævne en Komité til at afgive Betænkning om Kompagniets hele Stilling, nægtede Justitsdirektøren, Borgmester Schäffer, der ifølge Oktr. § 22 var Dirigent, at sætte under Afstemning under et intet-sigende Paaskud; Aktionærerne protesterede derimod, og over 100 forlod Mødet**). Paa en af Aktionærerne begært ekstraordinær Generalforsamling***), der varede

*) Generalfors. 22. Jan. 1835. **) »Dagen« f. 28. Jan. 1835,
»Fædrelandet« f. 1. Febr. 1835. ***) Generalfors. 2. Marts
1835.

5 Timer, nægtedes ligeledes og under samme Paaskud Afstemning om Forslaget, men da Aktionærerne i Henhold til Konventionens § 143 gav Direktionen Valget mellem inden kort Tid at lade afstemme eller have deres Mandater forbrudt, gav den efter.*) Paa to senere Generalforsamlinger**) vedtog man derpaa at udnævne den omtalte Komité og valgte dertil 5 Medlemmer, hvoriblandt L. N. Hvidt og David, og efter nogen Modvillje og Forhalingsforsøg fra Direktionens Side**) kom Komitéens Betænkning i Slutningen af 1835. Betænkningen erklærede, at Kompagniets Formue stadigt formindskedes og nu kun var 452000 Rdl., altsaa ikke blot mindre end Balancen viste, men ogsaa mindre end Evaluationen antog, og at den tillige blev mere og mere urealisabel, idet Gælden forøgedes og Varebeholdningen voksede, hvortil kom, at Ekspeditionerne gav Tab, og at Administrationsomkostningerne ca. 22000 Rdl. aarlig var for store. Kompagniet kan derfor ikke bestaa uden en total Forandring i dets Virkemaade, men en saadan vil blive vanskelig at gennemføre, og da Regeringen formentlig vil yde et Vederlag for Op-hævelsen af Kompagniets Privilegium, der jo endnu er sikret for mindst 7 Aar, kan der nu ske en nogenlunde fordelagtig Realisation. Det foreslaas derfor ataabne Underhandlinger med Regeringen og, hvis dette ikke vedtages, vil Komiteen fremsætte Forslag om Kompagniets fremtidige Virksomhed.

Direktionen nægtede†) at sætte et i Henhold til Betænkningen fremsat Forslag om at vælge Komiterede

*) »Dagen« f. 6. Marts 1835. **) Generalfors. 22. Apr. og 18. Mai 1835. *** »Kjøbenhavnsposten« f. 26. Aug. 1835

†) Generalfors. 18. Jan. 1836.

til at underhandle med Regeringen under Afstemning saa vel som et Forslag om ikke at vælge nogen Direktør paa bestemt Tid paa Grund af Uvisheden om, hvor længe Kompagniet kom til at bestaa, og Aktionærerne, der for dette forudsete Tilfælde havde sørget for Tilstedeværelsen af Notarius publicus for paa Stedet at nedlægge Protest, fik ham ikke indladt i Mødesalen. De ansøgte nu Kongen om i Henhold til Oktr. § 23 at beskikke Kompagniet en Præsident for at faa en upartisk Leder af Generalforsamlingerne, men Kommercekollegiet vægrede sig ved*) at indgive Indstilling derom. Derimod blev det ved flere kgl. Resolutioner**) misbilliget, at Afstemning var nægtet, og det lykkedes da endelig at faa Forslaget vedtaget og Komitéen valgt***) med meget stor Stemmemeflerhed. Komitéen anmodede derpaa gentagne Gange om, at nogle Embedsmænd fra de Kollegier, som Sagen vedrørte, maatte sammentræde med den til Forhandling, men herpaa svarede Regeringen ikke. Derimod faldt der den 27. Dec. 1837 kgl. Resolution paa Kommercekollegiets Indstilling af 1836, hvorved denne blev godkendt, dog saaledes, at Oktroien skulde vedvare indtil 1. Mai 1843. »Fremdeles skal det bekendtgøres Kompagniets Direktion, at der, naar den nye Toldtarif for Danmark og Hertugdømmerne har faaet Lovskraft, kan forventes nærmere Bestemmelse om en billig Erstatning for den Nedsættelse i den nuværende Indførselstold paa indirekte Handel med Theer, som derved maatte være paabudt. Ligeledes bemyndiges Kollegiet til at modtage de Til-

*) Kommercekol. Skriv. 30. Aug. 1836. **) Resol. 14. Mai og 24. Sept. 1836. ***) Generalfors. 28. Juli 1836 og 18. Mai 1837.

bud, som fra Kompagniets Side maatte være gjorte for Afstaaelse af Monopolet».

Fra Kompagniet fremkom derefter et Tilbud*) om, at det straks vilde opgive sin Eneret mod at erholde Thetolden, der formentes at burde sættes til 10 β pr. fl. , indtil 1. Mai 1843 med Fradrag af 2 pCt. Sandsynligvis for at styrke Stillingen under Forhandlingerne vedtog man at tage et Forslag under Overvejelse om, hvis »Frederik VI« kunde sælges, at købe eller fragte et andet Skib til en Ekspedition til Kina, og maaske af samme Grund betegnede Kompagniet i sin Skrivelse til Kommercekollen det som et Brud af de tidligere kongelige Løfter om en Oktroi paa 20 Aar, at der faktisk kun var sket en Forlængelse paa 5 Aar. Udtrykkene var ret stærke og havde næ fremkaldt en Anklage for Majestætsfornærmelse, men Kongen mente, at man skulde lade det passere i Taushed.

Regeringens Svar**) paa Tilbuddet var, at hvis Kompagniet vilde opgive alle sine oktroierede Rettigheder fra 1. Januar 1839, paa hvilken Dag den nye Toldtarif af 1. Mai 1838 trædte i Kraft, skulde den fra dette Tidspunkt og til 1. Mai 1843 erholde Thetolden 10 β pr. fl. med Fradrag af 20 pCt., altsaa 8 β pr. fl. , og hvis Kompagniets Realisation blev tilendebragt inden 1. Mai 1843, vilde Staten paa en Gang udbetaale en Sum for den endnu tilbageværende Tid beregnet efter den Maalestok, som Fortoldning af The udviser fra 1. Jan. 1839 og indtil Realisationens Tids-

---

*) Skriv. til Kommercekoll. 30. Marts 1838. **) Resol. 5. Sept. 1838.

punkt; men herved skulde ogsaa ethvert yderligere Krav fra Kompagniets Side være bortfaldet. Den saaledes at Regeringen foreslaede Erstatning var betydeligt mindre, end hvad Kompagniet havde forlangt, og dette begærede derfor, at Staten skulde overtage Pensioneringen af dets Funktionærer, 3610 Rdl. aarligt, hvilket Regeringen ved Resol. 24. Apr. 1839 gik ind paa for at faa Ende paa Sagen*), uagtet Staten, da Pensioneerne kapitaliserede udgjorde 36—40000 Rdl., havde staet sig bedre ved at modtage Kompagniets første Tilbud. Forresten gjorde Kompagniet gældende, at det endnu i Begyndelsen af 1839 vilde have en Beholdning af ca. 250000 ฿ The, og da dette kunde formodes foreløbigt at ville begrænse Indførslen af The, kunde man billigvis ikke beregne Erstatningen fra Realisationens Tidspunkt paa den af Regeringen angivne Maade, men maatte legge et fast Kvantum til Grund, 30000 ฿ aarligt. Ogsaa dette fik Kompagniet sat igennem, men ikke til sin Fordel, da der 1839 blev fortoldet mere end det nævnte Kvantum.

Under de givne Forhold var det en Formsag at opnaa Aktionærernes Beslutning om, at Kompagniet skulde opløses inden 1. Mai 1843; det vedtoges**) enstemmigt med den i Oktroiens § 23 foreskrevne kvalificerede Majoritet af Aktier. Fra Antallet af disse, 4800, drog man de 986 Aktier, som Kompagniet efterhaanden selv havde indkøbt, og 33 Aktier uden Stemmeret, som Kongen ejede, og 309 Aktionærer med 2706 Aktier stemte for Opløsningen.

---

*) Finansdep. Skriv. 4. Dec. 1838. **) Generalfors. 27. Dec. 1838 og 14. Febr. 1839.

Kompagniet oplevede endnu en lang Række Generalforsamlinger i Anledning af Likvidationen, og denne var allerede vidt fremskredet, før man i Mai 1840 fik vedtaget*), at den skulde udføres af Direktionen i Forbindelse med den bestandige Kommission og tre valgte Medlemmer, hvilket i 1841 blev forandret**) til, at Direktørerne skulde tilendebringe den nu næsten fuldendte Opgørelse, der ikke behøvede at forelægges for en Generalforsamling.

Kompagniets Skib, Varer og faste Ejendomme solgtes 1839—40, Funktionærerne opdagdes til 11. Apr. 1840, og Kontorinventar o. desl. forauktioneredes 1841. Kompagniet siges at have solgt sin Varebeholdning heldigt, og Realisationen af dets faste Ejendomme skal***) være gaaet «temmelig gunstigt», men i alt Fald det sidste synes uforeneligt med Forholdet mellem Købesummerne og Ejendommenes Vurderings- og Assurancesummer†). Godtgørelsen for Thetolden udgjorde 104464 Rdl. 4 ƒ, der udbetaltes††) i Løbet af 1840, men Kompagniet betalte Staten noget over 30000 Rdl., mod at den overtog†††) Livrenterne til Kompagniets Pensionister; Funktionærernes Pension var, som bemærket, gratis overtaget af Staten.

Af Aktierne mortificeredes 23 og til de resterende 3791 blev i December Termin 1840 fordelt 100 Rdl. pr. Aktie, i Juni Termin 1841 yderligere 40 Rdl. og endelig den 31. Juli 1845 et Restbeløb af 3 Rdl. 2 ƒ, ialt 143 Rdl. 2 ƒ. Noget nøjagtigt Regnskab for

*) Berlingske Tid. f. 24. Mai 1840. **) Generalfors. 5. Apr. 1841.

***) Nathanson, S. 832. †) Se ogsaa Ludvigsen, S. 118. ††)

Kommercekoll. Skriv. 18. Jan. 1840. †††) Skriv. fra Direkt. f.

Statsgælden 5. Okt. 1841.

Likvidationen har ikke været at finde, men efter dens Resultat maa Kompagniets Formue ved dets Opløsning, naar Erstatningen for Thetolden holdes udenfor, have været henved 500000 Rdl., heri iberegnet en kgl. Obligation paa 170000 Rdl. fra 1777 for Afstaaelsen til Staten af Kompagniets ostindiske Etablissementer, der først skulde betales, naar Selskabet opløstes.

Ved Plak. 22. Marts 1844 blev det bekendtgjort, at Oktroien af 1792 var ophævet og den kinesiske Handel frigivet. Den bestandige Kommission holdt sit sidste Møde den 26. Febr. 1845, men endnu i Slutningen af 1847 finder man de to sidste Direktørers Underskrift paa Kompagniets Vegne.

Den sidste Del af Kompagniets Arkiv afleveredes til det Offentlige den 11. Okt. 1847.

Der kan selvfølgelig ikke rettes nogen Bebrejdelse mod Kompagniet eller dets Direktion for de store Tab, som det led ved Krigen 1807 og de derpaa følgende ulykkelige Pengeførhold, men det var heller ikke dem, der voldte Kompagniets Død. Da den værste Tid var forbi, stod Kompagniet endnu med en Kapital — større end den Aktiekapital, hvormed det nuværende østasiatiske Kompagni stiftedes — som kunde have gjort det muligt at gaa frem paany, men ganske vist ikke i det gamle Spor, og paa den anden Side selv om de uheldige Begivenheder i 1807 og de følgende Aar ikke var indtrufne, vilde Kompagniets Tilværelse, saaledes som det blev spaæt allerede længe forinden, kun have været et Tidsspørgsmaal, hvis man var vedblevet ad

den gamle Vei. »Oktroien passede kun for den Periode, da Danmarks Neutralitet midt under en almindelig Krig sikrede det hele Østersøens Forsyning med ostindiske Varer, saa at den største Del af de indførte Varer igen udførtes og fandt let Afsætning.« *) Det kunde forudses, at der efter 1814 vilde komme en lang Fredsperiode, og den tidlige Erfaring lærte, at under en saadan kunde Kompagniet ikke vente Afsætning udenlands, og at det indenlandske Marked, hvis Købeyevne endda nu var forringet og fra hvilket Norge tilmeld var forsvundet, ikke kunde optage nogen betydelig Indførsel af asiatiske Varer. Hvis Virksomheden skulde fortsættes med Udsigt til Fordel, maatte man enten begrænse sig til at forsyne Indlandet med disse Varer eller tillige tage Sigte paa de udenlandske Markeder ved direkte Udførsel fra og Indførsel til disse, men i begge Tilfælde maatte Kompagniets hele Organisation omordnes, og dets store og kostbare Ekspeditioner omdannes efter de forandrede Opgaver. Man maa beklage, at der ikke fandtes Mod og Kraft til i det mindste at forsøge at bryde nye Baner, saa meget mere som det Grundlag for en ny Oktroi, der ved Resol. 2. Okt. 1822 forelagdes Kompagniet, viste, at der fra Regeringens Side intet vilde være til Hinder for en ny Ordning. I Stedet derfor lod man Kompagniet langsomt forbløde sig ved Administrationsomkostninger, der var altfor store i Forhold til den ringe Virksomhed, urimeligt Udbytte til Aktionærerne og tabvoldende Ekspeditioner. At man vedblev hermed og først saa at sige nødtvungent skred til Selskabets Opløsning,

*) Kollegialtid. 1844 S. 402.

kan kun forstaas og til en vis Grad undskyldes, naar man ser hen til det Haab, der stadigt næredes og endnu kom frem i Undersøgelseskomiteens Betænkning af 1835, om naar man blot kunde holde Liv i Kompagniet, engang at faa nye store Privilegier, der kunde sætte det i Stand til uden egen Anstrengelse at vinde frem. Det lader sig ikke nægte, at Regeringens Udtalelser ved forskellige Lejligheder har givet nogen Anledning til at vække denne Tro, men de indeholde dog ikke bestemte Løfter, og i alt Fald har Kompagniet adskillige Gange modtaget betydelig Hjælp og Støtte fra Staten.

Bilag 5.

Udsendte Skibe efter 1807.

		til	Kontanter og Varer	Varer alene
1818			Rdl. S.	Rdl. S.
Kronprinsessen	334 $\frac{1}{2}$ K. L.	Ostindien	295100	50500
1819		Kina	549800	75300
1822		Kina	611000	81000
1826		Kina	410300	193000
1829	Christianshavn	Kina	442300	302000
1833	Frederik VI	Kina	456100	414000

Bilag 6.

Hjemkomne Skibe efter 1807.

		fra	Ladningen solgt for	Fakturaværdi
1820		Rdl. S.	Rdl. S.	
Kronprinsessen.....		Ostindien	661830	300000
1821		Kina	808020	550000
1823		Kina	500030	330000
1827		Kina	442690	435000
1830	Christianshavn.....	Kina	595480	497000
1834	Frederik VI.....	Kina	519090	475000

De angivne Tal ere væsentligst tagne fra Kompagniets Bøger, idet Toldskriverens Indberetninger kun foreligge meget ufuldstændigt.

Bilag 7.

Evaluationer.

Aar	1790	2,027563 Rdl. 5 ½ 7 ½	pr. Aktie	422 Rdl.
—	1795	2,524448 — 2 - 2 -	—	525 —
—	1798	2,731554 — 2 - 1 -	—	569 —
—	1801	3,013898 — 1 - 15 -	—	628 —
—	1804	4,156960 — 4 - 15 -	—	866 —
—	1807	3,095110 — 3 - 2 -	—	645 —
—	1809	1,834862 — 1 - 8 -	—	382 —
—	1812	÷ 968983 — 4 - 8 -	—	0 —
—	1815	÷ 2,472484 — 1 - 2 -	—	0 —
—	1818	1,104161 — 4 - 8 -	—	230 —
—	1821	1,180527 — 1 - 9 -	—	246 —
—	1823	902546 — 4 - 1 -	—	188 —
—	1826	803956 — 1 - 15 -	—	167 —
—	1829	863685 — 2 - 7 -	—	180 —
—	1832	677484 — 1 - 15 -	—	141 —
—	1835	482403 — 2 - 13 -	—	118 —*)
—	1838	365452 — 5 - 5 -	—	95 —**)

Bilag 8.

Direktørerne fra 1791.

Erichsen, E., Agent, 1791—93. Frabad sig Genvalg.

Skibsted, P. F., Generalfiskal, 1791—1812. †

Cramer, L. J., Bankkommissær, 1791—96.

Fix, J. L., Guvernør, 1791—1805. Fratraadt paa Grund af Sygdom.

Anker, C.**), Konferensraad, 1793—1815.

*) Her er kun regnet med 4070 Aktier, da Kompagniet selv havde indkøbt 730 Aktier for 57532 Rdl. Regnes paa sædvanlig Maade, bliver Formuen 539936 Rdl. og Aktiens Værdi 112.

**) Der er fradraget 970 Aktier, som Kompagniet havde købt for 74530 Rdl. 4 ½. Efter sædvanlig Beregning bliver Formuen 439983 Rdl. 3 ½ 5 ½ og Aktiens Værdi 91.

***) Anker rejste til Norge 1811, men beholdt sin Plads i Direktionen indtil 1813, dog uden Honorar; genvalgtes dog 19. Jan. 1814, men betragtedes som fratraadt paa Generalfors. 6. Marts 1815.

Duntzfeldt, C. V., Agent, 1796—96. Fratraadt.
Vogelsang, F. V., Superkargo, 1799—1813. †
Selmer, R. S., Grosserer, 1805—1833. †
Klingberg, C., Højesteretsadvokat, 1812—1819. Fratraadt.
Tutein, Fr., Generalkonsul, 1816—22. Fratraadt.
Hauser, C., Konferensraad, 1816—23.
Schäffer, F. C., Borgmester, 1819—37.
Mourier, R. P. F., Justitsraad, 1823—36. †
Müffelmann, H. C., Grosserer, 1833—47.
Eberlin, P. J. A. C., Højesteretsassessor, 1837—47. †
Duntzfeldt, V. F., Grosserer, 1837—47.

Det 19de Aarhundredes Fremskridt og dets Betydning for Arbejdernes Livsvilkaar.

Fragmenter af en akademisk Opposition.*)

Af

Prof. Dr. Will. Scharling.

— — — Det Hovedpunkt i den foreliggende Fremstilling, som jeg særlig vil gøre til Genstand for Bemærkninger, er det, som i de »sammenfattende Hovedsætninger« VIII—IX findes angivet saaledes: »Der er med Hensyn til Arbejder-Menneskets Velvære i den historiske Tid ikke foregaaet meget væsentlige eller blivende Forandringer. Kun er Mennesket, navnlig i sidste Aarhundrede, blevet mere udbredt og for den »indo-europæiske« Races Vedkommende paaafaldende meget talrigere end i nogen tidligere Periode. Den økonomiske Videnskabs hidtidige Forestillinger om Menneskets Fremskridt er overdrevne, især hvad det XIX. Aarh. angaaer.« Da jeg i mit nyligt udgivne Værk »Samfundsproduktionen« **) har gjort en væsenlig anden Opfattelse gældende, finder jeg særlig Opfordring til at dvæle ved de Afsnit i Deres Afhandling, som søger at godtgøre de foran citerede Paastande, navnlig da Kapitlerne II—V og XI—XII.

*) K. A. Wieth-Knudsen: Formerelse og Fremskridt. Forstvaret for den statsvidenskabelige Doktorgrad d. 30. Juni 1908.

**) William Scharling: Samfundsproduktionen med særligt Hensblik paa dens historiske Udvikling. I—II. Kbhvn. 1907—08.

De har til Genstand for Deres Undersøgelser valgt Tyskland, særligt Sachsen, og Frankrig, og for begges Vedkommende malet et meget trist og mørkt Billede ikke blot af den egentlig saakaldte Arbejderklasses, men i Grunden hele Befolkingens Livsvilkaar. For Sachsens Vedkommende ansører De S. 57 som Hovedresultat af Undersøgelsen, »at der i den sachsiske Befolknings brede Masse i Løbet af Tidsrummet 1875—96, der ret almindeligt betegnes som den mest glimrende Opsvingsperiode, som Tyskland og navnlig Sachsen nogen Sinde har gennemlevet, ikke er indtraadt væsentlige eller varige Fremskridt med Hensyn til Livsvilkaarene«, — og De slutter Bogens andet Kapitel med den Udtalelse (S. 52), at der ved det af Dem ansørte er skabt »stærk Formodning for, at Flertallet af den tyske Befolning stadig lever paa Grænsen af Underernæring og Eksistensminimum, og at de almindelige Anskuelser om det modsatte beror enten paa ugrundet Optimisme eller overfladiske Opfattelser«, — hvad De (S. 83) finder bekræftet ved, at Mombert for Preussens Vedkommende er kommen til det Resultat, at »44 % af dets Befolning 1901 kun havde en i Henseende til Ernæringen utilstrækkelig Indtægt« og at dette er »ein Ergebniss das man ganz ruhig auf ganz Deutschland verallgemeinern darf«. For Frankrigs Vedkommende drejer Deres Undersøgelser sig mere om Befolkingens Frugtbarhed og Formerelse samt Aarsagerne til, at denne sidste siden 1820 er aftaget saa stærkt, at Befolknings-tilvæksten i Frankrig har været betydeligt ringere end i det øvrige Europa, og om De end ogsaa herved kommer ind paa tilsvarende Paavisninger af Arbejderklassens Livsvilkaar, fremtræder Dommen herom dog ikke i saa bestemt og skarpt formulerede Udtalelser. Men Skildringen bæres helt igennem af en lignende Opfattelse som den, der er gjort gældende for Tysklands Vedkommende.

For saa vidt De nu heri vil finde et Bevis for, at Nationaløkonomernes Fremhævelse af de i det sidste Aarhundrede gjorte økonomiske Fremskridt ere meget

overdrevne og deres Skildring af Arbejderstandens Vilkaar altfor optimistisk, vil jeg først bemærke, at Valget af Deres Bevismateriale forekommer mig mindre heldigt. Jeg forstaar nu nok Deres Grunde til at vælge disse Lande, — selv bortset fra den mere tilfældige Omstændighed, at Deres Ophold i Udlandet særlig har knyttet sig til Tyskland og Frankrig. Thi dels byder netop disse Lande paa nogle af de til dette Emne hørende Omraader en formentlig særlig tilfredsstillende Statistik — den sachsiske Indkomststatistik og den franske Arvestatistik m. m., dels og fornemmelig danne disse to Lande en bestemt Modsætning til hinanden i Henseende til Folkeformerelsen. Vilde man overfor Paavisningen af den sachsiske Arbejderstands daarlige Livsvilkaar henvise til den stærke Formereelse som Aarsag, vilde De kunne henvise til, at Forholdene ikke ere stort bedre i Frankrig, hvor Befolningstilvæksten har været saa svag; og vilde man mene, at netop denne Stagnation kunde hænge sammen med Mangel paa økonomiske Fremskridt, vilde De kunne henvise til Forholdene i Sachsen. Desuagtet anser jeg Valget netop af disse to Lande for særlig uheldigt, hvor det gælder en Paavisning af Arbejderstandens Vilkaar. Thi begge de valgte Lande frembyder den Ejendommelighed, at de ere beherskede af en stærk agrarisk Beskyttelsespolitik, som nødvendig maa bidrage til at fordyre de vigtigste Næringsmidler for den industrielle Befolning. For Frankrigs Vedkommende kommer hertil en i sin Hellehed overdreven Konservatismus saavel i Befolningens Sædvaner som særligt i den økonomiske Lovgivning, som gør, at dette Land i adskillige vigtige Retninger staar mærkelig langt tilbage. Endnu i 1866 udalte M. Chevalier: »Det er ulykkeligvis sikkert, at Landbefolningens store Flertal lige til den sidste Tid, da et Fremskridt har vist sig, er forblevet stationært, næsten lige saa slet ernæret og følgelig kun lidet mere energisk i Arbejdet end for 1800 Aar siden. De er ofte lige saa slet udstyrede med Redskaber; thi det er den romerske Ploug, som man

endnu anvender i en stor Del af de franske Landbrug. De er næsten lige saa uvidende og ... deres Initiativ er kun lidt udviklet. Deres Arbejdes produktive Kraft er da ikke blevet synderlig forøget». Selv om de 40 Aar, der siden ere forløbne, har bragt Bedring i disse Forhold, turde den franske Landbefolkning i økonomisk Henseende endnu høre til de mindst fremskredne i Nordvesteuropa. Hermed stemmer den Skildring, De selv giver S. 164: at Frankrigs Hvedeproduktion er tiltaget saa lidt, at det, uanset Landets stagnerende Befolkning, har maattet ty til en voksende Overskudsindsførsel, — at Kvægholdet staar tilbage for de omgivende Landes, — at den deraf følgende Fattigdom paa naturlig Gødning ikke opvejes af indført kunstig Gødning. At Forholdene næppe have været bedre paa Vinavlens Omraade, hvor desuden særlige Naturulykker have øvet en sørgetlig Virkning, fremgaar af Deres egen Skildring S. 223—24, hvor De ogsaa fremhæver den Stagnation og Tilbagegang, som karakteriserer Industrien i Sydfrankrig. Hungeroprøret i 1907 viste den sydfranske Befolknings lige saa naive som rørende Tro paa, at det er Regering og Lovgivningsmagt, der maa bringe Hjælp, — og begge disse have paa det økonomiske Omraade vist en Konservatisme og Uforstand, som er højst paafaldende. Jeg skal her blot — for ikke at tale om den antediluvianske Indretning af de parisiske Theatre, hvortil man vanskeligt finder noget Sidestykke andetsteds — minde om den helt embedsmandsmæssige Ordning af Pariserbørsen og dens Mæglerkorps, hvis fastslaaede Antal i 1895 var uforandret det samme som i 1714, uagtet Omsætningernes Masse er vokset saa enormt, — og om den franske Aktielovgivning, hvis indsnævrende Bestemmelser har ført til, at franske Aktieforetagender for en ikke ringe Del maa stiftes i Brüssel. Derfor ser vi jo ogsaa, som De selv har fremhævet, at Fransk-mændene foretrække at anbringe deres Kapitaler i alle andre Lande fremfor i nye Foretagender i deres eget Land. Ogsaa Kreditforholdene ere forholdsvis lidet ud-

viklede, og den lave Rentefod, der saa ofte fremhæves som Vidnesbyrd om Frankrigs Rigdom paa Kapital, turde nok saa meget skyldes Mangel paa Foretagsomhed og den dermed forbundne stærkt begrænsede Efterspørgsel efter Kapital.

Vil man spørge om det økonomiske Fremskridts Betydning for Arbejderklassens Livsvilkaar, er det ganske sikkert hverken Frankrig eller Sachsen, man skal opstille som Paradigmaer. Det viser sig da ogsaa, at, saasnart De kommer til Danmark, bliver Billedet i hvert Fald en hel Del lysere. Og det samme turde vel blive endnu mere Tilfældet, dersom Undersøgelsen var blevet udstrakt til Storbritannien og Nordamerika.

Jeg indrømmer nu imidlertid, at, selv den af Dem for Danmark — end sige da den for Sachsen og Frankrig — konstaterede Fremgang i Arbejderbefolningens Kaar ikke viser sig saa særdeles betydelig. Men jeg mener rigtignok ogsaa, at Fremgangen har været ikke saa lidt større, end De fremstiller den. Thi det Materiale, hvorpaa denne Fremstilling er bygget, anser jeg for højest upaallideligt og i sig selv utilstrækkeligt.

De fremhæver selv Manglerne ved det meste af det Materiale, om hvis Benyttelse der kunde være Tale. Sparekassestatistiken forkaster De med fuld Føje som ganske ubrugelig, og skønt De anser »den reelle Kapitalstatistik« for »noget værdifuldere«, finder De den dog selv forbunden med nogle teoretiske Vanskeligheder, og at man i hvert Tilfælde »bør se bort fra de almindelige Vurderinger af Nationalformuen, opgjort i Ny og Næ efter forskellige Principer«. Og skønt De priser den franske Arvestatistik, kommer De dog (S. 22) til det Resultat, at man befinder sig paa gyngende Grund, naar man af Kapital- eller Formuestatistiken vil slutte noget om Fremskridt i Menneskets Livsbetingelser. Omsætningsstatistiken har efter Deres Mening »Ry for sin Upaallidelighed« (?) og i hvert Fald anser De den og Transportstatistiken

(S. 28) for uanvendelige, medens Konsumtionsstatistiken (S. 23) »kun kan anvendes med stærke Forbehold«.

Efter hele den kritiske Sigtelse af alt dette statistiske Materiale fremsætter De den Formening, at alle Vanskeligheder bortfalde, naar man lægger den Betragtning til Grund, at »Rigdommen af et Land væsentlig beror paa Udviklingsgraden af Indbyggernes Evne og Lejlighed til at forskafe sig Midlerne til deres naturlige Fornødenheders Tilfredsstillelse«, — en Sætning, der utvivlsomt er rigtig, men næppe saa ny, som De mener (jfr. S. 29 »at den i den økonomiske Videnskab vistnok ikke er gjort praktisk gældende før af os i Marts 1906«). Men Spørgsmaalet bliver atter her, hvorledes man konstaterer den i saa Henseende vundne Fremgang; og her har De da ikke andet at bygge paa end Indkomststatistik og Lønstatistik.

Hvor god og omhyggelig end den Statistik kan være, som udarbejdes paa Grundlag af Ansættelserne til Indkomstskat, saa er selve dette Materiale dog overmaade upaalideligt. Indkomstskat er, saaledes som den er gennemført i Tyskland og nu efter dette Mønster ogsaa i Danmark, i Virkeligheden en overmaade slet Skat, fordi den hviler paa den absolut urigtige Forudsætning, at enhver er i Stand til at opgøre sin Aarsindkomst korrekt og at, for saa vidt han ikke kan dette, en Ligningskommission er i Stand til at gøre det for ham. Men Sandheden er den, at Flertallet af Befolkningen er ude af Stand hertil, — og at Ligningskommissionerne ere det endnu mere.

Til Bekræftelse af denne Paastand vil jeg henvise til Resultaterne af Indkomstskatten af 1903. Derefter havde af Landets samlede Antal Personer over 18 Aar — ca. 1,088000 — kun omrent 64000 eller ca. 6 % en Aarsindkomst af 2000 Kr. og atter kun Halvdelen deraf, knap 32000 Personer eller ca. 3 % (deraf ca. 13500 i København—Frederiksberg) en Indkomst af over 3000 Kr., medens knap 10000 Personer i hele Landet antages

at have en aarlig Indtægt af over 6000 Kr. Naar man nu har nogen Forestilling om, hvor overordentlig begrænset den Luksus er, som en Familie med indtil 3000 Kroners Indtægt kan tillade sig, og man paa den anden Side her i København ser, hvorledes Theatre, Koncerter, Variétés, Tivoli og Cirkus stadig ere fyldte, i hvilket Omfang Restauranter og Kaféer besøges og hvor store Beløb der fortærer for i disse, hvorledes i Sommertiden daglig Tusinder af Mennesker, om Søndagen Titusinder, tage i Skoven eller paa længere Udflygter og indtage deres Maaltider paa de offentlige, ingenlunde billige, Traktørsteder og Beværtninger, — naar man endvidere bemærker, hvor særdeles vel klædt hele denne Befolknig er, og navnlig selv i tarveligere Familier Kvinder og Børn, ja, naar man vilde — og kunde — optage en Statistik over, hvilket Beløb blot Damehattene i København repræsenterer, — saa spørger man forbauset sig selv: hvorledes er alt dette muligt for en Befolknig med den beskedne Indtægt, som det langt overvejende Flertal af disse Tusinder ifølge Indkomststatistiken maa have? En Indkomststatistik, bygget paa Ansættelserne til Indkomstskat, anser jeg derfor for lidet skikket til Grundlag for en virkelig Vurdering af de bredere Befolkningslags Livsvilkaar.

Langt vægtigere Bidrag hertil vilde en Lønningsstatistik kunne yde, — dersom det var muligt at fremskaffe direkte Oplysninger om de af enhver Arbejdsgiver til enhver Arbejder udbetalte Lønningsbeløb; men dette vil næppe kunne opnaas, og de almindelige gennemsnitlige Opgivender og Beregninger, nærmest baserede paa Dagløn eller Timeløn, betyde ikke ret meget paa en Tid, da Akkordbetaling mere og mere bliver almindelig.*)

*) I det i disse Dage udkomne Tabelværk til Københavns Statistik Nr. 16 hedder det S. 32, at den gennemsnitlige Aarsløn i 1907 for faglærte Arbejdere udgjorde 1200 Kr., for Arbejdsmænd 1000 Kr., men at det yderligere kommer i Betragtning, at mange Familier har et betydeligt Tillæg til Husfaderens Arbejdsindtægt ved Mandens Bierhverv, ved Hustruens og

Overfor al den Usikkerhed og de Tvivl, som saaledes knytte sig til det statistiske Materiale, er det ret naturligt, at man tyer til den mere subjektive Dom, det umiddelbare personlige Indtryk, som omhyggelige Iagttagere af den sidste Menneskealders Udvikling have modtaget af denne. For ikke at tale om den Modsætning, hvori Nutidens Forhold staar til de brede Befolkningslags Livsvilkaar i det 16de og 17de, ja helt op i det 18de Aarhundrede, saaledes som jeg har søgt at paavise den i Kap. X af min »Samfundsproduktion«, maa jeg for mit eget Vedkommende gøre gældende, at der paa forskellige Omraader er en meget betydelig Forskel imellem de nu forekommende og de tidligere almindelige Livsforhold i Arbejderklassen, saaledes som jeg har set dem i min Ungdom her i København, og at den nu bor bedre, er bedre klædt og lever bedre end i mine unge Dage. Og denne Dom er jeg delvis i Stand til at støtte paa mere objektive Data. De Arbejderboliger, som jeg selv i Foreningen for Alderdomsriboliger har været med til at bygge i Begyndelsen af 70'erne og som dengang kunde staa Maal med de bedste Arbejderboliger, ere nu forældede og utidssvarende, og vi har allerede maattet begynde at erstatte dem med bedre og mere tidsmæssige Boliger. Og hvilken Forskel er der ikke imellem de to- og tre-Værelsers Lejligheder, som nu rundt om i Byens Forstæder opføres med Karnap og W. C. og elektrisk Belysning m. m., — og de Boliger i den gamle By, hvormed Arbejderne tidligere maatte tage til takke, Boliger, der i 1853 vare Koleraens sikre Arnested og Hjemsted og hvoraf Rester endnu kunne ses i de gamle Kvarterer, der Aar for Aar maa forsvinde.*)

En lignende Dom

Børnenes Fortjeneste eller de hjemmeboende voksne Børns Tilskud til Husholdningen, ved Logerendehold m. m. Efter en i 1896 foretagen Undersøgelse udgjorde dette Tillæg i Gennemsnit for 27 københavnske Arbejderfamilier ca. 450 Kr.

*) En væsentlig Del af Stigningen i Udgift til Husleje hidrører ligefrem derfra, at 2- og 3-Værelsers Lejligheder blive mere

fælder min jævnaldrende Kollega Prof. Conrad for Tysklands Vedkommende i de af Dem (S. 95) citerede Ord: »Die Verhältnisse in Deutschland haben sich in den letzten 50 Jahren unendlich gebessert«, — og jeg lægger saa meget mere Vægt paa denne Dom, som jeg personlig kender ham som en interesseret og opmærksom Iagttager af disse Forhold og tillige som en human og overfor Arbejderbefolkningen meget venlig stemt Mand. Og den særdeles arbejdervenlige Ch. Gide siger i sit i 1905 udgivne Skrift *Économie Sociale*: »Uden Tvivl ere Arbejdslønningerne stegne betydeligt i Løbet af det 19de Aarhundrede. Ere de stegne til det 3-dobbelte eller kun til det dobbelte? Det er de Grænser, indenfor hvilke Tvivlsspørgsmalet er indsluttet«.

Hvorledes kommer De da til det Resultat (S. 17), at »det er klart, at der ikke i det store og hele kan være foregaaet væsentlige Fremskridt i Arbejdets Kaar« i de sidste 30 Aar? Først og fremmest derved, at De simpelt hen nægter den Fremgang, som ubestrideligt har fundet Sted, Karakter af Fremskridt. De paastaar saaledes, at den notorisk bedre Ernæring, navnlig det større Kødsforbrug, som nu bliver den tyske Arbejder til Del, blot er den nødvendige Betingelse for at kunne udføre det strængere og vanskeligere Arbejde, som nu fordres af ham (S. 23 og 51, jfr. S. 68). Det er som Arbejdsmaskine, ikke som Menneske, han nu bliver bedre ernæret. Denne Sondring lader sig umuligt gøre; den bedre Ernæring kommer ham ogsaa til Gode i den Tid, han ikke arbejder, og der kan dog ingen Tvivl være om, at det er bedre at være et kraftigt og sundt Menneske end et sultefødet, svagt Menneske, selv om der saa ogsaa kræves et strængere Arbejde, der dog, naar alt kommer til alt, næppe

---

og mere almindelige, medens Antallet af 1-Værelses Lejligheder aftager og nu i København er forsvindende. Alene fra 1901—06 er de af Arbejderfamilier beboede 1-Værelses Lejligheder aftaget fra 7,2 til 4,0 %. (Tabelværk til Københavns Statistik Nr. 16, S. 28—29).

stiller tilsvarende, end sige større og føleligere, Krav til hans Arbejdskraft end det lettere og mindre Arbejde til hins svage Kræfter. Der har da heller aldrig nogen været i Tivl om, at den kraftige, vel ernærede engelske Maskinarbejder maatte anses for et lykkeligere Menneske end den sultefødede sachsiske Væver — ikke at tale om, at den bedre Ernæring jo ogsaa kommer Hustru og Børn og dermed den hele opvoksende Slægt til Gode.

Paa samme Maade nægter De, at den kortere Arbejdstid betegner et Fremskridt; det er kun »en for hele Produktionen aldeles nødvendig Konsekvens af den moderne yderliggaaende Arbejdssdeling«. Hvorvidt Deres Opsfattelse af Arbejdssdelingens uheldige Følger for Individet er rigtig, lader sig omstridte; men faktisk er det i hvert Fald, at den kortere Arbejdstid ogsaa har strakt sig til Virksomheder, der ere temmelig überørte af Arbejdssdelingen, Murernes og Tømrernes t. Eks. og overhovedet de fleste Haandværk.

Dernæst overser De ganske, at den Stigning paa Husholdningsregnskabets Udgiftsside, som De omhyggeligt bringer til Afregning imod Lønstigningen, i mange Tilfælde i Virkeligheden er Betaling for noget andet og mere end tidligere. Saaledes er det utvivsomt, at der for den højere Husleje nu ogsaa faas langt bedre og sundere Boliger end tidligere. Men ogsaa Næringsmidlerne ere tildels af en anden og bedre Kvalitet end før. Det dagligt friskkærnede Smør, som vi nu alle købe, er virkelig en helt anden Vare end det »Vintersmør«, hvormed i min Barndom Familierne forsynede sig for hele Vinteren ved Opkøb af hele Fjerdingen Smør om Esteraaret; Korn og Mel er nu af en anden Beskaffenhed end det Korn, som Olufsen i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede skildrer som Eksport til Norge, men som sikkert ogsaa anvendtes her i Landet til daarligt Brød for de mindre velstillede Lag, ikke at tale om, at Hvedebrød nu i ikke saa ringe Omfang er indgaaet ogsaa i disses Forbrug. At ogsaa Kødet ved det nu langt omhyggeligere Kvæg-

hold er blevet bedre, tør næppe betvivles. At Arbejderbefolkningen og ikke mindst dens Kvinder og Børn nu ere baade smukkere og bedre klædt, end for en Menneskealder siden, kan vel næppe dokumenteres; men netop her henholder jeg mig til mine personlige Indtryk. Ganske vist hævder De, at Klæderne nu ere langt mindre holdbare. Men om denne Holdbarhed, som t. Eks. Nathanson stærkt fremhæver i sit bekendte Skrift om Næringsløshed og som fandt sit Udryk i, at den Dragt, som Fader eller Moder havde slidt paa i en Aarrække, gik i Arv til Børnene, af disse just opfattedes som et særligt Gode, kunde vistnok være tvivlsomt. Man tør vistnok, særlig med Nutidens Smag for Afveksling for Øje, gaa ud fra, at de fleste foretrækker en hyppigere Fornyelse for den større Holdbarhed, naar de flere Klæder kunne faas til samme Udgiftsbeløb som før de færre.

Hvad der imidlertid har endnu større Betydning end det hidtil anførte, er, at der er mange Livsgoder, som ganske unddrage sig Statistiken og dens sammenlignende Vurdering, — tildels allerede af den Grund, at de tidligere slet ikke eksisterede og derfor fremtræde som et absolut Plus til de tidlige Kaar. De har ikke taget i Betænkning at nævne saadanne, hvor de fremtræde med et Plus paa Udgiftsbudgettet, en ny, tidligere ukendt Udgift; men den derved opnæaede Fordel opføres ikke som Plus paa Indtægtssiden. De nævner saaledes (S. 50) »Forenings-, Forsikrings-, Porto- og Rejseudgifter, der alle nødvendigvis spiller en større Rolle nu end for en Menneskealder siden«; men det nævnes ikke, at der ved disse Udgifter vindes meget, endog meget betydeligt, for de Paagældende. Men ved Siden af de Goder, som de herved tilkøbe sig for en forholdsvis ringe Betaling, maa nævnes alle de kommunale Goder, som de delvis faa uden Betaling, delvis ligeledes for en i Forhold til det vundne Gode kun ringe Betaling: Undervisning for Børnene, Lægehjælp og Hospitalspleje m. m. Og hvilken direkte Besparelse erholde de ikke ved Brugen af Kogegas

istedenfor Brændsel: at Ilden straks er tilstede i det Omfang, der behøves, og kun brænder, saa længe det behøves. Hvor meget lettes Husmoderens Arbejde ikke herved og ved Vand i Køkkenet, medens dette tidligere med stort Besvær maatte bæres fra Gaarden op paa tredie eller fjerde Sal. Og hvilke Goder bringe ikke de nævnte Porto- og Rejseudgifter, disse Goder, som en tidligere Tids brede Befolkningslag, der sad fastbundne til og indespærrede i Byerne, aldeles intet kendte til. Livsvilkaarene ere i det hele blevne saa forskellige fra, hvad de vare i det 19de Aarhundredes første Halvdel, at en direkte Sammenligning paa disse og andre Omraader — Adspredelser og Forlystelser, Udflugter, offentlig Musik, Avislæsning o. m. a. — vanskeligt lader sig anstille.

Selv om nu alt det bidtil anførte tages med i Be-
tragtning, og selv om vi gaa ud fra, at det Maksimum af
Lønstigning for det 19de Aarhundrede, som Ch. Gide
nævner, virkelig fuldt ud har fundet Sted med sit Maksi-
mum, maa det inderømmes, at en Forbedring af de brede
Lags Livsvilkaar til det 3-dobbelte kan synes at være i
mærkelig Uoverensstemmelse med de store Fremskridt i
produktiv Kraft, som Nationaløkonomien noterer for samme
Tidsrum. Naar det fremhæves, at en enkelt Arbejder nu
med Spindemaskiner kan udrette lige saa meget som 3000
indiske Haandspindesker, — eller naar en Mand med
en lille Dampmaskine i faa Minutter kan pumpe lige saa
meget Vand op til en Højde af 3—400 Fod, som ved en
almindelig Pumpe vilde kræve 20 Mænds Arbejde i en
hel Dag, — eller naar en med Elektricitet drevne Sy-
maskine kan gøre 1600 Sting i Minuttet —, hvorledes
gaard det saa til, at Befolningens store Flertal trods
denne uhyre Forøgelse af Arbejdets Kraft i et helt Aar-
hundrede højst har forbedret sine Livsvilkaar til det 3-
dobbelte — og at (S. 84) Produktivitetens Mange-
dobling i Nutiden »over for Befolningens Masse ikke
har kunnet række videre end til det nødtørftigste Under-

hold for en Befolkningsstigning af ca. 50 % i en Menne-skealder?*)

De synes ikke utilbøjelig til at søge Grunden til dette Misforhold i den ulige Fordeling af Arbejdsudbyttet, idet De (S. 40) citerer — og godkender — St. Mill's bitre Udtalelse: »Arbejdsproduktet fordeles nutildags i omvendt Forhold til Arbejdsmængden, — den største Del til dem, der aldrig arbejder, den næststørste til dem, hvis Arbejde kun er nominelt, osv. i synkende Rækkefølge«. Skønt ogsaa da betydelig overdreven kunde denne Udtalelse maaske paa Mill's Tid og overfor Forholdene i Storbritannien have nogen Berettigelse; thi dengang udgjorde Godsejere, der lod deres Jorder dyrke af Forpagtere og deres Gods administrere ved Godsforvaltere, en betydelig Andel blandt de Rigmænd, som fik en uforholdsmæssig stor Del af Arbejdsproduktet. Men ved Siden af dette Element, som tilmed i andre Lande langtsra spillede en tilsvarende Rolle, ere nu Rigmændene fortrinsvis saadanne Mænd, som netop erhverve deres store Aarsindkomst ved et stort Arbejde af fremragende Dygtighed, og det tør sikkert siges, at det for en stor Del netop skyldes dette uundværlige Arbejde, som bestaar i Ledelsen af Nutidens stærkt komplicerede Arbejdsmaskineri og en forstandig Udnytten af Opfindelser og Kapital, at Haandens Arbejde nu giver sine Udøvere et større Udbytte end før.

Men ganske bortset fra denne Betragtning er det afgørende, at en anden Fordelingsmaade næppe vilde frembringe et væsentligt forskelligt Resultat; dertil ere de, der have de store Aarsindtægter, altfor faatallige i Forhold til den bredere Befolning. Som før omtalt, havde saaledes her i Landet ifølge Indkomststatistiken kun ca. 3 % af samtlige voksne Personer over 18 Aar (exclus.

---

*) Af Hensyn til den bestemt tilmaalte Tid for den enkelte Opponent maatte dette sidste Afsnit ved Disputatsen meget betydeligt afkortes. Her meddeles det saaledes, som det havde været Hensigten at udføre det.

gifte Kvinder) mere end 3000 Kr. om Aaret. Selv om denne Statistik nu ikke fortjener absolut Troværdighed, turde den dog nogenlunde rigtigt angive Forholdet imellem større og mindre Indtægter. Holder vi os til selve Tallene, som de foreligge, vilde den samlede Aarsindkomst af 953 Mill. Kr. ligeligt fordelt paa samtlige Indbyggere kun give omtrent 375 Kr. til hver, altsaa for en Familie paa 4 Personer 1500 Kr., medens Gennemsnitsindtægten for 23000 faglærte københavnske Arbejdere er opgjort til 1200 Kr. Hovedaarsagen til Misforholdet maa altsaa i hvert Fald søges paa andre Punkter end i den ulige Fordeling af Arbejdsudbyttet.

De ansører da ogsaa S. 89 ff. tre saadanne Hovedgrunde, som jeg i det væsentlige kan erkende for rigtige; men dels vilde jeg ikke stille dem i første Linie, dels kunde jeg ønsket, at de var blevne noget mere uddybede, i hvilket Fald De formentlig vilde være kommen til en rigtigere Værdsættelse af Nationaløkonomernes Dom om de store Fremskridt og den store Forøgelse af Arbejdets produktive Kraft, — dels endelig opfatter De sikkert den ene — og for Dem væsentligste — Hovedgrund mindre rigtigt. Jeg skal derfor gaa lidt nærmere ind paa disse Forhold og ansøre, hvad der efter min Opfattelse er Hovedgrundene til det formentlige Misforhold imellem hint Fremskridt og dettes faktiske Resultater.

Allersørst maa det da fremhæves, at Forøgelsen af den produktive Kraft kun kan vise sig i den egentlig producerende Virksomhed, derimod ifølge Sagens Natur ikke paa de store Omraader af økonomisk Virksomhed, som vi betegne som personlige Tjenesteydelser. Hvad enten Talen er om Undervisning, Lægekunst, videnskabelig og kunstnerisk Virksomhed eller om Tyendegerning eller om Embeds- og Bestillingsmænds Virksomhed eller om Handels- og Kontorvirksomhed m. m., kan større Oplysning og bedre Uddannelse vel forbedre Arbejdets Kvalitet, men kvantitativt forøges det ikke, og alle Opfindelser forblive uden Betydning for hele dette udstrakte

Virksomhedsomraade. Men netop i det sidste Hundredaar og særlig den sidste Menneskealder er der krævet stedse flere Menneskers Arbejde i disse Virksomheder, der alle helt maa underholdes af de egentlig producerende Virksomheder, indtil i Nutiden, — som jeg har søgt nærmere at paavise i »Samfundsproduktionens« første Kapitel —, Halvdelen af alle dem, der overhovedet ved deres Arbejde forsørger sig selv og andre, henhøre til disse Klasser, medens kun omtrænt en Femtedel af hele Befolkingen øver saadan producerende Virksomhed, i hvilken Opfindelser have kunnet forøge den produktive Kraft. Menneskeheden har altsaa foretrukket Udvidelsen af hine Virksomheder for den Forøgelse af Produktionen, som kunde vindes ved at tilføre sidstnævnte et større Antal Arbejdskræfter. Men ingenlunde al denne Udvidelse kan betegnes som et tiltagende Luksusforbrug for de velstaaende Klasser; meget deraf er tværtimod, som foran fremhævet, netop kommet Befolkingen i dens Helhed til Gode.

Dernæst maa det erindres, at Opfindelserne i meget ulige Grad har berørt og paavirket de forskellige produktive Virksomheder, og at det ofte kun er en Del, enkelte Operationer af en Produktion, som Opfindelsen er kommet til Gode. Spindemaskinen kunde saaledes selvfølgelig ikke gøre de forud for Spindingen gaaende saa lidt som de efterfølgende Arbejder, for ikke at tale om selve Bomuldens Dyrkning, mere produktive; det formindsker ikke Sandheden af den for nævnte Paastand, at en enkelt Arbejder nu kan spinde lige saa meget Garn som 3000 indiske Haandspindersker, — men det vilde være en stor Misforstaaelse deraf at drage den Slutning, at Produktionen af Bomuldsgarn var blevet i samme Grad mere produktiv. I den fortræffelige og højst interessante amerikanske Enquête ved Carroll Wright over »Hand- and machine-labour«, i hvilken der er gjort Rede for henved syv hundrede Produktioners Virkemaade før og efter Anvendelsen af Arbejdssdeling og Maskiner, fremhæves det da ogsaa udtrykkeligt, at Undersøgelsen her gælder Arbejdets

Udførelse i selve den paagældende Produktion, men ikke omfatter Udgifterne til Raastoffer, til Administration og Forrentning af Maskiner m. v. Levasseur har, for at give et samlet Indtryk af Undersøgelsens Resultat — med udtrykkelig Fremhævelse af det statistisk utilstedeelige i at tage Gennemsnit af saa forskelligartede Forhold — beregnet den vundne Arbejdsbesparelse til omrent det 13-dobbelte. Dersom man nu virkelig gennemgaaende var naaet til en Forøgelse af Arbejdets produktive Kraft til det 13-dobbelte, vilde det jo ganske vist være et socialt set farveligt Resultat, at den store Befolknings Forbrugsevne knap var vokset til det 3-dobbelte. Men Sagen er jo netop den, at en betydelig Del af den store Forøgelse falder paa Virksomheder, der økonomisk ere af forholdsvis mindre Betydning og kun have et ringe Omfang eller som slet ikke umiddelbart fyldestgøre personlige Fornødenheder. Medens saaledes Arbejdet i Sømproduktionen er bleven 130 Gange mere produktivt, i Fabrikationen af Symaskinenale 40—50 Gange mere, er det tvivlsomt, om Landbrugsvirksomheden, der netop spiller en Hovedrolle ved Subsistensmidernes Tilvejebringelse, da Maskinarbejdet der spiller en langt mere underordnet Rolle end i Industrien, er bleven blot dobbelt saa produktiv, — hvad der dog allerede overfor den almindelige Lære om det aftagende Udbyttes Lov er al Ære værd!

Naar Landbruget til Trods for denne Lov, — hvis Rigtighed jeg ingenlunde benægter, men som jeg tillægger en mere betinget Karakter og dermed en mere begrænset Rækkevidde end mange Nationaløkonomer —, har kunnet naa til at fordoble Produktionens Udbytte, skyldes det den Omstændighed, at Fremskridtet her har kunnet trænge langt mere almindeligt igennem end i Industrien, fordi det mindre beror paa Anvendelsen af Maskiner end paa en bedre Erkendelse og dermed en fuldere Udnyttelse af de Naturkræfter, hvormed der i Landbruget arbejdes. I Industrien derimod beror Fremskridtet dels paa en Gennemførelse af Arbejdsdelingen, som kun lader sig anvende

i den store Bedrift, dels paa Anskaffelse af mere eller mindre kostbare Maskiner, hvortil der behøves en Kapital, som ikke altid staar til Raadighed for enhver Industri-drivende. Derfor ere selv betydningsfulde, ja epokegørende Opfindelser paa Industriens Omraade kun paafaldende langsomt trængte igennem. Det maa her være tilstrækkeligt at minde om, at der hengik 30 Aar efter den første Dampmaskines Fremkomst i England, før en saadan kom her til Landet — en lille Maskine paa 4 Hestes Kraft —, og at der endnu over 60 Aar efter dens Fremkomst kun fandtes 29 Fabrik-Dampmaskiner paa tilsammen knap 350 H. K. i Danmark. Sely i Frankrig fandtes der endnu 1830 kun 625 Dampmaskiner med tilsammen 10000 H. K. Det store almindelige Fremskridt i Industrien begynder paa hele Kontinentet først omrent 1850 og tager først Fart fra 1870 og falder saaledes næsten udelukkende paa den sidste Menneskealder. Det samlede Antal Damp-Heste-Kraft ansloges endnu i 1840 for hele Verden kun til $1\frac{2}{3}$ Mill.; i 1875 var det vokset til $13\frac{1}{2}$ Mill., — men allerede 15 Aar senere til 50 Millioner!

Dette stemmer for saa vidt med, hvad De næst efter det aftagende Udbyttes Lov i Agerbruget S. 90 anfører som den anden Hovedgrund til, at den store Stigning i den industrielle Produktivitet ikke giver sig til Kende i gunstigere Livsvilkår for det levende Arbejde, nemlig at Arbejdets Hjælpemidler kun er blevet forholdsvis svagt udnyttede i Produktionens Tjeneste. Naar De imidlertid atter søger Grunden hertil deri, at den ene Opfindelse jager den anden, saa at »de Produktionsredskaber, der igaar var Trumf i Konkurrencekampen, imorgen paa Grund af ny Opfindelser er saa værdiløse som gammelt Jern«, turde dette være en betydelig Overdrivelse. Thi selv om noget saadant maaske kan siges om de forholdsvis faa Fabriker, der nu staa Forrest i Konkurrencekampen, vel navnlig i Amerika, saa har det lige til den allersidste Tid snarere været Reglen, at nye Maskiner kun meget

langsomt trængte almindeligere igennem, og at de kasserede ældre Maskiner ingenlunde solgtes som gammelt Jern, men solgtes til Fabriker, som stod længere tilbage og hidtil havde maattet undvære saadanne Maskiner eller nøjes med endnu ringere. Nej, Hovedgrunden er den, at selv af de 50 Millioner Hestes Kraft, som stod til Raadighed i 1890, kun den ene Femtedel anvendtes i den egentlige Produktions Tjeneste, medens de $\frac{4}{5}$ anvendtes i Befordringsindustrien, paa Jernbaner og i Dampskibe. Den uhyre Kapital, som hertil er medgaaet og som alene for Jernbaneanlægenes Vedkommende i forrige Aarhundredes sidste 40 Aar udgjorde ca. 140000 Mill. Kr. eller i aarligt Gennemsnit ca. 3500 Mill. Kr., er — især naar den sammenstilles med de foregaaende Aarhundreders næsten fuldstændige Mangel paa Kapital — paa én Gang et Udtyk for den sidste Menneskealders umaadeligt forøgede produktive Kraft og en Forklaring af, at Subsistensmidlerne og overhovedet de umiddelbare personlige Forbrugsgenstande ikke har kunnet forøges stærkere, end Tilfældet har været. Thi en saa umaadelig Del af den forøgede produktive Kraft er bleven anvendt til at skabe hele den enorme Befordringsindustri med alle de dertil yderligere knyttede kostbare Havne- og Bro-Anlæg, Telegraflinier o. a. lignende Anlæg.

Og hvorfor har da Befolknigen kastet sig over Tilvejbringelsen af hele denne uhyre Samfærdsels-Mekanisme? Fordi det har været det nødvendige Middel til fra fjerne Verdensdele at hidskaffe de fornødne Subsistensmidler til den stærke Forøgelse af Europas Folkemængde, en Forøgelse, som saa langt overgaar og staar i den grelleste Modsætning til de forudgaaende Aarhundreders yderst svage Tilvækst. For saa vidt har De altsaa Ret i at pege paa denne stærke Befolningstilvækst som en (tredie) Hovedgrund til, at de brede Lags Livsvilkaar ikke har bedret sig mere, end Tilfældet har været. Men hvad De herved ganske ser bort fra og hvad der paa ingen Maade tør overses, det er, at der netop i selve Muligheden af

denne langt stærkere Formerelse er budt Befolkningen en meget væsentlig Forbedring af dens Livsvilkaar. Thi hvilken Velgerning har det ikke været, at den i saa langt større Omfang har kunnet tilfredsstille den naturlige Trang til at stiftte Familie uden dermed at styrtte Samfundet ud i den Elendighed og alle de »repressive Midler«, som Malthus maler med saa stærke Farver? Hvilken umaadelig Velgerning har det ikke været for alle disse Familier, at de have kunnet bringe Børn til Verden uden — som i tidligere Aarhundreder — at give dem Livet blot for en kort Stund og derefter skaffe dem Hjemsted paa Kirkegaardene? Hvem kan finde et talmæssigt Udtryk for den uhyre Forbedring af den store Befolknings Livsvilkaar, som betegnes ved de her saa ganske kort paapegede Forhold?

Bog anmeldelser.

K. A. WIETH-KNUDSEN. **Formerelse og Fremskridt.**
Økonomisk-demografisk-biologisk Syntese med særligt Hensyn til Nutidens Erfaringer i Tyskland, Frankrig og Danmark. Med et Befolkningskort over Frankrig. København 1908. Jul. Gjellerups Boghandel. (310 S.).

Det Spørgsmaalet, Dr. Wieth-Knudsen har valgt til Emne for sin ovennævnte Afhandling, er saa stort og mangesidet og af saa almen Interesse, at hans Arbejde alene af denne Grund maatte vække betydelig Opmærksomhed indenfor den lille nationaløkonomiske Fag-Kreds her hjemme. Den Maade, hvorpaa Forfatteren har løst sin Opgave, giver tillige Bogen Betingelser for at blive læst udenfor denne Kreds, — en Skæbne som vel ellers sjældent times en Doktordisputats.

For en akademisk Dissertation er Emnet godt valgt, thi næst efter Jordrentespørgsmaalet — der i hvert Fald hidtil har været betragtet som Nationaløkonomernes *pons asinorum* — er vel nok Befolkningslæren det Felt indenfor de sociale Videnskaber, der byder den bedste Lejlighed baade til at dokumentere stringent og overlegen Tænkning — og til det modsatte. Men litterært set rummer Opgaven store Farer, ikke mindst dem, der følger med at bevæge sig paa en Bane, der i fremtrædende Grad mangler fast afstukne Grænser. Emnets Ejendommeligheder har baade i den ene og i den anden Henseende præget Hr. Wieth-Knudsens Bog.

Opgaven — at prøve Malthus' Befolkningslære paa det moderne Samfund — er løst gennem en Række Undersøgelser, der i det væsentlige omfatte Sachsen og Frankrig, medens Indholdet af Bogens sidste Afsnit, der omhandler vort eget Land, overvejende er et Forsøg paa at anvende de tidligere vundne almindelige Resultater. Disse sidste har Forfatteren sammenfattet i en Række Hovedsætninger, idet han bl. a. fastlaar, at Malthus' Befolkningslære i Hovedsagen er uangribelig og kun bliver ugyldig i visse Undtagelsestilfælde. I Nutidens kunstigt indskrænkede Frugtbarhed ser Forfatteren et Bevis for Rigtigheden af Malthus' Befolkningslære, og lige overfor den gængse Opfattelse af Aarsagsforholdet mellem stigende Indtægt og synkende Frugtbarhed gør han gældende, at Frugtbarheden synker ikke som Følge af, men til Trods for Indtægtsstigningen. Lige overfor Betydningen af det 19de Aarhundredes materielle Fremskridt stiller Forf. sig yderst reserveret, idet han søger at gøre gældende, at Fremskridtet ikke eller kun i ringe Grad har forøget Arbejderklassens Velvære.

Den sidstnævnte Side af Forfatterens Fremstilling er udførligt omtalt i Professor Scharlings foranstaende Opposition (S. 511 ff.). De der anførte Indvendinger imod Dr. Wieth-Knudsens Argumentation kunne for en stor Del — *mutatis mutandis* — gøres gældende overfor de fleste andre Partier af Afhandlingen, ja overfor denne som Helhed. Ligesom Forf. ved sin Vurdering af Fremskridtets økonomiske Betydning utvivlsomt har stillet sig paa et ensidigt og alt for yderliggaaende Standpunkt, saaledes gælder det samme ogsaa med Hensyn til andre Dele af hans Fremstilling. Han ynder at stille Sagen paa Spidsen og ender derved ofte i Urimeligheder. Han varer sig ikke for Paradokser — som i de afsluttende filosofiske Betragtninger over »Udviklingen« og »Fremskridtet«, der lige saa godt kan betragtes som en uafbrudt Kæde af Tilbageskridt (!). Han glemmer ofte, at man risikerer at blive ledet paa Vildspor, naar man vil prøve Rigtigheden af

en Ting paa dens yderste Konsekvenser — som i Afsnittet om Virkningerne af Kapitalopsparingen, hvor det Tankeeksperiment opstilles, at Frankrig har opsparet saa meget, at det kan leve af Renterne af de Kapitaler, det har laant til Rusland.

Fra et videnskabeligt Synspunkt er alt dette selv-følgelig væsentlige Anker: den, der beviser for meget, beviser intet. Men det kan paa den anden Side ikke nægtes, at den frejdige Gaaen paa, den Sky for ved Reservationer at svække Virkningen af Bevisførelsen, den Dristighed i Valget af Fremstillingsformerne, der kendetegner Bogen fra første til sidste Blad, litterært set giver den et Plus, som det vilde være uretfærdigt ikke at bringe i Modregning oversor dens svage Sider. Afskriftens Angrisbelighed Kapitel for Kapitel og paa saa mange enkelte Punkter er saa lige til, at man føler sig alt andet end tryg oversor de endelige Resultater, men Bogen er i saa høj Grad baade vækkende og æggende, baade belærende ved sin store Stoffylde og retledende ved sin klare og vel turnerede Kritik, at Læsningen af den ikke kan undlade at sætte Frugt, om end maaske paa en anden og mere tilfældig Maade, end den der er tilsligtet fra Forfatterens Side.

Adolph Jensen.

Green's Danske Fonds og Aktier 1908. Udgivet og redigeret af H. GREEN og H. STEIN. Fuldstændig revideret Udgave, afsluttet Juli 1908. København 1908.

Fra en forholdsvis ringe Begyndelse har »Green's Danske Fonds og Aktier« gennem en lang Række nye Udgaver udviklet sig til et anseligt Værk. Oprindelig hed Bogen, der udgaves af Vekselmægler August Jensen (1871) »Obligationskalender«, og Titelen er betegnende nok, thi uagtet Bogen indeholdt Oplysninger om samtlige de paa Københavns Børs noterede Papirer, naaede Tallet

paa Aktier dog ikke højere end 18. Under den nuværende Titel udkom Bogen første Gang i 1883, altsaa for 25 Aar siden. Alt i alt foreligger der 11 Udgaver, hvoraf de tre sidste (1902, 1905 og 1908) under Redaktion af D'Herrer H. Green og H. Stein.

Haandbogen indledes med en kort Fremstilling af Reglerne for Kursnoteringen paa Københavns og Aarhus Børser. Derefter følger Fonds-Afdelingen, omfattende følgende Grupper: Statsobligationer, Kommune- og Havne- laan, Kreditforeninger og Kreditkasser, Hypotekforeninger. — Langt den overvejende Del af Bogen er dog naturligvis optaget af Aktie-Afdelingen (hvor ogsaa Selskaberne Partialobligationslaan omtales), og som er inddelt saaledes som angivet nedenfor, hvor vi, med Forbigaaelse af de færøiske og islandske Selskaber, vedføje Antallet af Selskaber i hver Gruppe saavel i nærværende som i foregaaende Udgave:

	Antal i Udgaven af 1908	Antal i Udgaven af 1905
Banker.....	171	138
Jernbaneselskaber	35	32
Spørvejs-, Omnibus- og Automobil- bilselskaber.....	9	7
Dampskibsselskaber	99	85
Sejlskibsselskaber	137	153
Telegraf- og Telefonselskaber		
m. m.....	15	14
Assuranceselskaber	46	38
Industrielle Aktieselskaber	891	711
Handels-Aktieselskaber	712	430
Ejendomsselskaber.....	116	85
Aviser, Bogtrykkerier, Forlag ..	79	
Bureauvirksomheder	20	
Diverse Aktieselskaber	107	
		131
I alt... 2437		1824

Fra ca. 1800 for tre Aar siden er Tallet vokset til over 2400 nu. Det er dog ikke sandsynligt, at hele denne Forskel af 600 betyder en tilsvarende virkelig

Forøgelse i Antallet af Aktieselskaber i Danmark. For en Del beror det højere Tal nu vist nok paa, at det er lykkedes Udgiverne at »finde« en Del Selskaber, som føre en for Offentligheden skjult Tilværelse. Der er nemlig en Mængde Selskaber, som efter vor nugældende Firmalov slet ikke ere anmeldelsespligtige (Skibs- og Byggeselskaber og overhovedet Selskaber, hvis Virksomhed ikke falder ind under Handel, Haandværk og Industri).

Der er selvfølgelig blandt de ca. 2400 danske Aktieselskaber en stor Mængde, hvortil der ikke knytter sig nogensomhelst offentlig Interesse, og det kunde derfor synes tvivlsomt, om det store Arbejde, der er forbundet med at tilvejebringe og vedligeholde en saa vidt muligt fuldstændig Fortegnelse, i og for sig lønner sig. Imidlertid have Brugerne af Haandbogen ingen Grund til at beklage sig, idet der for Industri- og Handelsselskabernes Vedkommende er gennemført en praktisk Sondring, hvorved Selskaber med under 25000 Kroners Kapital holdes for sig, og for disse Smaaselskabers Vedkommende gives der som Regel kun ganske kortfattede Oplysninger, medens der for ethvert Selskab af virkelig Betydning er meddelt fyldige Data til Bedømmelse af dets Karakter og finansielle Stilling.

Ved Siden af de Oplysninger, der ere knyttede til de enkelte Selskaber, indeholder Haandbogen et Par almindelige Oversigter af betydelig Interesse. Saaledes indledes Afsnittet om Bankerne med en kort Oversigt over de væsentligste Hovedpunkter i de danske Pengeinstituters Historie i Forbindelse med en -- desværre ikke paa alle Punkter ganske nøjagtig — Fremstilling af den nuværende Krises hidtidige Forløb. Ogsaa til Afsnittet om Jernbaneselskaberne er der føjet en kort Indledning med Oplysninger af finansiel Interesse m. v. Af mindre Oversigter skal endvidere nævnes en Tabel over Nationalbankens Diskontosatser siden 1840 og en anden over Forholdet mellem Metalfonden og den cirkulerende Seddelmængde hver Maaned siden 1904. Derimod søger

man forgæves en samlet Gengivelse af Bestemmelserne i den nye Lov om Nationalbankens Stilling og om Fundingsreglerne.

Adolph Jensen.

Dansk Industrieretning 1907. Udgivet af Industriforeningen i København under Redaktion af JAK. KR. LINDBERG og EDV. PH. MACKEPRANG. København 1908. (IV + 227 S.).

Den foreliggende 2den Aargang af Industrieretningen er i det væsentlige udarbejdet efter samme Plan som den i Fjor udgivne 1ste Aargang. Efter nogle indledende Oversigter over Aarets almindelige Karakter, særlig set fra et industrielt Synspunkt, gøres der i 63 Specialafsnit Rede for Forholdene indenfor de vigtigste Haandværks- og Fabrikfag. Det er naturligvis til disse Fag-Monografier, at Hovedinteressen knytter sig. Flere af dem er lykkedes fortrinligt, medens andre bære tydelige Spor af de store Vanskeligheder, der ere forbundne med at samle, sigte og fremstille de Data, der skulle give et Øjebliksbillede af vedkommende Fag kort, klart og præcist.

Forsøget paa at tilvejebringe en Produktionsstatistik har for enkelte Fag givet gode Resultater. Saaledes kan det nævnes, at Industrieretningens Redaktion har modtaget Oplysninger om Produktionens Størrelse fra 78 Tobaks- og Cigarsfabrikker repræsenterende 84 pCt. af samtlige Arbejdere i Faget. Længere er det næppe muligt at naa, — og heller ikke nødvendigt, det manglende kan udfyldes ved Skøn. Men at det ikke altid er saa helt let at samle et tilstrækkeligt Materiale ses bl. a af en Oplysning, der meddeles i Forordet: til Teglværker (en af de Industrigrene, der i nærværende Aargang er belyst gennem en Statistik over Produktionsmængden) udsendtes i første Omgang 429 Spørgeskemaer; heraf indkom inden Forløbet af 1 Maaned kun 148 i udfyldt

Stand; derefter udsendtes 217 gentagne Anmodninger, hvorpaa der i Løbet af 14 Dage indkom 139 Besvarelser; endelig udsendtes til 64 Værker et tredje (og delvis et fjerde) haandskrevet Brev, der indbragte endnu 51 Svar. Denne lille Opgørelse er meget talende. Det vil vist nok koste betydelig Anstrængelse for Industriberetningens Redaktion at faa det fastslaaet i danske Fabrikanters Bevidsthed, at hver især har en moralisk Forpligtelse til at levere sit Bidrag til denne Aarbog, hvis Betydning for Kendskabet til vort Lands Erhvervsliv dog næppe kan være tvivlsom for nogen Forretningsmand. Man maa opriktigt haabe, at det maa lykkes at vække en saadan Almensans hos de Industridrivende, thi hermed staar og falder — efter vor Formening — Industriberetningens fortsatte Eksistens. Selv om der anvendes aldrig saa meget Arbejde paa at samle og registrere det Mylder af Enkeltoplysninger, der Aaret igennem fremkommer i Blade og Tidsskrifter, Aarsberetninger og Regnskaber m. v. — og hvert Blad i Industriberetningen vidner om, at her er udført et meget energisk Arbejde fra Redaktionens Side — saa er det dog Sammendraget af Produktionsoplysninger fra de enkelte Virksomheder, der skal give Stoffet i Bogen Kød og Blod.

Adolph Jensen.

Litteratur-Notitser.

— Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole udsendte i Anledning af sit 50 Aars Jubilæum den 24. August d. A. et Festskrift under Redaktion af Professorerne J. E. V. Boas og A. Oppermann. Det er en anselig Bog paa 600 Sider i stort Format, indeholdende en Række Afhandlinger af Højskolens Lærere om Skolens og de enkelte Studiefags Historie.

— Af »Meddelelser om Danmarks Antropologi« (udgivet af den antropologiske Komité) er udkommet 2den Afdeling af 1. Bind, indeholdende følgende Afhandlinger: »Skolebørnenes fysikalske Forhold i nogle midtjydske Sogne« (af S. H. A. Rambusch), »Nogle Ord om Bornholms Antropologi« (af L. Ribbing), »Om Legemsvægt og Legemshøjde« og »Om Hovedets Breddeindeks hos Danske« (af Søren Hansen), »Om Hovedets Form og Størrelse« (af Carl Burrau).

— »Foreningen af jyske Handelsforeninger« har i Aar bestaaet i 25 Aar, og Jubileet er benyttet som Anledning til Udarbejdelsen af et lille Skrift (ved Henrik Stein) om Foreningens Historie og de Mænd, der have været knyttede til det Virksomhedsomraade, den omspænder.

— Som Supplement til den Samling fortrinlige Monografier over Hjemmeindustrien i Belgien, der er foranstaltet af det belgiske »Office du travail«, er der nu udgivet et Hæfte, som under Titelen »Bibliographie générale des industries à domicile« indeholder Titlerne paa ikke mindre end 2234 Bøger og Afhandlinger om Hjemmeindustrien i forskellige Lande. Dette Specialkatalog er udmærket praktisk ordnet med forskellige Hjælperegistre m. v.

Notitser.

I.

Arbejderorganisationerne i forskellige Lande.

Det internationale Fagforenings-Sekretariat har udgivet sin fjerde Beretning om Arbejdernes Organisations-bevægelse i de forskellige Lande. Beretningen indeholder Redegørelser for Aaret 1906 fra 14 Lande, herunder mærkeligt nok hverken England eller Frankrig. De Oplysninger, der gives om Antallet af Fagforeningsmedlemmer, har det tyske statistiske Rigsbureau suppleret ved Hjælp af andre Kilder, og man naar saaledes til følgende Tal, for største Delen gældende for Aaret 1906:

	Fagforenings-medlemmer i alt	Heraf Kyinder
Tyskland	2,215000	141000
Storbritannien	2,106000	150000
Forenede Stater	1,970000	—
Frankrig	896000	79000
Italien	642000	—
Østerrig	448000	42000
Rusland	246000	—
Sverrig	201000	14000
Spanien	172000	—
Belgien	158000	5000
Ungarn	153000	6000
Nederlandene	129000	4000
Australien	107000	—

	Fagforenings-medlemmer i alt	Heraf Kvinder
Danmark	98000	8000
Schweiz	59000	—
Ny Zealand	30000	—
Norge	25000	1000
Finland	20000	—
Serbien	5000	—
Bulgarien	5000	—

Der er forsøgt en Opgørelse over, hvor stor en Del af de organiserede Arbejdere der var Landarbejdere. I Italien er det nær op imod Halvdelen (44 pCt.), i Ungarn 16 pCt., i Spanien 13 pCt., i Sverrig 4 pCt., i Danmark lidt over 1 pCt., i Østerrig $\frac{1}{2}$ pCt.

Det vanskelige Spørgsmaalet om Arbejderorganisationernes Styrke i Forhold til de paagældende Landes samlede Arbejdertal er kun højest usfuldkomment besvaret. For Danmark beregnes Fagforeningsmedlemmerne (noget for højt) at udgøre 48 pCt. af Industriens samlede Arbejdertal. Det tilsvarende Procenttal angives for Sverrig til 39, for England til 34, for Ungarn til 29, for Nederlandene til 27, for Tyskland til 25, for Østerrig til 20 og for Norge til 7 pCt.

Om Organisationsbevægelsens Fremgang i de seneste Aar give nedenstaende Tal Oplysning for Hovedlandene:

Stigning (+) eller Tilbagegang (-) i Antallet af Fagforeningsmedlemmer:

	1903—04	1904—05	1905—06
	pCt.	pCt.	pCt.
Tyskland	+ 15	+ 24	+ 22
Storbritannien.....	÷ 2	+ 1	+ 10
Forenede Stater....	+ 14	÷ 11	÷ 3
Frankrig	+ 11	+ 9	- 7
Østerrig	+ 26	+ 71	+ 39

Om Fagforeningernes finansielle Forhold gives der kun højest usfuldstændige Oplysninger. De engelske Orga-

nisationers Formue udgør, saa vidt det kan ses, over halvandet Hundrede Millioner Kroner, deres aarlige Udgifter over 50 Mill. Kr. I Tyskland er Fagforenings-formuen langt mindre end i England, ca. 30 Mill. Kr., den aarlige Udgift ca. 40 Mill. For Danmark angives Formuen til $2\frac{1}{4}$ Mill. Kr.

II.

Alverdens Fonds og Aktier.

Paa Foranledning af det internationale statistiske Institut udarbejder den bekendte franske Finansstatistiker Alfred Neymarck (Udgiveren af »Le rentier«) sammenlignende Oversigter over »Les valeurs mobilières«. Den sidste af disse Oversigter, der er offentliggjort i et for kort Tid siden udkommet Heste af Instituttets Bulletin, indeholder en Mængde interessante Detailoplysninger om de forskellige Landes offentlige Gæld, om Aktie-Emissioner, Dividendeforhold o. m. a. Hovedresultaterne af den hele Undersøgelse sammenfatter Neymarck i en Indledning, hvoraf det fremgaar, at de europæiske Landes Fonds og Aktier allerede i 1902 naaede den kolossale Sum af 562 Milliarder Francs. I de derefter følgende 4 Aar emitteredes yderligere 78 Milliarder, hvoraf dog 23 Milliarder bør fradrages som repræsenterende Konverteringer. Med-inddrager man endvidere i Opgørelsen de Forenede Stater (115 Milliarder), naar man ved Udgangen af 1906 til et samlet Beløb af over 730 Milliarder Fr.

Neymarck bemærker med Rette, at det er vanskeligt at anskueliggøre sig, hvad dette Tal betyder. Han prøver at lette Forstaaelsen deraf ved at gøre opmærksom paa, at der endnu ikke er forløbet 1 Milliard Minutter siden Kristi Fødsel. Dette Eksempel taler dog i Virkeligheden

mere til Fantasien end til Forstanden. Og desuden: hvor kan man maale Havets Vandmasser med en Tommestok?

Større Udbytte faar man af at betragte Forfatterens sammenlignende Specialopgørelser, som f. Eks. denne, der alene refererer sig til de europæiske Lande:

	Aar 1866	Aar 1870	Aar 1887	Aar 1906
	Milliarder Frs.			
Statsgæld	66.0	75.0	117.0	148.0
Udgifter til Forrentning	2.4	3.0	5.3	6.0
Militærudgifter	3.0	3.5	4.5	6.7

Opgørelser som denne kunne selvfølgelig kun være tilnærmelsesvis rigtige, og det samme gælder om nedenstaende meget karakteristiske Tal angaaende Arten af de offentlige Værdipapirer, der ejes af de tre Nationer, Frankrig, England og Tyskland (Tallene angive Milliarder Frs.):

	Heraf:		
	Samlet Beløb	med fast Rente	med bevægeligt Udbytte
Frankrig	95 à 100	ca. 75	ca. 25
England	125 à 130	45 à 50	ca. 80
Tyskland	60 à 75	15 à 20	45 à 55

Herefter kan man i grove Træk angive Forholdet saaledes, at Franskmændene, der foretrække den sikre men mindre Indtægt for den større men maaske usikre, anlægge de tre Fjeredede af deres Kapital i Obligationer og kun en Fjerededel i Aktier. Tyskerne gøre akkurat det omvendte, medens Englænderne følge en Middelvej, men dog have 65 i Papirer med varierende Udbytte for hver 35 i Fonds.

I Slutningen af sine orienterende Bemærkninger tager Neymarck Ordet for Udarbejdelsen af en international Finansret og i Forbindelse dermed for Oprettelsen af et Bureau for Finanssager i Lighed med det allerede bestaaende internationale Patentbureau.

III.

Tuberkulosen i Danmark.

Ved Tuberkuloseloven af 1905 blev det paalagt Lægerne at indgive Beretning om ethvert Tilfælde af Tuberkulose i Lunger og Strubehoved, som de faa under Behandling. Endvidere skulde der gives Anmeldelser om alle de Tilfælde, som vare under Behandling ved Udgangen af Aaret 1905. De sidstnævnte Anmeldelser i Forbindelse med Indberetningerne for 1906 ere nu blevne statistisk bearbejdede af Statens statistiske Bureau, og uagtet Materialet lidet af meget betydelige Mangler, har Bureauet dog — i Forstaelse med Statskontoret for Sundhedsvæsen — anset det for rettest at offentliggøre Resultaterne, idet man haaber, at der herigennem hos Lægerne Landet over vil kunne vækkes en yderligere Interesse for den Opgave at tilvejbringe de bedst mulige Oplysninger om Tuberkulosens Udbredelse i de forskellige Kredse af Befolkningen.

Af det Heste af »Statistiske Meddelelser«, der indeholder Resultaterne af denne den første almindelige Tuberkulosestatistik i Danmark, anføre vi nedenstaende Hoveddata.

Der er i alt i 1906 konstateret ca. 12000 Tilfælde af Lunge- og Strubetuberkulose, et Tal, som dog antages at være ca. 4000 for lavt. De konstaterede Tilfælde udgør i Hovedstaden 6,7 p. m. af Befolkningen, i Provinsbyerne 4,5 p. m. og paa Landet 3,8 p. m. Tuberkulosen synes at være betydelig mere udbredt i Jylland end paa Øerne. I Provinsbyerne og paa Landet er en forholdsvis større Del af Kvinderne end af Mændene angrebne af Tuberkulose, i Hovedstaden er derimod flest Mænd angrebne. For begge Køn gælder det, at Sygdommens Udbredelse er størst i 25—30 Aars Alderen. Af Børnene under 10 Aar er ikke en Gang i Promille angrebet, men derefter stiger Forholdstallet regelmæssigt indtil den nævnte Aldersklasse, hvor henimod 10 Promille er an-

grebet; saa synker Tallet igen, indtil det i de ældste Aldersklasser over 70 Aar kun er ca. 2 Promille.

Om Sygdommens Udbredelse i de forskellige Erhvervsklasser er det vanskeligt at komme til Klarhed. Af særlig fremtrædende Hovedtræk fremhæves følgende: Det synes som om Tyendeklassen fra 25 Aars Ålderen i noget højere Grad end den øvrige Del af Befolkningen er angraben af Tuberkulose, medens det omvendte er Tilfældet med Tyendet i Ålderen 18—25 Aar; det sidstnævnte kan dog maaske forklares ved, at de unge Tyende, naar de angribes af Sygdommen, i større Omfang end de ældre tage til deres Hjem for at søge Helbredelse (og saaledes ophøre med at være Tyende). En Klasse af Befolkningen, som udviser et meget stort Antal Tuberkuløse, er Syerskerne, se nedenstaaende Tal:

Af 1000 Personer var angræbne af
Tuberkulose

Hele den kvindelige Befolning	Syersker
15—18 Aar.....	5.8
18—25 —	8.2
25—30 —	10.8
30—60 —	6.4
	11.7
	15.1
	24.0
	11.5

Imellem de forskellige sociale Lag indenfor Landbrugerne er der ogsaa konstateret en betydelig Forskel, idet det forholdsviske Antal angræbne er ganske ringe for de større Jordbrugere, væsentlig større i Gaardmandsklassen og størst iblandt Husmændene og Landarbejderne.

Antallet af Tuberkulose-Dødsfald er opgjort til mindst 3000 i et Aar, d. v. s. henimod en halv Snes Procent af samtlige Dødsfald. Dødeligheden er størst for Børn og Gamle, mindst derimod i de Aldersklasser, hvor Sygdommen optræder hyppigst.

Til en Beregning af, hvor stor en Del af alle nye Tilfælde af Tuberkulose, der medfører Døden før eller senere, giver Materialet kun usikre Holdepunkter. Det

synes, som om Antallet af nye Tilfælde i 1906 ikke kan ansættes lavere end til 6000, og da der er indtruffet ca. 3000 Dødsfald af Tuberkulose i Aarets Løb, kommer man til det Resultat, at omtrent Halvdelen af alle Tilfælde medføre Døden før eller senere (medens altsaa Halvdelen helbredes), men der gøres overfor dette Beregningsresultat udtrykkelig opmærksom paa, at det Materiale, hvorpaa det er bygget, er af en saadan Beskaffenhed, at der kun kan tillægges de deraf udledte Resultater en foreløbig og betinget Karakter.

Om Arbejdskampe.

Foredrag i Nationaløkonomisk Forening
den 22. Oktober 1908.

Af

Oskar Johansen.

Ved en Undersøgelse af Forholdet mellem Arbejder og Arbejdsgiver gaas der ikke sjeldent ud fra visse Almensætninger. Man opstiller saaledes som et Dogme »Retten til at strejke« eller mere omfattende den ubetingede Ret til frit at disponere over sin Arbejdskraft — tilsvarende for Arbejdsgiveren Eneraadigheden over, om han vil give Arbejde eller ikke. Nylig har Kontorchef Schovelin i en Tidsskriftartikel opstillet »Retten til Arbejde« i Betydning af Retten til at være Strejkebryder.

Overfor saadanne principielle Udgangspunkter er det min Opfattelse, at der ikke i den Forstand kan opstilles absolutte eller »medfødte« Rettigheder. Man kan maaske i en Almensætning som de ansørte resumere det Resultat, man naar til ved en Undersøgelse. Eller man kan dermed betegne en Tendens, hvoraf man lader sig lede ved Undersøgelsen. Men

naar man, som jeg ved denne Lejlighed, ønsker at granske Sagen ganske objektivt, vil det være rigtigt at tvinge sig helt bort derfra og bygge op paa rent erfaringsmæssige Kriterier.

Jeg mener det dernæst rettest at knytte mine Bemærkninger til de faktiske Forhold i dette Øjeblik herhjemme, saaledes som de har udviklet sig i Arbejdsverden.

De samvirkende Fagforbund blev oprettet i Januar 1898 og omfattede da 36 Forbund og 20 enkeltstaaende Foreninger med ialt 50900 Medlemmer. Der staar nu derunder 50 Forbund og 12 enkeltstaaende Foreninger med tilsammen c. 91000 Medlemmer.

Dansk Arbejdsgiver- og Mesterforening eller, som den sædvanlig kaldes, Arbejdsgiverforeningen blev stiftet i November 1898, men først endelig konstitueret i Maj 1899. Den omfatter c. 100 Foreninger af Arbejdsgivere og større Enkeltvirksomheder.

I 1899 stod saaledes Arbejdsgivere og Arbejdere i samlede Organisationer overfor hinanden, og i Maj Maaned dette Aar udbrød da den Styrkeprøve, som under Navnet den store Lock'out varede i 4 Maañeder og omfattede c. 40000 Arbejdere. Den endte med det saakaldte Septemberforlig.

Ved denne Overenskomst mellem Hovedorganisationerne blev der truffet en Række vigtige Bestemmelser, bindende for de underordnede Organisationer, og der blev navnlig, hvad der er af største Betydning, derved lagt Grundlaget for en retlig Ordning af Forholdet mellem Arbejdernes og Arbejdsgivernes Organisationer. Medens Strejker tidligere blev iværk-

sat uden Varsel, muligt uden nøje Overvejelse, blev det nu fastsat, at Strejker skulde vedtages med $\frac{3}{4}$ af de afgivne Stemmer i vedkommende Organisation, og at der skulde gives Modparten Varsel, først 14 Dage før Arbejdsstandsningen, om, at man agtede at forelægge Forslag derom for den i saa Henseende kompetente Forsamling, og derpaa, mindst 7 Dage før Arbejdsstandsningen, om Forsamlingens Beslutning. Selvfølgelig blev der truffet tilsvarende Bestemmelser om Lock'outs, men det er indlysende, at de ikke paa dette Omraade har tilnærmelsesvis samme Betydning. En Strejkes Pludselighed er ikke sjeldent Eggen paa Vaabnet. Ved en Lock'out er Tidspunktet for Erklæringen deraf — et Par Uger før eller senere — eller Varsel derom i Reglen en Lige-gyldighed.

Men dernæst forudsætter Overenskomsten af 5. September 1890 en retlig Ordning mellem de underordnede Organisationer og gennemfører en saadan for Hovedorganisationerne. Det forudsættes, at der i hvert Fag træffes Overenskomst angaaende Løn og Arbejdsforhold. Strid om Forstaaelsen deraf afgøres da naturlig ved Voldgift, hvad ogsaa i stigende Grad er blevet Tilfældet enten ved at der er oprettet en fast Voldgiftsret i Faget eller ved at man i forekommende Tilfælde enes om en Voldgift. Og Strid mellem Hovedorganisationerne saavel som Brud paa Septemberoverenskomsten af en underordnet Organisation eller af en enkelt Arbejder eller Arbejdsgiver skal afgøres af den kort efter Forliget oprettede saakaldte permanente Voldgiftsret.

Der er i hele denne retlige Ordning et væsent-

ligt, men paa Forhaand ogsaa ret selvfølgeligt Hul. Det er det, som indtræder, naar en Overenskomst i et Fag udløber, og Parterne ikke kan blive enige om Indholdet af en ny. De faglige Overenskomster indgaas sædvanlig med nogle Aars Uopsigelighed og et vist Opsigelsesvarsel. Ved Ophøret fremkommer ofte nye Krav fra en af Parterne, i Reglen Arbejderne. Der opstaar da en Interesse-Konflikt. Og til Afgørelse deraf maa Parterne i Mangel af Overenskomst, direkte eller ved Mægling, prøve, hvem der er stærkest, det vil sige, hvem der længst kan udholde en Arbejdsstandsning.

Saaledes er Forholdet forløbet siden 1899. Med talrige Brydninger og Kampe, men dog nogenlunde taaleligt, i hvert Fald uden nogen almindelig Arbejdsstandsning. Den permanente Voldgiftsret har maattet paakaldes i adskillige Tilfælde og har med klog Varsomhed søgt at dele Ret mellem Parterne, saaledes at Respekten for Retten ikke er blevet sat paa Spil, og der ikke fra nogen Side har været Tale om at undlade at efterkomme dens Kendelser.

Men det er et Spørgsmaal, om vi ikke nu befinder os ved et kritisk Punkt, hvor Faren for den store Arbejdsstandsning er blevet saa truende, at man maa se sig om efter Midler til at afværge den.

Det er, som bemærket, uundgaaeligt, at en faglig Konflikt, naar der ikke haves Adgang til en retslig Afgørelse, løses gennem en Styrkeprøve. Parterne, som ikke kan blive enige, maa prøve Kræfter. Det er fuldkommen loyalt og naturligt, ja selvfølgeligt og nødvendigt.

Men en helt anden Sag er det, naar en Konflikt

i et Fag søges løst ved Hjælp af henholdsvis Strejker eller Lock'out i andre Fag. Saadanne Arbejdsstandsninger er ikke Udslag af stridende Parters Prøven Kræfter, men udenfra kommende Tvangsmidler. Det er muligt, at et saadant Tvangsmiddel kan være meget effektivt. Men det er klart, at det er noget højest ekstraordinært, for hvis Anvendelse der maa kunne gives gode Grunde i hvert enkelt Tilfælde.

Det er min Opfattelse, at Arbejdsgiverforeningens Anvendelse af Tvangs-Lock'out i de sidste Aar langt har overskredet Grænsen for det forsvarlige, og at den har gjort Faren for en stor Arbejdskamp herhjemme meget nærliggende.

Jeg skal nævne de Tilfælde, hvortil jeg sigter.

Da nogle Smaakonflikter, særlig en Strejke hos en Pianofabrikant, i 1906 havde varet nogle Maaneder, vedtog Arbejdsgiverforeningen for at opnaa »en tilfredsstillende Løsning« en trinvis Lock'out først overfor samtlige Snedkere, og hvis det ikke viste sig tilstrækkeligt, saa yderligere i Løbet af 14 Dage overfor samtlige organiserede Arbejdere.

Da der var bebudet Sporvejsstrejke i Begyndelsen af 1907, meddelte Arbejdsgiverforeningens Hovedbestyrelse de samvirkende Fagforbund, at man »saa-fremt den saaledes bebudede Sporvejsstrejke iværksættes«, agtede »at forelægge en ekstraordinær Generalforsamling Forslag om Arbejdsstandsning i et saadant Omfang, som maatte være fornødent til at bringe den nævnte Sporvejsstrejke til Ophør«.

I Foraaret 1907 vedtages omfattende Lock'out-Trusler i Anledning af Konflikter med Skibstømrene

hos Burmeister & Wain og paa Københavns Flydedok samt Støberiarbejdsmændene.

Da Bygningssnedkerne i Sommeren 1907 strejkede paa Grund af Strid om deres Løntarif og havde forkastet et Mæglingsforslag, bestemte Arbejdsgiverforeningen, at hvis Fagforeningen ikke i Løbet af 3 Dage havde godkendt Mæglingsforslaget, vilde der »blive iværksat Lock'out hos samtlige under Arbejdsgiverforeningen hørende Fag og Virksomheder med de Undtagelser, som Hovedbestyrelsen maatte fastsætte«.¹

Endelig gik nu i Sommer Arbejdsgiverforeningens Meddeelse til de samvirkende Fagforbund ud paa, at man vilde fremsætte Forslag om, »at der iværksættes Arbejdsstandsning overfor Medlemmer af de samvirkende Fagforbund i et saadant Omfang, som maatte være nødvendigt for at bringe Konflikten i Litograffaget og de øvrige forhaandenværende Konflikter til Ophør«. Og Lock'out blev derefter besluttet i Cementindustrien, Jernindustrien, Læderindustrien, Tekstilfabrikkerne, Tændstikfabrikkerne, Teglværkerne, Savværkerne osv., ialt Virksomheder omfattende over 25000 Arbejdere.

Hvis Arbejderne havde sat sig ud over indgaaede Forpligtelser eller nægtet at bøje sig for lovlige trufne Voldgiftskendelser, ja saa kunde der være Tilfælde, hvor det yderste Tvangsmiddel maatte indrømmes at være den eneste Udvej. Men om de foreliggende Tilfælde kan noget saadant ikke siges.

Ogsaa de samvirkende Fagforbund har ved 2 Lejligheder, i 1900 og 1902, gjort Skridt til at faa iværksat Arbejdsstandsninger som Tvangsmiddel. Men

Omfanget deraf var meget begrænset, og det drejede sig kun om Fag, som stod i saa nært Forhold til de strejkende, at Arbejdsstandsningen allerede af rent faktiske Grunde var naturlig, tildels endogsaa maaske nødvendig.

Arbejdsgiverforeningen maa derfor bære Ansvaret for at have indført den omfattende Arbejdsstandsning som regulært Kampmiddel til Afgørelsen af faglige Konflikter.

Man vil fra Arbejdsgivernes Side sikkert hævde, at der heller ikke haves noget andet Middel. Strejker f. Eks. Litograferne for at opnaa en Ned-sættelse af Arbejdstiden, ja saa kan de 2—300 Litografer, her findes, uden Vanskelighed holde det gaaende ligesaa længe det skal være ved Hjælp af alle de øvrige under de samvirkende Fagforbund organiserede Arbejdere. Principalerne derimod skal ikke blot leve, de skal forrente Kapital og Maskiner, og de mister maaske deres Kunder, som gaa til Udlændet. Følgelig maa Konflikten udvides for at bringes til en hurtig Afslutning.

Uden at underkende Betydningen af dette Ræsonnement tror jeg dog ikke det er berettiget. Men da jeg mindre har til Hensigt at undersøge Tvangs-Lock'outens Berettigelse end dens Virkning, skal jeg lade en Drøftelse deraf ligge.

Hvad angaar Virkningen af de omfattende Tvangs-Lock'outer, da tror jeg, at den vil være den meget alvorlige: at udsætte vort Samfund for en stor Arbejdskamp.

Arbejderne har hidtil bøjet sig. Men de kan vanskeligt tænkes at ville vedblive dermed. Thi

vedvarende Eftergivenhed virker saa opløsende indenfor Arbejdernes Organisationer, at en Sprængning af de samvirkende Fagforbund kan befrygtes at ville blive Følgen deraf.

Man overvej et Øjeblik, hvorledes Truslen om en almindelig Lock'out maa virke.

Naar et Fags Arbejdere, som er i Strid med deres Arbejdsgivere om deres Arbejdsforhold, faar at vide, at nu maa de give efter — selv om de maaske i og for sig havde Udsigt til at sejre — for ellers bliver en Masse Arbejdere under Hovedorganisationen udelukkede, ja saa siger de selvfølgelig, at det altsaa er en meget farlig og ubehagelig Ting at staa under denne Hovedorganisation. Og naar Arbejderne i en Mængde Fag, som arbejder fredeligt og vel tilfredse med deres Forhold, faar at vide, at nu skal de alle gøres arbejdsløse, fordi der i et enkelt Fag under de samvirkende Forbund ikke kan opnaas Enighed, ja saa siger de selvfølgelig ogsaa, at det dog maaske var bedre at være udenfor den Organisation, i hvilken de kan rammes saaledes. Altsaa i alle Organisationer, baade de kæmpende og de ikke-kæmpende, fremkalder Lock'out-Truslerne den samme Tanke: Bort fra de samvirkende.

Det er muligt, at det netop er dette, Arbejdsgiverforeningen tilsigter. Men vi vilde i saa Fald føres tilbage til den retløse Tilstand fra før 1899. Og dette vilde efter min Opfattelse være ikke blot et stort samfundsmæssigt Tilbageskridt, men tillige for Arbejdsgiverne en overmaade tvivlsom Fordel.

Før det kommer dertil, er det imidlertid klart,

at Arbejderne vil søge at bevare deres Hovedorganisation om fornødent ved at tage Kampen op.

Det er indlysende, at Forholdene i Øjeblikket er i høj Grad ugunstige for Arbejderne til en Styrkeprøve, og en Betragtning af Lønbevægelsen i de sidste Aar vil ogsaa vise, at det ikke vil være urimeligt at forlange af Arbejdernes Ledere, at de i den kommende Tid skal holde noget igen overfor Lønkrav.

Efter de samvirkende Fagforbunds Aarsberetning, afgiven 21. April 1908, hidsætter jeg en Oversigt over Lønbevægelsen i 1904—1907.

	1904	1905	1906	1907
Antal Medlemmer i Lønbevægelse				
Uden Konflikt.....	11448	21598	36130	33064
I Strejke eller Lock'out .	2235	4870	3822	6264
Samlet Antal...	13683	26468	39952	39328
Resultat af Lønbevægelsen				
Antal, som opnaaede For- del uden Arbejdsstands- ning.....	7597	19279	28637	33628
Antal, som opnaaede For- del ved Strejke eller Lock'out.....	1491	3063	3475	5646
Samlet Antal, som op- naaede Fordel.....	9086	22342	32112	39274

Det er muligt, at Tallet paa Medlemmer, som har opnaaet Fordeler, er vel højt ansat, ialtfald har Fordelene for en Del ikke været betydelige. Men

det er dog klart, at Aarene 1906 og 1907 har været særdeles gode Aar for Arbejderne. Det samlede Antal af organiserede Arbejdere er c. 110000, og i 1906 og 1907 har henholdsvis 32000 og 39000 opnaaet Fordele ved Lønbevægelse.

Der er saaledes heri i Forbindelse med den for Tiden herskende økonomiske Depression en stærk Opfordring for Arbejderne til at undgaa en stor Kamp. Men naar Forholdet er det, at en overdreven Anvendelse af Masse-Lock'outs sætter deres hele Organisation i Fare, vil det Øjeblik let kunne komme, da det vil være dem umuligt at vige tilbage for Striden. De vil da overfor en kommende Meddelelse om, at der, hvis den og den Konflikt ikke ordnes, vil blive erklæret Lock'out i det Omfang, som er nødvendigt for at bringe Konflikten til Afslutning, svare, at de ikke kan give efter. Saa indtræder altsaa den store Lock'out. maaske suppleret med Strejke i de Fag, Arbejdsgiverne har skaanet. I hvert Fald en saa omfattende Arbejdsstandsning, at den med Føje kan betegnes som generel. Og at dette vil blive en alvorlig og langvarig Kamp kan ikke betivles. I 1899 stod Arbejderne med en nyskabt Fællesorganisation og beskedne Pengemidler, og den store Lock'out varede dog i 4 Maaneder, uden endda at ende med et Nederlag for Arbejderne. Nu er hele det organisatoriske Apparat i Orden og indøvet, og Organisationernes Formue udgjorde ved Udgangen af 1907 fire Mill. Kroner. Ogsaa andre Forhold er forandrede i Arbejdernes Favør. Og at Kampen vil blive af den mest indgribende Betydning

for vort Samfund og medføre overordentlige Tab er i hvert Fald givet.

Der er saaledes al Anledning til at overveje, om der ikke gives nogen Mulighed for at undgaa en saadan Arbejdskrig. Og selv om der ikke var en saa stærk aktuel Grund til denne Overvejelse, paa-tränger den sig herhjemme som i alle Lande, fordi Forholdet mellem Kapital og Arbejde overalt har udviklet sig saaledes, at der hos Politikere og Social-økonomer er en levende Følelse af, at det ikke kan blive ved at gaa paa den Maade.

Vi er da ved det almindelige Spørgsmaal: Hvad kan der gøres for at forebygge Strejker og Lock'outs?

I Samlingen 1893—94 vedtog Folketinget et Forslag om Arbejdsretter og Enighedskamre, men det naaede ikke gennem Landstinget og er nu ganske forældet, hvad jo ikke er underligt i Betragtning af den stærke Udvikling, som er sket siden — de store Hovedorganisationer var jo den Gang endnu ikke dannet, Septemberforligets Retsordning ikke etableret.

Da Konflikten i Sommer blev afsluttet ved Indenrigsministerens Mægling, blev det som almindelig Bestemmelse i Overenskomsten vedtaget, at der skulde nedsættes »et Fællesudvalg af Delegerede for Dansk Arbejdsgiver- og Mesterforening og De sam-virkende Fagforbund for paa Grundlag af indvundne Erfaringer at forhandle saavel om foreliggende For-slag angaaende Voldgiftsdomstole som om Bestem-melser til Forebyggelse af Lock'out eller Strejke, Mægling under Konflikter etc.«, og Meddelelse om Resultatet af dette Fællesudvalgs Virksomhed vil

være at afgive senest den 1. Januar 1910. Dette Fællesudvalg er dog endnu ikke nedsat.

Som bemærket er tilsvarende Spørgsmaal fremme i vistnok alle civiliserede Lande, og det er af megen Interesse at følge den Udvikling, som har fundet Sted og endnu ikke har naaet sin Afslutning.

Enkelte Stater staa endnu paa det Standpunkt, at betragte det hele Forhold som udelukkende privatretligt. Det overlades Arbejdsgiver og Arbejder gennem Overenskomster og Organisation at ordne deres Mellemværende som de selv vil og kan. Staten tager intet Initiativ i saa Henseende. Dette Standpunkt er paa én gang primitivt og Udtryk for høj Kultur. Det er primitivt, fordi det betegner et Begyndelsesstadium i Udviklingen. Men det viser høj Kultur, hvor det bestaar endnu, fordi det, for at kunne opretholdes, forudsætter en meget stærk Udvikling af Parternes Organisationer. Dette Standpunkt er Danmarks. Kun ved Lov af 3. April 1900 har Staten overhovedet blandet sig i disse Forhold. Og denne Lov gaar som bekendt kun ud paa at knytte en vis højst begrænset Ret, nemlig Retten til at indkalde og afhøre Vidner, til den ved Parternes Vedtagelse og Valg tilvejebragte permanente Voldgiftsdomstol.

Men ligesom dette rent privatretlige Standpunkt i næsten alle andre Lande er blevet opgivet, saaledes synes det jo nu altsaa heller ikke længer at være holdbart herhjemme. Man gaar over til det offentlig retlige. Brydningerne bliver for stærke, Kampene for talrige, Samfundet lider for meget. Det bliver

da betragtet som en Samfundsopgave at hindre Arbejdsstandsninger. Staten tager Initiativ.

Imidlertid begynder man sædvanlig smaat. Det første Skridt er, at Staten autoriserer en enkelt Mand eller et Enighedskammer til at mægle mellem Parterne, naar disse ønsker dette. Det er den fakultative Mægling. Men da det jo selvfølgelig er et overordentlig svagt Middel til at hindre Strejker eller Lock'outs, idet Parterne i Reglen, naar de ikke ellers kunne enes, heller ikke kan blive enige om at prøve en saadan Mægling, hvoraf der tilmed paa Forhaand ikke tør ventes noget Resultat, gaar man hurtigt videre til den **tvungne Mægling**. Parterne er da pligtige til at underkaste sig Mægling, ialtfald naar blot en af dem forlanger det. Endnu saa sent som i 1906 har Sverrig indtaget dette Standpunkt. Ved en Lov af 31. December 1906 er hele Riget inddelt i 4 Distrikter, og i hvert udnævner Kongen en Forligsmægler, som skal mægle dels i Stridigheder mellem Arbejdsgivere og Arbejdere dels ogsaa mellem Arbejdsgivere indbyrdes og mellem forskellige Grupper af Arbejdere, forsaavidt saadanne have Indflydelse paa Arbejdsforholdene i Distriktet. Efter Samraad med de stridende kan han tilkalde Sagkyndige, men nogen Tvangsmagt har han ikke.

I Sverrig har denne Ordning hidtil ikke været til synderlig Nutte. Men i andre Lande, hvor den **tvungne Mægling** har virket i længere Tid, maa vistnok adskillige Arbejdsstandsninger siges at være hindrede eller bragt til hurtigt Ophør ad den Vej. Alligevel er det dog klart, at man ikke kan blive

staaende derved. Altfor ofte er Mæglingen forgæves, og der opstaar da saavel hos Udenforstaaende som maaske ogsaa hos Parterne Ønske om Stridens Afgørelse i Stedet for ved Overenskomst, som har vist sig uopnaaelig, saa ved en Kendelse, afsagt af Tredjemand, altsaa ligefrem en Dom. Det er den fakultative Voldgift. Man drister sig endnu ikke til at paabyde Parterne denne Afgørelsesmaade. Men Staten stiller en Mand eller en Institution til deres Disposition, for at de paa den Maade, hvis de kan enes om at voldgive, kan faa Striden afgjort. Naturligvis er den fakultative Voldgift meget vel forenelig med en tvungen Mægling, gaaende forud. Og det er da ogsaa sædvanligt, at Lovene knytter disse to Stadier sammen.

Paa dette Trin i Udviklingen befinder nogle af de mest fremskredne Stater sig.

Allerede i 1886 blev der ved en Lov for Staten New-York, som senere er overført til 12 andre af de Forenede Stater i Nordamerika, skabt permanente Voldgiftsdomstole for almindelige Konflikter omfattende mindst 10—50 Arbejdere (forskelligt i de forskellige Stater). Medlemmerne af disse Domstole udnævnes af hver Stats Guvernør, og deres Hværv er dels at mægle dels at dømme. De mægler ex officio. Men de er kun Voldgift paa Begæring af Parterne. Naar disse Midler ikke føre til noget Resultat, er de det offentliges Undersøgere af Sagen, for gennem en Beretning at fastslaa hver Parts Ansvar. Deres Myndighed til at indstævne Vidner, tage i Ed, udnævne Skønsmænd, fremskaffe Dokumenter og lign. er den samme som de almindelige Domstoles.

Og deres Kendelser staa ved Magt i 6 Maaneder, men nogen Tvangsfuldbyrdelse er ikke knyttet dertil.

I England, hvor Staten ellers har været meget tilbageholdende overfor disse Forhold, blev der dog i 1896 oprettet en særlig Afdeling af Handelsministeriet (Board of trade) med det Hværv at undersøge opstaaede Stridigheder mellem Arbejdsgivere og Arbejdere, gøre Skridt til at faa en Sammenkomst istrand mellem Parterne under Forsæde af en Person valgt af dem eller af Handelsministeren, samt at udnævne en Voldgiftsmand paa Begæring af begge Parter.

Selvfølgelig er det et overmaade vigtigt Spørgsmaal, hvorledes den Kendelse, som afsiges af Voldgiften, skal skaffes respekteret. Det er ingenlunde sikkert, at den Part, som har været med til at underkaste sig Voldgift, vil bøje sig, naar Kendelsen gaar ham eller dem imod. Og Spørgsmaalet er da, om Staten, som dog staar bag Voldgiften, ikke bør føje sin Tvangsmagt til Kendelsen for at faa den fuldbyrdet. Hverken i Amerika eller i England har man imidlertid dristet sig hertil. Det overlades den Part, som faar Medhold af Voldgiften, selv at skaffe Kendelsen gennemført. Det bliver altsaa eventuelt de faglige Tvangsmidler, som maa sættes i Bevægelse, men da naturligvis ogsaa bliver det i skarpeste Form og under hele den moralske Støtte, som Kendelsen giver.

Videre er man gaaet i et for det norske Storting i 1903 fremsat Forslag, som, saavidt jeg ved, dog ikke er blevet til Lov. Dette Lovforslag indfører Mæglingsraad, og naar Mæglingen har vist sig frug-

tesløs, kan Striden med begge Parters Samtykke forelægges en Voldgift. Denne bestaar af 5 Medlemmer, hvoraf hver Part vælger 2, medens den femte, Opmanden, vælges af Regeringen og skal have Dommerbetingelser. Og det bestemmes derafter, at Overtrædelse af de Kendelser, som Voldgiften afsiger, medfører Straf af Bøder eller Fængsel.

Fra dette Standpunkt er der et i en vis Forstand kun lille, men paa den anden Side rigtignok overmaade vigtigt Skridt til den tvungne Voldgift. Da den tvungne Voldgift ikke behøver at være led-saget af Statens Tvangsfuldbyrdelse af Kendelserne, kan dette Standpunkt forsaavidt være mindre vidtgaaende end det norske Forslag. Men det afgørende maa dog være, om selve Voldgiften er tvungen eller frivilig, ikke om dens Efterkommelse fremtvinges af Staten.

Selvfølgelig er det en overmaade betænkelig Sag at afgøre en Strid mellem Arbejdere og Arbejdsgiver om Arbejdsvilkaarene ved en af Staten organiseret Domsmagt. Men ligesom dog først derved en virkelig retslig Orden kan siges at være etableret i disse Forhold, saaledes fører som paavist den hele Udvikling til, at man ialtfald ikke kan slippe udenom dette Spørgsmaalet. Og det er heller næppe for meget sagt, at man i alle civiliserede Lande drøfter Tanken om tvungen Voldgift.

For denne Drøftelse er det naturligvis af største Interesse, at den tvungne Voldgift ikke blot fremtræder som en teoretisk Konstruktion, men at den allerede er en Kendsgerning.

Enhver ved i saa Henseende at henvise til Ny Zealand.

Herom skal jeg dog fatte mig kort.

Det er i den sidste Tid blevet hævdet, at den tvungne Voldgift havde »spillet Fallit« i Ny Zeeland, især fordi det havde vist sig umuligt at faa Kendelserne respekteret, naar de gik Arbejderne imod. Jeg tror ikke dette er rigtigt. Ganske vist er der indtruffet Tilfælde, hvor det har kostet megen Vanskelighed at faa Arbejderne til at bøje sig for en af Voldgiften truffen Afgørelse, og der er derfor af Ministeriet fremsat Forslag om, at der skal kunne anvendes Fængsel som Tvangsmiddel, foruden som hidtil Bøder. Men hverken i Ny-Zeeland eller i de andre australske Stater, hvor den tvungne Voldgift er blevet indført, er det paatænkt at ophæve denne Institution. Tværtimod har den endog faaet en meget betydelig Udvidelse ved at være blevet indført for hele det australske Forbund, omend med et begrænset Virkefelt. Den australske Føderation blev dannet i 1900, og straks i den første Parlamentssamling blev der fremsat et Forslag til Lov om »conciliation and arbitration for the prevention and settlement of industrial disputes extending beyond the limits of any one state«. I 1904 blev Loven vedtaget og i 1905 blev de processuelle Regler for Domstolen fastsat. Retten beklædes af en Enkelt-dommer, som vælges af Generalguvernøren paa 7 Aar, og der er fastsat en Eksekutionsstraf at 1000 £ for Arbejdsgivere og Organisationer, hvorhos hvert Medlem hæfter for et Beløb af indtil 10 £, foruden at Retten forud kan forlange en Kaution fra hver Side paa indtil 200 £. Den Begrænsning i Voldgiftsrettens Kompetence, at den kun angaaer de Strid-

igheder, som rækker ud over den enkelte Stats Grænser, er en ligefrem Følge af en tilsvarende Begrænsning i Parlamentets Kompetence efter Forbundets Forfatning, men den har ved sin Ubestemthed givet Anledning til stor Strid, og i denne spiller de enkelte Staters Uafhængighedstendenser stærkt ind. Men paa den anden Side har Forbundsparlamentet ad indirekte Vej i de sidste Aar søgt at faa de enkelte Stater paatvunget den fælles Voldgiftsdomstol i langt videre Omfang end Loven af 1904 paa nogen Maade hjemler.

Det ses saaledes i hvert Fald at være fuldkommen urigtigt, naar den tvungne Voldgift for Australiens Vedkommende betegnes som et mislykket eller opgivet Eksperiment. Men paa den anden Side maa det erkendes, at de australiske Forhold i væsentlige Henseender, ogsaa forsaavidt det her kan faa Betydning, er saa afvigende fra de evropæiske, at det ingenlunde gaar an her at betragte australiske Erfaringer som Präcedens.

Imidlertid behøver man heller ikke længer at nøjes med en Henvisning til denne fjerne Verdensdel. Ogsaa i Evropa rykker den tvungne Voldgift frem.

Af stor Interesse er i den Henseende et Lovforslag, som Millerand fremsatte i 1900, da han var Handelsminister i Waldeck-Rousseau's Ministerium, som han paany fremsatte som simpel Deputeret i 1902, og som i 1904, omend med nogle Modifikationer, blev godkendt af det derom nedsatte Udvælg.

Forslaget indeholder udførlige Regler med det Formaal at organisere Arbejderne og saa at sige civilisere Strejkeretten. Der knyttes hertil Regler

om Voldgift, idet enhver Strid mellem Arbejder og Arbejdsgiver, naar Strejke er udbrudt, skal afgøres af den paagældende Afdeling af de, kort Tid forinden, i Frankrig indførte Arbejdsraad. Disse Arbejdsraad bestaar af lige mange Arbejdere og Arbejdsgivere, valgt af Organisationerne, og de vælger selv deres Formand, et Medlem skiftevis eller en Øvrigheds-person. Arbejdsraadets Kendelse danner Overens-komst mellem Parterne i 6 Maaneder. Og den, som ikke efterkommer Kendelsen, udelukkes i 3 Aar fra at være Vælger og valgbar til alle Fagforenings-bestyrelser, Arbejdsraad, Handelsdomstole osv., over-hovedet al faglig Repræsentation for Arbejdere og Arbejdsgivere.

Det er saaledes Tvang over hele Linien. Men det er først, naar man er kommen ind under Loven. Derimod opretholdes Frihedsprincipet ialtfald teore-tisk, forsaavidt ingen i og for sig tvinges til at under-kaste sig Loven. Den er paa dette Punkt ganske original. I ethvert industrielt Foretagende eller Handelsetablissement, hvor der beskæftiges mindst 20 Arbejdere eller Employés, skal der overleveres enhver ny, som antages, en trykt Underretning om, hvorvidt Arbejdsgiveren har antaget Loven eller ikke, og i første Tilfælde medfører Indtrædelsen i Virk-somheden efter 3 Dages Forløb gensidig Forpligtelse til at rette sig efter Loven. Det er saaledes væsentlig ved en Slags moralsk Pression, maaske støttet ved en direkte Pression fra Arbejdernes Side, at Loven tænkes gennemført. Men det gøres derhos til en Betingelse for alle offentlige Koncessioner og Leve-rancer, at vedkommende tiltræder Loven, for Statens

Vedkommende absolut, for Kommunernes Vedkommende dog kun, naar Kommunalbestyrelsen forlanger det. Og det er klart, at Loven ad denne Vej straks vilde faa et betydeligt Omraade, omend man jo maa sige, at ogsaa her Friheden er reddet, fordi ingen i og for sig er forpligtet til at modtage en Koncession eller Leverance.

Hvor megen og hvilken Virkning Millerands Lov vilde faa i Praksis, er det naturligvis vanskeligt at have nogen Mening om. Men at den har vakt den største Opmærksomhed og Interesse ikke blot i Frankrig, men i alle de romanske Lande, er sikkert. Dens organisatoriske Bestræbelser tiltrænges i alle disse Lande, og dens Blanding af Frihed og Tvang tiltaler den romanske Tankegang, eller rettere dens principielle Frihedsgrundlag forsoner med Tvangen. Men forøvrigt er selv i Frankrig Meningerne højest delte om Forslaget, og det i alle politiske Lejre — noget der i Grunden ikke paa Forhaand taler til Ugunst for Loven. I Erklæringer, indhentede fra de anse og indflydelsesrige Handelskamre, betegnes Loven ikke sjeldent som »revolutionær« og et »Attentat paa Friheden og Ejendomsretten«, medens paa den anden Side en saa anset Social-Demokrat som Briand kalder den for en Lov, der med »ses apparences socialistes« er »tout en faveur du patronat«. Omvendt er Jaurés Tilhænger af Loven, og adskillige betydelige Arbejdsgivere ligesaa.

Imidlertid er Millerands Projekt jo altsaa endnu ikke blevet til Lov. Men der findes dog en Stat i Europa, som allerede har indført tvungen Voldsgift. Det er Kanton Genf. Sagnet paa Grund af Statens

Lidenhed har dette kun vakt ringe Opmærksomhed, ialtfald hos os. Men som det første Forsøg i Europa fortjener det dog den allerstørste Interesse, og i andre schweitz'ske Kantoner er tilsvarende Love under alvorlig Overvejelse og Drøftelse.

Genfs Lov er fra 1900, men blev revideret i 1904. Den indeholder udførlige Regler om Organisation af Arbejdere og Arbejdsgivere, om Tarifer, om Mægling m. m., og har dernæst et Afsnit: Arbitrage. Det bestemmes her, at naar der ikke har kunnet opnaas Enighed om en Tarif ved Overenskomst mellem Fagets Organisationer eller ved Mægling, sammentræder »La commission centrale des prud'hommes« og fastsætter Tarifen. Dog kan denne Voldgiftsdomstol ikke sætte nogen Tarif i Kraft for et Fag, hvor ingen gælder, før mindst 6 Maaneder efter Afgørelsen. Det bestemmes derhos, at der ved Modifikationer eller Tilføjelser til Tarifen gaas frem paa samme Maade som ved Fastsættelsen af en hel Tarif, og at der, saalænge en Tarif staar i Kraft, hverken af Arbejdere eller Arbejdsgivere maa dekreteres nogen almindelig Arbejdsstandsning med det Formaal at forandre Tarifen. Enhver Opfordring til en saadan Arbejdsstandsning eller overhovedet til Tilsidesættelse af Lovens Bestemmelser straffes med Bøder.

Naturligvis er det et overmaade vigtigt Punkt, hvorledes Voldgiften er sammensat. Herom bemærkes derfor: Alle Haandværk og Industrivirksomheder er inddelt i Grupper. Arbejdsgivere og Arbejdere i hver Gruppe vælger hver 15 Medlemmer til Conseil de prud'hommes i deres Gruppe. Valget er paa 4

Aar med Ret til Genvalg. Hvert Conseil de prud'hommes vælger af sin Midte et Udvalg, bestaaende af 4 Arbejdsgivere og 4 Arbejdere: »La commission de surveillance« — altsaa et Slags Forretningsudvalg. Tillige vælger Medlemmerne af alle Conseils de prud'hommes blandt Medlemmerne af de forskellige »commissions de surveillance« en »commission centrale«, bestaaende af en Arbejdsgiver og en Arbejder af hver commission de surveillance. Denne commission centrale er Voldgiften. Forhandlingen derfor er offentlig, Afstemningen hemmelig. Hører et Medlem af Retten til et stridende Fag, udtræder han og erstattes af en Suppleant.

Den skildrede Sammensætning af Voldgiftsretten er indviklet, men paastaas at være nyttig.

Selvfølgelig maa man med ikke ringe Spænding følge dette første Forsøg i Europa paa Indførelsen af tvungen Voldgift, og det vilde være af megen Interesse at vide, hvorledes Loven har virket. Men Forsøg, jeg har gjort paa at faa Oplysning derom, har hidtil ikke ført til noget Resultat*).

Under alle Omstændigheder er imidlertid det hidtil foreliggende, skønt det viser Voldgiftstankens Fremgang, dog ganske utilstrækkeligt til at spaa med Hensyn til dens Fremtid. Og herhjemme har

*) Efter Afholdelsen af Foredraget har jeg gennem det danske Konsulat i Schweitz modtaget den interessante Meddelelse fra det danske Vice-Konsulat i Genf, at Loven har gjort »de grands services en cas de grèves«, idet den ved Loven skabte Voldgiftsdomstol »a mis fin à toutes les grèves qui se sont produites«. Det tilføjes, at Stridighederne afgøres »moralement«, hvorved vistnok er tænkt paa, at der ikke er knyttet nogen *Tvangsfuldbyrdelse* til Kendelserne.

hertil Stemningen saavel blandt Arbejdsgivere som blandt Arbejdere gaaet stærkt imod denne Institution.

Nægtes kan det ikke heller, at der kan rejse vægtige Indvendinger derimod.

Der er først Vanskeligheden ved at finde en betryggende Sammensætning af Domstolen, selv forudsat Upartiskhed hos den udnævnende Myndighed (Regering). De sagkyndige er i Reglen ikke uinteresserede, og de uinteresserede er i Reglen ikke sagkyndige. Saaledes som Tilfældet har været hos os ved den permanente Voldgiftsret, vil der være Tilbøjelighed til at lade en Jurist som Formand, Opmand eller Enedommer have den afgørende Indflydelse — særlig gælder dette Australien — men det er et Spørgsmaal, om det ikke vilde være naturligere hertil at vælge en Nationaløkonom.

Langt større Betænkelighed fremkalder dog Vanskeligheden ved at finde egnede Midler til at sikre Gennemførelsen af Voldgiftskendelsen. For Arbejdsgivernes Vedkommende vil det i saa Henseende gaa let nok. Det civilretlige Ansvar og den offentlige Mening vil være fuldkommen tilstrækkelige Tvangsmidler. Men naar en Kendelse gaar Arbejdernes imod, og de nægter at bøje sig derfor, er det paa Grund af deres Talrighed og Upersonlighed (i en vis Forstand) meget vanskeligt at angive egnede Tvangsmidler. Og der er saaledes her et Punkt, som kan give Anledning til megen Ulighed i den tvungne Voldgifts Værdi for Arbejdsgivere og for Arbejdere.

Alligevel er denne Indvending ligesom Vanskeligheden ved Dommervalget kun praktiske Besvær-

ligheder, som sikkert kan overvindes eller i hvert Fald reduceres saa stærkt, at Institutionen ikke bør strande derpaa.

Derimod er det en principiel Indvending af største Vægt, at det ved de Stridigheder mellem Arbejdsgiver og Arbejdere, som Talen her er om, slet ikke drejer sig om Retsspørgsmaal, men om Interessekonflikter, som Parterne paa ingen Maade kan overlade Afgørelsen af til Trediemand, ja som overhovedet ikke kan afgøres af Trediemand, men kun ved en Styrkeprøve mellem Parterne. Denne principielle Indvending maa i Hovedsagen erkendes for berettiget. Selv om man maaske ved en nøje Granskning af en Forretnings samtlige Forhold kunde bringe en Fastsættelse af en vis Arbejdsløn ind under et Retsfærdigheds-synspunkt, bliver der dog altid et Risiko-Moment ved de fleste Forretninger, som det er meget vanskeligt at vurdere. Kun ud fra et højere liggende Samfundshensyn, overfor hvilket da ogsaa Arbejderes og Arbejdsgiveres Eneherredømme over Arbejdsvilkaarene maatte vige, vil det være muligt at sætte sig ud over den anførte Indvending. Men naar en Arbejdsgiver da faar det Paalæg af Statsmagten gennem en Domstol, at han skal lønne sine Arbejdere med den og den Løn, selv om han maaske mener, at Forretningen ikke kan bære denne Udgift eller ikke bør bære den, fordi hans egen Indtægt eller Kapitalens Udbytte derved i Forhold til Risikoen bliver for ringe, ja saa vil det ikke være ubeføjet, om han heroverfor siger til Staten: Maa jeg saa ikke ogsaa anmode om at blive sat paa fast Løn, og vil Staten saa ikke være saa venlig at overtage Risikoen.

Vi føres herved lige over i den socialistiske Samfundsorden.

Den tvungne Voldgift viser sig saaledes ikke blot som Afslutningen paa en lang Udvikling, men som Indgangen til noget helt nyt. Og det vilde da blive af Interesse at undersøge den tvungne Voldgifts Berettigelse og Funktionsbetingelser under disse Forhold. Ikke just af Hensyn til en mulig socialistisk Fremtid, hvis Indtræden ad den her angivne Vej Arbejdere og Arbejdsgivere for Tiden herhjemme er lige ivrige for at modsætte sig. Men fordi vi alt nu delvis lever under tilsvarende Forhold.

Er det maaske netop i den tvungne Voldgift Løsningen paa det vanskelige Problem om Funktionærers Strejkeret overfor Stat og Kommune skal søges?

Dette Spørgsmaal, hvis overordentlige Vigtighed kræver en indgaaende Overvejelse, drister jeg mig ikke til i Øjeblikket at besvare.

Men der er i dette mit Foredrag Momenter til et bekræftende Svar.

Til Foredraget knyttede sig en Diskussion, hvoraf vi engivne nedenstaaende Udtalelser:

Redaktør Reventlow fandt, at det under Nu tidens Forhold var vanskeligt for ikke at sige umuligt at drage et bestemt Skel mellem de egentlige Arbejdskampe og politiske Kampe. Fagorganisationernes Opgave var ganske vist at skaffe deres Medlemmer bedre Arbejdsvilkaar, men der var kommen et politisk, et socialistisk Moment ind i Organisationernes Virksomhed: Kampen mod Kapitalismen. Arbejderorganisationerne skulde saaledes tjene to Herrer; de skulde stræbe hen mod bedre Arbejdsvilkaar i det nuværende Samfund og samtidig stræbe hen

mod en helt ny Samfundsordning, men dette var to hinanden modsigende Opgaver, der maaske forklarede de mange indre Brydninger, Udmeldelser osv. Taleren fandt, at det ved det hele Spørgsmaals Behandling var nødvendigt at have Opmærksomheden henvendt paa dette politiske Moment i Arbejdskampene.

Formanden, Generaldirektør Rubin, advarede mod at komme ind paa den Side af Sagen, som var blevet fremdraget af Redaktør Reventlow. Det var ikke nødvendigt ved nærværende Lejlighed at diskutere Fagforeningernes socialistiske Formaal, thi selv uden dette vilde Arbejderne dog have Grund til at kæmpe for bedre Vilkaar.

Direktør Hauberg omtalte Arbejdsgiverforeningens Politik, idet han navnlig kom ind paa det af Indlederen rejste Spørgsmaal, om det var Arbejdsgiverforeningens Plan og Ønske at sprænge de samvirkende Fagforbund. Taleren besvarede Spørgsmaalet med et afgjort Nej. Arbejdsgiverforeningen vilde fremfor alt have Arbejdernes Organisation bevarer; Arbejdsgiverne kunde ikke være tjent med at kæmpe mod Marodører. I 1899 gik Arbejdsgiverne ikke til Kampen med nogen Lyst, deres Organisation var ung og ejede ikke en Øre. Arbejdsgiverforeningens Ledelse søgte altid at udskyde Kampen saa langt som muligt; derfor de mange Instanser, derfor de to Lockout-Varsler. Men hvad skulde Arbejdsgiverne til sidst gøre? Lockouten var jo dog det eneste Middel, der stod til deres Raadighed. Det kommende Udvælg vilde være enigt i at bede sig fritaget for tvungen Voldgift; Parterne maatte have Lov til at ordne deres indbyrdes Forhold selv.

Indlederen var enig med Formanden i, at Foredraget ikke gav nogen naturlig Anledning til at drøfte Forholdet mellem Fagforeningernes to Slags Politik. Overfor Direktør Hauberg udtalte Indlederen sin Glæde over, at Arbejdsgiverforeningen vilde tilstræbe en Styrkelse af de samvirkende Fagforbunds Organisation. Kun forekom det Taleren, at det da var vanskeligt at forklare Arbejdsgiverforeningens Opræden.

By og Land.

Af

Jens Warming.

I dette Tidsskrifts Maj—Juni Hefte har Hr. cand. jur. H. Waage nedlagt Indsigelse mod de Resultater, jeg er kommet til i min Afhandling om Landbrugets Arbejdermangel og Byernes Arbejdsløshed, og tager derefter til Orde for forskellige Foranstaltninger, særlig Indførelse af Stats- eller Kommunefæste, samt en stærk Udvikling af Brugsforeningerne og navnlig deres produktive Virksomhed. Jeg er i og for sig enig med Hr. Waage i at ønske Statsfæste og Andelsproduktion, det sidste navnlig til Begrænsning af Kartellernes Magt; men jeg venter mig ikke saa store Velsignelser deraf som Hr. Waage, og paa væsentlige Punkter finder jeg hans Argumentation aldeles uholdbar. Desværre maa jeg tilstaa, at det trods megen Umage ikke overalt har været mig muligt at forstaa, hvad min ærede Opponent egentlig mener, og det er jo i det hele altid vanskeligt at drøfte, hvorledes Forholdene vilde udvikle sig, hvis Forudsætningerne blev fuldstændig forandrede.

Det bebrejdes mig, at jeg har betragtet det nuværende Forbrug af Landbrugsprodukter som en fast

Størrelse. Ja, men et Sted maa man virkelig holde op. Naar man har noget ganske bestemt paa Hjerte, som man vil slaa til Lyd for, kan det ikke nytte at distrahere Læseren ved ogsaa at drøfte, hvordan det vilde gaa, hvis den ene og den anden og den tredje bestaaende Grundfaktor ændredes; det er jo intet mindre end den private Ejendomsret til Jord, som Hr. Waage maa tænke sig afskaffet for at paavise, at mine Resultater er gale. Netop paa det anførte Punkt (Næringsmiddelforbrugets Omfang), var der noget, som jeg med velberaad Hu tav stille med, eller »gemte til Diskussionen«, fordi det vilde vække Opposition til ingen Nutte; men det fører unægtelig i modsat Retning af Hr. Waages Ønsker.

Jeg skrev nemlig ud fra Forudsætningen: konstant Forbrug af Landbrugsprodukter, skønt det er mit Haab, at vi endogsaa vil naa til et aftagende Forbrug pr. Individ. Hr. Waage ønsker, at vort Folk skal spise noget mere, medens jeg tværtimod vilde betragte det som et Fremskridt, hvis Folk vilde overføre en Del af deres Forbrug til andre Konti, navnlig Boligen og denes Udstyrelse. Vel mener jeg, at Vegetarianerne, Dr. Hindhede m. fl. gaar alt for vidt, men jeg nærer paa den anden Side ingen Tivl om, at man i det sidste Slægtled i høj Grad har overvurderet Kødnæringens Betydning, og jeg glæder mig derfor over den stedfindende Reaktion. Det har længe været en almindelig Tale — hvor autentisk den er, ved jeg ikke —, at flere var syge af at spise for meget end for lidt; der advares ogsaa mod at overernære Smaabørn; og talrige er Klagerne over, at de vellønnede Byarbejdere bruger uforholdsmæssig mange Penge til Mad. Til

Belysning heraf kan bl. a. henvises til de statistiske Oplysninger hos Dalhoff og Mackeprang: »De bedrestillede Familiers Udgifter« S. 20, hvor det paavises, at en lille Embedsmand med 2600 Kr. aarlig og en Arbejder med 1400 Kr. bruger lige mange Penge til Føde, nemlig 270 Kr. pr. voksen Person. Jeg nærer ingen Tvivl om, at der baade i By og paa Land er meget talrige Befolkningsgrupper, der efter deres Indtægt burde bruge mindre til Mad; de kunde ganske vist med Fordel bruge mange Penge f. Eks. til at faa rigelig og frisk Frugt Aaret rundt, men saadanne Krav maa dog sættes i anden Linje overfor Kulturkravene til at have et sundt, rummeligt og velmøbleret Hjem (3 Værelser i Stedet for de nuværende 2). Billeder paa Væggene, Rejsjer, Højskolebesøg osv. Lad være, at der for en Del kun er Tale om Standsfornødenheder, naar den omtalte Embedsmand bruger 3 Gange saa meget til Bolig, Belysning og Brændsel som Arbejderen; de fleste vil sikkert alligevel føle sig tiltalt af, at hans forøgede Forbrugsevne fører i den Retning — saavelsom af, at Landboerne viser noget mere Økonomi med f. Eks. Smør og Fløde end i Naturaløkonomiens Dage.

Paa den anden Side er der ogsaa Folk, der faar for lidt at spise. Hr. Waage mener, at Landarbejderne gør det; ikke just, at de sulter, men at Føden ikke er kraftig nok. Jeg tør ikke benægte, at dette maaske gælder en Del Landarbejderbørn, men jeg har ikke det Indtryk, at deres Fædre er underernærede; den effektive Lønforskel mellem dem og københavnske Arbejdsmænd blev jo i min Afhandling opgjort til 50 Kr. aarlig, og hvis Dr. Wieth-Knudsen har Ret i den

i hans nylig udkomne Disputats fremsatte Paastand, at Bylivet og Byarbejdet nødvendiggør kraftigere Kost, er der altsaa slet ingen Grund til at anse Landarbejderen for ringere ernæret end By-Arbejdsmanden (men nok end Haandværkeren)*). Ogsaa for Landarbejderne vil det sikkert være rigtigere at interessere sig mere for Boligen, Højskolebesøg o. lign. end netop for Mad; det er jo ofte fugtige, utætte og faldefærdige Rønner, de bor i. Dog er der eet Punkt, hvor Fremskridt for Landarbejderne muligvis kunde føre til, at deres Antal maatte forøges, nemlig en Forkortelse af Arbejdstiden, forudsat at Arbejdet ikke i samme Grad bliver mere intensivt. I øvrigt er Landarbejderne kun en Brøkdel af Landbrugsbefolkningen; i 1901 var der paa Landet i alt 210000 Mænd over 25 Aar, der levede af Landbrug; af disse var der kun 43000, der kaldte sig Landarbejdere, hvoraf tilmed 8000 kun havde sig selv at forsørge. Regner man de Husmænd med, som ikke har over 6 Td. Land, stiger Tallet til ca. 70000.

Af andre Grupper, som for en Del kan befrygtes at faa utilstrækkelig Føde, er der navnlig Grund til at nævne Enker med Børn, antagelig ca. 20000, og saa de i min første Afhandling omtalte ca. 20000 arbejdsløse; men i begge disse Tal er der mange, der ikke mangler

* I W.-K.'s Disputats («Formerkelse og Fremskridt») hævdes det, at danske Arbejdere er tilstrækkeligt ernærde. Jeg kan dog ikke føle mig overbevist om, at hans Metode, der for tyske Arbejdere fører til det modsatte Resultat, er paalidelig. Han beregner 1) Lønnen, 2) den Del deraf, som kan anvendes til Føde, 3) de Kvanta af forskellige Varer, som kan købes herfor, 4) disse Varers Indhold af Kalorier, 5) en Persons daglige Forbrug af Kalorier efter Alder og Køn. Der er for mange usikre Led i denne Kæde. Det havde været bedre at spørge en Del Sygekasselæger, om det var deres Indtryk, at Arbejderne eller deres Familier var underernærde.

tilstrækkelig Føde, bl. a. mange vinterarbejdsløse Haandværkere. Naar man dernæst siger, at de arbejdsløse kunde drage paa Landet og lave Mad til sig selv, da er der selvfølgelig noget rigtigt deri; men dels vilde de kun bruge ca. Halvdelen af deres Fortjeneste til Føde, dels faar de allerede som arbejdsløse det allernødtørstigste (ved Opsparing, Understøttelse, Pantsætning osv.), saaledes at antagelig højst en Tredjedel af denne Skare kunde producere den manglende Føde til dem alle.

Jeg er tilbøjelig til at antage, at de underernærede Grupper tæller betydeligt færre end de overernærede, men vil dog nu se bort herfra og gaa ud fra, at Folk i de forskellige Indtægtsgrupper fremtidig vil bruge ligesaa mange Procent til Føde som nu. En ligefrem Udjævning af Indtægterne vil da utvivlsomt medføre et noget forøget Forbrug af Landbrugsvarer, idet de ubemidledes Merforbrug vil veje stærkere end de riges Mindreforbrug, og Grænsen mellem By-Erhverv og Land-Erhverv kunde da forskydes lidt i den ønskede Retning. Det samme vilde da ogsaa resultere af den af Hr. Waage anbefalede Udjævning af Landejendommens Størrelse, saaledes at de udelukkende blev Enkeltmandsbedrifter; men et Taleksempel vil dog vise, at der ikke kan opnaas ret meget herved. Lad os tænke os et isoleret Samfund, hvor 35 % lever af Landbrug og hvor man i Gennemsnit bruger 35 % af sin Indtægt til Føde; 15 af de 35 % Landmænd lever i Bedrifter af Gennemsnitsstørrelse, har normal Indtægt og normalt Fødeforbrug; men de 20 % er dels rige Godsejere, dels fattige Landarbejdere, saaledes at de i Gennemsnit kun bruger 25 % til Føde; vel bruger Landarbejderne 60 %, men Godsejerne, der kun bruger

5 %, beslaglægger saa stor en Del af Indtægten, at de tilsammen kun bruger de nævnte 25 %. Ved en Omdeling af Jorden, saa hver fik lige meget, vilde dette Tal stige til de normale 35 %, men en Stigning paa 10 % for 20 % af Befolkningen er kun 2 %. Selv i dette stærkt outrerede Eksempel vilde Landbruget altsaa kun stige fra 35 til 37 %, og man kan rolig hævde, at naar der er Folk, der sulter, er det ikke fordi Befolkningen er forkert fordelt mellem By og Land, men fordi Indtægten er forkert fordelt mellem rige og fattige.

Hr. Waage hævder imidlertid, at man ganske rolig kan forøge Landbrugsproduktionen (uden nogensomhelst Grænse?), thi det forøgede Udbud vil mødes af en i samme Grad voksende Esterspørgsel. Dette gentages atter og atter, saaledes at man faar det Indtryk, at Meningen er, at naar en Landarbejder stiger fra 600 til 1000 Kr., vil han bruge alle de 400 Kr. til Føde, eller at hvis en Byarbejder nedsætter sig som Husmand og producerer for 1000 Kr., vil han selv forbruge Landbrugsprodukter for 1000 Kr. uddover, hvad han allerede forbrugte i Byen; han maa altsaa gøre Gæld, ligesom andre Folk, der lever over Evne. Det er sandt nok, at Loven om den med Indtægten faldende Fødeprocent kun virker svagt ved de laveste Indtægter, men naar Landarbejderen af de første 600 Kr. kun bruger 60 % til Føde, er det i det højeste venteligt, at han ligeledes vil bruge 60 % af de næste 400, ikke 100 %, som af Hr. Waage forudsat. Haabet om, at Producenterne selv skulde forbruge hele Merproduktionen, er altsaa ganske uholdbart; enhver ny Producent vil bringe et lille Overskud paa Markedet, og da dette samtidig indskrænkes ved Fraflytningen fra Byerne, er

en Prispaavirkning uundgaaelig. — Maaske skal der lægges Vægt paa, at Købeevnen ogsaa vilde stige derved, at de nuværende byrdefulde Afgifter af Jorden vilde synke ved den foreslaede Agrarreform; men disse Afgifter maa jo dog tilfalde en eller anden, saaledes at en anden Befolkningsgruppens Forbrug vilde falde tilsvarende, og vi staa da atter ved den omtalte Indtægtsudjævning. Og forsaavidt Købeevnen endelig skulde stige blot derved, at den selvstændige lille Bonde arbejder med mere Glæde end Landarbejderen, og derfor producerer mere — ja da vilde vi her staa overfor et af de i min Afhandling omtalte Fremskridt i Landbruget, som netop er Aarsagen til, at en stedse mindre Procent af Befolningen kan overkomme at producere Føde til dem alle. — Grænsen mellem Land- og By-Erhverv kan altsaa højest flyttes nogle faa Procent; men en Grænse bliver der, udover hvilken Landarbejde vil betale sig væsentlig ringere end Byarbejde, saaledes at Indvandringen atter kommer i Gang.

Iøvrigt er det klart, at en forøget Landproduktion maa betyde en formindsket Byproduktion, altsaa et formindsket Forbrug af Industrivarer o. lign., og dette kan jeg nu en Gang ikke betragte som et Fremskridt. De af Hr. Waage foreslaede Vinterfabriker kan umulig producere saa meget som de nuværende Fabriker, der har Arbejdskraften til Raadighed hele Aaret. Det er derfor ogsaa uforstaaeligt, at Hr. Waage S. 278 i meget kraftige Udtryk kan hævde, at Agrarreformen vil skabe et nyt betydningsfuldt Marked for vor Industri. Rent bortset fra, at det ellers hævdes, at den forøgede Købeevne udelukkende kommer Landbruget til Gode (Tordenskjolds Soldater), og fra at Byernes i

samme Grad formindskede Købeevne ikke tages i Betragtning, synes det mærkeligt, at Byerne skal glæde sig over Reformer, der vil gøre dem mindre. Meningen er maaske, at den forøgede (?) Efterspørgsel efter Byprodukter og det formindske Udbud vil presse Priserne og Arbejdslønnen op, men dette vil da atter som Reaktion sætte Kræfter i Bevægelse henimod den nuværende Ligevægtstilstand mellem By og Land.

Jeg tror det vilde være heldigt, om vi her i Landet saa lidt venligere paa Industrien. Det er nærvært at være saadan, at man tænker, at Landbruget er stærkt og derfor skal støttes, medens Industrien er svag og derfor maa skøtte sig selv. Det har stor Betydning for Landbruget, at man ikke blot mener at gavne sig selv ved sit Arbejde, men ogsaa føler sig med til at skaffe Fædrelandet Rigdom og Ære; den Glæde og Begejstring, hvormed den unge Landmand f. Eks. udanner sig til sin Gerning, staar i nøje Forbindelse med, at han føler sig som Fædrelandets Medarbejder. Men i andre Lande kan ogsaa Industrien bæres oppe af Nationalfølelsen, baade hos Udøverne selv og hos andre, der med Glæde og Stolthed ser dette Erhverv blomstre. Man vil indvende, at kun Landbruget eksporterer. Ja, men at forsyne Landets egne Borgere med Industrivarer er da mindst ligesaa nationalt, som at forsyne Udlændinge med Fødevarer. Eller er Husmoderens Gerning uden økonomisk Betydning, fordi kun Manden skaffer Penge til Huse?

Derfor behøver man ikke at interessere sig mindre for Landbruget, og Hr. Waage er ikke berettiget til at slutte, at jeg ikke interesserer mig for Agrarreformer, blot fordi jeg ikke interesserer mig nøjagtig for hans.

Jeg deler ikke det almindelige Sværmeri for Husmandsbedrifter eller den almindelige Fordømmelse af Herregårdene, men har S. 43 givet en lille Antydning af mit Agrarprogram, nemlig i Sætningen: Mon vi ikke har flere Husmænd, der burde avancere til smaa Gaardmænd, end Landarbejdere, der burde avancere til Husmænd. Jeg erklærer S. 48, at Indvandringen er lidt for stærk, og S. 62, at det meget vilde glæde mig, om Kærligheden til Landlivet vilde blive saa stærk, at mange vilde bringe økonomiske Ofre for at blive derude. Følgelig vil jeg ogsaa gerne være med til at gøre Livsvilkaarene paa Landet mere tiltrækkende, men hvordan dette skal ske, laa udenfor min Afhandlings Opgave.

Jeg indrømmer dernæst nu, at jeg har set lidt for mørkt paa Danmarks specielle Chancer for at blive et af de Lande, der skal forsyne den voksende Verdensbefolknings med Føde, idet jeg ikke tog i Betragtning, at Danmark i Forhold til de vest- og mellemeuropæiske Lande, ja endog Dele af Rusland, er tyndt befolket og lidet udstykket. Det er vanskeligt at spaa, hvor det voksende Verdensforbrug skal komme fra. Det er muligt, at Landbruget fremdeles kan gøre saadanne Fremskridt, at dette er nok til at holde Forbruget Stangen; allerede en fuldstændig Udnyttelse af Nutidens Teknik kunde jo skaffe megen Føde uden mere Arbejdskraft, om end det er klart, at der til enhver Tid vil være en vis Procent uduelige Landmænd, som ikke følger med. Det er ogsaa muligt, at en Del kan komme fra et frigjort og oplyst Rusland; Foldudbyttet er der mindre end det halve af Danmarks, men Befolningens unægtelig underernæreret. Det er sandsynligt, at

en stor Del vil komme fra Sibirien og de unge oversøiske Lande, der er endnu tyndere befolket og endnu mindre udstykket end Danmark, og hvor Driften er saa ekstensiv, at Foldudbyttet ligeledes er langt under Danmarks. Men det er heller ikke usandsynligt, at Danmark vil faa sin lille Part af Opgaven; i mange Aar blev Landbrugsprocentens Aftagen forstærket ved den oversøiske Konkurrence; men denne vil efterhaanden svækkes ved disse Landes stigende Hjemmeforbrug, og vi kan da samtidig med den fordyrede og formindskede Foderstofimport vente en noget stærkere Stigning i Landmændenes absolute Antal, om end fremdeles relativ Tilbagegang. Om dette i enhver Henseende er glædeligt, er et andet Spørgsmaal; det vil efter Omstændighederne kunne betyde dyrere Føde og stigende Jordrente, og naar Verdens Befolkningsstæthed naar et vist Punkt, maa der endogsaa relativt flere Landmænd til, for at fravriste Jorden den fornødne Føde.

Af Midler til at bevare noget mere af Befolkningen paa Landet omtalte jeg kun det, der for mig staar som det naturligste og mest paakrævede, nemlig en Forhøjelse af Arbejdslønnen. Radikale Forbedringer venter jeg mig ganske vist ikke, selv af meget kraftige Fagforeninger, thi en betydelig Ulighed er uadskillelig fra det private Driftsherresystem. Men det vilde allerede være noget, om Lønstigningen paa Landet ikke kom som en forsinket Eftervirkning af Lønstigningen i Byerne, men kom af selvstændige Grunde og derfor samtidig med denne. I øvrigt er Hr. Waages Forestillinger om Fagkampenes Bitterhed vistnok meget overdrevne, jfr. A. Foss i dette Tidsskrift S. 350: »Endnu træffer vi indenfor Haandværkslavene ikke saa lidt af den gamle

Lavsaand, som egentlig foretrækker, at Lavsmestre og Svende slutte sig sammen til Vaern for de fælles økonomiske Interesser». Desuden maa det erindres, at en brutal Lockout-Politik er umulig paa Landet, hvor saa mange Arbejder er uopsættelige.

Men dernæst vil jeg ogsaa gerne være med til at gøre det lettere at blive selvstændig Landbruger, kun at det skal være smaa Gaardmænd i Stedet for Husmænd, og at man ikke sætter sig det umulige Maal, at bevare hele den paa Landet fødte Befolkning paa Landet og at faa alle Herregaarde udryddet. Netop disse to Ejendomsstørrelser interesserer jeg mig for: den lille Gaard, hvor en Mand maa hænge godt i for at klare sig alene (eller med lidt Tyendehjælp) og Herregaarden, hvor alle Stordriftens Fordele kan gøre sig gældende; men det skal være en Herregaard med rigelig, vellønnet og fribaaren Arbejdskraft. Ejendomme af andre Størrelser (Huse og større Bøndergaarde) kan have deres Berettigelse, fordi der nu en Gang er Folk med forskellige Evner, og fordi det er heldigt at have gradvise Overgange mellem de forskellige Samfundslag, men der knytter sig ikke særlige Fordele til dem. Om den store eller lille Bedrift rent økonomisk er mest fordelagtig, er som bekendt endnu et aabent Spørgsmaal, idet det store Brutto-Udbytte i den lille Bedrift rimeligtvis er en ligefrem Følge af den rigelige Arbejdskraft; de foreliggende statistiske Undersøgelser over Emnet har ikke givet noget klart Svar, hvilket nærmest tyder paa, at der ingen Forskel er. Stiller man det rent økonomiske Spørgsmaal, hvorledes man med mindst mulig Arbejde og Omkostning kan producere den til Samfundsforbruget fornødne Fødemængde, er jeg nær-

hest tilbøjelig til at give Herregaardene Prisen, og jo mere Maskineri man faar, des mere vil de faa Overtaget. Men da Stordriftens Fortrin i Byerne er ganske anderledes dominerende, er det muligt, at Samfundet staar sig ved først og fremmest at anvende sine administrative Talenter til at lede Bybedrifterne og saaledes ikke har »Raad« til at overlade dem til Landbruget. Spørgsmaalet er i saa Fald ikke, om Herregaardene i og for sig er mere eller mindre rentable, men om vi er i Stand til at bemande vore 2100 Gaarde over 12 Td. Hartkorn med tilstrækkelig dygtige Folk (naturligvis i Gennemsnit, da enhver Størrelsesgruppe indeholder Elementer, som kun er kommet der ved Arv o. lign.) For en Menneskealder siden blev de større Landmænd som Stand noget svækket ved, at man i Byerne mente at kunne forsørge mindre dygtige Sønner af rige Familier ved at købe dem en Gaard; og i den følgende Aarrække, hvor disse uheldige Elementer efterhaanden atter sigtedes fra, fik man et overdrevent stærkt Indtryk af Herregaardenes Elendighed. Ogsaa paa anden Maade ramtes de haardest af de daarlige Aar, men alt dette synes nu at have rettet sig, saa at mange større Landmænd i de senere Aar ligefrem har tjent Formuer.

Paa den anden Side bygger Husmandssværmeriet dels paa en Betragtning af Brutto-Udbyttet, dels paa Forestillinger om, at hvemsomhelst kan drive en Lod ligesaa godt som en Præmie-Husmand. Men man hører jo talrige Klager over, at mange af vore Statshusmænd ikke magter Gerningen. Og jeg nærer ingen Twivl om, at Husmandsbruget mange Steder betyder Ødslen med Arbejdskraft; der er ikke virkelig Brug for en Mands Arbejdskraft, og han giver sig da til overdreven om-

hyggelig Drift samt allehaande Bierhverv og Husflidsarbejder, som strængt taget ikke betaler sig, og hvad værre er, han vænner sig til at arbejde langsomt; det siges, at de, der er vokset op i Husmandshjem, vel er meget omhyggelige Tjenestekarle, men tillige meget langsomme. Skattestatistikken fra 1903 viste da heller ikke mere end 8000 Husmænd, som havde 1000 Kr. eller derover i Indtægt, og dette kan ikke være Prioritetsrenternes Skyld, da Huse gennemsnitlig kun er prioriteret for ca. 40 % af Værdien. Jeg har da ogsaa hørt om Landarbejdere med Penge i Sparekassen, som med velberaad Hu foretrak at forblive som Landarbejdere; og de, der nu organiserer sig paa Landet, er jo ikke Landarbejderne, men Husmændene, der har lidt Jord, og ønsker mere. Landarbejderne maa først og fremmest hjælpes med højere Løn, og der er forlængst Huse nok som Springbrædt for dem af dem, der kan og vil arbejde sig op.

Nej, den lille selvstændige Bedrift skal være saa stor, at man maa hænge godt i for at overkomme alt; hellere saadan, at der nu og da maa lidt Hjælp til, end at man har Tid tilovers. Gennemsnitsbedriften kan jo aldrig være en Enkeltmandsbedrift; thi den talrige Ungdom, som endnu ikke er moden nok til at være selvstændig, skal jo ogsaa beskæftiges*). Som før omtalt beskæftiger Landbruget 210000 Mand over 25 Aar, hertil kommer 90000 Karle m. m. paa 15—25 Aar og 80000 Piger m. m. paa 15—60 Aar; da en Del af de 210000 ikke egner sig til selvstændig Virksomhed

*) Det er derfor en Misforstaelse at tro, at Landbrugets Arbejdernød ikkelettes ved Stathuse, der er saa store, at en Mand har fuldt Arbejde paa dem. Saasnart deres Børn vokser til, maa de jo tjene i en Aarrække.

og da der, hvor Manden er gammel, ofte er en Søn over 25 Aar hjemme, vil Gennemsnitsbedriften blive paa omrent 2 Mand, altsaa Hovedpersonen (med Hustru) og enten en Karl (Dreng) eller en Pige*), undtagelsesvis en Daglejer. Til Raadighed for disse ca. 190000 Bedrifter haves ca. 350000 Td. Hartkorn (Resten drives af Ikke-Landmænd, som Præster, Lærere, Møllere, Smede osv., eller fra Købstæderne, hvis Landmænd ikke er medregnet i de citerede Befolkningsstal), altsaa $1\frac{5}{6}$ Td. H. pr. Bedrift eller ca. 20 Td. Land Ø-Jord. Saa længe vi er saa rigelig forsynet med Jord, synes der ingen Grund at være til netop at arbejde for at gøre Folk til Husmænd med 5—10 Td. L.

Lad os hellere tære lidt langsomt paa denne Skat af Jord. I de stærkt udparcellerede Lande interessere Nationaløkonomerne sig ofte stærkt for at faa Jorden lagt sammen igen. Uden vor velstaaende Gaardmandsstand var Danmark aldrig bleven Folkehøjskolens Land. Og naar Danmark fra gammel Tid har en højere Arbejdsløn end de fleste af Europas Lande, staar det sikkert i Forbindelse med vor forholdsvis svage Udstykning. Saa længe vi har denne Skat, har Befolningstilvæksten dog en vis Valgfrihed mellem Landbrug og Industri, medens der i de stærkt udstykkede Lande kun kan vælges mellem Industri (og andre Byerhverv) og Udvandring. Desuden kan man ikke vide, om Landbrugsmaskinerne ikke en Gang bliver saa fuldkomne, at det lille Landbrug aldeles ikke kan konkurrere med det store.

---

*) Bliver Bortvandringen fra Landet mindre, vil Aldersfordelingen forandres i en saadan Retning, at Gennemsnitsbedriften bliver knap saa stor.

Vi har tidligere haft 2 Perioder med livlig Dannelse af Husmandsbedrifter, nemlig i de store Landboreformers Tid og efter Midten af det 19. Aarhundrede. Jeg vil haabe, at den 3. Husmandsperiode ogsaa faar en Ende. Den er jo i særlig Grad kunstig skabt, medens der samtidig af sig selv foregaar en stærk Udstykning i den af mig ønskede Retning, nemlig ved Deling af de store Bøndergaarde til smaa Bøndergaarde. Medens Staten støtter Husdannelsen med 3 Mill. Kr. aarlig, stiller den kun 20000 Kr. til Raadighed for en Udstykning med lidt større Ejendomme for Øje. Summerne burde vist ombyttes. Der er baade fra neden og fra oven Befolkningslag, som tendere hen imod den sidstnævnte Størrelse. Vor udmærket dygtige Husmandsstand burde have mere Jord, og samtidig er der mange Gaardmandssønner, der bliver Hnsmænd (jfr. J. C. la Cours og M. Koefoeds Enquête i nationaløkonomisk Forenings Festskrift S. 207, hvorefter af 1364 Husmænd de 348 var Gaardmandssønner). Fra begge Sider haves den fornødne Kapital til Raadighed gennem Opsparing eller Arv, selv til en forholdsvis betydelig større Udbetaling end efter Husmandsloven. Og fra begge Sider kan den personlige Dygtighed ogsaa forudsættes at være til Stede.

Naar jeg foruden denne Gennemsnitsstørrelse ogsaa interesserer mig for Herregårdene, er det udelukkende, fordi det er muligt, at de er, og navnlig at de vil blive overlegne i rent økonomisk Henseende. Men jeg indrømmer, at denne Overlegenhed maa være ret betydelig for at kunne opveje de sociale, moralske og pædagogiske Fortrin ved den selvstændige lille Bedrift, og den maa give sig Udtryk i Evne og Vilje til at give

en god Løn. Der kan her komme en Konflikt mellem det privatøkonomiske og det nationaløkonomiske, hvad følgende Parallel kan oplyse. Jeg har undertiden faaet det Indtryk, at Syersker nedsætte sig som selvstændige, skønt deres Arbejdskraft vilde udnyttes bedre, hvis de arbejdede i en større Forretning under en dygtig Tilskærers Ledelse; men Forretningens Fortjeneste paa dem er saa stor, at de alligevel faar mere ud af at være selvstændige. Paa samme Maade kan det altsaa tænkes, at man maa tilraade Landarbejderen at stræbe efter en selvstændig Bedrift, skønt hans Arbejdskraft vilde give et større Produktions-Udbytte, hvis den udnyttedes paa store Marker med udmærket Maskineri og under en overlegen Ledelse. Manchester-Lærrens smukke Harmoni mellem Privatinteresse og Samfundsinteresse er altsaa ikke til Stede, og saa længe det private Driftsherre-System med den derfra uadskillelige Ulighed og Udbytning opretholdes, i alt Fald som dominerende, maa man finde sig i, at Samfundets Interesse i den størst mulige Produktion tilskidesættes for dets Interesse i Fordelingen. Herregaardenes økonomiske Overlegenhed maa altsaa være saa stor, at de baade kan give Arbejderen en Løn, der omrent svarer til hans eventuelle Fortjeneste som selvstændig, og Driftsherren en Gevinst af omrent samme Størrelse som i andre Erhverv. Dog kan Lønnen delvis være lidt lavere, hvis Arbejdskraften delvis bestaar af Folk, som paa Grund af intellektuelle eller moralske Mangler ikke egner sig til Selvstændighed, i hvilket Fald man jo heller ikke kan udrette saa meget med dem. Kun hvis Herregaardene har dygtige, fribaarne og vellønnede Arbejdere, er en umiddelbar Sammenligning mulig.

Den udbredte Uvilje mod Herregaardene skyldes for en stor Del, at man betragter dem som moralske Pesthuler. Men hvad er Aarsag og hvad er Virkning? Er det udelukkende Herregaardslivet, som skaber moralsk Bundsfald, eller er det ikke ogsaa omvendt saadan, at Bundsfaldet fra andre Kredse søger til Herregaardene, fordi Bønderne ikke vil have dem? Ogsaa i Byerne er der jo visse Erhverv, hvor alle de havner, som bliver tilovers i de mere »hæderlige« Erhverv, og at Betingelserne for Smittens Udbredelse bliver gunstigere ved saadanne Sammenhobninger, er en Sag for sig. Havde disse Stakler paa Landet ikke Herregaardene, vilde de ty til Byerne, hvorved ondt vilde blive værre. Hermed skal ikke være sagt, at Herregaardene er skyldfri; det modsatte fremgaar allerede af, at de indbyrdes er saare forskellige.

Hr. Waage hævder dernæst, at Jorden er for dyr, og at dette er Aarsagen til, at saa faa kan blive selvstændige. Skønt der samtidig fra hans Side foreligger en udførligere Udvikling heraf (i Gads danske Magasins Majhefte), har det ikke været mig muligt at udfinde, hvorpaa denne Opfattelse bygger. Der tales (S. 582) om, at Jordejerne har Monopol, og at man ikke kan leve uden Jord; men dette er en ganske misvisende Anvendelse af Ordet Monopol, der efter sin sproglige Oprindelse og hidtidige Anvendelse forudsætter, at der kun er een Magthaver; men Jordejerne er jo mange og konkurrerer indbyrdes af alle Kræfter. Det er sandt nok, at hvis Alverdens Jordejere var enige, kunde de flaa os værre end noget andet Kartel, fordi deres Produkter er absolut uundværlige; men herfor er

der ingen Fare. (Ogsaa Parallelen med Billetgrosseren er misvisende; det er ikke ham, der tager Overpris, men Teatret, som paa Grund af manglende miskantil Bevægelighed tager Underpris under den naturlige Markedspris, der varierer efter Stykket osv.). Der findes dernæst spredt omkring en Række Udtalelser om, at Jordejerne »søger« at holde Jordprisen høj, at de altid vil »bestræbe sig« derfor, at det for dem »først og fremmest kommer an paa« at holde Jordprisen oppe osv. osv. Og skønt den Opfattelse, at Landbrugets Interesser tjenes bedst ved en høj Jordpris, siges at bero paa »falske Forestillinger«, tales der dog om en »Tendens, som selve Agrarsystemet med Nødvendighed fremkalder«. Endvidere siges det, at »Jordejeren altid vil tage Magten fra Jorddyrkeren«, men det paapeges ikke, hvad det er, som f. Eks. en Proprietær foretager sig, men en Forpagter ikke. Udover disse fromme Ønsker faar man af mere reelle Hållinger, der har haft det Formaal (?) at holde Jordprisen oppe, kun Anvisning paa Konverteringerne og Skatereformen af 1903. Iøvrigt er det klart, at til enhver Sælger svarer en Køber, for hvem det ligesaa vel »kommer an paa« at holde Prisen lav, og det ses ikke, hvorfor deres »Bestræbelser« ikke virker ligesaa kraftigt som Sælgerens. Ogsaa alle andre, der har noget at sælge, »søger« at faa det mest mulige ud af det, og naar f. Eks. Fisk har været dyr i de senere Aar, saa søger man jo ikke Aarsagen dertil i Fiskernes Ønsker eller i »selve Fiskerisystemet«, men ganske nøgternt i Forholdet mellem Udbud og Efterspørgsel. S. 580 i Gads Magasin staar der da ogsaa, at det er Konkurrencen,

der giver Jorden Værdi, hvilket selvfølgelig maa betyde Købernes Konkurrence, altsaa Efterspørgselen.

Lad os betragte denne Efterspørgsel lidt nærmere. S. 582 tales der om den naturlige Jordrente, der maa betales under enhver Samsfundstilstand, fordi den »modsvarer Værdien af den udelukkende Ret til Besiddelse og Brug af et vist Jordstykke«. Spørgsmaalet er altsaa, om der gives en Efterspørgsel, der kan drive Jordprisen op over, hvad der ved Kapitalisering svarer til denne Rente. Jeg tror en saadan Efterspørgsel findes i Byerne og overfor enkelte Grupper af Landejendomme, men ikke overfor Landejendomme i Almindelighed; og i Byerne overvæltes Overprisen paa Forbrugerne. I Byerne er der en spekulativ Efterspørgsel, fordi de bestandig vokser; derved vokser ogsaa den naturlige Husleje, fordi Fordelen ved at bo centralt stiger, jo mere Afstandene vokser, og der sker da spekulative Opkøb for at faa Del i denne Stigning, ligesom Grundejerne viser en vis Tilbageholdenhed med at sælge. Da Bygherrerne ikke kan faa Grund uden til disse opskruede Priser, og gennemgaaende maa have Ejendommene til at forrente sig lige straks, maa Huslejen være noget over den naturlige, og vi ser da det Særsyn, at det ikke blot er Huslejen, der bestemmer Grundpriserne, som Nationaløkonomerne tænker sig, men ogsaa Grundprisen, der bestemmer Huslejen, saaledes som det tager sig ud for Praktikerne. Paa Landet har en lignende spekulativ Efterspørgsel maaske gjort sig gældende i Midten af det 19. Aarh., men selvfølgelig ikke i Landbrugskrisens Periode, og den nuværende Stigningsperiode har været for kort til at skabe Forventning om vedvarende Stigning; den

Spekulation, der har været, har været paa kort Sigt, og der synes jo allerede at være lidt Omslag i Bevægelsen. Paa Produktriserne har Spekulationen næppe influeret, i alt Fald kun i modsat Retning af ved Huslejen, idet det stimulerede Tilløb af Kapital til Landbruget snarest maa have forøget Produktionen; det er jo ikke en Spekulation, der lader Jorden ligge.

Derimod er der to Grupper af Ejendomme, hvor Værdien af specielle Grunde maa antages at være over Brugsværdien. Den ene er Skovene, der giver »Hellighed« og Anseelse; den anden er de smaa Ejendomme, hvor der er uforholdsmæssig mange Efterspørgerne netop med den dertil fornødne Kapital. Her mødes Gaardmandssønnerne med deres Arv og Husmandssønnerne med deres Slid og Dygtighed (efter den fornævnte Enquête var af 1134 Gaardmænd de 93 Husmandssønner), og saa stor er deres Kærlighed til Landbruget, at de ikke lader sig afskrække af den ved Konkurrencen fremkaldte Overpris. At der her ei Tale om Overpris, fremgaar bl. a. af den bekendte Argumentation, at de smaa Ejendomme under Landbrugskrisen ikke faldt saa stærkt i Værdi som de store, fordi Prisfaldet og Lønstigningen generede dem mindre, idet de selv var Forbrugere af en stor Del af Avlen og selv udførte en stor Del af Arbejdet. Disse Fordelene burde de have kunnet beholde som rent personlige Fordelene, ligesom andre Forbrugere og Arbejdere; men de gik ind i Gaardens Værdi, saa at de følgende Ejere vil gaa glip af den. (At de store Gaarde faldt stærkere, skyldes sikkert ogsaa manglende Efterspørgsel).

Det var selvfølgelig meget ønskeligt at faa denne Overpris væk, saa endnu flere kunde faa saadan en

lille Gaard. Der er jo en naturlig Konservatisme overfor Udstykning, navnlig fordi en Del af Bygningskapitalen let bliver overflødig; og denne Gnidningsmodstand burde Staten sikkert bidrage til at overvinde, enten ved Udlaan af Statslaanefonden til Udstykningsforeninger (de før omtalte 20000 Kr.) eller ved Statsfæste. Dette sidste vil jeg foretrække, fordi Staten da vedvarende har Haand i Hanke med Ejendommenes Antal og Størrelse, og som den naturligste Form for Statens Tilegnelse af Jordrenten. Og jeg foretrækker Stats- for Kommunefæste, fordi Jordrenten (i Form af dyre Produkter) ligesaavel vindes paa Byforbrugernes som paa Landforbrugernes Bekostning, og derfor bør gaa i den fælles Statskasse. (Noget andet gælder By-Grundrenten, der overvejende vindes paa Bybeboernes egen Bekostning, og derfor i alt væsentligt bør gaa i By-Kommunens Kasse). Jeg er enig med Hr. Waage i, at Fæste som Driftsform godt kan hævde sig ved Siden af Ejendom; og Fæste har jo den Fordel, at det bliver lettere for den kapitalfattige at komme i Gang, ligesom han kun har Drifts- ikke Kapitalrisikoer. Paa den anden Side bliver Afgifterne større, fordi »Prioriteten« er 100 % af Værdien, medens Sparedriften svækkes, fordi Kapital ikke vil være saa nødvendig for at faa Børnene i Vej.

Derimod kan jeg ikke følge Hr. Waage i at anerkende en individuel Ret til Jorden, saaledes at enhver Person kunde forlange en Parcel. Staten bør selv raade for, hvor mange og hvor store Ejendomme der bør være, og ubetinget Ret vilde betyde en Begrænsning af deres Ret, som alt havde fæstet Jord, da de i fornødent Fald maatte aflevere noget af den Jord, de

allerede besad og havde faaet i Drift, eventuelt forsynet med Bygninger, som nu blev for store. Og en »Menneskeret« kan det i alt Fald ikke blive, da Staten maa kræve visse Garantier for, at vedkommende har den fornødne Driftskapital, kan klare Afgifterne og ikke udpiiner eller vanrøgter Gaarden; det kniber jo stærkt med det Minimum, Husmandsloven forlanger.

Ligeledes er jeg uforstaaende overfor Hr. Waages Tanker om den aarlige Afgift til Staten. Jeg gaar ud fra, at den bør fastsættes ved Taksation og svare til den naturlige Jordrente + Renten af Bygningsværdien m. m. Men i Gads Magasin S. 587—88 tales der om, hvordan Udbud og Efterspørgsel efter Jord influerer paa »Jordrenten«, hvorved ikke menes, hvad Brugeren tjener (jfr. Hr. W.'s egen Definition af den naturlige Jordrente), men hvad han maa betale. Hvis Afgiften saaledes skal bero paa Efterspørgselen, er Forholdene jo omrent som nu, idet den kan blive højere end den naturlige Rente, og Hr. Waage tænker sig endog nærmest, at Afgiften bliver større end nu, men trøster sig med, at Hovedsagen er, at Adgangen til at blive selvstændig Landmand bliver lettere, om end dyrere. (Min »mangefulde teoretiske Opfattelse af Jordspørgsmalet« kommer vist af, at jeg efter almindelig Sprogbrug kun omtaler Jordrenten som Værdien af at bruge Jord, medens Hr. Waage bruger dette Udtryk om Afgiften (Jordprisen), altsaa, om man vil, den positive og den negative Jordrente; den forøgede Efterspørgsel efter Jord vil aabenbart influere modsat paa disse to Størrelser: hæve Afgiften, men trykke Produktionspriserne, altsaa paa dobbelt Maade skade Landbrugerne,

medens den takserede Afgift selvfølgelig synker med Produktionspriserne).

Som videregaaende Følger af den store Agrarreform venter Hr. Waage sig dernæst, at Industriens Uddytning af Arbejderne vil ophøre, og at man bliver fri for den »Tvang«, at maatte arbejde for »uvedkommende Behov«*). Naar enhver kan faa en Parcel, behøver han ikke at gaa paa Fabrik og vil forlange en ganske anderledes Løn for at gøre det. Men det kommer virkelig an paa, hvormeget man kan faa ud af sin Parcel; Fortjenesten paa Parcellen sætter ganske rigtig en Grænse for Uddytningen, jfr. foran S. 586 om Herregaardene, men hvor er denne Grænse? Der henvises til Amerika, hvor Industrien ikke kunde vinde frem, saa længe der var herreløs Jord til enhvers Disposition; ja men i dette Eksempel var der ikke Tale om at faa Jord mod at betale den naturlige Rente, men mod at betale mindre end den naturlige Rente, saaledes som denne var bestemt af de gunstige Betingelser for Afsætning til Europa. Under normale Forhold vil forøget Tilstrømning til Landbruget straks sænke Fortjenesten ved at gøre Parcellerne mindre og Vareudbudet større, og dermed vil Grænsen for Uddytningen altsaa synke tilsvarende. Hvad kan fri Adgang til Jord nytte, naar Erhvervet er overfyldt? Det vil dernæst vise sig, at man aldeles ikke har rørt ved det private Driftsherresystems Rød, og dette er uad-

---

*) En lovlig lyrisk Anvendelse af Ordet Tvang. Naar 100 søger en Gruppe Stillinger, og der kun er Brug for 80, er det saa Tvang for de 20?

skillelig forbundet med en betydelig Ulighed, jfr. min Afhandling om »Indkomst- og Formuefordelingen« i dette Tidsskrift 1907 S. 401. Det er mig ikke muligt at indse, hvorfor denne Lønforhøjelse i Byerne ikke som saa mange andre Lønforhøjelser for en stor Del vil blive overvæltet paa Varepriserne, saa Udbytningen kan gaa sin Gang og Landmændene komme til at betale deres Del af Fordyrselen.

I Baden og Würtemberg er man paa Grund af Arvelovens Delingskrav efterhaanden kommer saa vidt med Udstykning, at mangfoldige ikke kan leve af deres Bedrift; og da der ikke haves større Gaarde til at optage den overflødige Tid, er der i Form af lav Arbejdsløn og rigeligt Tilbud af Arbejdskraft blevet Betingelser for Fabriker paa Landet, Betingelser, som Kapitalister helt oppe i Nordtyskland har forstaet at udnytte. Den Slags »gunstige« Betingelser for Industri har Danmark jo ikke; vore Ejendomme er ret store og derfor vor Arbejdsløn forholdsvis høj. Naar vi en Gang bliver ligesaa stærkt udparcellerede, vil man med Undren opdage, at Danmarks »naturlige« Betingelser for Industri er ligesaa gode som de fleste andre Landes, og at Mangelen paa Kul og Jern ikke har saa forfærdelig meget at betyde. Men Landbruget skal altsaa først løbe Linen ud (lokalt eller nationalt naturligvis; fra et Verdenssynspunkt maa det jo altid holde Trop med Befolkningsstilvæksten).

I øvrigt har disse sydtyske Forhold, som jeg netop har lært at kende paa en Rejse, givet mig et lidt lysere Syn paa Muligheden af Industri paa Landet; Lønnen er vel lav, men det er en betydelig Støtte, at man for en stor Del kan leve af egen Avl. Det kan

snart være Manden selv, snart de hjemmeværende voksne eller halvvoksne Sønner eller Døtre, der gaar paa Fabriken. Mindre tiltalende er det, naar Fabriken ligger i en af de større Byer, og Manden kun om Søndagen ser til Familien og Bedriften; dette er saa almindeligt, at der Lørdag Aften gaar særlige Arbejdertog.

En lille Chance for Landfabriker ligger der selv-følgelig ogsaa i det af Hr. Waage paapegede Forhold, at der om Vinteren er en Del overflødig Arbejdskraft paa Landet. Men det maa være Fabriker, der er i Gang hele Aaret, og som blot udvider Rammerne lidt i Vintermaanederne. At basere Fabriker udelukkende paa Vinterarbejdskraft, anser jeg for aldeles umuligt. Ikke blot skal Rente og Amortisation af Kapitalen indtjenes paa nogle faa Maaneder, men der maa være en lille Stab af Funktionærer, som virkelig er Fagmænd, og disse maa lønnes hele Aaret. Det kan godt være, at meget af det egentlige Arbejde kan udføres af uøvede, men de vil savne en Surdejg af rutinerede Arbejdere, som kan sætte Tempoet op og klare smaa Vanskeligheder i Maskinerne eller Materialerne. Den Løn, saadan en Vinterfabrik kan give, (thi selv om det er et Andelsforetagende, maa Mellemværendet mellem Interessenterne dog opgøres i Kroner og Øre, altsaa der maa beregnes Løn), denne Løn vil blive saa lav, at de fleste Landmænd vil betakke sig og blive hjemme. De slider jo godt i det om Sommeren og bør bruge forholdsvis meget af Vintertiden til Hvile og til aandelig Syssel; desuden skal Besætningerne passes og mange Smaating ordnes; Vejene er daarlige, Fabriken som Regel ret langt borte og Dagene korte.

Nej, Manden selv vil betakke sig. Kun af den unge Arbejdskraft, Karle og maaske Piger, er der nogle til Raadighed, og her kan Fabriken faa Folk, som i alt Fald kan arbejde hele Dagen og hele Ugen, saa længe Vinteren varer; altsaa Fabriker, som har det hele Apparat med Maskiner og Ledelse, Indkøb og Afsætning i Gang hele Aaret, og som saa i Vintermaanederne absorberer en lille billig Udvidelse. I Amerika har mange Farmere ingen Karl om Vinteren; de ledige driver da Tiden hen i Byernes boarding-houses, medmindre de har opdaget, at man der for Kost, Logi og Tidsfordriv betaler mere end paa Kostskolerne for Kost, Logi og Undervisning; mange gaa paa college den ene Vinter efter den anden, men kun ca. 3 Maaneder. Ogsaa hos os gaar en Del fra til Højskolerne, efterhaanden ogsaa af Pigerne. Den foreslaede Værnepligtsordning med 3 Indkaldelser aarlig, vil ligeledes virke udjævnende, og Skovene tager en Del. Overhovedet vil der næppe være mange til Raadighed; Vinterarbejdsløsheden paa Landet er nu saa ringe, at der endog er dem, der benægter den. Og disse unge Mennesker er saa bevægelige, at det ofte vil blive Byernes Fabriker, de tilbyder deres Tjeneste: Tanken har sikkert ogsaa mere Anvendelighed overfor Byernes Vinterarbejdsløshed, men der forudsætter den visse Tarif-Lempelser fra Fagforeningernes Side, og vil næppe faa Betydning før under en socialistisk Ordning.

En georgeistisk Ordning vil ikke faa nogen heldig Indflydelse paa Fabrikernes Fordeling mellem By og Land. Det, som nu undertiden kan lede Fabrikerne ud paa Landet, er den billigere Byggegrund og den delvis derfra stammende billigere Løn. Men en Grund-

værdiskat ell. lign. vil faa den kunstige Del af Grundprisen til at forsvinde, saa at Byerne ikke længere vil være fuldt saa afskrækkende for Fabrikanterne.

Siden min Afhandling blev skreven, er der kommet stor Arbejdsløshed i København, og som man kunde vente, forlyder det allerede fra mange Sider, at Folkeforholdene paa Landet er blevet noget lettere, ligesom under tilsvarende Forhold i 1886 og 1902. Gid Landmændene nu maa være klogere end Bybeboerne, der altid i gode Tider tror, at det vil blive ved, og omvendt i daarlige Tider, at det aldrig mere bliver godt; mange gode Borgere viser jo nu deres overlegne Indsigt ved at forlange, at Byggeri osv. skal svinge over i den modsatte Yderlighed, altsaa at de daarlige Tider skal gøres saa daarlige som muligt; derved opnaar de jo kun, at den næste Feberperiode bliver saa meget des vildere. Det rigtige er naturligvis at stræbe hen imod Ligevægtstilstanden. Hvis Landmændene er klogere, vil de forstaa, at de lettere Folkeforhold er midlertidige, og de vil derfor ikke indrette sig efter dem, f. Eks. ved at udvide Roearealerne og Besætningerne. Landmændene kan ikke være tjent med paa den Maade at være den frelsende Engel overfor Byernes Arbejdsløshed, at de udvider sig i de daarlige Aar og atter indskrænker sig i de gode; de kan allerhøjest benytte Lejligheden til at faa Markerne rene for Ukrudt. Givet er det, at Vandringen til Byerne om faa Aar kommer i fuld Fart igen; selve det, at der efterhaanden opsamler sig nogle Aargange Karle og Landarbejdere, vil skaffe sig Luft ved at sætte Vandringen i Gang, jfr. min Afhandling: Gode og daarlige Tider S. 39.

Hvornaar Byerne en Gang vil høre op med disse Svingninger, er det umuligt at vide, men der er ingen Grund til at tro, at vedkommende Bygherrer, Sagførere og Bankdirektører vil høre op med at være Stemningsmennesker eller Svindlere, fordi Indvandringen fra Landet bliver lidt mindre, og man er altsaa ikke ad den Vej i Stand til at hindre de bestandigt tilbagevendende Arbejdsløshedsperioder.

August 1908.

Interessante Forskydninger indenfor Københavns Forsørgelsesvæsens Virksomhed.

Ved

Cordt Trap.

Blandt Afsnittene i Københavns Kommunes nylig udkomne Beretning vilde jeg gerne henlede Opmærksomheden paa 3die Afdelings Bidrag, der iaar fremtræder i en betydelig omarbejdet Skikkelse og indeholder meget af Interesse, ikke alene for Fagmænd, men ogsaa for socialt interesserede Personer i det hele taget. Saaledes er der nogle Tabeller, der viser de betydelige Forskydninger, der indenfor Københavns Forsørgelsesvæsen er foregaaet bort fra det egentlige Fattigvæsen henimod de Former for offentlig Forsorg, der ikke har Fattighjælpens Virkninger. Oplysende i denne Retning er t. Eks. efterfølgende Tabel, der viser Københavns Kommunes Gennemsnitsudgifter til Forsørgelsesvæsenet pr. Individ af Befolknigen.

	Alderdoms- understøttelse	Egentlig Fattighjælp	Ugentlig Fattighjælp	Gager, Pensioner og andre Administrations- udgifter	Samlet Udgift pr. Individ af Befolknigen
	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
1887.....	*	5.33	*	0.57	5.90
1892.....	1.10	4.48	1.34	0.76	7.63
1897.....	1.22	3.78	1.40	0.72	7.12
1902.....	1.77	4.16	1.46	0.68	8.07
1907—08....	2.27	4.44	1.58	0.71	9.00

Aaret 1892 danner et Vendepunkt i Forsørgelses-væsenets Historie. Et Hovedpunkt i den nye Lovgivning er det, at man for første Gang træffer paa Former for offentlig Forsørgelse, der er befriede for den Forringelse i borgerlige og politiske Rettigheder, som hidtil uvægerligt havde været knyttet til Fattighjælpen. Da 1892 som Overgangsaar egner sig mindre godt til Sammenligning, sammenstiller vi først Tallene for 1887 og 1897, da den nye Ordning har virket en Række Aar. Bortses fra, hvad Administrationen har kostet, er i København det kommunale Forsørgelsesvæsens Gennemsnitsudgift pr. Hoved af Befolkningen i Løbet af dette Tiaar vokset fra 5.³³ til 6.⁴⁰ Kr. Der er altsaa lagt godt og vel i Krone til. Men Resultatet fremkommer derved, at Udgiften til det egentlige Fattigvæsen er gaaet ned fra 5.³³ til 3.⁷⁸ Kr., medens der i Alderdomsforsørgelse er tilkommet 1.²² Kr., i uegentlig Fattighjælp 1.⁴⁰ Kr. Til disse Udgifter fandtes intet tilsvarende i 1887. Og flytter man sig yderligere et Tiaar frem i Tiden til 1907/08, er det kommunale Forsørgelsesvæsens Gennemsnitsudgift pr. Hoved af Befolkningen (stadig bortset fra Administrationen) vokset yderligere fra 6.⁴⁰ til 8.²⁹ Kr. Men Stigningen er for Alderdomsforsørgelsen 86 pCt. mod kun 17 og 13 pCt. for det egentlige og uegentlige Fattigvæsen.

En anden Tabel i 3die Afdelings Beretning viser, hvorledes Forsørgelsesvæsenets samlede Udgifter fordeler sig mellem Alderdomsforsørgelse, egentlig og uegentlig Fattighjælp. Sammenligner man de egentlige Fattigudgifter paa den ene Side med Udgifterne til den uegentlige Fattighjælp og Alderdomsforsørgelsen paa den anden og medtager under Alderdomsforsørgelsen ogsaa Stats-tilskuddet, udviser de egentlige Fattigudgifter endnu for 1897 et lille Plus paa c. 4000 Kr., der i 1907/08 har forvandlet sig til et Minus paa over $\frac{1}{2}$ Million Kroner. Regner man altsaa ogsaa med Statshjælpen, udgives der nu i København betydelig mere til de Klasser af Forsørgelse, der ikke har Fattighjælpens Virkninger. Spørger

man derimod alene om Kommunens Udgifter, er der endnu et Plus for de egentlige Fattigudgifter paa omtrent $\frac{1}{4}$ Million Kr.

Ved Siden heraf indeholder 3die Afdelings Beretning tillige Oplysninger om de Forskydninger, der samtidig er foregaaet med Hensyn til Antallet af Personer, der falder ind under de tre føromtalte Hovedgrene af Forsørgelses-væsenets Virksomhed. Saaledes meddeler efterfølgende Tabel Middeltallet af Personer, der til de forskellige Tidspunkter modtog henholdsvis Alderdomsunderstøttelse, egentlig og uegentlig Fattighjælp.

Alder- doms- under- støttelse	Fattigvæsen		Til- sammen	pCt. af Befol- kning
	Egentlig Fattig- hjælp	Ugentlig Fattig- hjælp		
1887.....	*	11118	>	11118
1892.....	3648	11494	807	15949
1897.....	6737	9610	1003	17350
1902.....	8577	9735	1395	19707
1907—08....	10717	8821	1653	21191

Som Gennemsnit for hele Året udgør altsaa Antallet af Personer, der understøttes af Københavns Forsørgelses-væsen, 11118 i 1887, 17350 i 1897 og 21191 i 1907/08. I Forhold til hele Befolningen svarer det til henholdsvis 3.76, 5.08 og 4.81 pCt. Der er altsaa fra 1887—97 en meget stærk Stigning og fra 1897 til 1907/08 en lille Nedgang i Procenttallet. For de 20 Aar fra 1887 til 1907/08 er Middeltallet af understøttede Personer vokset fra 3.76 til 4.81 af Folketallet. Københavns Forsørgelses-væsen understøtter altsaa en forholdsvis større Del af Befolkingen nu end for en Snes Aar siden. Men indenfor Forsørgelsesvæsenets egne Rammer har der fundet omfattende Forskydninger Sted, som det fremgaar af

nedenstaaende lille Tabel, der med 10 Aars Mellemrum angiver Procentfordelingen mellem de tre Hovedklasser af offentlig forsørgede Personer.

	Egentlig Fattigunder- støttelse pCt.	Uegentlig Fattigunder- støttelse pCt.	Alder- domsfor- sørgelse pCt.
1887	100	0	0
1897	55	6	39
1907—08 ...	42	8	50

Tallet paa de egentlig fattigunderstøttede Personer har i Løbet af Tidsrummet 1887—1907/08 endog absolut set været i betydelig Nedgang, paa samme Tid som Folketallet (tildels paa Grund af Indlemmerne under Københavns Kommune) er steget med omtrent 50 pCt. Og i Forhold til alle offentlig forsørgede Personer er de, der har modtaget egentlig Fattighjælp, gaaet ned fra 100 til 42 pCt. Samtidig er Resultatet for ugentlig Fattigunderstøttelse vokset fra 0 til 8 og af Alderdomsforsørgede fra 0 til 50. De sidste omfatter omtrent Halvdelen af samtlige forsørgede Personer.

Den betydelige absolute Nedgang i Middeltallet af Fattigunderstøttede tyder jo sterkt paa, at de nye sociale Forsørgelseslove har bevirket, at Personer, der tidligere søgte til Fattigvæsenet, nu delvis er gaaede over til Alderdomsforsørgelsen og til den ugentlige Fattighjælp. Men ogsaa kun delvis; thi utvivlsomt omfatter de sidstnævnte Former for offentlig Forsørgelse tillige Personer, der aldrig havde meldt sig til Fattigvæsenet, var dette blevet opretholdt i sin fulde Strenghed, men som ikke tager i Betænkning at kræve det Offentliges Hjælp under de humane Former, som nu anvendes.

Vi lever som bekendt i en Gennembruddets Tid, ikke alene paa teknisk, men ogsaa paa socialt Omraade. Af Betydning i saa Henseende er jo navnlig den mangesidede Virksomhed, som det Offentlige udøver til Gunst

for Samfundets Stedbørn, her i Danmark ikke mindst de humane Principper, som den nyere Lovgivning har lagt til Grund for Forsørgelsesvæsenets Ordning. Tredje Afdelings Beretning for iaar har bl. a. Interesse ved for Hovedstadens Vedkommende at belyse, hvor mægtige Forskydninger, der paa dette Omraade allerede er fuldbyrdet i Løbet af et forholdsvis kort Tidsrum.

Boganmeldelser.

Ny dansk-norsk økonomisk Litteratur.

T. H. ASCHEHOUG. **Socjaløkonomik.** Bd. I-III (tils. c. 2000 S.), Kristiania 1905-08. — W. SCHARLING. **Samfundsproduktionen med særligt Henblik paa den historiske Udvikling.** (900 S.), Kjøbenhavn 1907-08. — H. WESTERGAARD. **Nationaløkonomien i Hovedtræk.** (208 S.), Kbh. 1908. — C. TRAP. **Grundrids af Finansvidenskaben.** (112 S.), Kjøbenhavn 1908.

Skønt den danske Litteratur ikke kan siges at være fattig paa gode Arbejder indenfor Nationaløkonomiens Omraader, er der dog ikke hidtil i det danske Sprog skrevet og trykt større systematiske Fremstillinger af den »politiske Økonomi«. Da imidlertid saa godt som alle, der interesserer sig for de herhen hørende Emner, læser et eller flere Hovedsprog, kunde denne Mangel maaske synes mindre væsentlig, for saa vidt der monne findes tilstrækkelig Erstatning i den udenlandske Litteratur. Dette Spørgsmaals Undersøgelse vilde ganske vist afgive en passende Baggrund for en Anmeldelse af ovenstaende ny økonomiske Hovedværker i det danske Sprog, men da man med Rette kan anse saadanne Bøgers Fremkomst for noget af en Begivenhed, hvad enten der foreligger fuldgode udenlandske Surrogater eller ej, er det vel tilladt at springe Indledningen over og gaa lige til selve Sagen, idet vi begynder med det største og kronologisk første af de her til Anmeldelse foreliggende Værker: Aschehougs tre Bind stærke »Socialøkonomik«.

Da vel forholdsvis kun saa af »Nationaløkonomisk Tidsskrifts« Læsere vil komme til at stifte personligt Bekendtskab med dette omfattende og ikke let overskuelige Arbejde, er det maaske praktisk at begynde med en sammentrængt Oversigt over dets Plan og Indhold.

Indenfor de første 175 Sider gives der en Fremstilling af den økonomiske Videnskabs Historie, paa de næste 50 S. gennemgaas Befolkningslæren; derpaa følger 200 S. om Økonomien i Almindelighed samt dens Forhold til anden menneskelig Virksomhed, og som Slutning paa 1. Bind endelig 100 S. om Socialismen og hvad dermed staar i Forbindelse. Andet Bind begynder med over 200 S. om Værdilæren, hvorunder c. 50 Sider om Indtægt, og behandler paa de følgende 350 Sider Produktionen samt Naturens, Arbejdets og Kapitalens Medvirkning heri; III. Bind indeholder 500 S. om Omsætningen, hvorunder Prislære (50 S.), Veksellære (25 S.), Bankvæsen (125 S.), Handelspolitik (40 S.) og Forsikring (20 S.), og 400 S. om Fordelingen, hvortil hører Kapitalrenten (60 S.), Grundrenten (20 S.), Arbejdslønnen (50 S.), Forbruget og dets Former (50 S.), Kriser (100 S.), Arbejderbeskyttelse og -forsikring (100 S.).

Umiddelbart iøjnefaldende er i denne korte Oversigt den forholdsvis store Plads, der i 1. Bind er indrømmet Fremstillingen af Økonomiens Sammenhæng med anden menneskelig Virksomhed, saa stor, at den allerede i og for sig vilde udgøre en hel Bog. Man finder da ogsaa netop her en usædvanlig fuldkommen Behandling af de økonomiske Drivkraæfter og deres Forhold til etiske Principer, endvidere Økonomiens Sammenhæng med Sociologien og med Jurisprudensen samt dens Forhold til den fri Konkurrences Princip; — her burde tillige dens Forhold til Udviklingslæren (hvilket først behandles i Kap. 10 under den historiske Fremstilling) være indarbejdet*).

*) Thi Udvælgelsesprincipet og Frikonkurrencens Princip er, som vi ved Lejlighed skal eftervise, i Virkeligheden et og det samme.

Men man ser straks, med hvilken Alsidighed de økonomiske Spørgsmaal drøftes, og en nærmere Undersøgelse viser snart, at Prof. Aschehoug virkelig magter alle de Grænsevidenskaber, som en udtømmende Behandling af Nationaløkonomien ikke kan se bort fra, og dette er i vor hyperspecialistiske Tid dobbelt paaskønnelsesværdigt. Selv om et saadant Overblik — som Prof. Aschehougs — har kostet et helt Livs Arbejde, er Prisen næppe for høj, da ingen kan gøre Fordring paa Navn af Videnskabsmand uden ogsaa at beherske Syntesen.

Undertiden synes Prof. Aschehoug at være sig dette bevidst, undertiden ikke. Saaledes siger han i I. B. S. 25: »Videnskabens Styrke ligger for det første i dens Alsidighed. Den stræber efter at faa et fuldstændigt Overblik over alle de Kræfter, der maa medtages ved Løsningen af de økonomiske Problemer, ikke blot de fremmende, men ogsaa de hæmmende Kræfter. Dernæst i dens Evne til begrebsmæssigen at skjelne det væsentlige fra det uvæsentlige og trænge dybere ind i hint«. Ak ja, gid det var saa vel! Men S. 5 hedder det omvendt: »Det maa erkendes, at den enkelte Videnskabsmand, som drister sig til at give en systematisk Løsning af samtlige økonomiske Problemer og altsaa søger at løse alle mulige herhen hørende praktiske Spørgsmaal, ofte fortaber sig i forslidte eller indholdsløse Almensætninger eller, hvis han utdaler bestemtere Meninger, hyppigen gribet fejl«. —

Paa den anden Side grunder Prof. Aschehougs syntetiske Værk sig næsten udelukkende paa andres Arbejder, ikke alene i Grænsevidenskaberne, hvor det jo kun er naturligt, men ogsaa paa de specielt økonomiske Omraader, hvor man, uden at gaa nogen for nær, nok tør sige, at der ikke findes udtaalt væsentlig nye Tanker, der kan tilskrives Forfatteren selv. Hans Objektivitet vinder maaske derved, men Værket faar saaledes Karakteren af en Haandbog, i hvilken Henseende den ved sin Alsidighed, Upartiskhed og sine omfattende Litteraturhenvisninger er uovertræffelig. Og selv om ingen uden en samvittig-

hedsfuld Anmelder eller en Elev vil falde paa at læse den igennem fra Ende til anden, saa vil alle Skandinaver, der studerer et givet Spørgsmaal, som nærmere eller fjernere vedrører den økonomiske Videnskab, begynde med at læse Prof. Aschehoug; hans her foreliggende Værk vil blive lige saa uundværligt i Norden som »Handwörterbuch« i Tyskland og Palgraves Dictionary i England. Desuden er Fremstillingen ofte original for saa vidt der i mange Afsnit gives prægnante og let huskelige Udtryk for det karakteristiske indenfor vedkommende Emne.

Disse Egenskaber og det danske Sprog*) vilde efter vor Formening kvalificere Værket til Lærebog ved Universitetet, selv om mange vil finde, at det er for bredt anlagt til at kunne bruges som saadan. Men selv om Gennemlæsningen ganske vist tager Tid, saa er det vistnok en almindelig Erfaring, at en fyldigere Fremstilling i Virkeligheden er lettere at lære (naar det da ikke drejer sig om Opremsning) end en kort, og for vordende Nationaløkonomer, som ikke har altfor stort et Hastværk, vil det sikkert lønne sig at lægge nærværende Værk i dets Helhed til Grund for deres Studier.

Og der er mange Afsnit, som kan gøre Krav paa særlig Opmærksomhed. Saaledes Kap. 2, § 10, hvor Prof. Aschehoug tilbageviser den smaalige Forestilling, at Valget af Definitioner og Terminologier skulde være afgørende for Socialøkonomien, med den fornuftige Bemærkning, at Valget er et rent Hensigtsmæssighedsspørgsmaal**). Denne enkle Betragtning er fældende for hele Skarer af visse — navnlig tyske — Skolers Tilhængere. I næste Kapitel (§ 5) slaar Forfatteren Hovedet paa Sømmet ved at »gøre opmærksom paa en dybtgaaende Forskel, som

*) Kun af og til træffer man Germanismere, som »betragtelig« (»beträchtlich«, i St. for »betydelig«) f. Eks. II. B. S. 119, 269, 290, 319, 396, 517 og S. 413: »bekommer«.

**) Det samme er gjort gældende af Prof. Scharliug i »Samfundsproduktionen« og, med en anden Begrundelse, af mig i »Formerelse og Fremskridt« S. 124.

der er mellem Nutidens og Oldtidens Samfundslære, endog saadan som den fremstilles af dens største Tænkere. Den Forestilling, der i Nutiden er saa stærkt fremtrædende, nemlig at Menneskeheden er i stadig Udvikling til stedse højere Trin, synes at have ligget dem fjernt». Desværre falder det ikke Prof. Aschehoug ind kritisk at undersøge, hvis Forestillinger der over for dette Problem har været mest berettigede.

Fortjenstfuld er endvidere den i Kap. 4 givne udførlige Omtale af Skolastikernes økonomiske Lære; dog synes Prof. Aschehoug ikke rigtig at have haft Øje for deres fremskredne Forstaaelse af Folkets økonomiske Tarv. Han bebrejder Skolastikerne, at de ej forstod, at Spekulation og Kornpugeri kunde være nyttige (S. 55). Men det kommer dog altid an paa, om Misbrugene er større eller mindre end Fordelene, og de for det almene Vel mest bekymrede Nutidsøkonomer betragter dette Spørgsmaal paa lignende Maade som Skolastikerne. Selv om Børsspillet var nødvendigt til Prisens nøjagtige Faststættelse (som om Konsumenterne havde den ringeste Interesse af, om f. Eks. Kornbørsens Priser er Promille højere eller lavere — denne Difference drukner jo fuldstændigt i Monopolernes og Mellemhandlernes Procenter og Decimering — »Tiende« — af Prisen!) saa er Børsspillet dog demoraliserende og burde forbydes ligesom Hasard.

I Beskrivelsen af Merkantilismens Historie turneres Pointen udmarket saaledes, at den merkantilistiske Teori har sine Repræsentanter ikke saa meget i Bøger som i Love. Mod den klassiske Skole, der ellers faar en meget retsfærdig Behandling i Kap. 7, indvender Prof. Aschehoug (S. 90): »Det Præg af Pessimisme, Socialøkonomiken havde faaet gennem Malthus, Ricardo og James Mill, skrev sig aabenbart fra, at de ikke var kommet paa den Tanke, at den civiliserede Menneskehed, til Trods for alle Vanskeligheder, dog i det hele taget gør Fremskridt«. Men denne moderne Fremskridtstanke beror, som jeg har paavist det især i Slutningskapitlet af »Formerelse og

Fremskridt«, i Virkeligheden paa en meget overfladisk Forestilling, og Nutidens Videnskab har næppe vundet noget ved at lade sig dupere af den.

Mod den derpaa følgende Fremstilling af den historiske Skole kan der ikke indvendes andet, end at Prof. Aschehoug vistnok ser noget ukritisk paa Roscher, der i Virkeligheden kun var et flittigt Skolehoved, om end Hovedet for en flittig Skole. Hans afsides Omtale af Julius Wolf (Noten S. 104) — Skaberen af Tysklands bedste sociologiske Tidsskrift — hænger maaske sammen hermed. Overordentlig fortjenstfuld forekommer det følgende Kap. 9 om Nationalitetsideens Rolle i Socialøkonomien; kun Skade, at det er saa kort; derimod synes det os ikke, at Prof. Aschehoug er naaet ind til Kærnen i »Udviklingslærers Betydning for Socialøkonomien« (Kap. 10). Mangelen faar sit ydre Udttryk i, at han behandler Hegel lige saa udførligt som Comte, begge disse udførligere end Darwin, og slet ikke nævner Lamarck og de Vries, første og sidste Stadium i de sidste hundrede Aars Udviklingslære. Den inderste Aarsag til den hidtidige Skævhed i Opfattelsen kommer frem i Prof. Aschehougs Spørgsmaal til Spencer: hvorvidt Udvikling eller Oplosning er den stærkeste Proces i Tilværelsen? Thi naar man engang for alle har gjort sig klart*), at indenfor dette Fundamentalproblem er der ingen Maalestok og altsaa heller intet almengyldigt Svar, saa forsvinder Betydningen af al trøstig Henvisning til en bedre Fremtid for uføde Slægter, og al Tale om Menneskehedens jordiske Maal; da kan Udviklingslæren ikke længer udnyttes aristokratisk eller kapitalistisk mod Proletarerne, og dens Betydning for Socialøkonomien indtræder i ny og afgørende Fase, idet de sociale Spørgsmaal bliver Fordringer ikke om aarhundred-lange Reformer, — hvis gavnlige Virkning i Reglen paralyseres af selve Udviklingen, inden de er trængt igennem, — men Spørgsmaal om idag, nu, straks —

*) Smlgn. »Formerelse og Fremskridt« S. 281.

bliver til Alvor og snarraadige Handlinger. Men denne konsekvente Opsattelse af Udviklingslæren er endnu saa ny og uvant navnlig for Nationaløkonomer, at det langtfra skal bebrejdes Prof. Aschehoug, at den savnes i hans herhen hørende Udviklinger. Vi forbeholder os en nærmere Belysning af dens Rækkevidde til en bedre Lejlighed.

I den følgende Behandling af Befolningsspørgsmaalet kommer Prof. Aschehoug til det formentlig ganske rigtige Resultat, der kortelig kan udtrykkes saaledes: Malthusianismen er i Hovedsagen rigtig, men Neomalthusianismen alligevel forkastelig!

Det næste Kapitel (11) har vi omtalt, og af 1. Bind staar da endnu kun Behandlingen af Socialismen tilbage. De fleste af de Ulaemper, Prof. Aschehoug anfører imod denne, er ikke større end andre, der allerede findes under den nugældende Samfundsordning. Men den afgørende Indvending: at den moderne Teknik har skabt en Række Arbejdsbevægelser og en Arbejdsordning, hvorved intet Fornuftvæsen kan føle Tilfredsstillelse, saa at en stor Mængde Individer i det socialistiske Samfund maatte tvinges til at udføre visse Arbejder efter Tur, viser, at maaske en Forandring i Produktionens Teknik, men næppe en do. i Samfundets Organisation, kan tænkes at skabe mere harmoniske Tilstande end de nuværende. Det forekommer os dog, at Prof. Aschehoug ikke har afskræftet Sandsynligheden af, at en stærk Indskrænkning af Arbejdstiden uden Forringelse i Lønnen (NB. i Forbindelse med Garantier for Fritidens flittige og opbyggende Udnyttelse!) vilde kunne skaffe Arbejderne mange af de Goder, den socialistiske Stat forespejler dem. Desuden overser Prof. Aschehoug, at de moderne Truster og andre Sammenslutninger allerede nu medfører adskillige af de Farer for Almenheden, som han frygter under et socialistisk Regimente. —

Værdilæren (Begyndelsen af II Bind) fremstilles i væsentlig Tilslutning til Prof. Scharlings bekendte Bøger om dette Emne, men dog gaar Prof. Aschehoug mere

ind paa Produktionsomkostningerne, hvilket formentlig er en utvivlsom Fordel, og paa Grænsenytteteorien, hvilket er en mere problematisk Vinding og det netop for den, der kan sin Matematik!

Det drejer sig især om Wiesers Teori (smlgn. II S. 100), at Grænseproduktet, d. v. s. den Vare, som det akkurat lønner sig at fremstille med de Produktionsmidler, man raader over, er bestemmende for disses Værdi.

Dette skal nu anvendes i Livet, og lad os prøve med Prof. Aschehougs egne Eksempler, der viser, at Bomuldsgarn i Norge spindes i Finhederne Nr. 6—32, hvoraf Nr. 6—12 er Grænseprodukter, som altsaa lønner sig forholdsvis daarligst (II, S. 104—05).

Nu spørges der: er da disse Grænseprodukter og deres Værdi bestemmende for de Priser, som betales for alle norske Spindemaskiner eller i det mindste for samme Type? Der er fire Muligheder, hvoraf to under Forudsætning af, at samme Fabrik spinder alle eller dog de fleste Numre, to andre under Forudsætning af at hvert Spinderi har sin Specialitet.

I første Fald kan enten hvert Spindenummer udkræve en særlig Model, og der rejser sig saa det Spørgsmaal, hvorfor Fabriken da ikke efterhaanden standser de mindre lønnende Maskiner og udvider Produktionen af de mere lønnende Spindenumre, hvoraf Følgen vilde blive en Nedgang i Priserne paa Finhederne Nr. 12—16, Opgang i Priserne paa Nr. 6—12, indtil alle Maskinerne i Spinderiet var nogenlunde ens rentable, saa at altsaa det økonomiske Liv her før eller senere vilde gøre en Ende paa Teorien om Grænseproduktets Betydning for Produktionsmidernes Værdi*). — Eller samme Maskintype

*) Det kan ganske vist undertiden lønne sig at sælge en Del af sine Produkter med ringere Gevinst end andre Dele, fordi Produktionsomkostningerne synker forholdsvis stærkere ved den saaledes muliggjorte Udvidelse (tyske Karteller!), men dette forklarer i ovenstaaende Tilfælde intet, da det i Almindelighed maa forudsættes, at en saadan Udvidelse lige saa godt kan finde Sted i mere lønnende Garnnumre.

spinder alle Numre, men hvorfor da blive ved med at spinde Grænsenumre? Kun hvis man undtagelsesvis er nødt til ogsaa at fabrikere disse, kan deres (Mangel paa) Rentabilitet influere paa Spindemaskineres Pris.

Under den anden Forudsætning: hvert Spinderi sin egen Nummerspecialitet, kan man ogsaa først betragte den Mulighed, at hver Fabrik ogsaa har sin Art af Maskine. Men Kapitalen vilde aabenbart i Reglen snart vandre fra et daarligt lønnende til de bedre lønnende Spinderier, saa at altsaa de bedre lønnende Maskiner vilde blive højere betalte (tværtimod Wiesers Paastand) og Garnpriserne gaa ned, indtil Ligevegt paa Markedet var opnaaet, og man kunde aabenbart kun tillægge Grænseproduktet Betydning for Værdien af Spindemaskinerne, naar disse var ens til alle Garnnumre. Men i saa Fald lyder atter Spørgsmaalet: hvorfor skulde de daarligt lønnende Spinderier vedblive med deres Fabrikation af slet lønnende Garnnumre, naar de paa de samme Maskiner kunde tjene flere Penge ved at ophøre med at spinde Nr. 6—12 og i Stedet spinde mere af Nr. 12—32? Og hvilken Betydning faar da Grænseproduktets Værdi her for den Pris, til hvilken de normale Spinderier betaler deres (forskellige eller ensartede) Maskiner? Derpaas kommer det an, og her er, om ikke Prof. Aschehoug, saa Wieser Svaret skyldig.

Det skal dog ikke benægtes, at Grænseproduktet kan være medbestemmende baade for ensartede og be-slægtede Produktionsmidlers Værdi (smlgn. II S. 116), men man maa unægtelig være spændt paa at se Eksempler af væsentlig Betydning ud af den daglige Fabrikation og saaledes beskafne, at Grænseproduktet derigennem viser sin vedvarende Magt til at beherske et eller flere Produktionsmidlers Pris. Hvis ikke, da synes mig denne væsentlige Del af Wiesers Lære at savne reel Interesse, og tilbage bliver kun Mengers Tanke, at Produktets Pris i al Almindelighed er bestemmende for de nærmest liggende Produktionsmidlers Pris o. s. v. baglæns gennem

alle Produktionens Trin og Sidegange, hvilken ikke gør os klogere end Klassikerne, der lærte, at det er Produktionsmidlerne og deres (Gen-) Frembringelsesomkostninger, der bestemmer en Vares Normalværdi. Thi naar man lader denne Tanke gaa Krebsegang gennem alle Produktionens Stadier, kommer man til Mengers.

Prof. Aschehoug forkaster ubetinget Marx' Værdilære, tildels i den Tro, at denne er modbevist, men selv om dette havde været Tilfældet, kunde vel Læren og Modbeviserne gjort Krav paa en fuldstændigere Behandling end Tilfældet er. Det hele afgøres paa én Side i første (152) og én i andet Bind (113), sidstnævnte Sted endda kun indirekte, medens der ofres et halvt Ark paa Wieser.

Det følgende Afsnit om Nationalformue og -indtægt giver ikke Anledning til andre Bemærkninger end at Prof. Aschehoug nævner sidste Aarhundredes Tal paa arvepligtig Formue i Frankrig (S. 206) som Bevis paa en overordentlig stærk Vækst af den derværende Nationalformue uden at have været opmærksom paa, at Vurderingsgrundlaget i Løbet af det 19. Aarhundrede flere Gange er forandret gennem store Love, jfr. A. de Foville: *La richesse en France, Rev. écon. intern.* 1906, II. Men ellers yder dette Kapitel netop gode Bidrag til en Kritik af pengeøkonomiske Sammenligninger mellem Nationernes Rigidom i Fortid og Nutid, især S. 208.

Indenfor Afsnittet om Naturens Medvirkning i Produktionen indtager Behandlingen af Jordbundens kemiske og fysiske Forhold og deres Betydning for Menneskenes økonomiske Virksomhed med Rette en mere fremragende Plads end det ellers er Tilfældet i nationaløkonomiske Arbejder. Thi endnu har kun de færreste Økonomer indset, at f. Eks. Opdagelsen af Kartoflen som Fødemiddel var en Begivenhed af større Betydning for Menneskets Udbredelse og Underhold end Opfindelsen af Spindemaskinen, der omtales vidt og bredt i alle Systemværker. Afsnittet vidner ogsaa om en berettiget Anvendelse af en endnu ret sjælden videnskabelig Egenskab: nemlig den

geologisk-økonomiske Sans, hvilken skarpest kommer til Syne i Sætningen S. 255: »Men den Landsdel, som har det mildeste Klima, nemlig Christianssands Stift, har den mindste Vidde af dyrkbar Mark og i det Hele det daarrigste Jordsmon. Hvis dette Stift havde haft samme Højdeforhold og Jordbund som Sjælland, vilde Norges Historie have været en ganske anden«.

Noget tilsvarende gælder Prof. Aschehougs Behandling af Skovbruget, hvis tiltagende Vigtighed er begrundet i den nyeste Tids relative Træmangel, der giver sig til Kende i de stærkt stegne Tømmer- og Brændselspriser.

I Kapitlet om Kapitalen omtaler Prof. Aschehoug (S. 387) den af Teknikens uendelige Skrue foraarsagede Forældelse af Produktionsmidlerne, men har dog lige saa lidt som andre Nationaløkonomer følt Nødvendigheden af at forfølge dette Fænomens Konsekvenser videre og heller ikke nærmere undersøgt Aarsagerne til, at Kapitalen i moderne Tid øjensynlig vokser meget stærkere end Velstanden. I det følgende Kapitel fremhæver Prof. Aschehoug rigtigt, at den kapitalistiske Produktionsmaade ikke i og for sig kan lægges vor Samsfundsordning til Last, idet den ogsaa maatte bringes i Anvendelse af den socialistiske Stat. Derimod synes han i Kapitlet om Driftsherrerne (S. 409 ff.) ganske at underkende Kartellernes og Trusterne dels latente, dels presente Farer for Almenheden (s. S. 422). Det er, som om Forf. ikke rigtig har »opdaget« de moderne Monopoler, og deres Virksomhed er ganske vist i Reglen saa skjult, at Offentligheden kun sjælden erfarer noget om den, men saa meget des vigtigere bliver det, at den efterspores af Videnskaben*).

---

*) I et senere Kap. (52) tages Kartelsspørgsmaalet atter op til en Behandling, der ganske vist er meget fyldigere (25 S.), men stadiggaard næsten ganske uden om Spørgsmaaletenes social-politiske Side, og lader den dermed sammenhængende

Arbejdsdelingen faar i det næste Kap. (51) en ret alsidig Behandling, men mon det dog ikke er at drive Objektiviteten lovlige vidt, naar man paa samme Side for og imod Arbejdsdelingen uden Redaktion anfører Argumenter, der fuldstændig modsiger hinanden? Saaledes hedder det S. 435: »Nutidens Videnskab specialiserer sig stedse mere, og heraf betinges Muligheden af de store Fremskridt den gør«; og kort efter: »— — — der maa altid gives nogle som forsøge sig i det vanskelige Arbejde at bringe de specielle videnskabelige Undersøgelsers Resultater i Orden og Sammenhæng«. Men det er klart, at disse »nogle« faar større og større Opgaver, jo mer Videnskaben specialiserer sig, uden at den almenmenneskelige Horisont vokser i den fornødne Grad; tværtimod begrænses Synskredsen for den enkelte mer og mer, skønt den indre Sammenhæng i al Aandsvirksomhed kræver, »at Enhver, der sysselsætter sig selvstændigt med nogen af dens Opgaver, maa have en videre Synskreds«.

Og det turde vel være et aabent Spørgsmaal, om Videnskabens Fremskridt er vokset i stærkere Forhold end den Hærskare af sociale og økonomiske Problemer, som det sidste Aarhundredes tekniske og handelspolitiske Udvikling har mobiliseret — A. Smiths, Turgots og Ricardos Forstaaelse af deres egen Tids økonomiske Forhold var snarere fuldkomnere end vor, vice versa; det var først den efterfølgende Tids Begivenheder, der bragte deres socialpolitiske Systemer til at strande; men hvormange af Nutidens Videnskabsmænd formaar at overskue det nuværende Samfunds økonomiske Liv i alle dets indviklede Forgreninger blot tilnærmelsesvis saa klart, som Klassikerne saa deres egen Tid? Det er meget muligt, at Efterverdenens Dom over os bliver den, at vel gjorde de

---

økonomiske Svindel og politiske Korruption uomtalt. Derpaa tages Sagen op for 3die Gang i B. II S. 551 og i B. III (især Kap. 89 og 95) — man faar Indtrykket af, at dens Vigthed er blevet Prof. Aschehoug mere og mere tydelig.

fleste af os vor Forskerpligt til det yderste, men den af Haandens og Aandens moderne Teknik fremtvungne Begrensning gjorde os mer og mer indskrænkede, og det fornemste Bevis herfor vil man da søger i — Nutidens evindelige Pukken paa Fremskridtet og Tro paa, at vi blir klogere og klogere! —

I det følgende Kapitel gives et overordentlig interessant og naturligvis fuldkommen rigtigt og klart Sammendrag af Storindustriens Historie; kun tror vi, at det havde været bedre at behandle Maskinerne Betydning under det foregaaende Kapitel om Arbejdsdelingen og hertil føje Diskussionen af det fabrikmæssige Kvindearbejde, som jo kort og godt er en mekanisk-teknisk Konsekvens. Ulæmperne ved Arbejdsdelingen var da traadt klarere frem, og Arbejdernes Uvilje mod Maskinerne bliver mere forstaaelig.

Behandlingen af Spørgsmaalet om Jordens Fordeling i Ejendomme og Brug er væsentlig indskrænket til en fyldig Fremstilling af de konkrete Forhold i Europa, medens Afsnittet om den norske Aasæderet er selvstændigere og indeholder meget nyt. Andet Bind slutter derpaa med et levende Kapitel om Befordringsvirksomheden — maaske det bedste blandt alt det gode, som denne Bog indeholder.

Sidste (III) Bind begynder med Prislæren, som Prof. Aschehoug altsaa har udskilt fra Værdilæren (se II. B.). Han følger heri de klassiske Forfattere og, som det synes os, med Rette. Dette Afsnit er ogsaa fra Indholdets Side særlig fortræffeligt og belærende, hvilket vel hænger sammen med at Værdi- og Prislærens Historie af Prof. Aschehoug tidligere har været gjort til Genstand for et Specialstudium. Navnlig bør det paaskønnes, at Forholdet eller rettere Misforholdet mellem Detail- og Engrospriser opfattes rigtigt og fuldstændigt. Noget tilsvarende kan med Føje siges om de følgende Kapitler, især det 59. om de ædle Metallers Produktion og Anvendelse, hvilket indeholder en instruktiv og saavidt vides

original Beregning over Rumfanget af den i de sidste 400 Aar indvundne Guldmængde: ialt en Terningblok af kun 9,3 Meters Dimensioner, altsaa saa stor som en lille Hytte! (III S. 71). Dette er unægtelig en beskeden Aarsag til de uhyre Virkninger, der tilskrives Guldbroduktionen og dens vekslende Omfang siden 1493. Prof. Aschehoug mener da ogsaa, at Aarsagerne til Prisbevægelsen væsentlig ligger paa Varernes Side, se Kap. 77. I denne Sammenhæng har det fremdeles Interesse, at Prof. Aschehoug i et mellemliggende (64.) Kapitel siger, at Kredit og Kreditmidler ved at forøge Omsætningsmidlerne kan bidrage til at hæve Priserne. Særlig aktuel er S. 137. Bemærkelsesværdigt er endvidere, at Forf. i Kap. 60 er retfærdig mod Bimetallisterne, hvilket langtfra kan siges om alle Økonomer.

Vekselkurserne, det vanskeligste Emne i Omsætningslæren, faar i Kap. 66 en Behandling, der intet lader tilbage at ønske, bortset fra Paastanden S. 168, at Differensen mellem lang og kort Vekselkurs normalt svarer til Diskontoen i Betalings- (Forfalds-) landet. Thi som jeg allerede 1900 har paavist det *), svarer den omtalte Differens baade teoretisk og praktisk snarere til Middeltallet mellem de to kontraherende Landes Diskonto i det paagældende Tidsrum. De følgende Kapitler om Bankvæsen m. m. lader noget under, at dette Emne allerede er behandlet fuldstændig udtømmende paa Dansk i Prof. Scharlings Bankpolitik.

Bogen om *Fordelingen*, det farligste Afsnit af Økonomiens Teori, indledes med et udførligt, men let læseligt Kapitel om Driftsherregevinsten, som Prof. Aschehoug med — lidt for mange — Forbehold regner til Produktionsomkostningerne. Det er ifølge Forfatteren vanskeligt at afgøre, om det mindre Landbrug i Europa giver Driftsherregevinst, men jeg tror at ingen, som har

*) »Hvad kan man se af Vekselkurserne«, Socialøkonomisk Samfunds Skrifter II.

Føeling med Jorden, er i Twivl om, at dette gennemsnitlig i det højeste formaar at give normal Rente og Arbejdsløn for Familien, og nævner kun dette Eksempel som en af de mange Ting, der er karakteristisk for Forfatterens maaske lidt overdrevne Forsigtighed. Derimod efterlader det et skævt Indtryk, naar Prof. Aschehoug fastslaar Driftsherregevinstens synkende Tendens uden at fremhæve, at selv om Renten synker, stiger de investerede Kapitaler, tildels endog ved »Udvanding« i langt stærkere Forhold (se Side 15). Og saa sandt 5 % Driftsherregevinst paa en Million er mere end 10 % af 100000, er det sikkert rimeligt at antage, at det 19. Aarhs Fordelingsmekanik har spillet en stadig voksende Del af Udbyttet i Hænderne paa Driftsherrerne som saadanne. Processen er analog med den, der foraarsager stadig Stigning i Kapitalrentens samlede Beløb, selv om Rentefoden er synkende (Kap. 81 og 85, især S. 607).

Angaaende Arbejdslønnen og dens Bestemmelsesgrunde, der naturligvis faar en meget fyldig Behandling, udtales Prof. Aschehoug dernæst med usædvanlig Sikkerhed, at dens Højde beror paa Produktiviteten. Men her havde vel nogle Forbehold været paa deres Plads, thi den eneste Formel, som med Vished lader sig bringe i Overensstemmelse med Livets Lære er, at Eksistensminimet danner den lavere, Produktiviteten den øvre Grænse for Lønnen. Paa hvilket Punkt herimellem den indstiller sig, beror simpelthen paa Forholdet mellem vedkommende Arbejderklassers og Driftsherrers sociale, økonomiske og politiske Magtstilling. Omfattende historisk-statistiske Undersøgelser vil vise, at Lønnen for Flertallet af Arbejderne i Reglen har ligget nærmere ved den nedre end ved den øvre Grænse. Naar derfor Prof. Aschehoug stadig anvender Vendinger som: Producenten kan da tilstaa des højere Løn, jo værdifuldere Arbejde, saa burde han dog tilføje: »men i Reglen giver han kun, hvad han er nødt til«. Den der benægter dette, maa først oplyse, hvorfor i al Verden »the economic man«

(og det maa næsten enhver Driftsherre være) skulde give mere! Det er mærkeligt, saa utilgængelige Nutidens Økonomer er for denne enkle og statistisk verificerede Tanke. Dens Fraværelse fordunkler ogsaa Kapitlet om Samfundsproduktionens endelige Fordeling, der ifølge Nutidens Opfattelse (i Prof. Aschehougs Gengivelse) beherskes af Grænseværdiens Lov. Ja, i gunstigste Fald; men normalt beherskes den af Magtforholdet mellem Klasserne. Naar man først har fundet denne Hovednøgle til Forstaaelse af Nutidsforholdet mellem Kapitalrente, Arbejdsløn, Driftsherregevinst o. s. v., saa vil den lange Rejse gennem Dusiner af (mere spidsfindige end) skarpsindige Teorier angaaende disse Fordelingselementers Bestemmelsesgrunde ikke efterlade andet Indtryk, end at frem og tilbage er lige langt.

Men Prof. Aschehoug er jo, som allerede gentagne Gange fremhævet i det foregaaende, ogsaa moderne i god Betydning. Dette kommer atter for Dagen med Afsnittet om Forbruget, der jo tidligere var Askepot i Økonomien, og Krisehistorien. Kun synes mig den halve Undskyldning for Overklassernes Luksus et Tilbageskridt i Forhold til Mill, og naar Forf. begynder § 6 i Kap. 91 med at sige, at Rigmændenes Luksus i Nutiden maa siges at være blevet forstandigere end i gamle Dage, da maa han baaade søger tilbage til Romertidens værste Udskejelser og se bort fra de amerikanske Millionærers Luksusforbrug. Til Gengæld indeholder Behandlingen af Arbejderforsikring og -beskyttelse store Fremskridt, om der end ogsaa inden for dette Afsnit gives et Kapitel (om Uligheden i økonometiske Vilkaar), der er behandlet med den sædvanlige moderne Optimisme. (Se navnlig S. 866—67!).

Dette Værk er, som man ser af denne Gennemgang, saa righoldigt, at det er næsten ugørligt at give en fuldstændig Omtale af dets Indhold indenfor et Tidsskrifts Rammer. Hvormeget der egentlig er medtaget ses maaske bedst ved at undersøge, hvad der synes at mangle. Det er i Virkeligheden kun to Relationer: nemlig dels en dybt-

gaaende Paavisning af Teknikens og Tempoets altbeherskende Indflydelse paa Nutidens Økonomi, dels den nationaløkonomiske Udviklings Sammenhæng med Individernes Raceejendommeligheder. Heri skal dog ingenlunde ligge nogen Anke mod det foreliggende Værk, thi Forarbejderne er i begge de nævnte Retninger endnu i Begyndelsesstadiet og ret mangelfulde. Den Livsopgave, Prof. Aschehoug har sat sig i sin »Socialøkonomik«, kunde næppe i det hele taget være løst bedre af nogen anden, og er Værket ifølge Anlæg og Art mere »Mosaik« end monumentalt, saa er det dog et værdigt og fuldkomment Mindesmærke over nordisk Aandskraft. — —

Det siger sig selv, at det, efter Fremkomsten af et Værk som ovenstaaende i det danske Sprog, vilde blive en vanskelig Opgave paa Dansk atter at give en ny Fremstilling af Økonomien saaledes, at den hverken kom til at ligne Prof. Aschehougs eller til at staa tilbage for den. For straks at sige det: denne Vanskelighed har Prof. Scharling i forannævnte Bog om »Samfundsproduktionen, med særligt Henblik paa dens historiske Udvikling« overvundet saa godt som den overhovedet stod til at overvinde. Prof. Scharling er baade i Form og Indhold gaaet sine egne Veje, tildels netop gennem den historiske Udvikling, og uden Fortrydelse kan det nok siges, at »Samfundsproduktionen« i Letlæselighed og Overskuelighed overgaar »Socialøkonomiken« *).

Man mærker det allerede i Indledningen om den videnskabelige Økonomis Opgave og Genstand. Ganske ligesom en Ouverture efter klassiske Begreber (som en

*) Denne Anmeldelse af Prof. Scharlings Bog er, med Undtagelse af Indledningen, der her er formet under Hensyn til Sammenhængen med det foregaaende, en Fordanskning af den tyske Artikel om samme Emne, jeg nylig har skrevet til Conrads »Jahrbücher«, og maa i nogen Grad ses under det Synspunkt, at den først og fremmest er bestemt til Offentliggørelse i Tyskland.

skønne Dag igen kan blive moderne!) skal omfatte hele Værkets Stemning og fulde Indhold, afspejler denne Indledning saa tydelig Væsen og Stil i Scharlings Bog, at vi ikke kan afholde os fra at give Læseren en lille Prøve fra Side 7. Prof. Scharling opstiller der det Spørgsmaalet, hvorvidt det økonomiske Samfundsliv kan omdannes ganske vilkaarligt efter menneskeligt Forgodtbefindende, eller om det ikke snarere i Hovedsagen følger naturlige og tildels uforanderlige Love:

Man betragte t. Eks. en stor Bys Forsyning med Levnetsmidler. Dag for Dag forsynes disse Hundredetusinder, ja stundom Millioner med Alt, hvad der behøves til Livets Underhold, uagtet de selv kun frembringe den allerringeste Del heraf. Og alt dette kommer tilsyneladende af sig selv, uden noget Regeringsbud, uden nogen Kontrol, ja endog uden nogensomhelst Paavising eller Angivelse af, hvor meget der behøves. Enhver bringer sit, eftersom det er ham muligt og belejligt, uden at bekymre sig om, hvad de andre bringe; de allersærreste af dem vide, hvem deres Varer egentlig ere bestemte for, ingen af dem har maaske nogen Forstilling om, hvor meget der ialt behøves og hvor mange der ere om at skaffe det tilveje, — og dog sker Forsyningen med den største Regelmæssighed, Dag efter Dag, Aar efter Aar, bestandig netop med den fornødne Mængde. Og i selve denne By, hvor Tusinder og atter Tusinder arbejde for hinanden uden selv at vide, hvem der arbejder for dem og for hvem de arbejde, der er der ordentligvis det Forhold, som der behøves, imellem de forskellige Sysler og Haandteringer. Og dog synes det ganske at maatte bero paa de individuelle Tilbøjeligheder, hvad Haandværk enhver vil vælge, og det synes næsten umuligt for den, der vil etablere sig i en eller anden Forretning, at regne ud, om der nu i Øjeblikket er mest Grund til at blive Skräder eller Skomager, til at blive Drejer eller Snedker. Men desuagtet er der en saadan naturlig Balance i disse Forhold, at der vel for en kort Tid kan finde en Afgivelse Sted fra den virkelige Ligevaegt, og at denne stadig kun præsenterer sig gennem en Række Svingninger, men at Afgivelserne aldrig blive ret betydelige eller af synderlig Varighed; og dersom der til en Bys Forsyning med Brød og Skotøj behøves dobbelt saa mange Skomagere som Bagere, vil der vanskeligt kunne paavises en By, hvor der dog findes dobbelt saa mange Bagere som Skomagere. Kan dette være et Resultat af den individuelle subjektive Vilkaarliged? Viser det sig ikke langt snarere, at der maa være en vis

objektiv Magt, for hvilken denne maa bøje sig eller som i alt paavirker den saaledes, at den kun ytrer sig i Overensstemmelse med, hvad hin kræver og byder?

I Løbet af denne Indledning kommer Forf. endvidere til at tale om den politiske Økonomis Systematik og Hovedemne, og betoner i Henseende til førstnævnte, at den Inddeling er den bedste, som har den største pædagogiske Værdi, og angaaende sidstnævnte, at Fremstillingen af Produktionen — i saa nær Tilknytning som mulig til det økonomiske Livs virkelige Forhold — lige over for Omsætning og Fordeling ikke er den mindst vigtige Opgave for den økonomiske Videnskab; altsaa to Synspunkter, af hvilke det første aabenbart er moderne, det andet klassisk, men begge formentlig fuldt berettigede.

I første Kapitel omhandles derpaa de i Produktionen virkende Grundkræfter, hvorved Prof. Scharling gaar frem i Overensstemmelse med den bekendte Inddeling: Arbejde, Natur og Kapital, men fremhæver, at Kapitalen i Modsatning til Natur og Arbejde ikke er nogen selvirkende Kraft. Endvidere gøres med Hensyn til Naturen den meget betydningsfulde Iagttagelse, at den kun i ringere Omfang umiddelbart stiller egentlige Underholdningsmidler til Raadighed for Mennesket, men er langt mere rundhaandet i Henseende til Forbrugsgoder af tredje og fjerde Orden, idet f. Eks. Forraadet af Frugter og spiselige Dyr i den primitive Natur altid var mere begrænset eller vanskeligere tilgængelig for Mennesket end Forraadet af Ler til Bygninger, Træ til Brændsel, Sten og Metaller til Vaaben o. s. v.

I næste Kapitel underkastes saa den menneskelige Arbejdskraft en nærmere Betragtning, som kulminerer (S. 71) i, at Uddannelse, Øvelse og Sædvaner er af større Betydning for Samfundsproduktionen end Nationens naturlige Begavelse, hvorved Forf. tager mere Hensyn til de nationale (Race) Egenskabers og Klimaets økonomiske Betydning end det ellers er Tilsældet hos rent økonom-

iske Forfattere. Lige over for de økonomiske Fordele, som tilflyder Samfundet ved Faldet i Fødselshyppighed og Dødelighed, vilde det dog ogsaa være paa sin Plads at nævne den biologiske Svækkelse af Racen, som er en Følge af den saaledes formindskede og svekkede Udvalgelse. Noget lignende gælder (Kap. 3) de gennem Menneskets Kulturbestræbelser udviklede Husdyr- og Plantearter, hvis økonomiske Fordelagtighed ofte i høj Grad formindskes ved den tidsspildende Pleje, som de behøver til Værn mod Naturens Hævn (Ukrudt!).

Fjerde og femte Kapitel behandler Historien og Fremtidsmulighederne indenfor den økonomiske Udvikling, hvis springende Karakter meget originalt foreholdes Læserne (S. 132), og i den følgende Omtale af Befolningsspørgsmaalet kommer lige over for Malthus en ikke almindelig Retfærdighed til Syne, skønt Forf. vurderer de menneskelige Fremskridt meget højere end jeg er i Stand til. Særlig mærkes dette i Kap. VI, hvor Talen falder paa den moderne Arbejdsdeling. Medens Ulæmperne ved denne først i Kap. XI (Angreb paa Maskinerne) finder en kort Omtale, fremhæver Forf. saavel her som i det meget interessante Kap. VIII (Opfindelser og Maskinteknik) ret optimistisk de siden A. Smith beundrede Fordele ved Arbejdets Deling og Forening. Ofte er de opnæaede Fremskridt dog noget tvivlsomme. Naar det saaledes ved teknisk lærerige Eksempler, hvorfaf Bogen fortjenstfuldt gør en rigelig Brug, paavises, hvorledes Arbejdslønnen (for færdigt Arbejdstykke) i den moderne Skotøjsfabrikation er gaaet ned til en Niendedel eller, ved simplere Skovarer, endog til $1/13$ af sit haandværksmæssige Beløb, saa rejser der sig vel det Spørgsmaal, hvem der da har Fordel heraf, eftersom dog Salgspriserne paa moderne Fabriksskotøj ikke staar tilbage for de tilsvarende, som for kun 20 Aar siden betaltes for haandforarbejdet Skotøj, medens dette om end ikke i Elegance, saa dog i Holdbarhed langt overtraf Nutidens fabrikmæssig fremstillede Skotøjsvarer. Sagen er, at den moderne

økonomiske Organisation her har skabt ny Gniddningsmodstande, som ofte udligner de indvundne Besparelser, idet det i mange Fabrikationsgrene ikke er noget usædvanligt, at Bedriftens generelle Udgifter overstiger de rene Produktionsomkostninger, og at Agentur og Udsalg kræver et lignende Beløb, saa at Varerne først med et Pristillæg af 200—300 %*) naar frem til de sidste Konsumenter, ganske som — om end af andre Grunde — for 400 eller 600 Aar siden!! (S. 221).

Paa den anden Side fortjener det særlig Ankendelse, at Forf. har set den af en maaske 13-dobbelt Produktivitetsforøgelse i sidste Aarhundrede og den vedvarende trykkede Livsførelse i de brede Lag følgende Modsigelse lige i Øjnene, og Prof. Scharling er saa vidt jeg ved den første, der bringer en Løsning ind i den, idet han dels gennemfører en statistisk Paavisning af, at knap en Femtedel af den arbejdende Befolking under den moderne Samfundsordning er beskæftiget med direkte Produktion af Forbrugsgenstande i snævrere Forstand (S. 61), dels erindrer om, at Tidsbesparelserne — formedelst de for den kapitalistiske Arbejdsmetode ejendommelige Produktionsomveje — ofte kun er imaginære, og endelig, at den store Stigning i Produktiviteten ikke strækker sig til de ekstraktive Industrier, medens paa den anden Side Menneskene i de fleste europæiske Lande netop i det XIX. Aarhundrede har mangfoldiggjort sig indtil det 3-dobbelte. (II, S. 393—94). De herhen hørende Undersøgelser aflægger alle veltalende Vidnesbyrd om Forfatterens Klarhed og Skarpsind. Men naar han derved ogsaa beraaber sig paa de arbejdende Klassers Opkomst til den dobbelte eller tredobbelte Arbejdsløn, maa det være tilladt at bemærke, at vedkommende statistiske Undersøgelser (Gide:

*) Det mest yderliggaaende Eksempel vi nu kender, er den amerikanske Skrivemaskinindustri. I denne er de rene Fabrikationsomkostninger nu gaaet ned til 45 Kr. pr. Maskine. Men den kan i Europa ikke faas billigere end 350 Kr. Fordyrelsen »undervejs« andrager altsaa 800 Procent.

Econ. sociale; Prof. Scharling cit. I. S. 453) er blevet tvivlsomme ved senere Kritik, og at selv de ny officielle Vurderinger (Bureau de l'office du travail, se Annuaire statistique de France 1906) ansætter Stigningen lavere.

Medens vi her paa Grund af den saglige Sammenhæng maatte foregribe Indholdet af de senere Kapitler, vender vi nu tilbage til Kap. VII, i hvilket Kapitalbegrebet m. m. udvikles. Disse Undersøgelser har en særlig Interesse ikke alene derved, at Resultatet af dem i Hovedsagen svarer temmelig nøje til Böhm-Bawerk, men ogsaa, fordi de grundlæggende Betragtninger allerede flere Aar før Udgivelsen af Böhm-Bawerks Bog er offentliggjorte i en Monografi af Scharling (se Nationaløkon. Tidsskrift 1880). Prof. Scharling forkaster i dette Kapitel alt det subtile Definitionsjageri (S. 245—46) og anlægger en pædagogisk Maalestok af stor praktisk Værdi: »Det maa stedse erindres, at alle Undersøgelser angaaende Kapital netop have til Øjemed at konstatere, hvilken Betydning det har, at Mennesket samler Forraad af forskellig Art og foretager Arbejder, som kun sigte paa Fremtiden og ikke give nogen umiddelbar Tilsfredsstillelse, og hvilken Indflydelse der herved kan øves paa den hele økonomiske Udvikling, samt hvilken Indflydelse omvendt en Indskrænkning eller Formindskelse af disse Forraad og Arbejder øver, — og dette Øjemed kan ikke naas, naar man drager Naturkræfter og Naturrigdomme ind med under Begrebet Kapital«. Kapital er heller ikke lig med Indbegrebet af Værdier, og navnlig hører Penge egentlig ikke til Kapitalen, fordi Pengene ikke direkte tjener Produktionen, men Omsætningen. Kapital er simpelthen ethvert opsamlet Arbejdsresultat, der efter sin Natur kan understøtte og forøge det menneskelige Arbejdes Produktivitet (Side 260). Disse Udtalelser er vel ikke ganske ny, men der er Tider, hvori ogsaa videnskabelige Begreber ved Skrivekøre og tilsyneladende Skarp-sindighed er utsatte for saadan Forvirring, at det tilsidst ikke bliver mindre fortjenstfuldt at fastholde de

gamle Sandheder end at udtænke ny, og vi lever i Henseende til mange af Videnskabens Omraader netop i saadanne Tider. Hvorfor da ikke ogsaa anvende det gamle Kriterium til Adskillelse mellem flydende og fast Kapital: flydende kalder man bedst de Kapitalgenstande, som allerede ved en enkelt Anvendelse efter deres Bestemmelse bliver delvis fortærede eller omdannede? Dette Skelnemiddel er for det første praktisk og svarer dernæst bedst til de moderne tekniske Krav. Det anvendes ikke af Prof. Scharling, thi Bolig og Hus kaldes af ham (S. 279) flydende, men er i vor Opfattelse fast, medens Hjælpestoffer som de fleste Kemikalier, og Kul ogsaa ifølge Scharling bedst henregnes til de flydende. (Smlgn. S. 292). Iovrigt tillægger han med Rette ikke en skarp Afgrænsning større Betydning.

Om Kap. VIII har vi allerede talt ovenfor, saa at vi her kun tilføjer, at de tekniske Eksempler danner en levende Illustration til Udviklingsgangen, medens paa den anden Side Grunden til de — senere epokegørende — Opfindelsers langsomme Fremtrængen klarlægges paa meget overbevisende Maade. I Kap. IX afvejes Fri konkurrencens Fordele og Ulemper imod hinanden, og Forf. indrømmer vel de af et ubegrænset *Laissez-faire*-Princip forvoldte Skader, men viser samtidig hen til Usandsynligheden af, at en af Staten reguleret Produktionsordning skulde frembringe bedre Resultater. Hvis nogen herimod indvender, at Nutidens Trust- og Kartelorganisationer har bevist Muligheden af en uventet nøje Forudbestemmelse af Produktionens Mængde og Retning, vilde han have glemt, at de fremdrivende Kræfter der netop er højspændte økonomiske Interesser, som ikke kan opvejes af selv den samvittighedsfulde Embedsmands Kontrol, og endvidere, at det synes tvivlsomt, om de moderne Monopolforetagender alt i alt virker til større Helse for Samfundet end den rent individualistiske Produktionsordning. De fleste af de Misligheder, som tilskrives denne, beror i Virkeligheden paa en eller anden

Art af Monopol, f. Eks. Kapitalens over for Arbejdskraften. Og Produktionsmidlernes og Arbejdsfordelingens Overtagelse af Staten vil sige at ombytte dette Monopol med enten et Bureaucratis eller Folkemassernes Absolutisme, og hvad det betyder for den dyberegaende Førtagsomhed og for Menneskenes upartiske Førere i Økonomi og Politik, viser allerede nu flere af Samtidens eensidige Demokratier. Noget andet er, at Udviklingen af navnlig de moderne Kæmpeforetagender o. s. v. med Nødvendighed kan føre til Statens Indgriben som det mindste Onde, men dermed er endnu ikke sagt, at kommende Slægter under saadanne Omstændigheder vil være bedre farne end under den (virkelig) fri Konkurrences Herredømme, og dette er Kvintessensen af Forf.s Anskuelser, som vi her fuldstændig deler. Thi de af Udviklingsgangen med uomgængelig Nødvendighed fremtvungne Forholdsregler er ikke, som man tror, ensbetydende med Fremskridt.

Om Kap. XII (Fabriklivet i dets Fremkomst) gælder noget lignende som allerede bemærket under Kap. IX—XI, medens i Kap. XIII store og smaa Bedrifter samt Forskellen mellem Haandværk og Fabrikation kommer til Behandling. Denne Forskel afgøres efter, om Arbejdssidelagens Princip er kommet til Anvendelse eller ej; Bedriftens Størrelse saa vel som Hjælperedskaberne Art er over for dette af ringere Vægt. Derimod betones stærkt den økonomiske Betydning af Driftsudvidelsen indenfor Industrien, og det paavises, at de store Bedrifter vel ikke i Henseende til deres Antal, men dog m. H. t. Tallet paa de beskæftigede Arbejdere er trængt sejrrigt fremad. Det er Storindustrien, som har opsuget og delvis muliggjort Befolkningsoverskudet. (II S. 109). Rigtigt fremhæves ogsaa, at det største økonomiske Tryk i Reglen ikke hviler paa de egentlige Fabrikarbejdere, men paa de industrielle Hjemmearbejdere. Kun er det mig noget paafaldende, at Forf. ogsaa i Landbruget er tilbøjelig til at fastholde Stordriftens Overlegenhed.

Kap. XIV og XV behandler Foreningen af de produktive Kræfter, især Arbejdernes Produktionsforetagender. Disse behandles vel med stor Sympati, men under Tilføjelse af, at de altfor store Forventninger, man har knyttet til dem, beror paa en Overvurdering af Driftsherregevinstens Størrelse, idet de tilsvarende Tab sædvanligvis overses. Hertil vil en ny Statistik over Rentabiliteten af alle de 222 Aktieselskaber indenfor den tyske Maskinindustri være af Interesse; se Tidsskriftet: Technik und Wirtschaft, Maj 1908.

Den hidtil indvundne Dividende var i Gennemsnit:

	Dividende i	
Kapital	de rentable	samtlige
		Selskaber
1. »nominel«	9.6	7.9
2. indbef. Efterbetaling og Omskrivning	7.7	6.3
3. indbef. Henlæggelser osv.	8.5	6.7

Selv om nogle fallerede Selskaber skulde være ganske forsvundne, synes den moderne Driftsherregevinst efter dette dog ingenlunde ubetydelig, naar man paa den anden Side erindrer Størrelsen af de investerede Kapitaler og af Direktørernes Gager.

At Bogen staar paa Højde med Tiden viser sig da igen i den følgende, næsten 100 Sider omfattende Fremstilling af de moderne Karteller og Syndikater, der paa engang læses som en instruktiv Lærebog i vedkommende Spørgsmaal og dog spændende som en Roman, og dette Kapitel (XVII) hører efter vor Mening til det bedste, Prof. Scharling har skrevet og udfylder en af de væsentligste Lakuner i Prof. Aschehougs Værk (jvfr. foran). I Sammenhæng hermed føles næstsidste Kapitel (Samfundsorganisationens Indflydelse paa Produktionen) noget tørt, maaske ifølge Emnets Natur, medens sidste Kapitel om Kriserne og Produktionens Grænser, som foran nævnt (S. 624), atter bringer den opmærksomme Læser ny Impulser.

I det hele taget maa man ønske Forf. og den dansk-økonomiske Litteratur til Lykke med, at denne Frugt af mange Aars flittig Forskning endelig i saa almentilgængelig Form er skænket Offentligheden, og haabe, at Forf., der i en Alder af mer end 70 Aar endnu virker som aktiv Professor ved Københavns Universitet, endnu vil finde Tid og Kraft til paa lignende Maade at fuldende de to andre Bøger, omfattende Læren om de frembragte Goders Omsætning og Fordeling.

— — Medens de to i det foregaaende behandlede Arbejder var, om ikke Haandbøger, saa dog Studieværker i Ordets mest omfattende Betydning, har de to resterende Arbejder som kortfattede Lærebøger en fra de foregaaende saa forskellig Karakter, at man maa foretage en voldsom Ændring af den Synsvinkel, hvorunder Bedømmelsen hidtil er sket, for at de ikke skal komme til at lide under det her tilfældige Naboskab med Prof. Aschehougs og Scharlings Værker. Naar dette er gjort, finder man, at Prof. Westergaard med »Nationaløkonomien i Hovedtræk« fremdeles har udviklet sin Evne til at sige gammelkendte Ting paa en lige saa original som rammende Maade, og fri for alle Omsvøb indeholder Bogens 200 Sider et meget betydeligt Stof, der vil komme mer end en Læreanstalt til Gode, saa meget mere, som det altid er lettere at strege noget ind end føje noget til i en Lærebog. — Kontorchef Traps »Finansvidenskab« er en Udvidelse af det lille nu udsolgte Grundrids, han allerede før adskillige Aar siden udgav væsentlig af Hensyn til Officersskolen. Det kan kun ønskes, at denne ny Udgave maa finde en hurtig Udbredelse i vor Tid, hvor jo allehaande finansielle Spørgsmaal staar i de forreste Rækker paa Dagsordenen, og den er saa aktuel, at endog de finansielle Kauteler i den ny kommunale Valgretslow samt Toldloven af 5. Maj 1908 er medtaget i Behandlingen. Paa den anden Side er Forf. ikke bange for at tage en gammeldags Skatteform som Gebyrerne i Forsvar ud fra

den rigtige Betragtning, at de modarbejder en for stærk Beslaglæggelse af offentlige Institutioner fra privates Side (S. 21). Noget pessimistisk er Forsvaret (S. 30) for talrige Skatter i Modssætning til en enkelt, idet det siges, at jo flere og mere forskelligartede Skatter der bringes i Anvendelse, des større er Sandsynligheden for, at Uretfærdighederne ved den enkelte Skatteform udlignes af andre; ud fra denne Betragtning kunde man — for mig gerne — grunde Finanspolitiken paa Sandsynlighedsregningen, maaske endog udvikle en almindelig Forsikring mod uretfærdige Skatteansættelser. Men ikke Sammenslutninger som Husejernes i København og de talrige Fabrikantforeninger m. m. har bevirket, at Sætningen om, at en almindelig og ligelig paalagt Indkomstskat ikke kan overvæltes, ikke længer er ubetinget rigtig? (S. 32). Der er allerede Producerter og Handlende, som simpelthen konverterer alle Skattetillæg, som »Produktionsomkostninger«, i Salgspriserne. Men dette er kun Udenværker og maa ikke opfattes som væsentlige Indvendinger mod Bogens Plan eller Indhold.

K. A. Wieth-Knudsen.

Litteratur-Notitser.

— Den tidligere Professor ved Fairmount College i United States P. T. Dondlinger har udgivet en Bog, som er af lige stor Interesse for Landøkonomer, Kornkøbmænd og Nationaløkonomer. Dens Titel er »The book of wheat«. Forfatteren har heri nedlagt ikke alene Resultaterne af omfattende Studier, men tillige en lang Aarrækkes personlige Erfaringer som praktisk Hvededyrker i de Forenede Staters Nordvest-Egne. For Nationaløkonomer have navnlig de indgaaende Fremstillinger af den amerikanske Kornhandel, af Mølleindustrien og

Transportforholdene den største Interesse. For Specialister maa den omfattende Litteratur-Fortegnelse, der led-sager Værket, være nyttig. De tekniske Afsnit ere for-synede med gode Illustrationer, for en stor Del Gengivelser efter Fotografier.

— Den svenske nationaløkonomiske Forenings For-handlinger for Aaret 1907 indeholder bl. a. to interessante Afhandlinger om kommercielle Forhold i fjerne Lande. Den ene (af G. Wallenberg) omhandler Øst-Asien, den anden (af Dr. J. E. Hultman) Syd-Afrikas Næringsliv.

— Der er næppe nogen Gren af den moderne tyske økonomiske Litteratur, der kan udvise en lignende Fro-dighed som den, der omhandler Boligspørgsmalet i By-erne. Karakteristisk er det, at der ligefrem er stillet Forslag om »Afslutning«, og det turde vel ogsaa være tvivlsomt, om der i Øjeblikket er Mulighed for at sige noget om den Sag, som ikke allerede er sagt. Som en læseværdig »afsluttende Bemærkning«, der — i polemisk Form — resumerer det væsentlige i den hele Debat, kan anbefales en lille Bog af Dr. Adolf Weber. Bogen hvis Titel er »*Boden und Wohnung*«, indeholder paa halvandet hundrede Sider mere end man plejer at finde i »*Wohnungsfrage*«-Værker af det tredobbelte Omfang.

Nationaløkonomisk Forening.

Den 22. Oktober aholdt Foreningen sin aarlige Generalforsamling.

Formanden, Generaltolddirektør Rubin, fremlagde Regnskabet for 1907, hvorefter Kassebeholdningen ved Aarets Begyndelse havde udgjort 3237 Kr. 54 Øre; Indtægten i Aarets Løb var 1716 Kr. 65 Øre, Udgiften 1536 Kr. 45 Øre, saaledes at Regnskabet sluttede med en Kassebeholdning af 3417 Kr. 74 Øre.

Ved det derefter stedfindende Bestyrelsesvalg for Foreningsaaret 1908—09 genvalgtes samtlige Bestyrelsens Medlemmer, nemlig: Direktør Michael Koefoed, Kontorchef Emil Meyer, Grosserer O. B. Muus, Konsejlspræsident N. Neergaard og Generaldirektør Marcus Rubin.
